

UIT DE GESCHIEDENIS DER
NEDERLANDSCHE
SPRAAKKUNST

DOOR

DR F. L. ZWAAN

J. B. WOLTERS — GRONINGEN, BATAVIA

UIT DE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE SPRAAKKUNST

GRAMMATISCHE STUKKEN VAN DE
HUBERT, AMPZING, STATENVERTALERS
EN REVISEURS, EN HOOFT, UITGE-
GEVEN, SAMENGEVAT EN TOEGELICHT

DOOR

DR. F. L. ZWAAN

f 5,90

BIJ J. B. WOLTERS' UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ N.V.
GRONINGEN — BATAVIA — 1939

AAN DE NAGEDACHTENIS
VAN MIJN VADER.

VOORBERICHT.

De bedoeling van dit boek is in de eerste plaats een betrouwbare *uitgave* te bezorgen van eenige belangrijke Nederlandsche grammatische stukken uit de eerste helft der 17e eeuw. Hieraan bestaat behoefte, omdat deze teksten voor het grootste gedeelte zeldzaam en moeilijk in handen te krijgen zijn, zoodat men zich noodgedwongen veelal beperkt tot de mededeelingen van anderen *over* deze geschriften, zonder ze zelf te raadplegen. En wat de andere aangaat, de bestaande uitgaven der „Resolutiën” door Hinlopen en door Heinsius waren voor verbetering vatbaar en Hooft's „Waernemingen” lagen te zeer verscholen in het eerste omvangrijke kwarto-deel der „Aanleiding” van L. ten Kate (1723).

Behalve naar een nauwkeurigen herdruk der stukken van De Hubert, Ampzing (dit met de varianten van de afzonderlijke uitgave van 1649) en Hooft, en een nieuwe uitgave naar de handschriften van de Resolutiën en andere stukken, de taal van den Statenbijbel betreffende, heb ik gestreefd naar een zoo breed mogelijken *commentaar* bij al deze stukken. Dat deze noten voor verbetering en aanvulling vatbaar zijn, spreekt vanzelf en niemand kan daarvan meer overtuigd zijn dan de schrijver. Voor elken tekst plaatste ik een historische *inleiding*, waarin ik biografische en bibliografische gegevens bijeenbracht en tevens een overzicht gaf van den inhoud van den betreffenden tekst, waarbij telkens dezelfde indeeling is gevolgd. Gebrek aan tijd was tot mijn spijt oorzaak, dat een algemeen overzicht, een vergelijkende samenvatting dus der afzonderlijke overzichten tot één geheel, achterwege moest blijven. Ik meen echter dat ook met hetgeen hier geboden wordt, het naast elkander stellen en vergelijken der taalkundige beschouwingen van de behandelde grammatische schrijvers, niet veel moeite zal kosten.

Indien op deze wijze wordt voortgewerkt en ook de andere belangrijke grammatische geschriften van de 17e en 18e eeuw zullen zijn bewerkt, zal op deze basis een wetenschappelijk verantwoorde

Geschiedenis der Nederlandsche Spraakkunst kunnen worden opgebouwd. Een woord en zaakregister op de hier gedrukte stukken zou ongetwijfeld zijn nut hebben gehad; voor de samenstelling daarvan vond ik evenmin meer de gelegenheid. Ik troost mij met de gedachte, dat de commentaar met zijn vele verwijzingen reeds eenigermate een zelfden dienst kan doen, en dat wellicht een latere bewerker van hierbij aansluitende stof een algemeen register, van veel grooter belang zal vervaardigen, dat ook deze stukken zal omvatten.

Oegstgeest, Juni '39.

F. L. ZWAAN.

I N H O U D.

Inleidingen.	Blz.
A. de Hubert: Noodige Waarschouwinge	
I. Biografisch-bibliografische inleiding	I
II. Overzicht van de Noodige Waarschouwinge	13
S. Ampzing: Nederlandsch Taelbericht	
I. Biografisch-bibliografische inleiding	21
II. Overzicht van het Nederlandsch Taelbericht.....	28
Stukken betreffende de taal van den Statenbijbel	
I. Critiek op de bij de Gereformeerden gebruikelijke bijbelvertaling van Deux-aes.	40
II. Wenschen omtrent een nieuwe bijbelvertaling vóór de Synode van Dordrecht	44
III. Besluiten van de Synode van Dordrecht omtrent de wijze van vertalen.....	52
IV. De vertaalmethode in de practijk	59
V. Critiek van tijdgenooten op de vertaalmethode der Statenvertalers	70
VI. Chronologisch overzicht van de geschiedenis der Sta- tenvertaling	72
VII. De hier uitgegeven teksten en de wijze van uitgave	76
VIII. Overzicht der Resolutiën	95
P. C. Hooft: Waarnemingen op de Hollandsche Tael	
I. Tijd van ontstaan	107
II. Karakter der Waarnemingen	111
III. Invloeden op Hooft	111
IV. Handschriften, vroegere uitgaven, wijze van uitgave	112
V. Overzicht der Waarnemingen	113
Teksten.	
A. de Hubert: Noodige Waarschouwinge	121
S. Ampzing: Nederlandsch Taelbericht	133
Stukken betreffende de taal van den Statenbijbel	193
P. C. Hooft: Waarnemingen op de Hollandsche Tael	235

VIII

Noten.	Blz.
A. de Hubert: Noodige Waarschouwinge.	256
S. Ampzing: Nederlandsch Taelbericht	273
Stukken betreffende de taal van den Statenbijbel	316
P. C. Hooft: Waarnemingen op de Hollandsche Tael	360

Bijlagen.

I. Uit: De Hubert's Voor-rede voor zijn: De Psalmen des Propheeten Davids, enz. Leyden, 1624	393
II. a. Uit: Marnix' „Waarschouwinge aen den Christelijcken Leser" voor den 1en druk van zijn Psalmen Davids, Antwerpen, 1580.....	395
b. Uit: Marnix' „Voor-rede ende Waarschouwinge aen den Christelijcken Leser", voor den 2en druk van zijn Psalmen, Middelburch, 1591.....	397
III. „Puncten belangende d'oversettinge int gemeen mijn heere van St. Aldegonde voor te houden".....	400
IV. Uit de Latijnsche en Nederlandsche: Acta der synode van Dordrecht, 1618—'19.	402

De Hubert's Noodige Waarschouwinge.

I. Biografisch-Bibliografische Inleiding:

Volgens archief-gegevens, verwerkt in P. D. de Vos: *De Vroedschap van Zierikzee, van de tweede helft der 16e eeuw tot 1795*¹⁾, staat het volgende omtrent het leven van De Hubert vast:

Hij werd geboren in 1583 te Zierikzee. De archief-ambtenaar aldaar deelde mij mede²⁾: „In het doopboek der Ned. Herv. Kerk te Zierikzee staat genoemd persoon vermeld als Anthonis Jan Anthonis³⁾ de Huybert (gedoopt 11 April 1583)”. De Hubert werd oud 24 jaar, 5 September 1607 te Leiden als student in de rechten ingeschreven⁴⁾, trad 26 Mei 1609 te Hoorn in het huwelijk met Charlotte Troget, jongedochter van Antwerpen (volgens de Vos: te Hoorn; de juistheid van deze opgave valt te betwijfelen: ik vond op het gemeente-archief te *Leiden* de aantekening van zijn huwelijk, terwijl ook volgens J. H. de Stoppelaar: *De Zelandica Gente De Huybert*⁵⁾, het huwelijk te Leiden plaats had), was 1612—'22 Raad van Zierikzee, 1612—'18 Schepen van Zierikzee, 1610—'12 stadsadvocaat te Zierikzee, tot 1622 overdeken van het schildersgilde.

Begin 1622 ging hij naar Amsterdam, blijkens notulen van den Raad van 10 Maart 1622, volledig aangehaald bij de Vos: „Syn mede aen Mr. Anthonis de Hubert, medebroeder in Raede, toegestaen brieven van voorschrijven aen de Magistraet van Amsterdam, met recommandatie van syn persoon ende familie”, terwijl in de notulen van 25 Mei 1622 de nominatie van een raad in zijn plaats wordt gevonden⁶⁾.

Over den aanbevelingsbrief van de vroedschap van Zierikzee aan den Magistraet van Amsterdam kan ik nog mededeelen, dat, naar de archiefambtenaar in bovengenoemd schrijven mij berichtte, een copie hiervan in het archief van Zierikzee niet aanwezig is. Evenmin is de brief bewaard in het gemeente-archief van Amsterdam⁷⁾. Over deze „brieven van voorschrijven” spreekt De Hubert zelf in de Voorrede

¹⁾ Middelburg, 1931, p. 277 vlg.

²⁾ In een schrijven d.d. 17 Jan. 1939.

³⁾ d.i. Anthonis, zoon van Jan Anthonis.

⁴⁾ *Album. Stud. Acad. Lugd. Bat.*, 's Gravenhage 1875, Kol. 88.

⁵⁾ Leiden, 1881, p. 13 vlg.

⁶⁾ Zie De Vos.

⁷⁾ Mededeeling van den archief-ambtenaar d.d. 6 April 1939.

voor zijn Psalmen Davids 1624, opgedragen „Aan de mogende, edele heeren, de Gecommitteerde Raaden 's Lands, ende der Graaflickheid van Seeland ¹⁾: De achtbaare, voorsienighe heeren Burgemeesters, Schepenen, Tresoriers ende Raaden der Stad Zierickzee: Mitsgaders den eerentvesten, hoog-geleerden, wijzen, zeer bescheyden heer, Mr. Eeuwoud Teelink den algemeenen Ontfanger over de Graaflickheyd van Seeland”. In deze voorrede bedankt hij burgemeesters enz. „voor alle eere ende vrundschapp, die ik van uwe Achtbaarh: hebbe genoten, als uvver Achtbaarh: gevvesen mede-lidmaat in Wett ende Raad: uvve Achtbaarh: in 't besonder, ende ten hoogsten bedankende voor de voortreffelicke getuiigenisze ende voorschrijvinge, daar mede uvve Achtbaarh: mii voor miin vertrek van daar begunstigd hebben aan de heeren Magistraten der stadt Amsterdam, die de selve gelesen, mii daar op binnen doen staan, ende vrundelick bevvellekomd hebben, met aanbiedinge van alle goede gunste”. ²⁾

Wat was de reden van De Hubert's vertrek in 't begin van 1622 naar Amsterdam? Ik heb het niet kunnen ontdekken. Straks spreek ik over Verwer's uitlatingen hieromtrent.

De Stoppelaar ³⁾ vertelt dat De Hubert in Leiden behalve rechten, ook klassieke letteren studeerde, tevens theologie en Hebreuwsch. (dit laatste bij van der Codde-Coddaeus-). Voorts dat hij in Zierikzee liefhebber bleef van de oude letteren en van de nieuwe Nederlandsche evenzeer. Ook verwaarloosde hij niet de studie van het Hebreuwsch, en begon aan een berijming van de Psalmen Davids uit het oorspronkelijk. Hij vervolgt dan: „Quid mirum, Antonium de Huybert, ut totus litterarum cultui se daret, magistratu se abdicasse Hollandiamque emigrasse, unde et uxor originem ducebat [dit schijnt onjuist, zie boven] et pater Joannes de Huybert forte jam collocaverat sedes, socius electus collegii Archithalassarum Hollandiae septentrionalis?” Het is duidelijk dat dit niet meer is dan een gissing.

Belangrijker zijn Verwer's beweringen, maar tot recht begrip daarvan is het noodig eerst na te gaan, wat met zekerheid bekend is omtrent De Hubert's Amsterdamsche periode. Het is bekend, dat De Hubert deelnam aan de letterkunstige vergadering(en), waarover o.a. Vondel spreekt. Het lijkt mij niet ondienstig hier alle gegevens, die ik omtrent deze vergadering heb gevonden, bijeen te brengen.

¹⁾ Zie de gedrukte notulen der Staten van Zeeland van 22 Juli 1625 bij De Vos aangehaald, voor hun reactie daarop.

²⁾ Voor de reactie van de vroedschap van Zierikzee op deze opdracht zie men de notulen van den Raad van 4 November 1624, aangehaald bij De Vos.

³⁾ a.w., p. 14 vlgg.

De Letterkunstige Vergadering te Amsterdam.

In de eerste plaats hebben wij hierover het bekende, vrij uitvoerige getuigenis van G. Brandt ¹⁾, dat hier nogmaals moge worden afgedrukt:

„Van de gemelde lange ziekte in den jaare MDCXXI wat bekoomende, viel hij weer aan 't dichten, en men zagh hem in de Dichtkunst van jaar tot jaar zoo merkelyk toenemen, dat hij zich zelven in 't kort, bij vergelyking van zijn voorige rijmen, niet meer geleck. Daar veel toe help zijn geduurige ommegangk met den Drossaardt, Hooft, den ridder Laurens Reaal en andere Dichters, en kenners der kunste, die t'zaamen eene letterkunstige vergadering hielden: daar ook de Heer Antonis de Hubert, Rechtsgeleerde, Oudt Raed en Scheepen der stadt Zierikzee (door de Psalmen bij hem in Neerduitsch dicht vertaalt, genoegh bekend) verscheen. Hier werd gehandeld van d'eigenschappen der moederlijke taale. Men stelde verscheide regels, daar men zich in 't dichten naar hadde te schikken: ontrent het stuk der taalschikkinge, de t'saamenvoeging der woorden en naamen, het onderscheidt der geslachten, buiging der gevallen, en spelling van yder woordt. Daar men eenig bericht van vindt in de Waarschouwinge, gestelt voor de Psalmen van den gemelden Hubert. Doch deese taalschikkinge is sedert merkelyk verbeterd, en door den Drossaardt en Vondel tot genoeghsaame volkoomenheit gebraght: gelijk men in hunne laetere dichten en schriften kan bespeuren en waarneemen”.

Voorts de volgende getuigenissen van Vondel:

Uit de opdracht van de *Hecuba* ²⁾, gedateerd 6 Aug. 1625, aan „Den achtbaeren, hooghgeleerden, wijsen en bescheyden Heere, Mr. Antonis de Hubert, ouden raed, en schepen der stede Zierickzee, en rechtsgeleerden, etc”:

.....„Dat wy uwe E. die in 't bysonder hayligen, en opdraegen, geschied tot danckbaerheyd van de psalmen, die uwe E. ons toegesonden hebt, en waermede wy niet weynigh vermaeckt waeren, als wy met greetige ooren den Goddelycken galm van Davids harpe vingen, en hem met geene mindere soetigheyd in suyver Neerduyts hoorden geluyt slaen, als voormaels in 't Hebreus de Hebreen in Iudea deden. Of wy hier alle eygensenschappen onser moederlycke taele, volgens het afscheyd der dichteren, wel hebben waergenomen: daer van sal uwe A. kunnen oordeelen: als die hier t'huys hoort, en als een treffelyck litmaet onse letterkunstige vergaderinge niet weynigh ver-eerde. Omhels dan, waerde heer ende vriend, onsen en der anderen

¹⁾ Leven van Vondel, editie Verwijs, p. 26 vlg.

²⁾ Uitgave W.B. II, p. 533.

arbejd liefelyck, en, na uwe gewoonte, straf de misslaegen heusselyck, en leef hier voorspoedelyck, en namaels eeuwelyck....”

Uit de voorrede van *Palamedes* (1625):¹⁾

„Indien den letterkundighen hier in yet vreemds of ongerymts voorkomt, die sal weten dat wy ons daer in gedraghen hebben na het letter-kunstigh beslyt daer van wettelyck t'Amstelredam by eenighe dichters gemaect: en wat de spelling belanght, alsoo ons beslyt daer van niet en rept, en dit in elcx vryheydt staet, soo hebben wy meest den ghemeen sleur ghevolght, uytgheseyd in weynighe dinghen overmits wy tot noch toe noyt ons selven daer in hebben kunnen voldoen, oock achtende datter soo veel niet aen ghelegghen is, als, met verlof, sich sommighe wel inbeelden”.

Tenslotte zal bij Vondel nog aan de deelneming van Reael aan de letterkunstige vergadering herinneren een plaats in: *Tot verlossinge van den Heere Laurens Reael, daer hy te Weenen gevangen sat, aan Keiser Ferdinand den tweeden* (1628)²⁾, waar Vondel smeekt Reael uit zijn gevangenschap te ontslaan:

„Opdat hij met mij bouw mijn moederlijcke taal,

En Pindus en Parnas help naer den Rijn toe troonen”.

Ook Hooft spreekt over de letterkunstige vergadering. In een brief aan Jacob Wijtz³⁾, handelend over diens boek *Veldtslaegen*, door Wijtz aan Hooft toegezonden om er taalkundige aanmerkingen op te maken, biedt Hooft aan de veranderingen aan te brengen naar zijn beste weten, „gelyk in 't nevensgaende staeltjen aengewesen wordt ende voorts nae de regelen die wy hier met den H. Reael ende Rechtsgeleerde Hubert hebben geraemt. Niet te min, als U.Ed. wichtiger bezigheden daeromme niet en zouden te lyden hebben, waene beter te zijn, dat haer geliefde zelve te lezen de spraekkonst onlanx by zekeren landmeter tot Leyden uytgegeven, en daernaer met haer' handt de verbetering te doen”. De brief is niet gedateerd maar staat tusschen brief no. 156 van 2 Sept. 1626, en no. 158 d'Octobre 1626.

Bovendien moet Hooft in Waerneming XXX en XXXVIII het letterkunstig besluit waarover Vondel spreekt, bedoelen: Wij lezen in Waern. XXX⁴⁾: „Den vroomen manne oft man hebben wij in Davito Singulari aengenoomen, en ik verscheel in dezen Dativo alleen van d'aengename Declinatie.⁵⁾”

¹⁾ Uitgave W.B., II, p. 628 vlg.

²⁾ Uitg. W.B., III, p. 195, vs. 3, 4.

³⁾ Uitg. van Vloten, I, No. 157.

⁴⁾ Ten Kate, *Aenleiding* I, 723.

⁵⁾ Vgl. de Aenmerking van ten Kate op deze waern.

Waern. XXXVIII: 1) „Vraeghe, dewijl de rest der declinatie, die reeds aengenomen schijnt, met de mijne overeenkomt, oft niet beter waere die zoo te laeten. . . .”

Uit deze getuigenissen valt af te leiden, dat tusschen 1621 (zie Brandt) en 1625 (opdracht *Hecuba*) te Amsterdam samenkomsten zijn gehouden, waar over grammaticale kwesties gesproken werd.

We kunnen den tijd nog nader bepalen. Een poging hiertoe deed reeds P. Leendertz Wzn. in *De Navorscher* van 1876 2). Op grond van een gedicht van Reael (althans zeer waarschijnlijk van hem) te Parijs 8 Augustus 1623 geschreven (Reael vertrok Mei 1623 uit Amsterdam, zie de klacht van Hooft over diens vertrek 3), en het feit dat Reael begin 1624 weer in Amsterdam was, zoodat hij, indien de letterkunstige vergadering eind 1623 gehouden zou zijn, wel zeer spoedig zou moeten zijn teruggekeerd, terwijl Hooft in 1623 de meeste en belangrijkste veranderingen in zijn spelling aanbrengt, waarschijnlijk ten gevolge van de gesprekken in de bijeenkomsten met Vondel, Reael en De Hubert, acht hij het waarschijnlijkst, dat de letterkunstige vergadering begin 1623 gehouden is, en niet eind 1623. Bijzonder overtuigend is dit betoog niet. Het blijft ook onduidelijk waarom de jaren 1621, 1622 worden uitgeschakeld.

Meer houvast bieden de gegevens omtrent den duur van De Hubert's verblijf in Amsterdam. Zooals we reeds zagen, vertrok De Hubert in den aanvang van 1622 naar Amsterdam, niet in 1620, zooals o.a. De Stoppelaar 4) vermoedt en anderen eenvoudig beweren 5).

Reeds in 1623 vertrok De Hubert uit Amsterdam naar Leiden. 6) Derhalve moet de letterkunstige vergadering gehouden zijn tusschen ± Mei 1622 (10 Maart heette hij nog „medebroeder in Raede” te Zierikzee) en Aug. 1623. Aangezien Reael in Mei 1623 uit Amsterdam vertrok kunnen we den tijd nog wat nauwer begrenzen: tusschen Mei 1622 en Mei 1623.

Ik merk nog even op, dat blijkens Brandt's mededeeling 7) met de letterkunstige vergadering niet mogen worden verward de dage-

1) a.w. 726.

2) XXVI, p. 508.

3) *Gedichten*, ed. Leendertz, I, 207—211.

4) a.w. p. 18.

5) b.v. Nagtglas: *Levensberichten van Zeeuwen* I, 440.

6) De Stoppelaar, a.w. p. 15, 17. De Stoppelaar steunt hier op het *Album Civ. Acad. Lugd. Bat. in manuscript*, waar men inderdaad op 2 Aug. 1623 het volgende vindt: „Anthonius de Hubert, Juris Doctor in de huysinge van D. Grotius opt Rapenburch.”

7) *Leven van Vondel*, p. 27.

lijksche samenkomsten van Vondel, Reael en Hooft ten huize van Roemer Visscher zaliger, waarop zij de Troades van Seneca in proza vertaalden. ¹⁾ Volgens Te Winkel ²⁾ hadden deze plaats in den winter van 1622—'23.

Indien deze met die veronderstelling — want veel meer is het niet, de gronden zijn geen bewijzen — gelijk zou hebben, zullen wij in verband met de bovengenoemde gegevens de tweeërlei besprekingen, de eene met, de andere zonder De Hubert (Brandt noemt uitdrukkelijk alleen Vondel, Hooft en Reael en spreekt later van „met hun drieën”), in elkaars verlengde moeten plaatsen. En dan de taalkundige eerst, en daarna die ter vertaling van Seneca's treurspel. De Hubert zou dan denkelijk al vertrokken zijn heel in het begin van 1623. Want waarom zou hij — liefhebber der klassieken en van literatuur in het algemeen, zelf ook dichter — anders ook aan die laatste besprekingen niet deelgenomen hebben? Zoo zou de „letterkunstige”, wij zouden zeggen taalkundige vergadering moeten gesteld worden in de laatste maanden van 1622, want de zomermaanden zullen Reael en Hooft niet vaak of lang in de stad geweest zijn.

Verwer's beweringen omtrent de letterkunstige vergadering en De Hubert.

Over deze letterkunstige vergadering heeft zich een wonderlijke overlevering gevormd, die 't eerst door Adriaan Pr. Verwer schriftelijk is vastgelegd en sindsdien in allerlei litteratuur opduikt. Verwer beweerde in zijn *Linguae Belgicae Idea* enz., Amsterdam 1707, dat de letterkunstige vergadering was samengeroepen door de Staten-Generaal met het oog op de nieuwe bijbelvertaling en grondt deze bewering op de (mondelling) overlevering (p. 10) Et praeterea de ea (d.i. de Statenoverzetting) traditur; Ordines id maxime curae habuisse, quo augustissimi Eorum nominis proprius foetus ea prodiret idiomatis puritate, quae esset supra omnem crisin Grammaticam; et ad hoc virorum, linguae nostrae peritia clarissimorum, coëgisse coetum; in quo, auspicio publico, omnis rei Grammaticae conditio, prout a seculo analogo tunc retro obtinebat, metaphrastisque singulis foret lex et regula, fuit definita. Coetum porro hunc Grammaticum Amstelaedami

¹⁾ De berijming door Vondel verscheen in 1626, onder den titel: „*De Amsterdamsche Hecuba*”, met een opdracht aan De Hubert, gedateerd 6 Augustus 1625.

²⁾ Bladzijden uit de *Geschiedenis der Ned. Letterk.*, p. 294—296, vgl. *Ontwikkelingsgang*² III, 378.

habitu, paulo ante ann. 1624; illumque ipsum esse, de quo Poëta noster Justus Vanden Vondel testimonium perhibet in praefatione Tragoediae Palamedis, vet. edit. anni 1625; item in dedicatoria Hecubae, viro cl. Antonio De Hubert inscripta eodem anno: ambo nempe coetui ei interfuerant. ipsa Vondelii verba libet adnecere". (volgen de bekende citaten.) Daarna vervolgt hij:

„Erunt absque dubio et plura hujus coetus documenta alibi in archivis, quorum indaginem aliis relinquimus. Id certo apparet, inde fuisse effectum, quod idioma versionis Biblicae prodiret non tantum perfecte Grammaticum, verum et per omnia sibi maxime simile. porro et is fructus fuit in Justi Vondelii sermone, quem post edidit, quod justioris fuerit normae ac antea. in Hoofdio idem; licet haud mihi fides hunc coetui ei adfuisse, certis de causis: at Vondelium in ea, quam colebant, amicitia omnia illi certe fecisse communia".

In verband hiermee staat zijn uitlating omtrent De Hubert als corrector van de Statenvertaling in Leiden.

In een brief aan A. Reland, professor in de Oostersche talen te Utrecht, gedateerd 22 September 1709,¹⁾ in antwoord op een brief van Moonen aan D. van Hoogstraten²⁾ (Moonen betwistte de normativiteit van de taal des Statenbijbels, waarmee Verwer zoo dweepte, wees op de fouten tegen de geslachten enz.), tracht hij de Statenvertaling te verdedigen tegen diens aanmerkingen. Tegenover Moonen's bewering dat de Staten-Generaal in hun besluit van 29 Juli 1637 (de acte van authorisatie) de vertaling zouden hebben goedgekeurd wat betreft de „vertaalde zaken", niet wat betreft de gebruikte „Letterkunst" (zie beneden), tracht Verwer te bewijzen, dat de Staten in hun afkondiging van dien datum, ook het Nederlandsch goedgekeurden. Dat zij bij de vertaling ook op het Nederlandsch hebben gelet, was immers te meer noodig vanwege het verloop van genus en casus in dien tijd en reeds een 150 jaar daarvoor. De overheid maakte een „bestek tot herstellinge daervan", dit „bestek" werd gevolgd door Vondel en Hooft, die voor dien tijd onder hetzelfde verloop lagen. Hij vervolgt dan: ³⁾

¹⁾ Volgens Frederiks en van den Branden, Biogr. Wdnb. der Z. en N. Nederl. letterk., p. 381 verscheen een afzonderlijke uitgave in 1709 te Utrecht. Inderdaad is deze verschenen t'Utrecht, By Willem Broedelet, Boekverkoper op de Maertensdam, 1709. De brief werd ook opgenomen achter in D. v. Hoogstraten's: Aenmerkingen over de geslachten der zelfstandige naamwoorden, 3e dr. 1723, eveneens in de Lijst van zelfstandige naamwoorden, 4e dr., 1733 (in de volgende drukken niet meer).

²⁾ opgenomen achter diens Aenmerkingen enz. ² ³ en Lijst enz.⁴.

³⁾ Lijst enz., 4e druk, p. 469.

„'t Komt mij zoo niet voor, dat Mijne Heeren de Staten met de taelrigtigheyt van een boek, dat zij auctorizeren zouden, die benoemde Theologanten alleen zouden hebben laten geworden, zonder daar Luiden van Staat in te bemoeijen. Authentyke stukken hebbe ik nooit gelezen: maar mij is hier over wel te voren gekomen, hoe dat hier in onder anderen bemoeyt zij de Heer Mr. Antonis de Hubert, Vroetschap en Schepen van Zirkzee: dat hij van die bedieninge afgang, (enkel zoo mij gezeit is om dat werk) en eerst vertrok naar Amsterdam, met voorschrijven van zijne Stad aan Borgermeesteren (dit verhaelt hij zelf in zijne voorgenoemde opdragte) vervolgens aldaar waernam die bewuste Letterkunstige Vergadering; toen wijders vertrok naar Leiden; alwaar hij hierom zou gebleven wezen, en nog was in 't jaer 1633. De tael van hem, voor dien dezelve kent, straelt er ook alom in door: en wat verstant hij er af had, getuigt, behalven zijn eigen geschrijf, Joost van den Vondel zijn medelidit op die Letterkunstige Vergaderinge: gelijk in zijn opdracht van Hekuba is te lezen”.

Hij stelt Relandus voor dat deze de zaak eens onderzoekt. Het zal hem benieuwen of hij dan zal vinden, dat de „Oppermogentheit onzes Lands dit stuk Harer Tale zoo maer voetstoots (per aversionem) hadde aanbesteed gelaten bij hoopwerk daer men van afkijkt; gelijk zommigen in 't woeste heen meenen. 't gaet in 's Lants werken alzo niet: ook en was 't jaer 1637 het jaar van 1618 en 1619 niet meer”.

Ook in een brief van 1708, in de Boekzaal 1708 ¹⁾, aan D. van Hoogstraten, spreekt Verwer over de letterkunstige vergadering. Deze brief is een soort aanvulling bij zijn *Idea*. Hij spreekt o.a. over de verschillende „tijtbeurten” (perioden) t.o.v. het „geslachtwerk”. De eerste loopt tot Stoke, de tweede van Stoke tot 1477 (de regelmatige periode), de derde van 1477—1624 („de verloopene tijtbeurte”). Kort voor 1624 werd n.l. de letterkunstige vergadering gehouden, die de geslachten herstelde. De vierde periode was dan van 1624 tot zijn tijd. Dan volgt over de nieuwe bijbelvertaling:

„Voorts is ons overgelevert, dat, als in het te werk treden met de nieuwe overzetting des Bijbels, wiert vereischt een Letterkunstige eenvormigheid van tale, onze Hooge Overheid beschreef een bijeenkomst van mannen binnen uwe Stadt Amsterdam, daer de kamer in liefde bloeyende naemrugtig was van onze taelbouwing: en dat daer de Letterkunst onzer tale is gerigtsnoert, ende van 't verloop

¹⁾ Mei, Juni, p. 524 vlgg.

der derde Tijtbeurte gantsch gezuivert en weer te regt gebracht".

Opnieuw spreekt hij de meening uit, dat Hooft er niet bij was, ofschoon hij de „herstelde regelmaet" ook volgde, blijkens zijn Henrik de Groote. Dan volgt:

„Voorts wierd aldaer ook toegestelt eene Letterkunst ende Lijst der geslachten; waer naer die Bijbel-overzetter, schoon afzonderlijk van elkanderen werkende, evenwel daer in eenvormig konden zijn".

Wat deze beweringen omtrent het karakter der letterkunstige vergadering betreft, zoo ver ik weet was Hinlopen de eerste, die er zich tegen verzette.¹⁾ Daarna ook P. Leendertz Wz. in den Navorscher van 1863,²⁾ die niet naar Hinlopen verwijst. Het lijkt mij, dat de door deze twee bestrijders aangevoerde argumenten afdoende zijn. Er is inderdaad niets, dat de door Verwer verdedigde overlevering steunt, geen resolutie der Staten-Generaal, geen enkele verwijzing in de „Resolutiën aengaende de Duytsche Tale" van translateurs en reviseurs van den Statenbijbel. En Verwer voert geen enkelen grond voor zijn beweringen aan. Hij geeft ze als overlevering en verwijst met een groot gebaar heel algemeen naar archieven, waarin men de bewijzen nog wel zou kunnen vinden.

Leendertz wijst nog op de volgende fouten van Verwer in 't stuk in de Idea:

1°. dat de taal van den Statenbijbel „per omnia sibi maxime simile" zou zijn (reeds Moonen kwam hiertegen op).

2°. dat Hooft niet aan de letterkunstige vergadering zou hebben deelgenomen. Dit vooral wekt wantrouwen t.a.v. Verwer's goed ingelicht zijn. Voorts voert hij nog de volgende argumenten aan tegen de overlevering bij Verwer: 1°. de Synode van Dordt had reeds enkele taalregels gegeven. 2°. het is onwaarschijnlijk, dat de Staten-Generaal menschen als Vondel en Reael, beiden 't tegendeel van Gereformeerd, (Reael zwager van Arminius) benoemd zouden hebben in een vergadering, die taalregels moest vaststellen met het oog op de Statenvertaling.

Misschien heeft Leendertz wel gelijk als hij het ontstaan van de overlevering tracht te verklaren uit een misvatting van sommige termen door Vondel gebruikt in het geciteerde gedeelte uit de voorrede van Palamedes. Vooral de term „wettelijk", meent hij, kan aanleiding gegeven hebben tot misverstand. Verwer vertaalt dit met „auspicio publico". „Het beteekende, zoo meenden zij, op grond van eene wet door de regeering gemaakt, volgens een besluit door haar

¹⁾ N. Hinlopen, Historie van de Nederlandsche overzettinge des bijbels, Leiden, 1777, p. 1—9, 218—224.

²⁾ p. 150 vlg

genomen".¹⁾ Ook de term „besluyt" werd in dit verband verkeerd begrepen.

Verwér's beweringen omtrent De Hubert hangen geheel samen met die over de letterkunstige vergadering en moeten dus met de laatste verworpen worden, ook al schijnen zij op het eerste gezicht niet zoo onaannemelijk. De Hubert was een autoriteit op het gebied van de Nederlandsche grammatica, ernstig beoefenaar van het Hebreuwsch. Het is inderdaad opmerkelijk, dat hij na in 1622—'23 te Amsterdam te zijn geweest, in 1623 naar Leiden vertrok, waar hij vermoedelijk tot zijn dood gebleven is. Omtrent zijn verblijf te Leiden kon ik op het Gemeente-archief geen enkel gegeven vinden. Merkwaardig is, dat de reviseur van het Nieuwe Testament L. G. a Renesse in 1635 ten huize van De Hubert logeerde.²⁾ Echter blijkt uit „*Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit*", uitg. door Dr. P. C. Molhuysen,³⁾ dat De Hubert wel meer kamers in zijn huis beschikbaar stelde, in dit geval voor het houden der vergaderingen van curatoren. We zagen reeds, dat hij zich 2 Augustus 1623 opnieuw liet inschrijven aan de Leidsche Universiteit, vermoedelijk om de hieraan verbonden voorrechten te genieten. De Stoppelaar⁴⁾ schrijft, dat De Hubert in 1630 op de nominatie stond voor professor in de rechten, als opvolger van Cornelis Swanenburch. In de „*Bronnen enz.*", p. 151 vindt men slechts, dat op de vergadering van curatoren van 12 Augustus 1630 een schrijven werd gelezen „van Burgemeesteren, Schepenen en Raden van Zierikzee, dd. 4 Aug. 1630, waarbij zij den advocaat Mr. Anthonis de Huybert te Leiden aanbevelen voor de vacante plaats van prof. Juris".⁵⁾ Op de vergadering van 13 Augustus werd besloten „de dispositie over de voors. vacante professie in de Rechten noch voor eenigen tijd op te houden, om ondertusschen te despiceren een vermaert geleert man, ende heeft yeder van de gemelde heeren aengenomen sich op soodanighen man nader t'informerer". In 1632 besluiten ze als opvolger van Swanenburch te benoemen Doctor Johannes Preiswerckius, syndicus van Bremen, die echter niet naar Leiden gekomen is.⁶⁾ De Stoppelaar's mededeeling, dat pas in 1635 de vacante plaats werd ingenomen door Arnoldus Vinnius is eveneens onjuist. Deze reeds in 1618 lector,

¹⁾ a.w., p. 151.

²⁾ zie Hinlopen, a.w., Bijlagen p. 154.

³⁾ 2e dl., R. G. P. 29, p. 225 (Resoluties van Curatoren 1638).

⁴⁾ a.w., p. 16.

⁵⁾ p. 151.

⁶⁾ Blijkens het Album Studiosorum treedt in 1635 Jac. Maestertius als lector op. Vgl. ook Molhuysen, *Bronnen enz.* II, p. 181 (het beroep door Preiswerck afgeslagen in 1633).

in 1633 extra-ordinaris professor, werd in 1636 ordinaris professor. In 1640 deden burgemeesters, schepenen en raden van Zierikzee weer een poging om De Hubert een professoraat te bezorgen, ook ditmaal zonder succes. Slechts werd hem toegestaan een „privatum collegium juridicum practicum van eenighen studenten t'sijnen huysse” te geven, opdat hij zijn bekwaamheid zou kunnen toonen „om oock daer naer in 't openbaer soodanige practice exercitien te konnen doen”.

Wat De Stoppelaar ¹⁾ over De Hubert in Leiden beweert, is niet meer dan een gissing. Hij acht de meening van diegenen volstrekt niet onaannemelijk, „qui arbitrantur ei munus demandatum fuisse, ut cum aliis sagacibus Belgicis grammaticis novae totius sacrae scripturae translationi curam adhiberet”. Hij wijst erop, dat in de jaren 1625 tot 1635 de nieuwe vertaling voor het grootste gedeelte („maximam partem”, wij weten: volledig) tot stand kwam, en acht van groot gewicht wat L. ten Kate hierover meedeelt ²⁾:

„Dat men in den Staten-Bijbel bij dit soort (n.l. woorden met ooi) de enkele o vind vermoede ik te zijn, om dat de correctie daer van, zo mij berigt is, aan Mr. Ant. de Hubert, een voornaem en geleerd Heer uit Zeeland, was toebetrouwt”.

Verwer's uitlatingen blijkt De Stoppelaar niet te kennen.

Ten Kate's bewering is van dezelfde kwaliteit als die van Verwer („zo mij berigt is”). Ook hier geldt, dat geen enkel bewijs aangevoerd wordt, terwijl ook de „Resolutiën” blijken *geheel* het werk te zijn van translateurs en reviseurs, zonder dat ergens invloed van De Hubert te bespeuren is. Bovendien bedenke men, dat Ten Kate een leerling of althans een jongere vriend van Verwer was. De betuiging van Verwer: „de tael van hem, voor dien de zelve kent, straelt er ook alom in door”, mist alle overtuigingskracht.

Intusschen is zooals wij reeds zagen, over het verblijf van De Hubert te Leiden weinig met zekerheid bekend en blijft zijn figuur eenigszins in het duister gehuld. Het is voor dien tijd vreemd, dat een gezien advocaat met een drukke practijk (bekend is, dat Constantijn Huygens in 1618 enkele maanden bij hem in Zierikzee verbleef om te worden ingewijd in de geheimen van de rechtspractijk, zie Worp: *Briefwisseling van C. Huygens*, ³⁾), schepenen en raad van Zierikzee, plotseling zijn ambten neerlegt en met aanbevelingsbrieven van burgemeesters enz. naar Amsterdam vertrekt, om kort daarna weer

¹⁾ a.w. p. 15 vlg.

²⁾ Aenleiding I, p. 292.

³⁾ R.G.P. 15, Inleiding p. XXXV en Brieven no. 41 tot en met 43.

naar Leiden te verhuizen. De Stoppelaar zegt vermoedelijk maar wat als hij beweert: „Idcirco tamen studium linguae Hebraicae non deseruit et, ut editionem Psalterii versionis mox absolutae, ipse curaret et consiliis etiam frueretur clarissimorum Hebraicae Linguae et Theologiae antecessorum, anno 1623 Lugdunum-Batavorum rursus concessit. . . .”¹⁾ Ik kan mij dan ook voorstellen, dat een valsche traditie zich aldus om De Hubert's persoon gevormd heeft: men bracht de letterkunstige vergadering van 1622—'23 in verband met de bijbelvertaling, waaraan toen reeds gewerkt werd, maar die toch pas goed begon in 1626, toen de Translateurs van het Oude Testament, door de Staten-Generaal in Leiden samengeroepen, gezamenlijk aan het werk togen (translateurs van het Nieuwe Testament in 1628) Men achtte nu, de rol van de Staten-Generaal overschattend, deze vergadering reeds samengeroepen door de algemeene Staten, met het oog op de nieuwe bijbelvertaling (de besproken misvatting van Vondel's bekende woorden werkte hiertoe wellicht mee) en bracht De Hubert's vertrek naar Leiden eveneens daarmee in verband, hem den rol toekennend van corrector van het Nederlandsch, gezien zijn aandeel aan de letterkunstige vergadering en de autoriteit, die hij als taalkundige bezat. Deze constructie werd dan gesteund door een zekere vijandige gezindheid ten opzichte van de Gereformeerde predikanten, die bij Verwer duidelijk doorstraalt in het citaat op p. 8.

Mij dunkt, dat hiermee genoeg aandacht is besteed aan deze merkwaardige en hardnekkige overlevering, die men telkens, in allerlei litteratuur, tegenkomt, waarschijnlijk klakkeloos overgenomen. Ik trof de mededeeling omtrent De Hubert's correctorschap van den Statenbijbel verder aan in: Frederiks en Van den Branden: Biogr. Wdnb. der Z.- en N.-Ned. Letterk., 381; Worp: Briefwisseling van Constantijn Huygens R.G.P. 15, noot bij brief 41; Van der Aa: Biogr. Wdnb. op A. de Hubert (als bewering van Verwer en Ten Kate); Nagtglas: Levensberichten van Zeeuwen, 440.

De Hubert als taalkundige.

De Hubert nam deel aan de Letterkunstige Vergadering (zie het geciteerde uit Brandt, Vondel, Hoofd).

Uit Vondel's woorden blijkt wel hoe hoog hij De Hubert als taalkundige schatte. De Vooy's²⁾ wees er reeds op, dat de *Hecuba* grammatisch beantwoordt aan De Hubert's *Noodige Waarschouwinge*. Deze

¹⁾ a.w. p. 15.

²⁾ Verz. Taalk. Opst. I, 317.

is ongetwijfeld een reflex van de besprekingen op de letterkundige vergadering. Brandt wees hier al op ¹⁾).

Welk een gezag De Hubert in grammaticis voor Hooft had, blijkt uit de *Waernemingen*. (zie de Inleiding daarop pag. ???). Voor zijn invloed op Ampzigg verwijs ik eveneens naar de betreffende Inleiding pag. vgl.

Ook Van Heule beschouwde hem als autoriteit. Hij droeg zijn „Nederduytsche Grammatica” in 1626 aan hem op met de volgende woorden: „zo bieden wy het tegenwoordigen aen Uvver E. zeekerlik achtende dat wy door de groote ervarentheyt uvver E. inde Nederduytsche sprake (welke in verscheyde plaetsen van Nederlant verbreyt is) eene bevrijdinge tegens alle quaetwillige tongen zullen genieten, ende dewijle bij uvve E. een overvloedigen jver, tot de bevorderinge onzer Tale blijkt, door dien uvve E. ook zelfs het Nederduyts verijkt ende verciert heeft, met de berijmde Psalmen naden Oorspronkelicken Text zoo hebben wy gehoopt, dat deze onze aanbiedinge uvver E. niet verworpelik zijn en zal”. Den tweeden druk (1633) droeg hij op aan Thysius „ende aen den Vernaemden Taelgeleerden Heere Antonius de Hubert, Doctor in de Rechten”.

Over invloeden op De Hubert valt weinig te zeggen. In zijn Waarschouwinge noemt hij slechts twee maal de Twespraack, waarop hij veel critiek heeft.

Bibliographie:

De *Noodige Waarschouwinge* verscheen voor *De Psalmen des Propheeten Davids*, enz. door Mr. Antonis de Hubert, Rechtsgeleerde, tot Leyden, by Pieter Muller, inde Heere-straat in 't jaar 1624.

Van Lennep gaf in zijn uitgave van Vondel, II, Nalezing 16 vlgg. een herdruk van het voornaamste gedeelte der *Waarschouwinge* (dat over het Nederlandsch handelt) en daarbij het stuk uit de Voorrede over de kwestie du — gij.

II. Overzicht van de „Noodige Waarschouwinge”.

I. Algemeene opmerkingen.

Bij beoordeeling van de *Waarschouwinge* is wel te bedenken wat De Hubert aan het slot zegt: op aandringen van vrienden schreef hij dit stuk, terwijl de drukker bezig was met de voorrede. Hij moest zich dus haasten. Hij was volstrekt niet van plan een dergelijke

¹⁾ Leven van Vondel, p.26.

spraakkunstige beschouwing vooraf te doen gaan en was er dus niet op voorbereid.

Hij is er zich dan ook van bewust, dat zijn werk ordelijker en breeder moest zijn, omdat er eenige uitzonderingen zijn op de algemeene regels, die hij aanwees, die hij nu niet heeft kunnen behandelen. Bovendien zijn er ook nog verschillende andere dingen, die behandeling verdienen. Hij verontschuldigt zich er mee, dat zijn beroep niet toelaat, dat hij hier alle aandacht aan besteedt. Hij heeft ruwweg („in 't rouwe") een en ander medegedeeld ten dienste van eenige menschen, die er hem om vroegen en tot opwekking van anderen, die beter zijn werk kunnen voltooien, vgl. p. 2: ¹⁾ „... hebbe ik ter begaerte van eenige lief-hebbers bij dese gelegendheid hier: van met een wordeken eenige openinge gedaan...."

Wij vinden bij De Hubert dus slechts enkele hoofdlijnen en mogen hierin niet zien een volledig verslag van zijn grammatische opvattingen. Als hij allerlei niet behandelt, wil dat dus niet zeggen dat hij daar geen weet van heeft of er zich geen opinie over had gevormd.

In verband met het bovenstaande is de compositie van het stuk niet streng, hij geeft geen indeeling. Toch is er wel eenige lijn in te vinden. Na in het algemeen gewezen te hebben op de noodzaak en het nut van goede geslachtsonderscheiding, buiging en spelling behandelt hij de buiging van lidwoord en substantief, maakt nog eenige bijzondere opmerkingen daarover, spreekt dan over de geslachten en zijn aanduiding daarvan, om te eindigen met de spelling.

II. Klankleer.

Hierover is al heel weinig te vinden in de Waarschouwinge. Zij geeft slechts een korte opmerking over de lange *a* en de *o* en *e* en is iets uitvoeriger over *ou* als aanduiding van de *oe*-variant voor gutturalen en labialen.

ā: De Hubert onderscheidt twee klanken, die hij (in gesloten lettergreep) aanduidt met *aa* en *ae*. De *ae* duidt aan de afwijkende *ā*-klank voor *r*+dentaal (als voorbeelden geeft hij *baers*, *vaers*, *aerde*, *waerde*, *maerze*, *gaerne*, *kaernen*). Hij stemt hierin dus overeen met Spieghele ²⁾, die echter ook enkele voorbeelden geeft, waarin geen *r*+dentaal voorkwam: *kaekelen*, *kaeze*, *kaetsen*, *schaetsen* en het zoo bekende *blaeten*. Welken klank bedoelde Spieghele met zijn *aa*? (met *ae* duidde hij de vermaarde „blaetende *ae*" aan, die ons „de

¹⁾ Ik verwijs steeds naar de oorspronkelijke pagineering.

²⁾ Twee-spraak, uitgave Kooiman, XXXI vlg.

schaepen met haar bae leeren"). De Hubert laat zich over de klankwaarde heelemaal niet uit. Omdat Ampzing uitvoerig over de verschillende *a*-klanken spreekt, verwijs ik hiervoor naar pag. II vlgg. van diens Taelbericht en de bespreking daarvan.

o, e: De Hubert deelt slechts mee, dat hij tweeërlei *e* en *o* onderscheidt. Vgl. Ampzing hierover pag. 33, 36.

ou: Hij onderscheidt de tweeklank *ou* van *soude* en de *oe*-variant voor gutturalen en labialen, die hij eveneens met *ou* aanduidt. Hellinga¹⁾ bespreekt deze kwestie uitvoerig. Uit zijn onderzoekingen bleek dat de afwijkende uitspraak voor gutturalen en labialen het eerst wordt vermeld door De Hubert. De Hubert kende dus een uitspraakverschil tusschen *oe* (de normale ontwikkeling uit Oudgerm. *ô*) en „*ou*”, de hiervan afwijkende representant van Oudgerm. *ô* voor gutturalen en labialen. (Voor den klank van deze *ou*, verwijs ik naar tekst en noten, pag. 9 en Hellinga t.a.p.). De Hubert wijst er op, dat in verschillende woorden voor gutturalen en labialen zoowel *oe* als *ou* mogelijk is. De *oe* was reeds en werd steeds meer de beschaafde klank, de *ou* verdween langzamerhand (vgl. ook hierover Hellinga).

Tenslotte maakt De Hubert nog een opmerking over *f—v*: De auslautende *f* verandert inlautend in *v*: *gaaf-gaave; ik geloof-wy gelooven*.

III. Spelling.

Algemeene opmerkingen: Naast de buiging enz. wordt ook de spelling volgens De Hubert verwaarloosd. *Hij* heeft er echter scherp op gelet. Spelling is wel niet het belangrijkste in de taal, maar er is toch veel aan gelegen, want slecht spellen veroorzaakt verschil in uitspraak. Volgens De Hubert oefent de spelling dus belangrijken invloed op de uitspraak.²⁾ Bovendien is duidelijke spelling voor vreemdelingen gewenscht. Tevens meent hij, dat door juiste spelling de grondwoorden beter worden onderscheiden, evenals de buigingswijze. Daarmee verkondigt De Hubert dus reeds dat de spelling aan tweeërlei criterium moet beantwoorden: etymologie („oorspronkelickheid”) en analogie („gevolg”). Met vele voorbeelden wordt het nut van deze regels aangetoond. Toch maakt hij een belangrijke beperking: zoover het de uitspraak geen geweld aandoet.

Spelling in 't bijzonder:

a/ analogie. (etymologie) De Hubert behandelt de verschillende woordsoorten uit dit oogpunt.

¹⁾ De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands, p. 73.

²⁾ vgl. Hellinga, p. 337.

Zelfst. nw.: Bv. *duegd*, om *duegden* (analogie, „gevolg”). Met *g* omdat *duegd* komt van *duegen*, niet van *duechen*, dat geen „duits” is (etymologie, „oorspronckelickheid”).

Een uitzondering vormen vele samengestelde woorden als *sprinkhaan*, *hoo-vaardig*, *misschien*, waar spelling naar de afkomst ook niet zoo noodig is, omdat men vanzelf reeds let op den oorsprong van deze woorden.

Participia: *gebragt*, om *gebragte*, met *g* om *brenghen*.
evenzoo *gevoed*, tegenover *gevoet*, enz.

Adjectiva: *voll*, *mall*, *satt* om *volle*, enz. tegenover *gaaf* om *gaave*, enz.

Verba: ik *beminn* (*beminnen*)
schooven, *scheenen* naar *schoof*, *scheen*

b) *afzonderlijke klanken*.

Klinkers:

ā. De Hubert spelt *aa* i.p.v. *ae*, want *ae* is noodig voor andere woorden als: *baers*, *vaers*, *aerde*, *waerde*, *maerze*, *gaerne*, *kaernen*, enz. (vgl. Spieghele).

e, *o*. Er is tweeërlei *e* en *o*, maar hij onderscheidt ze toch niet „om eenige redenen”.

Tweeklanken:

ou. Er is tweeërlei *ou*: *souken* tegenover *souden*. De *oe* is geen goede aanduiding van de klank in *souken* (voor gutturalen en labialen). De *oe* hoort men in *soeten*, *voeten*, *groeten*, enz. De *ou* van *souken* is een klank gelijk aan Fr. *ou* in *Souverain*, enz. en de Vlamingen spreken altijd deze *ou*, ook in *souden*, *vrouden*, *koude*.

Sommige woorden kunnen zoowel met *oe* als met *ou* gezegd worden: *roemen*, *roumen*, enz. Deze spelt hij dan ook op twee manieren (evenals *vier* — *vuyr*, enz.)

Medeklinkers:

z duidt de scherpe spirant aan (ook *ts*), *s* de zachte.

IV. V o r m l e e r.

1. *Algemeene opmerkingen*:

De Hubert heeft bijzonder gelet op de „t’samenvouginge der Woorden ende Naamen, onderscheijde der Geslachten, buijginge der gevallen”.

Hij klaagt er over, dat zoovelen deze dingen verwaarloozen, terwijl toch goede buiging en geslachtsonderscheiding en juiste woordorde groote waarde hebben. De taal wordt door buiging niet alleen *sier-*

lijker, maar ook *duidelijker*. Van beide geeft hij eenige voorbeelden. De meesten zijn in dit opzicht zoo blind als mollen, evenals hijzelf vroeger.

Naamvallen :

De Hubert onderscheidt zes „gevallen”: het genaamde, het ge-eijgende, het begaafde, het beklagde, het geroupen en het benomen geval, of met de namen uit de Tweespraack: de noemer, barer, gever, anklager, rouper en ofnemer.

Geslachten :

Er zijn drie geslachten: manstammig, wijfstammig en geenerleij. Er zijn weinig subst. met twee geslachten; deze zijn meest eenerzijds onzijdig, anderzijds mnl. of vrl., zooals: het oorloog — de oorloog, enz. Er wordt tegenwoordig grof gezondigd tegen de goede geslachts-onderscheiding. Hoe de geslachten worden onderkend zal hij niet aangeven; wel heeft hij ze zorgvuldig aangeduid in zijn Psalmberijming, nl. door een apostrophe. Alle zelfst. nwd. op -e, slechts weinige uitgezonderd, zijn vrl. of onz. en deze laatste zijn gemakkelijk te kennen aan het lidwoord het.

Ook mijne, enz. of mijn', enz. voor het subst. enk. duiden het vrl. aan, want de mnl. subst. hebben in het enk. mijn, enz. zonder -e voor zich, uitgezonderd onse, dese, die soms voor mnl. subst. schijnen te worden gebruikt.

II. *Artikel.*

Hierin vindt men hoofdzakelijk de flexie, niet zoo zeer in de zelfst. nwd. zelf.

Er zijn twee bepaalde lidwoorden („eijgentlicke ledemens”) nl. de en het en één onbepaald lidwoord „(oneijgentlick ledeken”), nl. een. *de* wordt geplaatst voor mnl. en vrl. woorden, *het* voor onzijdige woorden.

een staat voor mnl. en onz. woorden, *eene* voor vrl. woorden (men voegt er dan -e bij).

Paradigma :

(de acc. pl. ontbreekt voor alle genera, is in den druk vergeten. Dit geldt ook voor de substantieven. De invulling ervan levert echter geen moeilijkheden op. acc. pl = nom. pl.)

Bep. lidwoord

sg.masc:	de,	des,	den,	den,	—,	van den
pl. „	de,	der	den,	de	—,	van den
sg.fem. :	de,	der,	de of der,	de,	—,	van de of der
pl. „	de,	der,	de,	de,	—,	van de

sg.ntr: het, des, den of het, het of den (soms tijds), —, van het of van den

pl.ntr: de, der, den, de, —, van de of van den,

Onbep.lidw.

masc.: een, eens of eenes, eenen, eenen, —, van eenen.

fem.: eene, eener, eene of eener, eene, —, van eene of van eener.

ntr.: een, eens of eenes, een of eenen, een of eenen (soms tijds), — van een of van eenen.

III. *Substantief*

paradigma:

sg. masc. man, mans, man of manne, man (soms manne), man, man of manne.

pl.masc. mans of mannen, mannen, mannen, mans of mannen, ¹⁾ mans of mannen, mans of mannen.

sg.fem.: vrouwe in alle naamvallen.

pl.fem. vrouwen in alle naamvallen.

sg.ntr.: wijf, wijfs, wijf of wijve ²⁾, wijf (soms wijve), wijf, wijf of wijve.

pl.ntr.: wijven in alle naamvallen.

Alle subst. gaan zoo, of verschillen slechts heel weinig hiervan, zooals de subst. op *ěr*, die in dat. en abl. geen *e* hebben (den of eenen vader, niet vadere), en in den pl. -s hebben, in nom., acc., voc., abl., -en in gen., dat. en abl.

De gen.sg.fem. mag niet gelijk zijn aan den gen.sg.masc., zooals de Twespraack heeft. („des nederduijtzen taals” is verfoeilijk).

IV. *Adjectief*.

De bijv. nww. hebben in 't meervoud -e, bij zelfstandig gebruik -e of -en.

De bijv. nww. op -en verliezen de n in het mann. mv. Het vrl. adj. dat altijd gelijk is in nom.sg. en pl., kan daar of zonder-n, of met -e. Bij zelfst. gebruik hebben ze „andere opmerkingen” (op te merken bijzonderheden), waarover hij verder zwijgt.

Verder noemt De Hubert even het adj.criterium van de Twespraack voor de onderscheiding van mann. en vrl. V. *Pronomen*.

In de „Waarschouwinge” vindt men alleen iets over het pron. poss. Hij onderscheidt den volledigen nom. sg.fem. mijne, dijne, sijne, hare, en den verkorten mijn' enz., van den nom. sg.masc. mijn, dijn, sijn, haer.

¹⁾ gelijk aan den nominatief.

²⁾ het wijf, den wijve; een wijf, eenen wijve.

De verbuiging is:

masc. sg. haar, haars of haares, haaren, haaren, —, haaren
pl. wordt niet gegeven. (Evenmin de verbuiging van *fem.* en *ntr.*)
 sijn, mijn, dijn gaan net zoo.

Terwijl dus de *masc^a.* geen poss. op -e voor zich kunnen hebben in de *nom.*, schijnen onse, (en dese) soms voor *masc^a.* gebruikt te worden. Dit is de uitzondering op den algemeenen regel.

De Hubert zegt nog eens nadrukkelijk dat hij om uit te laten komen dat het subst. mann. is, altijd *haaren*, enz. heeft geschreven, waar dat behoort (dus in *dat.*, *acc.*, *abl.sg.*), behalve op „vijf ofte zes plaatsen”, bijv. in psalm 2 vs. 2 „Sij sijn den Heer' en zijn” gesalften tegen”. Hij schreef daar twee apostrophen om dit goed aan te duiden en hij vraagt vergeving voor de eigenlijk ongeoorloofde „uittwisinge” van den medeklinker -n. Dit was echter onvermijdelijk om de „twee-zilbige voeten”.

In de voorrede spreekt De Hubert over de kwestie du — gij. Bij allen lof, dien hij aan Marnix' Psalmberijming toezwaait, heeft hij twee bezwaren, waarvan het eene is zijn gebruik van du (vgl. Marnix' bekende Voorredenen voor zijn Psalmberijming, 1e dr. 1580 en 2e dr. 1591). Volgens De Hubert kon dit du, dat geheel uitgeroeid was „om de hardigheid des gevolgs”, (van den uitgang, die er bij hoorde voor het werkwoord), moeilijk weer ingevoerd worden. Hij neemt als voorbeeld uit Ps. 50 van Marnix „du stootst onvvers”.

Het is heelemaal niet noodig du weer in te voeren om *sg.* en *pl.* te onderscheiden, vooral om t.a.v. God als „een enkel eenvoudig wesen” een passende aanspraak te hebben, want „onse voorouders hebben sonder twijfel daar ook al op gelett”. Ze zagen in, dat er een groot verschil was tusschen *gij sg.* en *gij pl.* en dat dit verschil duidelijk uitkwam in de uitgangen, zoowel van de *zelfst.nww.* als van de *werkww.*

Bij deze uiteenzetting sluit zich nog het volgende uit de Waarschouwinge aan: aangezien de „Heilige Schrift” uw en dijn en u en dij onderscheidelijk gebruikt, moest hij dit wel volgen, maar hij behield *gij i.p.v. du* om de redenen in de Voorrede genoemd (vgl. hierover de noot bij r. 264 van de Waarschouwinge).

VI. *Verbum*:

Hierover heeft de Waarschouwinge niets, behalve het terloops bij de spelling opgemerkte (ik beminne of ik beminn. De eerste persoon kan dus al of niet op -e uitgaan). In de Voorrede spreekt hij erover in verband met zijn verwerpen van du. Uit de uitgangen van het *werkww.* of van het subst. waarmee *gij* wordt verbonden, blijkt, of *gij* enkel- of

meervoudig is. Wat het werkw. betreft: in het enkv. zegt men gij looft God, in het meerv. gij lovet God. Evenzoo in de geb.wijs: sg. geef of geeft tegenover pl. gevet. „Zegt men” wordt hier gevarieerd met „men soude seggen” en „men soude moeten seggen”.¹⁾ Dat geeft toch wel sterk den indruk, dat hij hier van een bestaande verscheidenheid een grammaticale onderscheiding maakt, die men als vasten regel zou dienen aan te nemen.

De Hubert merkt verder nog op, dat evenals gij onveranderd blijft in sg. en pl., zoo ook andere woorden enkel- en meervoud met een en denzelfden vorm kunnen uitdrukken, bv. het aanw. vnw. die, het pers.vnw. derde pers.fem.sg. en pl. sij. Dat is dus ook bij gij zoo vreemd niet.

V. S y n t a x i s.

Hierover vinden wij slechts deze twee opmerkingen:

1) Wanneer *God* zonder art. staat moet het in den dat. gebogen worden: Gode zij lof. God zij lof „is geen heel goed duijtz”.

Wanneer de naamv. reeds blijkt uit het lidwoord of wanneer er voor God een bepaling staat, is buiging niet zoo zeer noodig, tenminste bij dit woord, en niet zoo gebruikelijk.

Overigens acht hij als regel den dat. op -e sierlijker dan den onverbogen dat., „God” neemt een uitzonderingspositie in.

Hij geeft hier dus geen algemeenen regel voor alle subst., slechts voor den dat. Gode, God. Er is geen sprake van, dat hij in 't algemeen na art. of bepaling den onverbogen dat. masc. zou prefereeren.

2) Hij protesteert tegen een onnederlandsche woordorde, onder het mom van rijmvrijheid, bv. ik hebbe gebeden God en het zoogenaamde „man groot”, (zie Bidloo: *Panpoeticon Batavum*, p.89 noot, over dit verschijnsel bij Hooft), in de psalmberijming van Datheen zoo veelvuldig, maar ook bij Marnix niet zeldzaam; door Spieghel aanbevolen²⁾ (alleen voor pron. poss?). Zie ook Van der Veen, *Taaleigen van Bredero* § 56 en 74 (adj. en pron. poss.) Dit is „het Nederduijtz VValzelick, ende valzelick verdraijdt ende onder deckzel van rijm niet te lijden”. Wel mag men de woordorde wijzigen, zoover de aard van het Nederlandsch dit toelaat.

¹⁾ Zie Bijlage I.

²⁾ Twespraack 95.

S. Ampzing: Nederlandsch Tael-bericht.

I Biografisch-bibliografische inleiding.

Samuel Ampzing, geboren 1590 te Haarlem, zoon van den beruchten predikant J. A. Ampzing ¹⁾, die in 1591 naar het buitenland vertrok, zijn vrouw met zeven kinderen onverzorgd achterlatend, bezocht op stadskosten de Latijnsche school te Haarlem, ²⁾ werd 10 December 1613 als student te Geneve ingeschreven, kwam in 1616 als predikant te Rijsoord en 1619 te Haarlem, waar hij 1632 stierf.

Om zijn kras optreden tegen de Roomsche Kerk werden veel schimpdichten tegen hem geschreven, waartegen hij zich weer verdedigde.

Vermelding verdient de vriendschappelijke verhouding, die er blijkbaar bestond tusschen Ampzing en Scriverius. Deze schreef een lofdicht voor Ampzing's *Beschrijvinge ende Lof der stad Haerlem*, Ampzing plaatste van zijn kant een „eer-dicht” voor Scriverius' *Laure-Crans voor Laurens Koster*, door dezen „aen Ampzing's werk gestoken” (er in één band mee vereenigd). Na het Taelbericht, aan den Lof van Haerlem voorafgaand, volgt nog een Encomium Operis van Scriverius, waarna een brief van Ampzing aan zijn „Eerwaerde, seer waerde *Vrund*, ende medeburger” Scriverius is opgenomen.

We zien hier één van de vele gevallen, waaruit blijkt, dat streng-Calvinistische theologen heel goed in volle vriendschap konden leven met andersdenkenden, Want Ampzing was niet alleen een heftig bestrijder van de Jezuiten en hun toenemenden invloed, maar hij koos ook krachtig partij tegen anti-gereformeerde Protestanten bij de groote strijdvragen van zijn tijd. Bekend is Ampzing geworden door de hevige aanvallen op hem gedaan in pamfletten van 1629, omdat hij een lofdicht zou hebben gemaakt op den Amsterdamschen oud-schepen Jan Willemszen Bogaert, den uit zijn stad gebannen ijveraar voor de rechten der Gereformeerde burgers en hun kerk. — door Vondel zoo scherp bespot en grof belasterd. Of het gewraakte Eerdicht van Ampzing was of niet, blijve in het midden, ³⁾ maar in

¹⁾ Zie de Biographische Woordenboeken.

²⁾ vgl. de Navorscher, VI, 1856, p. 51

³⁾ Zie Ampzing's *Eer-verdediginge* sijns Persoons, ende Ampts, tegens verscheyde onbekende Amsterdamsche Pasquil-dichters, Die hem onbedacht, ende valschelijk, ende tegens alle Christelijke billijkheyd, sonder het minste bewijs, ofte reden, het Eer-dicht, op het vertreck van den E. Jan Willemszen Bogaert toedichten enz., Haarlem, 1629.

1631 droeg hij in elk geval zijn *Bibels Tresoor* op aan dien J. W. Bogaert met de hoogste loftuitingen, onderwijl zijn gemoed luchtend tegen „de Arminiaensche-Ariaensche grimmigheyd”. Ook in zijn Beschrijvinge ende Lof der stad Haerlem neemt hij geen blad voor den mond, als hij 483—487 de Arminiaansche roerigheid in Haarlem bespreekt: „Arminiaensche rasernije” heet het bij hem. En hij berispt den stadsmagistraat, terwijl hij Maurits en de Staten-Generaal prijst.

Hij schreef ook verscheidene stichtelijke dichtwerken, die meer stichtelijk dan dichterlijk zijn.¹⁾ Tot 1628 verschenen van hem:

Rijm-Katechismus, Leyden, 1624.

Orden der Canonyke boecken des Ouden ende des Nieuwen Testaments, In Neder-Duytschen rijm gesteld (Leyden, 1624).

De Christen-Hoogtiiden, Leyden 1625 (in zijn Beschrijvinge ende Lof der Stad Haerlem, 1628, p. 136 over zichzelf als Haarlemsch dichter sprekend, noemt hij slechts Rijm-Katechismus en Christen-Hoog-tijden).

Zijn eerste werk, dat hij reeds als student schreef, was: *Het Lof der Stadt Haerlem in Holland*, in 1616 verschenen, later omgewerkt en uitgebreid in den 2en druk van 1621, en in den 3en van 1628, die voor het eerst op zijn naam verscheen onder den titel: *Beschrijvinge ende Lof der Stad Haerlem*. Aan deze derde uitgave deed hij zijn *Nederlandsch Tael-bericht* voorafgaan.

Ampzing als taalkundige.

Blijkens de voorrede van Ampzing zelven voor de afzonderlijke uitgave van het Nederlandsch Taelbericht, door C. van der Heulen „oversien en verbeterd”, Wormerveer 1649, werd Ampzing, reeds belangstellend in „Nederduytsche spellinge” en zeer ontevreden daarmee, „insonderheyd . . . gaende gemaekt, wanneer de erentfeste, seer geleerde ende bescheyden Here Antonis de Hubert, Rechtsgeleerde, in sijne Voor-rede voor sijn berijmde Davids-Psalmen my de ogen begon te openen; ende als ik na door vriendelijke onderhandelinghe so met sijne E, als ook met den eersamen ende onser sprake ervaren Christiaen van Heule, Mathematicus, ende Grammaticus, so voor als na het uytgeven van sijne neder-Duytsche Grammatica, ofte Spraek-konste, den weg van verre begon te sien, ende een wacker-scherp-spoor te krijgen, om alles nader te ondersoeken, omder eens door te krabben, ende eenmael vast ende seker te worden”.

¹⁾ vgl. Te Winkel, *Ontwikkelingsgang**, III, 321 vlg., 399 IV 138 vlg).

Ampzing staat dus niet alleen onder invloed van De Hubert's Waarschouwinge (1624) en Van Heule's Nederduytsche Grammatica ofte Spraec-konst, (1626) maar heeft hun denkbeelden ook in persoonlijk verkeer, hetzij dan schriftelijk of mondeling, nog nader leeren kennen.

Nog sterker drukt hij zijn afhankelijkheid van zijn *vriend* De Hubert uit in het Tael-bericht, 1e dr. p. 48 ¹⁾, als hij, de hoop uitsprekend dat hij door zijn werk „andere kloeker geesten nader opwecken” zal, onomwonden verklaart: „gelijk andere mij hier hebben op-gescherpt, ende grotelijcx geholpen; insonderheyd de erentfeste ende wel-geleerde Here, Mr. Antonis de Hubert, Rechts-geleerde, mijn gunstige ende waerde vrund, die aldervlijtigst, ende bescheydenst op onse tale gelet, ende mij de ogen dapper geopend heeft: met wiens kalveren ik gaerne bekenne nu ende dan niet weynig alhier ook geploegd te hebben”.

Ik stel mij voor, dat Ampzing, wiens eerste gedichten te Leiden verschenen in 1624—25, bij denzelfden Pieter Muller, bij wien De Hubert zijn Psalmen in 1624 liet uitgeven, wiens vrouw van Leiden afkomstig was ²⁾, meermalen met den in Leiden woonachtigen De Hubert over taalkwesties gesproken heeft („vriendelijke onderhandelinge”!) Overigens verwijst hij in zijn Taelbericht nergens naar de Waarschouwinge, wel tweemaal naar Van Heule.

Ampzing's afhankelijkheid wordt geen slaafsche navolging van zijn voorbeelden. Op verschillende punten blijkt hij van hen af te wijken (ik noem slechts zijn verwerpen van de ou-spelling voor gutt. en lab., tegenover De Hubert en Van Heule). De verwijzingen naar Van Heule vindt men Taelbericht 4 (verwerping van de Latijnsche buiging van eigennamen als Petrus, enz.) en 12 (hij sluit zich aan bij Van Heule's aa -ae spelling).

Ampzing had zich goed in zijn stof ingewerkt. In de Voor-reden voor de uitgave van 1649 verklaart hij, in aansluiting aan het boven gegeven citaat: „Ik hebbe zedert nochte tijd nochte moeyte gespaerd, tot dat ik sulcx eyndelik bekomen hebbe, na door-snuffeling van alle oude ende nieuwe Auteurs, die vanden aerd der spraken, ende dat ten opsichte vande onse in hare gemeynschap met de selve, ende insonderheyd van de onse selfs geschreven hebben”. Hij toont dan ook een groote belezenheid, zoowel in spraakkunsten van het Latijn als in grammatische geschriften over de Nederlandsche taal. Wat de laatste betreft, beroept hij zich, behalve op Van Heule, op Jakob

¹⁾ Ook in het vervolg wordt steeds verwezen naar de pagina's van den oorspronkelijken druk.

²⁾ Zie Nieuw Ndl. Biogr. Wdnb.

van der Schure (p. 21) David Mostart (ibidem) en Pontus de Heuyter (p. 21, 28, 37).

Bij Van Heule vinden we omgekeerd vaak Ampzing's naam genoemd.

In den eersten druk van zijn *Grammatica*, Leyden 1626, moet hij met zijn verwijzingen naar „Ampsingius” wel doelen op gedichten van Ampzing vóór 1626 verschenen of voorredenen daarvan. ¹⁾ Eenmaal zegt hij dan ook uitdrukkelijk: „ziet ook hier van Ampsingius, in zijne Christen hoogtijden”.

In ieder geval beschouwt hij Ampzing reeds in 1626, dus vóór het verschijnen van diens Tael-bericht in 1628 als een taalautoriteit.

Op p. 24 constateert hij, dat o.a. ook Ampsingius het zelfstandig gebruikte adj. in het meerv. op -en laat uitgaan.

Op p. 28 een verwijzing o.a. naar Ampsingius tot steun van zijn verwerpen van Latijnsche buiging in het Nederlandsch (Petri, enz.). Men vindt daar in margine: „ziet Heynsius, Grotius, Ampsingius”.

Op p. 64 onderscheidt hij mann. bedroogen, vrl. bedrooge, onz. bedroogen en verwijst in margine naar Pontus de Heuyter en Ampsingius.

Op p. 106 de bovengenoemde verwijzing, naar de Christen-Hoogtijden, weer den uitgang -en van het zelfst. adj.meerv. betreffend. Ik trachtte den ien druk van dat werk in handen te krijgen, maar deze blijkt in geen der groote bibliotheken aanwezig te zijn. ²⁾ De ze druk (Haerlem 1631) door mij geraadpleegd, heeft een voorrede van 1631 zonder eenige taalkundige opmerking. Evenmin bevatten de Voorredenen voor de andere werken, die vóór 1628 verschenen, iets taalkundigs. In het gedicht zelf trof ik inderdaad als regel het mv. op -en aan (sterken, wijsen, armen, passim allen, maar ook soms alle. Vgl. echter Ampzing Tael-bericht 10, waar de onbepaalde telwoorden uitgezonderd blijken te kunnen worden).

In den zen druk van Van Heule's *Spraakkunst* (1633) vinden wij verwijzingen naar Ampzing op p. 6: hij noemt A. bij de voorstanders van gelijkvormigheidsspelling aan 't einde der woorden, Van Heule zelf is er tegen.

p. 11: terecht wil o.a. Ampsingius i i.p.v. y, in tweeklanken en in open lettergreep, maar: (even verder, zelfde pagina) „Wy hebben ons van de gemeyne order laten overwinnen” (in margine: „Ziet Ampsingius Taelbericht”).

¹⁾ vgl. De Vooys: *Verzamelde Taalkundige Opstellen* I, 299, noot 1.

²⁾ Zelfs in D. F. Scheurleer, *Nederlandsche Liedboeken*, komt deze eerste druk niet voor.

p. 30—31: Hij citeert met instemming Ampzing's veroordeeling van den in den nomin. (in margine: „In het Taelbericht”).

p. 40: Hij spreekt van eenvoud en meervoud: „om der korticheyt wille... in plaatse van Eenvoudich en Veelvoudich”. (In margine: „Alzoo ooc de Amsterdamsche Letterkonstenaers en Ampsingius”).

p. 52: Hij wil mans en mannen verschillend gebruiken „tot onderscheyt der Gevallen... gelyc ooc zulx van De Hubert en Ampsingius aen-gemerkt is”.

p. 53: Na opgemerkt te hebben, dat veel vrl. woorden den uitgang -en kunnen krijgen (der aerden enz.): „Hier van ontstaen deze Tael-spreuken Onzer lieve Vrouwen kerc, zegt Ampzing. Eener Vrouwen man, etc.” Dit is niet in het Taelbericht te vinden en moet dus slaan op gedichten van Ampzing of voorredenen daarvan. Ik heb de uiting echter nergens in de voorredenen kunnen vinden. Ik raadpleegde de werken van Ampzing voor en na 1628 in eersten druk ¹⁾ (alleen De Christen-Hoogtiiden in tweeden druk, Haerlem 1631, vgl. boven). Nergens vond ik een taalkundige opmerking in de voorredenen.

Van Heule kan echter niet slechts bedoelen dat „Tael-spreuken” als Onzer lieve Vrouwen Kerc enz. in A.'s werken voorkomen, want hij haalt uitdrukkelijk aan, wat Ampzing *zegt*. Zoo blijft, wanneer de oudste uitgave der Hoog-tiiden de uitspraak niet bevat, alleen de mogelijkheid, dat hier een mondelinge uiting van Ampzing bedoeld is (denk aan „vriendelijke onderhandeling”).

p. 58: Vgl. boven te dr. p. 28.

p. 88. Van Heule wil du in eere herstellen (du hebst, hebbes, hebs) en noemt o.a. Ampsingius als medestander daarin (dit is slechts zeer ten deele juist, A. wilde alleen dij, dijn weer invoeren, niet du) blijkens zijn Taelbericht, p. 40, in den herdruk van 1649 door Van Heule bezorgd, gehandhaafd. In zijn Heylige Traenen ende Heylig Dankoffer, 1629, ook in den 2en druk der Christen-Hoogtiiden (1631), houdt Ampzing zich aan gij, dij dijn. Ampzing is dus wel niet later van meening veranderd

p.89: Hij citeert Heilige Traenen van A. (Haerlem 1629) als voorbeeld van een geb.wijs enk. zonder -e.

p. 104: Een verwijzing naar Ampzing's Taelbericht t.a.v. het gebruik van eigennamen zonder en met lidw.

Dat Van Heule het Taelbericht hoog stelde, blijkt wel het meest hieruit, dat hij een verbeterden druk er van bezorgde.

Welke veranderingen bracht Van Heule aan?

¹⁾ Men zie de lijst van A.'s werken bij de Bie en Loosjes.

De meeste varianten betreffen de spelling. Deze zijn door mij niet opgegeven, omdat er weinig consequentie in is (wellicht heeft de drukker daar ook zijn deel aan) en er geen principieele critiek op de spelling van Ampzing in blijkt.

Andere varianten zijn:

in H (d.i. de 3e dr. van het Taelbericht, Wormerveer 1649, vgl. de Bibliographie beneden) is soms de woordorde iets gewijzigd, zonder dat dit eenigen invloed had op de beteekenis van den zin. Deze varianten heb ik dan ook niet opgegeven.

In H. is soms een woord (enkele woorden) weggelaten of door een ander woord vervangen. Deze varianten zijn steeds vermeld.

Ten slotte gaf Van Heule een aantal toevoegingen, die vanzelfsprekend in de varianten zijn opgenomen.

Het min of meer persoonlijke slot liet hij weg.

In het algemeen heeft de „herziening en verbetering” door Van Heule weinig te beteekenen. Hij was 't blijkbaar vrijwel geheel eens met Ampzing, slechts een enkelen keer achtte hij een kleine wijziging of toevoeging noodig.

Bibliographie.

Het *Nederlandsch Tael-bericht* verscheen het eerst in 1628 vóór Ampzing's *Beschryvinge ende Lof der Stad Haerlem*.

Ik raadpleegde het exemplaar uit de Leidsche Universiteits-Bibliotheek, dat in één band is vereenigd met P. Scriverius' Laurecrans voor Laurens Coster. Dit exemplaar heeft een geschreven titelpagina zoowel voor Ampzing's, als voor Scriverius' werk; voor zekerheid heb ik hiervoor een volledig exemplaar vergeleken. De eerste luidt: *Beschryvinge ende Lof der Stad Haerlem in Holland: In Rijm bearbeyd: ende met veele oude ende nieuwe Stucken buyten Dicht uyt verscheyde Kronijken, Handvesten, Brieven, Memorien ofte Geheugenissen, ende diergelijke Schriften verklaerd, ende bevestigd. Door Samuel Ampzing, van Haerlem. Mitsgaders Petri Scriverii Laure-cranz voor Laurens Koster van Haerlem, Eerste Vinder van de Boek-Druckerye. De Voor-rede aen den Leser geeft enig onderwijs van onse Nederduytsche Sprake, ende Spellinge, in desen gebruykt, onder den Tytel ofte Opschrift van Nederlandsch Tael-Bericht: handeld ook een weynig van de Rijm-konste, tot nut ende lust der weetgierigen. Te Haerlem, By Adriaen Rooman, Ordinaris Stads-Boekdrucker, CIO IO C.XXVIII.*

Na een „Voorrede ende Toe-eygenbrief” aan Regeerders en Burgerij van Haarlem en een aantal Eer-dichten, volgt het Neder-

landsch Taelbericht (ongepagineerd, 51 bladzijden).

In 1649 verscheen een afzonderlijke uitgave van het Nederlandsch Tael-bericht door Van Heule „oversien en verbeterd”, met een voorrede van Ampzing, waarin deze er op wijst, dat hij op aandringen van sommigen zijn Taelbericht van 1628 afzonderlijk heeft doen drukken, omdat zijn Beschryvinge ende Lof der Stad Haerlem „een groot en kostelijk boek is, dat yder niet gelegen en is te kopen, ende te bekostigen”. Van een herziening hetzij door hemzelf, hetzij door Van Heule rept hij niet. Dit is wel vreemd. De voorrede is niet gedateerd. Ampzing stierf reeds in 1632. De afzonderlijke uitgave, pas zeventien jaar later verschenen, moet dus door een of andere oorzaak eerst verhinderd zijn, tenzij er nog een druk (drukken) zou zijn tusschen 1628 en 1649. Ik heb deze nergens kunnen ontdekken. Het lijkt mij het waarschijnlijkst, dat Ampzing's vroege dood de oorzaak van dit lange uitstel is geweest, hoezeer de voltooiing der voorrede aantoont, dat het plan dicht bij de uitvoering is geweest. Het geval is niet ongewoon. De taalkundige vriend Van Heule zal hetzij dadelijk, hetzij later het handexemplaar met de manuscript-voorrede in bezit hebben gekregen, en daarvoor een uitgever te hebben gevonden in den Wormerveerschen uitgever, die in dit soort herdrukken „iets zag”, getuige zijn heruitgave ook in 1649 van de vier boekjes der Kamer In Liefde Bloeyende.

Maar in 1649 verschenen twee drukken van het Taelbericht, niet één, zooals algemeen wordt opgegeven, Ik raadpleegde nl. twee exemplaren uit de Leidsche Univ. Bibl., die ik even H¹ en H² noem, waarvan de beknopte vergelijkende beschrijving hier volgt:

H¹ is in één band vereenigd met Grammatica ofte Leez-leerlings steunsel door Richard Dafforne, t'Amsterdam, Bij Jan Evertsz. Kloppenburgh, 1627, H² bevat slechts het Tael-bericht.

H¹ en H² stemmen overeen in de titelpagina's: „Samuelis Ampzingii. Taelbericht Der Nederlandsche Spellinge. Door Christiaen Vander Heulen Oversien en verbeterd. Tot Wormer-veer, By Willem Symonsz. Boogaert, Boekverkooper in den beslagen Bijbel, 1649”, doch de vignetten, de drukspiegels en een aantal letter-typen verschillen.

Het aantal pagina's is gelijk, H¹ heeft echter op de achterzijde van het laatste blad een lijst van „Drukfouten”, die in H² ontbreekt. Deze drukfouten zijn in H² verbeterd. (Onder de drukfoutenlijst staat in H¹: t'Alkmaar, Gedrukt, by Symon Cornelisz. Brekengeest, wone in de Lange-straat, in de vinder van de Druck-konst, Anno 1649).

De teksten stemmen overigens geheel overeen, echter blijkt ook

hier uit allerlei kleine afwijkingen (lettertypen, onderlinge afstanden der woorden, verschillen in de marginalia) dat we met twee drukken te maken hebben. Het ligt voor de hand, dat de van drukfouten gezuiverde uitgave de latere is. De catalogus der Leidsche Univ. Bibl. vermeldt dan ook terecht, dat H² een latere uitgave is in hetzelfde jaar 1649. Dat in H² geen *drukker* wordt vermeld, is begrijpelijk. Het zal het werk van een nadrukker zijn geweest, waartegen men zonder octrooi wel niet veel doen kon, maar hetgeen toch niet bijster loffelijk zal gevonden zijn. Dat onmiddellijke nadrukken van werken, waarvoor flink debiet verwacht werd, was in de 17e eeuw een bekend euvel. Brekengeest echter drukte de echte uitgave voor den boekhandelaar-uitgever Boogaert in alle eer en deugd. Dezelfde combinatie van uitgever en drukker vindt men bij het Nieu Medenblickse Lietboeck, editie 1646 (op den titel W. Sz. B., achteraan S. Cr. Brekengeest).

Voor de volledigheid deel ik nog mee, dat de zeer rijke catalogus-Enschedé, alphabetisch naar de drukkers ingericht, nog een uitgave van 1627 vermeldt. Dit moet een vergissing zijn, vermoedelijk berustend op de dateering 1 Sprockel 1627 van den brief van Ampzing aan Scriverius, die achter het Taelbericht is opgenomen in den eersten druk van 1628. ¹⁾ De catalogus-Enschedé vermeldt overigens ook slechts de drie besproken drukken, evenals de catalogus-Van Stockum (alphabetisch naar de schrijvers ingericht). ²⁾

II. Overzicht van het Nederlandsch Tael-bericht.

I. Algemeene opmerkingen.

De bedoeling van Ampzing is, zooals hij zegt, in zijn „Inleydinge”: reden en rekenschap te geven van zijn spellingwijze en andere „taelbedenkingen (inzichten, beslissingen) onser sprake”. Hij wil geen volledige grammatica schrijven („want ik en neme mij hier niet voor eene Grammatica, ofte Spraekkonste te beschrijven”). ³⁾ De spelling staat op den voorgrond, beslaat het grootste gedeelte van zijn geschrift. Daarnaast echter wordt behoorlijk aandacht besteed aan de buiging van lidwoord en substantief, minder aan de andere buigbare woordsoorten.

¹⁾ De directeur der Stads-Bibliotheek en Leeszaal te Haarlem, tot wien ik mij om inlichtingen hierover wendde, maakte mij op het laatste opmerkzaam, waarvoor ik hem hier mijn dank moge betuigen.

²⁾ Beide catalogi bevinden zich in de Bibliotheek van de Vereeniging ter bevordering van de belangen des Boekhandels te Amsterdam.

³⁾ zie p. 47.

Over het algemeen treft Ampzing's bezadigdheid en wijsheid, die zich kleedt in een gemoedelijke en ietwat breedspakige stijl. Hij geeft altijd kalm zijn argumenten, voelt steeds, dat hij niet forceeren moet. Het valt op, dat hij veel zou willen hervormen, vooral op spellinggebied, maar uit vrees dan heelemaal niets te bereiken, zich beperkt tot het noodzakelijkste. Toch doet hij dan belangrijke voorstellen tot verdere, latere hervorming. („Want ik neme mij tegenwoordig maer voor, het nodigste over al te veranderen, ende het andere slechts aen te wijsen, ende anderen in bedenkinge te geven”).¹⁾

De compositie van het stuk is vrij los: na in het algemeen te hebben gesproken over de noodzaak van spellinghervorming en goede geslachtsonderscheiding en buiging, gaat hij door op het laatste: de buiging. Op de paradigmata volgen bijzondere opmerkingen over verschillende afwijkende buigingsuitgangen. Hij wijst de meening, dat zijn vormleer zou berusten op fantasie, af. Deze vormen zijn uit „den aerd ende grond” der taal „opgesocht”, hoe vreemd zij ook schijnen mogen doordat men het anders gewoon is, doordat men de buiging heeft verwaarloosd. Vervolgens komt de behandeling van de spelling van verschillende klinkers, medeklinkers en tweeklanken, waarna nog „enige taelbedenkingen” volgen. Hij doet hieraan een belangrijke algemeene beschouwing voorafgaan over de verhouding van de taal tot de verschillende manieren van gebruik naar stand en beschaving. Ofschoon hij wel waarde hecht aan het „gemeyne gebruyk”, bindt hij zich hier niet aan, maar meent, dat „de rechte gewoonte van spreken” alleen te vinden is bij de geleerden. De „taelbedenkingen” betreffen het onderscheiden van verschillende vormen en woorden naar casus, numerus, beteekenis en uitspraak, bv. het onderscheiden van *hen*, *hun* (casus), *imp.*: geeft — *gevet* (numerus), *na* — *naer* (beteekenis), *hayr* — *haer* (uitspraak).

Tenslotte spreekt hij nog over de dichterlijke vrijheid, de woordorde, het rijm, de caesuur, om dan te eindigen met een „Besluyt”, waarin hij verzekert niemand wetten te hebben willen voorschrijven, maar slechts zijn opinie in overweging te geven aan alle verstandige menschen, met volle vrijheid hem al of niet te volgen.

II. Klankleer.

Voortdurend spreekt Ampzing over de klanken. De groote moeilijkheid is hem te volgen, de terminologie, zoo geheel anders dan de onze, te verstaan. Ampzing let scherp op klanken, zegt telkens of

¹⁾ p. 36.

hij een bepaald verschil hoort of niet hoort, en baseert zijn spelling niet in de laatste plaats op de „uitspraak”. Een beknopt overzicht van de klanken, die Ampzing behandelt (dat zijn de klanken, waarover „iets te doen is”) volgt hier. Voor uitvoeriger behandeling zie men de noten bij de betreffende tekstgedeelten.

1. *Klinkers, tweeklanken.*

ā. Ampzing onderscheidt een lichtgepalataliseerde *ā*, die hij *ae* schrijft, de blètende *a* (met *æ* aangeduid) en de heldere *ā*, (waarvoor *aa* goede aanduiding is). Hij spreekt als Haarlemmer den eersten klank, gebruikt persoonlijk geen enkel woord met blètende *a*, (behalve het woord *blæten* zelf), en deelt mee, dat heldere *ā* in verscheidene plaatsen van Holland wordt gesproken, maar in zijn eigen taalgebruik ook geheel onbekend is.

ě. Er bestaat tweeërlei *ě*, de zacht korte en de scherp korte. Hij als Haarlemmer kent het verschil niet.

ī. Deze is ongediphthongeed. Hij onderscheidt lange („dobbele”) *i* en een iets kortere („swaere”, „durige”, „anderhalve”) *i*. De eerste treedt op in gesloten lettergrepen, de tweede in open. De tweede verschilt van *ie*: een rijm *swijgen* — *liegen*, keurt hij af. Overigens doet hij hierover geen nadere mededeelingen.

ǒ, ǝ. Hij onderscheidt scherp korte en zacht korte *ǒ*, scherplange en zachtlange *ǝ*. De tweeërlei *ǒ* kent hij zelf, de tweeërlei *ǝ* niet.

ū. Deze treedt op voor *r* (gespeld *ue*: *muer*, *suer*). Over *ui* spreekt hij niet. Hij kent m.i. geen diphthongering.

ou. Ampzing onderscheidt *ou* < *aww* (het *doud*) en *ou* < *ūw* (hij *doud*) en *ou* = de *ô*-representant voor gutturalen en labialen (*bouk*). Het verschil tusschen deze *ou* en de *oe* is echter miniem: als hij goed zijn best doet kan hij 't wel hooren. Het verschil tusschen de eerste twee *ou*-klanken hoort hij als Haarlemmer.

ōi. Hij verwerpt *ōi*, de *o* in *oyt*, *noyt* is de scherp korte.

2. *Medeklinkers.*

Ampzing behandelt uitvoerig het onderscheid tusschen zachte en scherpe dentale spirant, kent geen verschil tusschen zachte en scherpe gutturale spirant.

III. Spelling.

1. *Spelling in het algemeen.* Ampzing deelt mee, dat hij zich in zijn spelling laat leiden door de rede, de gelijkvormigheid, den aard der taal, de uitspraak (deze treedt vooral sterk op den voorgrond). Voorts heeft hij de oude spelling zooveel mogelijk gehandhaafd, want teveel nieuwigheden zouden spellinghervorming schipbreuk doen lijden.

Aangezien er nog geen vaste spelling is, bindt hij zich aan niemand. Ook voor vreemdelingen acht hij goede spelling van veel beteekenis. Ten opzichte van vreemde talen wordt wel streng op de spelling gelet, maar voor onze moedertaal wordt ze gering geschat. Terwijl onze taal toch veel rijker en heerlijker is dan Fransch, Italiaansch en Spaansch (bastaardtalen).

2. *Spelling in het bijzonder.*

A/ *Klinkers, tweeklanken.*

ā. Ampzing spelt ae in gesloten lettergreep voor zijn ā-klank, d.i. niet de heldere ā, die wij thans in het algemeen beschaafd Nederlandsch spreken, maar een lichtgepalataliseerde ā. De aanduiding aa wijst hij dan ook af, deze acht hij wel geschikt voor de heldere ā, die in verschillende plaatsen van Holland wordt gesproken. Naast ae is nog een teeken noodig ter aanduiding van de blètende a. Met Van Heule kiest hij hiervoor het aan het Latijn ontleende teeken æ. Persoonlijk heeft hij overigens dit teeken niet noodig, omdat hij, behalve dan misschien in het woord blæten, dezen klank nergens spreekt.

ě. Degenen, die verschil tusschen zachtkorte en scherp-korte ě kennen, moeten maar een spellingonderscheiding hiervoor bedenken, of overnemen, bv. een é met accent, of ę voor de scherp-korte, echter niet ee. Deze is ongeschikt, past alleen bij ē, waarover Ampzing overigens zwijgt.

ī. In de eerste plaats moet onderscheid gemaakt worden tusschen den klinker i en den medeklinker j. Deze kan alleen aan het begin van een lettergreep staan voor een klinker. Verder moeten onderscheiden worden i en y (dubbele i). In overeenstemming met de andere vocalen zou hij in open lettergreep het enkele teeken (i), in gesloten het dubbele (y) willen schrijven (ook waar de gelijkvormigheid het eischt). Echter is de y algemeen in gebruik gekomen voor enkele i en heeft ij de plaats van y ingenomen. Ampzing betreurt het, maar legt er zich bij neer. Verzet zou toch niet baten. Hij zal dus ij spellen in gesloten lettergrepen en de daarmee samenhangende vormen (mijn, mijne), bovendien ter aanduiding van i voor vocaal van de volgende syllabe (prijeel); y in alle andre gevallen, consequent (de i blijft dus alleen voor de korte vocaal, maar Ampzing zwijgt hierover). Ook in twee- en drieklanken blijft de traditioneele y gehandhaafd, al betreurt Ampzing het, zoowel in open als in gesloten lettergreep. Voor de vreemde woorden doet hij enkele voorstellen, ter aanduiding van lange en korte i, maar hij houdt zich in de practijk zooveel mogelijk aan zijn algemeenen regel voor de spelling van vreem-

de woorden: de vreemde spelling overnemen. De *i* wil hij bezigen in *berrie*, *besie*, enz. ter aanduiding van de korte *i* tegenover *ij* in *galerije* ter aanduiding van de lange. Apart worden nog besproken gevallen waar *i* volgt op tweeklank. Hij zou daar *ii* willen, maar moet zich houden aan *y* in den tweeklank (dus: *kleyig*).

ü. Voor *r* spelt Ampzing *ue*, *uu* verwerpt hij, omdat deze den klank minder goed aanduidt. Bovendien wil hij niet onnoodig van de oude spelling afwijken en hier parallel spellen met *ae*.

ō. Men zou een nieuwe letter moeten uitvinden om het verschil *ó* en *ò* aan te duiden. Men zou dan meteen geholpen zijn voor *ō*, *ô* en de tweeërlei diphtong *ou*.

ō. Ampzing deelt slechts mee dat sommigen ω willen gebruiken ter aanduiding van de zachtlange *ō*.

eu. Hij verwerpt de spelling *ue*, omdat hij duidelijk eerst de *e*, dan de *u* hoort in *deugd*, *vreugd*.

ou. De spelling *ou* voor de *oe*-variant voor gutturalen en labialen (*bouk*) verwerpt hij om verschillende redenen. Hij wenscht dus ook daar *oe*.

ò. De spelling *ooy* in *ooyt*, *nooyt*, verwerpt Ampzing, omdat deze den klank (scherpkorte *ò*) niet goed aanduidt (dus: *oyt*, *noyt*).

In open lettergreep schrijve men in het algemeen het enkele klinkerteeken. Het dubbele is daar niet noodig, men doe het met zoo min mogelijk teekens af. Deze regel wordt echter doorbroken door den *gelijkvormigheidseisch*, dien Ampzing afzonderlijk behandelt onder den titel „Van het gevolg der klinkeren”.

Hij spelt dus *ee*, *oo*, *ae*, *ue* (over de *ij*, *y* heeft hij al gesproken) om de gelijkvormigheid:

a) In het meervoud van alle mannelijke substantieven (*aelen*, *steen*, *boomen*, *bueren*, naar het enkelvoud *ael*, enz.). Hierop zijn enkele uitzonderingen: 1e. Grieksche en Latijnsche woorden, die in den sing. zoowel *ee* enz. als *e* enz. kunnen hebben (*poeet*, *poete*), dus ook in den plur.; 2e. mannelijke substantieven, die op *-e* kunnen uitgaan of *-e* weglaten: *naem*, *name*, plur. *naemen*, *namen*.

b) In adjectiva in het vrl. en meerv. (*swaere*, naar *swaer*).

c) In pronomina: *haere* naar *haer*, *zooals mijne* naar *mijn*, enz. Hij schrijft echter *a*, *e*, *o*, *u*: *a/* in 't meervoud van vrouw.subst. omdat deze in het enkelv. sierlijker en juister op *e* uitgaan. *b/* in het meerv. van woorden als *ore*, *oge*, die tegelijk vrouw. en onz. zijn. *c/* in afleidingen. *d/* in samenstellingen. *e/* in werkwoorden (*gapen*), behalve in den tweeden persoon meerv. *gy spaeret* bij 't enkelv. *gy spaert*. *f/* in participia en verbaalia (*begraven*, *vermaninge*, *gaper*). *g/* overal

in alle zelfst. nwd. waar van geen gelijkvormigheidseisch sprake is, in open lettergreep (vader). h/ in „dese”. Kortom: overal waar men volstaan kan met het enkele teeken, omdat de gelijkvormigheid niet het dubbele eischt.

B/ *Medeklinkers.*

Ampzing behandelt weer alleen de medeklinkers, over welke spelling men het niet eens was. Ik geef ze in zijn volgorde:

z - s. De *z* moet de *ts* aanduiden, en de enkele scherpe spirant, waar die er op lijkt, of iets mede gemeen schijnt te hebben, *s* de zachte. Dit wordt uitvoerig beredeneerd, met behulp van schrijvers over Latijnsche en Grieksche grammatica. In vreemde woorden spelle men volgens de vreemde spelling, ook al heeft men een andere uitspraak dan de vreemde. Voor medeklinkers moet steeds *s* staan.

c. De *c* voor *e*, *i* klinkt scherp als *z*, en kan beter daardoor worden vervangen. *C* voor *a*, *o*, *u* klinkt „hard”, als *k* en kan beter daardoor worden vervangen. *C* voor medeklinker is absurd en moet *k* worden.

ck. Na korte klinker aan het eind van een lettergreep zou men het beste *k* kunnen spellen, die dan verdubbeld wordt in vrouwelijk en meervoud (dik, dikke, strik, strikken), ook in verba (trek, trekken). Maar hij wijkt hier voor de traditie, dus *ck*. Waar er echter geen sprake is van verdubbeling, wil hij *k* stellen (ik, ook, dijk, boek). De *c* is op haar plaats in *ch*, *sch* (trachten, schaden). Voor ontleende woorden de bekende gedragslijn, behalve in Grieksche woorden, waar hij *k* wil schrijven.

g. Deze mag niet gebruikt worden voor *j*. De *g* is altijd „hard” bij ons, Gillis voor Jillis is af te keuren.

h. Deze kan in anlaut voor klinkers staan, of in *ch*, of in *sch* in anlaut of auslaut (mensch). In alle andere gevallen is de *h* overtollig en moet ze worden afgeschaft.

Gelijkvormigheid.

Ampzing wil den regel der gelijkvormigheid toepassen t.a.v. de medeklinkers in auslaut, verdubbeling echter van den slotmedeklinker op grond van het meervoud enz. acht hij niet noodig. (Vgl. De Hubert, die het wel doet: voll, mall, satt). Dus: hoofd om hoofden; 3e pers. sing. praes. indic.: hij leerd om ik leerde; 2e pers. sing. indic.: gij leert om gij leeret, gij arbeyd om gij arbeydet. Partic.: bemind om beminde. Hij bespreekt uitvoerig het bezwaar, dat de *d* van hoofd niet den klank weergeeft en acht de bezwaren tegen hoeft veel grooter. dt verwerpt hij hier, de *t* is niet er bij noodig.

De gelijkvormigheidspelling onderscheidt ook homoniemen als wand - want; ze is beslist noodig in naerstigheyd, waar anders twee

h's op elkaar zouden stooten. Hij laat echter de spelling: slechticheyd toe op grond van de traditie (afleidingen op -igheyd).

Over het gebruik van de *hoofdletters* geeft hij enkele aanduidingen.

III. Vormleer.

I. Algemeene opmerkingen.

De schrijvers hebben tot nu toe weinig gelet op geslachten en buiging. Dat moet anders worden. Er is niets miserabelers dan verwaarloozing van deze dingen. Hij wil dan ook meewerken om geslachten en buiging in eere te herstellen. Zij vormen „een groot zieraed van onse tale”.

G e s l a c h t e n: Hij onderscheidt drie geslachten, mannelijk, vrouwelijk en onzijdig, de man, de vrouw, het kind; een man, eene vrouwe, een kind. Door de buiging van het „ledeken” de worden mannelijk en vrouwelijk onderscheiden. „Het” duidt het onzijdig geslacht aan. „Een” onderscheidt niet mannelijk en onzijdig (eigenaardig is, dat hij hier niet de buiging te hulp roept: acc. eenen tegenover een). De en het zijn daarom „eygentlijke ledekens” tegenover de „oneygentlijke”: een, eene. Plaatst men een adj. achter „een” dan blijkt het onderscheid tusschen mannelijk en vrouwelijk: een geleerd man, eene geleerde vrouwe. Sommige woorden zijn in acc. en abl. zoowel mann. als vrl.: tot den, der, de dood. Er zijn woorden, die tegelijk vrouwelijk en onzijdig zijn, als: oge, ore. De vrl. subst. zijn sierlijker met den uitgang -e, dan zonder.

N a a m v a l l e n: Evenals De Hubert onderscheidt Ampzing zes „gevallen”: noemer, barer, gever, aenklager, roeper en ofnemer. (= namen van de Twespraack).

2. Artikel:

Het *paradigma* is gelijk aan dat van De Hubert. De eenige afwijking is, dat Ampzing in den dat. en abl. vrl.enkv. alleen de, eene, heeft, niet der, eener er naast.

Bijzondere opmerkingen:

Nom. De nom. mag nooit den luiden, ook niet voor klinkers of h, want in onze taal kunnen best twee klinkers op elkaar volgen, al denken sommige geleerden van niet. Dus: de arend, enz. Indien wij hiaat moesten vermijden, zouden we ook in het mv. den arenden moeten schrijven, ja zelfs in het vrl.: den aerde.

Het vrl. lidwoord eene mag een worden, als er een adj. volgt: een vroomme vrouwe.

Gen. Des voor een vrl. woord is soms geoorloofd in proza. Men zij

er echter zeer sober mee en plaatse het liefst met het vrl. subst. voor het bepaalde: des werelds begrijp.

Dat. De vorm van den dat.neutr. den kinde is niet zoo gebruikelijk als het kind, maar juister (nauwkeuriger) en sierlijker, omdat hij den dat. beter onderscheidt van de andere naamvallen.

Acc. De acc. masc. de, een schijnt soms beter te bevallen dan den, vooral voor adj. + subst. Dat komt, doordat wij Hollanders houden van afkorting en „af-bijtinghe”, maar men zij sober met dergelijke afwijkingen van de regels. Sommige neutra kunnen den hebben i.p.v. het: aen den kruyze, by den leven.

Abl. Voor den abl.masc. de, een, zie acc. de, een. Voor den abl. neutr. van het, van den, geldt hetzelfde als voor den dat.neutr. Uitdrukkelijk wordt nog eens vastgesteld, dat de abl.plur.masc., neutr. van de mannen, kinderen, geoorloofd is naast van den mannen, kinderen.

3. S u b s t a n t i e f.

Het *paradigma* stemt overeen met dat van De Hubert, behalve in den dat. abl. sg. masc., waar Ampzing alleen man heeft, niet manne er naast. Ook in den acc. kent hij alleen man, niet manne, dat volgens De Hubert „soms tijds” ook kon gebruikt worden. Als paradigma voor het onz. geeft Ampzing het kind. In het mv. treedt bij man en kind vrijwel dezelfde verdeling van -en en -s vormen op, die De Hubert geeft voor vaders, vaderen (in den gen. dat. althans alleen mannen, kinderen).

Bijzondere opmerkingen:

Nom. De nom.ntr. kan bij sommige woorden met en zonder -e voorkomen: kruyze, gelove. De nom.fem. is „eygentlijker” en sierlijker met -e dan zonder (ere, enz.)

Gen. Vreemde genitivi masc. als Petri zijn verwerpelijk, omdat dit geen Nederlandsche buiging is (hetzelfde geldt voor de andere naamvallen als Petro, Petrum).

De gen.fem. eindigt soms op -s, waarbij dan het lidwoord des wordt geplaatst. Deze gen. staat beter voor, dan achter het bepaalde woord: des werelds begrijp i.p.v. het begrijp der wereld. In rijm mag men dit doen, in proza zij men er zeer sober mee. (vgl. boven).

Dat. De dat.ntr. kind is gebruikelijker dan kinde, maar kinde is sierlijker en drukt den naamval beter uit. (vgl. boven).

Acc. Sommige neutra (inzonderheid, die ook in den nom. -e kunnen hebben), kunnen in den acc. geheel den vorm van den datief ook vertoonen: aen den kruyze, bij levenden lijve.

Abl. Voor kind, kinde, geldt hetzelfde als voor den dat.

IV. Adjectief.

Paradigma:

masc. sg.:	N.	geleerde, geleerd	plur.	geleerde
	G.	geleerden		geleerde
	D.	geleerden		geleerden
	A.	geleerden		geleerde
	Voc.	geleerde		geleerde
	Abl.	geleerden		geleerde, geleerden
fem. sg.:	vroom in alle naamvallen.			
pl.:	vroom in alle naamvallen.			
ntr. sg.:		kleyn, kleyne	pl.:	kleyne
		kleynen		kleyne
		kleyn, kleyne, kleynen		kleynen
		kleyn, kleyne		kleyne
		kleyn, kleyne		kleyne
		kleyn, kleyne, kleynen		kleyne, kleynen.

Opm:

masc. sg. nom.:	de geleerde man, een geleerd man
ntr. sg. nom.:	het kleyn of kleyne kind, een kleyn kind
ntr. sg. dat.:	het kleyn, kleyne kind, den kleynen kinde, een kleyn kind, eenen kleynen kinde
ntr. sg. acc.:	het kleyn of kleyne kind, een kleyn kind
ntr. sg. abl.:	van het kleyn of kleyne kind, van den kleynen kinde, van een kleyn kind, van eenen kleynen kinde.

Tusschen de verbuiging na een en na de bestaat dus alleen vast verschil in den nom. sg. masc., en mogelijk verschil in den nom. acc. sg. ntr., en in dat. abl. sg. ntr. voor zoover die ook geheel denzelfden vorm met den nom. acc. sg. ntr. kunnen hebben. Het adj. op -e heet vrl., zonder -e mann. Het „onz. adj.” wordt niet genoemd, doch is gelijk aan het mann.

Na de heeft het adj. voor mann. en vrl. subst. den vrl. uitgang -e (de geleerde man, vrouwe). Na een is er onderscheid tusschen vrl. en mann.: een geleerd man, eene geleerde vrouwe. Na het kan kleyn en kleyne staan, na een slechts kleyn. Bij vrl. woorden neemt het adj. gaarne in verschillende naamvallen een r aan (ter goeder ure). Bij zelfstandig gebruik zette men in nom. dat. acc., abl. pl. achter een adjectief (als geleerde) een -n, ter onderscheiding van den sg. Echter kan de vorm zonder -n ook, daar deze zachter klinkt, inzonderheid bij: enige, andere, alle sommige, weinige, e.d., dus: de onbepaalde

telwoorden. Het participium kan in mv. en vrl. enk. zoowel op -e, als -ene uitgaan (bedroge of bedrogene).

5. P r o n o m e n.

Ampzing geeft geen volledige verbuiging, maar maakt slechts de volgende opmerkingen: hij zou graag dij en dijn in oud gebruik herstellen, als enk. tegenover u en uw in het mv. U moet onderscheiden worden van possessief uw. Du moet buiten gebruik blijven om de „hardicheyd des gevolgs wille”, echter kunnen wij het best gebruiken in verbinding met naamwoorden: du bengel, du booswicht. In plaats van du hebben wij gy aangenomen. Het bezwaar dat enk. en mv. dan niet meer zouden te onderscheiden zijn, wordt opgeheven door de verschillende werkwoordsvormen (zie Verbum). Ook kan men lieden, luyden (ly, luy) er bij voegen.

Hij onderscheidt: hem (dat. acc. sg. masc.), hen (acc. pl. masc.) en hun (dat pl. masc.); haer (dat. acc. sg. fem.) en heur (dat acc. pl. fem.) Evenals hem ononderscheiden dat. en acc. is, zoo is haer, heur dat., acc. Uit de beteekenis en de bijgaande woorden kan men den naamval echter wel opmaken.

Het enclitische se is algemeen in gebruik en doet goeden dienst. Het kan zijn: nom., acc. sg. masc. fem. en nom., acc. pl. c.g. Merkwaardig is de nom. acc. sg. masc. (vbb. de brief isze besteld; ik hebse besteld).

Het *reflexief pron.* sich behoort tot onze taal en doet goeden dienst. Met een vb. verduidelijkt hij het verschil tusschen reflex. sich en het pers. vnw. hem.

Poss. Pron. Hij wil onderscheiden: sijn, voor masc. sg., hun voor masc. pl., haer voor fem. sg., heur voor fem. pl. Het vrl. van sijn enz. luidt sijne, enz.

6. V e r b u m.

Ampzing onderscheidt: sg. gy spaert - pl. gy spaeret; evenzoo in den imp.: geeft (desnoods: geef) - gevet. Hij verwerpt: uitsluitend geef in enk., geeft in mv., omdat hij hier meent het verschil in numerus op dezelfde wijze te mogen uitdrukken als in den indic. praes., het imperf. enz. Hij prefereert dan ook de geb.wijs enk. geeft boven geef. Zodoende ontstaat parallelie tusschen: geeft - gevet, en: gy geeft - gevet, gaft (gaaft) - gavet, gy hebt - hebbet gegeven. gy had - haddet gegeven, gy sult - sullet geven, enz. In ieder geval mogen sg. en pl. niet gelijk zijn. Hij behandelt nog enkele uitzonderingen op de regelmatige praesensvormen, bv. geb.wijs enk. sie, mv. siet; 2e pers. enk., mv. indic. praes siet.

V. S y n t a x i s.

Van een syntaxis als leer van den zin is in dezen tijd nog geen sprake. Men vindt slechts opmerkingen over woordverbindingen en woordorde.¹⁾ Zoo bij Ampzing het volgende: Zelfst.nw. hebben gemeenlijk een lidwoord voor zich. Eigennamen hebben het lidwoord niet noodig. Saul vervolgte den David is fout. Tenzij men een zeker persoon wil uitzonderen, bv. dat is de (die) Jan, daer wy van spreken; of als een adj. of een bepalend subst. voorafgaat: Saul vervolgte den onnoselen David, David versloeg den reuze Goliath. Bij namen van rivieren en bergen kan wel een lidwoord staan: de Rijn.

Adjectiva en participia, praedicatief gebruikt, blijven onverbogen („worden mannelijk uytgesproken”).

In „so grooten man” schuilt het lidwoord een. Constructies als het saed Abrahams zijn Latijnsch en daarom verwerpelijk. Men kan in het Hollandsch alleen zeggen: Jans saed of het saed van Jan. Het „man groot” verwerpt hij volstrekt. En alle verdere on-nederlandsche woordorde.

VI. Buiten de voorgaande indeeling valt het volgende:

1. Purisme. Ampzing protesteert er tegen, dat juist de geleerdste mannen zooveel vreemde woorden gebruiken. (vgl. ook wat hij zegt over Petri, Petro, enz. en de Latijnsche constructie: het saed Abrahams). Ook laakt hij de zucht der geleerden, om in al wat zij opstellen, het Nederlandsch geheel te behandelen naar het model van het Latijn, dat hun steeds voor den geest staat. Hij openbaart zich als voorstander van een gematigd purisme. Als de vreemde woorden „by ons int gebruyk gekomen sijn, so houden wyse als voor de onse”. Om te bepalen of een woord al of niet vreemd is, wil hij zich houden aan Kiliaan.
2. Hij wil zooveel mogelijk en zoover „het gebruyk” toelaat, alle woorden „onderscheyden uytspreken”, bv. hayr - heyr, heyr - heer: dus zoo weinig mogelijk homoniemen!
3. Hij geeft hierna een reeks van woordparen, die goed onderscheiden moeten worden, zooals reden - rede, doe - doen, leggen - liggen.
4. De functie van het lidwoord: alle lidwoorden laten eigenlijk het subst. onbepaald, bv. de man is het hoofd van de vrouwe, een hond is een getrou beest. De en het kunnen echter een zaak bepalen; ze worden dan gebruikt als de „aenwijzende Voor-namen”, die, dat: bv. daer is de man (= die man). De bezittelijke vnw. echter en de aanwijzende hebben altijd bepalende kracht.

¹⁾ vgl. voor de Deutsche Grammatica Jelinek II, § 511.

5. Welluidendheid. Assimilatie als in mette, metter voor met de, met der, die bij het spreken plaats heeft, en „soet” klinkt, mag alleen gespeld worden, indien er sprake is van een echt „twee-woord” (samenstelling of samenkoppeling), bestaande uit twee rededeelen. Hij heeft dus geen bezwaar tegen: datter, hebber, maar laat het niet toe als een der deelen de of het is, „die maer ledekens der naemwoorden, ende derhalven geen deel van eene rede sijn”, dus: met de, met der.

6. Dichterlijke vrijheid. Na reeds terloops meermalen aan de dichters verlof te hebben gegeven om van de regels af te wijken, wijdt hij nog eens afzonderlijk aandacht aan de dichterlijke vrijheid. Hij noemt eenige dingen, waarin de dichters vrij zijn (bv. de ze pers. pl. gevet, die zij niet altijd kunnen gebruiken) en spreekt in het bijzonder er over, in hoeverre reckinge (diaeresis) en krimpinge (aphaeresis) geoorloofd zijn. Daarna behandelt hij enkele gevallen van ongeoorloofde woordorde (zie boven) en ongeoorloofd rijm, om te eindigen met eenige opmerkingen over de caesuur.

7. Woordvorming. Opzettelijk spreekt Ampzing er niet over. Hij onderscheidt „enkele” woorden, „dobbele woorden” of „twee-woorden” (= samenstellingen en samenkoppelingen, die niet worden onderscheiden) en „afkomstige woorden” (= afleidingen). Hij blijkt reeds eenig oog te hebben voor het voorkomen van vreemde uitgangen („uytgang”), die men tot Nederlandsch eigendom heeft gemaakt, zoodat men ze op eigen gelegenheid achter overgenomen vreemde woorden kan substitueeren (librije).

Inleiding bij de Resolutiën, enz.

Hoofdstuk I. Critiek op de bij de Gereformeerden gebruikelijke bijbelvertaling van Deux-aes.

Alvorens na te gaan, wat aan critiek op Deux-aes te vinden is, dient een korte uiteenzetting omtrent dezen bij de Gereformeerden ingeburgerden en geliefden bijbel, tot de Statenbijbel hem in betrekkelijk korten tijd verdrong ¹⁾, vooraf te gaan, temeer omdat men dikwijls onjuistheden daaromtrent vindt. ²⁾ Ik steun hierin in hoofdzaak op De Bruin *De Statenbijbel en zijn voorgangers*, Leiden 1937.

De bijbel van D.A. werd in 1562 uitgegeven door Gillis van der Erven te Embden (Gellius Ctematius). Deze vereenigde, waarschijnlijk op eigen gezag, het Oude Testament van Van Wingen en het Nieuwe Testament van J.D. (zeer waarschijnlijk Johannes Dyrkinus). Van Wingen herzag op verzoek van Van der Erven den Liesveldt-bijbel, die reeds een vertaling was naar Luther, door nogmaals Luther's vertaling en de vertaling van Zürich, te vergelijken. Van Wingen's O.T. is dus een nog getrouwer vertaling van Luther's O.T. Van Wingen zelf verzekert dit in een brief aan Utenhove van 6 Juni 1558 ³⁾, waarin hij vermeldt: „collationem Liesveldii ad apocrypha usque perduxit” en betuigt, dat hij ernaar gestreefd heeft zoo dicht mogelijk bij Luther's stijl te blijven (ut Marthini Lutheri... stilum quam possim proxime exprimam”). Dyrkinus echter vertaalde zijn N.T. (reeds 1559 verschenen) uit het oorspronkelijk. Hij stond onder invloed van Utenhove, die de eerste Gereformeerde vertaling van het N.T. uit het Grieksch gaf. ⁴⁾ Zoo heeft dus de D.A.-bijbel een tweeledig karakter, zoowel uit vertaal- als uit taaloogpunt.

Luther immers streefde er naar den bijbel toegankelijk te maken voor het volk, hij wilde den bijbel Duitsch laten spreken, zooals hij het zelf uitdrukte en gebruikte met voorliefde allerlei spreekwijzen

¹⁾ Zie over de invoering van den Statenbijbel De Bruin's opstel in: *De Statenvertaling 1637—1937* (uitgave van het Ned. Bijbelgenootschap).

²⁾ Bijv. De Vooys, *Geschiedenis der Nederlandsche Taal*², p. 59. en nog bij Heinsius in *De Statenvertaling*, 146 noot, 176.

³⁾ Uitgegeven in J. H. Hessels: *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum*, Tomus II, brief 25. Ook als bijlage in Pijper's dissertatie over Jan Utenhove, p. XXIX vlgg.

⁴⁾ Over de mislukking van zijn N.T. en de oorzaken daarvan vgl. De Bruin, 224—234. (Ook Pijper's diss.).

van het volk, ook in de kantteekeningen. Men denke aan „deux-aes”. Andere aardige voorbeelden van volksgezegden in het O.T. van D.A. vindt men bij De Bruin. ¹⁾ Dyrkinus sloot zich, als Utenhove, zoo nauw mogelijk bij het Grieksch aan, de Grieksche participium-constructies b.v. nam hij over. Hij vermeerde echter de kunstmatige eenheidstaal, die Utenhove smeedde en die de hoofdoorzaak was van het échec van zijn vertaling. Behalve door zijn meer populaire taal kenmerkte het O.T. zich door een groot aantal Germanismen. ²⁾ Wij zullen zien, dat de critiek op D.A. zich dan ook hoofdzakelijk richtte tegen het O.T. en dat de Statenvertaling, zelfs op voorschrift van de Synode van Dordt, zich voor het N.T. (en de gemakkelijker historische boeken van het O.T.) sterk kon aansluiten bij de „gemeyne Duytsche oversettinge”, de „vulgata”. Over de groote verspreiding van den D.A.-bijbel onder de Gereformeerden zie men De Bruin. ³⁾ Groot is het aantal uitgaven. ⁴⁾ De taal bleef in al deze uitgaven vrijwel onveranderd ⁵⁾ (in de kantteekeningen werd veel gewijzigd).

Het is te begrijpen, dat al gauw van de zijde der theologen, niet van het volk, critiek op den onder de Gereformeerden gangbaren bijbel loskwam. Daar was aanleiding toe, zoowel uit een oogpunt van juiste vertaling van het Hebreeuwsch, als uit het oogpunt van het Nederlandsch. Overigens zullen wij zien, dat over het tweede slechts een enkele maal gesproken wordt en dat het bijna altijd gaat over de fouten uit vertaaloogpunt, dus t.o.v. den oorspronkelijken Hebreeuwschen tekst. Vanzelfsprekend lag hierop de nadruk, omdat dit het belangrijkste was voor de theologen. Reeds in 1581 achtte Helmichius een nieuwe vertaling „voorwaer wel hoochnodich”. ⁶⁾ Wat de synoden betreft, reeds vanaf 1571 (synode van Embden) openbaart zich in den telkens terugkeerenden wensch naar een nieuwe vertaling, de critiek op den gebruikelijken bijbel. ⁷⁾ Merkwaardig is, wat in de instructiën van de gedeputeerden ter Haagsche synode van 1586 voorkomt. ⁸⁾ „Ende want men bevindet dat de Oversettinge des Bijbels in de Nederduytsche tale, die tot noch toe inden kercken ghebruict wert niet soo eyghen claer, noch duijtschelic is, wert van

¹⁾ a.w. p. 242.

²⁾ vgl. De Bruin, a.w. p. 243 vlg. en zie p. 104 vlg. van dit werk.

³⁾ a.w. p. 244 vlg.

⁴⁾ Men zie slechts den *Catalogus van de bijbeltentoonstelling 1914*, p. 72—79! (ook Le Long's *Boekzaal des Bijbels*).

⁵⁾ Over du-ghy zie p. 50 vlg.

⁶⁾ geciteerd door Nauta in De Statenvertaling, p. 6.

⁷⁾ zie F. L. Rutgers: *Acta van de Nederlandsche Synoden der 16e eeuw*.

⁸⁾ Rutgers, a.w. p. 543.

sommigen kercken begheert, ghelijck oock over langhe algemeyn begheert is, dat opt voorgaende ordere ghestelt worde". Merkwaaerdig, omdat hier oock (overigens zeldzame) critiek op de taal van D.A. wordt gegeven, en wel op het vreemde karakter daarvan (niet „duitschelic"). Ongetwijfeld is dit voor velen een ergernis geweest, ook al wordt doorgaans alleen gesproken over de fouten van D.A. uit vertaaloogpunt. Zoo in de „Supplicatie aanden Synode in sgravenhage 1586 in Junio voir Jan Canin", waaraan ik het volgende ontleen: ¹⁾ „... Dat de Hoochduytsche Lutersche oversettinge der Heyligen bibel, na dewelcke onse nederlantsche geconformeert is, nyet geheel over een en coomt met de Hebreussche ende griecxsche waerheyte...", ook op de provinciale synode van Haarlem 1594: „Alsoo noodich bevonden wort datter mocht syn een correcte ende perfecte oversettinge des bybels wt de Hebreusche ende Griecxsche waerheyte in onse gemeyne Nederduytsche sprake, dewelcke ...", ²⁾ en in krasen vorm op de synode van Zuid-Holland te Brielle, 1623, ³⁾ „dat interim [nl. zolang het met de Statenvertaling nog niet vlotte doordat de Staten-Generaal den noodzakelijken financieelen steun onthielden] de visitatores librorum op het verbeteren der grote fouten ende expurgeren van vreemde ende spottelijcke annotatiën sullen letten".

Van grooten invloed was het scherpe vonnis, dat Marnix in 1594 velde, telkens weer geciteerd: ⁴⁾ „Inter omnes omnium versiones ego ingenue fatebor mihi visam esse nullam tanto abesse ab Ebraicâ veritate intervallo, atque sit Lutheri versio, e qua emanavit nostra. Ex vitiosa germanica facta vitiosior belgico-teutonica". Men bedenke echter, dat deze critiek van den uitstekenden Hebraïcus Marnix zich slechts richtte tegen het O.T.! ⁵⁾ Zij komt voor in een brief aan J. Drusius, den zeer kundigen Hebraïcus te Franeker. ⁶⁾ Het gunstiger oordeel over het N.T. van Deux-Aes blijkt ook uit het besluit der

¹⁾ Rutgers, a.w. p. 608.

²⁾ Reitsma, van Veen: *Acta der Provinciale en particuliere Synoden*, p. 187.

³⁾ Knuttel: *Acta der particuliere Synoden van Zuid-Holland*, I, 68.

⁴⁾ Marnix' oorspronkelijke woorden, hier geciteerd, zijn te vinden in Ypey en Dermout: *Aanteekeningen op hun: Geschiedenis der Ned. Herv. Kerk*, daarvan het 2e deel, no. 404 (horende bij bl. 347 in dl II der Geschiedenis enz.), waar het citaat ontleend is aan Arbelus Curiander: *Vitae operumque Joh. Drusii delineatio*, p. 13. In Nederlandsche vertaling in van Toorenenbergen's uitgave van Marnix' *Godsdienstige en kerkelijke geschriften*, I, Inleiding LII, en II, Inleiding XLIV. Voorts, eveneens vertaald, bij Amama: *Bijbelsche Conferentie in de „Dedicatie" en in de Voorreden*, p. 37 vlg.

⁵⁾ vgl. Sevenster in *Nieuw Archief voor Kerkgeschiedenis*, 1937, p. 269.

⁶⁾ zie over hem Hinlopen, 58 vlgg. en Grosheide in *De Statenvertaling*, 121.

Staten van 15 Augustus 1594: „met den Heere van St. Aldegonde te spreken op de oversettinge van den *Bibel wte Hebreuwsche* [ik cursiveer] in onse gemeene Duytsche sprake”,¹⁾ waaruit is af te leiden, dat zij de bestaande vertaling van het N.T. goed genoeg achtten.²⁾ Men vergelijke ook de besluiten van de Dordtsche Synode zelf, waaruit een dergelijke houding t.a.v. O. en N. Testament blijkt.³⁾ Marnix' oordeel heeft ongetwijfeld grooten invloed gehad; hij stond bekend als voortreffelijk kenner van het Hebreuwsch en van het Nederlandsch.⁴⁾ Marnix' critiek treft niet uitdrukkelijk de taal van het O.T. van D.A., al zal hij zeker ook deze afgekeurd hebben. Baudartius geeft in zijn *Wechbereyder*, 1606 passim critiek op D.A., spreekt echter nergens uitdrukkelijk over de taal, voortdurend over de fouten t.o.v. Hebreuwsch en Grieksch. Ik geef daarom geen citaten.⁵⁾ Op de Dordtsche Synode werd eveneens scherpe critiek geleverd, echter nergens een spoor van critiek op de taal van D.A. De critiek is in de officieele gedrukte Acta opzettelijk gematigd om aanstoot bij het volk te voorkomen. Frappant is de zeker niet toevalige overeenkomst met Marnix' woorden.⁶⁾ Belangrijk zijn voorts de twee Voorredenen van Bogerman en Baudartius, respectievelijk aan de Staten-Generaal en de Gereformeerde Kerken gericht.⁷⁾ Ook hier weer een teruggrijpen op Marnix' oordeel, bovendien een herhaling van wat Baudartius reeds in 1606 geschreven had.⁸⁾ Tenslotte noem ik het uitvoerige werk van Amama: *Bybelsche Conferentie* 1623, één doorlopende critiek en verbetering van D.A. In de Voorreden komen de volgende opmerkingen voor, waarvan sommige in het bijzonder de taal van D.A. betreffen. In hoofdstuk 8 behandelt

¹⁾ Afgedrukt door Fruin in *Handelingen der Maatschappij van Letterkunde*, 1867, 10.

²⁾ vgl. Sevenster, t.a.p.

³⁾ zie beneden p. 52.

⁴⁾ vgl. bv. den brief aan Marnix van de Synode van 's Gravenhage 1586 (zie beneden p. 46) en de Voorreden aan de Geref. Kerken, p. 237.

⁵⁾ Men zie over dit boekje, dat heel wat stof opjoeg, De Bruin 265 vlgg. en Nauta in De Statenvertaling, 1 vlgg.

⁶⁾ Zie de uitvoerige citaten uit de verschillende acta bij Kaajan: *Pro-acta*, p. 69, 71, 74, 78, 79, 84, 85.

⁷⁾ Deze zeer belangrijke Voorredenen werden voor het eerst (en op voortreffelijke wijze) naar de hss. op het Oud Synodaal Archief, uitgegeven door Bakhuyzen van den Brink in Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis, nieuwe serie, dl. 29, p. 225 vlgg. (geciteerd: Voorreden(en)). Het „*Cort Verhael*”, waarvan reeds Hinlopen druk gebruik maakte, is niets anders dan één der redacties van de Voorreden aan de Gereformeerde Kerken. (vgl. Bakhuyzen v. d. Brink, a. w. p. 235).

⁸⁾ Zie Voorreden aan de Geref. Kerken, p. 236.

Amama „onse Nederlandtsche Oversettinghe”. Hij wijst er op, dat deze vertaald is uit het Duitsch van Luther: „Waer uyt dan vele fouten ende dwalingen hebben moeten ontstaen. Alle gheleerden weten seer wel, hoe periculoos het zy, een oversettinge uyt een ander te maken: want behalven de fouten van Luthero begaen, behalven alle de druckfouten, die inde Hoochduytsche Copyen ingheslopen zijn, so zijn in onse oversettinghe vele fouten begaen, door dien de oversetter in sommige plaetsen de eygenschap der Hoochduytsche Tale, in sommige de twyfelachticheyt eeniger woorden ende manieren van spreecken niet en heeft aenghemerckt. Siet onder andere plaetsen onse annot op Job. 11.19. item 12.23. Jesaie 3.12. Op dat ick nu swyge van vele plaetsen, welcke door behoudenisse der Hoochduytsche woorden ende manieren van spreken, ofte seer verduystert, ofte inden zin ghekrencket zijn, door dien eenighe Hoochduytsche woorden ende manieren van spreecken bij ons niet altoos eenerleye betekenis en hebben”.¹⁾ (De bedoeling van het laatste gedeelte van Amama's woorden is wel, dat het verhollandschte Duitsch dikwijls een andere beteekenis heeft dan het Duitsch, waaruit het verhollandscht werd). Later²⁾ komt hij nogeens terug op de Germanismen van D.A.: „Ick hebbe oock daer beneven bevonden, dat in onse oversettinge vele uytghelaten zy, somtijds oock gheheele halve versen, vele plaetsen verduystert door de behoudinghe der Hoochduytsche woorden ende manieren van spreken.” En:³⁾ „Ick hebbe oock somtijts eenighe plaetsen aengeroot, die wel niet qualijck waren vertaelt, maer nochtans duyster waren, so om andere redenen, so oock door dien inde selve eenighe Hoochduytsche woorden ofte manieren van spreecken waren behouden, die bij ons niet al te wel bekend zijn”.

H o o f d s t u k II. Wenschen omtrent een nieuwe Bijbelvertaling vóór de Synode van Dordrecht.

Van 1571 af komt de zaak der bijbelvertaling voortdurend op nationale en particuliere (provinciale) synoden ter sprake, zonder dat de pogingen succes hadden.⁴⁾ Toch is het van belang hier na te gaan welke denkbeelden en wenschen men had omtrent de vertaling,

¹⁾ Amama, a.w. Voorreden, p. 36, 37.

²⁾ p. 53.

³⁾ p. 55.

⁴⁾ Voor 'n overzicht van deze geschiedenis zie men de bekende werken, vooral Hinlopen en De Bruin.

voor zoover deze het Nederlandsch raakten. ¹⁾

a. Van meet af is men het er over eens, dat de bijbelvertaling het werk moet zijn *niet van één man, maar van de Kerken*. Op de Nationale Synode van Dordrecht van 1578 werd als n°. 18 van de „Particuliere Vraghen” behandeld: „Of het oorbaar ende noodich is den Bijbel wt den Hebreischen in der Nederduytscher tale over te setten of ten minsten de ghemeyne oversettinge te oversien, ende wien men desen last oplegghen sal?” Het antwoord luidde: „Men sal wel tot syner tyt den Bybel wt der Hebreischen tale oversetten moghen. Hierentusschen salmense na de Francoysche Latynsche ende andere in sonderheynt na de nieuwe Heydelbergsche oversettinghe oversien. Daerby oock voeghende de Franchoyische annotatien over het oude Testament. Dogh soo salmen toesien dat dit werck *een persoon alleen niet opgeleyt werde*, ende syn verordent de Heere van Ste Aldegonde ende Petrus Dathenus om na bequame mannen wt te sien die dit werck behoirlick sullen kunnen wtvoeren”. ²⁾

Bogerman en Baudartius wijzen er in hun Voorreden aan de Gereformeerde Kerken op, dat aan Marnix in 1586 verzocht werd, „dat als hy eenich stuck daerin soude gedaen hebben 't selve eenige hem naestgesetene gequalificeerde kerckendienaren in Zeelant (daer hy doe ter tijt woonde) communiceeren, ende daerna 't selve voorts andere gequalificeerde broederen in andere provincien mededeylen soude, opdat het met goede . . . gedaen, ende *niet eens particulierens, maer een gemeen werck der kercken ware*”. ³⁾ De practijk is hiermee voortdurend in overeenstemming. Ik wijs slechts op het plan van 1581 om het werk der bijbelvertaling onder de verschillende classes te verdeelen ⁴⁾, een plan, dat weer opgenomen werd in 1587 door de Zuid-Hollandsche Synode, voorts het feit, dat aan Marnix in 1594 reviseurs werden toegevoegd. ⁵⁾

b. *De taal moet goed en zuiver, onopgesmukt, algemeen Nederlandsch zijn*. Deze wensch komt duidelijk naar voren in den bekenden brief van de Haagsche Synode van 1586 aan Marnix, ⁶⁾ waarin hem verzocht werd zich met een nieuwe vertaling van het Oude Testament

¹⁾ In de citaten wordt een en ander door mij gecursiveerd.

²⁾ Rutgers: p. 267.

³⁾ Voorreden, p. 237.

⁴⁾ vgl. o.a. Voorreden, 236.

⁵⁾ vgl. hiervoor Voorreden, 238: „Want bij allen Kercken verstaen, ende den Heeren Staten geremonstreert was geweest, dat het niet yemants werck in 't particulier, maar een gemeen werck der kercken wesen soude”.

⁶⁾ Deze brief is uitgegeven door J. van Iperen, *Kerkelijke Historie van het Psalmgezag*, I, Bijlagen, 490 vlgg. naar de minute in het Oud Synodaal Archief (catalogus Janssen, I, 8, 1).

te belasten, een verzoek toen door hem geweigerd. De brief is zeer vleierend voor Marnix. Men koos hem, „ut nempe ad tale opus absolvendum maxime idoneum...., ut qui Linguarum interpretationis dono, atque etiam divinarum rerum cognitione insigniter ornatum, quamdoque compertum habemus in eo opere aliquousque jam feliciter progressum, quum id circo et aliis de causis ut hunc inceptum laborem vellet absolvere consentienter rogare”. Zij behoeven Marnix wel niet te vertellen, hoe noodzakelijk en nuttig dit werk is, „ut qui sine dubio ipsemet iam pridem videris ac dolueris Ecclesiam Dei, quam columnam Veritatis appellat Apostolus, tam diu tam obscuram, incorrectam et tot locis depravatam versionem in tam clara luce Evangelii retinuisse”. Hij zal er een grooten dienst mee bewijzen aan God, Christus, den Heiligen Geest; het werk zal van zeer groot voordeel zijn voor de predikanten en voor de gemeente, en tot zijn roem strekken. Hij make niet de tegenwerping, dat beter velen dan één man dit kunnen doen. De Synode verzoekt hem telkens wat hij af heeft te zenden aan de geleerdste predikanten van Walcheren, Holland en elders, „*ut translatio ista prodire possit quam verissima, simplicissima et ad linguam Belgicam eamque propriam et minime affectatam quam maxime accomodata*”. De Synode hoopt, dat hij aan het verzoek voldoen zal op grond van het feit, dat hij reeds een verbetering van de Psalmen gaf, die aan de meeste broeders zeer behaagde, zoodat over invoering is beraadslaagd, indien dit slechts zonder ergernis te wekken zou kunnen geschieden. Zij zal hem zeker bijstaan, zoo veel zij kan.

De Hollandsche Synode van 1594 te Haarlem constateert, dat „noodich bevonden wort, datter mocht syn een correcte ende perfecte oversettinge des bybels wt de Hebreusche ende Grieksche waerheyt *in onse gemeyne Nederduytsche sprake*”.¹⁾ Bogerman en Baudartius wijzen er op, dat het classis-plan van 1581 mislukte, niet alleen doordat eenige classes wilden wachten op „de Nieuwe Francoysche Oversettinge, die tot Geneven onderhanden was”, maar ook, omdat de classes (Antwerpen, Gent, Delft en Utrecht) „onderlinge disputeerden, dat desen [nl. de nieuwe vertaling] niet door *vreesse van ongelijckheit van tale* (die by de voorseyde personen, elck naeden aert van sijn lantschap, gebruykt soude mogen worden, ende om ander consideratien den alderbesten niet wesen en soude”.²⁾ Verder wijs ik op

¹⁾ Reitsma, Van Veen I, 187.

²⁾ Voorreden, 237.

het protest van de gedeputeerden der Zuid-Hollandsche Synode¹⁾ tegen het besluit der Staten Generaal van 1591, door een verzuim van den griffier eerst in 1592 aan de kerken bekend gemaakt, „inhoudende, dat de Bijbel D. Tremellii ende D. Junii door drie predicanten, een uyt Hollant, een uyt Zeelant, ende een uyt Friesland, overgesett soude worden elcx apart sijn werck daervan makende: Ende dat dieselve gedaen hebbende, by den anderen komen, ende haer werck confereren, ende daerinne verdragen souden, etc'’. De gedeputeerden wezen er op, dat deze resolutie afweek van het besluit der Nationale Synode van 1586 te 's-Gravenhage, „besonderlick aenwijsende de inconuenienten so van confusye van stijle, als meer andere, daerinne men tot verachtige van 't werck, ende ongerijf van de kercken, nootsakelick vallen soude, indien verscheyden personen uyt verscheyden Provinciën, dit werck voornemen souden'’. Tenslotte zijn hier en ook in andere nog te bespreken opzichten van bijzonder belang de „punten’’ aan Marnix voorgesteld door de hem toegevoegde reviseurs in Mei 1595 te Leiden.²⁾ Deze zijn ons bewaard in het Brusselsche handschrift van Tilmannus Cupus, waaruit ze werden afgedrukt door H. Q. Janssen in *Kerkhistorisch Archief II*.³⁾ Ik heb het document als bijlage in dit werk opgenomen volgens Janssen's uitgave. Daarnaast zijn te vergelijken de resolutiën van de Staten-Generaal van 15 Augustus, 15 en 21 September 1594, waarin de opdracht aan Marnix vervat is, afgedrukt bij Fruin in zijn opstel: De aanstelling van Marnix van St. Aldegonde tot Bijbelvertaler.⁴⁾ Uit deze „punten’’ is hier te noemen punt 1: „Dat de heere voors. int oversetten soude willen gebruyken *d'algemeinste, claerste ende suyverste tale*’’. De Staten-Generaal besloten in hun resolutie van 15 Aug. 1594, „dat men alhier zal beschrijven den Heere van St. Aldegonde om metten zelve te spreken op de oversettinge van den Bibel wte Hebreuwsche in *onse gemeene Duytsche sprake*’’.

Duidelijk blijkt uit al deze plaatsen, dat er in dezen tijd reeds het besef was van een algemeene Nederlandsche taaal. Dat deze zich reeds geheel gevormd had, zou te sterk gesproken zijn, maar ongetwijfeld was zij bezig zich te vormen.

c. *Vertalers en reviseurs moeten godvruchtige mannen zijn, die de leer*

¹⁾ Voorreden, 238. Deze „Bedenkingen’’ bevinden zich in het Oud Synodaal Archief (Catalogus Janssen, I, 8, 6).

²⁾ vgl. de Acta der Synode van Gorinchem, 1595, Reitsma, Van Veen III, 45 vlgg.

³⁾ p. 70 vlgg.

⁴⁾ Handelingen der Maatschappij van Letterkunde, 1867, p. 10 vlgg. en *Verspr. Geschr.* IX, 80 vlgg.

der kerken ten volle aanhangen. Na den dood van Marnix stelt de Zuid-Holl. Synode van 's-Gravenhage (1599) voor Arnoldus Cornelii (Crusius) en Helmichius als vertalers te benoemen, om het werk op denzelfden voet voort te zetten. Zij kiezen Gomarus als reviseur voor Zuid-Holland. Aan andere synoden zal gevraagd worden of ze met de genomen besluiten accoord gaan. „Maer in de uytchryvinghe aen d'andere synoden sal mede geroert werden, dat tot dit werck der revisie niemant en behoort ghedeputeert te werden dan dieghene, die den Catechismus, die in dese kercke gheleert wert, ende de Belydinghe des gheloofs derselfde kercken sal onderschreven hebben, ende by der kercken een goet ghetuyghenisse sal hebben van eenen godtsalighen wandel, opdat alsoo de kercken verseeckert syn moghen van de gesondtheydt in de leere ende godtsalicheydt des levens by denghenen, dien sy dit werck vertrouwen”.¹⁾ Een onmiddellijke reactie hierop vindt men in de Acta der particuliere synode van Haarlem (1600), waar conform het besluit van Zuid-Holland, „dat tot de revisie der translatie niet en souden personen toegelaten werden, die niet en hebben onderteekent de Nederlantsche Confessie ende den Catechismus”, waarop de vandaar gecommiteerde broederen „oock het oordeel deses synodi op desen hebben versocht”, werd besloten, „dat personen, van welcke men getuygenisse heeft, dat sij professie van onse religie doen ende godtsalich sijn in leven ende wandel, alleen hiertoe sullen ghebruyckt werden”.²⁾ Deze besluiten staan waarschijnlijk hiermee in verband, dat men den onrechtzinnig geachten, zeer bekwamen Hebraicus Drusius te Franeker van het vertalerschap wilde uitsluiten.³⁾

d. Men moet zooveel mogelijk van de oude vertaling handhaven. In de eerste plaats moet hier genoemd worden punt 3, aan Marnix voorgelaten: „Dat de voors. heere soo seer behoude de woorden ende manieren *van spreken van onse gemeine bibels alst mogelick is ende de suyverheyt vande tale sulx can lijden.* Desgelijx dat hij in twijfelachtige plaetsen, daermen niet en siet wat best dient gevolcht de gemeyne oversettinge wil volgen, stellende op de cant den anderen sin die noch daerop soude mogen passen”.⁴⁾ In overeenstemming hiermee is de resolutie der Staten-Generaal van 21 Sept. 1594: „Ende wordt verstaen dat den voorscreven Heere van St. Aldegonde hem zoo nae zal hebben te houden by de ouwde translatie als eenichsins

¹⁾ Reitsma, Van Veen III, 133.

²⁾ Reitsma, Van Veen I, 281.

³⁾ Vgl. De Bruin, 263.

⁴⁾ Bijlagen, p. 400.

doenlyck".¹⁾ De Zuid-Holl. synode van Leiden (1600) wees een voorstel van eenige Zeeuwsche classes om den gangbaren bijbel slechts op eenige plaatsen te corrigeeren, af, met een beroep op de „resolutie des generalen synodi, welke is, dat men een nieuwe translatie voorneemen sal, hoewel de synodus verstaet, *dat men bij den text des teghenwordigen bijbels blijven sal, soo nae het moghelijck is*".²⁾ De Zuid-Holl. synode van Rotterdam (1605) achtte het noodig „D. Helmichium te vermanen, dat hij int *oversetten zal willen blijven bij de woorden van onse oude Duytsche oversettinge, soveel eenighsins de waerheyt can lyden*".³⁾

e. *Men moet zoo dicht mogelijk bij het Hebreeuwsch blijven.* Bij de „punten” komt deze wensch niet voor, al wijst wel in die richting punt 9: „Int oversetten soo weynige woorden buyten den text in te voegen als mogelick is, ende niet dan wt enkele noot”.⁴⁾ Deze wensch, die straks op de Dordtsche Synode één van de voornaamste „leges” voor de translateurs zal worden, wordt reeds uitgesproken door de Particuliere Synode van Noord-Holland te Amsterdam, (1607), die na de behandeling van het conflict Helmichius—Baudartius⁵⁾ „oordeelt ende resolveert, dat D. Wernerus Helmichius, die naer het goetvinden der kercken int oversetten heeft geaerbeyt, middelertyt sooveel ende neerstelyck als doenlyck is in tselve sal voortgaan, *oock hem bevytigen om in den text de eygen cracht der Hebreescher woorden, off sy schoon wat duyster soudén vallen, te stellen* ende die duystere aen de cant in de aenteyckeningen door eenige verclaringe naeckter uyt te drucken”⁶⁾. Over Marnix’ practijk in dezen zie men De Bruin, waarvan ik citeer: „Marnix als vertaler doet denken aan Utenhove. Zooals deze den grondtekst als dictaat van den Heiligen Geest in zijn vertaling wilde eerbiedigen door Grieksch met Nederlandsche woorden te schrijven, zoo streefde ook Marnix bij zijn weergave van het Hebreeuwsch naar zoo groot mogelijke trouw aan het Schriftwoord”⁷⁾ Ook Baudartius stelt zich in zijn Wechbereyder op het standpunt: letterlijk vertalen.⁸⁾

¹⁾ Handelingen maatschappij van Letterkunde, 1867, p. 12.

²⁾ Reitsma Van Veen II, 144.

³⁾ Reitsma, Van Veen III, 232.

⁴⁾ Bijlagen p. 401.

⁵⁾ vgl. hierover De Bruin, 265 vlgg., Nauta in De Statenvertaling p. 1, vlgg.

⁶⁾ Reitsma, Van Veen I, 410.

⁷⁾ De Bruin, 261. Het is de vraag of De Bruin zich hier niet te sterk uitdrukt. Ik krijg den indruk, dat Marnix zich wel aan den *eisch* hield, maar in de vele varianten en toevoegingen tusschen haakjes pas gaf, wat hij zelf zou verkiezen.

⁸⁾ vgl. De Bruin, 269.

f. De kwestie du - ghy. Een volledige behandeling van deze kwestie valt buiten het bestek van dit onderzoek. Ik wil hier slechts nagaan, wat op kerkelijke vergaderingen en in verband met de bijbelvertaling hierover werd te berde gebracht, voor zoover dit nog niet onder de aandacht gevallen is. Vor der Hake gaf in zijn „*De ondergang van het voornaamwoord du*,¹⁾ met de korte aanvulling daarop²⁾, reeds een overzicht der geschiedenis van den ondergang van het bijbelsche *du* en noemt daarbij ook even de Zuid-Hollandsche synode van 1595. Muller neemt in zijn bespreking van de *du-ghy-kwestie*³⁾, een korte samenvatting van Vor der Hake's artikel op en voegt hier nieuwe gegevens aan toe. Een kleine aanvulling hierbij is het volgende:

Dij-dijn bleef behouden in den tweeden druk van *Deux-Aes* (1565), maar ook deze vormen verdwenen daar later. Vor der Hake raadpleegde een druk van 1616, waarin hij dit constateerde. Dat reeds eerder, nl. in 1571, *dij-dijn* werden weggewerkt, merkte ik op in de noot bij r. 266 van De Hubert's *Waarschouwinge*. Muller's conclusie uit het feit van het behoud van *dij* en *dijn* in D.A. 1565 is mij dan ook in dezen vorm onduidelijk. Hij schrijft:⁴⁾ „Stellig heeft hun behoud in dezen tot aan de Statenoverzetting van 1637 meest gebruikten Bijbel hun leven, althans op het papier der litteratuur, tot diep in het midden der 17e eeuw, krachtig gesteund, ja alleen mogelijk gemaakt”. Deze formuleering is te sterk. Ongetwijfeld werden ook de oudere drukken nog later gelezen en in zoo verre heeft Muller gelijk. (Een frappant voorbeeld is De Hubert, zie bovengenoemde noot.) Maar de edities vanaf die van 1571 boden geen steun meer aan *dij-dijn*.

Van den strijd tusschen Marnix en de Zuid-Hollandsche synode over *du* vindt men een uitstekend verslag bij Van Toorenenbergen,⁵⁾ minder volledig bij Muller.⁶⁾ Ik wil hier nog slechts met nadruk wijzen op het verband met de aan Marnix voorgehouden punten. In punt 2 lag het beroep op de kerken opgesloten.⁷⁾ De acta van de Zuid-Hollandsche synode van Gorinchem 1595, vermelden dan ook,⁸⁾ dat de gedeputeerden der synode (dat zijn Helmichius en Cornelij) hebben gerapporteerd „dat sy in Mayo lestleden by malcanderen syn geweest binnen Leyden, te weten D. Helmichius, Plancius, Daniel

1) De Nieuwe Taalgids, IX, 241—249.

2) De Nieuwe Taalgids IX, 296—97.

3) De Nieuwe Taalgids, XX, 81 vlgg.

4) a. art., p. 86.

5) Godsdienstige en Kerkelijke Geschriften, II, LVIII vlg.

6) a. art., p. 89 vlg.

7) Zie Bijlagen, p. 400.

8) Reitsma, Van Veen III, 45 vlg.

de Dieu ende Drusius, ende hebben metten heere van Sint Aldegunde aengaende dese zaecke gehandelt ende aldaer den voersz. heere voerhouden zekere poincten, op wat wyse hy de oversettinge sal mogen beginnen, ende op wat wyse de gedeputeerde over dese zaecke, tgene van den voersz.heere sal overgeset syn, sullen visiteren''. Twee van deze punten kwamen nu op de synode in behandeling, o.a. de kwestie-du. „Opt eerste punct is nae lange deliberatie geadviseert, soovele dese vergaderinge aengaet, dat men blyven sal by dat woort ghy, also vele oordeelen, dat het der gemeente, emmers den eenvoudigen beter behaegen sal, gelyck sy wt eenige exempelen bewesen hebben, als onder andere dat de bybels, die du oft dy hebben, by velen ongecocht blyven, ende die Gillis van der Erven gedruet heeft nae de gemeene taele, by velen, jae den meesten deele gesocht wert''. Muller geeft hierbij de volgende noot: ¹⁾ „Zulke waren er dus toch nog, buiten die van Utenhove; of zijn alleen deze bedoeld?'' Aan den „bijbel'' van Utenhove (Utenhove gaf slechts een vertaling van het N.T.) is hier m.i. niet te denken. Deze vertaling was niet door de kerken geaccepteerd, had een volledig echec geleden. Bedoeld zullen dus zijn de eerste uitgave van D.A. 1562, en althans de tweede van 1565 (met dij, dijn, niet meer du) en den derden(?) druk van 1568 (eveneens met dij, dijn, niet meer du).

Ook op de synode van Noord-Holland 1596, waar Marnix zelf aanwezig was, kwam de kwestie vermoedelijk ter sprake. Deze synode onthield zich echter van een beslissing. „Angaende het voorstel van den gedeputeerden des sinodi belangende eenige woorden in de translatie des bybels, refereert het synodus tzelve int goet advys van den translateur mitsgaders van degene, die daertoe syn gedeputeert''. ²⁾ Het verder verloop van den strijd is bekend. Marnix wist van geen wijken op dit punt; de synode van Delft (1596) besloot dan ook: „Alsoo de heere van Sint Aldegonde (soo men verstaet) verclaert niet te connen wycken in de oversettinge des bybels van seeckere maniere van spreken, in 20e art. ³⁾ geroert, tevreden synde nochtans, dat de kercken daerinne doen, soo deselve goetvinden sullen, wanneer twerck met Godts hulpe ten eynde sal wesen gebracht, is desen synodus tevreden, aengaende dit different, dat de voornoemde heere daerinne voortvare, midts dat opt eynde vant werck de vrye decisie daervan int oordeel der kercken gelaten worde''. ⁴⁾

¹⁾ a. art. p. 89, noot 2.

²⁾ Reitsma, Van Veen I, 229.

³⁾ nl. Van de acta der Synode van 1595, zie hierboven.

⁴⁾ Reitsma, Van Veen III, 67.

Hoofdstuk III. Besluiten van de Synode van Dordrecht omtrent de wijze van vertalen.

De punten, die op de Synode ter sprake kwamen, waren *de traditioneele*. Vergelijkt men het vorige hoofdstuk, dan blijkt alles wat vroeger aan wenschen op kerkelijke vergaderingen en elders was geuit met betrekking tot een nieuwe bijbelvertaling op de Dordtsche Synode terug te keeren. Men vindt deze besluiten in de gedrukte Latijnsche en Nederlandsche Acta van de zesde tot twaalfde zitting, hier als bijlage opgenomen. ¹⁾ Naast deze officieele acta echter zijn er nog andere verslagen van de Synode gemaakt door bijzondere afgevaardigden, ook buitenlanders, zoo door den Amsterdamschen ouderling Heyngius ²⁾ en den predikant van Deventer Sibelius. ³⁾ Een uitvoerig overzicht van al het omtrent de bijbelvertaling beslotene met de betreffende citaten uit alle acta, die ter beschikking zijn, vindt men bij Kaajan: De Pro-acta, ⁴⁾ waarnaar ik dus verwijs.

Een korte samenvatting, uitsluitend van al hetgeen bepalend was voor het Nederlandsch van den Statenbijbel, met voorbijgaan van de besluiten omtrent de benoeming van vertalers en reviseurs, de kantteekeningen en de Apocryphe boeken, volgt hier.

1. Uit taaloogpunt was in de eerste plaats van belang, dat men besloot een nieuwe vertaling te maken uit de bronnen, niet de oude te verbeteren (recensere aut interpolare). Echter zou men om aanstoot, voortvloeiend uit te veel veranderingen, (ad evitandam offensionem ex nimia mutatione) alles uit de oude vertaling behouden, wat, behoudens de waarheid en de zuiverheid en eigenaardigheid der Nederlandsche taal, zou kunnen gehandhaafd worden (quaecunque salva veritate et sermonis Belgici puritate ac proprietate, servari possint). Vooral moest dit geschieden in de historische boeken van het Oude Testament en in alle boeken van het Nieuwe Testament, in welke vertaling minder gevonden wordt, waarop aanmerking kan gemaakt worden (animadversione digna) ⁵⁾. De volgende uit taaloogpunt be-

¹⁾ Alleen het uit Nederlandsche-taaloogpunt belangrijke, naar de uitgave bij Canin, Dordrecht, 1620 (Latijnsche acta), en 1621 (Nederlandsche acta). Zie over deze uitgave der Lat. acta, vergeleken met die bij Elzevier in het zelfde jaar, H.H. Kuyper: De Post-acta, p. 51 vlgg.

²⁾ zie Heringa, Bijzonderheden, betreffende de vervaardiging van de gewone Nederlandsche bijbelvertaling, in Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, V, p. 61., Kaajan, Pro-acta, p. 5, Kuyper, Post-acta, p. 5—6.

³⁾ zie Kaajan, p. 6, Kuyper, Post-acta, p. 5 (onjuist).

⁴⁾ p. 60 vlgg.

⁵⁾ Acta der 8e sessie, zie de bijlage.

langrijke restrictie werd dus gemaakt bij dezen belangrijken regel van aansluiting bij D.A.: *salva sermonis Belgici puritate ac proprietate*". De eisch van „puritas" en „proprietas" richt zich ongetwijfeld tegen D.A. met zijn vele germanismen. (De Nederlandsche acta spreken hier van „suyverheyt ende eygenschap der Nederlantsche spraecke". „Eygenschap", een term, die men ook bij De Hubert en Ampzing ontmoet, is te vertalen met: het eigen karakter).

2. Een tweede beslissing van de Dordtsche Synode was: men zou een nieuwe vertaling maken naar het oorspronkelijke Hebreeuwsch en Grieksch, echter zou men te hulp roepen en vergelijken de beste vertalingen, commentaren en korte verklaringen (*adhibitis tamen in subsidium et collatis optimis versionibus, commentarijs, et scholijs*). De *acta authentica* ¹⁾ en de *acta-Heyngius* voegen hieraan toe: *lexicis* (woordenboeken). Hiermee zullen wel in de eerste plaats bedoeld zijn Hebreeuwsche en Grieksche woordenboeken, echter kunnen ook Nederlandsche er onder vallen.

3. Hierna volgen dan in de acta van de achtste zitting de zeer belangrijke „leges" voor de vertalers.

I. De vertalers moeten zich steeds zoo getrouw mogelijk (religiose) houden aan den oorspronkelijken tekst (zoo letterlijk mogelijk vertalen) en de „phrases" (spreekwijzen) van de oorspronkelijke talen behouden, voor zooveel de duidelijkheid der woorden en het Nederlandsch taaleigen toelaten. Indien een Hebraïsme of Graecisme te „hard" is om te worden behouden, moet de letterlijke vertaling toch in margine worden vermeld. Opvallend is vooral de term „religiose". Toch mogen wij aan dezen term niet de beteekenis „ootmoedig" hechten, zooals De Bruin schijnt te doen. Immers uit het gebruik van het woord „religieuslick" door Bogerman en Baudartius in hun Voorredenen blijkt, dat het hier op te vatten is in de beteekenis „nauwgezet" (vgl. de Nederl. acta: „sorgfuldelick". ²⁾ Dit neemt niet weg, dat een religieus beginsel ten grondslag lag aan dezen regel voor de vertalers. De Gereformeerde theologen van Dordt beschouw-

¹⁾ Dat zijn de Acta door Festus Hommius, den scriba der synode, geschreven, waarnaar de officieele uitgave der acta in 1620 is bewerkt. Thans in het Oud Synodaal archief. vgl. Kuyper, *Post-acta*, p. 2, Kaajan, p. 5. Ook Heringa maakte van deze acta reeds gebruik.

²⁾ Voorreden, p. 232: „dat men se soo nae, religieuslick, ende eenvoudichlick uytdruckte . . .", p. 245: „soo naeuwe end raeuwe" als *aequivalent* van „religieuslick" en in de *Memorie aengaende den tijt ende d'ordre van de Revisie*, eveneens uitgegeven door Bakhuyzen van den Brink in dl XXIX, van *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, 1937, p. 249—252: „haer religieuslick in 't corrigeren van den druck na deselve (nl. de taalbesluiten van 1628) sullen mogen reguleren . . ."

den den bijbel naar *vorm* en inhoud als Gods woord. Bogerman wees er in zijn inleidende rede voor de behandeling van het gravamen der bijbelvertaling op, ¹⁾ hoe noodig zulk een vertaling was, opdat men zeggen kon, dat God ook in de Nederlandsche taal spreekt. In de achtste zitting gaf Bogerman als laatste spreker zijn oordeel omtrent de wenschelijkheid eener nieuwe vertaling, waarbij hij als grond o.a. aanvoerde: „Utile et justum audire ipsius Dei vocem propriam in Ecclesia”. ²⁾ In dezelfde zitting werd over allerlei kwesties gediscussieerd, o.a. werd reeds voorgesteld „reddendum textum sacrum esse verbum verbo prorsus. Retinendos omnino in testamento vetere Hebraismos, in novo Graecismos, *ut etiam Belgis innotescat ipsissimus Spiritus Sancti sermo*”. ³⁾ (ik cursiveer).

II. De vertalers moeten bij het vertalen zoo min mogelijk Nederlandsche woorden *toevoegen* aan het vertaalde Hebreeuwsch en indien dit niet te vermijden is, moeten deze woorden duidelijk onderscheiden worden van de andere (door haken en een ander lettertype). Het is duidelijk, dat deze regel voortvloeit uit hetzelfde theologische standpunt als waaruit de eerste voortkwam: de oorspronkelijke vorm van Gods woord zooveel mogelijk bewaren, er zoo min mogelijk „bij maken” en indien dit onvermijdelijk is, duidelijk doen uitkomen, wat toegevoegd is.

De verdere „leges” (III, IV) betreffen inhoudsopgaven, „loci parallela” en kantteekeningen. Eerst in de twaalfde zitting worden weer eenige besluiten, de Nederlandsche taal betreffende, genomen, in de eerste plaats over du en ghy.

4. De Synode verwierp du en besloot dat in de nieuwe vertaling ghy moest worden gebruikt voor enkelvoud en meervoud.

Hoe actueel deze kwestie was, vooral door *Marnix*' theorie en practijk, ⁴⁾ zagen wij reeds, ⁵⁾ ook hoe de kerken hierin gemengd waren. Het valt dus niet te verwonderen, dat op de Synode van Dordrecht over deze zaak uitvoerig werd gesproken. Voor de volledige citaten van al het op de Synode gesprokene verwijs ik weer naar Kaajan's werk. Ik volsta hier met een opsomming van alle argumenten

¹⁾ zie Kaajan, p. 68 vlgg., voor deze uiting p. 71 met noot 1.

²⁾ Kaajan 79, noot 1.

³⁾ Kaajan 82, noot 2.

⁴⁾ De theorie in de voorrede voor zijn Psalmen, 1580, omgewerkt en uitgebreid in den tweeden druk (1591). Beide voorredenen hier in de Bijlagen gedeeltelijk opgenomen. De practijk in zijn Psalmen en in de fragmenten van zijn Bijbelvertaling (beide uitgegeven door Van Toorenenbergen, respectievelijk in dl. I en II van *Marnix*' Godsdienstige en Kerkelijke geschriften.

⁵⁾ zie boven p. 50 vgl.

pro du en contra du (pro ghy). De gronden, voor du aangevoerd, waren:

Volgens de *acta-Breytinger*: ¹⁾ 1. Deus ipse de sese loquitur numero singulari: Ego Jehova sum Deus tuus. 2. Non sunt ipsi gratae adulandi illae formulae, quibus demulcemus homines. 3. Belgas veteres in vetustioribus Bibliis semper Deum alloquutos esse numero singulari. 4. Pluralem numerum istum ab Hispanis in Belgium fuisse derivatum. 5. Exemplum omnium aliarum nationum, quae in precibus, Biblijs, concionibus Deum nonnisi voce singularis numeri adloquuntur. 6. Vitandam esse suspicionem de pluritate Deorum. 7. Denique tametsi usus jam in Belgio receptus sit in numero plurali, tamen aequum esse ut codici sacro et sermoni divino inhaereatur religiosissime, ac ut idiotismo Dei creatoris et conservatoris gentium omnium cedant idiotismi gentium omnium. ²⁾ *Heyngius* deelt nog mee: 8. quia sic placuerat D. Aldegondio. ³⁾

Argumenten voor ghy waren: *acta-Breytinger*: ⁴⁾ 1. In auribus Belgarum vocem Du jam esse plane horridam et propriam hominis aliquem reprehendentis. 2. Si porro cum voce du conjungatur verbum aliquod, du solst, du hebst, id plane Belgis videri impium. 3. Ita jam Ministros vocibus pluralis numeri assuevisse, ut desuescere nullo modo possint. Indecorum autem fore si alius esset stylus in praelectione sacri contextus, alius in concione. 4. Denique voces istas plurales esse usus promiscui, et significationis tam singularis quam pluralis nec ullum hinc metuendum periculum $\tau\eta\sigma\ \pi\omicron\lambda\upsilon\theta\epsilon\iota\alpha\sigma$. *Heyngius* zegt gedeeltelijk hetzelfde, al is het soms met andere woorden. Hij geeft de volgende argumenten: ⁵⁾ 1. quia alia est proprietas linguae nostrae quam Hebraeae. 2. quia vox du iam pridem absoleta est, horrida, dura et absona, et offendens aures populi. 3. quia non nisi per contemptum vulgo usurpatur, praesertim si coniungatur cum verbis salst, hebst, bist, etc. 4. quia vox ghij non est simpliciter numeri pluralis, imo terminatione videtur singularis, ⁶⁾ usuque facta indifferens, imo magis numeri singularis quam pluralis; ac proinde nihil esse periculi si ea voce utamur; praesertim ut habeatur res cum voce reverentiore; nemo enim suspicabitur, esse vel contra maiestatem Dei, vel contra

¹⁾ Dat zijn de aantekeningen, van het op de Synode verhandelde. gemaakt door den Zwitserschen afgevaardigde J. Breytinger Het m.s. bevindt zich te Zürich. Zie Kaajan, 6.

²⁾ Kaajan, 115, noot 2.

³⁾ Kaajan, 116, noot Heyngius.

⁴⁾ Kaajan, 116, noot 1.

⁵⁾ Kaajan, 116, noot 1.

⁶⁾ Dit is opmerkelijk! vgl. De Hubert, Voorreden. (zie Bijlagen, p. 394).

unitatem essentiae, etiamsi illam vocem retineamus; esse ergo potius loquendum cum vulgo, ne huic versioni accidat, quod versioni Psalmorum D. Aldegundi, qui propter vocem du, qua perpetuo usus est, hactenus populo ingrati, et in usum Ecclesiae induci non potuerunt. Sibelius geeft het volgende verslag van de argumenten pro ghy: 1. haec vox du videtur esse absoleta, horrida ac durissima, offendet et perturbabit aures totius populi, praesertim si jungatur cum verbis: du hebst. 2. quia habemus ex observatione non potuisse ipsam vocem introduci in Ecclesiam. Hanc ob causam psalmi optime versi ab Aldegondio non potuerunt introduci. Ideo Emdani, Westphali hunc morem non potuerunt etiam introducere (D. Aldegondus conspirarat (?) in versione sua Psalmorum vocem du tollere). Erit maxima confusio inter ipsos etiam ministros. Non ita poterunt assuescere. *Gomarus* pleitte voor ghy op grond van: 1. aliquando uti (Scripturam) de Deo (loquentem) voce plurali, quod non potest retineri in Latino. 2. At haec vox ghij non solum est pluralis, sed etiam singularis. Sic qui apud Latinos et אָנְכִי apud Hebraeos est utriusque numeri. 3. Exoleverunt etiam compositiones, quae solent addi voci du: du hebst, du solst. Volgens de *Epistolica Narratio*: Gomarus vult ghy retineri, et esse utriusque numeri, sicut vox sy, sy doet dat et sy doen dat. Tenslotte de korte opmerkingen in de officieele acta (zie de bijlage).

Frappant is de overeenkomst tusschen verschillende argumenten voor du op de Synode aangevoerd en het pleidooi van Marnix. Ongetwijfeld was dit pleidooi aan de synodeleden bekend. Marnix' naam wordt uitdrukkelijk genoemd en zijn krachtig streven om du weer in eere te herstellen was nog niet vergeten. Als we de verschillende argumenten pro du nogeens bekijken, dan zien we hier terugkeeren, wat Marnix reeds zei omtrent het vleiende, pluimstrijkende van ghy, dat tegenover God zeker absurd en ongepast was; verder het wijzen op het gebruik van du in de oudere bijbels. Het voorbeeld van de andere naties, die alle du hebben, (bedoeld is: in hun bijbels en in hun bidden, zie boven) keert terug. Marnix' argument: tegenover God als enkelvoudig wezen past slechts een enkelvoudige aanspraak, is uitgewerkt tot: gy zou kunnen doen denken aan het bestaan van meer goden dan een. Nieuw is het argument: God spreekt over zichzelf in het enkelvoudig getal: Ik ben Jehova, uw God. Nieuw is ook: het gebruik van het meervoudige ghij tegenover God, is aan de Spanjaarden ontleend. (Marnix uitte wel zijn minachting voor de pluralis-vormen met lieden, die hij van de Spanjaarden afkomstig achtte). Men denke aan het Spaansche spreekwoord: llamar á Dios de tu (God aanroepen met du), d.i. niet weten wat

men zegt, dronken zijn. In alle andere W. en Z.-Europeesche talen sprak men God nog aan met de 2e ps. enkelvoud. Het Spaansche spreekwoord *bewijst*, dat dit daar alleen uitgesloten was. En vanzelfsprekend is nieuw, het verwijzen naar Aldegonde.

De argumenten voor ghy zijn vanzelf duidelijk. De verdedigers hiervan stonden sterk, omdat zij konden steunen op het gebruik in het voornaamste deel van het land: in alle acta leggen de voorstanders dan ook den nadruk op het feit, (een feit voor dat *deel* der *sprekers*) dat du in onbruik is, men kan het gebruik van ghy niet meer afwennen, du is een ruw, onbeschaafd woord (*vox horrida, dura, absona*), het is nog alleen geschikt als men iemand berispen wil (*proprium hominis aliquem reprehendentis*), vgl. Ampzing, Taelbericht p. 40, het stoot, beleedigt de ooren van het volk (*ures populi offendens*), het wordt alleen minachtend gebruikt. (*Non nisi per contemptum*). Daarnaast treft, dat dit vooral het geval is, als het verbonden wordt met de werkwoordsvormen van de 2e persoon: salst, hebst, bist, enz. In de officieele acta valt de nadruk zelfs hierop ¹⁾ (*atque inprimis*), dat de werkwoordsvormen, die bij du hooren reeds lang verouderd (*obsoleta*) zijn en voor Nederlandsche ooren een ruwen (onbeschaafden), onaangename en ongewonen klank hebben. ²⁾ Een dergelijk verzet tegen deze werkwoordsvormen vinden we al in de voorrede van den nadruk van den eersten D.A.-bijbel (1562) in 1564-'65. ³⁾ In deze voorrede verklaarde de onbekende na-drukker, dat hij „de vreemde Hoogduytsche woorden of Oostersche termen en manieren van spreken, als du bist, du salst, du en sulst” verwijderd had. Opmerkelijk is ook, dat zoowel Heyngius als Sibelius erop wijzen, dat Marnix' Psalmen wegens het gebruik van du niet waren ingevoerd. Een waarschuwend voorbeeld dus. Dit is intusschen zeker niet de eenige reden geweest. Hoofdoorzaak was, dat de Psalmen van Datheen reeds te zeer ingeburgerd waren. ⁴⁾

Verder valt er op te letten, dat er verband is met de eerste der „leges”: zoo letterlijk mogelijk vertalen, i.z.v. de voorstanders van du zich hier op beriepen. (Zie boven p. 55 en vgl. nog in de acta-Heyngius: *iuxta textum Hebraeum ipsum numero singulari appellandum*. ⁵⁾ Gomarus trachtte dit argument te verzwakken, door er

¹⁾ Ook Muller wijst hierop, a.art., p. 91.

²⁾ vgl. De Hubert's Voorreden, die du afwijst om „de hardigheid des gevolgs”, dus ook om de werkwoordsvormen (als sprekend vb. geeft hij *du stootst uti Marnix' 5oen Psalm*).

³⁾ Zie De Bruin, 244.

⁴⁾ vgl. Van Toorenenbergen I, LVI vlgg.

⁵⁾ Kaajan, 116, noot Heyngius.

op te wijzen, dat ook in de Schrift soms over God gesproken wordt met een meervoudig woord, dat een bepaald Hebreeuwsch voornaamwoord ook enkelvoud en meervoud is, evenals het „qui” der Latijnen en het Nederlandsche „sy”.¹⁾

Over de verdeling der stemmen zie men de uitvoerige bespreking door Muller.²⁾

5. Nadat men een besluit genomen had omtrent de vertaling van „Jehovah”, wat ik voorbij ga, werd gesproken over de eigennamen. Besloten werd over het algemeen de *eigennamen van het O.T.*, zooals die gebruikelijk waren volgens D.A., te behouden. Een enkele, noodzakelijke, kleine wijziging werd den vertalers toegestaan. (Zie acta der 12e sessie).

Ongetwijfeld wilde men met dezen maatregel aanstoot voorkomen. Evenals men het verouderde du verwierp voor het gebruikelijke ghy, was de Synode zoo wijs, het volk niet tegen de nieuwe bijbelvertaling in te nemen, door de namen, waaraan het door D.A. gewend was, te veranderen overeenkomstig het oorspronkelijke Hebreeuwsch. Ook dit besluit zou men kunnen zien als een wijze uitzondering op de groote wet: letterlijk de heilige taal weergeven - hoe men ook over dit laatste mag oordeelen.

6. Tenslotte vestig ik nog de aandacht op de volgende punten: In overeenstemming met vroegere eischen,³⁾ is de wenk van Bogerman, voordat tot benoeming van vertalers en herzieners werd overgegaan, dat men mannen moest kiezen niet alleen bekwaam in talen en theologie, maar ook van een vromen en heiligen levenswandel.⁴⁾ Verder zijn er door sommigen in de Synode nog opmerkelijke dingen gezegd, die niet in de officieele acta en evenmin in de besluiten zijn opgenomen. Zoo valt op, wat Sibelius opteekent omtrent zijn oordeel, op de Synode uitgesproken.⁵⁾ Sibelius verzet zich tegen het denkbeeld, den ouden bijbel te verbeteren, *omdat de stijl niet zoo vloeiend zal zijn* (ik cursiveer), indien hier en daar iets verbeterd en ingevoegd wordt. Sibelius wordt straks tot reviseur van het N.T. benoemd en speelt als zoodanig een voorname rol! Daarom is deze uiting over de

¹⁾ Ook De Hubert wees op „sy”, zie zijn Voorreden (Bijlagen, p. 394).

²⁾ a.art., p. 92 vlg.

³⁾ zie boven p. 47 vlg.

⁴⁾ Kaajan, 127, noot 1; een wenk, die ter harte genomen is. Terecht kon dan ook De Groot in De Statenvertaling, p. 102, schrijven: „Zoo mag men zich verblijden — zonder recht tot kritiek van welke zijde ook — dat de Statenvertaling het vurige stempel draagt van de sterke, geloovige persoonlijkheden der vertalers.”

⁵⁾ Kaajan, p. 80, noot 1.

stijl des te belangrijker. Verder trof mij in het verslag van de discussies in den aanvang, door Breytinger: ¹⁾ *Inter tres illos operas ita partiendas esse, ut primus soli nudae versioni incumbat; secundus versionem illam cum versionibus aliis, Anglicana, Gallicana, Germanica conferat; tertius det operam ut linguae Belgicae idiotismi et puritas retineatur* (ik cursiveer). Een bewijs, dat op de vergadering ook over de Nederlandsche taal op zichzelf gesproken is en het groote belang van behoud van het Nederlandsche taaleigen en handhaving van zuiver Nederlandsch, werd ingezien.

H o o f d s t u k IV. De vertaalmethode in de praktijk.

1. In de eerste plaats valt uit de bescheiden van de translateurs en reviseurs te constateeren, dat men zich strikt gehouden heeft aan de door Dordt voorgeschreven regels. ²⁾

a. Men sloot zich zoo nauw mogelijk aan bij D.A. Voor het N.T. althans staat dit vast uit wat Renesse in zijn *Commentariolus* vertelt. Hij deelt mee, dat de vertalers een kwarto uitgave van den D.A.-bijbel hebben gebruikt bij hun vertaling, en dat deze zelfde uitgave op de vergadering van translateurs en reviseurs voortdurend aanwezig was. ³⁾ Voorts vertelt hij, dat de vertalers aan de reviseurs meedeelden, voortdurend hun vertaling te hebben vergeleken met de gebruikelijke Nederlandsche, en dat zij wat behouden kon blijven, behouden hebben. Renesse noemt de vertaling dan ook „non omnino nova”. ⁴⁾

Een vrij uitvoerig onderzoek naar de verhouding van den D.A.-bijbel en de Statenvertaling werd ingesteld door Sevenster. ⁵⁾ Door een nauwkeurige vergelijking van eenige gedeelten van het N. en O.T. in de beide vertalingen (voor het O.T. ook in andere vertalingen: van Tremellius en Junius, Piscator, Marnix, de „Authorized version”) komt hij tot de volgende conclusie voor het O.T.: „Men heeft met den tekst van den Deux-aes-bijbel wel voortdurend rekening gehouden en er ook nog allerlei woorden en uitdrukkingen aan ontleend, veelal echter, en met name in de niet-historische boeken, heeft men een

¹⁾ Kaajan, p. 81, noot 1.

²⁾ Kenschetsend is, dat Renesse in deel III van zijn „*Scripta ad N. Testamentum*” (zie beneden p. 86), aan den tekst der evangeliën laat voorafgaan de „ordre op de versie (revisie) des Bijbels in Syn. nat. beraemt Sess. 6, 7, 8 ende 10 voorts Anno 1619”.

³⁾ zie p. 229.

⁴⁾ zie p. 230.

⁵⁾ In *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, Nieuwe Serie, deel XXIX, p. 263 vlgg. „De Statenvertaling en haar Kantteekeningen.”

bijna geheel nieuwen tekst gevormd".¹⁾ Voor het N.T. bleek hem: „in de vertaling van het Nieuwe Testament (is) blijkbaar nog aanmerkelijk meer van den Deux-aes-tekst bewaard gebleven".²⁾ Dit stemt dus volkomen overeen met wat te verwachten was, op grond van het Synodale voorschrift. Voor het groote verschil tusschen Ouden Nieuw-Testament van D.A. verwijs ik naar mijn korte uiteenzetting hierover,³⁾ waaruit blijkt, dat het N.T. daarin een geheel ander karakter draagt, dan het oude. Het is immers uit het oorspronkelijk vertaald, staat op veel hooger peil dan het O.T., dat op Luther berust. Sevenster schijnt hieraan niet te hebben gedacht, zoodat hij eerst uit zijn onderzoek tot de conclusie komt: „de oude vertaling was voor het Nieuwe Testament aanmerkelijk beter dan voor het Oude";⁴⁾ het moest dus wel vanzelf spreken, dat men daarom zooveel mogelijk wilde vasthouden aan dien tekst, met welken de bijbellezers reeds zoo vertrouwd waren geworden". Dit stond van te voren reeds vast. Ook de Synode van Dordt was hiervan doordrongen, vandaar deze regel voor de vertalers.

De aansluiting bij D.A. ging echter nog verder. Ook in *taalkwesties* (spelling, buiging, geslachten, woordkeus) had D.A. grooten invloed. In de „Resolutiën aengaende de Duytsche tale" werd van tevoren bepaald: „In suffragiorum paritate placuit sequi nostram vulgatam". De „Vulgata" wordt ook verder in de Resolutiën telkens genoemd. Belangrijk is de mededeeling van Renesse, reviseur van het N.T., in zijn Commentariolus, dat men bij gelijkheid van stemmen D.A. zal volgen, wat betreft het al of niet gebruiken van bepaalde Nederlandsche woorden of zegswijzen (woordverbindingen).⁵⁾ Heinsius, die D.A. en Statenvertaling uit taalkundig oogpunt vergeleek,⁶⁾ constateert groote verschillen, maar wijst toch ook op „een merkwaardige overeenstemming . . . tusschen D.A. en Stb. — een bewijs, dat de overzetter de oude vertaling wel degelijk bij hun arbeid voor ooggen hadden — in het gebruik van het werkw. lichten, luchten. Beide vertalingen hebben luchten Ex. 13: 21; 25: 37; lichten op 15 andere plaatsen. Voorts heeft de Stb. nog 4 maal lichten waar D.A. anders

¹⁾ a.art., p. 286.

²⁾ a.art. p. 286.

³⁾ zie boven, p. 40 vlg.

⁴⁾ Hij vermoedde dit overigens reeds uit het feit dat de critiek van Marx e.a. zich slechts richtte tegen het O.T. en uit het Synodale besluit (a.art. p. 269).

⁵⁾ zie p. 229.

⁶⁾ In zijn opstel: *De Taal van den Statenbijbel, in „De Statenvertaling 1637—1937"*. p. 145—180.

vertaalt".¹⁾ Hier is geen sprake van een merkwaardige uitzondering, maar er zijn zeer vele voorbeelden van overeenstemming tusschen D.A. en Stb. We kunnen dus de verhouding Statenbijbel — Deux-Aes kort aldus formuleeren: krachtens opdracht van de Synode hebben de Statenvertalers en reviseurs zich vooral wat de historische boeken van het O.T. en het heele N.T. betreft, *in hun vertaling* nauw aangesloten bij D.A.; ook *in taal-opzicht* (woordgebruik, enz.), waar de stemmen staakten. Overigens zijn er ook groote afwijkingen tusschen de taal van D.A. en Stb., die uit andere, nog te bespreken, oorzaken verklaarbaar zijn.

b. Hulpmiddelen. Een volledige behandeling van alle door de Statenvertalers gebruikte hulpmiddelen is hier vanzelfsprekend niet op haar plaats. Uit Nederlandsche-taalooqpunt is van belang, welke Nederlandsche woordenboeken gebruikt werden. Uit de Resolutiën blijkt, dat de translateurs Kiliaen gebruikten; ze verwijzen er eenige malen naar. Verder staat vast, dat ook de *Nomenclator* van Hadrianus Junius geraadpleegd is.²⁾ Voorts moet er op gelet worden, dat zij, naast verschillende buitenlandsche vertalingen, ook beschikten over de nage-laten vertaalde fragmenten van hun voorgangers Marnix, en Cornelii en Helmichius, die dan ook verscheidene malen genoemd worden.

c. Dat de vertalers zoo dicht mogelijk bleven bij den oorspronkelijken tekst, wordt in de eerste plaats verzekerd door Bogerman en Baudartius in hun Voorredenen. In de Voorreden aan de Staten-Generaal drukken Bogerman en Baudartius zich aldus uit:³⁾ „opdat de Nederlantsche kercken, soo wel als anderen, met eene reyne ende religieuze Oversettinge der H. Schrifture, uyt de oorsproncklicke talen, mochten wesen voorsien: gelijk sijne Majesteit van Groot Britannien corts te voren door vele geleerde Theologanten sijns Coninckrijcx van nieuws de laetste nieuwe Oversettinge in de Engelsche sprake hadde laten doen, niet tegenstaende datter verscheyden oversettingen (veel beter als d'onse) in de Engelsche sprake te vooren waren; om de woorden des Alderhoogsten, alsoo het sijne Godtlicke Mat. die belieft heeft in de oorsproncklicke talen te doen beschrijven, dese behoerlicke eere aen te doen, dat men se soo nae, religieuslick, ende eenvoudichlick uytdruckte, als eenichsins geschieden conde” en:⁴⁾

¹⁾ a.w., p. 160, noot 1.

²⁾ Ik vond den *Nomenclator* vermeld in een manuscript, berustende in het Oud-Synodaal Archief (catalogus Janssen 10 B. I: Oversetting en Annotatien over Leviticus, bij cap. XXI). vgl. ook De Bruin, 293.

³⁾ Voorredenen, 231—32.

⁴⁾ Voorredenen, 233.

„Wy vertrouwen dat uyt een Christlick ondersoeck claerlijck sal blijcken, dat wy in alle oprechticheyt ende eenvoudicheyt des herten getracht hebben de woorden des Alderhoogsten soo reyn ende suyver aen sijn volck uyt te leveren, als eenichsins in onse Nederduytsche sprake heeft connen geschieden, sonder met eenigen, gesochten cieraet ofte pronck van woorden de cracht der heyliger woorden Godes eenichsins te verdonckeren, verslappen, ofte verminderen, 't welck altoos by alle godtvruchtige mannen in desen Heyligen arbeyt onbetaemlick ende onheylich is geacht ende geoordeelt''. In de Voorreden aan de Gereformeerde kerken: ¹⁾ „Wat nu de gelegentheyten van desen onsen arbeyt aengaet, vertrouwen wy, dat alle onpartydige, die bequaem zijn om hiervan te oordeelen sullen bevinden dat wy by de oorspronckelicke woorden Godts, die in den Hebreeuwschen en Chaldeuschen text staan, soo naeuwe ende raeuwe [variant: nae ende nauwe] zijn gebleven als 't ons eenichsins is mogelick geweest ende de eygenschap onser tale eenichsins heeft connen lijden, om de cracht der woorden Godts uyt te drucken, achtervolgens den last des Synodi Nationalis van Dordrecht, dewelcke bevolen heeft, dat wy ons religieuselick soudon houden aen den oorspronckelijcken text''.

De te groote letterlijkheid van vertaling, waarvan men den Statenbijbel wel eens een verwijt heeft gemaakt, is dus opzettelijk en berust hierop, dat men meende de woorden van God, die zich *niet toevallig* van het Hebreeuwsch en Grieksch bediend had om zich aan de zondige menschheid te openbaren, het best weer te geven, door zoo dicht mogelijk te blijven bij het Hebreeuwsch en Grieksch. Men vergelijke hierover vooral Grosheide in „De Statenvertaling'' ²⁾. Grosheide wijst er verder op, dat deze eerbied voor Gods Woord „zeer zeker aan den eenen kant ten gevolge (heeft) gehad, dat men zoo letterlijk mogelijk vertaalde, maar aan den anderen kant toch ook doen zien, dat de zin, de beteekenis meer was dan de letter en dat men dus geroepen was zich nu en dan zekere vrijheden te veroorloven, om de beteekenis van de Schrift aan het Nederlandsche volck te kunnen duidelijck maken'' ³⁾. Hij geeft dan een reeks gevallen „om te laten zien, dat het theologisch standpunt van de Statenvertalers hen niet alleen belette die [vrije vertalingen] te geven, maar er juist toe bracht om ze op te nemen'' ⁴⁾. In deze vrijheden is geen systeem op te merken. „In elk geval kan

¹⁾ Voorredenen, 245.

²⁾ p. 124, vlg., 134 vlgg.

³⁾ a.w., 134.

⁴⁾ a.w. 135 vlg.

men niet zeggen, dat te allen tijde de doorslag heeft gegeven of iets in onze taal mogelijk was of niet. Dat zeker niet. Eerder kunnen andere invloeden bv. de tekst van de bestaande vertaling, hebben gewerkt".¹⁾ Dat dit laatste zeker en in hooge mate het geval was, zagen wij reeds. Ik vermeld nog Grosheide's conclusie: „We kunnen dus opmerken, dat de Statenvertalers zeer zeker ook blijkens hun wijze van overzetten eerbied hebben gehad voor de Schrift als voor het Woord Gods, ze teekenen schier elke vrijheid aan den kant aan, doch die eerbied heeft hen niet verleid tot een slaafsch vertalen, dat ongetwijfeld de waarde van den Statenbijbel zou hebben verminderd".²⁾

In dezen regel ligt zeker wel een van de voornaamste oorzaken van de vele afwijkingen tusschen het O.T. van den Statenbijbel en dat van D.A., met zijn vrijere vertaling. Een groot aantal voorbeelden van letterlijke vertaling in den Statenbijbel tegenover een vrijere in D.A., geeft Heinsius in het tweede hoofdstuk³⁾ van zijn reeds genoemd opstel: De taal van den Statenbijbel.

Een beperkt aantal voorbeelden van Hebraïsmen in den Statenbijbel vindt men ook bij De Groot⁴⁾ en bij Knappert⁵⁾. Uitvoeriger is weer Sevenster met veel voorbeelden⁶⁾ (zinnen met ende ingeleid en zinsdeelen door ende verbonden, D. A. heeft daar vaak „ende" vervangen; participium-constructies,⁷⁾ de herhaling van „tusschen", verschillende uitdrukkingen als: voor het aengesichte van, een vrouwe beswaert van geeste). Sevenster geeft ook een mooi voorbeeld van een „hard" Hebraïsme, dat naar de kanttekening is overgebracht. (Marc. 6 : 39 en 40).

d) „Stopwoorden". (toegevoegde woorden). Ook t.o. hiervan blijkt een nauwgezet zich houden aan het door de Synode voorgeschrevene. In de Voorreden aan de Gereformeerde Kerken schrijven Bogerman

¹⁾ a.w., 136.

²⁾ a.w., 136.

³⁾ Getiteld: „Over de uitdrukkingwijze en den zinsbouw van den Statenbijbel in het algemeen". Het is te betreuren, dat Heinsius niet vermeldt, welken druk van D.A. hij bij dit onderzoek gebruikte.

⁴⁾ In zijn opstel „De Statenvertaling van het Oude Testament als wetenschappelijk werk" in den bundel: De Statenvertaling 1637—1937, p. 93 vlgg., en wel op p. 99.

⁵⁾ In zijn artikel: Enkele opmerkingen bij de geschiedenis der Statenvertaling in: Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, Nieuwe Serie, dl. XXIX, p. 202.

⁶⁾ a.w., p. 264—68, ook Graecismen.

⁷⁾ als vb. van Graecismen. Opmerkelijk, doch verklaarbaar, is, dat alleen D. A. hier *overeenstemt* met den Statenbijbel, Luther's vertaling niet, zie a.w., p. 265, 66.

en Baudartius, dat de vertalers er naar gestreefd hebben zoo dicht mogelijk te blijven bij den oorspronkelijken tekst, „vermijdende (soo veel het eenichsins met behoudens van den rechten sin des Texts can geschieden) alle stopwoorden, welke verscheydene Translateurs (soms tijts sonder grooten noot) zijn gebruyckende. Ende daer eenige zulcke stopwoorden tot vervulling van den sin nootwendichlick om de kortheyt ende nadruck der Hebreusche tale, vereyscht zijn, hebben wy deselve gesloten tusschen twee haecxkens, opdat de leser soude weten, dat se in den oorspronckelicken text niet en staen, maer tot vervulling van den sin by ofte ingevoecht zijn. Doch het verbum substantivum (als men 't noemt) te weten *zijn, is, was* etc. en hebben wy niet gehouden als een stopwoord, dewijle sulcx meer een cieraet is der oorspronckelicke tale, 't selve uyt te laten als enich gebreck ¹⁾.” (Vgl. art. 1 van de Memorie der Translateurs O.T. voor de Reviseurs O.T.) ²⁾ Renesse deelt uitdrukkelijk mee, dat de vertalers van O. en N.T. zijn overeengekomen, krachtens besluit van de Synode, de stopwoorden door haken en ander lettertype te onderscheiden, ³⁾ terwijl voor het verbum substantivum door de Translateurs en Reviseurs van het N.T. een zelfde besluit genomen werd⁴⁾. Sibelius' „regels” voor de revisie van het N.T. bevatten verscheidene aanwijzingen over de behandeling der stopwoorden ⁵⁾. Uit zijn *Historica Narratio* ⁶⁾ blijkt, dat hij met Revius correspondeerde over het al of niet tusschen haakjes zetten van deze toegevoegde woorden. Revius betuigde hem zijn instemming met het besluit der reviseurs van het N.T., om deze weg te laten en de stopwoorden slechts door een ander lettertype te doen uitkomen. Dit besluit schijnt op Sibelius' voorstel genomen te zijn. Hij deelt nl. mee wat op de Synode volgens de officieele acta hieromtrent werd vastgesteld en voegt dan daaraan toe: „Pro conjunctione copulativa *et* uncinulis includere ego in meis notulis scriptum invenio, *aut* uncinulis includant. Atque sic sensus esset” ⁷⁾ esse observandum, ut supplementa vel alio caractere exprimentur, vel uncinulis includantur. Ideoque Revisores Novi Testamenti Anno 1634 sessione quinta $\frac{8}{18}$ die Novembris, unanime statuerunt: verba quae ad supplendum hiantis

¹⁾ Voorredenen, 245.

²⁾ zie p. 195.

³⁾ Commentariolus, p. 230.

⁴⁾ Commentariolus, p. 231.

⁵⁾ zie de *Regulae* enz., p. 233, en wel daarvan regula V, VII, IX, X, XII, XV.

⁶⁾ p. 227, 228.

⁷⁾ Voor mij onleesbaar woord.

textus sensum adjunguntur, non esse uncinulis includenda, sed tantum alio caractere in textu exprimenda¹⁾ ut a verbis contextus melius dignosci possint, tum ne nimium graventur typographi, tum ne uncinuli cum parenthesisibus confundantur." Vandaar het genoemde besluit der Reviseurs N.T., waarmee Revius hem in een brief van $\frac{9}{19}$ December 1634 zijn instemming betuigde (in het O.T. waren de haakjes wel geplaatst)²⁾. Op wiens bevel en door welke oorzaak de drukkers in de uitgave van het N.T. van het gevoelen der Reviseurs zijn afgeweken en de haakjes hebben behouden, betuigt Sibelius niet te weten.

e) Over *du* werd door de vertalers niet meer gesproken. Het was door de Synode reeds veroordeeld. Het wordt in de Resolutiën zelfs niet genoemd. Wel werd (en dit is *gevolg* van de afschaffing van *du*) uitvoerig gediscussieerd over de toevoeging *-lieden bij ghy*.³⁾

f) Eigennamen. Ook hierin werd het voorschrift van de Synode opgevolgd, getuige artikel 2 van de Memorie der Translateurs O.T.⁴⁾

II. Uit de stukken van Translateurs en Reviseurs valt echter nog meer af te leiden omtrent de methode van vertalen, voor zoover deze op het Nederlandsch betrekking heeft.

a) *Eenheid van stijl*: wij worden nog steeds getroffen door de eenheid van stijl van den Statenbijbel, die toch het werk is van een groep van theologen. Deze is allereerst te verklaren uit de geestelijke eenheid die tusschen de vertalers (en reviseurs) bestond. De Dordtsche Synode koos, in overeenstemming met den wenk van Bogerman, mannen „niet alleen bekwaam in talen en theologie, maar ook van een vrome en heilige levenswandel.”⁵⁾ In de Voorredenen leggen Bogerman en Baudartius telkens den nadruk er op, dat de vertalers in diepe afhankelijkheid van God gewerkt hebben. („altoos nae aenroepinge van Godes Name”; „door des Heeren Genade gedurichlick voortgegaen in 't gantsche werck”⁶⁾); „ende hebben aldaer (nl. te Leiden) den arbeyt in des Heeren Name aengevangen op den XXIV Novemb. nieuwen stijls, in den Jare 1626 ende zyn geduerichlick met onverdrietlicken arbeyt, in alle getrouwicheyt, als voor het aengesichte Godes, ende met vyerige aenroepinge sijns H. Naems, daerin voort-

¹⁾ Onleesbaar.

²⁾ vgl. over deze kwestie nog beneden p. 68.

³⁾ zie Resolutiën, p. 213.

⁴⁾ zie p. 195.

⁵⁾ vgl. boven, p. 58.

⁶⁾ Voorredenen, 244.

gegaen"; 1) „des Heeren, voor wiens oogen dit werck, met gestadige aenroepinge sijns heyligen Naems, is gedaen"; 2) „dat dit *heylich* (ik cursiveer) werck door des Heeren genade, moge gereycken tot het eynde, daertoe het is aengesteld ende gericht.") 3) Minder bekend is echter, dat de vertalers ook *bewust* hebben gestreefd naar eenheid van stijl. In de Voorreden aan de Gereformeerde Kerken deelen Bogerman en Baudartius mee, dat zij aangevangen zijn op Dinsdag 23 November met het werk der translatie, „beginnende, gelijk de Eerwaardige Synodus Nationael hadde goetgevonden, met het eerste Capittel des eersten boecx Mosis . . . , hetwelck wy met gemeen advijs, sonder verdeeling, in onse vergaderinge hebben afgedaen, om de *eenparicheyt des stijles in 't volgende geheele werck te bequamer t'onderhouden.*" (ik cursiveer) 4). Wat het N.T. betreft is er de mededeeling van Renesse in zijn Commentariolus: de vertalers hebben ieder afzonderlijk het geheele N.T. vertaald, maar daarbij dezelfde methode gevolgd, „opdat zij ook in dit opzicht aan de bedoeling van de Synode van Dordrecht zouden voldoen, en (daardoor) is de stijl van het N.T. zichzelf overal tamelijk gelijk." 5)

b) Zorgvuldig werd gelet op de *eenparigheid in spelling en buiging*. De Resolutiën bewijzen dit in de eerste plaats. 6) In de „Memorie, aengaende den tijt, ende d'ordre van de Revisie," 7) die blijkbaar evenals de memorie voor de reviseurs O.T. afkomstig is van Bogerman en Baudartius, de twee toen nog levende vertalers, achtten dezen in de eerste plaats noodig, dat zij met de Reviseurs „handelen ende resolveren, aengaende de Nederduytsche tale, derselver spellinge etc. alsoo die in 't gantsche werck gevonden wort, opdat de gantsche Oversettinge in desen zoo eenparich en gelijkformich zij als eenichsins mogelijk. Tot welcken eynde men sal konen examineren de regulen die dien aengaende by de beyde collegien der Oversetters, des Ouden ende Nieuwen Testaments anno 1628 zijn gearresteert." (Dit is inderdaad gebeurd, getuige de revisie van de besluiten der

1) Voorredenen, 232.

2) Voorredenen, 234.

3) Voorredenen, 234.

4) Voorredenen, 244.

5) Commentariolus, p. 230. Ik herinner ook aan wat Sibelius op de Synode zeide over den stijl, zie p. 58.

6) In hun Memorie voor de reviseurs O.T., art 6. verzekeren de vertalers, dat zij zich strikt hebben gehouden aan deze taalbesluiten. Dit neemt niet weg, dat er soms verschillen zijn tusschen de taal des Statenbijbels en de genomen taalbesluiten!

7) Eveneens uitgegeven door Bakhuyzen van Brink, in hetzelfde deel van het Ned. Arch. voor Kerkgeschiedenis.

vertalers door de herzieners van het O.T.). Renesse wijst in zijn *Commentariolus* nog opzettelijk op het nut dezer dingen, die sommigen voor zoo'n groot en heilig werk misschien niet noodig achten. ¹⁾ Ook op leestekens werd gelet, blijkens Renesse's mededeeling: „Deinde ut voces apicibus distinctae cum ipsis apicibus imprimantur, ut Israëel, Achaïcus etc.”, ²⁾ terwijl volgens regula XXII van Sibelius het aanbrengen van hoofdletters en leestekens aan de vertalers werd overgelaten, behalve waar deze de beteekenis veranderden of het verstaan bemoeilijkten. ³⁾

c) *Hoe werden de beslissingen over de taal genomen?* Uit de Resolutiën blijkt, dat de besluiten over spelling en buiging met meerderheid van stemmen zijn genomen. Bij gelijkheid van stemmen zou men de „Vulgata” volgen. ⁴⁾ Ook de revisie van de Resolutiën geschiedde bij meerderheid van stemmen. Na deze revisie door de herzieners van het O.T., doken echter tijdens de herziening der vertaling van het O.T. nog telkens taal-moeilijkheden op. Revius deelt in zijn acta hierover mee, dat besloten werd over deze verdere taal- en stijlkwesities niet meer te discussieeren, maar de beslissing dienaangaande over te laten aan een daartoe benoemde commissie. Deze werd gevormd door den voorzitter (Bogerman), den scriba (Revius) en den herziener Gomarus. Het lijkt mij *niet* waarschijnlijk, dat ons in de „Privatim Observata” een lijst van deze later opgeworpen taalkwesities bewaard zou zijn gebleven. ⁵⁾

Wat de revisie N.T. betreft, deelt Renesse in het algemeen mee, dat de besluiten werden genomen bij meerderheid van stemmen. Over de wijze van beslissen door de Reviseurs van het N.T. inzake het al of niet gebruiken van woorden of zegswijzen bij staking van stemmen, werd boven reeds gesproken, in verband met den invloed van D.A. op de Statenvertaling.

d) Er zijn ook enkele aanwijzingen omtrent *de verhouding van O. en N.T. in de Statenvertaling uit taaloogpunt*. Wat de Resolutiën betreft, werd slechts een enkel taalbesluit van niet-verstrekkende beteekenis door de Reviseurs van het N.T. gewijzigd, zoodat in dit opzicht de eenheid van O. en N. T. niet bedreigd werd. Contact tusschen de Reviseurs N.T. en O.T. is er niet geweest. De laatsten waren reeds vertrokken, toen de eersten in Leiden hun werk be-

¹⁾ *Commentariolus*, p. 226.

²⁾ *Commentariolus*, p. 231.

³⁾ zie p. 234.

⁴⁾ een vb. daarvan is de beslissing over regeren of regieren (Resolutiën, p. 199)

⁵⁾ vgl. hierover beneden p. 77.

gonnen. ¹⁾ Wel is er overleg geweest tusschen de Translateurs en Revisours N.T. (de translateurs namen aan de heele revisie van het N.T. deel), en de Translateurs van het O.T.: Bogerman en Baudartius, die in Leiden bleven om toezicht te houden op den druk. Renesse deelt mee, dat een deputatie van de herziens van het N.T. met Bogerman en Baudartius overleg pleegde over enkele kleinigheden (minutiis) ²⁾ en verslag daarvan uitbracht. ³⁾ Merkwaardig is nog de volgende mededeeling van Renesse in zijn manuscript *Quotidiana Sacra* I: ⁴⁾ „Wt het rapport D. Henrici Arnoldi scheen te blijcken, dat D. Bogermannus de correctie van het O. Testament gevallen wel wilde in 't privee laten in sijn huys insien, maer niet aen onse vergaderinge overgeven.” Iets dergelijks wordt vermeld door Sibelius: „Rogati sunt nomine Conventus, Interpretes Veteris Testamenti, ut copiam nobis faciant eorum quae in nova Veteris Testamenti interpretatione a Revisoribus mutata sunt, quo harmonia sit et summus consensus in utroque Testamento (ik cursiveer). Promiserunt interpretes Veteris Testamenti, se nobis lectionem interpretationis Veteris Testamenti et Revisionis concessuros, quoties opus fuerit. Posse nos annotare loca ex Veteri Testamento citata, eaque cum interpretatione et revisione ipsorum conferre.”

Uit de Historica Narratio blijkt voorts, dat Revius zich ernstig bezorgd maakte over en scherp lette op verschillen tusschen O. en N.T. Dat hij daarbij zelfs op kleinigheden lette, blijkt uit een brief van $\frac{17}{27}$ November 1634 aan Sibelius, ⁵⁾ waarvan ik het volgende hier overneem:

„In revisione valde optarem tolli posse discrepantiam, quam animadverti in Veteris et Novi Testamenti versione: ut vide licet utrobique supplementa vel uncinis includerentur, vel diverso characteri exprimentur: id est, ne aliter hic, aliter illic ageretur. ⁶⁾ Exiguum id sed pertinet ad continuitatem operis. Minus etiam hoc, sed, meo

¹⁾ vgl. het Chronologisch overzicht.

²⁾ Tot deze „kleinigheden” behoorden: het voorop plaatsen der getallen in de inhoudsopgaven der hoofdstukken, het gebruik van bepaalde afkortingen, afwijkend van de door de translateurs O.T. gebruikte (zie Commentariolus, p. 229) Uit Sibelius' levensbeschrijving weten we, dat ook overleg met hen werd gepleegd over het al of niet tusschen haken zetten der stopwoorden (Historica Narratio, I, 227: „Hanc suam sententiam Revisores novi Testamenti cum Interpretibus Veteris Testamenti communicarunt.” vgl. over deze „sententia”, boven p. 64).

³⁾ Commentariolus, 230,

⁴⁾ vgl. hierover p. 86.

⁵⁾ Een volledige copie gaf Sibelius in zijn Historica Narratio, II, 147, 148.

⁶⁾ vgl. boven p. 64.

judicio non negligendum. In vetere Testamento in argumentis capitum notae arithmeticae verbis sunt postpositae, in Novo Testamento antepositae.¹⁾ Omnimodam similitudinem exoptarem, quo negligentiae nota, quoad ejus fieri potest evitaretur."

e) Verder wijs ik nog op de volgende punten, die het Nederlandsch min of meer raken. Artikel 3 van de Memorie voor de reviseurs O.T. vermeldt, dat de Translateurs slechts één vertaling hebben gegeven „om den druck niet te becladden". Soms hebben ze aan den kant een andere vertaling genoteerd. Art. 4: Ze hebben éézelfde woord niet altijd gelijk vertaald, overeenkomstig den eisch van den Hebreeuwschen tekst, soms ook verschillende Hebreeuwsche woorden met één Nederlandsch woord weergegeven, „nae den overvloet ofte t' gebreck onser tale". Overigens hebben zij gestreefd „nae de gelijkheyt, soo veel doenlijck in sulcken werck." Mij dunkt, dat de bedoeling is: over het algemeen is getracht voor elk Hebreeuwsch woord het Nederlandsche equivalent te geven; soms echter waren zij genoodzaakt een Hebreeuwsch woord op verschillende wijzen te vertalen, omdat het Nederlandsch hier rijker was en dus nauwkeuriger het begrip kon uitdrukken dan het eene Hebreeuwsche woord. Ook het omgekeerde was wel eens het geval.

Waar verschillende vertalingen mogelijk waren, hebben de vertalers (deze mededeeling wordt gedaan na de voltooiing van O. en N.T.) gekozen, wat hun in het verband het beste leek „ende d'andere oversettinge (nae t'exempel van andere oversetters) eene, offte oock somtijts meer, aenden cant gestelt, om niemant te prejudiceren, ende den verstandigen Christelicken Leser selfs, het oordeel te laten." ²⁾ Renesse deelt iets dergelijks mee voor het N.T. in zijn Commentariolus. „Ubi Graecus textus varios potuit admittere sensus et quidem commodos, ex multis, Collegii judicio, optimos selegimus ut Matth. XV : 5." ³⁾ vergeleken met: „In latitudine etiam sua multa Script. loca reliquimus, ut et divitiae Sp. S. lectori ob oculos ponerentur, et prudens ac pius Mysterii Euangelici indagator suo judicio frueretur." ⁴⁾ Tenslotte is nog van belang het besluit van de Reviseurs N.T. om de gelijkkluidende plaatsen in het Grieksch op dezelfde wijze te vertalen. Men zie regula XXIII voor de revisie van het N.T.; ook Renesse deelt dit mee in zijn Commentariolus. ⁵⁾

¹⁾ vgl. Commentariolus, p. 229.

²⁾ Aldus Bogerman en Baudartius in hun Voorreden aan de Gereformeerde Kerken, p. 246.

³⁾ Commentariolus, uitg. Hinlopen, p. [139].

⁴⁾ Commentariolus, uitg. Hinlopen, p. [141].

⁵⁾ Commentariolus, zie p. 231.

H o o f d s t u k V. Critiek van tijdgenooten op de vertaalmethode der Statenvertalers.

Over invoering en ontvangst van de Statenvertaling schreef De Bruin een interessant opstel.¹⁾ De Statenvertaling is in korten tijd vrijwel alom in gebruik gekomen en stond in hoog aanzien.²⁾ Dit neemt niet weg, dat ook van enkele zijden critiek loskwam. Ons interesseert hier alleen de critiek, die zich op de een of andere wijze richtte tegen de taal van den Statenbijbel.

Johan De Brune gaf voor zijn *Davids Psalmen*, 1644, een voorrede „Aan de Christelicke Zangher ofte lezer”, waarin deze „Calvinist en kenner van het Hebreuwsch een bescheiden critiek op de vertaalmethode der Statenvertalers laat hooren”.³⁾ In de opdracht aan de Staten-Generaal legt hij er den nadruk op, dat hij „de voet van de letter soo scherpelick (heeft) naer-gehielt, als immers de Nieuwe over-settinghe, met onghedebundene woorden heeft ghedaen”. In de voorrede geeft hij een niet malsche critiek op de Psalmen van Datheen en vervolgt dan: „Maer mijn byzonder ooghpunt is, in deze mijne Psalmichten, de menschen zoo nae by, tot de eyghen woorden end’ stijl van den Heylighen geest te brenghen, als nae mijn’ meughe, doenelick is gheweest.” Daarom kan hij zich ook niet aan het rijm binden. Hij noemt enkele voorbeelden, waarin hij anders vertaald heeft dan de Statenoverzetteren en voegt dan daar aan toe: „Dit moet ick hier noch by-voeghen, dat de Nieuwe Over-zetteren den Hebreuschen text zoo gantsch nauw end’ nae hebben uytghedruckt, dat zy oock veel tijds de ordre end’ stellinghe der woorden hebben naeghevolgt: waer deur het zomtjids is gheschiet, dat de zoet-vloeijentheydt vande Nederlandsche tale ghesteyt ,end’ de zin niet zoo klaer end’ onbekommert wert uytghedruckt: ’t welck ick zoo veel my de mate heeft konnen toelaten, ghepooght hebbe te mijden.” Hij geeft een paar staaltjes hiervan en haast zich daarna grooten lof aan de Statenvertaling, „dat kostelick Juweel”, toe te zwaaien.

Episcopus had daarentegen op het letterlijk vertalen in het alge-

¹⁾ In „De Statenvertaling 1639—1937”, p. 51—84.

²⁾ Dat „de schare der gemeenteleden” aan de vertaling „Goddelijk gezag” toekende, is een *fabeltje*, dat men helaas ook weer bij De Bruin vindt (p. 78). *Dat er menschen zijn*, die simpelweg den Bijbel in eigen taal voor den oorspronkelijken, echten, eenigen, houden, zal altijd en overal wel voorkomen. Er zijn ook lieden, die niet gelooven, dat iemand van nature niet Hollandsch behoeft te kennen.

³⁾ Aldus De Bruin in zijn genoemd opstel, p. 63.

meen aanmerking gemaakt. ¹⁾ In zijn *Institutiones Theologicae* ²⁾ behandelt hij o.a. de bijbelvertalingen en spreekt daarbij ook over de „versiones vernaculae” o.a. Belgica vetus en Belgica nova. Met voorbijgaan van de overige critiek (uit theologisch en vertaal-oogpunt), wijs ik hier op de volgende plaats. Hij keurt af: quod in vocibus seu vocabulis quibusdam, ubi nulla necessitas est, Belgice reddendis, anxie nimis laboratum sit, non raro etiam Belgici idiomatis gratia neglecta: ut cum Genes I, 16, pro eo, quod habet vetus editio, Ende God maeckte twee groote lichten, een groote licht dat den dagh regeert, etc., verterunt, dat groote licht tot heerschappije des daghs, en dat kleyne licht tot heerschappije des nachts etc. cap. II, 7: pro eo quod in veteri versione est, God maeckte, verterunt, God hadde (niet, gemaect, maer) geformeert, etc. Critiek op het te letterlijk vertalen vindt men ook bij Jacob Westerbaen ³⁾ In de Voorreden van zijn *Dauids Psalmen*, 1655, behandelt hij critisch verschillende Psalmbelijmingen, o.a. die van Johan de Brune, en deelt dan over zijn eigen werkwijze o.a. het volgende mee: „Voorts stond my wel te letten op den sin des Propheetes ende die wel te verstaen. Hier toe diende ick my wel van de nieuwe oversettinge des Bibels, gedaen nae den Hebreuschen Text: maer al sijn de woorden aldaer duytsch so valt even-wel de sin der selver op veele plaetsen duyster, om dat het Hebreusch-duytsch is, of verduytscht Hebreusch, dat om de eygene maniere van spreekken in die taele als het van woord tot woord is vertaelt noch wel duyster blijven kan, ende so valt het daer benevens noch veeltijts swaer te kunnen uytvinden hoe hier en daer den text aen een hanght: in voegen datmen hier niet alleen een tolck maer oock somtijds noch een uytlegger om het vertolckte te verstaen van nooden heeft.” Men bedenke echter hierbij, dat Westerbaen een strijdlustige Remonstrant was, die gaarne felle critiek leverde op wat niet Remonstrantsche, en niet zoo „ruime” Christenen zegden en deden.

¹⁾ De Bruin, a.w. p. 63, stelt ten onrechte de critiek van De Bruin en Episcopus op één lijn. De Brune is zelf sterk voorstander van letterlijk vertalen; alleen had de *woordorde* aan het Nederlandsch taaleigen meer kunnen en moeten beantwoorden. Episcopus blijkt tegenstander in het algemeen van letterlijk vertalen. (Ook wat De Bruin over de rijmmoeilijkheden, die de Statenvertaling opleverde, zegt, is onjuist. Met minder angstvallige vertaling, was het rijmen even moeilijk gebleven). Zie over Episcopus' critiek verder vooral *Haentjes* in De Statenvertaling, p. 84 vlg.

²⁾ Lib. IV, cap. XXI, p. 277—78.

³⁾ vgl. De Bruin, a.w. 65.

H o o f d s t u k VI. Chronologisch overzicht van de geschiedenis der Statenvertaling.

- 19—27 Nov. 1618: De Synode van Dordrecht beraadslaagt over een nieuwe bijbelvertaling (sessiones VI—XIII).
- 27 Mei 1619: De Synode benoemt een Commissie, die het verzoek om medewerking van de Staten-Generaal aan deze zal bekend maken. Tevens worden permanente deputaten aangesteld. (nl. Hommius, Polyander, Arnoldi, Rosaeus).
- 1621: De synode van Rotterdam doet een zelfde verzoek.
De Synode van Haarlem besluit bij de Staten van Holland erop aan te dringen, dat deze de zaak bij de Staten-Generaal voorbrengen en verzoekt de Synode van Gelderland hetzelfde te doen bij het Hof van Gelderland.
- 1622: De Synode van Gelderland voldoet aan het verzoek.
De Synode van Amsterdam tracht afgevaardigden van alle particuliere synoden bijeen te brengen om de zaak der bijbelvertaling bij de Staten-Generaal te bepleiten. (In 1623 klagen deputaten, dat alleen Overijssel antwoord gaf.)
Op de Synode van Gorkum wordt een en ander verhandeld over den stand der vertaling.
- 1623: Sixtus Amama geeft zijn „Bijbelsche Conferentie” uit.
Remonstrantie van de Deputaten der Zuid-Holl. Synode van Brielle aan de Staten-Generaal.
- 1624: Hommius bericht Faukelius over de vergeefsche pogingen der Generale deputaten.
- 24 Mei 1624: Gunstig besluit der Staten-Generaal, echter niet in overeenstemming met de wenschen van Dordt (translateurs moeten voor zich zelf werken, om het halfjaar bijeenkomen om te vergelijken. De Synode wilde concentratie in één plaats, vrijstelling van ambtsbezigheden, kosten voor de Staten-Generaal.)
- Juli 1624: De Synode van 's-Gravenhage wendt zich tot de Generale deputaten voor de bijbelvertaling,

- met het verzoek de vertalers te doen beraadslagen over de mogelijkheid deze resolutie uit te voeren.
- 22 Mei 1625: Vergadering der overzitters over deze zaak. Zij achten uitvoering onmogelijk. De deputaten treden in overleg met de Staten-Generaal.
- 18 Juli 1625: Resolutie der Staten-Generaal waarbij de verlangens der Generale deputaten volkomen worden ingewilligd.
- 11 Oct. 1625: Baudartius krijgt verlof van zijn magistraat (Zutphen) om zich naar Leiden te begeven (arriveert eerst 14 April 1626 door verschillende oorzaken).
- Nov. 1625: Bogerman vestigt zich te Leiden.
- 1 Sept. 1626: Bucerus arriveert te Leiden.
- 3 Nov. 1626: Onderhoud van de translateurs O.T. met gemachtigden der Staten-Generaal.
- 4 Nov. 1626: Besluiten der Staten-Generaal omtrent hun werkwijze, en bezoldiging.
- 13 Nov. 1626: Eerste bijeenkomst der drie translateurs O.T. (Bogerman, Baudartius, Bucerus) ten huize van Bogerman, Papengracht, Leiden.
- 24 Nov. 1626: Tweede bijeenkomst, Genesis 1 afgewerkt, om de eenheid van stijl. In het vervolg echter werd ieder bijbelboek in drieën verdeeld, elk nam één deel mee naar huis, later werden de vertalingen door de gezamenlijke translateurs bezien.
- Oct. 1627: Rolandus vertrekt naar Leiden.
- 1628: De translateurs N.T. (Walaeus, Hommius, Rolandus) beginnen hun gemeenschappelijken arbeid.
- ± Juni 1628: De vijf boeken van Mozes vertaald.
- 7 Juli—19 Sept. 1628: Beraadslagingen der translateurs O. en N.T. over de Nederlandsche taal.
- 5 Jan. 1629: De Staten-Generaal stellen de jaarwedde der translateurs N.T. vast.
- 8 Aug. 1629: Baudartius zendt een gedrukt exemplaar van de vijf boeken van Mozes ter revisie aan Revius.
- 7 Aug. 1631: Bucerus sterft, toegekomen aan Ezechiël 21. Zijn opvolger Thysius trekt zich spoedig terug,

- Bogerman en Baudartius zetten de vertaling alleen voort.
- 1632:
 22 Juni 1632: Rolandus sterft.
 Resolutie der Staten-Generaal: Hommius en Walaeus moeten alleen het werk voortzetten (zonder Jodocus Hoyngius, rector te Harderwijk, secundus van Rolandus).
- 4 Aug. 1632: De vertaling van het O.T. beëindigd.
- 11 Dec. 1632: Missive der Staten-Generaal om de reviseurs O.T. op te roepen.
- 10 Jan. 1633: Baudartius zendt de kleine Profeten aan de reviseurs.
- 1 Juli 1633: De Staten-Generaal verleenen aan Bogerman en Baudartius octrooi voor het drukken van het O.T. gedurende 15 jaren.
- 9 Juli 1633: Eerste vergadering der translateurs en reviseurs O.T.: translateurs: Bogerman en Baudartius; reviseurs: Thysius (Gelderland), Polyander (Zuid-Holland), Widmar (Noord-Holland), Teeckmannus (Utrecht), Revius (Overijssel), Gomarus (Groningen). Twee reviseurs ontbreken nog: Larenus (Zeeland) en Fullenius (Friesland).
- 12—19 Juli 1633: Beraadslagingen over de resolutiën.
- 30 Juli 1633: Larenus komt te Leiden.
- 4 Aug. 1633: Fullenius komt te Leiden.
- 27 Sept. 1633: De vijf boeken van Mozes gereviseerd.
- 15 Febr. 1634: Aan translateurs N.T. eenzelfde octrooi verleend als aan translateurs O.T.
- 5 Aug. 1634: Fullenius moet vertrekken.
- 1 Sept. 1634: De revisie O.T. beëindigd.
- 11 Sept. 1634: De Staten-Generaal noodigen de reviseurs N.T. uit 1 Nov. in Leiden te verschijnen.
- 18 Sept. 1634: De gemachtigden der reviseurs O.T. brengen rapport uit van hun commissie naar 's-Gravenhage. De reviseurs vertrekken.
- 9 Nov. 1634: Resolutie der Staten-Generaal: de reviseurs N.T. moeten hun werk aanvangen, niettegenstaande nog drie reviseurs afwezig zijn.
- 16 Nov. 1634: Eerste vergadering der translateurs en reviseurs N.T. ten huize van Walaeus. Translateurs: Hommius en Walaeus; reviseurs: Henricus Ar-

- noldi (Zuid-Holland), W. van Nieuwenhuysen (Noord-Holland), Dematius (Zeeland), L.G. à Renesse (Utrecht), Sibelius (Overijssel). Nog afwezig: Altingius (Groningen), Dammanus (Gelderland), Fullenius (Friesland).
- In zitting 2 tot 5 werd de revisie der taalbesluiten afgehandeld.
- Wrschl. Dec. 1634: Altingius komt te Leiden.
- 10, 12 Febr. 1635: Overeenkomsten van burgemeesters van Leiden, met Bogerman- Baudartius en de wed. Van Wouw omtrent het drukken van het O.T.
- Febr. 1635: Fullenius komt te Leiden.
- 14 Mei 1635: Dammanus ter vergadering begroet.
- 19 Juli 1635: Fullenius moet weer vertrekken.
- 24 Juli 1635: Genesis en Exodus gedrukt.
- 1 Sept. 1635: De revisie N.T. beëindigd.
- 10 Oct. 1635: De revisie der apocryphe boeken beëindigd.
- 11 Oct. 1635: Rapport aan de Staten-Generaal door Walaeus, Dammanus en Arnoldi.
- ± Juni 1636: Het O.T. gedrukt.
- Juni 1637: Het N.T. gedrukt.
- 29 Juli 1637: Acte van autorisatie definitief vastgesteld (daarna als voorrede opgenomen).
- 11 Sept. 1637: Bogerman sterft.
- 17 Sept. 1637: Eerste exemplaar van den Staten-Bijbel aan de Staten-Generaal aangeboden, door Rivetus (uit naam van Bogerman), Walaeus en Hommius (mede uit naam van Baudartius).
- 20 Oct.—Dec. 1654: Afgevaardigden der verschillende particuliere synoden en enkele nog in leven zijnde herzieners komen in Leiden bijeen ter vaststelling van het register van drukfouten in den Staten-bijbel van 1637.
- 1655: Het register van drukfouten verschijnt in druk.
- 1657: Eerste van drukfouten gezuiverde editie van den Staten-bijbel.

H o o f d s t u k VII. De hier uitgegeven teksten en de wijze van uitgave.

I. *De Resolutien.*

Van 7 Juli—19 Sept. 1628 beraadslaagden de translateurs van het O. en N.T. over de Nederlandsche taal (deze data zijn bekend uit de Resolutiën). Wat den einddatum betreft, deze komt slechts in twee van de vijf door mij geraadpleegde handschriften voor, en wel na de „Miscellanea sub finem proposita”, vóór de *Privatim Observata*. De taalbesluiten door de gezamenlijke vertalers in 1628 genomen, omvatten dus: *a.* de beslissingen, meest omtrent spelling, geordend naar klinkers en medeklinkers; beide in alphabetische volgorde. *b.* Beslissingen omtrent de buiging van substantief en pronomen personale. *c.* „Miscellanea”, die tot slot (sub finem) zijn voorgesteld. Nadat *a* en *b* waren afgehandeld, werden dus door leden van de vergadering der gezamenlijke vertalers nog enkele taalkwesties opgeworpen, waarover eveneens bij meerderheid van stemmen een beslissing werd genomen.

De *Privatim Observata* moeten dateeren van na 19 Sept. 1628. Zij bestaan uit een reeks vragen (dubieuze punten), waarop het antwoord werd gegeven door onderstreping van het goedgekeurde („quibus virgula subducta, ea probantur”). Van wie zijn de *Privatim Observata*, van wie de onderstrepingen afkomstig? Een duidelijke aanwijzing hierover is nergens te vinden. Ik laat deze kwestie een oogenblik rusten, om er straks op terug te komen.

Na de *Privatim Observata* volgt tenslotte nog een „Byvoechsel van de Reviseurs gearresteert”. Deze besluiten zijn afkomstig van de Reviseurs O.T. ¹⁾ (echter namen ook de translateurs O.T. deel aan de heele revisie). Zij vormen een Byvoechsel (nl. bij het door de translateurs beslotene), door de reviseurs besloten („gearresteert”). Men vergelijkte ook het onderschrift: „Reliqua observationi et iudicio interpretum utriusque collegii sunt commissa”. Het overige lieten zij dus over aan de opmerkzaamheid en het oordeel der vertalers (in tegenstelling tot henzelf: de reviseurs). ²⁾

¹⁾ Niet van de reviseurs N.T. Dit blijkt *a)* uit den inhoud (verschillende besluiten raken het Hebreeuwsch); *b)* uit het feit, dat het Byvoechsel werd herzien door de reviseurs N.T.

²⁾ De opmerking lijkt mij vreemd. Wat het O.T. betreft, hadden zij de revisie hiervan in handen. Wat viel dus aan de vertalers over te laten? Of bedoelen zij, dat Bogerman en Baudartius, die op den druk toezicht zouden houden, indien zij *verder* nog iets opmerkten betreffende het Nederlandsch, het recht hadden, alsnog wijzigingen aan te brengen? Wat het N.T. aangaat, zien zij de reviseurs daarvan over het hoofd!

Zijn de *Privatim Observata* misschien ook van de reviseurs afkomstig? Men zou dit kunnen denken op grond van een mededeeling van Revius in zijn *Acta*, reeds besproken op p. 67: „Wat den nederlantschen stijl belangt, sal daervan in de Vergaderinge niet gesproken worden: maer die yet des aengaende heeft aangemerkt benefens 't gene alrede is gearresteert, sal 't selve in geschrifte D. Praesidi ter handen stellen. Ende sullen drye gedeputeert worden, om, de Vergaderinge geeyndicht zijnde, op sulcke observatien te letten, ende, tgene sy nodich vinden, te veranderen, by welckers oordeel het blijven sal".¹⁾ Dit is echter onwaarschijnlijk. Immers, een afzonderlijke commissie, bestaande uit Bogerman, Revius en Gomarus zou over deze zaken beslissen, niet de volle vergadering. Deze afzonderlijke commissie heeft dus dit werk verricht en het is niet waarschijnlijk dat bij de taalbesluiten, die door de gezamenlijke translateurs waren opgesteld en door de gezamenlijke reviseurs O.T. waren herzien, ook deze kwesties zouden zijn opgenomen. De *Privatim Observata* zullen dus afkomstig zijn van de gezamenlijke translateurs. Ik stel mij den gang van zaken aldus voor: na het nemen van de eigenlijke taalbesluiten kwamen zij bij hun vertalingsarbeid nog allerlei tegen, waarover twijfel mogelijk was. Zij hebben deze punten waarschijnlijk voorloopig opgeteekend. Nu zijn er twee mogelijkheden: of de translateurs zijn nog eens samengekomen om hierover te besluiten, waarbij de beslissing dan werd aangeduid door onderstreeping van het goedgekeurde: of zij hebben de beslissing over deze vraagpunten overgelaten aan de reviseurs, die op dezelfde wijze deze noteerden. De eerste mogelijkheid lijkt mij minder waarschijnlijk. Immers er is bij geen enkel onderdeel van de *Privatim Observata* revisie van de herzieners van het O.T. Zij zouden dus deze heele afdeeling der besluiten van translateurs O.T. zonder eenige wijziging hebben geaccepteerd. De tweede mogelijkheid lijkt mij dan ook aannemelijker. Later werden zij nog weer herzien door de reviseurs N.T.

De werkzaamheid der reviseurs moest hierboven reeds ter sprake komen. Uit de *Acta* van Revius weten wij, dat dezen van 12—19 Juli 1633 over de resolutiën beraadslaagden: „Den 12 July, Alsoo beyde collegien der oversetters, namelyck des Ouden ende Nieuwen Testaments A^o 1628 in Julio vergadert zijnde, t'samen beraemt hadden eenen voet van Orthographia, ende wat meer de Nederduytsche tale aenginck, om denselven in dese Translatie te volgen, heeft D. Praeses 't gene daer van was by een gebracht, de Vergaderinge voorgehouden,

¹⁾ Hinlopen, Bijlagen 10.

waerop in verscheyden sessien is gebesoigneert, ende hebben de Revisores op alles met de meeste stemmen geconcludeert, ende oock eenige observatien daer by gevoecht, blyckende by 't gene hier op 't eynde is gestelt, onder de letteren A A A. ¹⁾

„Den 19e July De observatien aengaende den Nederduyt-schen stijl ende orthographia, afgedaen ende besloten zijnde, is goet gevonden daetlick te treden tot de Revisie. . . .” ²⁾

Tenslotte werden de Resolutiën, zooals deze door de Reviseurs O.T. waren herzien, *Privatim observata*, en *Byvoechsel* inbegrepen. opnieuw beschouwd door de Reviseurs N.T. Aangezien van de revisie-vergaderingen voor het N.T. geen officieele acta zijn opgemaakt, ³⁾ kunnen wij dit alleen weten uit de „acta” van Renesse: den z.g. *Commentariolus Historicus*, en de mededeelingen van Sibelius. Renesse deelt in zijn *Commentariolus* mee: „*Sessiones diende aliquas transegimus in examinando libello orthographico, hic illic a fratribus Versoribus et Revisoribus V. Test. dissidentes, quae discrepantia in perpaucis locis a me isti libello inserta est, et hic compendio exhibetur*”. ⁴⁾ Uit zijn uitvoeriger notulen in manuscript bewaard, (*Quotidiana Sacra I*, Rijksarchief) blijkt, dat in de tweede zitting begonnen werd met de behandeling der „schriftelicke besoinges der Versores ende Revisores V.T. nopens de orthographie te houden in het spellen der woorden in de translatie des Bybels”. In de derde en vierde zitting werd dit voortgezet. In de vijfde sessie „is geabsolveert het lesen van de orthographie, waarvan ick een nette gecorrigeerde copie hebbe behouden onder mijne M.S.” (in margine: „die in het ze deel van dese mijne adversaria te vinden, nl. (?) daerbij gebonden”. Inderdaad vindt men achter in het tweede deel der *Quotidiana Sacra* een exemplaar van de Resoluties). Sibelius geeft den geheelen gang van zaken beknopt weer in de eerste van zijn *Regulae*, ⁵⁾ waaruit ook blijkt hoe zorgvuldig de Resolutiën door hen zijn beschouwd en hoe weinig veranderingen werden aangebracht. De wijzigingen en opmerkingen door de Reviseurs van het N.T. staan in de bovengenoemde copie van Renesse, èn in zijn *Commentariolus* (hier bij elkaar geplaatst). Een nauwkeurige vergelijking van de opgave in den *Commentariolus* met de revisie zooals die in Renesse's copie staat (Renesse acht deze zelf noodig), ⁶⁾ leerde mij, dat deze volkomen overeenstemmen, be-

¹⁾ Hinlopen, Bijlagen 6—7.

²⁾ Hinlopen, Bijlagen, 8.

³⁾ vgl. beneden, p. 89.

⁴⁾ zie beneden p. 226.

⁵⁾ zie p. 233.

⁶⁾ Zie p. 88.

halve in het volgende: Renesse's copie geeft ook revisie bij C 4; en voegt aan de passage over de „verba formalia” een verklaring toe. Voorts geeft de Commentariolus ten onrechte als rev. N.T. bij de passage over lieden: „conclusum plene scribendum esse”, dat reeds rev. O.T. was.

De handschriften van de Resolutien.

Terwijl Hinlopen voor zijn uitgave over drie hss, beschikte, waaronder een, dat „alle kenteekenen” droeg „van het eigen handschrift van Jacobus Revius te wezen”, bezorgde Heinsius een nieuwe uitgave, naar één handschrift, niet van Revius, uit het Oud-Synodaal archief. (Zie beneden hs H.) Een nader onderzoek in dit archief leerde mij de volgende vier hss. kennen, die ik A, C, R, H noemde.

Hs. A: dit is het „Autographum van de Handelingen der translateurs ende reviseurs des Ouden Testaments.” Deze foliant, in perkament gebonden, bevat 1° de „Acta der geauthorizeerde translateurs ende Reviseurs der translatie des Ouden Testaments, aengevangen binnen Leyden, den 9en Julij nieuwen Stijls 1633”, met de bekende hand van Revius geschreven (ik vergeleek nog met een facsimile van Revius, opgenomen in de dissertatie van W. A. P. Smit over Jacobus Revius. Vgl. voorts nog beneden p. 81), en ondertekend door den praeses der revisie-vergadering, Bogerman en den scriba Revius (de handteekeningen zijn authentiek). 2° de oorspronkelijke binnengekomen brieven, en copie van de uitgegane brieven in Revius' hand (slechts één brief in het hs. van Teeckmannus. Dit was een bijzonder geval. 2) Alle uitgegane brieven niet ondertekend, op één na: nl. de brief aan Larenus van 11 Juli 1633, letter AA, met de bekende handteekening van Revius). De brieven zijn precies die, welke Revius in zijn acta noemt met verwijzing naar de letters A enz., en liggen ook precies in de volgorde, waarin zij in de acta worden genoemd: A, B, C enz., eindigend AA, BB, CC, DD, EE. 3e. De „Resolutiën” in Revius' hand, ondertekend door Bogermannus en Revius (de handteekeningen zijn authentiek, gelijk aan de bovenvermelde). We hebben hier dus inderdaad te maken met het „Autographum” van de acta der revisie O.T., d.w.z. het door praeses en scriba ondertekende verslag van de handelingen der reviseurs O.T., met alle daarbij behoorende stukken, de ingekomen brieven in origineel, de uitgegane brieven in copie door den scriba, de „Resolutiën” in de hand van den scriba, en wederom voorzien van en gesanctionneerd door de handteekeningen van praeses en scriba.

²⁾ zie Hinlopen, Bijlagen 13—14.

De naam autographum kan aanleiding geven tot misverstand. ¹⁾ Ik kan hier niet breed op ingaan en volsta dus met de mededeeling, dat met Autographa van den Statenbijbel in de 17e en volgende eeuwen bedoeld werden de gedrukte stukken in de kist op het Leidsche Stadhuis, thans in het Oud-Synodaal archief. ²⁾ Aanvankelijk was geen „autographum” van de acta der revisie O.T. hierbij aanwezig. Op de Zuid-Hollandsche synode van Rotterdam 1641 werd dan ook door den oud-revisieur van het O.T. Abdias Widmar gevraagd, of in de kist ook niet moesten worden gelegd de „geauthentizeerde historische acten van ’t gebesoigneerde in de revisie des Ouden Testaments” ³⁾ De synode besloot daarop: „dat men elcken Synodo daervan [d.w.z. van die vraag] sal copie geven, ende sal oock D.D. Polyander à Kerckhoven, die van wegen de Synodus van Zuyd-Hollant doemaels over de revisie is geweest, daerover per Deputatos ordinarios aengesproken werden. Ende wordt het voorder collationeren, authentiseren ende inleggen van dese acte in de voorsz. kiste bevolen den coetui correspondentium.” (d.i. de bekende „commissie ad autographa”, sinds 1641 belast met de drie jaarlijksche visitatie der „nationale schrif- of „synodale pampieren”). ⁴⁾ Op de Zuid-Hollandsche synode van Gorkum, 1642, bleven „de Deputati belast aen te houden bij D. Revio, om te obtineren de geauthentiseerde historische acten van ’t gebesoigneerde in de revisie des Ouden Testaments, daervan Art. 28, oock mentie wordt gemaect.” ⁵⁾ Op de Zuid-Hollandsche Synode van Brielle, 1643, kon worden gemeld: „Acta collegii revisorum zyn van D. Abdia Widmario gesonden aen de gedeputeerden des Synodi van Noordthollant ⁶⁾ ende zijn by haer in zyn kiste geleyt”. ⁷⁾ Het heeft dus blijkbaar eenige moeite gekost deze acta van Revius los te krijgen. Het is uit het voorgaande reeds duidelijk, dat dit hs. de hoofdtekst moest worden van dezen herdruk der Resolutiën. Ook andere redenen zijn daarvoor, waarover beneden.

Hs. C. Ook dit hs. is van Revius. ⁸⁾ Deze foliant 9 uit het Oud Synodaal Archief, in perkament gebonden, is omvangrijker dan het

¹⁾ zie De Bruin, 293.

²⁾ zie catalogus Janssen, I 18.

³⁾ Knuttel II, 311.

⁴⁾ zie De Bruin, in de Statenvertaling, 74.

⁵⁾ Knuttel II, 364.

⁶⁾ Dezen hadden tezamen met die van Zuid-Holland om de drie jaar de commissie over de autographa samen te roepen (Knuttel a.w. II 311). Van Z. Holl. (Widmarius stond te Gouda) kreeg dus N. Holl. ze ter inzage en ter bewaring tot zij hun definitieve plaats in Leiden kregen.

⁷⁾ Knuttel II, 430.

⁸⁾ Catalogus Janssen I, 9.

bovenbehandelde Autographum. Voor den rijken inhoud zie men de inhoudsopgave bij Janssen. Na één onbeschreven pagina, vindt men op pag. 2 de volgende aantekening: „Dit *autographum* door de ondergetekende gekogt, uyt de Bibliotheek van wijlen de Heer van Schelle, in leven Bailluw der Noordwyken, is door deselve ten geschenke gegeven aan de Eerwaarde Synode van de Hervormde gemeente in het koninkrijk der Nederlanden als behoorende tot de verzameling van stukken van de Revisores en Translatores des Oude en Nieuwe Testaments. Alkmaar den 31 Meij 1822. Jonkheer J.C. Baron Latour” Daaronder met potlood deze aantekening: „N.B. Dit autographum is blijkbaar geschreven met de bekende hand van *Jacobus Revius*. N. J. K.” [Kist]. Deze foliant bevat de acta (zonder onderteekening) vervolgens een groot aantal brieven, niet alleen die bij de acta behooren, zooals het Autographum die uitsluitend bevat, maar nog een aantal andere, die men in de uitgave van Hinlopen vindt; bovendien nog de nummers 1 t/m 12, 29, 30, 35, 36, 37 der inhoudsopgave van foliant 9 in den catalogus-Janssen. Na de brieven volgen de „Resolutien”, daarna nog enkele extracten uit het register der Resoluties van de Staten-Generaal. Hier achter op een losse, ingeplakte strook een copie van art. 19 en art. 20 „in fine” van de acta der Synode van Gorinchem, 1642, waarvan boven „art. 20 in fine” reeds werd geciteerd. Revius, die het Autographum nog een tijd heeft „vastgehouden”, beschikte dus nog over een copie (daarom noemde ik dit hs. C. De copie wijkt overigens vrij sterk af van het Autographum) ¹⁾ en voegde hierbij, niet alleen de brieven bij de acta behoorende, maar ook alle andere brieven en stukken, die op eenigerlei wijze verband hielden met de revisie van het O.T.

Hs. R. Dit hs., achter Renesse's *Quotidiana Sacra* II bijgebonden, kwam boven reeds ter sprake. Het bevat een copie van de Resolutien met de revisie O.T. *en de revisie N.T.*, ²⁾ niet in Renesse's hand (iedere reviseur O. en N.T. ontving, naar ik vermoed, zulk een copie); daarin zijn verbeteringen, onderstrepingen, ook oplossingen van sommige afkortingen aangebracht door Renesse, die naar hij zelf zegt, in 1654, als lid van de vergadering ter vaststelling van de drukfouten in de 1e editie des Statenbijbels te Leiden aanwezig, hiervan gebruik maakte om zijm copie te vergelijken met „het exemplaar van *Jacobus Revius*” (dit kan niet het Autographum zijn; Renesse moet hs. C gebruikt hebben blijkens de varianten; dit blijkt ook hieruit, dat hij

¹⁾ Dit is vreemd. Ik heb te vergeefs naar een verklaring gezocht.

²⁾ R is het eenige hs, dat ook de revisie N.T. bevat.

in zijn manuscript: Acta Historica enz. deel VIII uit de serie-Renesse in het Rijksarchief, alle brieven uit foliant 9 beschrijft). Wat in zijn copie stond en niet bij Revius, duidde hij aan met: „non habet hoc Revius” e.d. (zie de varianten). Het hs. is in octavo-formaat, op den omslag is door Renesse geschreven: „ponatur M. S. achter acht met Historica [acta] versionis et revisionis.”¹⁾ Even lager: „Concepten ende resolutien nopens de Orthographie te houden in het spellen In den Bybel ontworpen en de gearresteerd by het Collegie van²⁾ oversetters ende reviseurs beyde van het O. en N. Testament”.

Hs. H. Dit folio-hs. der Resolutien, niet van Revius' hand, door Heinsius uitgegeven,³⁾ vindt men evenals A en C in het Oud-Synodaal archief. Het bevat de Resolutien, echter niet het Byvoechsel van de Reviseurs gearresteert.⁴⁾ De oorspronkelijke folio-bladzijden zijn blijkbaar later in tweeën gesneden (verticaal) en deze helften, resp. de Resolutien en de revisie O.T. bevattend, zijn verkeerd gebundeld, zoodat in alle opzichten de goede volgorde verstoord is (ook de revisie past niet bij de Resolutien op de bladen ernaast).⁵⁾

Tenslotte zijn mij nog twee hss. bekend buiten het Oud-Synodaal archief: U en M.

Hs. U. Dit folio-hs. berust in het oud provinciaal kerkelijk archief van Utrecht. Het heeft een papieren omslag, waarop geschreven staat: „Acta Revisorum Vet. Testamenti”; achter op den omslag: „copij vande geauthorizeerde Translateurs ende reviseurs der translatie des O.T.” Het heeft denzelfden inhoud als het Autographum, waarmee het ook vrijwel geheel overeenstemt. Op de eerste bladzijde staat links in den hoek: „cotype Pro Abdia Widmario”, terwijl op de laatste pagina voorkomt (zie de variant): „Dese cotype accordeert mede gecollationeert zijnde van my Abdias Widmarius.” We hebben hier derhalve te doen met de copie der acta met het bijbehorende voor Widmar, door hem vergeleken (met het Autographum vermoedelijk).

Hs. M. Dit hs. der Resolutien berust in de bibliotheek der Maat-

¹⁾ De bedoeling van deze woorden is, dat deze copie gevoegd moet worden bij deel VIII, dat de acta bevat van de revisie O.T., revisie N.T. en de drukfouten vergadering van 1654. Zie beneden p. 88 over dit deel.

²⁾ Voor mij onleesbaar.

³⁾ De „Resolutiën” betreffende de taal van den Statenbijbel, Groningenden Haag, 1919. Thans uitverkocht.

⁴⁾ Heinsius ontleende dit dus (evenals het Commentariolus-fragment) aan Hinlopen's uitgave.

⁵⁾ Waarom Heinsius juist dit hs. koos, zegt hij niet; en het valt, althans voor mij, moeilijk te gissen.

schappij van Letterkunde. Het is een laat afschrift, naar „het oorspronkelijk, berustende in 's-Gravenhage onder de bewaring van de Deputaten der Zuid-Holl. Synode.” Volgens een aantekening op het schutblad was de afschrijver Gelinus van Spaan, „eenen bekenden Rotterdammer, zoon van Ds. Joannes van Spaan, en denkelijk klein- of achterkleinzoon van Gerrit van Spaan, Schrijver der Beschrijvinge van Rotterdam, 1698”.¹⁾ Leendertz²⁾ wees er reeds op, dat het afschrift wel keurig is geschreven, maar nogal onnauwkeurig is.³⁾ Ik heb dit hs. dan ook verder buiten beschouwing gelaten.

Wijze van uitgave.

Als hoofdtekst is hier uitgegeven A, omdat dit het officieele, door Bogerman en Revius ondertekende, door Revius geschreven hs. der resolutien is. Bovendien blijkt uit een zorgvuldige vergelijking met het andere hs. van Revius, C, dat A het beste is. Ik wijs hier slechts op het ontbreken in C van O 20, 21, 22 en de revisie O.T. bij F 7. Merkwaardig is bovendien, en dit onderscheidt het van alle andere mij bekende hss., dat in A enkele latere toevoegingen zijn geschreven, niet met de hand van Revius. Dit zijn de volgende: op. 305 de toevoeging bij de revisie O.T. bij u, uw, uwe enz. in de Miscellanea; op p. 219 de toevoeging bij An uwe Godt enz. in de Privatim Observata; op p. 221 de toevoeging bij no. 4 van het Byvoechsel van de reviseurs gearresteert. Ik heb even gedacht, dat deze toevoegingen afkomstig zouden kunnen zijn van Widmar, die zich in het bijzonder moeite gaf om het Autographum in de kist te doen opnemen.⁴⁾ De hand lijkt echter niet op die van Widmar, zooals men ze vindt in de opmerking onder de Resolutien hs. U.

In hs. A zijn de folio-pagina's verticaal in twee helften verdeeld, aan de eene zijde staan de besluiten van de gezamenlijke translateurs van 1628, aan de andere de opmerkingen der reviseurs O.T. Daarbij

¹⁾ Op een los in den band ingevoegd strookje, komt daaronder nog de volgende aantekening (Leendertz, Navorscher 1863, meent de hand van Bodel Nijenhuis hier te herkennen): „Gel. v. Sp., bovengen. was eigenneef van Reinier v. Sp., den laatsten van het Boekhandelhuis Looi en v. Spaan, die 1813 stierf”.

²⁾ In De Navorscher, 1863, waar groote fragmenten er van zijn afgedrukt. Leendertz kende blijkbaar de uitgave van Hinlopen niet! vgl. Heinsius' uitgave, voorbericht, noot 1.

³⁾ Het onderscheid y, ij is nergens in acht genomen, in de Privatim Observata zijn meestal of alle vormen onderstreept, of geen enkele; negeeren voor begeeren, ura (U 3) voor ure, schrikken voor schricken enz.

⁴⁾ vgl. boven p. 80. Vermoedelijk hebben wij in deze toevoegingen resultaten te zien van de aansporing tot „voorder collationeeren” enz. door de synode van Rotterdam 1641, gericht aan den coetus correspondentium.

zijn besluiten en revisie afwisselend links en rechts geplaatst, zoodat de rubrieken uiterst links en uiterst rechts en die in het midden steeds gelijksoortig zijn (hetzelfde geldt voor de hss. *C* en *U*). In plaats daarvan heb ik de revisie O.T. inspringend onder de besluiten geplaatst, wat mij overzichtelijker leek dan het plaatsen onder een streep aan den voet der bladzijden (aldus Heinsius in zijn uitgave.) De meeste besluiten werden door de reviseurs O.T. overgenomen. Dit werd in de revisie-helft aangeduid met „manet” e.d. Het leek mij niet noodig (Heinsius is in zijn uitgave van dezelfde meening) dit in mijn uitgave op te nemen. Alle besluiten, waarbij geen „rev. O.T.” is opgegeven, zijn derhalve door de reviseurs ongewijzigd goedgekeurd. Bovendien was het moeilijk om dit „manet”, enz. op te nemen, doordat de revisie-helft van verscheidene bladzijden in *A* wit is gebleven, op de enkele punten na, waar inderdaad een opmerking werd gemaakt, terwijl op andere bladzijden op de revisie-helft „omnia probata” is aange-teekend. *C* daarentegen plaatst bij elk nummer „manet” of combineert enkele nummers door een accolade met „manent”, of plaatst ook wel boven aan de pagina „omnia manent”. De andere hss. wijken hierin weer af van *A* en *C*. Ook de varianten-opgave hiervan zou bezwaarlijk geweest zijn en nietsbeteekenend. De verschillende wijzen, waarop in de teksten de *goedkeuring* der taalbesluiten door de reviseurs O.T. is aangegeven, is dus in deze uitgave buiten beschouwing gelaten. Men vindt hier derhalve uitgegeven de „Resolutien” met de rev. O.T. naar hs. *A*, met de varianten uit de hss. *C*, *R*, *U*, *H*, terwijl de rev. N.T. uit hs. *R*. is opgenomen. De andere hss. immers bevatten niet de opmerkingen der reviseurs N.T. De rev. N.T. is op dezelfde wijze inspringend onder de betreffende taalbesluiten geplaatst. Voor vergelijking van de rev. N.T. in *R* en in den *Commentariolus*, zie p. 78 v. Voor de duidelijkheid heb ik, evenals Hinlopen en Heinsius deden, gebruik gemaakt van verschillende lettertypen. In de hss. is alles gelijk geschreven, zonder onderstrepingen (slechts een enkele maal vindt men een streep). De telkens voorkomende afkortingen zijn meestal door mij opgelost (vgl. Heinsius), zonder dat dit in den druk is aangeduid. Bij de varianten-opgave heb ik buiten beschouwing gelaten a) verschillen t.a.v. de afkortingen, b) leesteeken-varianten, tenzij deze invloed hadden op de beteekenis, c) verschillen in al of niet schrijven van hoofdletters, d) onderstrepingen (behalve vanzelfsprekend in de *Privatim Observata*).

2) De *Memorie* van de translateurs O.T. voor de reviseurs O.T. vindt men hier uitgegeven, zooals zij voorkomt in foliant 9 (vgl. bij hs. *C*. boven). Deze *Memorie* vindt men ook in een iets afwijkende

lezing in foliant 8, waaruit Heinsius ze (gedeeltelijk) opnam. ¹⁾ Bovendien laschte Renesse ze in, in de copie der Acta rev. O.T., in deel VIII van de serie manuscripten van Renesse in het Algemeen Rijksarchief. ²⁾ Varianten-opgave leek mij hier niet noodig.

3) *De Commentariolus Historicus*

Een kleine uiteenzetting over Renesse en zijn manuscripten lijkt mij hier gewenscht. De reviseur van het N.T. Ludovicus Gerardus à Renesse, ³⁾ predikant te Maarssen bij Utrecht, (in 1638 te Breda, waar hij sinds 1646 tevens hoogleeraar was aan de Illustre School, aldaar gestorven 1671) is wel een zeer ijverig man geweest, getuige de van hem bewaarde acht foliodeelen manuscript in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage (bovendien is er nog een deel in het Rijksarchief van Overijssel te Zwolle, dat echter voor dit onderzoek van geen belang is). ⁴⁾ Over de wijze waarop deze manuscripten in het archief der Staten van Holland zijn terecht gekomen, kan ik hier niet uitvoerig spreken. ⁵⁾ De pogingen, door de Synode van Utrecht (reeds in 1644), de Synode van Zuid-Holland van 1671 (Renesse stierf in dit jaar) en volgende jaren, in het werk gesteld, om de manuscripten van Renesse in handen te krijgen, werden eindelijk met succes bekroond, doordat de te hulp geroepen Staten van Holland in 1675 de notulen van Renesse „bestaande in agt Volumina in folio” kochten voor de som van f 315.—. ⁶⁾ De reden, dat men deze hss. zoo gaarne wilde bemachtigen, was, dat men de publicatie ervan gevaarlijk achtte voor het gezag van den Statenbijbel en vreesde, dat deze allerlei onrust zou teweeg brengen (vgl. beneden iets dergelijks bij de hss. van Sibelius).

Van de manuscripten van Renesse is tot nu toe, zoover ik weet, niet het gebruik gemaakt, dat ze verdienen. Voor het onderzoek omtrent de Statenvertaling van het N.T. hebben bij mijn weten de theologen ze nog nooit geraadpleegd, terwijl hier het materiaal voor zulk een onderzoek opgetast ligt! De serie-Renesse in het Rijksarchief bestaat

¹⁾ Zie het Voorbericht zijner uitgave.

²⁾ vgl. beneden p. 92.

³⁾ Voor de wijze waarop hij reviseur werd, zie beknopt De Statenvertaling, 188.

⁴⁾ Zie over dit deel het rapport van den heer Smit in het Rijksarchief, als Bijlage bij de serie Renesse gevoegd. Hierin een nauwkeurige inhoudsopgave. (theologische, kerkhistorische en kerkrechterlijke stukken).

⁵⁾ Zie hierover vooral Royaards' art. in Nieuw Archief voor kerkelijke Geschiedenis II (1859). Uitvoeriger mededeelingen in het genoemde rapport van Smit.

⁶⁾ Voor verdere concessies zie Royaards, a.art., p. 235; vgl. De Bruin in De Statenvertaling 70.

uit acht foliodeelen, waarvan een korte beschrijving hier volgt.

I. In perkament, gebonden op vijf doorgestoken rugbanden. Op het voorplat van den band staat de algemeene titel (die op de deelen I t/m VII voorkomt): Scripta ad N. Testamentum. Verder: Quotidiana Sacra spectantia Revisionem IV Evangelistarum in conventu Lugd. Batavo conscripta 1634 16 Novembris et deinceps absoluta 1635 12 Martii Pars Prima. M. S. in folio. Num. 1 (op de voorplaten der deelen I t/m VII staat de doorlopende nummering 1 t/m 7, op den rug onderaan vindt men de volgnummers N XVI — XXII). Op den rug: M.S. Quotidiana Sacra in Revisionem IV Evangelistarum Num.1; onderaan: N. XVI. Het hs. is niet gepagineerd, het bevat naar mijn ruwe schatting drie- tot vierhonderd pagina's. Op het voorste schutblad vindt men een opdracht van Renesse aan zijn „kinderen ende kindskinderen”, gedateerd 10 Maart 1662. Het hs. van Renesse is uiterst moeilijk te ontcijferen, zoodat alleen door zeer langdurige oefening en bestudeering alle onleesbare plaatsen misschien zouden kunnen worden opgelost. Gaarne zou ik deze opdracht hier overnemen, maar dat zou mij te ver van mijn onderwerp afvoeren. Ik citeer er slechts dit uit: (de onleesbare plaatsen in stippels) „dese twee stucken [deel II is nl. het vervolg] behelsen t'gene van dage tot dage tot Leyden verhandelt ende gesproken is op de oversettinge des N. Testaments ende hebbe ick in de vergaderinge der Reviseurs dit van bladzijde tot bladzijde over de Besoinges also aengeteeckent wat elcke Revisor op dat capittel ende op de marginale aentekeningen ende op de Parallela gesproken heeft, ende wat elcke reyse met meeste stemmen is gearresteert. Niemant heeft dat gedaen onder alle reviseurs als ick alleen, ende dit hebbe ick daerna so byeengebracht ende doen inbinden, in twee volumina onder (?) de tyden van” Hij vertelt, dat een professor (naam onleesbaar) hem dringend verzocht „om dit hem tot een testament na te laten, maer strecke het ul. tot een juweel, want hier can men sien hoe sorghvuldigh de nieuwe oversettinge des N. Testaments is uytgemaect (?), watte (?) geleerde consideratie tusschenbeyde voor (?) gekomen zyn, hoe dickwils elck capittel is ge geweest, wat elcke Revisor gesproken heeft, ende het onderscheyt (?) der verstanden(?) van reviseurs, waerom dat vele texten ende notitien aen de kant sus ende soo gestelt ende verandert zijn, dat niet alles met eenpaerige is afgehandelt, maer dickwijls met overstemminge, ende wt (?) dese papieren can men altyt van tijt tot tijt letten hoe de eerste oversettinge is gearresteert, offer mettertyt inkropen door het meenigvuldige drucken, ende herdrucken van den Bijbel.” Hij eindigt

met de aanmaning: „Daerom smytse niet uyt de hant, maer bewaertse seer sorghvuldigh in een kist ofte koffer bysonder byeen in selve (?) orde, als ick se nu byeen gebracht hebbe.’’, een aanmaning door de kinderen uitstekend ter harte genomen. (vgl. boven). Na een aantal onbeschreven pagina's begint het verslag van de sessio prima, 1634 16 Novembris, „De vergaderinge geleyt ten huysse D. Wallaei, enz.’’ Het hs. is zeer slordig, overal vindt men doorhalingen en in margine zeer klein geschreven bijvoegingen. Wij hebben hier m.i. te maken met haastig neergeschreven klad-notulen, tijdens de revisie-vergaderingen op het papier geworpen. In de zesde sessie ging men over tot de revisie van het eerste hoofdstuk van Mattheus. Hoofdstuk na hoofdstuk van de vier Evangelien wordt achtereenvolgens behandeld; aan het einde vindt men nog eenige losse vellen met „Reservata”¹⁾ en „Responsiones”.

II. In Perkament, op 5 doorgestoken rugbanden, formaat als voren. Algemeene titel als van deel I, op het voorplat verder: *Quotidiana Sacra in revisionem versionis Belgicae N. Testam. Pars II.* Op den bandrug: *Quotidiana Sacra in revis. N.T. Pars II ab Actis ad finem usque N.T. num. II.* Onderaan: N. XVII. Op het eerste schutblad: „*Cum orthographia Belgica in fine*”. Na een aantal onbeschreven pagina's, volgt een ingevoegd blad met de gebruikte afkortingen en hun oplossing, daarna de *Considerationes in Acta Apostolorum D. Revisorum deputatorum ad Revisionem versionis N. Testam.* De notulen van de revisie van het eerste hoofdstuk der Handelingen volgen dan, daarna van hoofdstuk twee, enz. enz. Achterin het besproken hs. R der Resolutien.

Voor de vijf volgende deelen volsta ik met de titels op de voorplatten der banden op te geven.

III. De IV Evangelisten Volumen III M. S. in folio compactum begrypende de 4 Evangelisten in Nederduyts so als die ons zyn eerst toegesonden geweest om te revideren doorgaens met myne annotatien.

IV. Volumen IVum M. S. in folio; compactum begrypende de Handelingen der Apostelen tot Judam ooc inclus op voorige wyse.

V. Volumen Vum. M. S. in folio compactum begrypende noch eens de Handel. der Apostelen ende vervolgens over het geheel N. Test. ende het grootste deel der Apocryphe boeken sonder myne notulen, uytgenomen in de brief Judae ende Apocalypsis ende Apocryphe

¹⁾ vgl. den *Commentariolus*, uitg. Hinlopen, Bijlagen, 140: „*Paucula etiam, quae in Revisione occurrebant, nondum praesentibus reliquis fratribus ad plenum collegium detulimus, et sic maturiore examine librata et limata sunt.*”

boeken, by welken sommige oock zyn geset de correctien der reviseurs.¹⁾

VI. Volumen VIum M. S. in folio. Compactum begrypende het boek der Wysheyte ende Ecclesiasticus met de correctie der reviseurs.

VII. Volumen VIIum. Het geheele Nieuwe Testament, so alst ons eerst is toegesonden ende daarna by de reviseurs verandert: hetwelke (?) in druck het andere in schrift alles van myn hant.²⁾

VIII. gebonden op 5 doorgestoken rugbanden, formaat als deel I en II, geen titel op het voorplat. Op den rug: Acta Historica conventus ad Revisionem versionis Biblicae etc. 1662. Onderaan XXXIX. Op het voorste schutblad: Acta historica conventus revisorum ad novam versionem Biblicam etc. Etiam ex Revio Historica ad Revisionem versionis V. Testamenti. Haec bene observentur a meis haeredibus. Daarna een opdracht aan de kinderen. Na drie pagina's wit volgt een inhoudsopgave door Renesse: 1. Acta historica conventus revisorum ad versionem Belgicam V. et N. Testamenti et librorum Apocryphorum. Quae occurrerunt digna annotatione in Revisione V. Testam. eorum apographum mihi suppeditavit d. Teeckmannus. Quae in Rivisione N. Testam., ea ipsemet collegi, et eorum apographum cum filio meo Frederico synodo Ultrajectinae illud petenti misi. N.B. Quae ortographiam spectant et hic non habentur inveniet ea lector aut indagator in meis quotidianis sacris peculiari libello priori³⁾ volumini inserta. Et sic haec historica narratio poterit esse κειμηλιου instar et seorsim accurate impingatur. Scripsi 9 Sept. 1645. Breda. Hij voegt er een aantekening bij: „Hier by zijn gevoegt myne notulen over 't gebesoingieerde in October, November, December 1654 van wegen de revisie der druckfouten in de eerste druck der nieuwe oversettinge des Bybels ingeslopen. Ende zyn in alle dese dingen aenmerckelicke saecken die weynighe weten ende hebben. Dient daerom dit schrift welbewaert by myne kinderen. Scripsi desen 3 September 1655 in Breda.” Na drie pagina's wit volgt de titel „Comentariolus Historicus”. In margine schrijft hij: 1645 8 Sept.

¹⁾ Uit de opdracht van 10 Nov. 1662, in Breda citeer ik: „Oversulcks bevaer dit mede voir myne kinderen ende kintskinderen, want uyt vergelijkinge van dese oversettinge met de uytgegeven (?) gedruckte oversettinge kan men sien, hoe vele in de overzettinge by de oversetteren gedaen, verbeterd is van de reviseurs, ende dese ons toegesondene copien zijn nergens meer te vinden, also niet meer copien gedrukt zijn geweest, als alleen voor de tien reviseurs, waeronder ick een ben geweest.”

²⁾ Uit de opdracht aan de kinderen en kintskinderen: . . . „so denckt ende versekert u, dat ghy hier eene juweel hebt, als niemant heeft ende dat niemant my daer inne op sulcke wyse heeft nagevolcht.”

³⁾ Renesse vergist zich even: de copie der resolutien bevindt zich in het 2de deel.

transmisi copiam hujus commentarioli cum meo Frederico cum . . . litteris tum ad synodum Ultraject. quae ordinarie habetur Septemb. stylo vetere tum private ad dominum Teeckmannum, vel alium ex Deput. synodi Ultraject. Op dezen titel volgt het klad van den brief van Renesse aan de synode van Utrecht te begeleiding van zijn Commentariolus, daarna de kladbrieff aan Teeckmannus.

De kwestie is deze: In 1643 richtte de synode van Utrecht zich door Teeckmannus tot Renesse met het verzoek haar een afschrift van de acta der revisie-vergaderingen van het N.T. te doen toekomen. Ik citeer uit de brief van Teeckmannus: ¹⁾ „Jussus sum a Synodo nostra, si bene memini aut Deputatis, petere a Rev. vestra, apographum Actorum Historicorum vestri Conventus ad Revisionem N. Testam: sicuti exhibui Revisorum Vet: Testamenti, scilicet quae concernunt, Ordinem et modum, et Historica, quae intercurrerunt, Epistolas ultrocitroque missas et similia; Quandoquidem Synodi nostrae nomine bona istius Coetus pars fuisti; Et acta seu Diarium sine dubio tale a Scriba Vestro est confectum;”. Renesse antwoordde hier op 6 Juli 1643, ²⁾ dat geenerlei „acta historica” van hun vergaderingen waren gemaakt. Wel hadden de afzonderlijke leden notulen gemaakt, de een meer dan de ander. Sibelius heeft allen daarin overtroffen. ³⁾ Hij raadt de Synode aan het eens bij hem te probeeren of ook bij Dematius. Indien Sibelius niet bereid is zijn aantekeningen af te staan en Dematius geen notities heeft en de synode met zijn „annotatiunculae” tevreden is, dan „per ocium libentissime mea quotidiana Sacra percurram, et quae digna communicatione excerpam, ita tamen, ut ne publica aut collegialis, sine consensu reliquorum fratrum Revisorum, illis detur authoritas, nam etsi non dubito, quin fideliter omnia, aut pleraque saltem obvia, quae erant alicuius momenti annotaverim, tamen nec Scriba fui, nec mutua aut publica fuit unquam istorum actorum inter nos collatio, approbatio, Ordo aut Consensus, ut illa posteritati, publico Collegii Revisorum nomine, aut nostris singuli Synodis ullo modo servaremus aut consecraremus.” Aangezien Dematius scheen „te difficulteren” (over Sibelius wordt verder ge-

¹⁾ Uitgegeven door Heringa in de Bijlagen bij zijn belangrijk artikel: Bijzonderheden, betreffende de vervaardiging van de gewone Nederlandsche Bijbelvertaling (Meest uit schriftelijke bescheiden)” in Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, V (1834) p. 198 vlg.

²⁾ Deze brief eveneens bij Heringa a.w., p. 199—201.

³⁾ Dit is wel een andere voorstelling, dan hij in de opdracht van zijn Quotidiana Sacra I, gaf! zie boven p. 86 (vgl. p. 94). De notulen van Sibelius bevinden zich met zijn andere manuscripten in de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer. Zie den catalogus van Van Slee, no. 1715 en beneden p. 94.

zwegen) verzocht de gedeputeerde der synode van Utrecht Timannus Heer, in 1644 beleefd ¹⁾ „dat het UU. EE. ghelieve, als die van dese Synode, tot desen wercke gecommitteert zijt gheweest, UE. Notulas historiales ons te communiceren.” Zoodat Renesse in 1645 er toe overging, uit zijn Quotidiana Sacra een excerpt te maken, bevattende wat hem der mededeeling waardig scheen. Inderdaad vind ik in deel I der Quotidiana Sacra, in de notulen der eerste sessies, een groot deel van den Commentariolus terug in ietwat anderen, vaak beknop-teren vorm. Gezien de groote moeilijkheden, die het schrift van Renesse baart, moest ik ervan afzien den verderen inhoud van den Commentariolus uit de twee deelen der Quotidiana Sacra op te diepen, een taak, die ook nogal onvruchtbaar schijnt. De begeleidingsbrief bij den Commentariolus, die nog niet is uitgegeven, luidt aldus:

Aen de E. synode van Utrecht.

Eerwaerde, wyse, hooghgeleerde, godtsalige seer bescheydene in Jesu Christo medebroederen.

Hoewel ick hier in des heeren oogst seer onledigh ben, so hebbe ick evenwel nu eenmaal uyt myne notulen dit bygevoeghde schrift op uw EE. vriendelick broederlick aenhouden(?), sommierlick 'tsamenbrocht. Myne observatien over 't geheele werck des N. Testaments zyn seer vele ende alle ter loops gestelt gew.... losse.... dat ick niet teffens ende achter een, maer altemet na lust ende gelegentheynt myne manuscripta doorsocht ende hierinne hebbe gearbeyt. Ick geve de meeste toegevoechde brieven in Nederduytsch ende een historisch verhael in Latijn.... dat ickse also vinde in myne pampieren. Oock en rake ick niet alles aen, maer het voornaemste dat ons voren(?) gekomen is. Het kan oock zijn, dat ick het een oft het ander niet wel gehat(?) en hebbe, ende daerom so sende so.... ick dit.... Uw EE. met vertrouwen dat Uw EE. daerinne sult hebben ge.... in welcker name ick over de Revisie ben gebruyckt geweest, ende niet als een publicum, maaer als meum privatum scriptum, ende 't selve weghleggen onder uw EE. synodale schriften tot gerief in tyd en wyle.... hierby mynen vaderlicken.... Belief dan Eerw. broederen dese myne arbeyt in dank aentenemen. Ick hebbe dese copie in alles vergeleken met myn origineel, ende vinde het wel gecopieert, daerom oock tselve met myn hant onderschreven. De.... onse Heere Jesus Christus die volmake U in allen goede werck denwelcken sy de heerlijkheynt in alle eeuwigheynt Amen. Uw EE. in Christo medebroeder. 1645 8 Sept. In Breda.

¹⁾ Deze brief eveneens bij Heringa, a.w., 201 vlg.

Uit den zeer moeilijk te ontcijferen brief aan Teeckmannus („vel eo absente D. Tymanno, vel alicui ex deputatis synodi ultrajectinae”) citeer ik slechts dit: „Aegre haec omnia potui impetrare, ut meas schedas excuterem, et tamen omnes debui percurrere priusquam cum aliquo ordine hanc historiam concinnarem”.

Na deze brieven volgt na een onbeschreven pagina de Commentariolus onder den titel: Acta Revisorum N. Testam. ex meis notis excerpta in usum Synodi Ultrajectinae. Deze is gepagineerd en beslaat 22 bladzijden, waarna de bij deze acta behoorende brieven en stukken volgen. (zie de uitgave van Hinlopen, die echter de drie boven besproken, door Heringa uitgegeven brieven, om de een of andere reden weglief).

Behalve den Commentariolus bevat dit deel de acta van de rev. O.T. en de acta der vergadering voor de verbetering der drukfouten in den eersten druk des Statenbijbels ingeslopen (1654) met den bijbehorenden Index erratorum (deze verscheen 1655 in druk).¹⁾ Voor de acta der rev. O.T. maakte Renesse gebruik van foliant 9, thans in het oud-Synodaal Archief (zie boven bij hs C). Als titel plaatst hij voor dit gedeelte: „t Summier van 't gepasseerde in de revisie des O. Test. uyt D.D. Revii M.S. in folio te Leyden anno 1654 in Novembri te samen getrocken als ick daer was op de correctie van de drukfouten ingeslopen in de eerste gedruckte oversettinge des Nieuwen getranslateerden Bybels. Ende tselve met mijn m.s. geconfereert”. Dit manuscript in folio nu is blijkbaar foliant 9 van het oud synodaal archief, boven besproken.²⁾ Renesse geeft hiervan eerst een excerpt (fol. 1—13): „Uyt D.D. Revii geschreven boeck in folio van t' gebesoingeerde over het O. Test. in Revisie. Eerst verhaelt hy de acta vande geautoriseerde translateurs en reviseurs van de oversettinge des O.T. aengevangen binnen Leyden den 9 July nieuwen stijls anno 1633. Die hebbe oock met de hant van mijne sone” (deze copie volgt op fol. 15 vlgg). Dan geeft hij een opsomming van alle brieven uit foliant 9³⁾ in dezelfde volgorde als waarin ze hierin voorkomen. Van de dan volgende resolutien⁴⁾ zegt hij: „Volgt dan de orthographia dewelcke ick oock met de myne van woort tot woort hebbe vergeleken”. Daarna vermeldt hij de laatste stukken uit foliant 9⁵⁾. Hierop volgt de genoemde copie der acta met bijbehorende

¹⁾ Deze blijven vanzelfsprekend hier buiten beschouwing.

²⁾ Waarom vergeleek Renesse niet met het Autographum (A)? Misschien werd hem niet toegestaan dit te raadplegen. Het bevond zich immers in de kist der autographa, waartoe alleen de coetus correspondentium toegang had.

³⁾ vgl. boven p. 80 v.; uit de inhoudsopgave bij Janssen de nummers 1—49.

⁴⁾ No. 50 van de inhoudsopgave bij Janssen.

⁵⁾ No. 51, 52, 53 bij Janssen.

brieven door zijn zoon, waaraan Renesse nog een en ander toevoegde, o.a. no. 13 uit de inhoudsopgave bij Janssen. Bovendien laschte Renesse in de copie der acta de Memorie van de translateurs O.T. voor de reviseurs O.T. in.

De *Commentariolus Historicus* was tot nu toe alleen bekend door de uitgave van Hinlopen. Deze gaf het Utrechtsche hs. uit, d.i. de copie, die Renesse in 1645 aan de Utrechtsche synode deed toekomen, en die nog steeds berust in het Oud Provinciaal Kerkelijk Archief van Utrecht. ¹⁾ Echter bekortte Hinlopen op verzoek van de Utrechtsche synode het stuk hier en daar „in dingen, die meer bedenkingen van Renesse zijn, dat tot het wezen der zake behooren”. ²⁾ Renesse was nl. wel eens scherp in zijn uitingen en verborg niet altijd zijn ontevredenheid. Ook van andere opmerkingen achtte de Utrechtsche synode nog ± 1777 publicatie ongewenscht. Heringa in zijn reeds genoemd opstel vergeleek het Utrechtsche hs. van den *Commentariolus* met Hinlopen's uitgave en gaf precies de door Hinlopen weggelaten gedeelten op; bovendien gaf hij een lijst van „eenige merkwaardige misstellingen” in Hinlopen's uitgave ingeslopen, met de aan het hs. ontleende verbetering er naast.

Doordat ik zoo gelukkig was het origineel van den *Commentariolus* in bovenbeschreven deel VIII aan te treffen, kan ik nog een enkele aanvulling geven bij Heringa. Het origineel bevat nl. nog een en ander, dat door Renesse niet in de Utrechtsche copie werd opgenomen nl. 1 na de alinea *Recensionem* enz. (p. 145 van Hinlopen's uitgave): „omnes salvi et incolumes sine ulla vel pestis vel alicuius morbi impedimento” 2 Na het „Exegimus monumentum...” (p. 146 bij Hinlopen), schreef Renesse in het oorspronkelijke stuk nog: „etiam in toto hoc opere quemquam fraudare suo labore et honore, sed inter septem Revisores ad tres fere, tamquam.... ille labor rediit, ceteris vel serie venientibus, vel non tam theologis, quam hellenistis, vel praemature abeuntibus, vel non satis linguam Belgicam.... ibus vel τοις βιωτικοις nimis impeditis et.... hi tres hoc ipso tempore quo haec scribi scil. 28 Maij”. Een gedeelte hiervan streepte hij later door en hij achtte het maar beter de heele passage niet in het exemplaar voor de Utrechtsche synode op te nemen. We krijgen hier

¹⁾ zie *Catalogus Janssen*, p. 146, no. 17.

²⁾ Hinlopen, a.w., 158. vgl. p. 10: wijders de vrijheid, my by die zelfde Synode van Utrecht verleend, om het door den Wel Eerw. Heer Lodewyk Gerard van Renesse, die één der overzieners van het Nieuwe Testament geweest is, opgesteld bericht, aengaende die beschavinge, te gebruiken en *gedeeltelijk* af te schrijven.

wel een merkwaardig kijkje op de werkzaamheden der reviseurs.

3. Het slot Contuli enz. (Hinlopen p. 147) ontbreekt natuurlijk, i.p. daarvan vindt men: Vester in J. Christo conservus L. à Renesse. in margine links: scripsi et subscripsi 5 Augusti 1645.

Na den Commentariolus volgen de erbij behorende brieven, gedeeltelijk uitgegeven door Hinlopen. Voor de brieven van Teeckmannus, (10 Juni 1643), Renesse (6 Juli 1643) en Timannus Heer (19 Juli 1644) zie boven p. 89 vlg. Het verbod van de Staten-Generaal van 2 Juli 1638 aan de Amsterdamsche boekverkoopers, teneinde de voorgenomen uitgave van het N.Test. met beknopte kantteekeningen te voorkomen ontbreekt in de Utrechtsche copie en vindt men dus ook niet bij Hinlopen of Heringa. De twee brieven aan Renesse zijn de origineele, de overige brieven en stukken zijn copieën.

Het Utrechtsche hs. van den Commentariolus. Dit is een hs. in folio, met gekleurd papieren omslag, zonder pagineering. Op de eerste pagina de titel, pag. 2 wit, pag. 3—8 de brief van Teeckmannus aan Renesse, (10 Juni 1643) het antwoord van Renesse (6 Juli 1643) en de brief van Timannus Heer (19 Juli 1644), alle in copie. Daarna volgen onmiddellijk de acta Revisorum N.T., waar de brieven tusschen gevoegd zijn. Alleen het slot: Contuli enz. en de dateering zijn in Renesse's hand geschreven.

Wijze van uitgave: Men vindt hier gedeelten uit den Commentariolus uitgegeven volgens het origineele hs. van Renesse. Ik nam slechts datgene op, wat uit Nederlandsche-taalooqpunt van belang is, het overige gaf ik in kort excerpt.

4. *Sibelius' „Regulae”.*

Aan de hss. van Sibelius is, evenals aan die van Renesse, een heele geschiedenis verbonden, waarover ik hier niet uitvoerig kan spreken.¹⁾ De hss. van Sibelius werden gevaarlijk geacht, evenals die van Renesse, en de Overijsselsche synode rustte niet, voordat zij aan de classis Deventer overgegeven en door deze verzegeld waren. (1659. Sibelius was 1 Jan. 1658 te Deventer overleden). Sibelius, sinds 1617 collega van Revisus te Deventer, lid van de Dordtsche synode 1618—'19, reviseur van het N.T., muntte, evenals Renesse, door ijver uit. Hij heeft, evenals Renesse in zijn *Quotidiana Sacra*, nauwkeurige notu-

¹⁾ In het bovengenoemde archief-rapport over de serie-Renesse in het Alg. Rijksarchief vindt men daarover uitvoeriger mededeelingen. Men zie de acta der Z. Holl. syn. van Rotterdam 1641, van Gorinchem 1642 (Knuttel II, 309, 335, 363 vlg.), Hinlopen, 20 vlgg., De Bruin in De Statenvertaling, 69 vlg.

len van de revisie N.T. gemaakt. Deze twee deeltjes (klein 4° en 4°) *Notae in novam Testamenti versionem Belgicam*, bevatten uitsluitend de notulen der tekstvertaling van bijna het geheele N.T., geen „acta”, zooals de Commentariolus. Ik vestig nog de aandacht op eenige losse vellen in het eerste deeltje, waarop een lijst der „Versiones et editiones Bibliorum, quibus in hac novi Testamenti versionis recognitione usus sum”.

Uit de Atheneum-bibliotheek te Deventer waar thans Sibelius' hss. zich bevinden ¹⁾ raadpleegde ik verder:

a. een hs. in quarto, in perkament gebonden, bevattend: 1e. Regulae quas sibi Revisores N.T. in revisione versionis eius nova observandis praescripserunt. 2e. Caspari Sibelii Annotationes et considerationes ad emendationem errorum typographicorum, quae reperiuntur in libris Novi Testamenti inchoatae 30 Octobris 1655. (gepagineerd 1—22). 3e. een collatio catalogi errorum typographicorum in prima editione versionis Belgicae Novi Testamenti occurrentium, et a Reverendis Dominis Fratribus correspondentibus observatorum atque annotatorum cum meis ad eandem primam editionem observationibus et annotationibus. 4e. Errata Typographica a DD. Fratribus correspondentibus inobservata, incorrecta et praeterita. Hierin keeren verscheidene van de Regulae terug.

b. Deel I en II van Sibelius' autobiographie: „Historica narratio Caspari Sibelii de curriculo totius vitae et peregrinationis suae”. Pars prima en Pars secunda (deel 3 schijnt verloren te zijn gegaan)

Bij deze quarto-deelen, in perkament gebonden, gepagineerd, behoort een *Index rerum in historica narratione de curriculo totius vitae et peregrinationis meae memorabilium*, in klein-quarto. Van deze levensbeschrijving is boven reeds gebruik gemaakt. ²⁾ Hij nam de Regulae hierin wederom op. Daar de redactie der regels hier beter en vollediger is dan in het hs. onder a. 1 beschreven, ³⁾ geef ik de Regulae uit, zooals ze in deel II, p. 143—147, van de levensbeschrijving voorkomen.

¹⁾ Zie den Catalogus der Handschriften berustende op de Athenaeum-Bibliotheek te Deventer door J. C. van Slee, Tweede afdeeling, no. 1—10. In het Gemeente Archief van Dordrecht berusten Sibelius' Annotationes ad Synodum Dordracenam. vgl. over dit m.s. Kaajan, Pro-acta, 6, noot 1, H.H. Kuyper, Post-Acta, 5, noot 6. (onjuist is wat daar gezegd wordt: „het is het daar aangegeven ontbrekende 3e deel”. Dit is immers het verloren gegane 3e deel van Sibelius' autobiographie.

²⁾ Een beeld van Sibelius, uit deze levensbeschrijving ontworpen, werd gegeven door H. W. Tydeman in Godgeleerde Bijdragen voor 1849, p. 481—583.

³⁾ In deel II der Historica Narratio, p. 143—147, worden 24 regulae opgesomd. In a) ontbreken de nummers IV en V. Vooral regel I is uitvoeriger dan in a).

Hoofdstuk VIII Overzicht der Resolutiën.

I. Algemeene opmerkingen.

Over de onderdeelen der resolutiën is boven reeds gehandeld. Het eerste deel (A—Z) bevat in hoofdzaak beslissingen over spelling (de indeeling volgens klinkers en medeklinkers, beide in alphabetische volgorde), is geheel op het letterteeken gebaseerd, zoodat bij de klinkers ook de tweeklanken worden behandeld, bij de C ook CH enz.), maar er wordt toch ook hier en daar over andere dingen gesproken, bv. over geslachten en vreemde woorden. Bovendien zijn spelling en klankleer niet van elkaar onderscheiden. Daarna volgt een stukje vormleer (buiging van art., subst. en pron.pers.) De titel van het derde gedeelte „Miscellanea” spreekt voor zichzelf. Het bevat opmerkingen over geslachten, vervoeging, verbuiging, spelling, woordonderscheiding, woordkeuze, klanken. De dan volgende *Privatim Observata* hebben eveneens een zeer gemengden inhoud, evenals het laatste gedeelte: het „Byvoechsel”. Systematiseering van de overal verspreide opmerkingen is dus wel noodig. Behalve door haar gebrek aan systeem kenmerken de Resolutiën zich door groote beknoptheid. Motieven voor de genomen besluiten worden zelden gegeven, zoodat men voortdurend zoeken moet naar een verklaring, soms zonder die te vinden.

II. Klankleer.

Over klanken wordt in de Resolutiën nergens uitdrukkelijk gesproken (slechts op één plaats wordt het woord „sonus” gebruikt, zie p. 220). De klanken verbergen zich geheel achter de „spelling”, waartoe besloten werd. Zij moeten dus uit de verschillende spellingbesluiten worden afgeleid, zoodat men soms slechts tot een vermoeden kan komen of geheel in onzekerheid blijft. Men vergelijkte voortdurend Heinsius' klankleer in zijn dissertatie, en de hier en daar uitvoeriger noten bij den tekst.

Klinkers:

ā. Welke klank ā had, is niet uit de Resolutiën af te leiden. Het is mogelijk, dat zich achter de afwijkende spelling hayr (en ayre) de uitspraak blètende æ verbergt, die misschien ook aanwezig is in heyr, heyr cracht, beyr, meyr (naast meer), die in één adem met hayr(en ayre) genoemd worden. (In het „Byvoechsel” nog veyren, waarnaast reviseurs O.T. ook veeren goed achtten). Palataliseering van ā tot ē in geslegen, werd verworpen. Voorts koos men den vorm jammer

met de verkorting van â tot ă voor m, verder het analogisch ontstane werkw. vatten met verwerping van vaten, om verwarring met vaten „vasa” te voorkomen.

ă. Men koos ontfermen, gekerm, kermen, met palataliseering van ă tot ě voor labiaal. Men behield echter ă voor labiaal (labio-dentaal) in armen („brachia”, „pauperes”), barmhertich, erbarmen, tarwe. Rekking voor labiaal werd verworpen in arbeyt (niet aerbeyt). De umlautsvorm gewelt werd verkozen boven gewalt. Bröcht met ǒ < ă < ā < ǎχ werd verworpen voor bracht.

ê. Blijkens verschillende spellingbesluiten onderscheidde men ê, ē, respectievelijk met ee, e, in open lettergreep aangeduid (zie de vbb. bij de Spelling). Voor -r onderscheidde men den afwijkenden klank door spelling met het dubbele teeken: begeeren, leeren, sweeren (echter niet in den *uitgang* -eren). Ei werd in enkele gevallen naast ê (gespeld ee) toegelaten: gemeen-gemeyn; gemeente-gemeynte; (uyt) deelen-(uyt)deylen. Men verwierp echter vleysch, evenals deyl (subst.) Verkorting van ê werd verworpen in oordeel. Men keurde neffens, benefens, effen met verscherping van den consonant en bewaarde korte vocaal, goed naast neven, beneven, even.

ě. Men verkoos in het algemeen de vormen met rekking voor r+dentiaal: rechtveerdich, weerdich, veerdich, peerlen, peerden, steerten, ernst (naast ernst), en verwierp depalataliseering tot a. Bij uitzondering koos men aerde (niet eerde). Voor l werd (palataliseering tot) i afgekeurd in Schelfsee (niet Schilfsee). Elende werd, althans door de rev. N.T., gekozen op etymologischen grond (van ελεος). Apocope van de toonlooze e in den uitgang -inge werd afgekeurd: vernederinge, vermaninge. De toonlooze e voor -lick werd afgekeurd in lieflick, loflick (niet liefelick, loffelick), godtloose (godloose) tegenover godtlick of goddelick, menschelick (I7). Zie het overzicht der vormen bij Heinsius, § 36.

ī. Omtrent al of niet diphthongeering van ī zijn uit de Resolutiën bezwaarlijk conclusies te trekken. De vertalers en herzieners waren uit allerlei streken afkomstig en streefden m.i. in hun besluiten naar *spellingeenheid* in de eerste plaats, elkander in de uitspraak vrijlatend. Men koos capittel met wijziging van heldere i tot gesloten ī. Gordinnen i.p.v. gordijnen, werd voorgesteld op etymologischen grond (van ingorden), maar niet goedgekeurd.

ij. De uitgang -lick (met toonlooze e?) werd tegenover gelijk gesteld. Rechteren met analogische e werd naast klankwettig richteren toegelaten. Rekking van ij voor ʒ(k) tot ij (al of niet gediphthongeed) werd verworpen: dinck, dingen.

ie. Men koos *vyer*, in het algemeen de vormen met *ie*, zoowel uit Oudwestgerm. *iu* als uit *io*.

ō. Uit de spelling met *oo*, *o* in open lettergreep, blijkt, dat men resp. *ô* en *ō* onderscheidde. Verkorting van *ō* tot *ö* voor *m* in *kommen*, werd verworpen. Men koos *oogst* met *ô* (< Augustus) en verwierp *oughst* (< fr. *aoust*, met *g* onder invloed van *oogst*).

ö. Men koos *overstelpt* (met *e* < *o*?), met verwerping van *overstolpt*, *overstulpt*; oordeel met rekking van *ö* voor *r* + *dentaal*.

oe. Men verwierp „*ou*”, den *ô*-representant voor gutturalen en labialen, afwijkend van de normale *oe* < Oudgerm. *ô*. Alom spelde men dus *oe*: *geroepen*, *roepen*; *voegen*, *droegen*, evenals: *goet*, *soet*.

ü. Deze was vermoedelijk voor de vertalers en herzieners gediphthongeerde, zie bij I 9.

Tweeklanken.

ā bleef behouden voor *w* in *raeuw*, *graeuw*, *blaeuw*, *flaeuw*; echter koos men *benautheyt* (niet *benaeuthey*t). Odgerm. *au* + *j* treedt op als *oy* in *hoy*, *stroyen*. Men verwierp *old* in *golt* en koos *gout* (en analogisch *gouden* met verwerping van den oorspronkelijken *umlautsvorm gulden*). Odgerm. *ū* + *w* treedt op als *ou* in (Hollandsch-Brabantsch) *grouwelick*.

Consonanten.

Men koos meestal den vorm met stemhebbende spirant (*v*, *z*) in anlaut: *vol*, *vullen*, *vervullen*, *voncke*; *vijgen*, *vruchten*, *vlamme*, *zee*, *ziele*. Soms evenwel liet men *f* en *v* toe: *flessche-vlessche*; *falsch-valsch*; *fenijn-venijn*. Ook vond men het van weinig belang, of men *fenijn* of *venijn* zou spellen („*videtur parum referre*”, p.). Het feit dat men telkens besluiten nam over *f* of *v* in den anlaut, bewijst dat er twijfel kon bestaan in hoeverre de vreemde oorsprong of gevoelsintensiteit bij het een of andere woord de *f* rechtvaardigde.

Blijkens fonetische spellingen als: *heylich* tegenover *heylige*; *lijf* tegenover *lijven*; *hont* tegenover *honden*, enz. had men oog voor de stemloosheid der auslautende consonanten. In den auslaut hoorde men de stemlooze gutturale explosief na *ɳ* in *coninck*, *dinck*, *rinck*, enz. Inloutend treedt overigens normaal *ɳ* (gespeld *ng*) op in meervouden als *coningen*, *dingen*, *ringen*, en imperfecta als *song(h)*, *dwong*, *hing*. De dialectische voorvoeging van *h* in den anlaut voor klinkers werd verworpen (*eyschen*, niet *heyschen*). Men verwierp Vlaamsch *jonste* met *j* < *g* en koos *gunste*. Ook *jegens* met *j* < *g* werd afgekeurd, tegen(s) *gekozen*; eveneens verwierp men *ellers*,

den oorspronkelijken vorm, en koos elders met ingevoegde d na l voor sonantische r. Syncope van w na ou had niet plaats (bouwde, bouwede). Elisie van t in slechts werd goedgekeurd. Syncope van intervocalische d of overgang van d > j, werd afgekeurd: vergaderen, spoeden, verblijden, bevrijden (niet vergaren, spoeyen, verblyen, bevrijen. Sieden (niet sien); nederleggen (niet neerleggen). Vgl. echter: geschien (Miscellanea).

III. Spelling.

Ik geef hier slechts het algemeene. Op details en afwijkingen van de, voor zoo ver dit mogelijk is, uit de besluiten af te leiden regels, kan hier niet worden gewezen. Men zie hiervoor den tekst en de noten. Als leidend beginsel stelden de vertalers voorop: dat zoo-veel mogelijk veelheid van letters moest worden vermeden. Men wilde dus eenvoudig spellen.

Klinkers.

ā. Krachtens besluit van de reviseurs O.T. spelde men ae in gesloten, a in open lettergreep. Voor de vele overwegingen van de translateurs inzake ae of a in open lettergreep, overwegingen die alle vervielen door het besluit der reviseurs, zie men tekst en noten. Tot een afwijkende spelling besloot men in hayr (ayre werd door de reviseurs vervangen door are).

ē. Men spelde in open lettergreep ee of e, respectievelijk voor ê en ē. Dit valt af te leiden uit: eten, weten, hoereren, bancketeren, domineren, vele, werelt, breken, spreken, wreken tegenover (uyt)deelen, teecken, vreesen. Daarnaast nam men een afzonderlijke beslissing voor ē voor r in: begeeren, leeren, sweeren, met het dubbele teeken. Eveneens onderscheidde men door een afwijkende spelling: heyr, heyr cracht, beyr, meyr (naast meer), veyren (naast veeren).

ī, ĩ. Consonant j werd onderscheiden van vocaal i. Onderscheiden werden i, y (ypsilon), ij („duplex ij”). Voor -ng, -nk spelde men i, niet ij: dinck, enz. In het algemeen besloot men in open en gesloten lettergreep ij te spellen: ijver, ijdel, mijn, dijn, sijn. In auslaut echter y in: hy, sy, by, ghy (G 1). Ie werd in den anlaut ye gespeld: yet, yemant, (tegenover niemant met inlautend ie). Voorts besloot men tot de spelling -ye van den uitgang in: ruyterye. Verder tot vyant, maar tralien (om zwak accent?). Men onderscheidde den uitgang -lick van gelijk, diergelijck met ij.

ō. Uit de vbb. blijkt, dat men eenerzijds in open lettergreep met dubbel of enkel teeken spelde volgens de gelijkvormigheid: boom-

boomen, enz. (O 1); vooral sprekend is O 13: persoon-persoonen, tegenover persone-personen. Anderzijds onderscheidde men ô en õ door respectievelijk oo en o in open lettergreep te spellen: bv. ooge, stooten, koopen, loopen: koken, verdrotten, beschoten. In auslaut spelde men oo: vloot, stroot.

oe. In alle posities oe; ou voor gutturalen en labialen werd verworpen: geroepen, voegen, droegen, goet, soet.

ü. De vocaal u werd onderscheiden van den consonant v. *ü* werd in open en gesloten lettergreep uy gespeld, voor r in open lettergreep u, in gesloten lettergreep ue: nature, ure: suer, muer, borduersel. De spelling wt voor het voorzetsel werd uitdrukkelijk afgewezen.

ö. gespeld eu: deure, treuren.

Tweeklanken.

De tweeklanken met i-achtigen naklank werden gespeld met y: ey, oy, aey, oey. *ui*² werd gespeld uy, niet euy. Een afzonderlijk besluit werd genomen voor de spelling: nieuw.

Medeklinkers.

c, k, ck. In anlaut voor a, o, u en l, n, r, zoowel c als k. In anlaut voor e, i, c voor de spirant, k voor de explosief. In auslaut en in de verdubbeling ck. Overigens verdubbelde men geen consonanten in den auslaut: lam-lammeren enz. (Miscellanea), vgl. ook bevel, niet bevell (Privatim Observata). Slechts in een enkel geval week men daarvan af, om twee woorden te onderscheiden: hij satt tegenover adj. sat. Na ij, ee, ae - ck. Na *ɳ* (inlautend en auslautend) -ck.

ch, g, gh. In het algemeen spelde men in den auslaut ch, indien inlautend g in plaats daarvan optrad: heylich - heylige (ook aan het eind van een lettergreep: klachte). gh werd in het algemeen verworpen (slechts gehandhaafd in enkele gevallen, zie onder G, ook seght in de Miscellanea). Verdubbeling van ch na korten klinker: lacchen.

d, t, dt. Men besloot in den auslaut t of dt te spellen, niet d. t wanneer inlautend d optrad (vgl. de ch-spelling in auslaut): hant, gesont. dt wanneer de d „radicalis” was (zie de noot bij D 1): gemoedt, gevoedt. In het imperfectum van zw.ww., waarvan de stam op d eindigt, besloot men dd te spellen „pro nota imperfecti”: geschiedde.

f, v. Men stelde uitdrukkelijk vast, dat in den auslaut steeds f moest gespeld worden, nimmer v (parallel aan-ch, -t in auslaut): roof, wijf. In anlaut besliste men bij van oorsprong vreemde woorden, en een enkel woord, dat een bijzonderen gevoelstoon heeft, soms voor f, soms voor v, soms liet men beide toe.

h. Deze werd verworpen na *t* in (ver)toon(en), tien.

kw. Werd gespeld *qu* (*quam*).

r. Er werd geen onderscheid gemaakt tusschen rechte en ronde *r*.
s, sch. Etymologisch *-sch* in auslaut en inlaut werd gehandhaafd (vleesch, niet vlees). Inlautend *sch* kon al of niet verdubbeld worden in: tuyschen, eyschen; moest verdubbeld worden in briesschen, ook na korten klinker: flessche, vlessche.

cs, cks, x. In den gen. van subst. werd *x* afgekeurd: conincks, conincs, niet conincx, coninx. In adverbia werd *x* toegestaan: stracx, strax, (reviseurs N.T. prefereerden stracks, stracs). Het adj. dagelijks werd gespeld dagelicks, verbogen dagelicksche. Verder: blixem (reviseurs N.T. ook: blicksem). In diminutiva kon *x* ook gebruikt worden: volxken, volcsken.

z, s. In anlaut besloot men *z* te spellen in: zee (tegenover Schelfsee), ziele. Met anlautende *z* vindt men ook gespeld: zaeyen, zaet, zijn (ww.) Daarnaast treft men echter ook aan: sotte, seggen, sieden, singen, sincken, sien, sitten, sijn (suus), sich, se, sy, selve, selfde, saecke, so, soo. Verreweg overheerschte derhalve *s*-anlaut, die met *z* was betrekkelijk uitzondering. Bij Trommius vindt men buiten de massa namen met *z* alleen *zant*, zee, zegel, zegen, zeel, ziele, zitteren, zoogen, zuigen, zoom, Zuid, *zijn* (ww.), *zijde* (latus). Daarvan zijn er drie stellig „discriminis causa” (cursief), terwijl de *z* van het Duitsche leenwoord zitteren moet dienen om de Duitsche *z* weer te geven (zie beneden). Voor de andere weet ik geen verklaring. Ook inlautend vindt men doorgaans *s*, waar wij *z* spellen: esel (naast ezel), wijse, godtloose, versenen. Er heerscht dus groote onzekerheid in de *s-z* spelling, die echter niet in verband zal staan met uitspraakverschillen, behalve voor een paar Duitsche leenwoorden: gansch, sidderen, waarin de Duitsche *z* werd weergegeven met *tsch* (gantsch, gantschelick), *ts* of *z* (tsitteren, zitteren). Men was begonnen de *letters* *s* en *z* te onderscheiden. Maar hoe ze toe te passen, was nog verre van de communis opinio. Waarom de Statenbijbel voor een klein aantal woorden de *z* heeft aanvaard, is maar voor enkele gevallen duidelijk. Maar er kan geen sprake van zijn, dat de 17e eeuw de *z*-anlaut der Middeleeuwen zou hebben teniet gedaan of willen doen; waar de latere eeuwen toch ook (op Friezen en Amsterdammers na) de *z* hebben vastgehouden. Die lijn liep door. Op te merken valt ook, dat de *s* in anlaut slechts toevallig gegeven wordt, men sprak er niet over bij de *S*, wel over *z* in anlaut bij de *Z* op het einde!

Voorzetsel en lidwoord moesten gescheiden geschreven worden: in de, niet inde (Byvoechsel). Tenslotte wijs ik nog op komste, niet

kompste: dus niet fonetisch. Daartegenover staat slechts zonder t, ontvangen.

Spelling van eigennamen.

Zie over het besluit der Synode van Dordt hieromtrent, boven p. 58, over de uitvoering daarvan p. 65. In de Resolutiën vindt men voorts nog de volgende besluiten met betrekking tot de spelling van eigennamen: Zadok, Jabbok, Habbakuk met k op het einde, in afwijking van den regel -ck in auslaut. Men kon niet tot een beslissing komen omtrent Joannes of Johannes. Reviseurs N.T. besloten tot Joannes. Men besloot tot Philistijnen („cum nostra”), tot Libanon (niet Lebanon) om dezelfde reden.

Spelling van vreemde woorden.

De regel was hier: behoud van de vreemde spelling. Zoo wilde men c spellen in woorden aan het Latijn ontleend, behalve keyser „et si quae similia” (vgl. C 10: cijns a censu). Bij vruchten, vijgen, vlamme wordt vermeld, dat de v-spelling afwijkt van het Latijn en van den bij C gestelden regel. Vgl. ook F 9: falsch - valsch.

Opzettelijk spellingonderscheid om beteekenisverschil aan te duiden.

Dit werd vaak toegepast (al had men ook wel oog voor de bepallende kracht van het verband, zie A 2: „contextus distinguit”; ook T 5). Uit de Resolutiën plaats ik de volgende gevallen bij elkaar: na (post): nae (secundum); gene (illi): geene (nulli); vier (quatuor): vyer (ignis); so, also (transitivum,,’): soo, alsoo („comparativum”); gedoodt, doodt (mortuus): doot (mors); leeder (scala): leder (corium); forme (gedaante, uiterlijke vorm, zie de noot bij F 2.): vorme („daermen yets in giet”); zijn (esse): sijn (suus); piepen (pipire): pijpen (tibiam inflare); hare (possessief pl. masc, ntr.): haere (poss. pl. fem.); (Deze onderscheiding werd echter verworpen. Men behield slechts hare pl. c.g.). sijde (byssus): zijde (latus). Misschien ook, indien hier niet van een klankverschil sprake is: hayr: haer (poss. pron.); heyr: heer (dominus); meyr: meer (plus); beyr (aper): beer (verres).

IV. Vormleer.

1. Artikel. Het paradigma van het bepaald lidwoord stemt overeen met dat van De Hubert, behoudens het volgende: abl. sg. masc.: de wordt „rarissime” toegelaten naast den (van de man); De Hubert heeft alleen den. Dat. sg. fem. de, der als De Hubert, der echter met een zekere beperking: „ubi non parit κακοφωνιαν”. Abl.

sg. fem.: alleen de, niet der ernaast. Abl. plur. masc.: de en den, echter met voorkeur voor de („mollius”, „usitatus”). Dat pl. fem. de, „raro” den (De Hubert alleen de) Abl. pl. fem.: den werd „rarissime” naast de toegelaten. Dat, pl. neutr.: naast den werd ook de toegelaten, „ubi non parit obscuritatem”.

Het paradigma van het onbep. lidw. vertoont de volgende afwijkingen van dat van De Hubert: abl. sg. masc.: van een, naast van eenen toegelaten; nom. acc. abl. sg. fem.: naast eene stelde men een'; abl. sg. fem.: slechts van eene, niet van eener er naast.

II. Substantief.

Het paradigma stemt overeen met dat van De Hubert, behalve in den dat, acc. sg. masc., waar de vertalers alleen man hebben, niet manne. (De Hubert: dat. man, manne, acc. man, somtijds manne). Hier en daar verspreid vindt men nog de volgende *bijzondere opmerkingen*: De gen. sg. fem.: des moeders, des susters, werd toegelaten; des wets verworpen. Uitsluitend: der wet. Omgekeerd moest men echter wel vrl. naamvallen toelaten bij de masc^a: tijt, doot (ter tijt, te dier tijt). Naast des willens stelden reviseurs N.T. des willes. De gen. sg. van woorden op -s kon zoowel zonder uitgang blijven, als -es krijgen: des hals, huys, of halses, huyses. De zwakke mann. gen. sg. op -en werd uitdrukkelijk goedgekeurd bij mensche, vorst, prince, Heere. (des Heeren, niet des Heeres). Ook bij vrl. subst. werd de zwakke verbuiging geaccepteerd („n in faemininis interdum accedere): ter aerden, op der aerden, eener vrouwen man (ook in het paradigma: eener vrouwe vel vrouwen). Als mv. van dak koos men daken, rev. N.T. echter ook dacken.

III. Adjectief.

Een paradigma hiervan wordt niet gegeven. Men vindt verspreid enkele opmerkingen: adj. met subst. verbonden verliezen de -n: goede mannen (p. 211; zie de noot hierbij). Men schijnt (evenals Ampzing en Hooft) een vrl. adj. aan te nemen, dat op -e uitgaat: het vrl. en mv. van vreemt is vreemde (zie *Privatim Observata*, p. 217). Voor het adj. op -en verwierp men den in dezen tijd vaak voorkomenden meervoudsvorm op -e, zonder n: goude, en liet slechts toe gouden of goudene. Voor het participium op -en nam men in het mv. aan -ene: uytgehouwene bornputten. Voor het zelfstandig gebruikte adj. besloot men in nom. en gen. pl. tot den uitgang -en, niet -e: de, der rechtveerdigen. Reviseurs N.T. waren het met de rechtveerdigen niet eens en besloten tot: de rechtveerdige, „nisi euphonia aliud postulet”.

IV. P r o n o m e n.

Pron. pers.: Voor het pron. pers. zie men het paradigma en de opmerkingen daaronder. Opmerkelijk is de uitdrukkelijke verwerping van den dat. sg. 1e pers. *mijn* en van den vorm „*hun*” in het mv. Voorts het door elkander gebruiken van *haer* en *hen* in dat., acc. (abl.) pl. masc. Over de toevoeging -lieden in de 2e pers. mv. werd uitvoerig gesproken. Men besloot-lieden toe te voegen, als D.A. het had, of het verband het noodig maakte. Afkorting van -lieden tot -l. werd verworpen, wegens gevaar voor misverstand (ul. = u liefden). De reviseurs N.T. stelden vast dat -lieden ook bij meervoudig sij kon wegblijven, indien er geen gevaar was voor misverstand; eveneens kon -lieden weggelaten worden in den dat., acc., abl.: ons, u.

Men zag het nadeel van *haer* (dat., acc. sg. fem. en dat., acc. pl. fem., masc., ntr.) in, maar handhaafde meervoudig *haer* met een beroep op dergelijke dubbelzinnigheid in het Latijn (bv. *haec*), ook omdat het soms beter klonk („interdum melius sonet”). Sich werd aanbevolen als reflex. pron. enk. en mv. (het pron. pers. kan dikwijls misverstand geven).

Pron. poss.: onderscheiden werden possessief uwe, uw' van persoonlijk u (Miscell.) Later werd nog eens vastgesteld: uwe Godt of uw' Godt (niet u, uwen), dus voor het masc. zoowel uwe als uw' in den nom. sg. Een onderscheiding haere (pl. fem.) en hare (pl. masc. ntr.) werd overwogen, maar niet aangenomen. Men behield alleen: hare.

Dem. pron.: men besloot tot de selve, het selve, en verwierp -selfde.

Rel. pron.: dewelcke, hetwelcke, niet dwelck.

V. V e r b u m.

Praes.: de 1e pers. sg. praes. indic. gaat uit op -e: ick beminne. Als uitzondering: ick weet.

3e pers. sg. praes. indic. van willen: hy wil (niet wilt).

„ „ „ „ „ van seggen: hy seyt („usitatus”) naast hy seght. 2e pers. ghy seght. Geb. wijs, seght.

Imperfectum: begon (niet begost, begonst, began), begonnen; konde (niet kost); vondt, sondt, (liever dan vandt, sandt, om de analogie met het mv. en verwarring met van 't en sant (arena) te voorkomen); quam (niet kam); geschach (van geschien), geschiedde (van geschieden); hing (niet hinck); (be) dwong (niet (be)dwonck); bracht (niet brocht).

Participium: geslagen (niet geslegen).

V. G e s l a c h t e n.

Uit de vele overwegingen omtrent het geslacht, die we in de reso-

lutiën vinden, blijkt, dat hier scherp op werd gelet. Slechts een enkele geslachtsregel wordt gegeven, (men achtte het geven van zulke regels blijkbaar niet noodig!), de beslissingen betreffen steeds afzonderlijke woorden, waarvan het geslacht onzeker was.

Na aarzeling: „het ooge an de ooge” (O 2), stelde men vast: ooge(oore): fem. ntr. (p. 214); getuygenisse: fem., soms ntr., de gen. *moet* vrl. zijn (der); duysternisse: fem. Zoo alle woorden op -nisse, uitgezonderd het vonnis; wille: masc. (gen. des willens, echter reviseurs N.T. ook des willes); vrede: eerst (in de Miscell.) nog ietwat aarzelend masc. verklaard („visum usitatus”), later nog eens uitdrukkelijk: Godt des vredes (Priv. Obs.); gereetschap: eerst fem. en ntr., (Miscell.), maar later koos men ntr. (Priv. Obs.) Men behandelde daar tevens andere woorden op -schap en besloot voor dronckenschap, vrientschap, gemeenschap, maegschap tot het vrl. geslacht; werelt: fem. (rev. N.T. ook masc.); stadt: fem.; Jordane: masc., fem., ofschoon namen van rivieren gewoonlijk masc. zijn; tijt: masc. (ondanks ter tijt, te dier tijt); doot: masc. (ofschoon ook wel eens vrl. nv. voorkomen); pat: ntr.; strick: masc., ntr.; esel: masc.; boeck: ntr.; nacht: fem., masc.; wet: fem.; maent: geslacht onduidelijk.

VI. W o o r d k e u s. ¹⁾

Ontleende woorden: Ten opzichte van de ontleende woorden namen de vertalers en herzieners een gematigd-puristisch standpunt in. De vertalers O.T. deelden in hun Memorie aan de herzieners mee, dat zij zooveel mogelijk alle vreemde woorden hadden vermeden, behalve die geheel ingeburgerd waren, zooals: „Tente, Tabernakel, rebel-leeren, instrumenten, fondamenten, etc. ²⁾” De gezamenlijke vertalers bespraken deze kwestie naar aanleiding van het woord faeme (F 6) en namen thans eenzelfde besluit. Een aantal ingeburgerde en dus toegelaten vreemde woorden volgt daar. Wat de germanismen betreft, het trekt de aandacht ³⁾, dat in de reeks toegelaten vreemde woorden bijna geen aan het Duitsch ontleende voorkomen (het eenige is hutten, dat reeds lang was ingeburgerd en hier ook niet als vreemd woord wordt genoemd, doch slechts in onderscheiding van Tabernakel en tenten.) Over borne, enz. zie men de noot bij den tekst). De van oorsprong Duitsche uitgang -isch werd eenigszins teruggedrongen. (S 2: Hebreusch, niet Hebreeisch; in het Byvoechsel:

¹⁾ Men zie hierover vooral de studie van Heinsius in De Statenvertaling, 169—180, waar Statenbijbel en D—A uit dit oogpunt worden vergeleken.

²⁾ Zie artikel 5 der Memorie, p 195.

³⁾ Heinsius wijst daarop, De Statenvertaling, p 175.

Joodsch, dus niet Jodisch). Men vergelijkte verder Heinsius' studie over de woordkeus in den Statenbijbel, vergeleken met dien van D.A., waaruit blijkt, dat in den Statenbijbel de germanismen, waarvan het O.T. van D.A. wemelt, over het algemeen opgeruimd zijn en vervangen door goed-Nederlandsche woorden. ¹⁾ Dat het N.T. van D.A. weinig germanismen heeft, is niet te verwonderen. Heinsius vergist zich, als hij schrijft: „Wellicht is Van Wingen voorzichtig geworden door den tegenstand, dien het N.T. van zijn vriend Utenhove om de zonderlinge taaleigenaardigheden (vooral het woordje *aver* voor „maar”) had ondervonden, en heeft hij meer zorg aan de taal van dit gedeelte besteed”. ²⁾ De verklaring ligt hierin, dat het N.T. van D.-A. door Dyrkinus vertaald is naar het oorspronkelijke Grieksch, en dus een heel ander karakter heeft dan het door Van Wingen naar Luther bewerkte O.T. (zie boven p. 40v.).

Nederlandsche woorden: Naast de vele gevallen, waarin een bepaalde *klank* of vorm wordt goed- of afgekeurd, en die hier buiten beschouwing moeten blijven, staan slechts weinig gevallen van eigenlijke keuze (verwerping) van woorden. De grens is moeilijk scherp te trekken. Uit de Resolutiën breng ik hier het volgende bijeen: Men koos: vertoonen, betoonen, toonen, en verwierp Vlaamsch vertoogen, betoogen, toogen. Evenzoo vreemt met verwerping van Z.Ned. vremt; gunste met verwerping van Vl. jonste. Schuyffelen werd verworpen voor aenfluyten; deur (voorz.) werd verworpen voor door, om verwarring met deur „janua” te voorkomen. Naast lofgesanck stelden reviseurs N.T. lofsanck. Vaten (ww.) werd verworpen voor vatten, om verwarring met vaten „vasa” te voorkomen. Nochte en noch achtte men beide goed, evenals genoemd en genaemt. Men verwierp Fri. en Oostelijk-nederlandsch hacken voor hien, versenen. Geloven in de beteekenis beloven werd „propter ambiguitatem vocis geloven” afgekeurd voor beloven. Optassen keurde men af, alleen ophoopen, ophoogen werden toegelaten. Geblijcken i.p.v. blijcken werd verworpen. Eerlickheyt (in de beteekenis: heerlijkheid) werd verworpen voor heerlickheyt. Men koos tegen (tegens) en verwierp jegens. Looverhutzen naast loofhutzen, werd afgekeurd, maar reviseurs N.T. achtten „utrumque tamen usitatum”.

Woordonderscheiding. Uitdrukkelijk werden onderscheiden: duncken (videri): dencken (cogitare); sap (succus): sop (jusculum); of (particula dubitandi): ofte (echter wordt of ook wel voor ofte gebruikt);

¹⁾ Heinsius in De Statenvertaling, p 175.

²⁾ a. w. p 176.

even („similitudo" aanduidend): effen („planities" aanduidend); reden (sermo, ratio): voorrede, voorreden; liggen: leggen; Richteren („in titulo libri"): richters, rechters (ubi de jure dicendo agitur); ijver: jaloerscheyt; och (vovendo): ah (lamentando); een onderscheiding tegen (contra): tegens (erga) werd overwogen, maar niet aangenomen. Diender werd verworpen, dienaer alleen toegelaten. Als diminutief suffix koos men Zuid-Ndl. -ken, met verwerping van -gen, -jen; sus anders werd verworpen voor anderszins.

VII. E t y m o l o g i e.

Enkele, meest onjuiste etymologische opmerkingen werden gemaakt: vreemt verklaarde men als verheemt (onder invloed van Kiliaen vermoedelijk, zie de noot); arm (brachium) achtte men afkomstig van Latijnsch armus; sommigen meenden, dat gordijnen afkomstig was van ingorden, waarom zij voorstelden het woord te vervormen tot gordinnen; elende achtten de meeste reviseurs N.T. afkomstig van Gr. eleos, de minderheid zag de juiste afleiding in. Sommigen meenden, dat de uitgang -lick verband hield met gelijk. Men besloot desnietteenstaande -lick te spellen.

Hooft's Waernemingen op de Hollandsche taal.

I. T i j d v a n o n t s t a a n.

Uit de mededeeling van Lambert ten Kate in het voorbericht voor zijn uitgave der Waernemingen,¹⁾ weten wij, dat deze geschreven moeten zijn na 10 December 1635. Ten Kate vertelt nl., dat hij, kort voor het drukken der Waernemingen zou aanvangen, een hs. ervan ten geschenke kreeg van Prof. A. van Kattenburg, die het als het origineele manuscript van Hooft, ontvangen had van Gerard Brandt. Om geheel zeker te zijn, begaf Ten Kate zich met Kattenburg naar den kenner van Hooft's hss.: Gerard van Papenbroek. Deze herkende het schrift van Hooft en deelde hun mede, dat dit hs. geschreven was met Hooft's latere hand, waartoe hij in 1635 overging, precieser: op 10 December 1635. Van Papenbroek toonde hun den brief aan Baek van 10 December 1635,²⁾ waarin Hooft rekenschap geeft van zijn veranderd schrift. Ook voor de bepaling van den terminus ante quem, geeft Ten Kate reeds een aanwijzing in zijn „Aenmerking” bij de laatste waerneming (126). Hij merkt daar op, dat deze waern. „later” moet geschreven zijn, daar Hooft pas in Sept. 1641 besloot tot de spelling aa in open lettergreep. (Dit werd hem door Van Papenbroek meegedeeld). Hij vond dan ook in het origineele hs., dat de waern. 1 t/m 62 (en de „Gedenknis”, d.i. 119—126) bevatte, „doorgaends ae voor aa geschreven”. (Opmerkelijk is, dat in de Gedenknis ae niet voorkomt: naamen, waaren). Het is bekend, dat Hooft sinds 16 Sept. 1641 in open lettergreep aa ging schrijven. Na dien tijd komt ae nog wel eens bij vergissing voor, maar hoe langer hoe minder.³⁾ Ik vestig nog de aandacht op de volgende punten uit de Gedenknis, die louter spellingkwesties bevat, dus één geheel vormt en misschien is opgesteld met het oog op het eerste stuk der Nederlandsche Historiën, dat in 1642 verscheen, maar reeds 23 Februari 1638 voltooid was,

¹⁾ Aenleiding I, Amsterdam, 1723, Bijlage 8.

²⁾ Van Vloten III, no. 550.

³⁾ Zie den brief bij Van Vloten en vgl. Leendertz, Gedichten van P.C. Hooft I, Inleiding, LXIII, wiens mededeelingen door mij gecontroleerd zijn. In een brief van 15 Sept. 1641 schrijft Hooft nog overal ae, in een kort briefje van 16 Sept. aan Baek eveneens, maar denzelfden dag schrijft hij een tweeden, langeren brief, waarin overal aa, op een enkel geval na (verzaeden, haere, aenslaghen). In de brieven na 16 Sept. 1641 komt hier en daar nog ae voor, maar in afnemende mate. In brieven van Maart, April, Mei 1642 vond ik consequent aa.

naar Brandt's mededeeling. In 121 besloot Hooft uu voor r te spellen (muur, zuur, duur) niet ui. In waern. 1—62 vindt men echter uire (13, 22), duir, duiren (53). In 126 neemt hij zich voor voortaan ee te spellen in open lettergreep, maar in 1—62 vindt men nu eens e, dan ee, zonder dat daar eenige regelmaat in te bespeuren is. De conclusie dunkt mij gewettigd, dat niet alleen de laatste waern. (126), maar de geheele Gedenknis (119—126) tot een latere periode behoort, en door Hooft is opgesteld in Sept. 1641 of kort daarna, zijn nieuwe spelling-practijk begeleidend. In ieder geval staat dus vast, dat de laatste waern. van eind 1641 dateert. Daarmee zijn de tijdgrenzen, waarbinnen Hooft deze taalkundige opmerkingen neerschreef, vastgesteld, op uitwendige gronden (aard van het schrift, spelling).¹⁾

Het is echter mogelijk op grond van den inhoud der waern. nog iets naders te weten te komen omtrent den tijd, waarin ze, of althans een gedeelte ervan, moeten geschreven zijn. Het trekt nl. de aandacht, dat Hooft in de voorbeelden, die hij geeft, zoo vaak den naam Henrik de groote, Henrik de derde, Koning Henrik noemt (zie 35, 86, 96, 99, 101, 103). Een sterk bewijs, dat Hooft met zijn Henrik de Groote bezig was tijdens het opstellen zijner waern. levert de naam Desdiguières in 85. Desdiguières was een krijgsoverste van Henrik den Grooten en wordt in Henrik (1e druk, 1626), genoemd op p. 91, 149, 171 (misschien nog op meer plaatsen). Zie voorts nog p. 110 v., voor een derde bewijs.

Hoe kunnen de waern. (of een gedeelte daarvan) samenhangen met de Henrik de Groote? De verklaring ligt hierin, dat Hooft in dezen tijd bezig was met een grondige herziening van dit werk, in verband met een nieuwen (derden) druk. Deze 3e druk verscheen in 1638, t'Amsterdam, by Willem en Iohan Blaeu in 4°. ²⁾ Op de titelpagina staat: „Naerder overzien, ende vermeerderd”. In een brief aan Huygens van 30 Maart 1638 schrijft Hooft: „Hier bij komt Henrik de Groote,

¹⁾ Het is mij niet duidelijk, hoe Leendertz in zijn Bibliographie der werken van P. C. Hooft, 's-Gravenhage, 1931, p. 70 kan schrijven: „waarschijnlijk zijn deze aantekeningen begonnen in of kort na 1623, omdat de Hubert herhaaldelijk genoemd wordt. Maar reeds Papenbroek heeft zeer juist gezien, dat het grootste gedeelte is geschreven tusschen Dec. 1635 en Sept. 1641, de rest daarna.” Het lijkt mij toch onwaarschijnlijk, dat Hooft zijn aantekeningen van voor 1635 later zou hebben overgeschreven! Wat Leendertz bedoelt met „de rest daarna” is mij een raadsel. Er is geen rest. Waern. 126 is de laatste. Dat De Hubert „herhaaldelijk” (drie maal) genoemd wordt, is zeker geen bewijs. Hooft putte uit zijn herinnering of uit aantekeningen van dien tijd. Ook kan hij later (na de Letterkunstige Vergadering) nog contact met De Hubert gehad hebben.

²⁾ Zie de uitvoerige beschrijving door Leendertz, Bibliographie, no. 117.

iets verandert en gemeedert: oft ook gebeetert, waere my konst te weeten, die wel gehoord heb dat de Tatiaen, waenende in sijn' ouwde daeghen eenighe schilderijen, te vooren gewracht, fraeyer te maeken, de zelve met groove kladden verleelijkte. Dies zeind ik dit stuk, om het te strijken aen den toetsteen van Uwer Ed. Gestr. oordeel, 't welk daerover gestreken, my een slotvonnis verstreken zal, waer nae ik my hoope in andre te richten".¹⁾ In een brief van 27 Mei 1638 aan Joachim van Wikkevoort, tot Paris, laat Hooft zich over de drukken van den Henrik aldus uit: „d'eerste druck is schoonder ende in grooter form, de tweede al te slecht; de laeste in kleender letter en form dan d'eerste, maer wat duidtlijker gestelt ende vermeerderd. Derhalven gelieve Uwer Ed. Gestr. in zulken gevalle, my te verwittighen, wat soorte daer de dienstighste zal wezen".²⁾

Het grootste deel der waern. (Henrik reeds in 35, Desdiguières in 85, Henrik nog in 103 genoemd) is dus m.i. door Hooft geschreven, terwijl hij bezig was zijn Henrik de Groote te herzien voor den derden druk, dus tusschen 1635 en 1638. De Gedenknis (w. 119—126) is van lateren datum, nl. van eind 1641. De grens tusschen de waernemingen voor en na 1638 opgesteld, is overigens niet precies te trekken.

Het moet dus mogelijk zijn de waern. te toetsen aan de verbeteringen, die Hooft in Henrik³ aanbracht. Ik heb hiertoe de eerste 40 pagina's uit Henrik¹ (1626) vergeleken met 't overeenkomstige stuk in Henrik³ en kon inderdaad telkens de overeenkomsten met verschillende waern. constateeren (Zie de verwijzingen naar Henrik de Groote in de noten).³⁾

Het Bloemendaalsche exemplaar. (Bl.).

Leendertz maakt in zijn *Bibliographie der werken van P. C. Hooft* melding van een exemplaar van den eersten druk van Henrik de Groote „waarin met inkt vele veranderingen door Hooft zelve zijn gemaakt".⁴⁾ Het is mij gelukt dit exemplaar op te sporen. Het is

¹⁾ Van Vloten, no. 678.

²⁾ Van Vloten, no. 157. Zie verder Leendertz, *Bibliographie*, p. 24 over de exemplaren van den 1en en 3en druk van Henrik de Groote, die Hooft naar Frankrijk stuurde, in verband met zijn (met succes bekroonde) pogingen om den riddertitel te verwerven van den koning.

³⁾ Kossmann maakte reeds bij zijn vergelijking van de Granida-uitgave van 1636 met het hs. en de uitgave van 1615, gebruik van Hooft's Waernemingen (*Tijdschrift*, 36, p. 97 vlgg: „De varianten van Hooft's Granida"). Deze toetsing (aan *sommige*) waern., niet alle!) kon plaats hebben 1° omdat verschillende waern. vóór 1636 kunnen zijn opgesteld. 2° omdat veel wat in de waern. werd vastgesteld, ook reeds eerder voor Hooft min of meer vaststond.

⁴⁾ *Bibliographie*, no. 115 slot.

thans het eigendom van Mevrouw de Weduwe Hooft van Vreeland te Bloemendaal, die zoo vriendelijk was het mij eenigen tijd ten gebruike af te staan.¹⁾ Dit exemplaar plaatst mij voor een raadsel, dat ik niet heb kunnen oplossen. Op de keerzijde van het schutblad voorin staat, met een mij onbekende hand geschreven: „Deeze Henrik de Groote is doorgaans met de eigen handt des Drossaarts verbeterd, en verandert”.²⁾ Het portret van Hendrik IV na de opdracht aan Diedrik Bas, ontbreekt (zie de beschrijving door Leendertz van den 1en druk in zijn Bibliographie). De verbeteringen, door Hooft in dit exemplaar met inkt aangebracht, betreffen voor 't grootste deel de spelling: de c van ck werd overal geschrapt (het is te begrijpen, dat hij wel eens een geval over het hoofd zag). Verder werd tallooze malen a, e, o in open lettergreep veranderd in ae, ee, oo (maar dikwijls liet hij ook a, e, o staan); uu voor r werd ui. In het imperfectum van zwakke werkw. met stam op -d werd alom de enkele d verdubbeld. Dit zijn de hoofdzaken. Enkele spellingswijzigingen van minder „omvang” laat ik maar buiten beschouwing. Naast de spellingwijzigingen, merken wij telkens veranderingen op, die de buiging en geslachten betreffen. Dan zijn er nog enkele verbeteringen, die de woordkeus raken.

Uit een vergelijking van Bl. met Henrik³ (Henrik², 1636, kan buiten beschouwing blijven. Dit is een ongewijzigde herdruk van Henrik¹, op onbeteekenende spellingverschillen na: vooral met betrekking tot s—z, g—gh)³⁾ bleek mij nu, dat de tallooze spellingverbeteringen in Bl. niet zijn overgenomen in den derden druk, wel de veranderingen in de buigingsvormen (een enkel geval daargelaten). De spelling in Henrik³ is gelijk aan die in Henrik¹, afgezien van verschillen t.o.v. g—gh, die onbeteekenend zijn, en zonder eenige regelmaat. Behalve in de spelling wijkt Henrik³ af van Bl., door vele omzettingen van zinnen, wijzigingen in de zinsconstructie, en een aantal *toevoegingen*, die in Bl. ontbreken. Het is mij dus niet duidelijk, wat Hooft met deze verbeteringen in Bl. voor had.

Op één plaats in Bl. wil ik nog de aandacht vestigen. Op p. 132 leest men: „des overleden Henrik de derdes gedachtenis”. Hooft

¹⁾ Leendertz' opgave: „te Heemstede” is verouderd.

²⁾ Het hs. komt, zoover ik zie, overeen met dat van het manuscript van Henrik de Groote. Het lijkt mij niet aan twijfel onderhevig, dat deze verbeteringen inderdaad van Hooft afkomstig zijn. Voor de zekerheid vergeleek ik nog de uitgave door van Hoogstraten in Mengelwerken, 1704, waaruit mij bleek dat Van Hoogstraten (die aan Hooft's spelling een en ander veranderde) de verbeteringen in Bl. niet aanbracht.

³⁾ Vgl. Hooft's ongunstig oordeel over dezen 2en druk in kl 8°, boven, en zie Leendertz' Bibliographie no. 116 (vgl. 118).

schrapte de derdes door en zette aan den kant: des derden. Dit schrapte hij weer en zette er naast: de derdes. Als men waern. 96: „Des overleden Henrik de derdes? oft des overleden Henrix de derde oft' des derden?" hiernaast legt, dan is duidelijk, dat deze is opgesteld naar aanleiding van de genoemde plaats in Henrik de Grootte.

II. Karakter der Waernemingen.

Het karakter der waern. staat in verband met de wijze, waarop ze meerendeels ontstonden: bij het corrigeeren van zijn vroeger werk. De waern. zijn een reeks van opmerkingen en vragen, waaraan alle compositie ontbreekt, opgekomen uit de behoefte van het oogenblik. Bepaalde kwesties laten Hooft niet los, zoodat hij er telkens op terugkomt. Een taalverschijnsel, dat hem treft, noteert hij, al of niet met een poging tot verklaring. Soms wordt één kwestie in enkele achtereenvolgende waern. behandeld, meestal springt hij van het een op het ander. Zoo vormen de waern. een vrij chaotisch geheel en is, om Hooft's grammatische denkbeelden te leeren kennen, systematisering ervan eerste eisch (zie het Overzicht, p. 114 vlgg.). Een volledige buigingsleer van Hooft is uit de waern. niet op te bouwen. Hooft behandelde er in het algemeen alleen de onzekere punten in, die gebleven waren na de letterkunstige vergadering (d.i. wat de buiging betreft, vooral het zelfst. gebruikte adj.).

III. Invloeden op Hooft.

Hooft maakte deel uit van de Letterkunstige Vergadering en onderging dus den invloed van de taalkundige besprekingen met Vondel, Reael en De Hubert, en het taalbesluit (Letterkunstig Besluit) daar opgesteld. Op dit Besluit zinspeelt hij in w. 30, 38.¹⁾

Dat Hooft zich aan deze regels in de practijk hield, blijkt ook duidelijk in zijn brief aan Wytz van Sept. 1626. Zie het citaat boven, p. 4. Ons treft hierin tevens, dat Hooft *Van Heule's juist verschenen spraakkunst* noemt. Hij zal deze wel niet alleen aan Wytz ter lezing aanbevolen hebben, maar ze zelf ook bestudeerd hebben. Ik heb dan ook in de noten bij de waern. meermalen Van Heule's spraakkunst kunnen vergelijken, en vermoed, dat sommige waern. onder invloed van deze grammatica geschreven zijn.

Naast dezen invloed in het algemeen van de letterkunstige vergadering, treedt de bijzondere invloed van De Hubert naar voren. Ongetwijfeld heeft Hooft diens Waarschouwinge gekend en bestu-

¹⁾ Vgl. boven, p. 4.

deerd. Drie maal wordt „Hubert” in de waern. genoemd (zie 7, 29, 35). Men krijgt den indruk, dat hij De Hubert als een autoriteit in grammaticis beschouwde, met wiens oordeel rekening moest worden gehouden, al durft hij wel daarvan afwijken (zie 29, 35). Vergelijkt men echter 29 en 80, dan blijkt Hooft, die eerst pertinent: het groot huys afkeurde, later zich bij De Hubert's standpunt: het groote huys of het groot huys te hebben aangesloten.

IV. Handschriften, Vroegere uitgaven, Wijze van uitgave.

Wat wij over de hss. der waern. weten, danken wij aan de mededeelingen daarover in het voorbericht van Ten Kate voor zijn uitgave. Hij vermeldt eerst de uitgave van een klein aantal waern. „uit de ongedrukte schriften van den Drost aen 't gemeen . . . meegedeelt”, door Van Hoogstraten in zijn Aenmerkingen over de geslachten der zelfst. nw. van 1700 (1e druk) en 1710 (2e druk).¹⁾ Eind 1710 echter kreeg Ten Kate een breeder afschrift der waern. van Mr. Matthias Ooster ter inzage, ongeveer zes maal zooveel bevattend als wat Van Hoogstraten gegeven had. Hij nam hiervan een zorgvuldige copie, plaatste naar Van Hoogstraten's voorbeeld nummers bij de waern. en gaf de oorspronkelijke pagineering in margine aan. Ooster deelde hem mee, dat hij zijn afschrift „voor vele jaren” gekregen had van wijlen Bon. Overbeek, en meende, dat die het zijne ontleend had aan een ander „voorschrift” van wijlen den ouden Gerard Brandt, „die wederom waarschijnlijk het zijne zal gevonden hebben onder de Ongedrukte schriften van den Ridder Hoofd zelf, waarvan hem handreiking gedaen is geweest, toen hij de Werken van Dien Ridder uitgegeven en zijn Leven beschreven heeft”.

Dit alles deelt Ten Kate mee in het jaar 1719. In 1723 voegt hij er het volgende aan toe: Kort voor het drukken der waern. zou beginnen ontving hij „een oud geschrift daer van” van Adriaan Kattenburg, „tegenwoordig Professor Theolog.: onder de Remonstranten”. Deze had het als een oorspronkelijk hs. gekregen „van wijlen den ouden Gerard Brandt”. Van Papenbroek bevestigde dat dit het origineele hs. Van Hooft was, op grond van het schrift (zie boven p. 107). Dit origineele hs. bevatte slechts waern. 1 t/m 62. „Hier mede was dit zak-boekje vol geraekt, en 't overige schijnt of in een ander boekje of op losse blaedtjes, die nu vermist worden, gezet geweest zijn; gelijk ik ook hier nog een los blaedtje bykreeg, wat grooter

¹⁾ Ten Kate vergist zich. De 2e druk verscheen in 1711.

van form, en wel zekerlijk van dezelfde hand en Lettergedaente, behelzende nettelijk het slot van deze Waernemingen, beginnende van onze CXIX, tot de CXXVI Afdeeling daer onder". (dat is dus de Gedenknis, die het slot der waern. vormt). Hij vergeleek zijn afschrift met het origineel en bevond, dat het precies gelijk was, tot in de spelling toe, behalve op enkele plaatsen, waar hij het origineel dus volgde.

In dienzelfden tijd kreeg hij nog een „ander afschrift van een onbekende hand, dog even groot als dat gene, dat ik van Heer Ooster ter leen bekomen, en waer na ik het mijne afgeschreven had, van Do. Pr. Verwer, Leeraer der Remonstranten". Ten Kate vergeleek nu w. 63 tot het einde in zijn afschrift en dit laatste, en bevond ze „genoegsaem in alles eenstemmig . . . uitgenomen eenige zeer weinige en geringe verschilljetjes, nu eens bij 't mijne, dan eens bij 't zijne beter; welk laetste ik dan ook in dit mijne overgebracht heb".

Noch van het origineele hs., noch van de drie afschriften die Ten Kate noemt, heb ik ergens een spoor kunnen ontdekken, ondanks al mijn nasporingen. Leendertz vermeldt in zijn Bibliographie (van 1931): „Geen hs." en daar moet 't voorloopig bij blijven. Het blijft overigens vreemd, dat van de vier hss., die met zekerheid in 1723 bestonden, geen enkel bewaard zou zijn gebleven.

Vroegere Uitgaven. De reeds genoemde uitgaven door D. van Hoogstraten en L. ten Kate zijn voortreffelijk beschreven door Leendertz in zijn Bibliographie der Werken van P. C. Hooft, no. 229, 230, waarnaar ik dus korthedshalve verwijs.

Wijze van uitgave.

Men vindt hier de waern. herdrukt volgens de uitgave van Ten Kate. Dat deze groote zorg er aan besteedde, bleek boven. Zijn „Aenmerkingen" heb ik weggelaten, en de Romeinsche cijfers, waarmee hij in navolging van Van Hoogstraten de waern. nummerde, vervangen door gewone. Op enkele drukfouten is in een noot de aandacht gevestigd.

V. Overzicht van Hooft's Waernemingen.

1. Algemeene beschouwing:

(Vgl. boven: Het karakter van Hooft's Waernemingen, p. III.)

In Hooft's Waernemingen nemen de buigingskwesties de grootste plaats in, en daarvan in het bijzonder de buiging van het adjectief. Van de 126 waern. zijn er niet minder dan 73 aan buiging en buigingsverschijnselen gewijd, en van deze 73 betreffen 37 de buiging van het

adjectief. Vooral de declinatie van het zelfstandig gebruikte adj. (waartoe hier ook te rekenen zijn woorden als: alle, d'een, d'ander, dezelve), zit Hooft dwars; telkens komt hij er op terug, corrigeert zichzelf, uit twijfel, lost op en verwerpt weer, totdat hij tot een eenigszins bevredigend systeem gekomen is.

Het beheerschende principe in de waern. is *de drang om te differentieeren*. Het ideaal is, dat iedere vorm (woord, constructie) zijn eigen functie (beteekenis) ondubbelzinnig uitdrukt. Daarom die groote zorg aan de buigingsvormen besteed; vandaar ook, dat hij door middel van spellingverschil, door het plaatsen van accenten, door constructieverschil, steeds tracht dubbelzinnigheid te vermijden. Het Latijn met zijn rijk vormensysteem is hem daarbij vanzelfsprekend het voorbeeld. Andere gezaghebbende grammatica, die daarvoor beter zou hebben kunnen dienen, bestond er niet; tegenover de Grieksche had zij toch de oudste en beste brieven, en in de omringende landen was men ook nog zoekende en tastende, met hetzelfde Latijnsche model staag voor oogen. En zelfs in de eeuw der nieuwe linguïstische wetenschap is het verschijnsel van overschatting van de modeltaal niet onbekend (tòt de Junggrammatiker het Sanskrit, toen het Engelsch, gezwegen van de zgn. primitieve taal).

Dit bedenke men goed. Het is zeer begrijpelijk, dat Hooft en anderen bij hun beschouwing van het Nederlandsch zich te veel lieten leiden door het Latijn. Naast dezen differentieeringsdrang is het de „usus”, *het gebruik*, dat Hooft leidt. Telkens keert het: „men zegt” e.d. terug. Echter is het gebruik niet het eenige richtsnoer. Als het hem voor onderscheiding en orde wenschelijk voorkomt, gaat hij wel eens er tegen in, en zou regelend willen optreden. Toch beperkt dit zich tot enkele gevallen en dan is er nog meestal alleen sprake van een idee, dat Hooft oppert, zonder het in practijk te brengen.

Tenslotte: naast de buiging zijn het ook allerlei andere taalverschijnselen, die Hooft treffen. Hij toont een open oog voor de taal in het algemeen. Tegenover een quasi-modern, a-historisch, op eigen afwijkende taalbeschouwing berustend, hooghartig veroordeelen, past veeleer een historisch, begrijpend beschouwen van het moeizaam zoeken van dezen taalbouwer.

II. Spelling. (over *klanken* geen opmerkingen, behalve in 121, zoodat er geen sprake is van een klankleer).

Slechts enkele waern. betreffen de spelling. Behalve in de Gedenkknis (119—126), die louter spellingskwesties bevat, vindt men nog iets in 19, 37, 84 en 117. Ik volsta met een korte aanduiding:

- 119, 119: achtten, kosten met tt.
 117: ee in open lettergreep geprobeerd.
 120: Zuid- en Noordhollandt met koppelteeken.
 121: muur met uu, tegenover kruiden enz. om het verschil in *blank*.
 122: hoofdletters in eigennamen en aan het begin van een „Zinslot of periode”.
 123: „Laschwoorden” met koppelteeken.
 124: geleit (= gelegd) tegenover geleidt (van leiden).
 125: begon ze e.d. niet aaneen schrijven (vgl. echter 84).
 126: De dubbele-klinkerspelling vastgesteld voor ē, ā in open lettergreep: zeege, zeeden, verklaaren.
 37: een (lidw.) tegenover één (telw.) met accent.

III. Vormleer.

1. Geslachten, naamvallen.

Geslachten: Woorden, die in den nom. -e kunnen hebben, zijn vrl. (15, 116). Er zijn vele „communia nomina” (woorden met tweemaal geslacht) (17). Uit het feit dat een aantal woorden *den* in den abl. hebben, concludeert Hooft tot het mann. geslacht (28). Hij stelt de vraag of persoon „communis generis” is (106) en beslist dat lijftoght fem. is (113). Er zijn een aantal uitdrukkingen, waarin woorden een ongewoon geslacht hebben (115). Verder geen opmerkingen over het geslacht. Hooft had hiermee blijkbaar geen moeite!

Naamvallen: Hooft onderscheidt, evenals De Hubert en Ampzing 6 naamvallen, (in de Resolutiën 5, geen voc.), steeds met de Latijnsche namen aangeduid. De abl. is de vorm na *van* (ook *in*, zie 39) en komt steeds in vorm overeen met den dat. (zie 38 slot).

2. Artikel.

De buiging van het artikel (63) stemt overeen met die bij De Hubert, behalve in den dat., abl., pl. fem. met *der* naast de. Met der staat Hooft hier alleen. Hoe kwam hij aan den vorm? Misschien is *der* in den abl. pl. fem. zoo te verklaren, dat Hooft hier, evenals in den sg. fem., twee vormen wilde hebben. De abl. pl. masc. en ntr. hadden ook twee vormen (ook de dat., abl. sg. ntr.) „Der” ontleende hij dan aan den sg. De datief pl. werd de, der, conform den abl. Mijn promotor maakte mij er op attent, dat de dat. pl. fem. *der* in de 19e eeuw nog weer opdook. Bij Potgieter komt hij veel voor (vermoedelijk als onafhankelijke analogie naar den dat. sg.: de, der, om zoo den al te „mannelijk” klinkenden gemeenschappelijken vorm op n voor vrouwelijke meervouden te vermijden).

Bijzondere opmerkingen:

De gen. sg. fem. *des* is ongeoorloofd (34) „Ter” zou misschien als dat. fem. sg. kunnen dienen, „ten” voor dat. masc. sg. Dan zou er onderscheid zijn tusschen dat. en acc. masc., en fem. (25).

91: Hij stelt de vraag of *een* „in vele casubus” niet naar verkiezing al of niet verbogen kan worden.

3. Substantief.

Het paradigma (64, 78) stemt overeen met dat van De Hubert, slechts heeft Hooft in den acc. sg. masc. alleen man, niet *manne*.

Bijzondere opmerkingen:

De gen. sg. fem. op -s is niet geoorloofd, als deze met het artikel achter het bepaalde staat: de liefde des moeders; wel *a.* als de gen. zonder artikel of adjectief voorop staat: deughds lof; *b.* als partitieve gen.: veel zorghs; (34); *c.* als de gen. voorop staat met onverbogen art. of adjectief (pron. poss.) er voor: zijn’ majesteits meening (35), *d.* in: buiten scheuts e.d., zonder artikel (17). Zie verder 17, 90, 93, 95 en de noten.

De zwakke vrl. gen. op -en is ongeoorloofd (onzer vrouwen kerk), want vrouwen is pl. (35).

Masc. op -st zou Hooft „heteroclytisch” willen buigen, om den genitief op -s te vermijden: der geest, der dienst, in dat., acc., abl. den (100).

4. Adjectief.

a. *Het adj. voor substantief* (26, 29). Het paradigma is gelijk aan dat bij Ampzing (zie Taelbericht, 6, De Hubert en de Statenvertalers geven geen paradigma van het adj.), behalve in den voc. sg. ntr.: o vroom (Ampzing: o kleyn of kleyne kind), terwijl Hooft in den nom. sg. masc. naast een vroom man, een sterke leeuw stelt. In den dat., abl. sg. masc. ntr. stelde Hooft eerst een vorm op -e, zonder -n (vroom), maar hij kwam daar later op terug (zie 26, 32, 38, 42) en beperkte dat tot de alleenstaande adjj., waarbij uit het voorgaande een subst. kon worden aangevuld.

Bijzondere opmerkingen:

De *nom. sg. masc. na een*: Dit was voor Hooft een moeilijk punt (dat is het nu nog!!) Zie (8), 28, 29, 79, 92. In 28 stelt hij een vroom man, enz. (menschelijke personen) naast een sterke leeuw, enz. (andere substantieven). In 29 constateert hij voorzichtig, dat blijkbaar bij menselijke personen het adj. onverbogen blijft, maar . . . men zegt toch: een rijke boer, een gaeuwe dief. Echter zou men hier tegen kun-

nen opmerken, dat men *behoort* te zeggen: een rijk boer, en dat een gaeuwe dief een „laschwoord” is, evenals een blindeman tegenover een blind man. Toch zegt men: een jonge zoon, een groote zoon, een bequaeme bode, niet een jong zoon, enz. Men zou echter, om „regel te maken” kunnen invoeren te zeggen: een jong zoon, een bequaem bode. In 79 komt hij er op terug: een sterke windt, een groote wolf. Aarzelend stelt hij den regel: adj. op -e bij mann. subst., die geen personen aanduiden. Zie ook 92.

Adj. fem., masc., ntr.

Deze worden in 79 onderscheiden: het adj. fem. gaat uit op -e, het adj. masc. heeft geen uitgang, het adj. ntr. = het adj. masc. Na *de* volgt voor masc. subst. het adj. fem.: de groote man. Na een volgt zeer dikwijls voor masc. het adj. fem.: een sterke windt, een groote wolf (vgl. boven; aarzelend een regel geformuleerd). Na het volgt zoowel het adj. fem. als het adj. ntr.: het sterk paerdt, het sterke paerdt (in 29 meende hij nog tegenover De Hubert, die beide vormen goed achtte, „dat men zeggen moet . . . Het sterke paerdt”. Vgl. nog 8: het snelle paerdt). Na een volgt voor neutra steeds het adj. ntr. = het adj. masc.: een schoon stuk.

De sterke vormen op -er van het vrl. adj. keurt Hooft af (82, 83) Den comparatief wil hij niet declineeren (55, 109).

Het participium praes. gaat uit op -e; (8) nominaal gebruikt gaat het als een gewoon adj. (16: een man voortvarend van aerdt, postpositief, niet verbogen).

Het participium perf. op -en heeft een mann. vorm op -en, een vrl. op -e (echter niet praedicatief). Eerst nam hij in 't vrl. zoowel den vorm op -e, als op -ene aan. Zie 81, 89, 111.

b. Het zelfstandig gebruikte adjectief.

I. *Het adj., waar men een genoemd subst. achter kan denken.*

Het paradigma hiervan is gelijk aan dat van het adj. voor subst., behalve in den dat., abl. sg. masc., ntr., die op -e uitgaan (zie 26, 38, 42).

II. *Het volledig gesubstantiveerde adj.*

(Het criterium hiervoor in 104: men moet er een adj. voor kunnen plaatsen: waere armen). Zie de paradigmata in 39: een overste, en het bijzondere geval, 41: d'een, d'ander. Voor de vele overwegingen, die hen tot deze substantivische buigingen leidden, zie men de waern. 11, 24, 26, 27, 29, 30, 32, 33, 36, 39, 41, 42, (43), 44, 45, 57, 87, 98, 104, met de noten.

4. P r o n o m e n.

a. Pron. personale. Zie de paradigmata in 65, vlgg. Vergelijkt

men deze met de buiging in de Resolutiën, dan springen de volgende ingrijpende verschilpunten naar voren: Hooft onderscheidt in den pl. 3e pers.: masc. hen, fem. haer, de Resolutiën stellen vast: haer en hen „promiscue” in dat., acc. en abl. De vormen hun, hunner vindt men niet in de Resolutiën, deze werden uitdrukkelijk verworpen, Hooft gebruikt *hun* voor den dat. pl. masc., hen voor den acc. (hunner in gen. pl. masc.)

De enclitische pronomina worden noch door Hooft, noch door de Statenvertalers genoemd in hun paradigmata. (Alleen in 84 over aanhechting van *Ze*).

Het reflexieve *zich* wordt door de vertalers in het algemeen aanbevolen, Hooft geeft er volledige buiging van.

Bijzondere opmerkingen:

In 31 stelt Hooft *hum* voor in den dat. sg. masc. (tegenover den acc. hem), parallel aan den pl. hun, hen. In het paradigma in 68 komt de vorm *hum* niet voor.

b) Het wederkeerig voornaamwoord.

Zie voor de buiging van elkander waern. 43.

c) Possessief pron. De buiging (zie 74, 75, 76, 77) is gelijk aan die van het bep. lidwoord. Dit geldt eveneens voor die, deze.

Ook voor wie, welk

d) Demonstratief pron.: Zie de paradigmata in 70 (die), 71 (deze). Dat, (het), dit kunnen in alle naamvallen onverbogen blijven (70). In 45 meent Hooft, dat in zelfstandig gebruik *deez* goed te keuren is. In den dat. sg. is *zelfst. deze* dubbelzinnig (masc. en fem.), *dezen* is beter voor den dat. sg. masc. (zie 45).

e) Interrogatief pron. Zie de paradigmata van wie (72), welk (73).

f) Tenslotte wijs ik nog op de buiging van *yghelyk* (40), *degene* (11), *dezelve* (44, 87), *zelve* (7).

5) *V e r b u m*.

Hierover spreekt Hooft zeer weinig. Ik volsta met te verwijzen naar 19 (ik schut, schud, spat, enz. zonder -e, om onderscheid te maken met het imperf.); 46 (gerundium), en de voortreffelijke uiteenzetting over de verleden tijden in 53.

6) *T e l w o o r d*. Zie de opmerkingen over te eenen, enz. in 22.

IV. *S y n t a x i s*.

a) *Gebruik der woordvormen*. Ik breng hier onder een aantal door Hooft besproken buigingsverschijnselen, die met de syntaxis samenhangen.

Buiging van al: In verschillende waern. besproken. Het lijkt mij voldoende hier te verwijzen naar 7, 9, 50, 51, 52, 112. Na veel zoeken komt Hooft tot de conclusie: al voor artikel blijft onverbogen (echter in 112 toch: alle den dagh), behalve in den dat. pl., om verwarring met „omne” te voorkomen: allen den burgheren. Overigens moet al steeds worden verbogen (na pronomens pers., voor possessief., voor subst., in het algemeen voor een „nomen”).

Lidw., Adjectief, Pron. poss., Pron. dem.: Het adj. met subst., een genitiefbepaling vormend bij een ander subst., moet worden verbogen: „de goede mans middelen” is af te keuren. (101) Het lidw. (pron. poss., dem.) met een vrl. subst. een genitiefbepaling vormend bij een ander subst., moet onverbogen blijven: de Koningins gunst (107), zijn’ majesteits meening (35). „Dat diers sterkte (70) is geoorloofd”.

Het adj. postpositum wordt niet verbogen, als men *zijnde* er achter kan plaatsen: een vorst maghtigh van gelde (14, vgl. 16). Gaat het artikel er aan vooraf, dan wordt het wel verbogen: Hij sloeg Carel den Stouten (86), ook in den genitief: 96, 97.

Subst. Bijstelling: In 12 stelt hij de vraag: declineeren of niet? (als het adjectief achter het subst.) In 85 overweegt hij ze ongedeclineerd te laten, maar hij „nijgt” toch tot verbuigen, omdat „onder Carel den Stouten Hartooge” hem goed in de ooren klinkt. In den gen. echter moet de bijstelling niet worden verbogen (aarzeling in 86, beslissing in 103, vgl. echter 102).

Het subst. met een eigennaam, als genitiefbepaling voor een ander subst. geplaatst, blijft zelf onverbogen: koning Henrix kloekheit (101, vgl. 35).

Gen. als ’s nagts (4, 6, 94, vgl. ook 13, 46, 95) hebben de functie van den Lat. abl.

Hooft vraagt zich af: moet de abs. nv. in nom. of in verbogen nv. staan? In den nom. (99, 110).

b) Andere syntactische kwesties door Hooft besproken (aangeroerd). Ik volsta met te verwijzen naar de betreffende waern. en de eventuele noten daarbij. Zie 2, 3, 5, 10, 20, 23, 47 (vgl. 88), 56, 58, 59, 60, 61, 62, 99, 105, 110.

V. Tenslotte zijn er nog enkele waernemingen, die buiten deze indeeling vallen; zie 1 (vergelijking van te in „te zeer” en „dies te meer”), 48 (verschil tusschen *beworden*, *geworden*), 49 (Hoe verstaan op te vatten in: Ik sta u dat toe), 54 (verschil tusschen *gelieven*, *believen*), 55 (raedtslaen of raedtslagen in den inf.?), 114 (haeve of haeven, enz).

A. DE HUBERT,

Noodige waarschouwinge aan alle
liefhebbers der Nederduijtze tale.

Noodige waarschouwinge aan alle liefhebbers der
Nederduijtze tale.

Alle liefhebbers onser moederlicke tale moeten verdacht sijn, dat ik in dese mijne oversettinge der Psalmen, niet alleenlick seer nauw en hebbe gelett, om de selve van woorde te woorde trouwelick, ende
 5 oprechtelick te doen, gelijk men oordeelt dat Xantes Pagninus, ende Arias Montanus in haare grond-woordige vertalinge gedaan hebben: Maar dat ik ook in't besonder acht hebbe genomen op de t'samenvouginge der VVoorden, ende Naamen, onderscheid der Geslachten, buijginge der Gevallen, ende spellinge van ijder woord ende zilbe: ende
 10 dien volgende mij gehouden aan de natuijrelicke wijze van spreken, sonder de VVoorden ofte de Naamen te verdraijen, ofte de Geslachten te misbruijken, tegens den aard ende eijgenschap der tale. VWant onder deckzel van rijmen, den VVaal te spelen, is ganz ongerijmd, ende te seggen; *Ik hebbe gebeden God*, voor; *ik hebbe God gebeden*. *Hij*
 15 *is genegen niet*, voor; *Hij is niet genegen*. *De gunste goed*, voor; *de goede gunst*. *mij genade doet*, voor; *doet mij genade*. *ik hebbe hem genomen aan*, voor *ik hebbe hem aangenomen*, ende diergelijke wijze van spreken meer; is het Nederduijtze VValzelick, ende valzelick verdraijd, ende onder deksel van rijm niet te lijden: Het en kan ook geen goed
 20 Nederduijts rijm sijn, dat selfs geen goed Nederduijtze en is: Maar doch datmen de woorden draijt ende versett, sonder nochtans den aard ende eijgenschapp der tale te quetzen, dat is niet alleenlick geoorlofd, maar ook den rijme seer eijgen, sulks selfs, dat als het slibbert, ende eenigzins lijdelick is, men den rijme wel so veel mag toegeven,
 25 ende mij besonderlinck in dese mijne oversettinge, als die gehouden ben, bij de eijge woorden van den oorspronkelicken text te blijven. 'Tis grootelicks te beklagen, dat so veele bedaagde luijden, ja selfs ook die in de vrije kunsten van geleerdheid opgetrocken sijn, ende anderzins geoeffende herzenen hebben, so onduijtze sijn in haare
 30 moederlicke tale, 't sijn in rijm schrijven, ofte ook anderzins: ende dat niet alleenlick in 't spellen der zilben, 'tgeen ik wel voor 'tminste achte, hoewel daar niet weijnig aan gelegen en is; Maar ook in de t'samenvouginge der VVoorden ende Naamen, buijginge der Gevallen, ende onderscheijdinge der Geslachten, daar in nochtans dat niet
 35 alleenlick de glanz ende lujster, maar ook de duidelicke bescheijdenheid der talen bestaat. 'Tis zierlicker geseijd; *Het is den lande*

2 *nut*, den *huijse zierlick*, den *Hove vertoond*. Dan wel, *het is het land*
 (2) *nut*, *het huijs zierlick*, *het Hof vertoond*, Men spreekt ook onderscheidelicker, als men seijt, *Bij vrund* dien *God geleijde*, als wel;
 40 *Bij vrund* die *God geleijde*: want dese laatste maniere van spreken, die nochtans onwetende meest gebruijkt word, beteekent in onse tale, dat de vrund God geleijde, dat is, dat God van den vrund soude geleijd worden, 't welk immers ongerijmd is. Merk't eens op 't onderscheid; *Hij is gelukkig* die *het ongeluck overkomt*: want dese is het
 45 al van den hals quijt. *Hij is ongelukkig* dien *het ongeluck overkomt*, want de dese heeft het noch op den hals, ofte hij is het verwachtende; sulken merkelick onderscheid bespuert men in de verscheidenheid der Gevallen, dat is; tussen het wordeken *die*, het Genoemde Gevall ende het wordeken *dien*, het Begaafde Gevall, en over sulks
 50 tuszen eene letter min ofte meer, so dat het misbruijk der Gevallen ontallick veele dubbelsinnigheden kan veroorzaken. Ende gemerkt veele in dese sake so blind sijn als mollen, gelijk ik gaern bekenne, ook weleer geweest te zijn, hebbe ik ter begaerte van eenige liefhebbers bij dese gelegenheid hier: van¹⁾ met een wordeken eenige
 55 openinge gedaan, te meer also de schrijvers onser Nederduijtze Letterkunst' uijtgegeven bij de kamer *In liefde bloeiende* t'Amsterdam, [onder verbeteringe gesproken] sich hier in misgrepen hebben: Hoewel sij anderzins eenige dingen seer wel hebben getroffen, ende 't is te beklagen, dat geene andere geesten hun hier in de hand geboden
 60 hebben. Staat dan te letten; dat de voorneemste buijginge, die in onse tale het onderscheid der gevallen maakt, geschied in de ledemens der selfstandige ofte rechte Naamen, ende niet so seer in de rechte Naamen selfs. De eijgentlicke ledemens sijn twee, nemelick: *De* ende *Het*, ende het oneijgentlick ledemen, *Een*. De Geslachten sijn drie,
 65 Manstammig, VVijf-stammig, ende Geenderleij. VVeijnige Naamen sijnder van tweederleij geslachte, doch die van tweederleij geslachte sijn, sijn meest ter eener sijde Geenerleij, Gelijk als, *het oorloog*, *de oorloog*, *het wijk*, *de wijk*, *het oog*, *de ooge*, *het loon*, *de loon* etc. Het ledemen *de* word gevougd so wel bij de Man-stammige, als bij de VVijf-stammige
 70 mige Naamen. Het ledemen, *Het*, alleenlick bij die Geenerleij sijn. Het oneijgentlick ledemen *Een*, word gevougd bij de Man-stammige ende die Geenerleij sijn, ende so wanneer het bij de VVijf-stammige word gesteld, so vougtmen de letter *e* daar bij, *Eene*. De Gevallen sijn sesderleij; *Het Genaamde*, *het Geeijgende*, *het Begaafde*, *het Beklaagde*,
 75 *het Geroupen*, *het Benomen*, ofse so de voorsz Letter-kunst' die noemt; *De Noemer*, *Barer*, *Gever*, *Anklager*, *Rouper*, *Ofnemer*: ende worden de selve in haare geslachten aldus gebogen;

¹⁾ Waarschijnlijk drukfout voor hiervan.

3	<p><i>'t Genaamde</i> <i>'t Geeigende</i> <i>'t Begaafde</i> <i>'t Beklaagde</i> <i>'t Geroupen</i> <i>'t Benomen</i></p> <p>80 <i>Man-stamm</i>: { de { des mans { den man { ofte wijf { ofte man { van den man, } ofte vrouwe { ofte vrouwe { ofte vrouwe { ofte vrouwe { ofte vrouwe { ofte } een { eens, eenes { eenenmanne { eenen manne, { man { van eenen manne, } <i>'t Gen.</i> <i>'t Geeig.</i> <i>'t Beg.</i> <i>'t Bekl.</i> <i>'t Ger.</i> <i>'t Ben.</i></p>
85	<p><i>V Vijf-stamm</i> { de { der { de der { de { van de van der } ofte vrouwe { ofte vrouwe { ofte vrouwe { ofte vrouwe { ofte vrouwe { ofte } eene { eener { eene eener { eene { van eene van eener } <i>'t Gen.</i> <i>'t Geeig.</i> <i>'t Beg.</i> <i>'t Bekl.</i> <i>'t Gerouf.</i> <i>'t Ben.</i></p>
90	<p><i>Geenerleij</i> { het { des { het den { het den { van het van den } ofte wijf { ofte wijfs { ofte wijf { ofte wijf { ofte wijf { ofte } een { eens, eenes { een eenen { een eenen { wijf { ofte wijf ofte wijve } <i>'t Gen.</i> <i>'t Geeig.</i> <i>'t Beg.</i> <i>'t Bekl.</i> <i>'t Gerouf.</i> <i>'t Ben.</i></p> <p style="text-align: center;"><i>somtijds</i></p> <p style="text-align: center;">T M E E R - V O U D.</p>
95	<p><i>Man-stamm</i>: { <i>'t Genaamde</i> <i>'t Geeigende</i> <i>'t Begaafde</i>¹⁾ <i>'t Geroupen</i> <i>'t Benomen</i></p> <p>{ de mans { mans { van de mans, ofte } ofte mannen { der mannen { den mannen { ofte mannen { van den mannen } de vrouwen { der vrouwen { de vrouwen { ofte vrouwen { van de vrouwen } de wijven { der wijven { den wijven { wijven { van de ofte den wijven }</p>

¹⁾ „'t Beklaagde” is in den druk vergeten.

- 4 (4) Alle de selfstandige ofte rechte Naamen worden op deser wijze gebogen, ofte verschillen anderzins seer weijnig, gelijk de Naamen, uijtgaande in *r*, ¹⁾ hebben in 't Begaafde ende Benomen Gevall, *den ofte*
 100 *eenen Vader* niet, *Vadere*. gelijk ook eenige andere meer, ende worden in 't meervoud aldus gebogen; Gen: De Vaders, broeders, Burge-
 meesters, Geeij: der Vaderen, broederen, Burgemeesteren, Beg: den
 Vaderen, broederen, Burgemeesteren, Bek: De Vaders, broeders, Burge-
 meesters, Ger. Vaders, broeders, Burgemeesters, Ben: Van de Vaders,
 105 broeders, Burgemeesters, ofte van den Vaderen, broederen, Burge-
 meesteren. Op de Gevallen vallen noch eenige besondere opmerkingen,
 dan, dit sij in 't korte aangewesen. Aangaande het onderscheid der
 Geslachten, hoewel de zierlickheid der tale daar in gelegen is, so worter
 evenwel huijdenaags grovelick in gefeijld: De voorschreve schrijvers
 110 der Nederduijtze Letter-kunst, hoe wel sij seggen datter groot onder-
 scheid is tuszen het Man-stammig, ende VVijf-stammig; so schrijven
 sij nochtans onverscheijdelick, selfs in 't hoofd ende opschrift van de
 selve haare Letter-kunst, wanneer sij seggen Eijgenschap *des Neder-*
duijtzen taals, daar sij behoorden te seggen; Eijgenschapp *der Neder-*
 115 *duijtze tale*, als sijnde het wordeken *Tale*, VVijf-stammig, selfs ge-
 toetzt op de toetz-steen van haare eijge prouwe, daar bij sij de Man-
 stammige van de VVijfstammige onderscheijden, want men seijt
 immers *een' goede tale*, ende niet *een goed tale ofte taal'*, ende staat ook
 te letten, dat dese haare prouwe in veelen deele mank gaat, gelijk men
 120 des noods sijnde wel soude kunnen gestand doen. Doch hoe dat de selve
 geslachten onderscheijdelick onderkend worden, ende ²⁾ staat ons hier
 niet aan te wijsen. VVenzen alleenlick dat de liefhebbers verdacht sijn,
 dat ik sorgvuldig ben geweest om hun sulks uijt mijnen Psalm-bouk
 te doen verstaan, want alle de selfstandige ofte rechte Naamen daar
 125 in 't eijnde dit teekentje ' voorstaat, sijnde 't selve een teeken van
 uijtwiszinge der letter *e*, die sijn alle te samen VVijf-stammig, gelijk:
sond', *siel'*, want men seijt eijgentlicker sonde, siele, ende alle dese
 Naamen uijtgaande in *e*, (heel weijnige uijtgesonderd) sijn VVijf-
 stammig, ofte geenerleij, die lichtelick t'onderkennen sijn door haar
 130 ledcken *Het.* als, *het gebergte* etc. So mede, als de afkomstige voornamen
mijn, *dijn*, *sijn*, *haar*, etc. staande voor eene selfstandige naam, met
 dit selve teekentje geteekend sijn in 'tenkel getal, ofte datse uijtge-
 trocken sijn met de letter *e*, als *mijne*, *dijne*, etc. So beduiid het, dat
 de volgende selfstandige naam VViif-stammig is, gelijk als, *Haar'*
 135 *duegd*, voor *haare duegd*, *sijn' genade* voor *sijne genade*, *dijn' hand*,
 voor *dijne hand*, want de Man-stammige en hebben (5) geene afkomstige
 Voor-naamen voor sich staande, uijtgaande in *e*, in 't enkel getal:

¹⁾ Drukfout voor *-er*, zooals De Hubert zelf opgeeft in zijn lijst van „druckfeilen.”

²⁾ Waarschijnlijk drukfout voor *en*.

maar hebben, *haar, siin*, in 'tGenaamde Gevall, *haars, siins*, ofte *haares, siines*, in 'tGeeiigende Gevall, en voords *haaren, sijnen*, uit-
 140 gesonderd alleen, dat de woordekens *Onse* ende *dese* somwiilen in
 'tManstammig schijnen gebruijkt te worden. Ende om dit onderscheid
 der Man-stammigen uit te drucken, hebbe ik altijd *haaren, sijnen,*
dijnen, in 't Gevall daar sulks behoord, strickelick onderhouden, be-
 halven op vijf ofte ses plaatzen, als namentlick onder anderen in
 145 den tweeden Psalm, op't tweede vaers.

Sy syn den Heer', en' syn' gesalfdn tegen,

Voor *sijnen gesalfdn*, 't welk aldaar, als siinde 't Begiftigde Gevall
 geen goed duijtz en is: ende om sulks te doen verstaan, hebbe ik 't
 selfde met dit dubbel teeken van uitwiszinge " willen aanwijzen. Ende
 150 hoe wel de uitwiszinge van met-klinkers, niet heel wel liidelick en is,
 so moet men het mii ten besten afnemen, door dien beide dese woor-
 den *sijnen gesalfdn* in geen psalmdicht gesaamtelick bii den anderen
 en konnen gebragt worden, gemerkt alle de Psalmen gemaakt sijn op
 twee-zilbige voeten, ende geene van dien op drie-zilbige, sulks datmen
 155 *siinen* behoudende, genootsaakt soude sijn, in 't riim een' korte zilbe
 lang, ofte een' lange zilbe kort te maken, 'twelk immers niet wesen
 en mag. De uitwiszinge gesteld op het woordeken *Heer'*, beteekent
 datmen in 't Begaafde Geval der Man-stammigen in sommige woorden
 de *e* zierlicker uit treckt, dan inhoud, gelijk als, *God is den menze*
 160 *gunstig, Gode sij lof*, want *God sij lof*, en is geen heel goed duijtz, door
 dien dat God gesteld sonder voorgaande ledeken, om des onder-
 scheijds wille gebogen word. Anderzins so wanneer het Gevall blijkt
 uijt het voorgaande ledeken, ofte dat het met eenige vvoorde meer
 bekleed vvord, so en is sulks so seer niet van noode, immers in dit
 165 woord: so seijt men, *den goeden God sij lof, doet des hemels God belijd*:
 ende niet so seer gebruijkelick, *den Goeden Gode, des hemels Gode*. Op
 'tspellen der woorden ende 'tsamenvouginge der zilben hebb ik ook in
 't besonder gelett. Dit is mede noodig: want het qualick spellen ver-
 oorsaakt verscheijdenheijd van uijt-sprake, ende talinge: behalven
 170 dat alle uijtheemze ende vremdelingen de tale gevougelicker konnen
 leeren, so men de woorden spellt naar haaren aard ende eigenschapp,
 gelijk ook de ingeborenen selfs, de grond-woorden niet welen konnen
 vinden, als men qualick spellt, daar men wel spellende, niet alleen de
 grond-woorden, maar ook de wijze van Buijginge der Naamen in Getal
 6 175 ende Gevall, ende de (6) maniere van Vervouginge der Woorden in
 Getal ende wijze des tijds seer gevougelick kan vinden: Bij exempel;
 Ik spelle, *duegd*, met *d*, ende niet met *t*, want men seijt in 't meervoud
duegden, anders soude ik in 'tmeervoud *duegten* vinden, want *en* bij

dit woord gevougd maakt het meervoud, ende wederom weggenomen
 180 maakt het enkel getal, gelijk in meest alle de Naamen van onse tale,
 uijtgesonderd die in *r* uijtgaan: De *g* voor *ch* gesteld beteekent, dat
 het wordeken *duegd*, van *duegen* komt, ende niet van *duechen*, 'twelk
 geen duijts en is. Ende hier op dient gelett in 'tspellen van alle enkele
 woorden, so verde immers, als het de uijtsprake ende talinge in eeniger
 185 wijze will toe laten: want veele, ja meest alle de Dubbel-woorden en
 schijnen dit niet te willen lijden, gelijk als; *Sprink haan*, niet, *spring-*
haan, *hoo-vaerdig*, niet, *hoog-vaerdig*, *misschien*, niet *mag schien*. Dan
 dese woorden dus veranderd, schijnen eenigen zier mede te brengen,
 behalven dat de selve ons genougsaem in den mond geven, datse
 190 t'saamgevougde word¹⁾ zijn, ende mits dien ons ook tot opmerkinge
 verwecken van haare oorspronkelickejheid, die wij ook daarom te
 lichter kunnen vinden. So spell ik *moge* met *g*, ende niet met *ch*, om
 dat het van mogen komt: So worden ook alle de Mededeelende woor-
 den ofte Naam-woorden gespeld beide naar haare eigenschappen ende
 195 uijt den gevolge, gelijk; *gebracht* met eene *g*, om dat het van *brengen*
 komt, ende op 't einde met eene *t*, om dat men seiit *gebragte*, maar
gedaagd met eene *d*, om dat men seiit *gedaagde* ende niet *gedaagte*
 ende met eene *g*, om dat het komt van *dagen*, so dan mede *verdagvaard*,
gevoed, *gevoede*, van *voeden*, *gevoed*, *gevoete*, van *voet*, so seiit men;
 200 het paerd is wel *gevoed*, dat is, het is vett ende 't gladd²⁾ om 'tlijf: het
 paerd is wel gevoet, dat is, het is fraij van voeten. De Bijvougelicke
 Naamen ofte Bijnaamen worden insgelijks gespeld uijt haar gevolg,
 so spell ik, *voll*, *mall*, *satt*, met dubbele metklinkers: want *e* daar
 bijvougende, vinde ik in de Bij-naamen het meervoud, *volle*, *malle*,
 205 *satte*, daar ik anders schriivende *vol*, *mal*, *sat*, soude vinden, *vole*, *male*,
sate, so schriif ik *straff*, vvant men seiid in 'tmeervoud *straffe*, *gaaf*,
 met een' enkele *f*, want men seiit *gaave*: vermits de enkele *f* in haare
 Buiiginge van Gevall ende Getall altijd in een 'v verandert, als mede
 in haare Vervouginge; ik *geloof*, wij *gelooven*. Daarom schriif ik ook
 210 in 'tmeervoud ingetrocken aldus; *loof't*, voor *lovet*, *geloof't* voor *geloovet*:
 sulks dat dit teeckentje van uijtviszinge beteekent, dat ik in het
 meervoud spreke. De Bii-naamen hebben *e* in 'tmeervoud, so geseiid
 7 is, ende als de selve selfstandelicken gesteld (7) zijn, so hebbense *e*
 oft *en*; gelijk als *een geloovige*, *twee geloovige*, ofte *geloovigen*, *een heijlige*,
 215 *twee heijlige* ofte *heijligen*. De Bii-naamen uijtgaande in *n* Bijvou-
 gelick gesteld, verliesen gemeenelick de *n* in't meervoud der Man-
 stammige, gelijk als, *een verscheijden menz*, *twee verscheijde luijden*.
 De wiif-stammige Bij-naamen die altijd eveleens siin in 'tGenaamde
 Gevall van 'tenkel ende van 'tmeervoud, verliesen hier de *n*, ofte vou-

¹⁾ Dit zal wel drukfout zijn voor woorden.

²⁾ De 't zal wel drukfout zijn.

220 gender de *e* bij, so seit men; *eene verscheide* ofte *verscheidene sake*,
twee verscheide ofte *verscheidene saken*: Doch Selfstandelick gesteld
hebben andere opmerkingen. De Woorden selfs die men Werk-
woorden ende Lijd-woorden noemt, die worden so seer niet gespeld
naar haare oorspronkelickheid, gemerkt de selve meest al grond-
225 woorden siin, als wel uiit het gevolg, *Ik beminne* ofte *ik beminn* met
twee *nn*, *Ik late*, ofte *ik laat*, want de letter *n*, gevougd bii de klinkers,
ofte de zilbe *en* bii de met-klinkers, vindmen niet alleen het meervoud,
VVii beminnen, *VVii laten* ofte *laaten*: maar ook de oneiidelicke
wiise des tegenwoordigen tiids, *Beminnen*, *laten*, *laaten*. Om het druck
230 te verlichten hebbe ik t'elken geschreven, *laten*, *spreken*, als komende
van *ik late*, *ik spreke*, anders soude ik de twee *aa*, ofte *ee*, in de Ver-
vouginge hebben moeten houden: gelijk ik de selve moet houden in
de Buiiginge van eenige Bii-naamen, als *gaaf*, *veel* etc. ofte ook in de
Vervouginge des onvolmaakten tiids van eenige Werk-woorden, als
235 *schoof*, *scheen*, etc. om in het meervoud te vinden *gaave*, *veele*, *schooven*,
scheenen, ende de letter *e*, ofte de zilbe *en*, wederom afgetrocken in het
enkel getal te vinden, *gaaf*, *veel*, *schoof*, *scheen*, etc. Voords hebbe ik
in 'tspellen eene dubbele *aa* gebruiikt voor *ae*: want de *ae* hebben wii
noodelick in andere woorden van doen, als in *Baers*, *vaers*, *aerde*,
240 *waerde*, *maerze*, *gaerne*, *kaernen*, etc. De letter *z* hebbe ik gebruiikt voor
eene dubbele *ss*. gelijk sommige Letter-kunst-schriivers in de latijnze
tale, die daarvoor houden: De Hoog-duitzzen leeren ons, hoe wii die
behooren te gebruiiken; so spellen sii *zierlick* met *z*. ende *sieden* met *s*,
welke twee woorden wii ook in onse tale gebruiiken, ende so als de
245 Hoog-duitzzen uitspreken. So hebben ook onse voorouders altiit ge-
speld, het woord *Zabbath*, *Zebaoth*, *Ziion*, *Zock*, *Zuckelen*, *ganz* met een'
z, om datmen seiit den *ganzen dag*, *gans* met een' *s*, om datmen in 't
meervoud seiit, *de gansen*. Ende alhoewel wii int Nederduitz tweeder-
hande *e* ende *o* hebben, die wel dienen onderscheidelick geschreven te
250 worden, so hebbe ik 'tselve evenvvel gelaten om eenige redenen. Den
8 twee-klinker *ou*, word insgelijks verscheidelick (8) in onse tale uit-
gesproken, gelijk te sien is in'twoord *souken*, ende *souden*: want *souken*
te spellen met *oe*, *soeken*, en is miins bedunkens, den klank van 't woord
niet genug uitgedrukt, de *oe* hoort men in, *soeten*, *voeten*, *groeten*, &c.
255 maar de *ou* in *souken*, is een klank gelijk in 'tFranze woord *souverain*,
soudain, *pour*, *ouir* etc. Ia dat meer is, de vlamingen en kennen anders
geenen twee-klinker *ou*, als den desen, so dat sij ook de woorden *souden*,
vvouden, *koude* uitspreken ofte talen even als wii het woord, *souken*,
doen: doch gelijk sommige woorden schiinen beïide *ou* ende *oe* te kon-
260 nen liiden, hebbe ik de selve somwiilen dus, somwiilen so, gebruiikt,

gelijk als, *roemen, roumen: hoeftig, houftig: vertoeven, vertouwen: oeffenen, ouffenen.* etc. van gelijken hebbe ik in eenige andere woorden gedaan, die op tweederleii wiise gebruiikelick siin, gelijk als; *vier, vuijr, bestier, bestuijr, locht, lucht.* Vorder gelijk de Heilige Schrift, *uvv*, ende 265 *dijn*, mitsgaders *u* ende *dij* onderscheijdelick gebruijkt, so ben ik genoodsaakt geweest 'tselve te volgen, doch het wordeken *gij*, voor *du*, hebbe ik behouden, om redenen, daar van ik in mijne voor-rede openinge gedaan hebbe. Het wordeken *Selah* behoude ik, daar het de hebreeuze text gebruijkt, want het beteekent soo veel als, *merkt* 270 *op, slaat acht.* sulks dat het den singer tot aandachtigheid opweckt. Vorder sij de Leser verdacht, dat de woorden, die tuszen de druckhaakjes gesloten siin, in den hebreeuzen text niet en staan, maar noodelick daar bij gevougd sijn, om de onvolkomene rede der hebreeuze sprake te voltrecken, ofte ook somvviilen om riim te slaan.

275 Ende als de Hebreeuze text somvviilen een ander vvoord gebruijkt, ofte een vvoord meer ofte min gebruijkt, hebb ik het selve aangeteekend met klein ziifergetal, staande aan 'thoofd van 't vvoord, dat veranderd is, ofte op de plaatze, daar het hebreeuze vvoord ontbreekt, ende 't selve aangeteekend aan 'teiinde van elken Psalm, ofte ook somvviilen aan de 280 siide. Daar het Ziifer 2 gesteld is, ende gaat voor het ziifer 1, beteekent; dat anders, als in den hebreeuzen text, het een voor 'tander gesteld is, doch dit geschied seer vveiinich: gelijk als in den XCVII Psalm opt 7 vaers: daar stell ik 2 *Die op afgoden staan*, 1 *die beelden eere bie'n.* In 'tHebreeuz staat; *die beelden eere bien, die op afgoden staan.* Dit teeken * 285 beduiid; dat de hebreeuze text daar eene eiigentlicke vviise van spreken gebruijkt, diemen in andere talen ofte van vvoorde te vvoorde so bequamelick niet en kan vertalen, ofte dat de selve vvel met eenige andere

9 vvoorden mag overgesett vvorden. Dit teeken \pm salmen meest (9) tvveemaal bii den anderen vinden bii tvee verscheiide vvoorden, ende betee- 290 kent, dat het hebreeuze vvoord beide de vvoorden beteekent daar het bii staat, ende dienvolgende op tvveederleii vviise bii de oversettersgebruijkt vvord, ofte als dit teeken bii een vvoord alleen gevonden vvord, so beduiit het, dat eenige oversetters 'tselve bij een ander voorgaande vvoord vougen, oordeelende, dat de kragt van 't hebreeuz vvoord sulks mede 295 brengt. Ik hebbe somvviilen het vvoord, *God* gebruijkt voor *Heere*, en het vvoord *Heere* voor *God*, doch so vveiinich, als 't doenlick is gevveest, ende soude het selve ook aangeteekend hebben, ten vvare, dat ik bevonden hadde, dat niet alleen de oversetters, maar ook de propheet selfs somvviilen sulks onverscheiidelick gedaan heeft, gelijk te sien is, 300 in den 14. Psalm op't 2 ende 4 vaers, vergeleken met den 53. Psalm, op het derde ende viifde vaers: mitsgaders in den 35 Psalm, op't 27 vaers,

vergeleken met den 70 Psalm, op't 5 vaers. Vorders hebbe ik de vaers-
 sen afgedeeld, elke rede afgesneden, ende gesloten, mitsgaders groote
 hoofd-letters ofte geene gebruikt daar, ende so die in den hebreuzen
 305 text gebruikt vvorden. Eiindelick sii de leser verdacht, dat het
 Zijfer-getal, staande voren in 't hoofd der Psalmen, beteekent het
 getal der vaerssen, diemen gevvoonelicken t'effens achter den an-
 deren singt, het ziffer staande aan den kant, beteekent de pausen
 met haare singvaerssen: alszer geteekend staat, 1.p.5. dat is, dat de
 310 eerste Pause vijf sing-vaerssen heeft, ende so voords, ende dit $\frac{1}{2}$ beteekent
 noch een half vaers, 'twelk tot dien eiinde is geschied, op dat de lief-
 hebbers, die desen Psalmboek sullen vvillen gebruiken beneffens den
 anderen, mogten vveten, hoe veel vaerssen sij te singen hebben, om gelijke-
 lick met den anderen uit te komen: vvant gemerkt ik mii aan den oor-
 315 spronkelicken text so seer gebonden hebbe, so en hebbe ik so veele
 vaerssen niet kunnen maken, als de andere; uijtgesonderd in den 36
 Psalm, daar ik een half vaers meer hebbe. Bidde den leser desen
 mijnen arbeid ten besten te vvillen duiden, ende dat hij den selven
 gebruikke in de vreesse des Heeren. Ende int besonder versouk ik op
 320 alle liefhebbers der Nederduytze tale, datse dese miine vvaarschou-
 vvinge, so veel de tale aangaat, ten goeden opnemen: te meer also het
 ten goeden insichte is geschied, alhoevvel mii de selve buiten voor-
 nemen afgedrongen is gevvorden, tervviile de drucker met het drucken
 van miine voor-rede besig vvas: De sake vvas anderzins ordentelicker,
 325 ende breeder handelinghe vereiisende, also van de algemeene aange-
 vvese regels eenige uijtsonderingen siin, die bii dese (10) gelegend-
 heid niet en hebben kunnen aangevvesen vvorden: behalven datter
 andere verscheide dingen meer sijn, opmerkens vvaerdig, ende die
 den geest der liefhebbers soudn kunnen oeffenen: doch miin beroup
 330 en laat niet toe, dat ik hier van eigentlick miin vverk make. 'Tis
 mii genoug desen aangaande in 't rouvve eenige openinge gedaan te
 hebben ten dienste van eenige, die sulks op mii vrundelick versocht
 hebben, ende tot opvveckinge van andere geesten, die tot 't vol-
 trecken van sulken vverk beter tiid, gelegendheijd ende genegendheiid
 335 hebben.

S. AMPZING

NEDERLANDSCH
T A E L - B E R I C H T

VOOR-REDEN ¹⁾

Aen den goedwilligen ende verstandigen Leser, ende Lief-hebber van onse Neder-duytsche Moederlijke Tale.

Beminde Leser,

Ik hebbe niet sonder quellinge bevonden, als ik wat nader op onse Nederduytsche spellinge begon acht te nemen, dat wy in deselve doorgaens geheel los ende onseker gaen: so dat ik dickwils al dubbende ende dubbende my selven niet en wiste te redden, nochte mijnen voet vast te setten. Insonderheyd werde ik gaende gemaekt, wanneer de erentfeste, seer geleerde ende bescheyden Here Antonis de Hubert, Rechts-geleerde, in sijne Voor-rede voor sijn berijmde Davids-Psalmen my de ogen begon te openen; ende als ik na door vriendelijke onderhandelinghe so met sijne E, als ook met den eersamen ende onser sprake ervaren Christiaen van Heule, *Mathematicus, ende Grammaticus*, so voor als na het uytgeven van sijne neder-Duytsche Grammatica, ofte Spraek konste, den weg van verre begon te sien, ende een wacker scherp spoor te krijgen, om alles nader te ondersoeken, omder eens door te krabben, ende eenmael vast ende seker te worden. Ik hebbe zedert nochte tijd nochte moeyte gespaerd, tot dat ik sulkx eyndelik bekomen hebbe, na door-snuffelinghe van alle oude ende nieuwe Auteurs, die vanden aerd der spraken, ende dat ten opsichte vande onse in hare gemeynschap met de selve, ende insonderheyd van de onse selfs geschreven hebben: Ende overmits andere hunne bedenkingen voor desen in 't licht gegeven hebben, so doe ik dan sulkx met de mijne ook, om den Leser van mijne Spellinge, ende andere Taelbedenkingen, die in mijne uytgegeve werken, insonderheyd van den doorsienden, leersamen, ende weet-gierigen kunnen gespeurd worden, naer de wijze ende voetstappen van mijne voorgangers ende verlichters, te berichten ende te onderwijsen. Dit hebbe ik inden jare 1628. voor mijne beschrijvinge ende Lof der

¹⁾ Deze *Voor-reden* treft men slechts aan voor de drukken van 1649, waarbij het *Nederlandsch Taelbericht* afzonderlijk werd uitgegeven. De hier herdrukte tekst van het Taelbericht is die van de oorspronkelijke uitgave van 1628 vóór de *Beschrijvinge ende lof der stad Haerlem*.

stad Haerlem in maniere ende onder den tijtel van Neder-landsch Tael bericht wel gedaen: maer also dat selve een groot en kostelijk boek is, dat yder niet gelegen en is te kopen, ende te bekostigen: so hebbe ik door raed ende aenhouden van sommigen gemeld Tael bericht aldus alleen tot nut vanden gemeynen man doen drucken; of ik veel licht de onvaste ende onsekere leer-suchtige met my vast en seker mogte maken, ofte insonderheyd de geleerden tot navolginge mijner spellinge, ofte ten minsten tot nader opscherpinge mogte verwecken, ende bewegen; op dat wy eens gemeynder hand hier in wat mogten doen, om malkanderen te verstaen, en so veel mooglijk is eens te worden; Neemt dan mijnen geringen arbeyd also voor lief, en in dank, ende gebruyktze ten besten, en vaert wel.

SAMUEL AMPZINGH.

Nederlandsch Tael-bericht.

Aen Den
Goedwilligen, ende verstandigen Lezer
ende Lief-hebber van onze
Nederduytsche Tale.

5 Also alle verstandigen op hunne sprake, ende spellinge billijk
behoorden goede acht te nemen, ende eenen vasten voet, ende stijl
van spreken, ende schrijven te houden: nadien ook alle nieuwicheyd
veel-tijds bedenkelijk ende opsprakelijk is, bysonder in den aenvang,
eermen noch den grond ende reden van sulke veranderinge kan sien
10 ende vernemen; waerom dan ook yder redelijk mensche so lang
sijn oordeel daer over behoorde op te schorten: So hebbe ik dienstig,
ja nodig geacht, dese reden ende rekenschap van mijne wijze ende
maniere van spellinge, ende andere tael-bedenkingen onser sprake,
tegenwoordig te geven, ende de selve gansch gaerne het gunstig
15 oordeel van alle verstandigen te onderwerpen.

Inleydinge

Ende segge dan eerst dit weynige so slechts in 't gros, dat ik die
spellinge meest hebbe gevolgd ende waergenomen, die ik in de reden,
ende het gevolg der woorden, ende in den aerd der sprake, ende de
uytsprake, alder-eygenst ende bequaemst gegrond geoordeeld hebbe:
20 de oude spellinge in ere ende waerde houdende, so veel ik vermogt
hebbe, ende daer het de reden ende nodig onderscheyd heeft willen
lijden, om geene veranderinge buyten nood te maken, ende de onse
te gevoegelijker in te voeren. Maer de openbaere feyl-treden ende
tastelijke mis-slagen van de oude sleure so slechts ende blindelings
25 willens ende wetens te volgen, ja te handhaven, dunkt mij (onder
verbeteringe) niets anders te wesen, als sich selven de ogen uytgraven,
ende enkelijk niet willen sien. Daerom so en vermag by mij geen
oud mis-bruyk iets ter wereld tegens de reden, ende waerheyd: Ende
dat en is voords (mijns bedunkens) niet te verwerpen, nochte verdacht
30 te maken onder den naem van nieuwicheyd, het welke in de eygen-
schap der sake, ende de nature, ende aerd der sprake, gegrond is.
Gelijk ik niet gaerne sonder reden de oude gebruyken en vertrede:
so kusze, ende omhelse ik ook immers so node, ende weynig de oude
bekende ingeretene (2) dwalingen. Ik en kan ook niet sien, dat wy
35 tot noch toe eene sekere ende vaste spellinge hebben, de eene aldus,
de andere also schrijvende, ja de eene ende de selve by sich selven
niet seker zijnde, ende in het selve schrift, ja woord, van spellinge

Vande Tale
ende Spel-
linge, in't
gemeyn.

dickwils veranderende: dies wy ook niet eygentlijk en konnen geseyd worden van de oude spellinge af te wijken, als wy trachten onse
 40 spellinge vast ende seker te maken. Ik en binde mij dan ook aen niemand, maer volge slechts dat gene dat ik de reden, ende den grond onser sprake, achte alder gelijkformigst te wesen.

Nullius addictus jurare in verba Magistri.

Ik sie niet op die geen die iet-wat drijft, of seydt:
 45 Maer wat de waerheyd is, en hoe de sake leyt.

Ende waerom en sullen wy ook niet pogen onse sprake allenthalven so veel lichts te geven als wy immermeer vermogen, ende lichter te maken voor de vreemdelingen, gelijk ook veele andere volkeren voor desen loffelijk ende profijtelijk gedaen hebben? Ik houde se ook
 50 prijs waerdig de welke arbeyden onse moederlijke tale suyver te spreken, ende te schrijven, ende ook niet eene enige letter te stellen, daer sy dies nood sijnde, geene reden ende rekenschap van en souden konnen geven: ende volgens trachten onse verlatene ende ongehave-
 55 ende tot haere volkomenheyd te brengen, haer, ende Gode dankbaer, die se ons gegeven heeft. 'Tis meer dan al te kennelijk, dat tot noch toe de meeste schrijvers hier op gansch niet, ofte geheel weynig, gelet hebben, ende even so luttel op de a) geslachten, ende het b) buy-
 60 groot zieraed van onse tale gelegen is. Ende (voorwaer!) het en sluyt niet veel, ende en is gansch niet ere genoeg, datmen over al te huys is in alle vreemde spraken, ende ondertusschen schier vreemd in sijne eygene ende moederlijke tale: so toch onse *Erasmus*, dat groote licht, ende zieraed van Nederland, heeft durven seggen *in sijn Boek*
 65 *van de rechte uyt-sprake van de Latijnsche ende Grieksche Tale: Foedum esse, hominem in eâ linguâ videri hospitem in quâ natus est.*

'Tis schande dat een mensch niet wel en is gegrond
 En vreemd selfs in de tael van sijnen eygen mond.

So en is dit dan ook voords geene knibbelinge *de lanâ caprinâ*, als
 70 men seydt, ofte een geschil van eene nietige sake, maer een eerlijk ende prijzelijk voornemen.

a) Genera. b) Declinatio. c) Casus. d) Numeri.

62. in sijne eygene en moederlijcke tale schier vreemd en onwetend:

3

(3) Al ist geen stuck van saligheyd,
 En daer so magtig veel aen leyt,
 Al ist geen hoog en wichtig ding,
 'Tis evenwel geen beuseling.

75

De mis spellinge in de vreemde talen word in de scholen voor eene
 groote mis-stellinge gerekend: ende wy achten dat in de onse niet
 eene siere. 'Tmoet daer op een tip en stip aenkomen: ende wy pas-
 zen by ons op geheele letters niet. Daer en is ook geen lammer, ende
 80 onhebbelijker ding ter wereld in eene sprake, als de vermenginge der
 geslachten, ende de verbrabbelinge der gevallen. Behoord dan een
 yder rechtschappen, redelijk, ende verstandig mensche, ende voorneme-
 lijk die sich in andere spraken geoeffend heeft, sijne moederlijke tale
 niet wel so veel sucht toe te dragen, dat het hem wel de pijn waerd
 85 moste wesen, dat het hem niet even eens, ende gelijke veel en ware,
 hoe hy schrijve, ende spreke, ende sijne sprake, ende spellinge niet in't
 wilde, nochte op den dollen bof heen en slingere, maer die met be-
 scheyd, ende naer den eysch, tot zieraed, ende ere omsichtelijk gebruy-
 ke. De Franzoysen, Italiaenen, ende Spanjaerden maken schier
 90 eenen afgod van de hunne: ende wy souden de onse by-na met vuyle
 voeten treden: daer dan noch de hunne eene opgeraapte ende verdor-
 ve sprake uyt de Latijnsche is (dat ik met hunner oorlof wil geseyd
 hebben) diese met de Romeynsche heerschappije hebben aengenom-
 men, hebbende te gelijk hunne vrijheyd met hunne moeder-tale ver-
 95 loren, verwaeld, ende verwisseld, gelijk dat onder anderen ook de
 naem der Waelen selfs veel licht betuygd, ende mede brengt: maer
 de onse is ons eygen, ende veel rijker ende heerlijker als de hunne.
 So wilde ik dan ook wel, dat wy van dese onse kostelijke ende loffelij-
 ke tale wat meer werks maekten, ende wat meer yverden voor haere
 100 ere, als wy wel gemeynelijk doen. Ja het is maer al te waerachtig,
 ende meer dan bekend, (voorwaer! een merkelyk ongeluck voor
 onse sprake) dat sy voornamelijk, ende doorgaens, van de geleerdsten
 selfs, die haer de hand mosten bieden, ende in ere houden, door vreem-
 de ende uyt-heemsche woorden gansch verbastaerd, ende bedorven
 105 word, die dan eerst meynen geleerdelyk ende zierelyk te spreken, wan-
 neer sy door gemelde opgeraapte, onduytsche, ende onbekende woor-
 den, hunne moederlijke tale van onvolmaektheyd opentlijk brand-
 merken, ende beschuldigen, so sy toch in sich selven genoegzaam is, ende
 de hulpe van andere spraken geenzins van doen en heeft. Men banne
 110 die dan toch eenmael plotzelyk uyt onse tale, so veel mooglijk is. Wil

79. nochte onhebbelijker — 85. nochte gelijke veel en ware, — 93. Romeynsche
 slavernije

- yemand Franzoys, ofte Latijn spreken, dat kan hy ja immers wel doen: men late onse tale maer ongeschoffierd in haer geheel. 'Tis eene ontijdige geleerdheyd, die men (quanzuys) tonen, ende roemen
4. (4) wil met schendinge, ende onteringe van sijne moeder-tale. Hier uyt
- 115 is ook ontstaen, dat men de aengenomene vreemde woorden in de eyge namen in hunne gevallen naer de Latijnsche wijze liever heeft willen buygen, als naer onse eygene: so seggen onse geleerden, *Petrus, Petri, Petro, Petrum, Petre, Petro: Samuel, Samuelis, Samueli, Samuelem, Samuel, Samuele, &c.* dat dan immers geen goed Duytsch en kan
- 120 wesen, also de gemeyne man, die immers sijn Duytsch kan spreken, ons hier in niet en kan volgen, ende niemand sonder kennisze der Latijnsche sprake, magtig is sulcx waer te nemen, ende te gebruyken, sonder al te met schandelijk tegens de gevallen te lopen, ende daer over lelijk te vallen, het welke dan gansch onaengenaem is in alle geleerde oren:
- 125 waerom ook selfs die groote verstanden *Daniel Heinsius*, ende *Hugo Grotius*, dese Latijnsche buygingen in hunne laetste Nederduytsche werken hebben nagelaten. Dat ik dan daerom segge, datmen niet en meyne, dat wy dit uyt botticheyd ende onwetenheyd doen, maer wilens, ende wetens, ja dat wy het doen moeten om Duytsch te spreken:
- 130 het welke de *E. Christiaen van Heule, Mathematicus, in sijne Spraekkonste* ook seer wel gemerkt, ende aengeteykend heeft. Ik en hore hier die geleerden niet, die hier op seggen, dat wy dan liever die namen van de Latijnsche uyt-sprake, als *Petrus, Paulus, Iohannes, Iacobus*, ende diergelijke behoorden na te laten, also wy de Latijnsche buyginge
- 135 niet en willen, kunnen, nochte mogen volgen, ende de Duytsche van Pieter, Pauwels, Jan, ende Jakob, in de plaetze altijd te gebruyken: want ik geef met waerheyd ter andwoord, dat die namen ook in onse moeder-tale sijn aengenomen. Meyne ook dat het vreemd in onse oren soude klinken van geleerde mannen also te spreken. Ja't
- 140 konde ook insonderheyd onsen luyden aenstotelijk wesen de H. Apostelen also slecht heen te noemen: ten ware wy het wordeken Apostel daer altijd by deden, ofte het oude Paepsche Sinte weder opgroeven, dat dan in eene vrije rede wel geschieden konde, maer in den Rijm altijd geene plaetze en kan hebben. Anders in de gemeyne luyden kan ik
- 145 onse Duytsche namen best lijden: ja meyne, datmen geene andere en

118. Samuelen, (drukfout) — 139. Spreken +: ten ware met byvoeginge van den bynaem, ofte van, als men het noemd; ofte der woorden van Meester, Here, ofte diergelijke: gelijk dan de Franzoysen ende andere volkeren den aerd van hunne Talen alhier ook gemeynelijk volgen. — 142. Sinte +, ofte Heylige, ofte diergelijken, buyten hunne superstitie — 143. wel konde en behoorde te geschieden +, ook selfs met de namen van den Latijnschen uytgang, Petrus, Paulus, etc. Maar inden Rijm en kan sulcx altijd geene plaetze hebben.

behore te gebruyken. Het is geheel ongerijmd, dat sommige met een
 alhier voorgeven, dat wy dan ook den naem van *Iesus Christus* niet en
 behoorden te houden, maer in den Duytschen naem van Saligmaker
 ende Gesalfde te veranderen: want dit is de eygen naem, ende toe-
 150 naem onses Heeren: ook most men dan op gelijken voet niet alleen
 geen *Petrus*, maer ook geen Pieter, maer a) Steen seggen: ende waer
 sullen wy dan ook eyndelijk met alle de Bibelsche namen, voorname-
 lijk in den Ouden Testamente, blijven, die vast alle by sekere gele-
 genheyd van ampten, plaetzen, tijden, geschiedeniszen, ende andere
 155 omstandigheden sijn gegeven? Maer dit overgeslagen. Dit misbruyk
 gaet ook noch so verre, dat wy die eyge namen, die wy naer de Duyt-
 5 sche (5) wijze in de gevallen buygen, evenwel op de Latijnsche maniere
 gebruyken, seggende: Het saed Abrahams, het huys Jakobs, de
 kinderen Israels, de Psalmen Davids, ende diergelijke, in plaetze
 160 van Abrahams saed, Jakobs huys, Israels kinderen, Davids Psal-
 men, dat onse tale geenzins lijden en kan: Want wy en seggen niet,
 het saed Jans, het huys Pieters, maer Jans saed, Pieters huys, ofte
 het saed van Jan, het huys van Pieter. Ik en steke hier niemand,
 ik spreke in 't gemeyn, ja ook van mij selven. Ik weet ook wel dat
 165 ons dese maniere van spreken door lange gewoonte in de scholen,
 ende zedert, in den mond, ende oren so verstorven is, dat wy die in de
 gemeyne t'samen-sprake gansch beswaerlijk kunnen ontwennen, dat
 ik mij ook schier niet eens voor en durf nemen: niettemin wanneer-
 men wat sal schrijven, ende het licht laten sien, het welke de nakome-
 170 lingen ook gebruyken sullen, so behoren wy vlijtig acht te nemen, ten
 eersten, dat wy Duytsch, ende daer na, goed ende suyver Duytsch
 mogten spreken: op dat de nakomelingen sich met der tijd daer aen
 mogten gewennen, ende onse tale toekomstig niet vervalscht, ende ge-
 broken, maer oprecht, ende naer haeren oorspronkelijken aerd mogte
 175 uytgesproken worden. Wensche daerom van herten, dat wy niet lan-
 ger so blindelings tegens malkanderen mogten lopen, ende stoten:
 maer dat wy onse tale met bescheyd, ende sekerheyd, naer haere aerd,
 ende regelen, konden ende wilden spreken. Gelijk ik ook daer be-
 neffens wel begeren soude, dat wy onse jeugd van kinds-been aen in
 180 de scholen daer toe konden gewennen. Ende dit en segge ik hier niet,
 als of ik meer mans wilde wesen, ofte meynen soude iets meer te we-
 ten, als een ander, ofte het *magnificat* gedenke te verbeteren, als men

a) Joh. 1. 42.

seyd: maer slechts ten besten: gelijk ik ook begere, datmen het mij ten besten af wil nemen.

Vande buyginge der geslachten in hunne gevallen, ende getallen

Genera: *Masculinum, Foemininum Neutrum.*

Numeri; *singularis et pluralis.*

Casus; *nominalivus, genitivus, dativus, accusativus, vocativus et ablativus.*

Nomina: *substantiva, et adjectiva.*

185 Dewijl ik hier nu van de geslachten, gevallen, ende getallen gewag gemaakt hebbe, so en kan ik hier so niet afscheyden, of moet eerst den Leser mijne meyninge hier van een weynig openen, om dit niet blindelings te paszeren, ende den onwetenden even wijs te laten.

De Geslachten dan sijn voornamelijk drie, het mannelijke, de ofte 190 een man; het vrouwelijke, de ofte eene vrouwe; ende geenderleij, het ofte een kind: de Getallen twee, het eenvoud, ende meervoud: de Gevallen ses, de noemer, barer, gever, aenklager, roeper, ende ofnemer. Waer van wy den Leser dit voorbeeld so in de selfstandige, als by-worpige ofte by-voegelijke naem-woorden voor ogen stellen.

6 195

(6) Af-beeldinge

der buyginge der self-standige, ende by-worpige naem-vvoorden, door de gevallen, in beyde de getalen.

Eenvoud.

Meervoud

	N. de, een, man.	N. de mans, ofte mannen.
200	B. des, eens ofte eenes, mans.	B. der mannen.
	G. den, eenen, man.	G. den mannen.
	A. den, eenen, man	A. de mans, ofte mannen.
	O. o man!	R. o mans, ofte mannen!
	O. van den, eenen, man.	O. van de, ofte den mannen.
205	N. de, eene,	N. de
	B. der, eener,	B. der
	G. de, eene,	G. de
	A. de, eene,	A. de
	R. o!	R. o!
210	O. vande, eene	O. van de
	N. het, een, kind.	N. de kinders, ofte kinderen.
	B. des, eens ofte eenes, kinds.	B. der kinderen.
	G. het, een, kind: ofte den, eenen kinde.	G. den kinderen.
	A. de kinders, ofte kinderen.	
215	A. het, een, kind.	R. o kinders, ofte kinderen
	R. o kind!	O. van de, ofte den kinderen.
	O. van het, een, kind: ofte vanden, eenen, kinde.	

	N. de geleerde, een geleerd, man.	N. de geleerde	} mannen
220	B. des, eens ofte eenes, geleerden mans.	B. der geleerde	
	G. den geleerden		

189, 190. Mannelijk, Vrouwelijk [ps. V. Heule prefereert na *het* 't adj. zonder e].

	G. den, eenen, geleerden man.	A. de geleerde	} mannen
	A. den, eenen, geleerden man.	R. o! geleerde	
	R. o geleerd man!	O. van de geleerde of-	
225	O. vanden, eenen, geleerden man.	te den geleerden	

	N. de, eene,	} vroomen	} vrouwen.	
	B. der, eener,			N. de
	G. de, eene,			B. der
	A. de, eene,			G. de
230	R. o!	vrouwe.	A. de	
	O. van de, eene,		R. o!	
			O. vande	

7	N. het kleyn, ofte kleyne, een (7)	N. de kleyne	} kinders.
	kleyn, kind.	B. der kleyne	
	B. des kleynen, eens ofte eenes	G. den kleynen	
235	kleynen, kinds.	A. de kleyne	
	G. het kleyn, ofte kleyne, een	R. o! kleyne	}
	kleyn, kind: ofte den, eenen,	O. vande kleyne	
	kleynen kinde.	ofte den kleynen	

240 A. het kleyn, ofte kleyne, een kleyn, kind.

R. o kleyn ofte kleyne kind!

O. van het kleyn ofte kleyne, een kleyn, kind: ofte van den, eenen, kleynen kinde.

245 Merkt I. De woorden worden gemeynelyk met dese a) *Ledekens de, het, een, eene*, naer de Hebreusche ende Grieksche wijze, ende het gebruyk van veele andere talen, uytgesproken, ende met ende door de selve in de gevallen gebogen. Deser worden *de* ende *het eygentlijke, een* ende *eene oneygentlijke* genoemd: nadien *de* ende *het* de geslachten eygentlijk onderscheyden: want so word *de* voor het mannelijke ende vrouwelijke geslachte gesteld, het welke in de buyginge die geslachten onderscheyd: ende *het* teykend het geenderleij geslachte uyt: daer en tegens so en onderscheyd het oneygentlijke leden *een* de mannelijke ende geenderleije geslachten niet. So is het

250 ook wel so eygentlijk geseyd; de mensche is een edel schepzel, de mensche is van God geschapen, als een mensche. Behalven dat *een* ofte *eene* ook een b) tellend By-woord is. Voords laten sy al te samen de woorden eygentlijk onbepaald: als, de man is het hoofd van de vrouwe, de vrouwe is den man onderworpen: het kind staet onder sijne

260 ouderen: een hond is een getrou beest: eene katte is in huys pro-

Merkelijke
Regelen.

a) Articuli. b) Adverbium Numerandi.

fitelijk tegens muysen ende ratten. 'Tgebeurd dan noch, dat de ledemens *de* ende *het* eene sake bepalen, in maniere van a) aenwijsende Voor-namen, voor die, ende dat, gebruykt: daer is de man, de vrouwe, het kind, dat is, die man, die vrouwe, dat kind, daer so veel van te seggen is. Maer de Voor-namen mijn mijne, dijn dijne, sijn sijne, haer haere, ons onse, uw uwe, hun hunne, heur heure, die, dese, dat, bepalen daerentegens altijd de woorden.

II. De eyge namen van mannen, vrouwen, etc. hebben gemelde ledemens niet van node, als Abraham, Isaak, Jakob, Samuel, David, Sara, Maria. So is het dan eene quaede aenneminge by veelen, als sy seggen, Saul vervolgde den David: David versloeg den Goliath: ten sij datmen sekeren persoon van anderen wil uytsonderen, als, dat is de (ofte die) Jan daer van wy spreken: ofte datter (8) een by-worpig woord voor heen gaet, ofte een self-standig woord by-voegens gewijse: Saul vervolgde den onnoselen David: David versloeg den reuse Goliath. De rivieren, ende bergen willen dese ledemens wel lijden: de Rijn, het Sparen: de Alpes, de Witteblink.

III. Het ledeken *de* word in den noemer van 't eenvoud van't mannelijke, ende vrouwelijke geslachte voor alle letteren sonder onderscheyd, ook voor de b) klinkers, ende de letter (*h*) gesteld: also onse tale van de ontmoetinge der klinkeren geen af-keer en heeft, of schoon sommige geleerden dat sonder reden sich inbeelden. So spelle ik de arend, de outaer, de hemel, so wel als de man, de vrouwe: ende niet den arend, den outaer, den hemel: want so mosten wy anders, naer desen regel, ende grond, dese ontmoetinge der klinkeren ook in het meervoud, ende vrouwelijke geslachte, ende ten korsten over al mijden, seggende: den arenden, den outaeren, den hemelen; ja ook den aerde, den ere, den eeuwe, den olie, ende diergelijke.

IV. Het ledeken *de* geeft den vrouwelijken uytgang van *e* inde byworpige woorden in den noemer des eenvouds aen man ende vrou gelijk; de geleerde man, de geleerde vrouwe: maer het ledeken *een* houd die geslachten aldaer ook onderscheyden: een geleerd man, eene geleerde vrouwe.

V. Het ledeken het voor een by-worpig woord gesteld, by een self-standig woord van't geenderleije geslachte, maekt dat self-standig woord geenderleij: het kleyn ofte kleyne kind: maer het ledeken een maekt het mannelijk, een kleyn kind.

a) Pronomina Demonstrativa. b) Vocales.

269. geenzins van noode, — 270. ; ende het is eene merkelyke quade aenneminge — 273. waer van — 296 — ofte kleyne

VI. Daer sijn mannelijke woorden die in den aenklager, ende ofnemer des eenvouds *de*, ende *den* lijden kunnen, sijnde aldaer beyde
 300 van't mannelijke, ende vrouwelijke geslachte, daer by blijkende, dat-
 ze daer ook wel eene *r* willen aennemen, waer van de mannelijke
 woorden ende gevallen eenen natuerlijken af-keer hebben: so seydm-
 en: hy is krank tot de, den, der dood toe: 'tsal met de, den, der, tijd
 wel komen. In den geveer wil *de*, ende *den* ook wel vallen: maer *der*
 305 so gevoegelijk niet.

VII. Het schijnt ook wel dat de aenklager, ende ofnemer der
 mannelijke woorden zomwijlen soeter vallen naer de wijze van den
 noemer uytgesproken: insonderheyd met een by-worpig woord te
 saem gevoegd: ende noch met-namen met het oneygentlijke ledeken
 310 *een* gebruykt: ik sie daer de man, hy komt met de man, ik sie daer
 de selve man, ik houde hem voor de selve man: ik sie na een vroom
 man uyt, ik ken hem voor een vroom man: voor datmen soude seg-
 gen, ik sie daer den man, hy komt met den man: ik sie daer den selven
 man, ik houde hem voor den selven man: ik sie na eenen vroomen
 315 man uyt, ik ken hem voor eenen vroomen man. Maer ik achte dat
 9 (9) onse Hollandsche verkortinghe ende af-bijtinghe hier van oorzake
 is, ende dat sulke onse gewoonte dat onse oren ook daerom best doet
 gevallen: ende meyne oversulcx, dat wy onse monden, ende oren
 liever aen regelen behoren te gewennen, ende dat wy daerom in sulke
 320 manieren van spreken matig moeten wesen, om den vasten regel niet
 te verbreken, tot nodig ende zierlijk onderscheyd der gevallen.

VIII. De eerste buyginge des gevers ende ofnemers van't geen-
 derleije geslachte, het kind, van het kind, wort gemeynsaemer ge-
 bruykt: maer de twede, den kinde, vanden kinde, is eygentlijker
 325 ende zierlijker: also sy de gevallen beter onderscheyd. Daer sijn ook
 woorden van't geenderleije geslachte, die mede in den aenklager, ge-
 lijk in den geveer ende ofnemer met *den* kunnen gebogen worden: als
 aen den kruyze, door den gelove etc. welke woorden gemeynlijk in
 den noemer ook uytgerekt kunnen uytgesproken worden, als het
 330 kruyze, het gelove. So seydmen ook hy is by den leven, by levenden
 lijve, ende diergelijke.

322. VIII begint in H. met deze toevoeging: „De mannelijke buyginge des
 noemers, gevers, aenklagers, roepers, en ofnemers van het geenderley geslachte
 met byvoeginghe des byworpigen naem-woords, het kleyn kind, is eygentlyker
 gebruykelyker, als de vrouwelyke het kleyne kind; Hoewel die (onses oordeels)
 ook niet en kan verworpen worden: also die ook in het gebruyk merkelyk
 gegronid is.” Dan volgt: „Desgelykx word de eerste buyginge enz. — 323. het,
 een kind, van het, een kind. — 324. den, eenen kinde, van den, eenen kinde 324
 is bequaemer — 325. onderscheyd +: Het mannelijk woord God heeft in
 den geveer en afnemer ook Gode.

IX. Also onse tale de soetvloeiendheid dapper bemind, ende ver-
 eyscht, so wil *de* meesten-tijd wel so aengenaem vallen, als *den* in den
 ofnemer van't meer-voud, in't mannelijke ende geenderleije geslachte:
 335 als vande mannen, vande kinderen: so nochtans dat het andere, van
 den mannen, van den kinderen geenzins en mag verworpen worden.

X. De woorden van't vrouwelijke geslachte worden slechts in
 hunne ledekens gebogen, sijnde selfs in alle gevallen onbuygelijk.
 T'gebeurd dan noch dat sy zomwijlen eene s inden barer aen-nemen:
 340 in welken geval sy ook het mannelijke ledeken *des* gebruyken: ende
 ook liever voor als na hunne bygaende woorden willen gevoegd we-
 sen: als des werelds begriip, des wijsheyds rijkdom, des lochts re-
 gen, des sons stralen, des maens klaerheid: voor het begriip der we-
 reld, de rijkdom der wijsheid, de regen der locht, de stralen der sonne,
 345 de klaerheid der mane: hoewel ik achte dat men dese wijze van spre-
 ken niet buyten nood, altijd niet lichtvaerdig, en behore te gebruy-
 ken. Ja waer toe dese vermenginge der geslachten buyten den rijm?
 Maer in den rijm moet het te met wesen, daer wy also (mijns oor-
 deels) dickwils best spreken: want so klinkt het beter in mijne oren,
 350 des werelds rond, des wijsheyds schat, etc. als der wereld rond, der
 wijsheid schat: maer het rond der wereld, de schat der wijsheid, waer
 ongetwyfeld wel alderbest geseyd, doch het en wil altijd in den rijm
 niet. So houde ik dit dan liever ende eygentlijker voor eene wijze van
 spreken in maniere van rijm-verlof, by de Poeten gebruykelijk, als
 355 wel eene *Phrasis* ofte fraeijicheyd, quanzuys tot zieraed, buyten rijm,
 ende nood. Wil dan noch iemand dese maniere van spreken in eene
 vrije rede, nu, ende dan, ende by lust ende gelegenheid gebruyken,
 10 dat kan ook met behoorlijke bepalinge in soberheid wel gheschieden(10).

XI. Wanneer een by-worpig woord met een self-standig woord
 360 van 't vrouwelijke geslachte, met het oneygentlijke ledeken *eene* ge-
 bruykt, t'saem gevoegd gesteld word, so word het ledeken niet onge-
 voeglijk ook mannelijk *een* uytgesproken, insonderheid in onse Hol-
 landsche sprake, die tot verkortinge, ende uytbijtinge der zilben, ende
 365 een goede sake ofte saek: voor eene vroome vrouwe: eene goede sake.

XII. De by-worpige ofte a) deelnemende woorden achter de

a) Participia.

357 — ende dan, — 358. geschieden + So worden ook by wijlen de woorden van
 't vrouwelijk geslachte in den barer selfs, sonder ledekens, doch eenzilbig, ofte
 verkort gebruykt, op de wijze vande mannelijke en geenderleije gebogen: So
 seggen wy; het en is niet eers genoeg: elk wat wils: hebt gy siels genoeg ik
 hebbe goeds genoeg: ende diergelijke manieren van spreken: voor ere, wille, ziele.

vrouwelijke self-standige in rechter t'samen-voeginge gesteld worden mannelijk uytgesproken: de sake is klaer, de dochter is getrouwd.

XIII. De by-worpige woorden voor mannelijke self-standige
 370 vergrotens, ofte beswarens, ende uytdruckens gewijse gesteld, wil-
 len dickwils niet ongevoeglijk in den noemer, gelijk in den gever,
 ende aenklager, gebogen worden: het is so vroomen man als op voe-
 ten gaen kan: het is so trouwen knecht als men wenschen mag. De
 geenderleije woorden willen desen voet ook wel volgen: het is al te
 375 stouten kind. Maer ik achte dat het ledeken *een* in het by-worpig
 woord niet duysterlijk besloten, ende begrepen is: het is so vroom
 een man, het is so trou een knecht, het is al te stout een kind. Ja het
 schijnt ook selfs in de vrouwelijke plaetze te hebben: het is al te swaer-
 ren saek: Haerlem is so schoonen Stad.

380 XIV. De woorden van 't vrouwelijke geslachte willen dick-
 wils gaerne, ofte in hunne ledekens alleen gesteld, ofte in hunne by-
 gevoegde woorden in verscheyde gevallen eene *r* aennemen: als, ge-
 trou tot der dood toe, uyt der stad, ter goeder ure, tot aller stond, uyt
 mijner hand, van dijner hulpe, in sijner onnoselheyd.

385 XV. Als de mannelijke by-worpige woorden by ende voor de
 self-standige gesteld worden in den noemer, ende aenklager van het
 meervoud, so eyndigen sy in *e*: als de geleerde mannen: maer als
 sy sonder self-standige woorden in plaetze van de self-standige selver
 self-standelijk gebruykt worden, so gaense in *en* uyt: so segge ik: de
 390 geleerden gevoelen dit eendragtelijk, ik meyne de geleerden van on-
 sen tijd: op dat also dese gevallen van den noemer in 't eenvoud mo-
 gen onderscheyden worden. So gebruyke ik ook den of-nemer des
 meervouds: ik spreke van de verstandigen: daer ik anders soude moe-
 ten seggen, ik spreke van de verstandige, ofte den verstandigen men-
 395 schen. Willende evenwel de andere buyginge in't minste niet verwer-
 pen, insonderheyd daerse dickwils sachter ende aengenaemer luyd:
 met namen in de woorden enige, sommige, weynige, alle, andere,
 ende diergelijke.

XVI. Ik onderscheyde ook den gever van een by-worpig woord
 400 self-standig gebruykt in beyde de getalen aldus, seggende in't een-
 voud den gelovige, *fideli*, in 't meervoud den gelovigen, *fidelibus* (II).

XVII. De deel-nemende woorden die in *en* uytgaen laten in
 het meervoud, ende vrouwelijke geslachte so gevoeglijk (mijns oor-
 deels) de *n* vallen, als sy eene *e* aennemen: ende daerom gebruyk ik-
 405 ze also sonder onderscheyd. b. e. bedrogen, bedroge ende bedrogene,

gebonden, gebonde ende gebundene, gedwongen, gedwonge ende gedwongene, verslagen, verslage ende verslagene.

Dese dingen (voorwaer!) en sijn geene versierzelen, maer inder daed, ende waerheyd verzierzelen van onse tale, uyt den aerd, ende
 410 grond der selve opgesocht, hoe vreemd sy ook veel-licht sommigen sullen mogen schijnen te wesen, door de ongewoonte, ende den ouden slof, waer door te wege gebragt is, dat wy op onse moeder-tale niets ter wereld gelet, ende nu dus, nu so, los ende onvast gesproken, ende geschreven hebben. Derhalven wy ook geene nieuwe tale en smeden,
 415 maer arbeyden slechts de selve met regelen vast ende seker te maken, datmen ons dan dank behoorde te weten, so verre van daer is het, datmen ons sulcx voor euvel ofte ongoed soude willen afnemen.

In't bysonder moet ik hier noch voords voor-voets, slechts een weynig vande Spellinge aenroeren, nu ik-er in ben.

Vande
 Spellinge
 in't byson-
 der.
 ae, æ, aa,
 ae

420 De *a* de hoofd-letter der letteren in alle talen, ende die voor alle andere voor aentreed, geeft ons aenvankelijk in haren tweeklank vrij eene sonderlinge opmerkinge: dewijl het seker is datter woorden sijn, de welke naer de verscheyde *Dialectus*, ofte uytsprake onser Nederduytsche steden, ende landschappen, verscheyden oft met een vollen
 425 mond, ofte met eene dobbele tonge, ende op de wijze van het blæten der schaepen worden uytgesproken. Men heeft in oude tijden, ende vorige eeuwen hier op gansch niet gelet, ende alle die woorden op eene wijze so maer heen geschreven: so het toch ongetwijfeld is, datmen de spellinge naer de tale ende uytsprake moet richten. So moeder dan
 430 onderscheyden geschreven worden. By dese geleerde tijd, in welke de sucht tot onse moedertale daeglijkx merkelyk ende loffelyk groeijs, ende haere verbeteringe wacker in achtginge ende ter hand genomen word, hebben verscheyde dappere mannen ook op dit onderscheyd bescheyden beginnen te letten. Enige maken dit onderscheyd met *aa*
 435 ende *ae*, met *aa* de ronde volle uytsprake, ende met *ae* de andere uyt-druckende, diese gelijk de Grieksche *Eta* gebruyken. Dit is al enige jaeren begonnen, maer naer den tijd weynig aengenomen: om dat andere ook geleerde ende verstandige luyden, ende mede liefhebbers onser moederlijke tale, achten dat sulke spellinge te wijd, sonder nood,
 440 van't oude gebruyk aftreed, ende de rechte uytsprake ook eygentlijk niet en treft, als de welke den mond te wijd opspard, ende te hard en onaengenaem klinkt, van wegen de volheyd ende swaerheyd der let-

411. gewoonte, [V. Heule bracht ten onrechte deze wijziging aan, immers ongewoonte past in het verband: men is niet gewend aan de onderscheidingen, die A. maakt en vindt ze daarom vreemd. Men heeft ze sinds lang verwaarloosd, voegt A. er bij („ende den ouden slof”).] — 418. — voords

ter *a* : daer anders de *e* inde *ae*¹⁾ naer de oude spellinge den mond weder
 wat toe treckt, ende de uytsprake merkelyk versacht: synde ook onder
 12 445 tusschen (12) buyten twyfel seker dat de *a*) twe-klank *ae* sijne volle uyt-
 sprake so wel kan bereyken als de andere tweklanken in *e* uytgaende *ie*,
oe, *ue*, de hunne in hunne gelegenheyd: baer, bier, boer, buer. Derhal-
 ven of schoon dat gemelde gevoelen grootlijcx sijn bescheyd, ende groo-
 te auteurs ende voorstanders heeft, ende ik gaerne bekenne, die be-
 450 denkinge mede wel eer gehad ende gevolgd te hebben, ende noch daer
 van niet vreemd te wesen, so het maer gevoeglijk konde ingevoerd
 worden: te meer om dat ik de nieuwe ende onbekende maekzels, hoe-
 danig de Latijnsche *æ* is, die wy hier anders tot onderscheyd gebruy-
 ken moeten, ofte iets diergelijke, niet heel gaerne toe en stae: evenwel
 455 op dat wy dan noch onse spellinge sonder de hoogste reden, voor den ge-
 meynen man niet ongesien ende afschouwelyk en maken, ende van't
 oude gebruyk, so veel mooglijk is, nergens af en wijken: so soude ik
 (de sake recht ende rijpelyk, naer mijn beste oordeel, ingesien) de voor-
 slag, ende 'tgevoelen van den *E. Christiaen van Heule, Mathematicus*,
 460 in sijne *Spraek-konste*, om de minste veranderinge, mij tegenwoordig
 hier wel liefst laten gevallen: ende dien volgens de *ae*¹⁾ inde woorden van
 de volle uytsprake naer de oude spellinge laten blijven, ende de La-
 tijnsche *æ* in die woorden gebruyken, die wat lijmende ende treckende
 worden uytgesproken: om datze niet veel en sijn. Ende so veel mij be-
 465 langd, so en weet ik niet, dat ik enig ander woord ter wereld weet,
 als *blæten*, dat ik also uytspreke, ende dat ook noch om dat geluyd der
 schaeppen wel uyt te drucken: hoewel wy hier ook selfs wel souden
 durven blaeten ofte blaten seggen, ende schrijven: so dat ik dan dit nieu
 maekzel der *æ* ten hoogsten noch nergens anders als in dat enige
 470 woord en hebbe te gebruyken, ende daerom dan ook dit gevoelen noch
 dies te liever volge. Behalven dat het exempel van *Cornelius Kilia-
 nus* by mij ook seer veel geld, die dese spellinge in sijn *Dictionarium*
 ofte Woorden-lijste ook gebruykt: ende de oude Gentsche spelen ook
 vrij wat seggen, die gemelde *van Heule* mede aldaer aentreckt. Waer
 475 uyt ten minsten blijken kan, dat dit gevoelen nu niet eerst uyt de locht
 geraept en word, nochte nieu en is, maer dat dese bedenkinge al voor
 langen tijd inde molen is geweest, ende opentlijk gebruykt geworden.
 Dese twee dingen dan komen hier (mijns oordeels) in bedenkinge, de

a) Diphtongus.

¹⁾ De 1e druk (1628) (A) heeft hier *æ*. Dit is een drukfout.

443. daer anders de *e* inde *ae* (*æ* in A. is drukfout voor *a e*). — 456. nochte
 afschouwelyk — 461. en dien volgens de *æ* (*æ* in A. is drukfout voor *ae*). —
 469. — anders.

woorden vande onderscheyde uytspake, ende het maekzel der uyt-
 480 beeldinge, met veranderinge van het oud gebruyk, dat aen wedersijde,
 hoement ook neemt, ende doet, noodwendig (gelijk ook billijk) voorvallen
 moet: want de dobbele *aa* is so nieu, als de *æ*: alleen is hier dit onder-
 scheyd, dat de *æ* eygentlijk onse letter niet en is, daer de *aa* maer eene
 verdobbelinge van onse letter *a* is: daer-tegens so valt de *æ* in weynige
 485 woorden voor, daer de *aa* in ongelijke meer, ja ontallijke, veranderinge
 maekt. Dit staet so al vrij wat tegens malcanderen te heffen, ende te
 wegen. Ende of schoon de gekoppelde *æ* der Latijnen onse letter ey-
 13 gentlijk (13) niet en is: lieve! wat reden even-wel, de minste ook, verbied
 ons de selve vande Latijnen te ontlenen, ende voor de onse aen te nemen,
 490 ende eygen te maken: te meer also sy met de losze *æ* seer groote ge-
 meynschap heeft, ende sonderling geene veranderinge in het gesicht
 en geeft? behalven ook noch dat dese lijmende uytspake sich merke-
 lijk met *a* ende *e* vermengd, gelijk het fatzoen vande *æ* mede-brengt:
 maer de volle uytspake vloeyd kennelijk ende tastelijk door die beyde
 495 letters sachtkens heen, ende valt vande *a* op de *e* met eene aengenaeme
 soeticheyd. Ende dan dat noch meer is, wat raed ook anders met die
 gene die de volle ende harde uytspake vande dobbele *aa* in sommige
 woorden gebruyken, als in verscheyde plaetzen van Holland ge-
 geschied? want willen wy hun de dobbele *aa* benemen, als wijse op die
 500 woorden paszen daer wy maer *æ* uytspaken, hoe sullen sy dan hunne
 gemelde harde uytspake van *aa* uytbeelden, die sy daer toe nood-wen-
 dig moeten gebruyken? Hier op staet gewis wel dapper in desen ook
 te letten. Ten kortsten wy meynen het ter weder sijde goed, ende souden
 gaerne onderscheyden spellen, gelijk wy verscheyden spreken: het
 505 komt maer daer op aen dat wy dat gevoeglijkst doen, ende met de
 minste veranderinge, tot de meeste navolginge, ende ook sonder ver-
 kortinge van anderen. Ende dewijle wy tot noch toe noch maer aen't
 zoeken sijn, ende gaerne in alles seker souden worden, so dienen wy na
 malkanderen wat om te sien, ende te luysteren, om'tgevoeglijkste aen
 510 te nemen, ende na te komen: ende so en mag ook niemand sijne inbeel-
 dinge voor eenen regel laten gelden, om sijn gevoelen met de tanden
 slechts vast te houden, naer 'tspreek-woord, *suum unicuique pulchrum*:
 Men heeft dat meest wel best besind
 Dat yder in sijn herzens vind.
 515 maer men moet het sijne gaerne om een beter geven, als men beter
 sien kan. So en is dat ook so vreemd niet, by wijlen te veranderen,
 eermen noch eenen vasten voet gegrepen heeft.
 Doorsoekt het al, en dan op't lest,
 Verlaet het slimst, en kiest het best.

520 Ook en moetmen niemand, slechts blindelings volgen, om dat hy het
 seyde, ἀντόσ ἐφα (alsmen seyde) maer om dat het sijnen vasten grond
 heeft, ofte inden aerd der sprake, ofte in het gevolg, ofte inde onder-
 scheidde uytprake, ofte in het oud ende billijk gebruyk, ofte anderzins.
 Ende wat mij hier wederom aengaet, segge noch als voren, dat ik dit
 525 onderscheyd niet van doen en hebbe, dan veel-licht in dat gemelde enig
 woord: dies ik dan ook by de oude goede spellinge billijk blijve: laten-
 14 de (14) voords insonderheyd sich malkanderen hier over wat nader ver-
 staen, die dit onderscheyd naer hunne uytprake wat meer gebruyken
 moeten, ende ondertusschen wachtende wat streek de geleerden met der
 530 tijd meest sullen houden, om mij daer na, dies nood sijnde, als dan na-
 der te schicken, ende te wenden: ende dat niet so seer, om mijne onder-
 scheidde uytprake, die ik sonderling niet en hebbe, gelijk nu meer-
 maels geseyd is: maer om te verstaen te geven hoe ik die woorden uyt-
 spreke. Maer wat wil ik nu alrede om de uytprake van anderen door
 535 onnodige veranderinge mijn werk by den gemeynen man onaenge-
 naem maken? Ende dat ik hier aldus van mij segge, geef ik ook also
 voords onsen Haerlemmers, ende Amsterdammers al te samen te be-
 denken: al is schoon dit maekzel der *aa* alhier te Haerlem (meyn ik) van
 Koornhert eerst geboren, ende t'Amsterdam voords meest opgevoed.

540 *Haec alternanti potior sententia visa est.*

Na bey-tijds overleg, en goeden rijpen raed,
 So kies ik voor het best dat hier geschreven staet.

De a) drie-klank *aey* wil ook aldus beter vloten in kraeij, kraeijen, aey,aay,
 saeijen, maeijen: daer ik sie, datmen anders kraaij, kraaijen, saaijen, ay
 545 maaijen bezwaerlijk durfd schrijven, houdende ook dat de tweeklank
ay kraij, kraijen, saijen, maijen de uytprake niet wel en voldoet.

Eer ik van de *c* richtig ende bescheyden kan spreken, so moet ik te z, s
 voren mijn gevoelen van de *z* openen; also ikze voor de klinkers *e*,
 ende *i* gelijk de *z* recht uytgesproken uytbrenge: alwaer ik dit dan
 550 eerstelijk segge, dat de letters *s*, ende *z*, verschedene letters sijn, als
 dat immers niemand sal kunnen, ofte durven ontkennen, ende daerom
 qualijk overhoop geworpen, ende onder malkanderen in't wilde, ende
 op den dollen bof, onder een gemengd, ende gebroude worden, so dat
 woorden van eene uytprake, ja het eene ende 't selve woord, nu met
 555 eene *s*, nu met eene *z*, sonder onderscheyd word geschreven, ook
 van luyden die letters gegeten ende herzens hebben, dat dan immers
 geenzins en kan bestaan.

a) Triptongus.

Wat nu voords de letter *z* aenlangd, segge daer van, dat ik ze lie-
 ver voor een soet-scherpe, dan doof-swaere letter soude kunnen aenne-
 560 men: ofschoon het tegen-gevoelen in onse verdorve uyt-sprake vrij
 wat voets schijnt te hebben, ende dapper begint sonder wettelijk oordeel
 aengenomen ende gevolgd te worden. Ik segge eene soet-scherpe letter:
 dewijl *Fabius Quintilianus* haere uyt-sprake met de Grieksche *y* voor
 de aldersoetste ende aengenaemste aller letteren houd. *Iucundissimas*
 565 *(inquit) ex Græcis v et z literas non habemus, vocalem alteram, alteram*
consonantem, quibus nulla apud illos dulcius spirant: quas mutuari
 15 *solemus (15) quoties illorum nominibus utimur. Quod cum contingit,*
nescio quomodo hilarior protinus renidet oratio, ut in zephyris, zopy-
risque: quae si nostris literis scribantur, surdum quiddam et barbarum
 570 *efficient, et velut in locum earum succedent tristes et horridae, quibus*
Graecia caret. Lib. XII Cap. X. So dat wyse daerom geene seta, maer
 tseta, dat is zeta behoren te noemen, ende onse kinderen aen sulke uyt-
 sprake in de scholen te gewinnen. Ik hebbe hier toe de meeste ende
 beste spraek-ervarenen opgesocht, ende met vlijt ende moeijte door-
 575 gesien, die ik hebbe konnen bekomen, als *Desiderius Erasmus, Iulius*
Caesar Scaliger, Theodorus Beza, Iustus Lipsius, Iacobus Ceratinus,
Adolphus Mekerchus, Petrus Ramus, Petrus Antesignanus, Fridericus
Sylburgius, Franciscus Sanctius, Iohannes Scapula, ende meer andere:
 ende en kan niet wijser worden, of sy sijn meest, so maer niet al te mael,
 580 in dit gevoelen. Want dit staense eerst al te samen toe, dat de *z* iets
 meer gedaen heeft by de Grieken, ende Latijnen als de *s*, sijnde eene
 dobbele letter van kragt, ende uyt-sprake, als eene *d* met eene *s*. Ook
 stemmen sy vast al te samen daer in, dat de Latijnen die uyt-sprake
 beswaerlijk hebben konnen treffen, ook naer het getuygenisze van *Fa-*
 585 *bius Quintilianus* aldaer: dat ik dan daerom segge, dat het ons ook so
 vreemd niet en moet dunken, dat wy het ook so juyst niet en doen. Hier
 in komen sy ook meest al over een, dat de Italiaenen, ende Hoogduyt-
 schen de naeste ende rechtste uyt-sprake behouden hebben: dat wy in-
 sonderheyd ende voor al (mijns oordeels) hier wel merken moeten op dat
 590 wy onse uyt-sprake naer de hunne richten, ende daer mede vergelijken
 mogten. Ende op dat ik nu van de Italiaenen niet en spreke, die hier te
 lande so niet bekend en sijn, wie en weet niet, dat de Duytschen de *z*
 scherp uyt-spreken? ofte wie twyfelter ook aen, of de Hoogduytsche
 sprake is de moeder-tale van de onse, ofte, om beter te seggen, de eene
 595 ende de selve sprake: behalven dat syse wat hooger ende mannelijker
 uytbrengen, ende wy die wat laeger ende minnelijker spreken; Ende
 wat reden salder dan ook ter wereld wesen, waerom wy van de oor-
 spronkelijke uyt-sprake van de letter *z* selve, ende van de uyt-sprake

van onse moeder-tale sullen af-wijken, dat wy ons met de Hoogduyt-
 600 schen niet en souden vergelijken: te meer ook om dat de oude Romey-
 nen, ende de nieuwe Latijnen, ofte Italiaenen de uytspake van dese
 letter met de Hoogduytischen also gebruyken: dat ik nu van de Griek-
 sche sprake niet en spreke, die immers de moeder is van de wereldsche
 geleerdheyd? Ende vrage, waerom toch wy hier liever willen alleen
 605 gaen, ende eene uytspake op onse eygene hand hebben, dan wy ons
 met hun souden verenigen, ende vergelijken, dat ik in het minste niet
 en kan verstaen: also immers de enkele letters in de eene tale niet an-
 ders als in de andere, ofte ten minsten in alle, naer de oudste ende ey-
 genste uytspake, behoren te klinken? Ofte waerom willen wy de
 16 610 (16) rechte uytspake deser letter verlaten, ende die de selve noch recht
 behouden, ende die te jachtig volgen diese den hals breken, ende qualijk
 uytspaken, selfs naer het gevoelen ende getuygenisze van hunne ey-
 gene tael-geleerden? Maer laet ons hier de tael-geleerden eens sel-
 ver horen spreken, of iemand veel-licht dat van de gemelde talen ont-
 615 kennen mogte. De wijd-beroemde *Theodorus Beza in sijn Boek vande
 vvaere uyt-sprake der Grieksche Tale*, dien de hoog-geleerde *Henricus
 Stephanus* over dit werk grooten lof geeft, seyde, dat de Grieksche z
 van eene uytspake is met de Hebreusche Tsade: ende dat de Latijnen
 in hunne uytspake tot (ts) af-wijken, gelijk ook de Hebreen doen. Zeta
 620 (inquit) *opposuimus Tsade Hebraeorum, non Zain. Latini declinant
 ad ts, sicut et Hebraei faciunt. Daer na: De Franzoysen (seyd hy) spre-
 ken de z uyt als eene gebroke s: maer de Hoogduytischen, ende Italiae-
 nen hebben de rechte uytspake behouden. Galli quidem ut s infractum
 sonant, Germani verò et Itali vel inviti veram pronuntiationem retinue-
 625 runt. Adolphus Mekerchus van Brugge, in sijn 18. Kap. Dewelke grof
 ende duydelyk leren, seggen, dat de z by na klinkt als (ts) by de Ne-
 derduytischen, dat sy seer lichtelyk uytspaken, als sy met twee zilben
 seggen tsamen, ende de Hoogduytischen bezalen: welk een lichte klank
 is, ende het geswerm ende gesnor der bijen seer gelijk. Hetwelke Q.
 630 Papyrius, Grammaticus, ook so schijnt te kennen te geven, als hy seyde,
 dat de z klinkt gelijk de t voor de i by de Latijnen doet, *otium, justitia,
 etc. de welke sy uytspaken als ts. Qui crassè docent, monstrant z pro-
 pmodum sonare quod Flandris ts, quod illi facillimè sonant, cum dua-
 bus syllabis dicunt tsamen, id est fimul, et Germani bezalen, solvere:
 635 qui sonus lenis est, apumque susurro persimilis. Quod etiam subindicare
 videtur Q. Papyrius, Grammaticus. In his inquit syllabis sonus z litteræ
 immistus inveniri tantum potest, quae constant t et i, et eas sequitur**

vocalis quaelibet: ut Tatius, otia, justitia, et similia. Daer na. De Fran-
zoysen spreken de z uyt als eene gebroke s, de Nederlanders ook, als sy
 640 *seggen zoeken, zomen, zieden: de Hoogduytsche en de Italiaenen heb-*
ben de eygene uytsprake behouden. Galli quidem ut s infractum so-
nant, et Belgae dum dicunt zoeken, quaerere, quod Graeci ζητεω zomen,
circumdare, circumsuere, a ζωνυσειν zieden, fervere, bullire, quod Graeci
ζεειν Germani vere et Itali vel inviti veram pronuntiationem retinue-
 645 *runt. Fridericus Sylburgius in het 1 Kap. van sijne Grieksche Spraek-*
konste: VVy Duytschen spreken de z uyt als ts. maer de Grieken wat
sachter als ds. Nos Germani efferimus z per ts: Graeci verò mollius
per ds. Onse Erasmus in sijn Boek vande rechte uytsprake vande
Latijnsche ende Grieksche Tale: De Hoogduytschen gebruyken de z
 650 *gelukkig ende dickwils in hunne moederlijke tale: Eam (puta literam*
z) Germani feliciter et frequenter usurpant lingua vulgata. Maer voor
allen spreekt de hoog-geleerde spraek-ervaren, ende groote onderzoeker,
ende richter van de Grieksche ende Latijnsche oudheyd Iustus Lipsius,
 17 (17) *die mij in desen alleen genoeg voor allen is, hiervan gansch duyde-*
 655 *lijk in sijn boek vande rechte uytsprake vande Latijnsche Tale, in het*
XVI. Kap. daer hy aldus eerst vande letter S schrijft: Laet ons haeren
klank sien, die wat sachter ende soeter luyd als men die huyden uyt-
spreekt. VVant wy verdickense, ende sprekense uyt niet wijd van ts,
sonus, saccus, even of het tsonus, tsaccus waer. Maer de sachte uyt-
 660 *sprake, die wy in't midden der woorden gebruyken, misi, Piso, asinus,*
is waerachtiger, de welke wij Nederlanders behouden, seggende, sien,
saek, sout, swijgen: Ik en vrage na die geleerden niet, diese als
de verdorve C willen uytgesproken hebben, Seleucus, simia, sanus.
Qualijk. Sonum potius ejus videamus, qui lenior paulò quam hodiè
 665 *efferunt, molliorque. Incrassamus n. et haud longè pronunciamus à*
T S, sonum, saccum etc. quasi esset tsonus, tsaccus. At lenis ille effatus
verior est, quem servamus in mediis vocibus, misi, Piso, asinus, etc.
in margine habetur: quem Belgae retinent, sien saek, sout, swijgen.
Viros doctos non audio qui efferri ut corruptum illud C volunt, Seleu-
 670 *cus, simia, sanus, malè: et transeunt in vitium quod Συριγμοσ Graecis.*
Terentianus a lenitate hac nostra est:

agitur pone dentes,

Sic levis, et unum ciet auribus susurrum.

Vbi sic lenis malim, ex Victorino, qui ferè haec transcripsit.

675 *Ende daer na vande letter Z: Mij is de Letter Z noch overig, de welke*
voor ds eendragtelijk gehouden word: moet daerom also uytgespro-

657. — als men die huyden uytspreekt.

ken worden *dsona*. *Dseno*, *dzelus*, *madsa*, *Medsentius*. *VVy* doen
 huyden gansch *qualijk* diese sachter uytspreken als de *S* selver, *Super-*
est mihi Z, quam valere D S. consensu tradunt: ideò et sic efferenda:
 680 *dsona, Dseno, dzelus, madsa, Medsentius. Nos hodiè pessimè, qui*
mollius quam ipsum Sigma.

Dit is hier ook noch met-enen over de *Z* wel te merken, dat de selve
 sich nergens op en doet, dan alleen voor de klinkers: want *nimmermeer*
 kan eene *dobbele letter* in het hoofd van eene zilbe gevoegd worden met
 685 eene andere a) *meklinker*, seyde de geleerde *Petrus Ramus* in het
III. Boek van sijne Spraek-konstige Scholen. Vitium (inquit^o) faciunt
qui z ante m scribunt: nunquam n. duplex in capite syllabae posita
potest cum alia jungi consonante. So kan dan volgens de *z* door de *w*
 ofte *wa*, (alsze sommige noemen) geene plaetze hebben in zweren, zwij-
 690 gen, etc. als nochtans aldus van sommigen gepleegd word. Maer ik
 gebruyke de letter *s* voor alle de meklinkeren.

Dit komt hier ook noch by ten overvloed in bedenkinge, dat wy so
 bijster veel *z* in onse tale sullen moeten gebruyken, so het tegen-gevoe-
 ten vande *z* stede grijpen sal, niet alleen¹⁾ tegens onse gewoonte, maer
 695 ook tegens het gebruyk van alle andere spraken.

Ik konde ook dit ons waerachtig gevoelen met de praktijk van
 18 (18) onse voor-ouderen wel enigzins bevestigen: maer dewijle ik sie inde
 alder oudste drucken, datze over al sich selven niet gelijk en sijn, ende
 inde spellinge nergens seker, gelijk dat ook een gemeyn ende slordig
 700 gebrek tot noch toe doorgaens by ons geweest is, so houde ik mij
 liever geheel aende nature ende grond vande letter selve, ende haer
 wettelijk gebruyk in alle de voorgemelde talen.

Ik gebruyke dan de *z* met sulke uytspake, als nu geseyd is, in alle
 Nederduytsche namen, ende in alle onse andere woorden: maer de
 705 oorspronkelijke Hebreusche, ofte Grieksche eyge namen, ende alle
 andere woorden, die wy van elders ontleend hebben, schrijf ik naer
 hunne maniere, als uytheemsche, ende aengenomene, genaturaliseer-
 de ende geene natuerlijke Duytsche woorden: op dat ikze daer mede
 uytsteke, ende hunnen oorsprong aenwijse: als *Samuel*, *Salomon*,
 710 *Sara*, item *sacrament*, *secte*, *signet*, *somme*, *persoon*, *suppliant*, ende
 diergelijke: die ik anders naer onse Nederduytsche uytspake moste
 spellen ende schrijven, *Zamuel*, *Zara*, *zakrament*, *zecte*, *zignet*,
zomme, *perzoon*, *zuppliant*. Want hoe seer ik ook alle vervalschinge,
 ende verbasteringe van onse tale vijand ben, so segge ik hier dan noch

a) Consonans.

¹⁾ A. heeft: allen (drukfout).

688. — volgens — 707. aengenome,

- 715 met den Roomschen Orateur *M. Tullius Cicero in het begin van zijn III. Boek van de eynden: Hoe veel wy alle vreemde woorden der ouden voor Latijnsche* (ik segge nu Duytsche) *gebruyken, diemen nochtans wel soude mogen verlatijnen* (verduytschen) *als Philosophie, Rhetorijke, Dialectijke, Grammatijke, Geometrie, Musijke: niettemin aengesien sy by ons int gebruyk gekomen sijn, so houden wy se als voor de*
- 720 *onse. Quanquam ea verba, quibus ex instituto veterum utimur pro Latinis, ut ipsa Philosophia, ut Rhetorica, Dialectica, Grammatica, Geometria, Musica, quanquam Latinè ea dici poterant, quoniam usu recepta sunt, nostra ducamus.* Wil hier dan noch iemand in de spellinge
- 725 recht door gaen, ende onse Nederduytsche uytspake slechts volgen, ende uytbeelden, als ik voor desen ook al gedaen hebbe, dien kan ik de hand seer lichtelijk op het hoofd leggen, ende gansch gaerne sijn doen inwilligen, ende toe staen: ja meynde ook selfs, met goede redenen, sonder omsien, op dien voet noch te gaen, ten ware ik hier in mijn
- 730 voornemen schier tegens mijnen dank ende meyninge, door raed van andere, geleerde mannen, die ik meer dan mij selven hebbe toe gegeven, ware wederhouden. Want om de waerheyd te seggen, dewijle wy geen Hebreusch, Grieksch, nochte Latijn, maer Duytsch spreken, en schrijven, behoord dan onse spellinge de oorspronkelijke Hebreusche,
- 735 Grieksche, ende Latijnsche uytspake, die wy verlaten hebben (also wy Duytsche daer in so wel onse vrijheyd hebben als de Grieken, ende Latijnen) ofte onse aengenomene Duytsche te volgen? Hoewel dit wederom daertegens in bedenkinge kan komen, ende niet sonder reden ingebragt worden, dat de tweentseventig vermaerde Grieksche Over-
- 19 740 setters van den (19) H. Bibel, op de begeerte ende kosten van Ptolemeus Philadelphus, Koning in Egypten, uyt het Joodsche Land ontboden, ende van den Hogen-Priester Eleazarus afgesonden, ende binnen Alexandrijen om de gemelde oversettinge vergaderd, de Hebreusche grondletters over al naer de eygenschap ende aerd der Grieksche
- 745 sprake eygentlijk ende grondig hebben vertaeld, ende overgeset: waerom ook de Latijnen de selve in hunne oversettinge hebben behouden, ende de Grieksche Sigma Σ in hunne S veranderd: ende dat wy daarom ook sulke spellinge in onse tale behoorden aen te nemen, ende geene onnodige veranderinge ende afwijkinge buyten reden te maken. Maer ik
- 750 segge wederom daer toe, dat wy dan ook onse uytspake naer de hunne behoren te richten, ende hunne spellinge met hunne uytspake te gelijk te volgen, ende geen Zamuel, Zalomon, Zymon, Zara, uyt te spreken, maer Samuel, Salomon, Symon, Sara, etc. dat wy nu niet en doen:

want het is gansch seldzaem ende ongerijmd eene tale anders te schrij-
 755 ven, ende anders te spreken: ende also ook in tegendeel geen Asarias,
 Lasarus, Nasareth, maer Azarias, Lazarus, Nazareth, niet alleen te
 spellen, maer ook uyt te spreken: gelijk sommige geleerden by wijlen
 ook wel doen. Maer het is wederom beswaerlijk ende ongevoeglijk
 tegens de gemeyne uytspake te worstelen. Het sal dan veel-licht noch
 760 wel best sijn (alles rijpelijk ingesien) desen middel-weg in te gaen, dat
 wy de Grieksche ende Latijnsche grondletters, ende spellinge behou-
 den als uytheemsche woorden, ende dat wyse evenwel naer onse
 uytspake om het gemeyne gebruyk uytbrengen, als ik nu ook doe.

Sic dies diem docet.

765 So leerd de een den and'ren dag,
 En siet men dat men niet en sag.

Ende also nu ook dese opmerkingen in mijnen so voor als by-naem
 plaetze hebben, op dat mijne veranderinge niemand veel-licht vreemd
 en dunke, ende die qualijk en duyde, so moet ik dit hier ook noch seg-
 770 gen, dat ik *Samuel* met eene *s* spelle, om de vermelde redenen, ende
Ampzing met eene *z*, om de rechte uytspake. Ik schrijf ook *Amp-*
zing met eene *g* op't eynde, ende niet meer met *ck*: want also ik de
c van wegen haere over-tollicheyd naer de rechte spellinge moste
 weg-werpen, (waer van terstond) ende also veranderinge maken, so
 775 hebbe ik de *g* in de plaetze liever aen te nemen, waer in sy toch in de
 Latijnsche sprake om der soeticheyd wille komt te veranderen.

Ik kome van de *z*, tot de *c*, ende eerstelijk voor de klinkers *e*, ende
i: also se daer van eene ende de selve uytspake met de *z* wel, dat
 is scherp, uytgesproken, onder ons bevonden word: want so spre-
 20 780 ken (20) wy cedel, ende zedert, cieraed, ende zickel op eene wijze uyt.
 Derhalven hebbe ik de *c* in het begin dier zilben liever na te laten, ende
 de *z* in de plaetze te gebruyken, ende zedel, ende zieraed, ende diergelij-
 ke woorden, aldus met eene *z*, ende met geene *c* te schrijven: want wat
 behoeven wy twee letters van eenen klank? Ik vrage ook, waerom
 785 wy cedel, ende cieraed, met eene *c*, ende zedert, ende zickel met eene
z, ofte naer het gevoelen van hun die de *s* scherp uytspreken, sedert,
 ende sickel, met eene *s* schrijven: ende waerom wy niet zedel, ende
 zieraed met eene *z*, ofte sedel, ende sieraed met eene *s*, ende cedert,
 ende cickel, met eene *c* spellen? Voor de klinkers *a*, *o*, ende *u*, en
 790 voegd de *c* ter wereld niet, ende en kan de uytspake ganschelijk niet

763. — ook — 778. — wel, dat is — 782. en zedel, zieraed, — 783. en
 niet met eene *c* — 784. waerom + dat

bereyken, die hier hard wesen moet, ende daerom ook als een *k* moet uytgesproken worden: quaed genoeg, of wy dan selfs geene *k* en hadden. Ende wilde hier wederom wel gaerne weten, welke ook de minste reden datter sij, waerom wy de *c* voor *e*, ende *i*, soet-scherp, gelijk eene
795 *z*, ende voor *a*, *o*, ende *u*, hard, gelijk eene *k*, sullen uyt spreken: het welke mij (onder verbeteringe) te gansch vreemd aenstaet, ende ongerijmd dunkt: also ik niet en kan sien, hoe dat de letters, die tot sekere bescheyde ende onderscheyde uyt-sprake gevonden zijn, van uyt-sprake konnen veranderen? Het is selfs onwaerachtig, dat de oude Latijnen dit
800 gedaen hebben, naer het gevoelen van alle de kloekste spraek-ervarenen, de welke met goede redenen bewijzen, dat sy de *c* over al als de Grieksche Kappa gebruykt hebben: also sy geene *k* en hebben: gelijk de Grieken geene *c* en gebruyken. Ja *Quintilianus* selver verwerpt de *k* opentlijk, als eene vreemde ende onnodige letter: also sy Latijnen de *c*
805 in plaetze hebben, ende voor alle de klinkeren gebruyken. *Nam k quidem, (inquit) in nullis verbis utendum puto: cum sit c litera, quae ad omnes vocales vim suam perferat. Lib. I. cap. XIII.* Waerom ook *Iulius Caesar Scaliger Lib. I. de Causis Linguae Latinae. Cap. X.* van sijne Franzoysen seyde, dat sy seer schandelijk doen, datze de *c* voor
810 de *e* ende *i*, tegens haeren aerd, ende het gebruyk der Latijnen, met eene blasinge uytbrengen. Doch ik en wil hier evenwel van de Franzoysen, ende Latijnen, ende anderen niet spreken, die de *k* uyt het getal van hunne letteren hebben uytgemonsterd. Maer wat behoeven wy de *c* eenen tweederleijen klank aen te dichten, daer't ons aen geene
815 eygene letters en gebreekt, ende daer van verschiets genoeg, ende de volle ruymte hebben, ende voor *e*, ende *i*, de *z*, ende voor *a*, *o*, ende *u*, de *k* gebruyken konnen? De *c* voor de me-klinkers in plaetze van de *k* te besigen, is al te vreemd, ende en staet anders niet, dan als ofwy de *k* onder onse letters geene plaetze en wilden laten, ende de *c* over-al
820 met geweld ruym baen maken, of-zer diend, ofte niet. So gebruyk ik dan de *c* nergens in het hoofd, ofte begin der zilben in onse Nederduytsche woorden. In het laetste (21) der zilben mosten wy naer de
21 konste, ende de rechte uyt-sprake, de *k* ook veel liever dan de *c* gebruyken: also de *k*, ende de *c* niet, in't meervoud, ende het vrouwelijke
825 geslachte, op nieu opgenomen, ende verdobbeld word, als dikke, strikken; so ook in de a) werk-woorden trekken, dekken: daer ik niet sien en kan, dat de verdobbelde *k* onhebbelijker ende wan-schickelijker staet, als de verdobbeling van enige andere der me-klinkeren. Ende

a) Verbā.

793. wat reden datter zy, — 794. waerom + dat

aldus konden wy ook met-enen eenparig, ende sonder om-sien, alle die
 830 woorden in't eenvoud slechts met eene *k* schrijven, die in't meervoud,
 ende vrouwelijke geslachte de *k* verdobbelen, ende den druck aller-
 wegen van die onnodige, ende over-tollige *c* verlichten: ende konden
 dik, ende bok, etc. so wel als dijk, ende boek, sonder *c* schrijven: daer
 wy nu anders dick, ende bock spellen moeten, om dicke, ende bocken,
 835 in het vrouwelijke geslachte, ende het meervoud, daer van te kunnen
 maken: waerom dan *Iakob vander Schuere*, ende *David Mostart*, ende
 anderen, sulke spellinge met recht hebben aengenomen: die ik vaste-
 lijk gedacht hadde hier te volgen: also ik ganschelijk met hun in dat
 gevoelen ben: ten ware ik gevreesd hadde, dat alle dese veranderingen
 840 niet wel te gelijk over de brugge en souden willen: te meer, also de
 oude spellinge ook goed ende lijdelijk, ende in het gevolg gegrond is.
 'Tsal mij ondertusschen genoeg sijn, de rechte streke aengewesen te
 hebben, die alle verstandigen met der tijd, eens mogen na-sien, ende
 na-denken. Ook sal ik veel-licht dit ten minsten by alle buyg-saemen
 845 ende leer-gierigen door dese opmerkinge te wege gebragt hebben, dat
 sy sien ende tasten sullen, hoe overtollig wy dickwils dese letter *c*
 gebruyken, daerse niets ter wereld te doen en heeft, ende daer't de *k*
 alleen ten vollen kan beschicken, als in ik, ook, ende alle self-standige,
 ende by-worpige woorden, die in't meervoud, ende vrouwelijke ge-
 850 slachte de *k* niet en verdobbelen: daer ikze dan ook over al, als eene
 onnutte letter hebbe uytgeworpen. Dit heeft de geleerde *Pontus de*
Heuyter ook al by sijnen tijd seer wel vernomen, datmen die beyde let-
 ters gansch qualijk ende overtollig te gelijk gebruykt: maer hy heeft
 de *c* behouden, ende de *k* verworpen, schrijvende ic, oóc, alwaer sijne
 855 E. inde verkiesinge der letteren, naer uytwijzen van heure uytspake,
 kennelijk ende gewiszelijk gemist heeft. De *c* dan heeft haere eygent-
 lijke plaetze, ende gebruyk alleen in het midden der zilben, staende
 voor de *h*, ende dat, ofte achter de meklinker *s*, in schaden, scheren,
 schieten, schoren, schuren, etc. ofte achter alle de klinkers, in trachten,
 860 slechten, richten, vochten, suchten, ende diergelijke: waerom *David*
Mostart de *c chi* noemd, om dese haere uytspake uyt te drucken: hoe
 wel *Pontus de Heuyter* meynd, dat de *c* achter alle de klinkers over-
 tollig is, ende de *h* alleen genoegzaem, schrijvende saht, sleht, liht, loht,
 tuht: welk gevoelen sijne bedenkinge ook wel waerdig is.

22 865 (22) Dat ik van de *z* inde ontleende woorden geseyd hebbe, dat volge
 ik ook also op den selven voet, ende om de selve redenen, in de letter *c*:
 so schrijf ik Cicero, Cesar, calmus, ceremonie, credentie, civet, consci-

entie, consent, cubit, ende andere; ende niet Zizero, Zesar, kalmus, zere-
 monie, kredentie, zivet, konzienzie, konzent, kubit: gelijk ook de
 870 Romeynen het Grieksche wordeken *Kalendæ* met de Grieksche Kappa
 mede gebruykt hebben. So spelle ik ook Marcus, ende Laodicea,
 ofte Laodiceen, ende niet Markus: om dat het eygentlijk een La-
 tijnsche naem is: als-mede een Latijnsche uyt-gang ende buyginge:
 nochte ook Laodizea: om de Latijnsche aengenome spellinge: noch-
 875 te Laodikea: om dat wy van de harde Grieksche uyt-sprake af-wij-
 ken. Dit doe ik nochtans also wederom, dat ik den genen, die onse
 Nederduytsche spellinge liever onbeschroomd mogte volgen, in't al-
 derminste, nochte in geenderleije maniere, en begere tegens te spreken:
 want heeft het den Romeynen vrij gestaen, de Grieksche Kappa in ca-
 880 lendæ, calamus, academia, ende andere, in hunne *c* aldus te verande-
 ren, die dan noch by hen van eene uyt-sprake met de *k* was: waerom
 toch en sullen wy Nederlanders niet met gelijk, ja meerder recht, de
 uytheemsche woorden van de *c* met onse *k* mogen spellen: te meer,
 also onse *c* dien klank, die hier vereyscht word, geenzins en kan vol-
 885 doen, ende de *k* hier de rechte letter is? Inde woorden die wy niet
 van de Latijnen, maer die sy ende wy van de Grieken ontlennen, die
 geene *c*, maer *k* hebben, wil ik ook de *k* alleen gebruykt hebben: als
 Katechismus, katholijk, akademie, katarre, klisterie, ende dierge-
 lijke. Dit wil ik ook also van hunne eyge namen achtervolgd heb-
 890 ben, als Korinthen, Kolossen, Kadmus, Nikolaes, ofte Niklaes, ende
 Klaes, Katelijn, ofte Katharijn, Jakob, Lukas, ende alle andere:
 die alleen uytgesonderd, daermen aen twyfelen mogte, of wyse vande
 Latijnen ofte Grieken ontfangen hebben, ofte wel Latijnsche namen
 895 van daer insonderheyd, tot ons overkomen, ende in onse Nederduyt-
 sche tale naer onse buyginge ende maniere van uyt-sprake sijn aengenom-
 en, de welke men dan, naer gevallen, op beyde wijsen sonder onder-
 scheyd konde gebruyken, als Cornelis ofte Kornelis, ende watter
 sulke meer mogen sijn: hoe wel dit ondertusschen daertegens altijd vast
 900 ende seker blijft dat de *k* overal de uyt-sprake by ons best voldoet.

e, Vande tweederleije *e*, de eene van sachter, ende de andere van har-
 der ende dobbelder uyt-sprake, de eene de Grieksche *Epsilon*, ende de
 andere hunne *Eta* niet ongelijk, eene anderhalve letter in kragt, ende
 waerde, en spreke ik hier tegenwoordig niet: also wy dat onderscheyd
 905 (mijns wetens) alhier te Haerlem niet en gebruyken. Diese dan noch
 hebben, mogen hunne Dialectus ofte maniere van uyt-spreken, billijk,

vrijelijk uytdrukken: waer toe sommige eene geteykende *é*, ende
 23 sommige (23) de Grieksche *Eta* voorstaen, dat mij gelijke veel is, als
 sy het slechts eens kunnen worden: altijd kan de dobbele ofte breede
 910 *ee* (alsze sommige noemen) hier niet voegen: alsose te breed gaet, ende
 sy eene derde uytspake tusschen de enkele ende dobbele *e* hier mede
 willen uytdrukken. Wat mij aenlangd, ik schrijf over al eene enkele
e naer mijne uytspake, ende late het gaerne andere naer hunne
 uytspake lesen; gelijk ik ook hunne spellinge ,ende uytspake naer
 915 de mijne moet uytbrengen, ende spreken.

De Twe-klank *eu* doet sich op in deugd, vreugd: waer voor sommige eu.
 den twe klank *ue* gebruyken: maer ik meyne dat het buyten alle twyfel
 behoord te wesen, dat wy de *e* voor de *u*, in dien twe-klank hooren.

De Twe-klank *ue* hoordmen in muer, suer, dien ik liever soude ue.
 920 gebruyken, als de breede *uu*: om dat die den mond wat suer toetrekt,
 ende wat te hard schijnt te luyden, te meer om dat ik node vande
 oude spellinge onnodig afwijke: als mede, op dat ik desen twe-klank
 met de *ae* gelijk make.

De *g* en gebruyken wy Nederlanders op de Fransche wijze niet g.
 925 onderscheyden, diese voor de *e* ende *i* sacht, ende voor de andere klinkers
 hard uytspreken, als die gene weten die de Fransche sprake verstaen:
 maer altijd hard ende op de selve wijze: waerom sy ook by ons geen *je*
 maer *ge* heet. So is het dan eene walsche ende valsche, ende onlijde-
 lijke spellinge in onse tale, datmen Jillis met eene *g* aldus Gillis
 930 schrijft: ende vrage wat reden datter sij, waerom de *g* in Gijsbert hard,
 ende in Gillis sacht word uyt-gesproken? dat onse huys-luyden van
 Jisp wel beter weten, die Jisp, en geen Gisp en schrijven. Ja wy
 maken het hier ook noch veel slimmer ende slordiger als de Franzen:
 want daer sy de *g* verscheyden gebruyken voor verscheyde letteren,
 935 daer doen wy het hier voor de selve: ofte doen sy dat ook somwij-
 len voor de *e* ende *i*, so doen sy dat dan noch met bescheyd, reden, ende
 ordre, ende geven de nieuwe harde uytspake met eene tusschen *u* te
 kennen, daer onse tale niets van en weet. So mosten wy dan dese
 openbaere malle ende lamme dingen afschaffen, ende nalaten, ende
 940 de *g* spellen, als wyse spreken, ende daer wyse spreken, ende elders
 afkeuren, ende uytmonsteren.

De letter *h* is maer eene adem-halinge, ende aen-blasinge: waerom h.
 sy by de Grieken onder de letters niet geteld en word. In onse sprake
 beslaetze de plaetse van eene letter, ende heeft haer merkelyk ge-
 945 bruyk, ende met namen staetze voor de klinkers in het hoofd der zil-
 ben: ook wilze gaerne achter de *c* gesteld worden, als recht, slecht,

907 è 946. slecht, + knecht,

licht, etc. daerse met de *c* te samen een geluyd slaet als onse *g*. In de zilben met *sc* beginnende, wilse ook die meklinkers wel volgen om heure hardicheyd merkelyk te versachten, als schrijven, schamen,

24 950 24) scheyden: ofte ook eene zilbe eyndigen, mensch, vleesch, visch. Met dese letter mallen wy te bijster, ende gebruykense gansch dickwils op ongevoeglijke plaetzen: veele en konnen niet eene *g* aen enige klinker hechten, of de *h* moeder tusschen staen pronken, dat een lelijk misbruyk van dese letter is: ja onse druckers misbruykense inplaetze van

955 hunne spatien, ofte plaetz-vullingen, ende stoppingen der regelen. Maer wat maektze daerse geen gebruyk en heeft? ja wat maektze daerse de rechte uytspake verderft? So heb ikze dan over al den voet gelicht daerse maer een druck-beswaerster, ende *o* in't zijfer, ende heel ende al onnut ende overtollig is.

i, j, y, ij. 960 Wy hebben tweederleije enkele *i*, eene klinker *i*, en eene meklinker staert-*j*, die wy *je* noemen tot onderscheyd. De klinker *i* kan over al inde zilben plaetze hebben, ende word gesteld ofte voor sich selven, ofte voor ofte na de meklinkers, ende ook voor ofte na de klinkers, in de twe ende drie-klanken: de meklinker *je* word alleen in het hoofd

965 der zilben voor de klinkers gevonden. Dit onderscheyd moet in het schrijven wel waergenomen worden. Wy hebben ook eene dobbele *i*, die wy in't groot gelijk de Grieksche *Ypsilon Y*, ende in't kleyn gelijk hunne *Gamma y* schrijve: doch de uytspake heeft daer mede geene gemeynschap ter wereld: want de Grieksche *Gamma* heeft eenen klank

970 met onse *g*, ende de *Ypsilon* de selve uytspake met onse *u*. Niettemin so schrijf ik de Grieksche woorden naer hunne spellinge, ende brengse uyt naer onse uytspake, gelijk ik ook van de *z*, ende de *c*, hier boven geseyd hebbe: als tyran, tyrannije, Cyprus, Symeon, ende diergelijke. Ik noemse eene dobbele *i*, ende geene enkele zieraed *i*, ende die niets meer

975 en soude doen als eene gemeyne *i*: want so mostese by de enkele *i* in het *a b c* gesteld worden, ende niet achter aen onder de dobbele letters, daerse ook wel-eer inde scholen eenen bysonderen naem van *oy* ofte *oije* plag te dragen: nochte ook eene langdurige ende swaere *i*, om eene lange silbe uyt te drucken: want dat en vereyscht (mijns oordeels) onse

980 tale niet meer als de Latijnsche, ofte enige andere: behalven insonderheyd dat men inde *i* eenen voet moet houden met alle de andere klinkeren, die hierom niet verdobbeld en worden, gelijk het ook niet en behoefd te geschieden: waer uyt met-enen blijken kan, datze onse voor-ouders daer voor ook noyt en hebben aengenomen. Ende wat de

985 langdurige ende swaere klank-zilben aengaet: die moeten de vreem-

delingen door het gebruyk leren, gelijk wy ook in hunne talen moeten doen: ofte wy mosten anders de selve over-al ende in alle klinkeren eenparig met eene klank-mate op sijn Griekx teykenen, het welke by ons in geen gebruyk en is: gelijk het ook so bijster nodig niet en is.

990 Dit verdobbelen, ende teykenen der swaere ende lange klinkeren is vervolgens vande oude Latijnen ook gebruykt geweest, maer sulcx is alle beyde ook noch in oude tijden met der tijd verdwenen: waer van de

25 (25) hoog-geleerde *Lipsius in sijn voorverhaelde Boek vande rechte uytspake der Latijnsche Tale* wijdluftig ende vernuftig handeld. T'is

995 best dat wy dit in onse tale niet en beginnen, ofte so wy dan noch een van beyde doen mogten, dat wy dan ook over al gelijk gingen. Daer en is dan schier geene letter die wy beter koop geven, ende meer mis-bruyken als dese *y*: dewijlse doorgaens voor eene enkele *i* gesteld word, als't ons maer in 'thoofd schiet, ende inden sin komt: so wy toch op veele plaet-

1000 zen de minste bondige reden niet en kunnen geven, waerom wyse daer meerder als elders gebruyken, behalven noch dat wy 'tselve woord nu wel met eene *i*, ende nu weer met eene *y*, los ende onseker schrijven, ende daer wy de *y* ook nergens (mijns achtens) en behoorden in te ruymen, dan daerse haeren klank voldoet, dat is daer wy geen eene *i*,

1005 maer twee *ii* moeten uytspreken; ofte daer het gevolg vande dubbele *i* word aangewesen. Ik hadde mij wel vast voorgenomen alhier recht door te gaen, ende met dese letteren in het spellen also niet te spelen, ende beyde so onse enkele *i*, als de *y*, heure behoorlijke kragt te doen hebben, ende de selve naer heuren aerd, ende nature te schrijven, ende te ge-

1010 bruyken, dat is, de *i* so wel voor eene *i*, als de *a* voor eene *a*, de *e* voor eene *e*, de *o* voor eene *o*, de *u* voor eene *u*, ofte enige andere letter voor sulcx alsze is, te doen verstrecken, ende de *y* eene dubbele *i* te doen gelden, schrijvende *gi*, *hi*, *si*, *wi*, twifelen, *ider*, *idelheyd*, *arbeid*, *syn*, *myn*, *dyn*, *schyn*, *pyn*, etc. naer't voorschrift van verscheyde oude

1015 drucken, hoewel nochte eenparig, nochte overal: also dese letters immers geen meer bastaerd en sijn als de andere: ten ware ik bevonden hadde, dat de luyden sich voords aen een stroo stoten; ende dat de quaede gewoonten, ende veroude misbruyken sulke ongetemde ende ongetoomde beesten sijn, datze niet gebreydeld, nochte bereden en

1020 willen wesen. *Frangas n.citius quam corrigas quae in pravum inducrunt* seyde *Quintilianus in sijn I. Boek, in het III. Kap*:

Gy kond in't oud mis-bruyk, en lang verloop der saken
Eer alles stucken staen, als 'tquaede beter maken.

Ende daer op het gemeyne *Spreek-woord* bedacht, ende betracht hadde:

Ne contra fluminis ictum.

En roeijt niet tegens stroom, en vloed:
'Tis yd'le moeijte wat gy doet.

Ende den raed van *Horatius in Arte Poeticâ* geluysterd, ende gevolgd hadde:

Et quae
Despero tractata nitescere posse, relinquo.

(26) Dat niet wil gaen,
Dat laet ik staen.

So laet ik hier dan den klood lopen, niet willende eene bysondere spellinge op mijne eyge hand hebben, nochte nieuwicheyd invoeren, tot der tijd toe, dat veel-licht van de geleerden iets eendragtelyk in dese sake mogte voorgenomen, ende gedaen worden. Evenwel niet in 'twilde, nochte sonder bepalinge, onderscheyd, ofte reden: want ik soude gaerne alles sonder omsien, ende met volle sekerheyd schrijven, ende vast gaen, ende eenen eenparigen wiszen voet voor't slibberen grijpen, ende mij van alle twyfelingen geheel ontwarren: op dat, so ik veel licht mijn doen anderen niet en konde doen bevallen, mij selven ten minsten mogte voldoen, ende in desen dienen. Ik hebbe dan geseyd dat wy eene dobbele *i* hebben, van fatzoen als de Grieksche *Gamma*, *γ*: ik hebber ten tweden by beweerd, dat sy inder daed eene dobbele, ende geene enkele *i* en is: doch dat sy ondertusschen allerwegen van alle man tot een enkele *i* mis-bruykt word: ja hebber dat by bevonden, dat, daerse te rechte voor eene dobbele gebruykt word, ook voor eene enkele, berispens gewijse, gelesen word: waer over ik ook sie, datze sommige heel ende al uyt hunne werken hebben uytgemonsterd: so sy dan noch ook in de schrijf-konste daer voor is aengenomen. Maer het is al te mager om het maekzel van eene letter te knibbelen, ende strijd te voeren. Daer is ook noch dit ander fatzoen *ij*, dat van allen daer voor aengenomen is, daer veel-licht met reden veel meer konde tegen geseyd worden, indien het de pijn waerd waer, ende staende gehouden, ofte ten minsten met goeden grond, ende recht getwyfeld, ofze niet liever eene klinker *i*, ende me-klinker *je* en behore te gelden, die in geene eene zilbe te gelijk en kunnen staen, of de *je* moste voorgaen, ende niet volgen: maer wel in twee zilben, de eene met de *i* besloten, ende de andere met de *je* begonnen. Konde daerom beter en billijker (mijns oordeels) gebruykt worden in alle die woorden, in de welke de *i* voor eene klinker gesteld word in twee verscheyde zilben, in de welke dan de *i* by ons also word uytgesproken, als

ofze in de volgende zilbe wederom op een nieu werde op-genomen:
als prijjeel, violette, pijonnier, vrij, vrije, alderleij, alderleije, bijen,
1065 dijen, keijen, leijen, meijen, gedijen, ende diergelijke: ende konde
dan ook also de *y* haere oude kragt, ende waerde behouden: ende
de enkele *i* haere volkome plaetze bekleden. Maer sal nu dat fat-
zoen (*ij*) de dobbele *i* verstrecken, wat reden iszer waerom de selve
met dese hangende staerte word besloten? men konde haer immers
1070 veel liever dese staerte af-houwen, ende so dan dit maekzel (*ii*) voor de
dobbele *i* gebruyken. Doch het schijnt dat sulcx nu al te laet is, ende
27 (27) dat het nu al over-lang over-al de plaetze beset ende ingenomen
heeft, door de druckers ende letter-gieters (acht ik) in het besit geko-
men. So moeten wy dan nu ook van den nood eene deugd maken, als
1075 men seyde: dewijle het toch als noch anders niet en wil wesen. 'Tis ook
even-veel wat fatzoen eene letter heeft, alsze¹⁾ voor sulcx goed gekend,
ende ook bekend word: so laet ikze dan ook gansch gaerne in heure
waerde, ende wesen blijven. Maer dit moet even-wel ondertusschen
vast gaen, dat wyse niet onder een en vermengen, maer yder op heure
1080 plaetze onderscheyden gebruyken. Ook moet het nodig gevolg heylig
ende onverbrekelyk gehouden worden, als het welke eene bysondere
natuerlijke eygenschap, ende groote kragt, ende aensien in onse tale
heeft voor alle andere spraken.

Dewijle dan nu dit eerste maekzel maer eene enkele *i* sal mogen
1085 gelden, (ofte eene durige ende swaere klank-*i*, ofte eene anderhal-
ve, als andere spreken, daer ik ook te voren van gesproken hebbe) ende
dat tweede fatzoen, *ij*, de dobbele *i* sal moeten verstrecken, ende daer-
om ook om des gevolgs wille ter plaetze gebruykt worden daer maer
eene *i* word uyt gesproken: als in het meervoud, ende vrouwelijke
1090 geslachte, der self-standige, ende by-worpige naem-woorden, voor-
naem woorden, werk woorden, ende andere, in pijlen, stijlen, rijke,
mijne, sijne, lijden,²⁾ etc. om 'tgevolg van pijl, stijl, rijk, mijn, sijn, lijd,
strijd: so hebbe ik dan dese twee aldus onderscheyden gebruyken wil-
len: te weten, dit tweede maekzel *ij*, dat voor de dobbele *i* word aen-
1095 genomen, daer wy twee *ii* moeten uyt spreken: ofte daer het gevolg
vande dobbele *i* word aangewesen: als mede inde woorden in de welke
de *i* de klinkers ontmoet in verscheyde zilben, ende sy naer onse uyt-
sprake merkelyk verdobbeld word: ende het andere eerste fatzoen, *y*,
op alle andere plaetzen, daer wy't ook wel, ja beter (mijns bedun-
1100 kens) met eene enkele *i* konden beschicken: daer ik dan ook geheel
gelijk, ende op eenen voet, rond ende algemeyn ga, in alle onse eyge

Van't ge-
volg der
klinkeren,
ende eerst
van de *i*.
Onder-
scheyden
gebruyk
van *y*,
ende *ij*.

1077. — ende ook bekend — 1085. — durige ende — 1093. — strijd:

¹⁾ A heeft: alze (drukfout).

²⁾ Vermoedelyk is hier „strijden” vergeten; vgl. echter de variant.

Duytsche woorden van sulken grond, sonder onderscheyd. Want met wat reden sullen wy woorden van eenen aerd verscheyden schrijven? ofte waerom sullen wy viver, tiger, vileyn, rivier, linie, ende dierge-
 1105 lijke, aldus met eene enkele *i* meer spellen, als de andere; ja nu ook met eene *i*, ende nu weer met eene *y*, als ik sie dat nu ende dan vast van veelen gedaen word in grooter onvasticheyd, ende ongestadigheyd? Gewis men moetze al te samen over eene kamme scheren. Derhalven een van beyde, ofte wy moetsen al te mael met eene enkele *i* schrijven,
 1110 het welke (mijns gevoelens) verre best waer: ofte en wil dat niet wesen, ende wilmen dit de oude sleure toe geven, so moet men de *y* overal inhullen, ende plaetze maken. Maer also sommigen vyleyn, lynie, ende sulke meer, voor uytheemsche mogten keuren, ende daerom also de spellinge van hunne grond-tale met recht volgen: so moet ik dit
 28 1115 (28) hier eens seggen, dat ik mij in dese sake, tot eene bepalinge, voor ditmael, aen het oordeel van *Kilianus* gedenke te houden in sijn vermaerd ende loffelijk *Dictionarium*, waer in hy grooten vlijt gedaen heeft op de ondersoekinge van den rijken schat onser woorden, ende derhalven die alle voor de onse aennemen, ende als de onse spellen, die hy
 1120 onder het getal der uytheemsche niet en rekend, ende inde lijst onser woorden als eygentlijke onse heeft opgeteykend, hoedanige onder anderen alle dese voor-gemelde sijn. Dat en sijn ook voords geene uytheemsche woorden, die met de uytheemsche enige gemeynschap hebben: also de selve grond-woorden in verscheyde talen kunnen voorval-
 1125 len. Keurd hy dan noch veel-licht enige weynige uytheemsche voor de onse, ofte onse voor uytheemsche, dat en kan in eene volle see van woorden niet veel maken, ende daerom ook het verschil dat hier soude mogen vallen niet groot wesen, nochte in den gemeynen regel sonderlinge inbreuke doen, ofte veranderinge veroorsaken: hoe wel dan
 1130 noch hier op ook met-enen wel nader kan gelet worden.

Evenwel hebbe ik gansch beswaerlijk van mijn gemoed verkrijgen kunnen dit oude misbruyk der *y* inde twe ende drie-klanken in te ruymen, ende de enkele *i* tegens alle reden, ende den bescheyden aerd, ende eygenschap der twe ende drie-klanken uyt te monsteren: also
 1135 die immers in sich selven door hunnen dobbelen klank eene swaere ende lange zilbe maken (als men't daer op nemen soude) sonder datze daer toe in 't minste enige versterkinge van buyten door verdobbellinge der letteren van doen hebben. Ende om de waerheyd te seggen, is het niet een nieu ende seldzaem verdichtzel, dat sommige de *i* so angstig ende
 1140 beschroomd als eene halve letter maer uytspreken, ende de selve ik en weet niet wat voor eenen mierschen, vijsen, bekrompen, ongehorden, valschen, mallen klank aendichten, ja dien den kinderen ook inde scho-

len zoeken in te planten, die vande oudste Nederduytsche Drucken opentlijk word wedersproken, inde welke de *i* doorgaens als eene vol-
 1145 slage letter plaetze grijpt: welke maniere ook van Pontus de Heuyter gevolgd, ende gebruykt word, die op onse tale wel de aldereerste (mijns wetens) aldus goede acht genomen heeft? Maer ik ben vast mede op de wagen, so moet ik ook mede varen: ende dewijle ik hebbe beginnen te wanken, so en kan ik het nu hier niet wederroepen. Dit ga dan noch
 1150 so verre als het voeten heeft in die zilben die op den twe ofte drieklank rusten, als leyden, weyden: (want het schijnt toch dat dit de oorsake, ende reden van dese quaede gewoonte wesen moet: even of de *i* so vol niet en waer, ende so vast niet en stond als eene andere letter: want op haere magerheyd uytvlugt te maken, is mij al te mager om daer van
 1155 te spreken, ende daer mede mijnen mond ende den goeden tijd te verslijten) maer het schijnt te gansch wijd buyten het spoor gehold, datmen de arme *i* ook kaszeerd, ende de *y* over al indringt in die zilben die
 29 (29) op den tweklank niet en blijven staen, maer op enige andere volgende letter voord rollen, als in geyt, guyt, gerechticheyd. Ende (lieve)
 1160 waer om de *i* daer meer afgeschafft, als in den tweklank *ie*: want gelijk de zilbe daer op haer niet en rust, also ook hier niet. Doch ik en mag hier van geene woorden meer maken: alleen so mogen alle verstandigen hier op eens met der tijd by gelegenheyd, (so't hun gelieven sal) in ernst letten. Ondertusschen de wijle wy vast aen het toegeven sijn; maer
 1165 evenwel gelijk ende vast gaen willen: so staet dan wederom daer op te letten, dat wy desen tweklank in alle onse woorden sonder onderscheyd also schrijven, ende het eene niet met *ei*, ende het andere met *ey*, ofte het eene ende selve met alle beyde: gelijk ik nu dickwils geseyd hebbe.
 Ende dit wil ik also vande gemeyne ende kleyne letteren verstaen
 1170 hebben, daer wy dese twee gemelde maekzels hebben: maer also wy in de Kapitaelen, ofte Hoofd-letteren slechts een fatzoen vande Grieksche *Y* hebben, so moeten wy ons daer mede over al behelpen.
 Resteren noch de drie ofte meer-zilbige uytheemsche Grieksche, ende Latijnsche aengename woorden daer de *i* plaetze heeft, ende
 1175 staet te bedenken, hoemen't daer mede maken sal: want dewijle de selve naer'den Griekschen accent, ofte klank-maet in de voor-laetste zilbe kort ofte lang worden uytgesproken, ende wy geene geteykende klank-*i*, naer de Grieksche wijze, en hebben, ende niet-te-min wel diende onderscheyd gemaekt te worden, om den gemeynen man, die
 1180 anders hier in licht konde komen te dutten, ende wy hier dan met de riemen souden moeten roeijen die wy hebben, ende ons met onse *i*, ende

1160. inde twee-klank *je*: (drukfout).

ij behelpen, ende daer-mede dit onderscheyd aenwijzen: so konden wy de *ij* in die woorden gebruyken die in de voor-laetste zilbe naer den Griekschen klank-maet eene lange *i* hebben, die wy dan ook so met
1185 eene *ij* uyt spreken, also wy de letter *i* in de laetste zilbe naer den aerd van onse sprake in onse uyt sprake schijnen wederom op te nemen, ende te verdobbelen: als Philosophije, Geometrije. Die wy daerentegens gewoon sijn kort uyt te drucken, als de Grieksche, akademie, blasphemie, tegens hunne uyt sprake: ende de Latijnsche, victorie, glorie,
1190 naer hunne uyt sprake: die kondemen met eene enkele *i* schrijven: daermen dan ook de tweede *i* om de korte zilbe niet en hoord, als wel in de andere. Gelijken voet mogtmen houden met de Bibelsche eyge namen: ende volgens Elijas, Hiskijas, Tobijas, Jeremijas, ende andere, aldus spellen: alsose gemeynlijk lang gebruykt worden. Maer de
1195 vrouwen-namen Athalia, Lydia, ende diergelijke, wederom op dese wijze: om datze naer onse aengenome gewoonte kort willen klinken, onaengesien datze de Grieksche *accent*, ofte klank-maet lang maekt: dewijle wy niet met de Grieken, maer met onse luyden spreken. So worden ook Tobias, Elias, Lysias, Gorgias, Ahasia ofte ias, Amasia
1200 ofte ias, etc. niet selden kort uytgesproken: daerentegens word
30 (30) Marija altijd lang gebruykt. Die nu beyde sijds in't gebruyk sijn, kondemen schrijven naer datmense wil uytgesproken hebben. In de twe-zilbige woorden daer-men de klank -maet niet ofte weynig hoord, daer magmen 't by de Grieksche *Iota* sonder *accent*, ende onse
1205 *i* laten blijven, schrijvende Sion: als mede in die zilben daer de *i* in de klank-maet niet en komt, spellende diaken, diakenije. Dit is so maer mijn voorslag, dien ik in de schale van het gesonde oordeel aller verstandigen geve te wegen: om te sien wat de tijd hier ook allenskens sal willen toe-laten. Ondertusschen sal ik hier ook mijnen vorigen stijl
1210 houden, als ik in de uytheemsche woorden begonnen hebbe, ende de selve naer hunne gewoonte, ende spellinge, ende niet naer onse uyt sprake schrijven, om die van onse inlandsche, ende eyge woorden, als boven, te onderscheyden. Onse luyden mogense middeler tijd in de
1215 Rijm sal't sich selven genoegzaem wijsen, daerse na de pijpen van de mate sullen moeten danzen. Dit en doe ik nu ook niet alleen ten opsien van onse *ij*, maer ook van onse *y*: dat is, ik en schrijf de uytheemsche woorden, in de welke de *i* voor eene andere klinker komt in twee verscheyde zilben, ende daer wy naer onse spellinge de *i* weder opne-
1220 men, ende de *ij* gebruyken, niet alleen met eene enkele *i*, naer hunne

wijse: als diaken, diakenie: maer ook die woorden, in de welke de *i* in't eynde der zilben staet voor eene me-klinker, ende daer wy naer onse vijse wijze de *y* besigen: als bibel, libel, librije. Dat ik nu daerentegens librije, ende niet librie, gelijk ook poesije, etc. spelle, dat
 1225 komt hier van, om dat wy den uytgang van die woorden van elders niet en ontlenen, maer van ons selven hebben.

Dat ik van de *i* in de Latijnsche woorden, inde voor-laetste zilbe kort uytgesproken, geseyd hebbe, dat heeft ook also plaetze in de onse, die met gelijken korten klank aldaer in die zilbe gebruykt worden, die
 1230 wy daerom met eene enkele *i* aldus moeten schrijven: berrie, besie, lynie, kastanie, malie, olie, tronie, ende andere: gelijk wy in tegendeel dit fatzoen der dobbel-*i*, *ij*, gebruyken, daer de uytspake lang valt, naer den stijl der Grieken, uyt oorsake dat in sulke gelegenheyd de *i* om de volgende klinker in de uytspake schijnt verdobbeld te worden,
 1235 'twelk anders in de korte zilbe so niet en geschied, als meermaels aengeroerd is: so spelle ik galeije, galerije, valleije, schalmeije, ende diergelijke.

Wy hebben eyndelijk ook noch een maekzel van twe enkele *i*, aldus by malkanderen *ii*, in verscheyde zilben, van alle dese andere fatzoenen onderscheyden, die dan moet gebruykt worden, wanneer de
 1240 eene zilbe met eene *i* eyndigd, ende de andere daer mede begint, als kleiig, vleiig, vloeiig, leiig, vriicheyd, draeiinge, vermoeiinge, ende diergelijke. Dit waer nu ook wel weer mijn gevoelen: maer also ik
 31 (31) over al eenen voet moet houden, so moet ik dan ook alhier den tweklank, ofte enige andere zilbe met eene *i* besloten, met eene *y* schrijven,
 1245 als kleyig, vleyig, vryicheyd, etc. Ende ofmen ook inde volgende zilbe de *i* naer onse uytspake schijnt op te nemen, ende de *je* sich hier naer de selve tusschen de beyde *i* merkelyk ende tastelyk voegd, ende dringt, daerom wy ook wel kleyjig, ende vryjicheyd, etc. schrijven konden:
 1250 so soude ik dan noch die onnodige veelheyd der letteren vermijden. Dan noch so soude ik om gemelde wederopneminghe der letter *i* inde volgende zilbe, kleijig, vrijicheyd, etc. op de wijze van prijjeel, pijonnier, etc. wel liefst spellen: ofte ten minsten kleijig ende kleyig, vrijicheyd ende vryicheyd, sonder onderscheyd. Maer de *ij* in de gemeyne spel-
 1255 linge kleijg, vrijicheyd, dunkt my het rechte fatzoen niet te kunnen wesen: om dat de staert-*i* de me-klinker *je*, ende niet de klinker *i* beteykend, ende beduyd. Dit hebbe ick also vande enkele ende dobbele *i* wel seggen willen tot merkelyk ende nodig onderscheyd.

ii, yi, yji.
 iji, ij, y.

Van't ge-
volg der
Klinkeren
e, ende o,
ende der
tweklanken
ae, ende ue.

De verdobbeling van dese letter *i* hadde ons nu met de klinker en
1260 *a*¹⁾, ende *o*, ende de twe-klanken *ae*, ende *ue*, de markt wel kunnen ende
behoren te setten, so wy de selve om der gewoonte ende des gebruyks
wille, niet wat te ruym, ende al te veel hadden moeten toegeven. Wy
willen dan slechts daer toe arbeyden, dat wy met gemelde twee an-
dere klinkeren, ende twee twe-klanken te samen eenen gelijken voet
1265 mogen houden, op dat wy nimmermeer en behoeven om te sien, nochte
te twyfelen, maer altijd seker mogen gaen, dat ik in de spellinge geheel
nodig achte. Ende also de minst beswaerde ende geletterde zilben met
recht de beste ende zierlijkste te achten sijn: so willen wy onse beden-
kingen in dese spellinge daer na richten, so veel als gevoeglijk doenlijk
1270 sal wesen. Ende (lieve!) waer toe ook toch dese lastige verdobbeling
der klinkeren, *e*, ende *o*, ofte onnodige by-voeginge der letter *e* tot de *a*,
ende *u*, inde twe-klanken, *ae*, ende *ue*, als men het met de enkele lette-
ren *e*, ende *o*, ende met *a*, ende *u*, sonder twe-klank, ten vollen kan
beschicken? Ofte waer toe alle dese krabbeling, ende brabbeling,
1275 belemmeringe, ende beswaringe van den druck, als men't voor-by
mag? *Quod fieri potest per pauciora, frustrà fit per plura.*

Het geen geschieden kan met minder even goed,
Ist reden, datmen dat met meerder moeijte doet?

Ik verdobbele dan de gemelde klinkers *e* ende *o*, ende gebruyke
1280 ook die twe-klanken *ae*, ende *ue*, in alle self-standige naem-woorden
van't mannelijke geslachte, in't meer-voud, om 't gevolg van't een-
voud, daer die klinkers dobbel, ofte die twe-klanken gevonden wor-
den: als aelen, steenen, boomen, bueren, komende van't eenvoud ael,
steen, boom, buer. Weynige woorden uytgenomen, die vande Grie-
32 1285 (32) ken ende Latijnen tot ons over-komen, die in't eenvoud met die
dobbele klinkeren *ee*, ende *oo*, ofte met die twe-klanken *ae*, ende *ue*,
ingetrocken, ofte slechts met eene klinker *e*, *o*, *a*, ende *u* uytgereckt
worden uytgesproken: als poeet, ofte poete, propheet, prophete, paep,
pape, ende diergelijke, dieder meer mogen sijn: die dan ook int meer-
1290 voud met enkele, ofte dobbele klinkeren, met twe-klanken, ofte an-
derzins, naer believeen, kunnen geschreven worden: poeten ofte poee-
ten, propheten, propheeten, papen, paepen. Onder welk vaendel

1260. *e*, en *o*, (*a*, in A is drukfout voor *e*). — 1262. , niet wat ruym, —
1266. — in

¹⁾ Drukfout voor *e*.

der uytneminge ik ook met-enen soude begrijpen alle die woorden des mannelijken geslachts, die ook so wel verlangd, als verkort ge-
 1295 bruykt worden: als naem ofte name, graef grave, heer here, neef ne-
 ve, soon sone, persoon persone, ende diergelijke.

Alle de by-worpige naem-woorden verdobbelen die klinkers, ofte houden die twe-klanken in het meervoud, ende vrouwelijke geslachte, van gelijken, ende op de selve wijze, ende op den selven grond, ende
 1300 om de selve reden, om datze in het eenvoud, en mannelijke geslachte, met verdobbelde klinkers, ofte twe-klanken worden uytgesproken: als swaer swaere, teer teere, hoog hooge, suer suere.

De voor-naem-woorden moeten ook op dese leeste schoeijen, ende naer desen regel gericht worden: haer haere: gelijk mijn mijne, dijn
 1305 dijne, sijn sijne.

Maer in alle de self-standige naem-woorden van't vrouwelijke geslachte soude ik die verdobbeling, ende twe-klanken na-laten, ende den druck van dese beswaringe ontlasten: so om de geslachten te onderscheyden, als ook voornamelijk, om dat die woorden eygentlijker
 1310 ende zierelijker in't eenvoud meer-zilbig worden uytgesproken, ende daerom dese verdobbeling der klinkeren, ofte twe-klanken, niet en schijnen so nodig van doen te hebben: als mage, ere, schole, hure: of men ook schoon maeg, eer, school, huer kan seggen; ja wy Hollanders liever also ingetrocken spreken: ende daer van ook de twe-woorden
 1315 maeg-drank, eer-sucht, school-dienst, huer-huys gemaekt worden: want als men die woorden ingetrocken ende een-zilbig wil gebruyken, so brengense die dobbele klinkers, ofte twe-klanken merkelyk ende uytprakelyk voor sich, datze twe-zilbig uytgetrocken, ende eygentlyk ende bescheyden uytgesproken, niet en doen.

1320 Gelijk oordeel ende gebruyk sij vande uytgereckte woorden, die beyde van't vrouwelijke ende geenderleije geslachte sijn: als oge, ore, bore, spore, strale, ende andere.

In alle de a) afkomstige woorden van alle de geslachten soude ik ook desen voet houden, ende de verdobbelingen, ende de twe-klanken af-
 1325 schaffen: als eenparig, enig, noodzakelyk, vrezelyk, smerig, nodig,

a) Derivativa.

1302. suere + etc. ende diergelijke. — 1323. Deze ainea is in H. verscho-
 ven achter de ainea r. 1345: „So moet men ook alle selfstandige woorden . . .”
 Zij luidt in H. aldus: In alle de afkomstige woorden van alle de geslachten
 isset evenveel hoe datmen de voet houd, ofte men de verdobbelingen, en de
 twee-klanken achter laet, ofte aenneemt, also het beyde sonder onderscheyd
 kan geschieden: als eenparig ofte eenpaerig, eenig ofte enig, nodig ofte nodig,
 noodzaekelyk ofte noodzakelyk, vrezelyk ofte vrezelyk, smerig ofte smerig,
 doodelijk ofte dodelijk, gebuerig ofte geburig, geduerig ofte gedurig, etc.

dodelijk, geburig, gedurig, ende diergelijke: want wy en leren de a) stam ofte grond-woorden uyt de afkomstige niet, maer recht anders.

33 (33) In de dobbele, ofte twe-woorden, soude ik ook desen gang gaen: ka-dijk, se-man, stro-halm.

1330 In alle de werk-woorden soude ik ook desen regel volgen, schrijvende: gapen, leren, lopen, buren: also wy in den eersten persoon vande b) verkondigende ofte aenwijsende maniere niet alleen en seggen, ik gaep, leer, loop, buer: maer ook ik gape, lere, lope, bure. Alleen den tweden persoon van het meervoud, in verscheyde c) manieren, ende

1335 tijden uytgenomen, daer enig gevolg aen vast is: gy spaert gy spaeret, gy eert gy eeret, gy loopt gy loopet, gy buert gy bueret. Daer det¹⁾ voorvalt die in *u*²⁾ komt te veranderen, soude ik die verdobbelinge so nodig niet achten: om dat het gevolg toch evenwel door die veranderinge verbijsterd word: gy geeft gy gevet, gy gaft, ofte gaeft, gy gavet.

1340 In de deel-nemende woorden soude ik van gelijken doen: spellende, begraven, gegeven, gestoten, etc.

De d) werk-stammige woorden soude ik ook in dese vorme gieten: als vermaninge, beleninge, beloninge, besuringe: item, gaper, breker, looper, hurer, ende diergelijke.

1345 So moetmen ook alle self-standige woorden, van alle de drie geslachten, daer geen gevolg en is, ongetwyfeld aldus met enkele klinkers spellen, gelijk dat sich selven genoegzaam wijst, ende sulcx sonder seggen door moet gaen: als vader, banier, water, beker, keten, fenijn, horen, boter, koren, fluweel, rumoer, etc.

1350 Het voor-naem-woord (*dese*) schrijf ik ook op dese wijze: dewijl het tot alle de geslachten behoord: waer voor ook het ingetrockene ende verkorte woord (*dees*) inden rijm kan gebruykt worden: gelijk ook ons voor onse.

Ten korsten alle woorden van alle e) deelen van eene rede die

1355 buyten het gevolg sijn kunnen hier naer gericht worden.

Die hier nu voor de *e*, ende *o*, in sommige woorden, pleyten willen, waer van hier boven in de *e* geseyd is, ende hierna in de *o* sal gesproken worden, die wijze ik daer henen: ende late hun gansch gaerne toe hunne uyt-sprake uyt te drucken: hoe wel de dobbele ofte breede

1360 letter *ee*, ende *oo*, (als sommige spreken) hier geene plaetze en behoorde te hebben, maer enig ander maekzel daer van onderscheyden: also de dobbele klinkers hier niet van node en sijn, ende sy ook eenen an-

a) Primativa. b) Modus indicativus. c) Modi, et Tempora. d) Verbalia. e) Partes Orationis.

1328. gaen: + als — 1329. , stro-helm. — 1339. gavet + etc.

1) Drukfout voor *f*. [*f* > *v*] 2) Drukfout voor *v*.

deren klank van middel-matige uyt-sprake tusschen de enkele ende dob-
bele klinkers willen uyt-gebeeld hebben: gelijk ik ook in de letter *e*
1365 verhaeld hebbe. So en kan ik hun dan ook alhier met mijne spellinge
niet dienen: want behalven dat de breede ofte dobbele letters, vol-
gens mijnen vasten ende eenparigen grond, ende voet, overtollig sijn,
so en sijn sy ook daer mede niet geholpen. Ook soude ik gestadig moe-
ten dubben, ende dutten; ter wereld niet wetende waer ik naer hun
34 1370 (34) gevoelen eene enkele, ende waer eene dobbele letter soude stellen,
ende schrijven? Tis dan best dat ik spelle, als ik spreke, gelijk dat meer
als billijk is, ende dat ik mijne uyt-sprake slechts uytbeelde, latende
eenen anderen voor de sijne sien, ende sorghen.

Hier waer nu de plaetze wel by dese gelegenheyd van het gevolg
1375 der me-klinkeren ook een weynig te spreken, indien ik mij voorgenomen
hadde so breed te gaen. Evenwel met een woord.

Van't ge-
volg der
Meklinke-
ren.

De verdobbelinge der me-klinkeren op het eynde des eenvouds,
naer de Hoogduytsche maniere, om het meervoud aen te wijsen, met
beswaringhe van den druck, in vreemder gestalte, en soude ik tegen-
1380 woordig niet kunnen prijsen: also wy die letter geenzins en kunnen uyt
spreken, ende ook met weynige regelen in't gevolg wel kan versien
worden. Meynd dan noch yemand den vreemdelingen daer mede te
kunnen dienen, dat mag ik seer gaerne lijden, ende kan hem sulcx heel
wel ten goeden houden.

1385 Maer de enkele gevolg letter des meervouds, op't eynde des een-
vouds, achte ik geheel noodzakelijk, ende en kan niet sien, hoemen
anders kan oordelen, als wy de reden plaetze willen geven. So schrijf
ik hoofd hoofden, tand tanden, mond monden, heylig heylige, ende
niet hooft, tant, mont, heylich, ende diergelijke, over al daer enig
1390 gevolg aen vast is: alleen de uytheemsche eyge namen eygentlijk uyt-
genomen, als Job, Jakob, ende andere: latende ondertusschen de onse,
als Arnout, Arent, Barent, Evert, Lubbert, Geertruyt, Machtelt,
ook vrij aldus te schrijven: om dat het gevolg hier niet breed en gaet,
ende selden voorvalt: hoewel de *d* om des gevolgs wille van't meer-
1395 voud alhier de eygentlijke letter is: gelijk ook de *p* in Jop, ende Ja-
kop, welke spellinge ik ook geenzins en wil verwerpen.

So schrijf ik ook inde werk-woorden den derden persoon in't een-
voudig getal vande verkondigende maniere met eene *d*, om 'tgevolg
van den eersten persoon in den a) onvolmaekten tijd, in die woorden
1400 die dat gevolg hebben: als hy leerd, ik leerde: Maer den tweden per-
soon spelle ik ofte met eene *t*, ende dat ofte om't gevolg vanden tweden

a) Praeteritum Imperfectum.

persoon in't veelvoudig getal: gy stoot, gy stootet: ofte als de *t* wel eygentlijk geen gevolg en beduyd, maer slechts in beyde getallen op't eynde blijft, wordende het meervoud ghemaekt met byvoeginge van
 1405 eene *e* voor de *t*: gy leert, gy leeret: ofte ook met eene *d*, om't gevolg naer den aerd der woorden: gy arbeyd, gy arbeydet.

De deelnemende woorden volgen ook desen regel des gevolgs: be-
 mind, beminde.

Ende ofschoon de *d* swaerder ende doffer luyd als de *t*, ende daerom
 1410 de rechte uytspake so wel niet en schijnt te treffen: so kan dat immers met eenen gemeynen regel liever geholpen worden, te weten, dat de *d* in't eynde der zilben klinkt als eene *t*, (het welke de franzoysen ook so
 35 (35) doen) dan dat wy dit nodig en merkelyk gevolg verachtende, de vreemdelingen verbijsteren, 'tgesicht verdwelmen, ende het papier
 1415 tegens dit gevolg met ontallijke regelen overtollig bekladden. Waer in ons ook niet en behoord te verhinderen, nochte op te houden, dat enige woorden in *d* eyndigende also ook moeten uytgesproken worden: also die gansch weynig sijn. Ist ook niet wel haest ende met een half oog te sien hoe de *d* klinken moet, ende ofze maer slechts om't gevolg
 1420 daer staet, ofte ook om de uytspake? ja hoe nodig op dit gevolg diend gelet te worden betonen veele die sulke woorden met *dt* schrijven, de *d* om't gevolg, ende de *t* om den soeten ende lichten klank gebruykende: maer (lieve!) als wy door eenen gemeynen vasten regel, de *d* den klank van de *t* in't eynde der zilben verlenen, als geseyd is, wat behoe-
 1425 ven wy hier dan met die onnodige *t* noch om te slepen, ende het gesicht te belemmeren, ende den druck te beswaren? Maer de *g* heeft in't eynde der zilben het selfde geluyd met *ch*: waerom hier dan noch het gevolg geene plaetze gemaekt?

Wat baet mij kaers of bril,
 1430 Als ik niet sien en wil?

Ja dese gevolg letter maekt dickwils een heel ander woord ende van eenen gansch verscheyden sin: als wand, een muer, ende want, een handschoen; rat, een dier, ende rad een wiel aen eenen wagen; bloot, naekt, ende blood ofte blode, beschroomd: so onderscheydze ook de
 1435 naem-woorden voet voeten, hout houten, van de werkwoorden voed voeden, houd houden, ende diergelijke.

Dat noch meer is de a) naemstammige woorden in *heyd* eyndigende dwingen ons genoegzaam tot dese spellinge, als naerstigheyd, voor-
 sichtigheyd: want so wy de voorlaetste zilbe met *ch* op't eynde tegens

a) Denominativa.

1440 het klaer gevolg immers spellen willen, so moeten wy twee *h* by mal-
kanderen schrijven: also de laetste zilbe daer mede ook moet beginnen,
als naerstichheyd, voorsichtichheyd, het welke noyt gesien en is.
Hier tegens te willen seggen dat gemelde woorden niet in *heyd*, maer
in *eyd* uytgaen, is (onder verbeteringe) maer eene ydele bemanteling
1445 van eene overtuigde dwalinge, ende een tastelijke misslag: want so
mostmen dan goedeyd, sterkeyd, wijseyd spellen. Dit geeft ons met
enen merkelyk te sien, dat wy ook in alle de uytgereckte naem-stam-
mige woorden in *heyd* uytgaende, de voorlaetste zilbe met eene *g* be-
hoorden te eyndigen, ook daer geen gevolg van de *g* aen vast is: als
1450 slechtigheyd, delligheyd, stoffigheyd, ende diergelijke: want slech-
ticheyd en speld geen slechtigheyd, maer slechtic-heyd: ende en kan
daerom de rechte spellinge ende uytspake, die hier vereyscht word,
niet voldoen. Doch ik en wil evenwel ditmael so scherp niet seylen,
36 (36) maer om't onderscheyd des gevolgs wille de oude sleure hier ook
1455 noch wat houden, ende volgen. Want ik neme mij tegenwoordig maer
voor het noodigste over al te veranderen, ende het andere slechts aen
te wijsen, ende anderen in bedenkinge te geven.

Wy hebben eene twederleije *o* van verscheyde uyt-sprake: als stock o.
bock: sot, bot: hol, vol: volk, wolk: golf, wolf: sorgen, morgen: dat
1460 so seker, ende bekend is, dat wy ook sien, dat eenderleij woord door de
verscheyde *o* eene verscheyde uytspake, ende bysondere beteykenisze
ontfangt: als een dol, de scheeps-devick, daer de riem tegens geroeij
word, ende dol, uytzinnig: so iszer ook een dobbelen met taerlingen,
ende dubbelen: een jock ofte boerte, ende jock ofte juck der beesten,
1465 bol een kloot, ende bol vet, ende diergelijke. Hier hadden wy nu wel
eenen Nederlandschen Kadmus van doen, (die ik niet en durf worden)
die ons eene nieuwe letter mogte smeden: op dat wy onse woorden
onderscheyden mogten schrijven: want *de letters sijn gevonden om het
geluid onser sprake te bewaren, ende, als geleende panden den leser ge-
trouwelijk voor ogen te stellen dat heur bevolen is, seyde Fabius Quinti-*
1470 *lianus in sijn Boek in het XIII. Kap. Ego nisi quod consuetudo obti-*
nuerit, sic scribendum quicquid iudico, quomodo sonat. Hic n. est usus
literarum ut custodiant vocem, et velut depositum reddant legentibus.
Itaque id exprimere debent quod dicturi sumus. Hoewel de penne over
1475 al de tonge so nau juyst niet en kan volgen, ende uytdrucken: maer de
gewoonte, ende het gebruyk moeten ons ook wat leren. Doch niettemin
moeten wy met de spellinge so na aen de uytspake komen als wy
konnen.

1466. — (die ik niet en durf worden)

- oo. Hier van daen achte ik ook het onderscheyd in de dobbele *oo* geko-
 1480 men te wesen, die sommige, niet sonder reden, verscheyden uyt spre-
 ken, hoe wel wy dat alhier te Haerlem (mijns wetens) wederomme
 niet en doen: als hoop een stapel, een hoop (ofte hope) verwachtinge:
 kool warmoes, ende een kool vuers: nood swaericheyd, ende een noot,
 een vrucht: ende meer andere: waer toe sommige de Grieksche *Ome-*
 1485 *ga* ω gebruyken willen, die by hen eene anderhalve *o* sal uytleveren,
 ende die woorden uyt-drucken die van den rechten klank der *o* meest
 af-wijken, ende wat smeltende ende lijvende worden uytgesproken.
- ou, oe. Meyne van gelijken dat de haperinge, ende twyfelachtigheyd in
 den twe-klank *ou* mede van hier ontstaet: alsoder insonderheyd twe-
 1490 derleije soorten van woorden sijn die wy hier-mede met eenen ver-
 scheyden klank uytbrengen: so seggen wy het doud, ende hy doud: hy
 schoud ofte siet, ende schoud ofte mijd, ende diergelijke: want de eer-
 ste zoorte met *au* op sijn Vlaemsch uyt te spreken, dauwen, schauwen,
 dunkt mij het rechte geluyd geenzins te treffen: also wy die zilbe niet
 1495 met *a*, maer met *o* merkelyk uytbrengen. Wanneer wy de onder-
 scheydene *o* sullen gevonden, ende in't werk gesteld hebben, so sullen
 wy ook in desen twe-klank geholpen wesen. Daer schijnt ook noch
 37 (37) eene derde uyt-sprake van desen twe-klank *ou* te kunnen wesen in
 bouk, kouk, souken, vlouken, welke spellinge vast veele geleerden vol-
 1500 gen, ja dapper drijven: so dat wy dus doende drierleije maniere van
 uyt-sprake van desen twe-klank souden moeten hebben, als b. e. Hy
 schoud sijne bouken om de strenge koude, *Devitat libros intensi fri-*
goris ergò. Wat my aenlangd, ik en begere wel dese spellinge niet te
 verwerpen, so om 't aensien dat gemelde geleerden by mij hebben, als
 1505 ook wel insonderheyd, om dat die sake mij so vreemd niet en schijnt te
 wesen, ende sijne bedenkinge billijk behoord te hebben: dewijle dese
 twe-klank *ou* also naer de wijze der Grieken kan uytgesproken worden,
 gelijkerwijs dan de Franzoysen, ende ook onse Vlamingen vast gene
 andere uyt-sprake van den selven en gebruyken: willende ook desen
 1510 twe-klank *ou* den mond wel wat nauwer toe-treken, die de *oe* wijder
 schijnt te openen: so dat wy op dese sake wat nader ende grondiger let-
 tende, tusschen dese twe twe-klanken wel enig onderscheyd kunnen
 vernemen. Maer evenwel dewijle het gansch gering is, ende wy so on-
 derscheyden, als mooglijk is, behoren te spellen, so soude ik in alle
 1515 diergelijke woorden den twe-klank *oe* liever gebruyken: want daer wy

1481. — wederomme — 1499. — vast — 1501. en sterk drijven: — 1505.
 — wel — 1508. — dan — 1508 ende de Vlamingen — 1509. — van den selven
 — 1510 — wel — 1513. — ende wy so onderscheyden, als mooglijk is, behoren
 te spellen,

de vorige haperinge met eene verscheyde *o* kunnen helpen, so en sie ik hier geen raed met dese derde uyt-sprake, ofte wy mosten noch eene derde *o* verdichten, ofte ook eene nieuwe *u* smeden. Ook staen vast gemelde geleerden bekend, datter verscheyde woorden sijn, dewelke
 1520 die twederleije uyt-sprake, ende spellinge kunnen lijden, ende daerom so wel met *oe*, als met *ou* kunnen geschreven worden. Doet hier ook met-namen by, datde *oe* maer van eenderleije sekere uyt-sprake is, ende de *ou* van verscheyde, die daerom lichtelijk tegens de rechte uyt-sprake konde verdraeyd worden: sodat de vreemdelingen insonderheyd dick-
 1525 wils door dese spellinge konden verbijsterd worden, niet wetende, of sy goud ofte goed, sout ofte soet, hebben te lesen, ende uyt te spreken: gelijk ook *Pontus de Heuyter* die woorden al eens speld. Geve daerom allen verstandigen ende goedwilligen minnelijk te bedenken, of het hierom niet beter en sij, ons aen de *oe* te houden, die ja immers die
 1530 uyt-sprake kan bereyken, ende sulke haperinge, ende verwarringe niet en is onderworpen. Men en kan ook op de *oe* geene pleyt zoeken om de oude ende nieuwe uyt-sprake der Latijnen, die ons niet aen en gaet: want so kondemen dan ook op den tweklank *oy* uytvlugt maken om de Fransche uyt-sprake wille: ende op andere dingen meer. Maer
 1535 die spraken en raken ons niet: so en lijmen wy ook onse tale niet, maer spreken alles rond uyt den mond, ende so als de letters leggen.

De Twe-klank *oy* komt hiermede op desen selven grond der verscheyde uyt-sprake der letter *o* met recht in bedenkinge, ende meyne datmen de selve aldus billijk mag schrijven, oyt, noyt, moij, ende de *o*
 38 1540 (38) niet en behoeft te verdobbelen, ooyt, nooyt, mooij, gebruykende de rechte ende harde *o*, die in volk, kolk, tolk, ende diergelijke woorden plaetze heeft: gelijk men dan ook so altijd met goede reden heeft geschreven.

Dit moet ik ook noch van de spellinge seggen, dat de groote Kapitaele, ofte hoofd-letters in onse tale gemeynelijk seer misbruykt worden, als men schier yder woord daer mede begint: so men die toch niet gebruyken en moste dan inden aenvang van eene rede, ofte nieuwen sin: als mede inde eyge namen van menschen, beesten, steden, bergen, ryvieren, ende diergelijke: ofte ook om iets anders daer
 1550 mede uyt te teykenen. So is dat ook altijd so by de Grieken, Latijnen, Franzoijzen, ende andere, als ook by ons van ouds gebruykelijk geweest alle verzen met eene groote letter te beginnen, om den Rijm van de *Prosa*, ofte vrije reden te onderscheyden.

oy.

Vande groote ende Kapitaelen ofte Hoofd letteren.

Vande Euphonia ofte soet-vloei-jendheyd ende goed geluyd.

Dit moet ik hier ook noch vande *Euphonia*, ofte Soetvloei-jendheyd, ende goed geluyd aenroeren, eer ik vande spellinge scheyde, dat wy veele twe-woorden, ofte dobbel-woorden niet naer hunne grondletters, maer naer den soeten klank uyt spreken, die wy daerom voords also niet en behoeven, nochte en behoren te spellen; hoe wel met onderscheyd: also de spellinge aldus de 'tsamenvoeginge, ende den grond der
 1555 heyd, ende goed geluyd aenroeren, eer ik vande spellinge scheyde, dat wy veele twe-woorden, ofte dobbel-woorden niet naer hunne grondletters, maer naer den soeten klank uyt spreken, die wy daerom voords also niet en behoeven, nochte en behoren te spellen; hoe wel met onderscheyd: also de spellinge aldus de 'tsamenvoeginge, ende den grond der
 1560 zilben dickwils grondig soude omkeren, het welke wy (onder verbeteringe) op't hoogste moeten mijden, daer het niet te lijden en is. b. e. so seggen wy: mette, metten, metter, mettet, dattet, wattet, datter, watter, mender, hebber, iszer, ikker, hijer, ende diergelijke, voor met de, met den, met der, met het, dat het, wat het, dat daer, wat
 1565 daer, men daer, heb daer, is daer, ik daer, hy daer: alwaer wy dit dan wel bevinden, ja merkelyk gevoelen, dat de *d*, ofte *h* achter de *t* in twe verscheyde zilben gesteld, inde uyt sprake in eene *t* komen te veranderen in mette, metten, metter, mettet, dattet, wattet: ja de *d* met de *a* in alle de andere exempelen gansch ende gaer te versmelten: het welke
 1570 wy de soetvloei-jendheyd billijk moeten geven: maer wy en moeten daerom, om de voor verhaelde reden sulke spellinge flukx overal niet goed kennen, ende inruymen. Segge oversulkx dit alhier van dese spellinge der soetvloei-jendheyd met onderscheyd: dat de spellinge de uyt sprake wel volgen ende uyt-drucken mag in alle oprechte ende waere
 1575 twe-woorden, die uyt twee naem-woorden, werk-woorden, ofte andere deelen van eene rede genomen, ende te samen gevoegd worden, naer de wijse, ende nature der twe-woorden, die veeltijds tot veranderinge der letteren, in hun begin sonderlinge genegen sijn: ende dat ik dan ook volgens geene swaricheyd en soude maken, datter, watter, mender,
 1580 hebber, iszer, ikker, hijer: ofte met dit teyken der twe-woorden, heb-er, is-er, ik-er, hy-er, ende niet met het teyken der uytbijtinge inde enkele
 39 woorden, heb'er, is'er, ik'er, hy'er, te spellen: (39) maer in *de*, ende *het*, die maer ledekens der naem-woorden, ende derhalven geen deel van eene rede sijn, ende dies ook geen deel van een twe-woord kunnen
 1585 worden, soude ik dese spellinge verwerpen, ende niet mette, metten, mettet, mettet, dattet, wattet, maer met de, met den, met der, met het, dat het, wat het, etc. naer de grondletters schrijven.

Dese soet-vloei-jendheyd in't verkorte, ende uytgebete by-woord daer, in datter, watter, mender, etc. voor dat daer, wat daer, men
 1590 daer, schijnt al vrij niet weynig het oud gebruyk vanden vollen twe-klank *ae* te bevestigen: also wy niet en spreken dattar, wattar, men-

1560. — grondig — 1576. — ende — 1579. — volgens — 1581. — niet [dit geeft een onjuiste lezing] 1590. — al vrij

dar, etc. maer datter, watter, mender: dat ik dan so maer met eene vinger aanwijse, ende met een woord in't voorby paszeren aenroere, ende allen verstandigen geve nader te bedenken. Waer by ik ook dit
 1595 met-enen by dese gelegenheyd moet seggen, dat de ingetrocke woorden versma'en, bela'en, bera'en, voor versmaden, beladen, beraden, ende diergelijke, het selve van gelijken doen.

Eyndelijk moet ik ook noch een woord ofte twee vande sake ende sprake selver spreken, ende dat slechts over enige weynige bedenkingen.
 1600 Ende of mij hier schoon het oud ende gemeyn *Spreekwoord* wel bekend is,
Sentiendum cum doctis, loquendum cum vulgo:

Enige Tael
 bedenkin
 ge.

Gevoelt met hun die't hoofd om wetenschappen breken:
 Maer voegt uw spraek en tael naer dat de luyden spreken:

Waermede *Horatius in arte Poeticà* overeenstemd:

1610 *Multa renascentur quae jam cecidere, cadentque,
 Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus:
 Quem penes arbitrium est, et jus, et norma loquendi.*

De spraek die valt, en rijst, de spraek die komt, en gaet,
 En hangt heel aen't gebruyk, in wiens geweld sy staet:

1605 So houde ik het nochtans voor eene groote volmaektheyd ende zieraed van eene tale, dat haere woorden wel onderscheyden worden. Derhalven behoren wy ook in de onse daer toe te arbeyden, de welke hier in voor geene en behoefd te wijken. Meyne daerom dat wy so aen 'tgemeyne gebruyk niet en behoorden gebonden te wesen, dat ons dat
 1615 geheel ende al een regel, ende breydel van onse tonge sij. Ik beken wel met *Fabius in het X. Cap. van sijn I. Boek*, dat de gewoonte de sekerste leermeesterze van't spreken is: ende datmen de tale moet gebruyken als de gemeyne munte. *Consuetudo (inquit) certissima loquendi magistra: utendumque planè sermone, ut nummo, cui publica forma*
 40 1620 *(40) est.* Ende *in het XII. Kap* dat het schier belachelijk is, liever eene tale te verkiesen die de luyden gesproken hebben, dan diese spreken: ende dat de oude gewoonte van spreken de oude tale is. *Fuerit penè ridiculum, inquit, malle sermonem, quo loquuti sunt homines, quàm quo loquuntur. Et sane quid est aliud vetus sermo, quàm vetus loquendi*
 1625 *consuetudo?* Maer ik houde ook ganschelijk met hem, dat hier een

wacker oordeel versocht word. *Omnia tamen haec exigunt acre judicium. Lib. I. Cap. X.* Ende dat de over-een-stemminge der geleerden de rechte gewoonte van spreken is. *Ergò consuetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum: sicut vivendi consensum bonorum. Lib. I. Cap. XII.* So en is dan de gewoonte van den gemeynen man niet enkelijk het richt-snoer van de sprake, nochte hun mond de schat-kamer van de suyverheyd derselve: maer by de geleerden is het beste ende sekerste oordeel: so behoren die ook op de tale vlijtigst te merken, ende de selve suyverst ende bescheydenst te spreken.

Dij, dijn, u, 1635
uvv, du, gy.

Ende so wenschte ik wel, dat de woordekens *dij*, ende *dijn*, in heur oud gebruyk mogten hersteld worden, ende dat wy *dij*, ende *u*, *dijn*, ende *uvv*, onderscheyden gebruykten: want *dij*, ende *dijn*, spreken van eenen, *u*, ende *uvv*, van veelen. *V*, ende *uvv*, schrijf ik ook onderscheyden: want *u* siet op de personen, ende *uvv* op hun besit: het is *u* goed, dat is profijtelijk, *vobis bonum est*: het is uw goed, dat is, het sijn uwe goederen, *vestra bona sunt*. Het afgeslete ende uytgediende *du* wil ik gaerne buyten het gebruyk laten blijven, om de hardicheyd des gevolgs wille die het in de by-gevoegde werk-woorden veroorsaekt: uytgenomen dat wy het sonder gemelde by-gevoegde werk-woorden met enige naem-woorden in't quade genomen zomwijlen loffelijk gebruyken konden: als du bengel, du boos-wicht, du verrader, du verleyder, etc. Hier voor hebben wy *gy* aengenomen: het welke of het schoon in't meervoud ook *gy* heeft, so worden nochtans door de selfstandige namen, ofte werk-woorden, daer dat woordeken by gesteld word, de getalen genoeg onderscheyden. Wil dan noch iemand in't meervoud *gy* lieden, ofte *gy* luyden; ofte ook *gy* ly, ofte *gy* luy, naer de oude wyse, om de kortheyd, seggen, dat kan ik ook heel wel lieden.

Hem, hen,
hun, haer,
heur: syn,
hun, haer,
heur.

Ik make ook onderscheyd tusschen *hem*, ende *hen*, ende *hun*; ende *haer*, ende *heur*: *hem* word van eenen man in't eenvoud, *hen*, ende *hun* in't meervoud: *haer* van eene vrouwe, *heur* van veele uyt-gesproken. Ook is *hen* het geval de aen-klager, *hun* de gever, ende ofnemer, in't meervoud, van't mannelijke geslachte. Gelijk onderscheyd moeder waer-genomen worden in de a) besittende voor-namen *sijn sijne, hun hunne, haer haere, heur, heure*: so word van eenen man geseyd: het is *sijn vader, sijne moeder*: van veelen, *hun vader, hunne moeder*: van eene vrouwe, *haer vader, haere moeder*: van veele, *heur vader, heure moeder*. De naem-woorden van het mannelijke, ofte vrouwelijke (41) geslachte volgen ook de mannen, ofte vrouwen: so seggen wy: de

41

a) Pronomina possessiva.

1651. ofte ook *gy* luy, naer de oude wyse, — 1652. — ook

- hond loopt na sijne staert om: de leeuwen loeren in hunne holen: de
 1665 sonne steekt met haere stralen: de koeijen scheren het gras met heure
 tanden. Evenwel blijft het begaefde, ende beklagde geval van hy hem,
 ende van sy haer, in't eenvoud, ende heur in't meervoud niet onder-
 scheyden: maer men kan uyt den sin, ende by-gaende woorden de ge-
 vallen lichtelijk onderkennen.
- 1670 De a) aengehechte voor-naem *se* is ook van seer gemeyn, ende Se.
 liefelijk ende loffelijk gebruyk in onse sprake, inden noemer, ende aen-
 klager, des eenvouds, van't mannelijke ende vrouwelijke geslachte;
 ende des meervouds, van alle drie de geslachten: ende word dan ge-
 steld in de plaetze van hy, sy, hem, ende haer, in't eenvoud: ende voor
 1675 sy, hen, ende heur, in't meervoud. b. e. In't eenvoud van't mannelij-
 ke geslachte, in den noemer, de brief, isze besteld; in den aenklager, ik
 hebse besteld, in plaetze van is hy besteld? ik hebbe hem besteld: doch
 dit en valt in de mannelijke woorden altijd niet voor. In't vrouwelij-
 ke geslachte, in den noemer, hoe komtze daer? inden aenklager, ik
 1680 hebse gehaeld, voor, hoe komt sy daer? ik hebbe haer gehaeld: dit heeft
 in't vrouwelijke over al plaetze. In't meervoud van alle de drie ge-
 slachten, inden noemer, se sijn daer, mannen, vrouwen, kinderen, in
 den aenklager, ik hebse gesien, voor sy sijn daer, ik heb hen, ofte heur
 gesien: dat gaet ook doorgaens vast, ende seker.
- 1685 Het wordeken *sich* behoord ook tot onse tale, ende heeft sijn mer-
 kelijk ende nodig onderscheyden gebruyk: so segge ik, hy heeft sich be-
 keerd, dat is, sich selven; ofte hy heeft hem bekeerd, dat is, eenen
 anderen.
- So soude ik mede voor goed achten, dat wy alle woorden, so veel
 1690 als mooglijk is, ende het gebruyk sal willen lijden, mogten onder-
 scheyden uyt spreken: als hayr *coma*, haer *illa*: heyr *exercitus*, heer *do-*
minus: meyr *lacus*, meer *plus*: beyr *aper*, beer *verres*: end *anas*, ende
et, eynde *finis*: vier *quatuor*, vuer, ofte vuyr *ignis*: hert *cor*, hart *cer-*
vus, hard *durum*: ende diergelijke: sonder nochtans de Poeten ofte
 1695 Rijmers hier aen te binden, als het anders inden rijm te pas komt.
- Dese woorden worden ook onderscheyden gebruykt.
- Rede*, reden, *oratio*, beteykend een verhael: *reden*, redenen, *ratio*,
 een bewijs. Rede, reden.
- Doe*, *cum*, is een bywoord, ende beduyd als: doe Augustus Roomsch Doe, doen
 1700 Keyser was, is Christus geboren: *doen*, *facere*, is een werk-woord,
 ik sal dat doen.
- Doch*, *sed*, geeft reden in't vervolg van eene rede, ende is so veel doch, toch

a) Pronomen affixum Hebræorum more.

- als maer: het word so wel geseyd, doch ten gaet niet vast: *toch, sodes*, is een smeek-woord: doet het toch: ofte eene bevestinge: het is toch
- 1705 so als ik segge.
- Of, ofte. 42 (42) *Of, si*, beteykend een geval: of dat so geschiede: ofte eene wenschinge, *utinam*: och of dat so geschiede: *ofte, vel*, is een a) scheidend koppel-woord: ofte Keyser, ofte niets.
- Noch, noch te. 1710 *Noch, adhuc*, beduyd een vervolg: hy woond noch te Haerlem, *nochte, neque*, is een scheidend koppel-woord: daer is nochte trouwe, nochte liefde langer inde wereld.
- Niet, niets *Niet, non*, lochend de daed van eene sake: ik en hebbe dat niet ontfangen: *niets, nihil*, de sake selver: ik en hebbe niets ontfangen.
- Oyt, noyt: immerm. nimmerm. 1715 *Oyt, ende noyt*, spreken vanden voorgaenden tijd: *immermeer, ende nimmermeer*, vanden toekomenden.
- Na, naer, *Na* beteykend tot, *ad*: ga na hem: ofte achter, *post*: hy volgt na hem: *naer secundum*, iets daer men sich naer schickt, ofte iets naer doet: doet naer mijnen raed: naer dese, ofte die wijze.
- Tegen, tegens, jegens, bejegenen. 1720 *Tegen, obviam*, beduyd eene ontmoetinge: hy komt mij tegen: *tege, s, contra*, beteykend vijandschap: hy is tegens mij: *jegens erga*, drukt vriendschap uyt: hy is jegens mij wel gesind. Maer het werk-woord *bejegenen* word beyde in't goede ende quade genomen.
- Tot, te. 1725 *Tot, ende te* konden wy ook meesten tijd wel onderscheyden gebruyken, *tot*, om eene beweginge na de plaetze, *te*, om eene ruste inde plaetze uyt te drucken: of daer schoon manieren van spreken voorval- len die dat onderscheyd schijnen weg te nemen.
- Leggen, liggen. *Leggen ponere, ende liggen jacere*, sijn ook van verscheyde beteyke- nisse, ende gebruyk: so seydmen, iets aen sijne plaetze leggen, ende op sijn bedde liggen.
- Kennen, konnen. 1730 *Kennen noscere, ende konnen posse*, ik ken, ende ik kan, sijn van seer grooten onderscheyd, gelijk wy alle weten: doch worden dickwils onbedacht van den gemeynen man vermengd.
- Vande ge- biedende maniere der vverk- vvoorden. 1735 Ende sulke opmerkingen van onderscheyde woorden sijnder meer. Inde b) gebiedende ofte biddende maniere der werk-woorden segge ik in't eenvoud vanden tweden persoon geef, ofte liever geeft, neem ofte neemt, (sommige seggen ook geve, neme) in't meervoud gevet, nemet: ende niet geef ende neem, alleen in't eenvoud, ende geeft ende neemt, in't meervoud: om oorsake dat wy het onderscheyd der getalen alhier gelijk maken mogen met alle manieren in alle tijden: want so
- 1740 seggen wy: gy geeft, gy gevet: gy gaft ofte gaeft, gy gavet: gy hebt, gy hebbet gegeven: gy had gy haddet gegeven: gy sult gy sullet geven,

a) Conjunctio disiunctiva. b) Modus imperativus.

och ofte gy gaeft ende gavet: op dat gy gaeft ende gavet: ende so voords want den tweden persoon in beyde getalen op eene wijze uyt te spreken is eene faute (onder verbeteringe) waer door het onderscheyd der
 1745 getallen t'enemaal word weggenomen.

Daer sijn dan noch werkwoorden die desen regel niet en volgen: als sie, ende siet: doe ende doet: ga ende gaet: sta ende staet: etc. die dan ook alleen siet, doet, gaet, ende staet, hebben in den tweden per-
 43 (43) soon in beyde getallen van den a) tegenwoordigen tijd der verkondigende ofte aenwijsende maniere.
 1750

Ook sijnder noch andere die van desen regel afwijken, die in het eenvoud der gebiedende maniere mede maer eenderleijen uytgang hebben: als laet, laetet: praet, praetet: stort, stortet: bid, biddet, etc. maer dese onderscheyden de getalen in alle tijden.

1755 Doch de Poeten ofte Rijmers en sijn hier aen niet gebonden, gelijk ook niet aen de gevallen in beyde getalen der voornamen, ende andere woorden: maer gebruyken doorgaens geeft voor gevet: vroom voor vroomende ende vroomen: sijn voor sijne ende sijnen: want het verz en kan dickwils de twee zilben niet lijden, ende de konste en wil so nau
 1760 niet bepaeld, nochte bedwongen wesen. De Poesije heeft altijd haere vrijheyd gehad: so en magmen haer ook by ons de schoenen so enge ende bekrompen niet snijden, datmen haer niet wat bots ende spelens en soude geven: sulcx waer de geesten maer quellen, ende den geest uytblusschen. Ik en houde het ook niet nodig de afgebetene woorden al-
 1765 tijd met teykenkens uyt te steken tot merkelyke bezwaringe van den druck: maer achte, dat sy die kloekheyd by sich hebben moeten die de Poeten lesen sullen, dat sy dat wel van selfs sien, ende verstaen konnen. Dese vrijheyd dan neem ik mij selven in't rijmen doorgaens aen, dat ik den tweden persoon in beyde getalen in alle de manieren opde wijze
 1770 van't eenvoudig getal vermengd, ende niet onderscheyden en gebruyke: behalven dat ik inde gebiedende maniere den voet, ende wijze van geef, ende geeft, neem ende neemt meest arbeyde te houden, liever dan in beyde getalen geeft ende neemt te seggen: also de woorden van het veelvoudig getal gevet, ende nemet, over al inden Rym niet en willen
 1775 gebragt wesen: wel verstaende in die woorden die inde gebiedende maniere in't eenvoud den stijl van geef, ende neem willen lijden: also der woorden sijn die so gansch hard luyden. Ende dit dan noch ook so, dat ik mij hier aen niet en binde tegens de poetische vrijheyd, ende den eygentlijken eysch, ende zieraed van onse tale: maer buyten rym daer de
 1780 stijl vrij ende onbedwongen is, sal ik, van mijnen gesetten regel die

a) Tempus Præsens. [Het verwijzingsteeken in den tekst ontbreekt in A]

inder waerheyd ende eygenschap onser sprake gegrond is, nimmermeer, ende nergens, een hayr-breed afwijken.

Vande Poe-
tische Vrij-
heyd, ofte
Rijm-ver-
lof.

Maer als ik hier nu van *Poetische Vrijheyd* spreke, so en wil ik hiermede niet, dat de Rijmers sich eene ongebonde ende onbepaalde vrijheyd sullen aennemen, ende onder dit deckzel alles doen wat sy willen, gelijk van veelen geschied: want men moet het *Rijm-verlof* niet misbruyken, nochte te verre trecken. Van allen Rijm-verlof en wil ik hier niet spreken. Twee soorten sijnder voornamelijk die van veelen te gansch veel, naer mijn oordeel, misbruykt, ende verre buyten het recht van verlof getrocken worden: te weten: de Reckinge, ende de Krimpinge.

Reckinge.
Diæresis.

44 (44) De *Reckinge* maekt van eene zilbe twee, als in de deel-nemende woorden beminnet, vertroostet, voor bemind, vertroost, 'twelk gansch onzierlijk is, ende de nature, ende den aerd der woorden bederft: also
1795 het meervoud, ende vrouwelijke geslachte niet en heeft beminnette, vertroostette, maer beminde, vertrooste. Ofte ook in den tegenwoordigen tijd van de verkondigende maniere in den tweden persoon van't eenvoudig getal, gy beminnet, vertroostet, voor gy bemint, vertroost, het welke ook behoord gemijdt te worden, dewijle dat sulx
1800 het onderscheyd der personen wegneemt, ende onder een mengd, en verbrabbeld: want in't meervoud moet men seggen, gy beminnet, vertroostet, maer in't eenvoud, gy bemint, vertroost. So ook inden derden persoon, hy beminnet, vertroostet, voor hy bemind, vertroost: want hier uyt vloeyd de onvolmaekte tijd, ik beminde, vertrooste, ofte
1805 te vertroostede: ende de deel-nemende woorden, bemind, vertroost. In dese soorten van woorden dan en soude ik dit verlof der Reckinge nimmermeer willen gebruyken, al is het schoon sommigen so gemeyn dat sy het ook buyten den rijm tegens het gemeyn ende wettelijk gebruyk altijd in den mond hebben. Maer ellef, sellef, Sauwel, arrem,
1810 vollick, ende diergelijke, voor elf, self, Saul, arm, volk, dat heeft sijn goed bescheyd, ende daer toe is het rijm-verlof.

Maer dat ik hier van den tweden persoon in de Reckinge geseyd hebbe, sal veel-licht niet wel schijnen te bestaen met het gene dat ik hier terstond te voren in maniere van Krimpinge hebbe toegelaten,
1815 ende self gedacht te volgen, daer ik gemelden tweden persoon in beyde de getalen van gelijken vermenge, als ik aen weder sijde inden rijm gy geeft, gy neemt, segge, daer ik in't meervoud gevet, ende nemet moste gebruyken. Ik andwoorde, dat wy om der kortheyd wille gemeynelijk ja gestadelijk in't meervoud ingetrocken spreken, gy geeft,

- 1820 gy neemt, *datis, accipitis*: maer dat wy het eenvoud nimmermeer uytgereckt en gebruyken, gy gevet, gy nemet, *das, accipis*: ja en twyfele ook niet, of het sal veelen eene nieuwicheyd dunken in't meervoud selfs also te spreken, hoewel het selve tot onderscheyd der personen noodwendig diend. Ook konden wy gemelde vrijheyd, die ik mij in't
- 1825 rijmen aenneme, die, om 'tgemeyn gebruyk ook buyten den rijm, schier geene vrijheyd en mag genoemd worden, met een teykenken, so 'tnodig waer, te kennen geven, ende also het onderscheyd der personen uytdrukken: maer dese Reckinge gaet geheel tegens het gebruyk, ende en is ook nergens mede te helpen.
- 1830 De *Krimpinge* maekt daer-en-tegens van twee zilben eene, 'twelk veeltijds hard valt tegens den aengenaemen vloed der Poesije: als werld, paerl, g'loof, g'rechtigheyd, voor wereld, parel, ofte paerle, geloof, gerechtigheyd: also en soude ik mij dit verlot ook niet wel durven aennemen. Noch word het meer misbruykt: als and'r, groot'r, uw'r,
- 45 1835 (45) sijn'r, voor ander, grooter, uwer, sijner: het welke nergens toe en deugd: om datmen dese woorden niet en kan uytspreken: nadien men sonder klinkeren geene zilben en kan maken. Item in twee verscheyde woorden: d'son, d'maen, voor de son, de maen: het welke ook geenzins door den beugel en mag: also de klinkers van de me-klinkeren
- 1840 niet en komen uytgebeten worden. Maer kind'ren, hind'ren, 'sheeren, 'tvolk, t'saem, d'aerde, 'kben, ende diergelijke, voor kinderen, hinderen, des heeren, het volk, te saem, de aerde, ik ben, komt gansch niet hard, ende is so gemeyn, dat het ook wel buyten rijm, ende sonder poetisch verlot mag gebruykt worden. So seydmen ook niet alleen
- 1845 d'onse, voor de onse, maer ook wel d'onsen, voor den onsen. De uytbijtinge voor de *h*, indiense, enigzins veel-licht te lijden is, so isze nochtans seer te mijden, ende niet lichtvaerdig te gebruyken: als d'Heere, voor de Heere, d'Hebreen, ende diergelijke, wil beter vallen: om datmen ook Ebreen mag seggen, van a) Heber, ofte Eber.
- 1850 Geen weyniger misslag word-er in het stellen der by-worpige woorden begaen, als de selve niet voor, maer achter hunne selfstandige woorden geplaetst worden: als een man groot, een kind kleyn, een paerd sterk, voor een groot man, een kleyn kind, een sterk paerd, het welke te gansch ongerijmd is, ende onder deckzel van rijm-verlot geenzins te lijden: want men en mag so niet rijmen datmen de tale geweld
- 1855 doet: ende dat geen goed Duytsch en is, kan dat wel goed rijm wesen? Wy en mogen ons hier niet behelpen met andere spraken. Ygelijke

Krimpinge
Synœresis.

Plaetze der
By-vvor-
pige Woor-
den in den
Rijm.

a) Gen. 10, 21. 24 [Het verwijzingsteeken is in A vergeten]

tale heeft haere eygenschap: maer de onse en kan dit niet lijden. Alleen seggen wy God Almagtig, ende ik en weet niet dat wy diergelijke
 1860 exempelen meer hebben. Maer wanneer wy meer byworpige woorden by een selfstandig gebruyken, dan kunnen de byworpige ook wel achter aen gesteld worden: als een ruyter sterk, en koen; een jonge kleyn, en teer. Waer by te merken staet, dat de byworpige woorden van't vrouwelijke geslachte in sulken geval ook mannelijk worden
 1865 uyt-gesproken: als, een vrouwe, schoon, en vroom: een sode, versch, en goed. Dit kan ook wesen, wanneer de by-worpige woorden vergrotens, ende na-druckens gewijse worden voorgesteld: als, een held seer onvertsaegd: een heer geweldig rijk.

Vande natuerlijke Ordre der vvoorden.

Van gelijken moet in het rijmen dapper acht genomen worden, datmen de natuerlijke ordre der woorden niet en versette, maer houde so veel als immermeer mooglijk is, ende datmen onse tale niet en verwoeste, ende verderve, om rijm te maken, tot onere beyde van de tale, ende van den rijm. Ik wil de Poeten wel gaerne wat toegeven: sy moeten ook vrij wat hebben: ondertusschen *Deteriores omnes sumus*
 1875 *licentiâ, seyde Terent, in Heaut.*

De Vrijicheyd maekt wild, sy wil niet aen den band,

Geeft gyse maer den duym, sy neemt de heele hand.

46 (46) Wy willen dan dat onse Rijmers gedenken willen dese krom-ton-gige maniere van spreken na te laten: mij dese vrundschap doet: en wilt
 1880 mij straffen niet: ik heb't genomen aen: want wy en walen ende mal-len so immers met onse tale niet, maer seggen: doet my dese vrund-schap: en wilt mij niet straffen: ik heb't aengenomen. Dit soude ik dan geheel verwerpen. So moet ook dese zoorte van rede in den rijm gemijd worden: geheyligd sij dijn naem: ik heb't gegeven hem: ik heb
 1885 gebeden God: want men moet seggen: dijn naem sij geheyligd: ik heb't hem gegeven: ik heb God gebeden. Doch hier in kan men wel wat door de vingeren sien, als 't maer niet te bont, ende te grof en gaet: ook slibberd het bywijlen dat het so wat heen paszeren mag: insonder-heyd wanneer de naem ofte voor-naem-woorden met eene voorder
 1890 rede bekleed worden, het welke in de scholen *Casus vestitus* genoemd word: So kan men seggen: geheyligd sij dijn naem, die groot en heylig is: ik heb't gegeven hem, die 'tmeest van node had: ik heb gebeden God, die in den hemel woond. Dese maniere van spreken kan ook plaetze hebben in *enumeratione individuorum, et rerum singulari-*
 1895 *um*, in't verhael van verscheyde dingen: sy verdelgden met den swaerde mannen, vrouwen, ende kinderen: sy verbranden met den vuere

steden, dorpen, ende sloten: de Here sal ten jongsten dage oordelen levenden, ende doden. Item in eene onderscheydende rede: het en is het boek niet van Jan, maer van Pieter. De jaer-getallen worden
 1900 ook gemeynlijk in eene rede niet qualijk achter gesteld: geschied, gedaen, gemaekt op dit ofte dat jaer, op dien ofte desen dag. Daer en is schier niets dat in den Rijm minder word waergenomen, ja in de gemeyne ende ongebonde rede selfs meerder overgetreden. Ook sullen de geleerden dickwils wel meest tegens desen regel sondigen, ende
 1905 aenlopen, die onse Duytsche tale naer de Latijnsche woord voor woord willen spreken, so toch die tale in desen gansch van verscheyde nature sijn: getuyge verscheyde gedruckte boeken, dagelijksche predikationen, formulieren der opentlijke gebeden, gemeyne t'samen-spraken, ende diergelijke.

1910 De Rijm moet ook met eenen vollen ende gelijken klank op malkanderen vallen, ende sluyten: want daer van draegt het den naem van Rijm. So konnen dan aerden ende werden, hoop ende op, haest ende vast, altemael ende al,swijgen ende liegen, man ende gaen, here ende eren, pijnje ende verdwijnen, ende diergelijke, geene goeden nochte
 1915 rechtschappen rijm maken.

Van den rechten ende eygentlijken Rijm.

De naem-stammige woorden in *heyd*, gelijk uytgaende, ende voords nergens rijmende konnen het beste rijm ook niet maken: als heylig ende gewillig, gerechtigheyd ende barmhertigheyd: hoewel men dat in goede Poeten lichtelijk over het hoofd kan sien, als het
 1920 maer niet al te veel en geschied: maer trouwicheyd, ende soeticheyd
 47 (47) en kan niet verworpen worden: om dat de voorlaetste zilben bescheyden rijmen: so van gelijken dofficheyd ende slofficheyd, alwaer de eerste zilben op malkanderen sluyten.

Gelijk oordeel sij (mijns oordeels) van alle andere woorden van gelijken uytgang in't geheele, ofte ten deele, doch van verscheyden sin: want ik en kan daer in so grooten zieraed niet sien, om die met voorbedachten raed, ende willens, tot den rijm op te zoeken: als hy staet in goeden staet, voorwaer 'tis waer, een vest wel gevest, tegenweer met geweer, ende diergelijke.

1930 De verscheyde *o* word ook inden rijm geleden: als volk, wolk.

Op de *Caesura*, ofte *Standaerd* diend ook vlijtig gelet te worden, het welk den rijm sonderling bevallig maekt. De verzen van dertien ende twaelf voeten rusten op de seste zilbe.

Van den Standaerd

Des Heren heyl is groot - voor al die sich bekeren.
 1935 Gods toorne blijft op hem - die inde sonden leefde:

1907. hier van zijn getuygen — 1908. t'samenspraken + etc. — ende diergelijke.

Die van elf ende tien voeten blijven op de vierde zilbe staen:

So wie God eerd - dien sal God weder eren.

Wel hem die sich - tot sijnen God begeeft.

Hoeder nu met den standaerd meer sins is, hoe die volder, ende de
 1940 rijm zierlijker ende aengenaemer is. In verzen van minder voeten
 word geen standaerd vereyscht: also sy niet veel meer als halve groote
 verzen en sijn, ende al voord aenrollen, ende niet en rusten voor dat sy
 ten eynde lopen: ende daerom also sich selven voor eenen standaerd
 verstrecken.

Besluyt. 1945 Maer 'tis eenmael lang genoeg, so het maer niet al te lang en is:
 want ik en neme mij hier niet voor eene *Grammatica*, ofte Spraek-
 konste te beschrijven. Ik en dachter ook inden beginne so veele moeij-
 te niet om te doen, nochte so veele woorden den hals te breken, nochte
 mij sulken hoofd-sweer te maken: maer ik bevinde, als men daer aen
 1950 komt, so iszer schier geen afkomen van: ende daer is (voorwaer!) so
 wat aen vast, als de onbeproofde sich niet lichtelijk en sal inbeelden,
 nochte geloven. Ik en begere ook hier over met niemand te knibbelen,
 nochte iemand wetten te geven, nochte aen mijne bedenkingen te bin-
 den: maer gevese slechts allen verstandigen vrundelijk in nader be-
 1955 denkinge: latende eenen ygelijken sijne vrijheyd, gelijk ik ook de
 mijne behoude. Alleen begere ik dit slechts van hem die mijne spel-
 linge niet en beliefd te volgen, dat hy maer lijden wil, dat ik mij
 selven, ende ook veel-licht anderen, daermede mag dienen. Ik en
 48 hebber niets anders ter wereld mede gesocht, dan mij selven (48)
 1960 eenmael, ende eyndelijk, na veel soekens, ende tastens, met pijnlij-
 ken arbeyd, ende verdrietige moeijte, ende geen kleyn hoofd-breken,
 seker te maken, daer ik tot noch toe in de spellinge so blind als een mol
 geweest ben, (dat ik gaerne beken) ende alles met groote onvastig-
 heyd, ende loszicheyd, bekommerd, ende twyfelachtig geschreven
 1965 hebbe: ende met-enen reden ende rekenschap van mijne spellinge ge-
 vende, ende mijne gronden openende, ofte anderen tot na-volginge te
 verwecken, ende met mij vast te maken, (also ik niet en meyne iets
 voord-gebragt te hebben dan dat op reden staet) ofte ten minsten allen
 goedwilligen te verstaen te geven, dat ik met goede reden, uyt liefde
 1970 tot onse moeder-tale, ende lust mijner gerustheyd, ende sekerheyd, ende
 sinneljkheyd, ende niet door enige licht-vaerdigheyd, nieuws-gierig-
 heyd, neus-wijsheyd, ofte sotten-waen van eyge kloekheyd hier toe
 gedreven ben. Ik sal mij ook houden wel gequeten, ende seer veel
 gedaen te hebben, so ik andere kloeker geesten nader opwecken, ende

1975 het spoor geven sal (gelijk andere mij hier hebben op-gescherpt, ende
 grotelijcx geholpen; insonderheyd de erentfeste ende wel-geleerde
 Here, *Mr. Antonis de Hubert*, Rechts-geleerde, mijn gunstige ende
 waerde vrund, die aldervlijtigst, ende bescheydenst op onse tale gelet,
 ende mij de ogen dapper geopend heeft: met wiens kalveren ik gaer-
 1980 ne bekenne nu ende dan niet weynig alhier ook geploegd te hebben)
 om ons eenmael eenen nader, beter, sekerder, ende vaster voet te
 wijsen, daer ik seer na verlangen sal: ten hoogsten bereyd sijnde voor
 de reden, ende waerheyd, ten allen tijden, met dank-segginge, te wijken.

1985 *Si quid novisti rectius istis
 Candidus imperti: si non, his utere mecum.*

Die ons wat beters heeft, die wil wat beters schrijven:
 Die niet, die wil met mij in mijne meyning blijven.

Ondertusschen, *In magnis voluisse sat est.
 Si desint vires, tamen est laudanda voluntas.*

1995 In saken van gewicht, al heeftmen niet gedaen,
 Het gene datmen wil, neemt daer de wil voor aen.

En wat wonder waer't of men in so een open ende wijd veld, ende ruy-
 men, ende ruygen dool-hof, ende rouwe ende verwarde sake, van duysen-
 derleije over-legginge, daer men wel met honderd ogen als een Poetische
 1990 Argus heeft toe te sien, hier ofte daer wat gedoold ende gemist hadde?

Quandoque bonus dormitat Homerus.

49 (49) Een schutter schiet wel eenskens mis,
 Alwaer hy ook noch eens wo wis.

Et venia primum experienti.

2000 Die sich wat dappers onderwind,
 Al feyld hy eens die eerst begint,
 Wie iszer van so kleyn bescheyd,
 Die dat ten quaedsten overleyd?

So meyne ik dan sluytelijk gansch ernstelijk, dat, so ik hier mede
 2005 geen dank, nochte ere behaeld en hebbe, daer't mij niet om te doen
 en is:

1975. — (gelijk . . . geploegd te hebben.) — 1987. Na „in mijne meyning
 blijven” volgt Finis. Het overige in A ontbreekt.

(Vanitas vanitatum, et omnia vanitas.

2010 Hy is met ydelheyd geplaegd,
Die wereldlijke eer bejaegd.)

Ten minsten ook geen en ondank, veel min smaedheyd, ende lasteringe, by alle redelijke ende verstandige menschen, met desen mijnen arbeyd verdiend en hebbe, naer't verz

2015 Stank, geen dank, ondank, qua klank, *in fine laborum* :

daer ik met so grooten ende verdrietigen arbeyd, ende tijd-kosten, meest alle de auteuren hebbe doorgelopen, die oyt op onse tale geschreven hebben, endeh unne bedenkingen ,ende de mijne, dickwils om ende wederom in alle vaten ende gaten gegoten, eer ik daer van te met goed
2020 garen (indien noch maer) hebbe konnen spinnen. Ende wat dan nu ook de *Momos*, ende *Zoilos*, de onvernuftige, domme, ende afgunstige berispers, ende bedillers belangd, gelijk ik van hun geen en dank, maer eer stank verwachtte, so verachte ik ook alle hunne nakakelingen met eenen koelen moed, ende ongefronst voor-hoofd: wel wetende,
2025 dat sulke *fuci*, ofte weet-nieten niets anders en weten, nochte geleerd en hebben, dan den sueren arbeyd van anderen met tongen-fenijn te belonen, ende dat sy beter wat konnen berispen, als verbeteren. Ik en hebbe ook niet gedacht hier van iets meer na desen te seggen, ofte te schrijven. Ik later ook andere geheele boeken af maken die het ge-
2030 legen is: wat my belangd, ik en hebbe daer toe nochte gelegenheyd, nochte genegenheyd. Mijn lastige dienst geeft mij de handen wel so vol werks, dat ik mijn hoofd met sulke letter-saken niet veel meer
50 breken en mag: hoewel ik niettemin gansch gaerne sage, dat wy al te (50) samen, so veel mooglijk is, alhier eenen eenparigen voet mogten grij-
2035 pen, ende houden, ende eenen selven weg gaen, datmen van ons niet en segge:

Quot homines, tot sententiae.

Een yder drijft dat hy geloofd,
En volgt het dichten van sijn hoofd.

2040 Ende *Grammatici certant, et adhuc sub iudice lis est.*

De Schrijvers twisten noch, en leggen over hoop.
En 'trecht is niet beslecht, en hangt noch aen den knoop.

Ik bestede liever den tijd, dien ik mij selven, ende mijnen gewichtigen dienst, eenigzins ontvinden ende ontrecken kan, inde sake, dan
 2045 de woorden, inde pitte, ende kerne, dan inde schelle, ende schelpe.
 So hebbe ik dan ook den drift van mijne nature niet wederhouden, nochte versaken konnen, of ik hebbe in dese geluckige eeuwe der kloelke verstanden, ende wackere ende dappere Poeten (in welken deele wy voor de Grieken ende Romeynen ende alle andere volkeren, niet
 2050 een hayr-breed en behoeven te wijken) ook een weynigsken naer mijn geringheyd ter handen halen, ende te voorschijn brengen moeten, niet om met anderen te monsteren (also ik mij hier mijner swackheyd ten vollen bewust ben, ende mij gaerne de minste erken) maer om de konste ook te eren, so veel ik konde, door't exempel van so veele dappere
 2055 mannen opgeweckt; ende God, ende mijnen even mensche daer mede te dienen: hoewel ik mij hier slechts een kleyn besteck gemaekt hebbe (ist dat de Here wil, ende ik leven mag) dat ik niet en denke over te treden: *Nam haec aetas alios mores postulat,*

2060 Mijn ampt, en dese tijd, veel-licht
 Vereyschen wat van meer gewicht.

Ook heeft het boek-maken lichtelijk anders geene eynde, naer het getuygenisze vanden H. Prediker, ende dat neem ik mij ook also voor, dat niets van mij het licht sien en sal, dan alleen dat gene dat ik meyne, dat yder verstandige, ende recht Religioens-verwant, ende goed Patriot, oordelen sal niet dan naer enkele ere Gods, ende Christelijke stichtinge aller vromen te sullen smaken, gelijk het mij betaemd, ende dat mijn dierbaer ampt, daer in ik voor Gode sta, in het alderminste niet alleen niet onteren, nochte verkleyngen, maer ook selfs zieren, ende kronen sal.

51 2070 (51) *Nil me pravorum livor, clamorque morantur:*
Vnica cura mihi, posse placere bonis.

Ik denke na't gekrijt der bosen niets te vragen:
 Ik soeke maer alleen den vromen te behagen.

Valete, favete, et plaudite. Sijt Gode bevolen, ende mijn voor-
 2075 nemen gunstig.
 Uwer E. toegedaen ende dienst-willige

SAMVEL AMPZING.

a) Ecc. 12. 12.

De Resolutiën en andere stukken
betreffende de taal van
den Statenbijbel.

MEMORIE

Gesteld by de Gedeputeerden tot de Oversettinghe des Ouden Testaments voor de EE.Broederen die gedeputeert zijn tot de Revisie der voors. Oversettinghe.

1. Wy hebben onse *Vulgatam* daer in gevolght, dat wy in onse oversettinghe het *verbum substantivum*, daer het inden hebreuschen text is achtergelaeten, niet ghestelt hebben als een supplement, behalven in sommige duistere plaetsen, daermen yets anders soude konen suppleeren. Dit hebben wij ghedaen, omdat het achterlaeten vant *verbum substantivum* meer schijnt te wesen *elegantia linguae* als *defectus orationis*.

2. In *nominibus propriis Personarum et locorum* hebben wy volghens resolutie des *Synodi nationalis* voor 't meerderen deel *vulgatam* gevolght: doch sal daer in hier ende daer eenighe verscheijdentheijt worden gevonden, waerop de EE.B.Reviseurs sullen konen letten, om daer van notitie te houden, ende haer advijs ons mede te deijlen, ten tijde als de Revisie sal geschieden.

3. Wy souden geerne somtijts verscheijdentheijt van woorden boven den Text gestelt hebben, om den EE.B. keur van woorden te gheven, maer hebbent moeten laeten, om den druck niet te becladden, evenwel ist somtijts ghedaen *in notis marginalibus*.

4. Een ende het selve woort en is niet over al op gelijcke wyse overgeset, de materie voort' meerderen deel sulcx vereijshende: is oock wel een duijtsch woort op verscheijdene hebreusche woorden gepast, nae den overvloet ofte t'gebreck onser tale. Andersins is by ons getracht nae de gelijckheijt, soo veel doenlijck in sulcken werck.

5. De gheleend: uijtlandsche woorden hebben wy soo veel mogelijk vermijdet, hoewelse somtijts seer dienstigh souden geweest zijn: behalven seer weynighe, die soo ghemeyn sijn als de inlantsche: by exempel, *Tente, Tabernakel, rebelleeren, instrumenten, fundamenten* etc.

6. In *Orthographicis, Articulis, Pronominibus, generibus nominum* etc. hebben wy vast ghevolght t'ghene bij de samtljke Oversettters

des Ouden ende Niuwen Testaments is goet gevonden, laetende sommige woorden *promiscua*, gelijkse verscheijdentlijck gebruijct worden ende selfs de alderbeste schrijvers de saeck niet eens zijn. Doch sullen de EE.B. *Reviseurs* op de voorvallende verscheijdentheijt konnen letten om het beste te kijsen, ofte ijets anders, dat beter is, voor te slaen.

7. Op de marginale annotatien, als oock de meldinghe van verscheijdene oversettinghen, sullen de EE.B. van selfs acht nemen ende oordeelen, waerse te lanck, te cort, te veel, ofte te weijnich mogen zijn, misschien oock somtijts onnodelijck wederhaelt, daert genoegh soude sijn den Leser te wijsen tot een voorgaende *nota*.

8. De *distinctie* der Capp. ende versen hebben wy volgens het goetvinden des *nat. Synodi* gelaeten, soose was in onse vulgata, behalven waer de selve notoirlick mochte afwijcken, maeckende van een vers twee, ofte van twee een, ofte ijets van het volgende hechtende aen het voorgaende, of ter contrarie: hoe wel seer selden.

9. *In argumentis Capitulorum* hebben wij het getal der veersen niet voor, maer achter elck lidt gestelt, waer van de EE.B. sullen konnen oordelen. Indien haere EE. beter souden achten, dat het voorstonde, salment met cleijne moijten connen veranderen.

10. De druckfauten ende wat inde correctie is oversien, soo inden text als op de kant, sullen de EE.B. van selfs aenmercken, bijzonderlijck *in numeris Capp. et versuum ad marg.*

11. Op de netticheijt ende cierelijckheijt des drucks, alsoock optgeene boven aen elck blat vanden inhoud der Capittelen met een woort ofte twee souden dienen gestelt, hebben wij voor dit mael niet ghelet, vermits gebreck der druckerije ende om costen te vermijden. Op deze ende diergelijke dinghen salmen moghen letten, als het tot de publicatie, door des Heeren genaede, soude komen.

12. Indien den EE. B. *Reviseurs* ijets mochte voorkomen, daer op in het vervolgh nootsaeckelijck soude dienen ghelet, om niet te seer te verlopen, begeeren wij, dat de EE. B. een ijeder voor sijn particulier, ons tijdelijck daer van gelieve te waerschouwen.

13. Eijndelijck versoecken wij dat den EE.B. tgeene bij ons wort overgesonden, met niemanden gelieven te communiceren, gheelijck de beyde Collegien der Oversetters haer daer toe heijlichlijck verplicht hebben, als oock de Drucker, ten eijnde niets emanere voor den tijt, vermits de menichte van quaetwillighe menschen, die desen H. arbeyt gaeren souden verhinderen of tot spot stellen: om welcker oorzaeck hare Hog. Mog. oock dese discretie gebruikt hebben, datse ons het vertoonde *Exemplaer nae visie* hebben wedergegeven.

Wij hadden den Drucker eenighe abbreviatien gegeven, om in

notis gebruijct te worden, maer sij sijn, vermits de ongewoonheijt ende niuwicheijt des werxs, niet over al ghebruijct, als:

D. dat is	¹⁾ χssz. versen
Tw. te weten	cap. capittel
n. naemlijck	capp. capittelen.
verg. ofte vg. vergelijckt	ond. onder
¹⁾ χst ofte verst. verstaet	bov. boven.
¹⁾ χvers	heb. hebreusch.

¹⁾ Het afkortingsteeken voor „ver”.

RESOLUTIEN

van de beijde collegien der oversetters, tsamen vergadert
Anno 1628 in Jul. aengaende de Duijtsche tale.

praesenten
Interpretes Veteris Testamenti D.D.
Jo. Bogermannus
W. Baudartius. Gerson Bucerus.
Interpretes Novi Testamenti
D. Walaeus. D. Rolandus. D. Festus.

7 Jul. 1628
27 Jun.

In suffragiorum paritate placuit sequi nostram vulgatam.

In genere monitum, literarum multiplicationen esse evitandam,
quoad eius fieri potest.

Rev. O.T.: In Conventu Revisorum, 12 Jul. 1633 ende
eenige navolgende dagen is met de meeste stemmen be-
sloten als volgt.

praesenten
Interpretes V.T. Jo. Bogermannus
W. Baudartius
Revisores, omnes, demtis Jod. Larenos, Bern. Fullenio.
Rev. N.T. voegden achter „In suffragiorum paritate . . .”
toe: scilicet ad decisionem controversi alicujus verbi
aut vocabuli quoad orthographiam.

A.

1. A longum per AE. non AA. MAECKEN, conclusum, (non, MAKEN,
nec MAEKEN) RAECKEN, GENAECKEN, quae AE passim servant:
item BESWAEREN, VERCLAEREN, VERCLAERINGE, communius.

Rev. O.T. MAKEN — et similiter sequentia BESWAREN,
VERCLAREN sine E. A longum terminans syllabam, vel
per se constituens, scribendum per A. sine E. sed ubi in
syllabam coalescit, per AE. MAECKT, MAECKTE.

2. ARMEN *pauperes*, et *brachia*. utrumque eodem modo, non ERMEN.
contextus distinguit.

R, H van beijde *C, H* 'tsamen *R* tesamen *C, R, U* duijtsche *C* presenten *C, R, H* — D.D. *U* Walaeus, evitandum *C, H* plaatsen den datum onder In genere monitum enz. **A. 1.** *R, U* non + per *C, H* genaecken + etc. **2.** *H* ermen + (ut Aldegondus) nec aermen

Rev. O.T.: ARMEN in utroque. ARM *brachium* est ab armo.

3. NA, NAE. promiscue, pro *post*, et *secundum*, ad locum, *versus*: licere tamen discriminis causa NA, pro *post*, et NAE, pro *secundum* etc. si possit observari.

Rev. O.T. Promiscue NA, NAE et interdum NAER. Discriminis tamen causa NA *post*. NAE *secundum*. In comparativo, NAERDER.

4. WAER, *verum*. WAERE, *merces*. WAEREN, *erant*; propter nonnullis usitatum singulare, ICK WAER. non autem AA.

Rev. O.T. WAER, WAREN, WARE. ex regula superius statuta.

5. RAUW, BLAUW, GRAUW, FLAUW, sine E. non RAEUW. placuit pene pluribus, licet etiam E a multis addatur.

Rev. O.T. RAEUW etc. per A. E. U. et W.

6. TRAENEN, VERMAENEN, communiis per AE

Rev. O.T. TRANEN, VERMANEN. ut supra de A longo.

7. AYRE, *arista*. HAYR, *crinis*. HEYR, HEYRCRACHT, BEYR, MEYR vel MEER. PEEREN. sed HERTOCH, sine Y.

Rev. O.T. ARE, non AYRE. sed HAYR mansit, itemque reliqua.

E.

10 Jul.

30 Jun.

1. ETEN, WETEN (non EETEN, WEETEN) HOEREREN, BANCKETEREN, DOMINEREN et similia, per unum E. in monosyllabis tamen, EET, WEET: sed

2. BEGEEREN, LEEREN, SWEEREN, VREESEN per duplex E.

3. REGEREN an REGIEREN. paria fuerunt suffragia. nostra autem ut plurimum habet REGEREN.

Rev. O.T. conclusum, REGEREN.

4. OORDEEL. conclusum per duplex OO et EE.

5. GENE, illi. GEENE, nulli.

6. GEMEEN, GEMEYN, GEMEENTE, GEMEYNTE. promiscue.

7. DEELEN, DEYLEN, UYTDEELEN, UYTDEYLEN. promiscue. sed nomen, DEEL.

C, R armus *H* rev. O.T.: conclusum, utrumque eodem modo scribendum
3. *R, H* Na pro *post* *U* nae *secundum* + etc. **5.** *C* licet etiam a multis addatur — e *C, H* per ae **7.** *U* heijrcracht *C, R, H* Item are, **E. 2.** *H* Begëeren, lêeren, swëeren, vrëesen **3.** *C, H* — an *H* fuere *H* habet regeren + et Kilianus, **7.** *C*, uijtdeelen, uijtdeylen

8. RECHTVEERDICH, WEERDICH, VEERDICH, GEBEERDEN, PEERLEN, PEERDEN, STEERTEN, per dupl. EE. non AE.
9. ICK BEMINNE, HOORE, SEGGE. per E in fine. sed, ICK WEET, sine E in fine.
10. VERNEDERINGE, VERMAENINGE, per E. in fine.
Rev. O.T.: VERMANINGE.
11. AERDE, conclusum, non EERDE. licet utrumque usitatum.
12. WERELT, scribendum cum E. non EE. non WEERELT, WERLT, WERLD etc.
13. ONTFERMEN, per E. BARMHERTICH. ERBARMEN per A.
14. HEYR, HEYRSCHARE ut sup. item HERTOCH.

I.

Capitalen, so vocalen als consonanten J, gelyck de cleyne consonans j. i vocalis, cleyen, simpelick.

1. I ante N. Conclusum; DINCK, DINGEN, SINGEN, RINCK, RINGEN, BEDWINGEN, GERING, VERCLAERINGE, BESWAERINGE, et similia omnia in INGE. Nihil horum per duplex IJ.

Rev. O.T.: VERCLARINGE, BESWARINGE.

2. I cum E et U. NIEUW.
3. PLEYTEN, GEYTEN, SCHEYDEN, SPREYDEN, STROYEN, per ypsilon. sic ZAEYEN, MAEYEN, GROEYEN, BLOEYEN, HEYLICHEYT, HEYL, GEMEYN, REYN, KLEYN etc.
4. WAERHEYT, GERECHTICHEYT etc. per Y in ultima.
5. YET, YEMANT, YEDER, YEGELICK per Y cum E: aliter, NIEMANT.
6. IJVER, IJDEL, IJLEN, IJSER: per duplex IJ: item, MIJN; DIJN, SIJN, WIJN, FIJN etc.
7. GODTLICK, vel GODDELICK, MENSCHELICK per I unum in ult. licet sint qui putent esse a GELIJCK.

Rev. N.T.: GODLICK addunt N. Test. interpretes et revisores.

8. GELIJCK, DIERGELIJCK etc. per dupl. IJ.
9. an EUY, an UY, in LEUY, FLEUYTEN. haesitatum. praelatum tamen, LUY, FLUYTEN, AENFLUYTEN, MUYTEN, MUYTERYE, GELUYT, STUYTEN.

8. *H* Rechtvëerdich, wëerdich, vëerdich, gebëerden, pëerlen, pëerden, stëerten + swëerden *C* + sweerden 14. *R* Heyrschare, heyr *C* heyrschare + vel ae (? deze lezing is niet zeker, het handschrift geeft een onduidelijk teeken. Op grond van *H* meen ik er ae in te mogen lezen.) *H* heyrschare + vel heyrschaere *H* geeft hier als Rev. O.T.: item ut supra 1. *H* soo 5. *C*, *H* yegelyck 9. *H* stuyten + cohibere

10. RUYTERYE, DIEVERYE, SCHELMERYE, HOERERYE, HOOVAERDYE, TOOVERYE etc. per Y in fine. licet nonnemo praefertet I
 11. VIER, quatuor, per I. VYER, ignis, per Y.
 12. VYANT, VYANDEN, cum Aldegondo et vulgata per Y in prima.

O.

19 Jul.

9

1. BOOMEN, STROOMEN, CROONEN vel KROONEN, LOONEN, ZOOMEN, TOOMEN per duplex OO. in sing. et plur. excipitur, SONEN, per O unicum. sed in SOON, et SOONS, duplex O.
2. OOGHE, OOGEN, per duplex OO (an vero, HET OOGHE, an DE OOGHE, variatum suffragijs, ideoque nostra sequenda. Quidam, HET OOGH, et D'OOGHE. WOONEN, DROOMEN, per duplex OO.
3. KOKEN suffr. plur. per O unicum. reliqui KOOCKEN maluissent.
4. STOOTEN, et composita, KOOPEN LOOPEN, per duplex OO. sed
5. VERDROTEN, BESCHOTEN, BESLOTEN, GEGOTEN, GENOTEN, VERLOREN, BESCHOREN, per O unicum.
6. BROOT, BROODEN, DOOT, DOODEN, *mortes, occidere* per duplex OO.
7. SO, transitivum, SO QUAM HY. SO GESCHIEDET, et ALSO. sed SOO, ALSOO comparativum placuit pluribus, discriminis causa.
8. KOMEN, per O unicum.
9. ROOVEN, per duplex OO.
10. OPEN, OPENEN, per O unicum.
11. BETOOVEREN, TOOVENAER, TOOVERAER, (quod praefertur) per duplex OO.
12. GEROEPEN, ROEPEN, per OE, non OU. et sic similia.
13. PERSOON, PERSOONEN, masc. per duplex OO. si tamen PERSONEN forte placeat, derivandum a PERSONE. sed praefertur duplex OO.
14. VONDT, an VANDT, a VINDEN? promiscue, praefertur tamen VONDT, SONDT, propter analogiam. et discriminis causa, ne mutetur in VAN 'T, et SANT *arena*.

Rev. N.T.: toevoeging na VAN 'T: scilicet VAN HET, contracte VAN 'T

15. a BEGINNEN, BEGONNEN

10. U preferat 11. R — per i 12. R et vulgo (A, C, H, U hebben vulg., de afkorting van vulgata) O. 1. R kroonen vel croonen 2. R het ooge, de ooge (— an) R variatum + est U suffragijs R sequenda + versio 3. U suffri — plur. 5. R. beschoren, verloren 7. C geschieddet H geschiedde't 9. U heeft als no. 9: open, openen per o unicum no. 10 ontbreekt, 11 is weer gelijk aan de overige teksten 13. R a persona 15.H beginnen a begonnen (de a is later, ten onrechte, iets naar boven, tusschen beginnen en begonnen gezet)

16. MOGEN, O unicum
 17. POOGEN, dobbel oo. item
 18. DROOGEN, VERHOOGEN.
 19. VOEGEN, GOET, SOET, SY DROEGEN, per OE.
 20. VLOO, STROO, per duplex o.
 21. VOOR, TEVOOREN
 22. VORE, sulcus, unum o.

U, V.

1. UIJT, *ex*, non WT, et similiter omnia in UIJT desinentia, ut GELUIJT, BRUIJT, SCHUIJT, KRUIJT etc.
 2. DEURE, SCHEURE etc. item DEUNEN, STEUNEN, REUSE, NEUSE per EU.
 3. NATUERE, per UE. URE, cum Kiliano, et nostra, per U. quidam UYRE. GEDUERICH, GEDUERICHLICK, SUER, SCHRIFTUERE, per UE.
Rev. O.T.: Conclusum, NATURE, et sic de reliquis, excepto SUER.
 4. VOL, VULLEN, VERVULLEN, per V cons.
 5. VONCKE, per V. non F.
 6. DUNCKEN, *videri*, DENCKEN, *cogitare*. diversimodo.

C.

$\frac{20}{10}$ Jul.

1. c durum, ante A et O et U. per C et K promiscue, attendendum ad usum et originem: quae a latinis, in ijs C. potest usurpari, excepto KEYSER, et si quae similia.
 2. c ante E et I liquescens (in duris K ut KEMEL, KETEN, KISTE) ut CIRCKEL, CIEREN, VERCIEREN.
 3. c ante liquidas L. et N. et R. promiscue C vel K, ut CLEYN vel KLEYN, item CROOP, CRACHT, CLEEDT, CLOPPEN, CRANCK. Respiendum ad usum communiorem.
 4. In adiectivis et substantivis, an interdum CH, an GH. an G, ut in GOEDICH, MOEDICH, RECHTVEERDICH, HEYLICH, EEUWICH, et

17. R oo duplex 20 C 20, 21, 22 ontbreken. R, U tevooren + oo. R plaatst bij 20, 21, 22 een accolade + haec Revius non habebat. U, V. 1. C heeft alleen in 't eerste uijt een ij, overigens y H, U hebben overal y 3. C, R, H natuere + placuit R per ü 5. U Voncken 6. R, H, U diversimode C. 2. C, H kiste + etc. 3. C. H. l — et H cnoop U cleet 4. C plaatts 4 ter hoogte van geclach, H ter hoogte van slach H an utendum U interdum + per

substant. in CHEYT. DACH, GECLACH, KLACHTE, SLACH. conclusum scribenda per CH. quod in incremento syllabarum et plurali mutetur in G. HEYLIGE, EEUWIGE. sic EEUWICHEYT, HEYLICHEYT etc.

Rev. N.T.: promiscue

5. CONINCK, DINCK, RINCK, INBOORLINCK, VREEMDELINCK etc. per CK. quod mutatur etiam im G. CONINGEN, DINGEN, RINGEN, ut in aliis etiam linguis usitatum. sic ex. gr. LYF-LYVEN. WYF WYVEN, GRAF GRAVEN, HOF HOVEN, STAF STAVEN, REX REGES, LEX, ARX, GREX, et apud graecos frequentissime ut in τριξ, κολιξ, αλωπηξ et similibus.
6. C ad AE, EE, et A. manet, ut supra conclusum in A. et sic in SAECKE, WRAECKE SPRAECKE, licet ambiguum sit in WRAKE, SPRAKE a WREKEN, SPREKEN. In his SPREKEN, BREKEN, WREKEN, alia est ratio, quia variant in GEBROKEN, GESPROKEN, GEWROKEN.

Rev. O.T.: Conclusum, A longum, syllabam terminans, ut supra SAKE, SPRAKE, WRAKE: SAECK, SPRAECK, WRAECK contracte.

7. C ante IJ. WIJCKEN, DIJCKEN, STRIJCKEN. per CK. item:
8. DANCKEN, CRANCKEN, DENCKEN, RECKEN, RUCKEN, STUCKEN, per CK. in fine scribendum CK, nisi forte in nominibus quibusdam proprijs, ut ZADOK, JABBOK, HABBAKUK etc.
9. LACCHEN, per duplex CC. et H. cum Aldeg. LOECH, in imperf. per CH.
10. CYNS, a censu, cum Kiliano per c.

D.

$\frac{22}{12}$ Jul.

An T an D an DT. in fine scribendum in substantivis et adjectivis?

1. Conclusum, communiter T solum, quod in syllabarum incremento et plurali liquefiat et mutetur in D. ut supra in CH et CK observatum. exceptis quibusdam in quibus D est radicalis, ubi DT usurpandum. sic scribendum: HANT, HONT, AVONT, MONT, TANT, GESONT, HOUT, GOET, QUAET, WINT, GERECHTICHEYT, EEUWICHEYT, VOET, GROOT, etc.

5. *R* cooningen *R* staf staven, hof hoven, *R* grex, arx *C, H* frequentissime + etc. *R* — ut in 6. *R* c post a et ae, ee, manet *R* In his breken, wreken 7. *R*. c post ij 8. *C, H*, reken + schricken, sincken, stincken *R* = A, maar aan de revisiezijde is sincken, stincken met Renesse's hand erbij geschreven. *R* Jabbock *R, U* Habakuk **D. 1.** *R* plaatst het nummer 1 voor An.... *H* liquescat *R* gesont, tant.

2. Participia tamen, GEMOEDT, GELANDT, GEVOEDT.
3. STADT, GLAT, GLATT, quod multi in D mutant in GLADDICHEYT etc.
4. ZAET, DAET, AERT masc. per T in fine.
5. VERBONDt vel VERBONT, GEBODt vel GEBOT, GEBEDt vel GEBET promiscue, eo quod quibusdam D visa radicalis, aly verba huiusmodi putant a monosyllabis derivari, quibus lingua nostra abundat.
6. GOD, an GOT, an GODT? postremum pluribus suffragys fuit conclusum: cum Arn. Cornelio et Gomaro.
7. Participia, BEMINT, GESINT, GEHOORT, et similia, per T.
8. GEHADT est anomalum. GHY HADT, GHY HADDET.
9. VONDt, SONDt, quod D sit in radice. LOEDT, OPLOEDT, VLOET.
Rev. N.T.: Novi Test. Interpretes et Revisores VLOED.
10. GESCHIEDDE, WENDDE, ANTWOORDDE, BRANDDE, DOODDE, et similia imperfecta, in his D alterum addatur, pro nota imperfecti.
Rev. O.T.: deliberatum: manet
11. ANTWOORT, ANTWOORDE, in prima syllaba T. non D. nec DT.
12. WOORT. non autem WOORD
13. AERDRYCK, AERDBODEM, vel AERDRYCK AERDTBODEM. promiscue.
Rev. O.T.: AERDRYCK etc. praefertur.
14. BRANDOFFER, praefertur, a BRANDEN. nisi forte a BRANT.
Rev. O.T.: BRANDOFFER, BRANDTOFFER, BRANTOFFER. sed D praefertur.
15. GEDOODT, DOODT, *mortuus*. per DT. DOOT *mors*. per T.
16. VERGADEREN, SPOEDEN, VERBLIJDEN, BEVRIJDEN, scribendum. non VERGAREN, SPOEYEN, VERBLYEN, BEVRIJEN. SIEDEN, non SIEN. *elixare*. NEDERLEGGEN, non NEERLEGGEN.
17. VERRE. non autem VERDE.
18. LEEDER, conclusum. *scala*. per duplex EE. LEDER *corium*, per E unicum.

F.

$\frac{25}{15}$ Jul.

1. VIJGEN, et, VRUCHTEN, non per F. sed per V cons. scribere placuit, propter usum communiorem, licet sint a latinis per F.
 2. FORME, FORMEREN. per F. (VORME, *daermen yets in giet*, visum nonnullis)
-
2. R, U tamen, + genoodt 3. U gladt (de t is later veranderd in d) 5. R verbont vel verbondt R visum radicale C, H, U alij 6. H suffragijs C Cornelij 13. C, H Aerdryck — etc. U aerdrijck, overal ij 16. H vergaeren C, R, H bevryen 18. H schala F. 2. R non nullis

3. VLAMME placuit (ut VIJGEN, et VRUCHTEN) per v. non f. licet sit a *flamma*. sic haec excipiuntur a regula in c. decreta. videtur parum referre. utroque modo non male

4. VENIJN, non FENIJN. per v.

Rev. N.T.: Novi Testamenti Versores Revisores iudicant promiscue VENIJN et FENIJN.

5. FONDAMENT, per f.

6. FAEME, *geruchte*. Huius occasione actum fuit de vocabulis exoticis in genere, et quibusdam in specie. Conclusum est, omnia ista devitanda quoad eius fieri potest: nisi sint usitatissima, civitate quasi donata, et peculiariter emphatica;

Rev. O.T.: FAME.

7. quale forte esse poterit, GENEREREN, pro GEWINNEN, quod Aldeg. et Arn. Corn. atque Helmichius habent. sed interdum minus videtur conveniens. ORDINEREN, ORDINANCIE, CASTYDEN, CASTYDINGE, REBELLEREN, PASSEREN, ubi opus, CONSCIENTIE, SPELONCKE, TABERNAKEL, de mosis מִשְׁכַּן TENTE DER TSAMENKOMSTE. HUTTEN de alijs, et TENTEN de domicilijs. SYNAGOGE, *vergaderplaats*. PESTILENTIE, PESTE, RELIGIE, SPRINCKBORNE, BORNE, BORNPUT, ubi opus.

Rev. O.T.: PASSEREN reiectum. OVERGAEN, DOORGAEN, DOORTRECKEN, etc.

Rev. N.T.: usurpari potest PASSEREN si necessitas urgeat.

8. EXEMPEL, si opus. creature, si occurrat. (in notis et N.T.) SPONSIE, SPONGIE, rarissimum. PROFIJT, raro. FABEL, FAUTE, FIGUERE. per f scribendum.

Rev. O.T.: FIGURE.

9. FALSCH an VALSCH, promiscue liceret, sed visum praeferre v. ut in VRUCHTEN, VIJGEN.

10. FEEST retinendum, non FEST.

11. LIEFLICK, LOFLICK, per unicum f. non LIEFFELICK, LOFFELICK. placuit esse dissyllaba.

12. WREVEL scribendum, non WREFEL, nec VREWEL.

Rev. O.T.: manet. praefertur à quibusdam GEWELT.

3. R differre 6. R — ista C, H devitanda + esse. In C, R, H ontbreekt de revisie O.T. 7. Het nummer 8 ontbreekt in A en is door mij ingevoegd op grond van C, R, U, H. A geeft wel bij de Rev. O.T.: 8 figure R conveniens videtur H ordinantie C 't samenkomste R, U t'samenkomste R de alijs hutten R voegt aan de Rev. O.T. toe: Haec non habet Revisus C, H Rev. O.T. manet 8. C, H Rev. O.T. manet 9. C, H — in 11. C, H unum H dissyllaba

G.

1. GHY ex usu scribendum per G.H.Y. non GY. ypsilon etiam in HY, SY, WY, BY. sed MIJN, SYN, WIJN, per duplex IJ.
Rev. O.T.: manet. habita deliberatione
2. GRAUW, GRYS, GROEN, GRAEN, GLANTS, sine H: nunquam GHROEN cum H. et sic de similibus. item,
Rev. O.T.: GRAEUW
3. GENADE, GUNSTE, GOOT absque H
4. GE, in omnibus temporibus et participijs, in principio sine H. placuit scribi, cum H. non sit necessaria, nec multiplicandae otiose literae. sic, GEDAEN, GEROEPEN, GEWONNEN, GEWINNEN, etc. non per GH. item DRAGEN, vel DRAEGEN.
Rev. O.T.: DRAGEN, non DRAEGEN.
5. VRAGEN, WAGEN, vel VRAEGEN, WAEGEN (verbum) sine H. in imperfectis.
Rev. O.T.: VRAGEN, WAGEN, non VRAEGEN, WAEGEN. ut sup.
6. DROEG, VROEG, vel VRAEGDE promiscue per G vel GH
Rev. O.T.: per CH. DROECH. licet contradictum. VRAECHDE vel VRAEGDE, non VROEG
7. SINGEN, SONGH.
8. ONTFANGEN sine H. item
9. ICK VRAGE in praesenti, sine H. *den H aftekeuren ende wijt te laten soo veel doenlick*, conclusum.
10. WECH, via. et WECH-GAEN etc. eodem modo in plur. WEGEN. DACH, DAGEN. ut in C dictum.
11. REGEREN, REGIEREN, paria fuere suffragia. Nostra et Kil. REGEREN, REGEERDE. passim.
Rev. O.T.: REGEREN, ut sup.
12. LANCK, IONCK, GINCK, RANCK (tenuis) per CK, non G vel GH.

G. 1. U ghij H per gh.y. C, U sijn (syn in A en R is verschrijving) H sijn + (pron.) R manet, deliberatione habita **2.** C, H, U grijs C, H Rev. O.T.: manet R Graeuw + non habet hoc Revius **3.** H goet **4.** C, H Rev. O.T. manet R voegt aan Rev. O.T. toe: non habet Revius Het nummer **5** ontbreekt in C, H. Deze nummeren de alinea Ge t/m vel draegen met **4.** Vragen enz. met **6.** Droeg... met **7** enz. zoodat de letter G in C, H 22 nummers heeft, in A, R, U 21 C, H Rev. O.T.: a longum R ut sup. + per a longum R waegen (verbum), vraegen H In imperfectis **6.** C, H — Vraechde vel vraegde, non vroeg R non vroeg + non habet hoc Revius **8.** U song **10.** C, H + Rev. O.T.: manet, wech utrumque per ch. plur. wegen. **11.** In C, H vangt een nieuw nummer, (12) aan bij: eodem modo, en eindigt met passim. C, H + Rev. O.T.: manet dach dagen. regeren, ut sup. **12.** R ginck, ionck

Mutatur CK in G. LANGE, IONGE, GINGEN. non in FRANCK, BANCK, BALCH, BALGEN, BELGEN. BERCH, BERGEN.

13. LOFGESANCK, BEDWANCK, GECLANCK per CK.

Rev. N.T.: vel LOFSANCK

14. à DWINGEN, BEDWINGEN, imperf. DWONG, BEDWONG. per G.

15. desinentia (ut sup.) in INGE cum G sine H.

16. SPONSIE et SPONGIE. utrumque licet.

Rev. N.T.: SPONSIE, potius SPONCIE

17. BELEG, GESEG

Rev. N.T.: praestat BELEGH, GESEGH

18. RUGGE

19. GETUYGENISSE. plura suffragia per G. licet saepe etiam scribatur per CH.

20. HEYLIGINGE. per G.

21. EYSCHEN, non HEYSCHEN, scribendum.

H.

$\frac{26}{16}$ Jul.

JOHANNES, an JOANNES? Id interpretibus N. Test. commendatum. suffragia variarunt

Rev. N.T.: N.T. sequuntur graecum textum JOANNES.

1. JOSUA, sine H in fine
2. VERTOONEN, TOONEN, TIEN, sine H.

J conson.

1. ZAEYEN, STROYEN, MAEYEN, per ypsilon. ut sup. non ZAEJEN, MAEJEN.
2. GUNSTE, non, JONSTE.
3. TEGEN, non JEGENS. excipitur BEJEGENEN.
4. TEGEN et, TEGENS, an possint distingui, ut TEGEN *erga*, TEGENS *contra*, significet? Visum non commode posse fieri. s interdum euphoniae causa posse addi, sequente aspiratione, seu vocali. TEGENS HEN, TEGENS U, TEGENS OVER, sed nil praescribi.

Rev. N.T.: praeferimus, TEGEN OVER

K.

1. duplex KK *afgekeurt*: sed CK probatum. nisi forte in nominibus quibusdam hebraicis

H non in ranck **J. 1.** *R* maejen, saejen **4.** *H* s + in fine *R* tegens hem *H* tegensover *U* tegen hem, tegen u, tegen over

2. CRANCK scribendum, non CRANK etc.

Rev. N.T.: vel KRANCK

3. HING, ab HANGEN, non HINCK, scribendum.

4. MAECKTE, interdum potest scribi cum CT. omisso K.

L.

1. ELENDE, per unicum L. non ELLENDE.

2. ELLERS non usurpandum, sed ELDERS.

M.

1. KOMEN, cum temporibus et compositis per unicum M. non KOMMEN. prima potest esse K vel C. promiscue ut sup.

2. KOMSTE, et composita, sine P. non KOMPSTE.

N.

1. VERTOONEN, non VERTOOGEN, nisi raro.

2. BETOONEN, TOONEN, non BETOOGEN, TOOGEN.

3. BEGON, praefertur his: BEGOST, BEGONST, BEGAN.

P.

1. SAP *succus*. SOP *iusculum*.

2. P non adhibendum ubi M solum sufficit. ut dictum in M.

Q.

1. QUAM, imperf. non KAM, scribendum.

R.

Non observandum discrimen inter *z* et *ʒ*

S.

1. VLEESCH, VISCH, MENSCH, scribendum. non VLEES, VLEYSCH, VIS, MENS.

N. 3. *U* begonste **P. 1.** *H, U* jusculum **S. 1.** *H* non vlees, vleesch

2. HEBREEUSCH, non autem HEBREEISCH, vel HEBREESCH.
3. GETUYGENISSE, et similia; cum E in fine post duplex ss. aliud est VONNIS, quod etiam scribitur cum unico s et sine E.
4. TUYSCHEN, EYSCHEN, scribi possunt sine duplici ss et cum eo.
5. BRIESSCHEN autem videtur postulare ss duplex.
6. GERUYSCH, GEDRUYS.
7. RASCH, placuit pluribus per CH.
8. PASCHA, de sacramento, A ante S. PAESCHEN vel PAESSCHEN, de tempore festi: nonnullis visum etiam PASCHEN posse scribi sine E.
Rev. O.T.: PAESSCHEN, non PASCHEN.

T.

²⁷ Jul.
17

1. MAT, AT, SAT, a METEN, ETEN, SAT ZIJN: videtur tamen etiam SADT scribi posse, discriminis causa, et quod VERSADIGEN habeat D. SATT commode imperfectum est a SITEN.
2. TYT scribendum, non TIJD. in plur. TIJDEN, ut sup. in alijs.
3. VATTEN: quia VATEN, VAETEN, *vasa* ambig.
Rev. O.T.: *vasa* VATEN, non VAETEN
4. NOCHTE, et NOCH, promiscue scribatur, prout euphonia postulabit.
5. GELEERT, GELEERDER, ALDERGELEERTST VOL-GELEERDST. per D vel T.
6. OF, et OFTE, et OFT. ex contextu distinguuntur: et spectanda euphonia. Videtur tamen OF magis esse particula dubitandi, ponitur pro OFTE ¹⁾

V.

1. V consonans clausa, U vocalis aperta.
2. NEVEN, BENEVEN, NEFFENS, BENEFFENS, promiscue: spectetur usus. EVEN nonnullis videtur *similitudinem* notare, EFFEN *planitiem*, sed FF liquescente in EVENE, etiam usurpatur pro *planitie*.
Rev. O.T.: EVENE rejectum. EFFEN VELT. etc.

¹⁾ Op grond van C. R. H. moet er staan: ponitur vero interdum pro ofte.

3. R quod et **8.** In R bij Paeschen een nieuw nummer (9) U visum + est — etiam C, H — Rev. O.T. R non paschen + hoc non habet Revius **T. 2.** C alys **3.** R ambigua + sunt C, H — Rev. O.T. R non vaeten + non habet Revius **5.** R alder-geleerdst vel alder-geleertst — volgeleerdst U vel — geleerdst (dit is de juiste lezing) **6.** C, R, H ponitur + vero interdum **V. 2.** R non nullis R sed + duplex C, H — Rev. O.T. R effen velt — etc.

3. V. consonans nunquam in fine vocis scribendum. ROOF, WIJF, GRAF etc. in plurali F mutato in V cons.
4. BOUWDE, et BOUWEDE.

X.

an in genitivo scribendum

1. CONINCS, an CONINCKS, an CONINCX, an CONINX? item VOLCS, VOLCKS, VOLCX etc. Suffragiis pluribus conclusum, ut scribatur CONINCS, vel CONINCKS, VOLCKS, non CONINX etc.
2. STRACX, INSGELYCX, DIERGELYCX, DESGELYCX, DAGELYCX etc. talia adverbia poterunt scribi per CS vel X solum.
Rev. N.T.: praeferunt CS vel CKS STRACS, vel STRACKS etc.
3. DAGELICKS adjectivum, et in incremento DAGELICKSCHE, per SCH.
4. BLIXEM
Rev. O.T.: manet. nonnulli tamen CX. sed plures X.
Rev. N.T.: addunt vel CKS BLICKSEM.
5. VOLCKSKEN et VOLXKEN, ROXKEN, STOXKEN, BROXKEN etc.

Y.

De hac in praecedentibus actum

Z.

1. ZYN esse, : SYN suus, suum, ipsius. SYLIEDEN, SY VROUWE
Rev. O.T.: manet Z in verbo substantivo. S in pronomi-
nibus
2. ZEE, ZIELE, per Z.
Rev. O.T.: manet. licet contradictum
3. GANTSCH, GANTSCHELICK, non GANS, nec GANZ.
Rev. O.T.: manet. licet pro exotico a nonnemine habeatur
4. ZITTEREN vel TSITTEREN
Rev. O.T.: manet. sed ab alio habetur pro exotico

X. 1. R — an conincx *R* ut scribatur conincx **3. R** adjectivum: — et **Z. 1. U, H** zijn, *U, H* sijn *U* — Rev. O. T. *R* pronomi-
nibus + Haec Revius **3. C, H:** manet, licet pro exotico habetur (*H*: habitum) a D. Thysio *R* habeatur + scilicet a D. Thysio. Revius. **4. R** t'sitteren *U* 't sitteren *C, H* manet. licet pro exotico habetur (*H*: habitum) a D. Gomaro. *R* manet, sed ab alio pro exotico habetur scilicet a D. Gomaro. Revius.

ARTICULUS.

haec omnia probata.

DE, in masc. et foeminino

In nominativo

- 5 DE, passim, nisi interdum euphoniae causa, sequente aspiratione vel vocali, N addatur, aut in quibusdam monosyllabis: at raro. et sic DESE, DESELVE, ONSE. etc.

Gen. DES MANS

DER VROUWE

Dat. DEN MAN

DE vel DER VROUWE ubi non

10

parit *κακοφωνία*. dicitur enim plerumque, DER WAERHEYT GETUYGENISSE GEVEN etc.

Acc. DEN MAN

DE VROUWE

Abl. VAN DEN MAN

VAN DE VROUWE

15

vel MANNE. rarissime,

VAN DE MAN.

... ut interdum loquimur

Plur.

N. DE MANNEN

DE VROUWEN

20

G. DER MANNEN

DER VROUWEN

D. DEN MANNEN

DE VROUWEN. raro DEN VROUWEN, GEMEYNTEN, KERCKEN, VERGADE-RINGEN.

pro ratione usus et euphoniae.

25

Acc. DE MANNEN nisi forte interdum etiam, DEN, ut, TOT DEN CORINTHEREN etc.

DE VROUWEN

Abl. VAN DE MANNEN. mollius et VAN DE VROUWEN.

forte usitatus, aut, VAN rarissime, VAN DEN

30

DEN MANNEN.

Adiectiva ubi substantivis iunguntur perdunt N. ut: GOEDE MANNEN, etc.

Articulus 2. *C, H* — haec omnia probata 4. *R* nominativo + singulari 5. *R* euphoniae causa interdum 7. *H* plaatst et sic dese, deselve, onse etc. in margine 12. *C* getuychnis 16. *H* van de man + mont etc. 17. *H, R, U* de stippels na man ontbreken — *U* interdum ut loquimur 21. *C, R* raro (nunquam) — *H* Boven raro is nunquam geschreven 27. *U* Corinthen 29. *H* fere usitatus 30. *H* vanden mannen.

Het.

- N. HET WIJF, DINCK, HUYS
 35 G. DES WIJFS, forte etiam interdum WIJVES, DINCKS, HUYS vel
 HUYSSES.
 D. HET WIJF, HUYS, DINCK. vel DEN WIJVE, DEN HUYSE.
 Ac. HET WIJF, HUYS, DINCK.
 Ab. VAN HET WIJF, VAN DEN WIJVE etc.

40 Plur.

- N. DE WIJVEN
 G. DER WIJVEN
 D. DEN WIJVEN, vel etiam, DE, ubi non parit obscuritatem.
 Ac. DE WIJVEN
 45 Ab. VAN DE WIJVEN, et, VAN DEN WIJVEN

Een.

N.	EEN MAN	EENE VROUWE, vel
EEN' VROUWE	EEN WIJF
G.	EENS vel EENES MANS	EENER VROUWE vel
VROUWEN	EENS WIJFS
50 D.	EENEN MAN vel
MANNE	EENE vel EENER
VROUWE	1)
Ac.	EENEN MAN	EENE vel EEN VROUWE	EEN WIJF
Ab.	VAN EENEN MAN vel	VAN EENE vel EEN VROUWE VAN EEN WIJF.	
55	VAN EEN MAN		

Pronomina

$\frac{18}{8}$ Sept.

itemque $\frac{19}{9}$

N.	ICK	GHY	HY	SY
60 G.	MYNS. MYNER	UWES, UWER	SYNS	HARE et HAER
D.	MY (nunquam
MYN, ut vulgus
hic loquitur)	U	HEM	HAER
Ac.	MY	U	HEM	HAER

1) De dat, ontbreekt in alle hss.

35. *R*, *U* forte et 51. *A* op de plaats van den dat. staat: een wijf, dat later is doorgehaald 53. *U* de acc. van een man, eene vrouwe, een wijf ontbreekt 54. *U* van eene vel eene vrouwe — *H* van een vel een' vrouwe 56. **Pronomina** *R* pronomina + singul. 60. *H* haere et haer 64. *H* my

65	Ab.	VAN MY	VAN U	VAN HEM	HAER
			Plur.		
	N.	WY	GYLIEDEN	SYLIEDEN	
	G.	ONSER	ULIEDER	HAERLIEDER	vel HUN, sed rarissime aut nunquam.
70	D.	ONS	ULIEDEN	HAER	vel HEN
	Ac.	ONS	ULIEDEN	HAER	vel HEN
	Ab.	VAN ONS	VAN ULIEDEN	VAN HAER	vel HEN

Rev. N.T.: et SY etiam in pl. ubi non parit ambiguitatem. in dat. et acc. omitti potest LIEDEN, ut et in ablativo.

75 HEN et HAER promiscue usurpandum. HUN plur. suffr. iudicatum aut omnino non esse usurpandum, aut rarissime.

De LIEDEN diu deliberatum, et conclusum, adhibendum non esse, nisi aut nostra vulgata habet, aut numerus plur. ex contextu, antecedentibus et consequentibus etc. non potest constare

80

Rev. N.T.: N. T. R. dicunt non vulgatae, sed rationi acquiescendum.

Propositum quidem fuit de addendo L. ut nostra alicubi habet, ad indicium numeri pluralis, sed a nonnemine iudicatum id posse legi U LIEFDEN, pro more. Hoc tamen unica in praefatione admonitionumcula posset caveri: maximumque fuisset adminiculum.

85

Rev. O.T.: conclusum plene scribendum esse.

In, HAER, laborat quidem lingua nostra, cum hoc sit et foem. gen. et etiam in plur. masc. et neutr. usurpetur, cum tamen usitatissimum sit, et interdum melius sonet quam HEN, conclusum fuit retinendum esse, ex usu. Idem occurrit in lingua latina, in qua, *haec, illa, quae, ista*, et foem. et neutris inserviunt, nec tamen propter ea quisquam unquam id mutare praesumsit ¹⁾.

SICH, placuit utrique inservire numero, et aptum esse, eo quod HEM et HEN saepius ambiguitatem pariant, cum ex iis de significatione reciproca interdum constare nequeat.

95

¹⁾ Deze alinea is ontleend aan de teksten C, H. en R. Zie bij de varianten.

65. *H* van mij *U* de abl. sing. ontbreekt in alle personen 67. *C* ghyl. 68. *H* heeft in gen., dat., acc., abl. pl 3e pers. fem.: haerl. 70. *U* haerl. 78. *R* De vocula lieden 84. *H* non nemine 87. *C*, *H* plene scribendum — conclusum — esse 88. *A*. De alinea: In, haar, laborat enz. ontbreekt. Bij uitzondering heb ik deze alinea uit de teksten, waarin zij wel voorkomt, direct in den hoofdtekst opgenomen. De alinea ontbreekt eveneens in *R*, maar is daar aan de revisiezijde later erbij geschreven met de toevoeging Haec ex Revio supplevi. De alinea ontbreekt ook in *U*. 95. *R* — et *C*, *H* saepe

Rev. O.T.: manet, non SICK.

Actum etiam est de nominibus proprijs, de quibus decretum est, ut habetur ad calcem.

100 MISCELLANEA SUB FINEM PROPOSITA.

DE

GETUYGENISSE?

HET

communiter DE, in foem. Rarius HET, in genit. semper DER.

105 **Rev. N.T.:** praeferunt HET GETUYGENISSE.

DE DUYSTERNISSE in foemin. excipe HET VONNIS.

HY WIL — SY WIL in 3a persona. WILT, suffr. plur. improbatum, (valde tamen variatum) dicitur enim GHY WILT.

DE WILLE. masc. DES WILLENS

110 **Rev. N.T.:** et DES WILLES

VELE, non VEELE: sed VEEL licet

VREDE. visum usitatus in masc.

BELOVEN, GELOVEN, per unum o. sed GELOFTEN GELOVEN, raro. licet Kilianus habeat.

115 **Rev. O.T.:** conclusum est, GELOFTEN BELOVEN propter ambiguitatem vocis GELOVEN.

GELOOVEN *credere*, per duplex oo.

GEREETSCHAP, DE et, HET

HET OOG, et, HET OORE, an DE OOG, DE OORE? Variatum. promiscue.

120 WERELT, placuit foemininum esse.

Rev. N.T.: N. T. WERELT etiam masc est.

REDE, an REDEN, REDENEN? Concl. REDEN pro *sermone* et *ratione*. sed compositum VOORREDE et VOORREDEN usitatum.

OPTASSEN, TASSEN, admissum in aridis, non in liquidis.

125 **Rev. O.T.:** OPTASSEN rejectum. OPHOOGEN, OPGEHOOGHT, OPHOOPEN, substitutum.

GESCHACH à GESCHIEN.

GESCHIEDDE à GESCHIEDEN.

HY SEYT, et SEGHT, sed SEYT usitatus. et nostra habet. SEGHT im-

98. C proprys. **Miscellanea** 108. H valde tamen variatum: — haken (Dit geeft een onjuiste lezing) 115. H — Rev. O.T. 116. C verbi geloven 119. R de ooge + en — U aende ooge 122. C, H nummeren de alinea's vanaf Rede... tot Nomina propria... met 1 tot 16 125. C optassen, afgekeurt. ophoogen, opgehoocht, substitutum. et ophoopen — H optassen, afgekeurt. ophoogen, opgehoocht, substitutum 128. R imperfectum geschiedde.

130 perativus et zae personae. GHY SEGHT.
SPIJSE, an in plurali usurpare liceat? rarissime. Dicitur tamen, VERSCHEYDENE SPIJSEN etc., LECKERE, DELICATE SPIJSEN etc.

Rev. O.T.: semel aut bis licet.

STADT. foem.

135 JORDANE, an JORDAEN? variatum nostra JORDANE, ut nos, masc. foem. quamvis fluviorum nomina communiter sint masc.

STAM, an STAMME? neutrum improbatum. In plur. STAMMEN, ut a RAM RAMMEN, LAM LAMMEREN, STAP STAPPEN, et in aliis linguis in plurali fit mutatio per duplicationem literae.

140 TIJT communiter masc. sed TER TIJT, TE DIER TIJT etiam usitatum. Similiter DOOT, quin et suster, MOEDER, interdum cum s vel DES iunguntur in genitivo

U, UW, UWE, variatum de possessivo. ARN. CORN. et HELM. UW in masc. et neutris

145 **Rev. O.T.:** U primitivum. UWE et UW' possessivum.

[in masc. et foem.: U in neut: sing. U HERTE, U LANT, U BLOET (raro UW'. ubi forte discriminis causa, ad vitandam obscuritatem videtur neccessarium] Haec addidi, ex toto versionis contextu et D. scribae correctionibus . . .

150 UWE nempe ¹⁾ ante neutra sing. non usurpatur]

DE SELVE, HET SELVE, non SELFDE. DEWELCKE, HETWELCKE, non D'WELCK.

Rev. O.T.: 'T WELCK, pro HET WELCK, probatum non D'WELCK.

155 WILT subst. et adj.

N. in foem. interdum accedere: TER AERDEN, OP DER AERDEN, EENER VROUWEN MAN

TER STADT UIJT ENDE IN GAEN

LOOFHUTTEN, non LOVERHUTTEN.

160 **Rev. N.T.:** N. T. utrumque tamen usitatum

GOUT, GOUDEN, non GOLT, GULDEN, quod tamen usitatum. GOUDE, an GOUDEN. GOUDENE CANDELAREN

¹⁾ In het hs. staat uwen, maar de n. is door een verticaal streepje van het overige gescheiden, n. is afkorting van nempe, even verder \bar{n} = non!

132. C, R verscheydene spysen — etc. — H delicate spysen — etc. 135. C, H Jordaen —? 136. R sint masc. + gen. 137. R stamme, an stam? 143. H uw' — H Helm. uw' 145. C, R, H, U hebben als revisie slechts: u primit. uwe et uw' possess. De toevoeging, niet van Revisus, alleen in A dus, is op een enkele plaats voor mij onleesbaar. Zie voor deze toevoegingen de bespreking der teksten op p. 83 151. C, H plaatsen voor selfde - 153. H heeft geen Revisie bij De selve etc. — C, voor het welck, 154. H dwelck 155. R adj. + et wilt et wild (onderstrept) Haec sublineata non habet Revisus 159. H looverhutzen.

Rev. O.T.: manet, sed GOUDEN et GOUDENE, non GOUDE, in plur.

165 LIGGEN, et LEGGEN differunt

Nomina propria scribenda secundum decretum synodi Nationalis Dordracenae

CHRONIJCKEN, an CRONIJKEN? CHRONYCKEN.

RICHTEREN an RECHTEREN? BOECK DER RECHTEREN? Conclusum

170 RICHTEREN, retinendum.

Rev. O.T.: RICHTEREN in titulo libri manet: alibi ubi de iure dicendo agitur, promiscue RICHTERS et RECHTERS.

PRIVATIM OBSERVATA.

quibus subducta virgula, ea probantur ¹⁾

175 DE PAT, DEN PAT, an HET PAT, ut nostra et vulgatum est.

(HET PAT)

DE STRICK, an HET STRICK, cum nostra? promiscue.

(DE, HET)

DE ESEL vel EZEL, DEN ESEL, an HET ESEL, cum nostra.

180 (DEN)

DE BOECK, DIE BOECK, DIEN BOECK, an HET BOECK, DAT BOECK, quod usitatum.

(HET, DAT)

DER RECHTVEERDIGE, WYSE, GODTLOOSE, SOTTE etc. in genit. plur.

185 masc. an vero, DER RECHTVEERDIGEN, WIJSEN etc. ne confundatur cum genit. sing. foem. DER RECHTVEERDIGE, scil. VROUWE quod obscuritatem pareret.

(DER RECHTVEERDIGEN, WIJSEN etc.)

DE RECHTVEERDIGEN etc. in plur. non, DE RECHTVEERDIGE.

190 (DE RECHTVEERDIGEN)

Rev. N.T.: aliter visum nisi euphonia aliud postulet N. T. Revisoribus.

¹⁾ In plaats daarvan, is hier, om typographische redenen, het onderstreepte herhaald en tusschen haakjes geplaatst onder de betreffende zin of alinea.

170. *C, H* retinendum. + item Jacob, Isaac, Josua etc. Finitum 19 Septembris styli novi 1628. 171. *H* heeft voor de revisie: Richteren in titulo libri enz. nog: Reliqua observationi, et iudicio Interpretum utriusque Collegij sunt commissa. Multiplicationem literarum evitandum, quoad fieri commode poterit **Privatim observata**: 174. *C* — ea 177. *U* Alleen het strick onderstreept — *H* utrumque probatur i.p.v. promiscue 179. *H* ook de onderstreept — *C, H* ut nostra 189. *H* De regel: De rechtveerdigen etc. ontbreekt — *U* De rechtveerdigen niet onderstreept.

HALS, HUYS, an in gen. HALSES, HUYSES, an vero, HALS, HUYS an promiscue

195 (HALSES, HUYSES, HALS, HUYS, promiscue)

VREMD, an VREMT, an VREEMT, in foem. et plur. VREEMDE mutato T in D. ut de similibus conclusum. VREEMT quasi VERHEEMT.

(VREEMT, VREEMDE, VREEMT)

a SIEN, an in imperf. SACH cum nostra, an SAGH? et SAGHEN, an SAE-
200 GHEN, an SAGEN?

(SAGEN).

Rev. N.T.: SACH, SAGH, SAGEN.

GEWALD an GEWELT, quod usitatum.

(GEWELT).

205 An passim scribendum GODTLOOSE et GODLOOSE an GODDELOOSE, an vero promiscue?

(GODTLOOSE, GODLOOSE)

NACHT, videtur utriusque esse generis DES NACHTS et IN DE vel IN DER NACHT DOE DE HEERE VERRADEN WERT etc. DIE NACHT videtur

210 usitatus quam DIEN NACHT, DIESELVE NACHT quam DIENSELVEN NACHT.

(utriusque, DES NACHTS, IN DE, IN DER)

a BRENGEN, in imperf. an BRACHT, BRAGT an BRAGHT, an BROCHT vel BROGHT? an vero promiscue.

215 (BRACHT, BRAGT)

GORDYNEN, an cum nostra et ex usu scribendum, an vero GORDINNEN, eo quod nonnemini videtur esse ab INGORDEN, quod novum est.

(GORDYNEN)

an PHELISTYNEN ex Heb. vel PHLISTYNEN (scheva eliso) an cum
220 nostra, ex decreto PHILISTYNEN? item LEBANON an LIBANON?

(PHILISTYNEN, LIBANON)

an GEKARM, an GEKERM. item KARMEN an KERMEN, quod usitatus?

(GEKERM, KERMEN)

194. *C, H* alleen promiscue onderstreept 197. *C* het tweede vreemt niet onderstreept — *C* vreemt + est — *H* vreemt + est pro 198. *R* + lichte onderstreeping onder vremt 199. *C, H, U* onderstrepen ook sach — *R* onderstreept sach, sagh, sagen. Boven sach en sagh is geschreven: N.T. Revis. 205. *C, R* onderstrepen alleen godloose — *H* heeft zelfde onderstreeping als *A*, maar de lezing is hier: An passim scribendum godtloose an goddeloose, an vero promiscue? et godloose — *R* an godloose 209. *R* onderstreept niet in de, in der nacht — *U* onderstreept niets — *H* onderstreept alleen utriusque — *R* wert — etc. + sed 213. *C, R* onderstrepen alleen bracht — *U* — in 214. *U* — vel broght 219. *H* onderstreept Phlistynen, het andere niet — *U* vel Philistynen (schrijffout).

Diminutiva an per KEN, an per JEN, an per GEN? KNECHTKEN,,
 225 KNECHTJEN, KNECHTGEN etc. item SOETJENS, SACTJENS, an SACT-
 KENS etc. an promiscue.

(KEN, KNECHTKEN, SACTKENS)

an DOOR semper, an etiam DEUR (quod possit confundi cum *ianua*,
 DEUR, DEURE, promiscue?)

230 (DOOR)

VREDE, a non videatur usitatus masc. GOD DES VREDES, etc.

(masc., DES VREDES)

VERMENICHVULDIGEN, an VERMENICHFULDIGEN, per F? prius videtur
 usitatus

235 (VULDIGEN)

An $\text{v} \text{v} \text{p}$ INGEWANDEN in plur. an tantum in sing. collective INGE-
 WANT vel INGEWANDT, quod habet Aldeg. et videtur usitatus? de
 uno individuo. de pluribus INGEWANDEN.

(INGEWANDT, INGEWANDEN).

240 An FLESSCHE, an VLESSCHE? an promiscue.

(promiscue).

An BRUYSSCHEN, an BRUYSEN, de mari etc.

(BRUYSEN).

Rev. N.T.: etiam BRUYSSCHEN.

245 An scribendum VAEDER, WAETER, WAEGHEN etc. cum E? an VADER,
 WATER, WAGEN. Ne otiose multiplicentur literae, quod evitari placuit.
 nec videtur E hic necessaria

(VADER, WATER, WAGEN).

An TEKEN, an TEEKEN, an TEECKEN?

250 (TEECKEN)

An VREUCHT, an VREUCHD, an VREUGD, an VREUGDE vel VREUGHDE,
 VREUGHD, an vero promiscue?

(VREUCHT, VREUGDE)

An DES MENSCHES, VORSTES, PRINCES etiam usurpandum in genitivo,
 255 cum N usitatus sit, nec uspiam reperiatur usitatum DES HEERES?

(N)

224. *H* onderstreept alleen ken — *R* onderstreept ook jen, gen 228. *R*
 onderstreept ook semper 231. *R* vredes — etc. 237. *R* onderstreept ook Aldeg.
 238. *H* onderstreept ook de uno individuo, ingewanden niet 240. *H* ook flessche
 an vlessche onderstreept 251. *C*, *H* hebben i.p.v. vreugde vreuchde — *C*,
H, *R*, *U* onderstrepen alleen vreucht — *R* heeft i.p.v. an vreugde vel
 vreughde: an vreughde vel vreuchde 255. *R* onderstreept: cum n usitatus sit —
R des Heeres + woort, het woort des Heeren? — *H* des Heeres + woort,
 het woort des Heeres etc. — *H* onderstreept ook, echter licht, de s in Heeres,
 Heeres.

- a DACK, an in plur. DAEKEN, an DAKEN? a DACH, DAGEN (quod decretum) an DAEGHEN?
(DAKEN, DAGEN)
- 260 **Rev. N.T.:** etiam DACKEN.
An UWE GODT, an UWEN, an U, an UW, an promiscue ut sup.
[U primitivum et neut. sing. UWE et UW' possessivum in mascul. et foem.]¹⁾
GEVANGENISSE an GEVANCKENISSE? promiscue.
- 265 (promiscue)
SPRING-ADER, an SPRINCK-ADER?
(SPRINCK-ADER)
BENOUTHEYT, an BENAUTHEYT, an BENAETHUYT?
(BENAUTHEYT)
- 270 JA, an IAE, an promiscue.
(JA)
An KUNNEN vel CUNNEN, an KONNEN vel CONNEN, an KONEN? KOST NIET, an KONDE NIET?
(KUNNEN, CUNNEN, KONNEN, CONNEN, KONDE)
- 275 PIEPEN an PIJPEN? (in progressu conclusum est, PIEPEN pro *pipire*. PYPEN pro *tibiam inflare*)
(PIJPEN, PIEPEN, PYPEN)
SCHUYFFELEN, an AENFLUYTEN?
(AENFLUYTEN)
- 280 DRONCKE, an DRONCKEN? HY WAS OFTE WIERT, WERT DRONCKE, an, DRONCKEN? quod usitatus
(DRONCKEN, DRONCKEN)
an verba formalia passim placeat inchoari per literam maiusculam? placuit.
- 285 **Rev. N.T.:** verba formalia autem sunt quando aliorum verba citantur; aut etiam proprius sermo inchoatur, . . . explic. . . . a Novi Testamenti Revisoribus additum.
An STAEVEN, GRAEVEN, an STAVEN, GRAVEN, a STAF, GRAF, et a VAT, VATEN an VAETEN? a GAT, GATEN.

¹⁾ Deze toevoeging later, met een andere hand dan die van Revius, bijgeschreven. Dezelfde hand als van de toevoeging bij de Miscellanea, r. 146-150.

257. *U* in plur. daecken — *R* daeken + an decken (schrijffout voor dacken)
261. *R* onderstreept uwe, — *U* onderstreept uwe, uw 262. *C*, *H*, *R*, *U* hebben niet de toevoeging: u prim. etc. 264. *H* geen onderstreeping van promiscue
266. *R* sprinck-ader? + cum maccaph 272. *H* — vel cunnen — vel connen — *H* onderstreept alleen kunnen 275. *H* — in progressu etc. 280. *C* wert, wiert — *H* wert, wierdt — *R* wiert ofte wert 284. *H* onderstreept placuit.

- 290 (STAVEN, GRAVEN, VATEN, GATEN)
BEVELL, an BEVEL, quod usitat. a BEVELEN, et sic in plur.
(BEVEL)
TARWE an TERWE?
(TARWE)
- 295 BAEDEN, an BADEN, lavare se? DRAEGHEN, DRAGEN, LAETEN, LATEN
(BADEN, DRAGEN, LATEN)
SIJDE et ZIJDE, *latus* et *byssus*, an distinguantur? SIJDE *byssus*. ZIJDE
latus.
[Het tweede] (SIJDE, ZIJDE)
- 300 PILAER, an PYLAER? an PIJLAER?
(PILAER)
an OUTSTE, an OUDSTE, an OUDTSTE? an vero promiscue. ut OUT,
OUDT, non autem OUD, ex decreto.
(OUTSTE)
- 305 an OVERSTULPT, an OVERSTELPT, an OVERSTOLPT?
(OVERSTELPT)
an a JAER, JAEREN, an E in plur. liceat omittere, cum sonus idem et
perfectus sit, JAREN?
(JAREN)
- 310 an OOGST, an OUGHST, an promiscue?
(OOGST)
BEDROCH, an BEDROGH? BEDRIECHLICK an BEDRIEGHLICK?
(BEDROCH, BEDRIECHLICK)
WET, cum habeatur pro foem. an in genit. sing. cum nostra liceat
- 315 interdum scribere DES WETS, sicuti monosyllaba quaedam in utroque
genere interdum usurpantur, ut MAENT, TYT, DOOT, etc. An vero
praecise semper DER WET? quod probatum.
(DER WET)
- De quibusdam substantivis desinentibus in P HET GEREETSCHAP, DE
320 DRONCKENSCHAP, DE VRIENTSCHAP, DE MAEGHSCHAP, DE GEMEEN-
SCHAP, etc. quoad genus, certi quid statuendum. HET GESELSCHAP
usitatum est: sed reliqua usu variant (conclusum est, DE)

295. *R* Baden an baeden, a lavare — se. dragen, draeghen — *H* draegen, dragen, *U* draghen, dragen, 297. *C* onderstreept ook het eerste Sijde, zijde 298. *H* onderstreept alleen Sijde — *H* — et — sijde byssus zijde latus. bij Sijde is byssus, bij zijde latus geschreven 300. *R* pylaer an pijlaer an pilaer? — *C* Pilaer, an pijlaer? an pylaer? — *H* — an pylaer 307. *R* an a jaer, jaren? 315. *R*, *H* onderstreepen ook: des wets — *R* sicut 320. *A*, *C*, *H*, *U* plaatsen de lidwoorden, onderstreept, boven de zelfst. nwdn., *R* ervoor — *C*, *H* de gemeenschap de maeghschap, 321. *U* quo ad — *C* onderstreept niet het geselschap, evenmin de van (conclusum est de) 322. *H* — (conclusum est de).

(HET, DE, DE, DE, DE, HET GESELSCHAP, DE)

Rev. N.T.: etiam DE GEREETSCHAP

325 DRIE, an DRYE, *tres, tria*. simplicissimum videtur EEN, TWEE, DRIE etc.
(DRIE, DRYE)

SEVENDE, an SEVENSTE, an promiscue?
(promiscue)

SESTICH, SEVENTICH, ACHTICH, an TSESTICH, TSEVENTICH, TACHTEN-
330 TICH, TNEGENTICH etc. quae usitata.

(TSESTICH, TSEVENTICH, TACHTENTICH, TNEGENTICH)

VEERTICH, an VIERTICH?
(VEERTICH)

DIENAER, an DIENDER, an promiscue
335 (DIENAER)

HARE et HAERE, an distingui possint, ut HARE sit masc. et neut. HAERE
cum E foem. in plur. scilicet. (HARE)

BYVOECHSEL VAN DE REVISEURS GEARRESTEERT.

1. In *nominibus proprijs hebraicis* en behoeft men geen declinatie.
340 alleen sal in de titelen der boecken *forma genitivi* mogen gebruyckt
worden.

2. Men sal de h, opt eynde der woorden die ה quiescens hebben,
nalaten.

3. כָּבֵד van GOD gesproken zijnde sal ordinaerlick overgeset worden,
345 EERE. indient wat meer schynt te beduijden, HEERLICHEYT, niet
EERLICKHEIJT.

4. Op de hoecken boven de pagien sullen de getallen der capittelen,
ende summae rerum geteekent worden in libris historicis. ¹⁾

5. Loca parallela in margine sullen met andere letteren gedrukt
350 worden.

6. Men sal de articulen van de andere woorden afsonderen. IN DE.
OP DE. etc. niet INDE, OPDE.

7. In compositis sal men maccaph gebruycken, wanneer eenige
dobbelsinnicheyt moet geschouwt worden.

¹⁾ „In libris historicis” met dezelfde hand (niet van Revius) als de toevoegingen boven bij r. 145, 261.

325. R drie an drye an drye (dit laatste an drye met Renesse's hand), drie en het eerste drye onderstreept — C, H Drie + an dry 327. H promiscue? + placuit promiscue. Geen onderstreping. 330. R tnegentich niet onderstreept met Renesse's hand er bij geschreven — U — tachtentich, tnegentich **Bijvoechsel** 338. H mist het heele Byvoechsel van de Reviseurs gearresteert 339. C proprys Hebraicis 345. U heerlickheyt 347. U getalen 348. C geteykent — C, R, U — in libris historicis.

- 355 8. De interpretes vet. Test. sullen haer met die van 't nieuwe mogen vergelycken, aengaende de cyfer-getalen in argumentis capitum, of deselve voor oft na de woorden daerse op slaen te stellen zijn.
AMORITEN, CANAANITEN, etc. niet AMORITEREN, noch AMORITERS, maer in sing. machmen schryven AMORITER.
- 360 ARBEYT. niet AERBEYT.
AENSTAENDE, niet ANSTAENDE. sic in similibus
ALLERLEY, indeclinabile. niet ALLERLEYEN etc.
ANDERS, ANDERSINS, niet SUS ANDERS.
BOOMEN, per OO.
- 365 BORDUERSEL.
HET BLIJCKT. niet GEBLYCKT.
CAPITTEL. met twee TT.
EERNST, met EE.
Rev. N.T.: praestat ERNST.
- 370 GESLAGEN, niet GESLEGEN.
GROUWELICK, met OU.
GEWOON, niet GEWONE.
GENOEMT, ende GENAEMT.
HOY, niet HOEY.
- 375 HERFST
HIELEN, VERSEKENEN, niet HACKEN
HEERSCHEN. met EE.
JAMMER. met MM.
JOODSCH.
- 380 Op 't gebruyck der woorden IJVER, ende JALOERSHEYT te letten.
MUER.
OM HAER divisim, niet OMSE
OCH! *vovendo*. AH! *lamentando*.
TEGEN 'T OOSTEN, cum N.
- 385 PALEYS. niet PALLEYS
SCHELF-SEE, niet SCHILFSEE.
SCHROOMEN.
SLECHS tantum. sonder T.
TRALIEN met I. niet met Y. oft J.

355. R — cijfer 8 358. C plaatst bij Amoriten etc. een nummer 9, en geeft eerst 9, dan 8 359. C plaatst Reliqua observationi. . . . onder de alinea Amoriten, de andere teksten hebben dit aan het einde van de alphabetische woordenlijst 360. C Men sal schrijven Arbeyt 364. U — Boomen, per oo — R Boomen, per oo + sic Revius 367. C capittel met tt — U capittel met 2 tt 372. R, niet gewoone 380. C, R, U yver 382. C — divisim 389. R met y noch met j.

390 TREUREN

VEYREN, trajectus. per EY

Rev. N.T.: addunt vel EE.

VROLICK. niet oo, noch oy.

UYTGEHOEWENE BORNPUTTEN. goet

395

Reliqua observationi et iudicio interpretum utriusque collegii sunt commissa.

JOHANNES BOGERMANNUS

Praeses Conventus

JACOBUS REVIUS

400

Scriba m. p.

390. *U* — treuren — *R* Treuren + sic Revius 391. *R* per ey trajectus 394. *C* — goet 400. *R* voegt na de handteekeningen toe: contuli cum exemplari D.D. Jacobi Revii scribae collegii D.D. Revisorum novae versionis V. Testamenti. idque a me est factum 14 Novembris 1654 Lugduni-Batavorum, advocatus ad emendationem vitiorum typographicorum scilic. quae in primam editionem irrepserant. — *C* — de handteekeningen — *U* voegt na de handteekeningen toe: accordeert met den principale. in kennisse van my Johannes Bogermannus. Deze copije accordeert, mede gecollationeert sijnde van mij Abdias Widmarius.

COMMENTARIOLUS
HISTORICUS

Actorum in revisione versionis Belgicae

NOVI TESTAMENTI ET LIBRORUM
APOCRYPHORUM

EX

fusioribus meis in illam versionem manuscriptis

OBSERVATIONIBUS IN MEUM HACTENUS
SOLIUS, NUNC ETIAM IN REVERENDAE

SYNODI ULTRAJECTINAE

usum excerptus.

COMMENTARIOLUS HISTORICUS.

Acta Revisorum N. Testam. ex meis notis excerpta in usum synodi Ultrajectinae.

Renesse deelt mede, dat op bevel van de Staten Generaal de reviseurs van het Nieuwe Testament in November 1634 zich naar Leiden begeven hebben, en somt de aanwezigen, reviseurs en translateurs, op de eerste revisie-vergadering (16 Nov. 1634) op (drie reviseurs waren nog absent). Hij geeft van deze vergadering een kort verslag (verkiezing van voorzitter, vice-voorzitter, en scriba. Translateurs hebben gelijke stem als de reviseurs, vaststelling van den tijd van vergaderen, brieven in verband met de afwezigheid van de reviseurs Dammanus, Fullenius, en Altingius).

His peractis nobis a fratribus Versoribus communicata est Orthographia in toto hoc opere Biblico observanda, quam primo Versores V. en N. Testamenti inter se conceperant, ut in titulo istius tractatus videre est, quaeque postea a Revisoribus Vet. Testamenti examinata et hic illic correcta ab illis passim in V.T. fuit observata, et magnum ornamentum accurata vorum et syllabarum connexione toti operi dedit, quod a perfunctorie legentibus non ita animadvertitur; aut ab incuriosioribus in his Grammaticalibus minus aestimatur, qui fortassis haec pulverem A. B. C-darium sapere, nec tam grave collegium decere, nedum in tam sublimi scripto Divino requiri debere, imperite prorsus judicabunt.

Vervolgens noemt hij een aantal kwesties, die even aangeroerd zijn, welke men later breeder zal bekijken (o.a. de onderteekening van het autographum, het samenstellen van een register op het Nieuwe Testament, het algemeene voorwoord voor het geheele N. Test., de plaats waar het autographum zal bewaard worden, maatregelen om fouten in de toekomstige bijbeluitgaven te vermijden).

Sessiones deinde aliquas transegimus in examinando libello orthographico, hic illic a fratribus Versoribus et Revisoribus V. Test. dissidentes, quae discrepantia in perpauca locis a me isti libello inserta est, et hic compendio exhibetur.

Ad verba haec in praefatione.

In suffragiorum paritate placuit sequi nostram vulgatam
Addidimus Scilicet ad decisionem controversi alicujus
verbi aut vocabuli in orthographicis.

- Ad litteram J. No. 7. GODTLICK, vel GODDELICK, addimus vel GODLICK sine T vel duplex DD.
- Ad litteram O. No. 14. ne mutetur in VAN 'T: addimus ad tollendam ambiguitatem: id est, VAN HET contracte VAN 'T cum semilunula ante T.
- Ad litteram D. No. 9. VLOET: Novi Testam. revisores VLOED.
- Ad litteram F. No. 4. VENIJN non FENIJN, per V. N.T. revisores judicant promiscue posse scribi VENIJN et FENIJN.
- No. 7. PASSEREN rejectum etc. N.T. revisores, usurpari potest PASSEREN, si necessitas urgeat.
- Ad litteram G. No. 13. LOFGESANCK. N. T. revisores, vel LOFSANCK.
16. SPONSIE et SPONGIE, utrumque licet. N.T. revisores, SPONSIE potius SPONCIE.
17. BELEG, GESEG, N.T. revisores, praestat BELEGH, GESEGH per H in fine.
- Ad litteram H. No. 1. JOHANNES, an JOANNES etc. N. T. revisores sequentur Graecum Textum et scribent ac legent JOANNES sine H.
- Ad litteram J. consonans, No. 4. TEGENS OVER. N.Test. revisores, praeferimus TEGEN OVER, sine S in fine.
- Ad litteram K. No. 2. CRANCK scribendum non CRANCK. N.T. revisores. vel KRANCK.
- Ad litteram X. No. 2. STRACX, INSGELIJCX etc. N.T. revisores praeferunt CS vel CKS STRACS vel STRACKS etc.
- No. 4. N.T. revisores ad numerum illum et notam revisorum V.T. addunt vel CKS BLICKSEM.
- Ad pronomina pluralia: nimirum ad haec verba. N.WY, GHYL. SYL. N. Testamenti revisores et SY etiam in plurali numero, ubi non parit ambiguitatem, sine LIEDEN. ad Dat. ONS. ULIEDEN etc. Acc. ONS, ULIEDEN etc. N. Testamenti revisores: In dativo et accusativo potest omitti LIEDEN, ut et in ablativo.

1) Ad regulas de vocula LIEDEN, diu deliberatum et conclusum, adhibendum non esse, nisi ubi aut nostra vulgata habet aut numerus pluralis est 2) N. T. revisores dicunt non vulgatae versioni sed rationi esse acquiescendum.

Ad verba propositum quidem fuit de addendo l etc. N.T. revisores conclusum plene scribendum esse LIEDEN.

Ad miscellanea sub finem proposita.

DE GETUIGENISSE N. Testamenti revisores praeferunt HET GETUIGENISSE.

Ad DES WILLENS N. Testamenti revisores et DES WILLES.

Ad, WERELT placuit foemininum esse N. Testam. revisores: WERELT etiam masculinum est.

Ad LOOFHUTTEN non LOOVERHUTTEN. N.T. revisores: utrumque tamen usitatum.

Ad privatim observata.

DE RECHTVEERDIGEN in pl. niet DE RECHTVEERDIGE. N. Test. revisores: aliter visum nobis, nisi euphonia aliud postulet.

Ad regulam a SIEN an etc. N. Test. revisores admittunt SACH et SAGH.

Ad regulam An BRUYSSCHEN an BRUYSEN. N. Test. revisores utrumque.

Ad regulam An DACK etc. N. Test. revisores. Utrumque DACKEN 3) et DAKEN.

Ad regulam de quibusdam substantivis desinentibus in p HET vel DE GEREETSCHAP etc. N. Test. Revisores utrumque HET vel DE.

Ad titulum Byvoechsel van de Revisores gearresteert in Alphabeto ad regulam EERNST met EE. N. Test. revisores: praestat ERNST.

1) Deze en de volgende alinea staan in margine, ter hoogte van „Ad miscellanea enz.” en zijn in de Utrechtsche copie, dus ook in Hinlopen's uitgave ten onrechte onder de opmerkingen bij de miscellanea terechtgekomen.

2) In het hs. stond eerst etc, dat later doorgestreept is en vervangen door est. Ten onrechte echter, het Utr. hs. heeft etc.

3) Het hs. is hier zeer onduidelijk. Er kan dacken staan, en dit moet in ieder geval het juiste zijn, blijkens hs R der resolutiën. Het Utr. hs. heeft hier daeken, dat zeker onjuist is. Het gaat immers in tegen het beslotene: a in open lettergreep.

Ad regulam VEYREN per EY, trajectus N. Test. revisores addunt
vel EE,

In his omnibus sic inter nos fere semper unanimiter conclusum est; nolimus tamen unquam propterea reciprocare serram contentionis. scimus enim verba valere ut nummos, et non posse ea in aeternum ordinem cogi. nam et hic habet aliquo modo locum illud Poetae

*Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque,
Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet usus.*

Dominorum etiam directorum arbitrio et iudicio relictus est usus litterae Y.

Vocem ELEND, quia alii formabant ab EL-LEND, een ander lant, quoniam maxima est calamitas patriis carere focus: alii et quidem pluribus votis ab eleos, ideo sic placuit scribere per simplex L.

Sequentibus sessionibus paucula quaedam adhuc observavimus.

Primo; ut in argumentis capitum numerus arithmeticus praeponeretur, rogarenturque fratres versores V. Testamenti, idem ut facerent.

Deinde ut passim etiam scriberetur pro TE WETEN vocabulum NAMELICK atque ita pro T.W. littera N.

Et ubi opus est, pro BOVEN et BENEDEN poneretur ubique HIERVOOR aut HIERNAE, cum lector remittitur ad aliqua in textu aut explicationibus praecedentia aut sequentia.

3. ut etiam compendio lector admoneretur, quid sibi velint hae aut similes litterae O. OFTE D. DAT is N. NAMELICK.

Fratres Henricus Arnoldi et Casparus Sibelius a nobis deputati sunt, ut cum D. Bogermanno et Baudartio de his inter alia minutiis loquerentur, quae tamen semel debebant proponi, ut postmodum securius ipsi textui Sacro insudaremus. Nam et hic illud locum habet.

itaque In tenui labor, at tenuis non gloria.

Absoluta Orthographia ad ipsum textum nos contulimus

Uit het volgende neem ik hier alleen op de gedeelten, die uit het oogpunt van dit onderzoek van belang zijn. Na enkele alinea's over de volgorde, waarin de reviseurs zullen spreken, het niet ontleenen van parallele plaatsen („parallela”) aan de Apocryphe boeken, het onderzoek der „parallela” in de volle vergadering, volgt:

ut si quando paria darentur suffragia ad decisionem scrupuli iudex esset consueta versio Belgica in 4to, quae toto versionis tempore in conventu jacuit, in Belgicis quibusdam ponendis aut eliminandis vocabulis aut etiam phrasibus, qua D. versores usi fuerunt in versione textus Graeci in N.T.

Daarna volgen besluiten over den Griekschen text, dien men zal volgen, de wijze van besluiten (bij meerderheid van stemmen), het plaatsen van de „parallela” in de kantteekeningen. Dan vertelt Renesse:

Hac porro occasione D. Fratres versores nobis aperuerunt totam suae versionis methodum et ordinem, quod scilicet omnes et singuli eadem semper capita textus Graeci reviderint, illa ipsa conferentes cum vulgata et usitata Belgica versione, quae tolerari potuerunt illibata reliquerunt. divisis quidem operis sed eadem methodo laboraverunt. ut etiam hac in parte intentioni Synodi Nat. Dordracenae satisfacerent, et Stylus Novi Test. est sibi ubique in versione satis similis nec propterea ingrator, etsi versio non est omnino nova.

Vervolgens vermeldt hij een en ander over het niet opgeven van al te afwijkende lezingen van den Griekschen tekst, het gevaar, daaraan verbonden, de correctie der parallela, den grooten steun dien men had in Piscator's vertaling. Daarna:

D. Fratres H. Arnoldi et C. Sibelius postmodo collegio nostro retulerunt, quid actum ab illis esset cum fratribus Bogermanno et Baudartio: scil. jam ante isti dicebant sese cum versoribus N.T. contulisse, et petere ac dare libertatem in talibus vicissim. suo tamen tempore amplius de eo posse agi.

Quod voces insertas ad supplendum textum attinet in eo V. et N. Testamenti versores et revisores convenerunt ut ex sensu Synodi Nationalis Dordracenae alio eas caractere excuderent et uncinulis eas includerent.

Addebant V. Testamenti versores ubique vocem γενναν vertisse per WINNEN ubi sequitur aut subintelligitur SONEN aut DOCHTEREN: sed Psalm. 2 v. 7. verbum הִנֵּנִי ICK HEBBE U GHEGENEREERT: quia ibi agitur de aeterna ipsius generatione, ut sic illa distingueretur a Christi humana et nostra γεννησει.

De volgende alinea's betreffen het verwerpen van de Syrische vertaling, verder „paucula quae liturgiam, aut harmoniam confessionum, spectant, aut claves regni caelorum: idque ὡς ἐν παροδῶι”, het kiezen uit verscheidene mogelijke vertalingen, het feit, dat enkele kwesties werden uitgesteld, tot de afwezige reviseurs zouden aangekomen zijn. Dan volgt:

In aoristis ἀοριστως idiotismos Belgicos coacti fuimus exprimere, qui non semper unum versionis modum admittunt; et in talibus vestigiis libenter veteris versionis inhaerentes, temporis et examinis lucrum faciebamus.

In de volgende alinea's deelt Renesse mee, dat men zich in het algemeen aan de oude, beproefde meeningen gehouden heeft in de kantteekeningen, dat men den rijkdom der H.S. op vele plaatsen gehandhaafd heeft, den lezer de keuze latend tusschen verschillende, alle even goede, vertalingen, dat men

bij het woord Amen eenmaal een verklaring gegeven heeft, dat men over de „*distinctiones*” (nl. van de hoofdstukken en verzen) gehandeld heeft, dat Fullenius zijn spoedige komst heeft gemeld, dat aan de St. Gen. bericht is, dat men in acht maanden klaar hoopt te zijn. Daarna vindt men:

Quotiescunque Evangelistae iisdem dicendi formulis in suis singuli Evangeliiis utuntur, eandem presse adhibuimus interpretationem, ut harmonia rerum et vocum communior et aequalior legentibus exhiberetur.

Verbum sum, es, est, etc. Belgice ubique textibus insertum, quia creberrime adhiberi debebat ad supplendum sensum, placuit non distinguere alio caractere sed eodem cum reliquo textu exprimere.

12 Maart 1635 was de revisie der vier Evangelien voltooid, wie daarbij aanwezig en afwezig waren, wordt vermeld. Dammanus kondigt zijn komst aan direct na Paschen, maar arriveerde pas 14 Mei. Daarna:

Evangelia promiscue omnes versores (si bene memini), sed Epistolam ad Romanos usque ad Cap. XII. secundam etiam ad Corinthios maxima sui parte ad Hebraeos et Apocalypsin solus Walaeus, reliquas epistolas Festus notis marginalibus illustrarunt quae si passim breviores, procul dubio etiam gratiores fuissent.

Conclusum etiam ubique u, cum est vocalis magna, in typis per v exprimatur et distinguatur ab v consonante. Deinde ut voces apicibus distinctae cum ipsis apicibus imprimantur, ut Israël, Achaïcus, etc.

Vervolgens een mededeling omtrent de korte opmerkingen onder de Brieven (clausulas epistolis subjectas). Dan gaat het verslag aldus verder:

Etsi hactenus in epistolarum superscriptionibus habetur TOT DE ROMEYNEN, CORINTHIERS etc. placuit substituere AEN DE ROMEYNEN, AEN DIE VAN CORINTHEN et sic in reliquis, quia hoc βελγικωτερον est. superscriptio epistolae ad Philippenses etc. (etsi cum nostro Belgismo non convenit, nam non dicimus AEN DE LEYDENSEN, AMSTERDAMSCHÉ etc.) tamen mansit AEN DE PHILIPPENSEN pro AEN DIE VAN PHILIPPI, quia sic per majora placuit.

Hierna volgt het laatste gedeelte van den Commentariolus (uitgave Hinlopen, p. 144—147): Soms zijn verzen verplaatst (vergeleken met de „ordinaria”, d.i. den Deux-aes bijbel) Een uitweiding over het professorale ambt en het ambt van predikant, iets over de „notae Vorstii”, die men overal heeft bestreden, het gedwongen vertrek van Fullenius 12 Juli 1635, Renesse's verslag der revisiewerkzaamheden aan de Synode van Utrecht, de wijze waarop men de plaatsen vertaald heeft, „ubi Apostoli impudentiae gradus ad convincendos peccatores exaggerant”, de spaarzaamheid der kanttekeningen bij Openbaringen en de reden daarvan, het beëindigen van de Revisie van het N.T., terwijl in Leiden de pest hevig woedde, een opsomming van de aanwezigen, de wijze waarop de

Apocryphen zijn herzien („perfunctorie magis quam ακριβως”), het wonder van hun aller bewaring, terwijl duizenden om hen heen stierven¹⁾, de beëindiging van de revisie der Apocryphen (10 Oct. 1635) en de melding aan de Staten Generaal. Tenslotte de mededeeling, dat hij meer zou hebben kunnen geven, maar dit voldoende acht. Hij meent dat Sibelius van alle brieven copieën heeft, hij heeft volstaan met het onderwerp er van kort aan te duiden.

¹⁾ Over de pestepidemie in dezen tijd te Leiden, vindt men o.a. gegevens bij Heringa, a. w., 160 vlgg. Ik voeg hieraan toe: Renesse schrijft onder de *opdracht* van dl VI van zijn manuscripten (Alg. Rijksarchief), „Geschreven den 29 September 1635 in Leyden alsser die weecke ter aerde gebrocht waren 1223 kisten doe de Gave Gods daer so regeerde”, Ook in Sibelius' *Historica Narratio*, dl III, p. 165 vlgg. merkwaardige mededeelingen over deze epidemie, die gedurende de heele revisie van het N.T. tallozen ten grave sleepte. (o.a. een uitvoerig „prophylacticum precum quo grassante Leydae peste, quotidie . . (?) cum meis domesticis usus fui.”)

REGULAE PRAECIPUAE
 quas sibi Revisores interpretationis
 Belgicae Novi Testamenti et Apocryphorum librorum

observandas $\frac{6}{16}$ die Novembris ac deinceps praescripserunt.

I. Ratio orthographiae Belgicae, Anno 1628 mense Julio, ab Interpretibus Testamenti, tum Veteris, Joanne Bogermanno, Wilhelmo Baudartio, Gersomo Bucero: tum Novi, et librorum Apocryphorum, Antonio Walaeo, Jacobo Rolando, Festo Hommio, concepta: ac Anno 1633 duodecimo et sequentibus aliquot mensis Julii diebus a Revisoribus Veteris Testamenti examinata, et alicubi potioribus suffragiis mutata, emendata, aucta, immunitare: (?) ¹⁾ Tandemque a Revisoribus Novi Testamenti relecta, relata, in trutina suspensa, ac paucis additis mutatisque et ad marginem istius rationis orthographiae notatis, approbata. (cujus apographum asserro) ²⁾ in revisione hac Novi Testamenti et apocryphorum librorum observabitur.

II. In argumentis singulorum capitum Novi Testamenti numerus versuum capitum unionique membro praeponatur.

III. Ubi lector ad antecedentia remittitur, usurpetur vox *hiervoor*: ubi ad sequentia *hierna*: loco vocularum *boven* et *onder*.

IV. *N.* hoc *Namelyck*, nimirum, nempe, ponatur pro *T. W.*, h. e. *te weten*, q. d. puta.

V. Verba quae ad supplendum hiantis textus sensum adjunguntur, non sunt uncinulis includenda, sed tantum alio caractere in textu exprimenda: tum ut a verbis contextus melius dignosci possint, tum ne nimium graventur typographi: tum ne uncinuli cum parenthesibus confundantur.

VI ³⁾ Ex Apocryphis libris non sunt citanda loca parallela: si quae ad historiam faciant, in annotationibus notanda: sicut alicubi Josephus, Plinius, Eusebius, alii, alligantur.

VII. Inter Graecos codices Novi Testamenti Revisores secuti sunt Theodori Bezae codicem correctissimum, nisi certis rationibus probari posset, necessario aliam accuratiorem editionem esse alicubi sequendam.

VIII. Ubi in Graeco est $\tau\alpha\upsilon\tau\alpha$, $\alpha\upsilon\tau\alpha$, $\tau\alpha\ \pi\alpha\nu\tau\alpha$, vertendum absque

¹⁾ Ik kan hier niet anders lezen, al geeft 't geen zin.

²⁾ Niet aanwezig in deel I en II der Historica Narratio, waaraan deze Regulae ontleend zijn.

³⁾ In het hs. verkeerdelyk V genummerd. De fout herhaalt zich in de volgende nummers: VI, VII, enz.

subductione, *dese, die, alle dingen*: ubi de aliis rebus agitur, alio caractere exprimendum *dingen*. confer Act. 14. 15.

IX. Παντες, non *allerley*, sed *alle* passim vertendum, ubi et quando commode fieri potest.

X. In *daer se*, et *'t*, non sunt virgula subducenda *se* et *'t*.

XI. In omnibus temporibus et modis verbi substantivi esse ubi illud deest, et suppletur, alio non est exprimendum caractere, nisi dubium gignat sensum.

XII. *Ende daer is*, an in ejusmodi locutione et aliis, *daer* omittendum sit, arbitrio interpretum permittitur.

XIII. *Ende* ubi ad participii interpretationem et expressionem adhibetur et suppletur, alio non est exprimendum caractere.

XIV. Diversa verborum et rerum Graecarum lectio atque interpretatio, alio caractere in margine est exprimenda.

XV. In temporum praesertim aoristorum pro imperfecto permutatione curiositas vitanda est, nisi textus diserte et necessario, distinctionem requirat.

XVI. Quando in Graeco est προσερχεσθαι, ac in aliis vocibus haec praepositio προσ adhibetur, tunc *hcm*, quod suppletur, aliis non est typis exprimendum, nisi sensum gignat dubium.

XVII. Non nisi summa urgente necessitate, variae lectiones in margine sunt annotandae.

XVIII. Voces Angelus, Diabolus, Prophetae, Evangelistae, Apostoli, majusculis scribantur literis, ubi propria sunt nomina.

XIX. In voce *Heere*, Deo tributa, *H.* scribatur litera majuscula, reliquae literae minusculo caractere.

XX. *Daerom* pro *dan, nu*, arbitrarium est.

XXI. An *het*, ubi suppletur, alio sit caractere exprimendum . . . ¹⁾ arbitrarium esse.

XXII. Majusculae literae, et distinctiones commatum punctorumque arbitrio interpretum committuntur; nisi sensum mutant, vel illi incommodent.

XXIII. Ubi una eademque historia vel sententia a duobus, tribus quatuorve Evangelistis iisdem Graecis verbis describitur, in Versione Belgica eadem quoque verba retinenda.

XXIV. Variae diversaeque interpretationes et explicationes rei et sententiae unius et ejusdem non debent esse contrariae, nec antecedentibus aut consequentibus ceu (?) sacrae scripturae atque analogiae fidei repugnare Neque enim Scriptura est ita et non.

¹⁾ Ik lees hier neini, dat echter geen zin geeft.

P. C. HOOFT,

Waernemingen op de
Hollandsche Tael.

WAERNEMINGEN OP DE HOLLANDSCHE TAEI,
t'Zamengesteld door Pr. Csz. Hoofd.

- I. T E schijnt den Zin te stijven; gelijk T E ZEER, *nimis*, T E VEEL, *nimum*: maer waerom zeidtmē voor *eo magis* DIES T E MEER in plaets van DIES MEER? misschien om dat DIES MEER zoude schijnen *ejus plus*.
2. IK HEB 'T V A N D O E N schijnt IK HEB T E D O E N VAN HET oft VAN DAT.
3. H Y W A S M Y G E V O L G H T, en H Y W A S G E V O L G H T VAN M Y.
4. G A A T U W E S W E E G H S.
5. W a e r o m z e i d t m e n H Y B E G E E R T T E H E B B E N, en H Y W I L H E B B E N zonder T E?
6. 'S N A G T S, 'S D A A G H S, S T O R M E N D E R H A N D T, G O E D E S M O E D S, 'S A V O N D S, 'S M O R G H E N S, H E E L E S H O O F T S, O N V E R R I C H T E R B O O D S C H A P, d e e z e *Genityven* d o e n b i j o n s, 't g e e n d e *Ablatyven* b y d e L a t y n e n d o e n. M Y N S O O R D E E L S, M Y N S B E D U N K E N S.
7. A L L E, Z E L V E, h o e z a l m e n z e s t e l l e n, a l s z y a c h t e r e e n *Nomen* s t a e n? Z I C H Z E L F, o f t Z I C H Z E L V E? Z Y A L L E o f t Z Y A L? *Hubert* m e e n t d a t 'e r g e e n k e u r a e n i s, e n d e 't e e n z o g o e d t a l s 't a n d e r; m a e r B E I D E k a n n i e t z o n d e r *declineren* g e s t e l t w o r d e n; g e l i j k Z Y B E I D E, H U N B E I D E N; Z Y A L L E D R I E z e i t m e n; m a e r h i e r w o r d A L L E *gedeclineert*, o m d a t h e t v o o r 't *Nomen* D R I E s t a e t.
8. E E N R A E Z E N D M E N S C H z e i d t m e n; e n d e E E N M E N S C H R A E Z E N D E V A N O N G E D U L D T; t e n t e g e n d e e l e, H E T S N E L L E P A E R D T, e n d e H E T P A E R D T, S N E L I N 'T L O O P E N.
9. A L v o o r 't A r t i k e l s c h i j n t n i e t *gedeclineert* t e w i l l e n z i j n, w a n t H Y D E E D A L L E D E N A R B E I D T w o r d n i e t g e z e i d t, m a e r H Y D E E D A L D E N A R B E I D T; d o g 't s c h i j n t d a t d e *Pronomina* v e r e i j s s c h e n, d a t A L, w e n 't d a e r a c h t e r s t a e t, *gedeclineert* w o r d e, g e l i j k H Y G A F 'T O N S A L L E N, H U N A L L E N; o o k z o u d e A L, a c h t e r s t a e n d e, d u i s t e r h e i t g e e v e n, e n m o g h e n *omne* s c h y n e n t e b e t e k e n e n.
10. E E N M A N G O E D T O M B E V E C H T E N i s g o e d t o m b e v o c h t e n t e w o r d e n. E E N M A N G O E D T O M T E B E V E C H T E N i s g o e d t o m e e n e n a n d r e n t e b e v e c h t e n. M a e r E E N M A N G O E D T T E B E V E C H T E N d u n k t m y z e k e r s t o m 't o n d e r s c h e i d t t u s s c h e n 't *Actyf & Passyf* u i t t e d r u k k e n, e n d e n i e t d a n *Passive* t e k u n n e n v e r s t a e n w o r d e n.
- II. D E G E E N E o f t D E G E E N E N i n *Plurali*, w a t i s b e t e r? m i j d u n k t D E G E E N E N, V E E L E N, A N D E R E N, *quasi Substantive*.

Pag.:
(1).

Pag.:
(2).

12. Als een *Substantyf* achter een ander *Substantyf* komt in *casu obliquo*, zal men 't laetste in *eodem casu* stellen, oft *ongedeclineert* laeten, gelijk de achterstaende *Adjectiven*? bij exempel, HY HAD HET GELEERT ONDER DEN PRINS, EENEN DAPPEREN OORLOOGHS MAN? oft EEN DAPPER OORLOGS MAN?

Pag.:
(3).

13. Men zeidt DAT GESCHAGH DEN NEGENDEN VAN ZO O-M E R M A E N T; *subaudi* op. Vraghe oft niet beter waer te zeggen, TEN NEGHENDEN? dewijl men zeidt, TEN ZELVEN DAEGHE, TER ZELVE STONDE, TER ZELFSTE UIRE, etc., oft DES NEGHENDEN, gelijk DES ANDREN DAEGHS.

14. Een *Adjectyf* staende achter een *Substantyf* wil niet *gedeclineert* wezen, wanneer daer op word verstaen Z Y N D E: gelijk EEN VORST M A G H T I G H VAN GELDE; 't welk zo veel is, als EEN VORST ZYNDE M A G H T I G H VAN GELDE: EEN' VROUW GROOT VAN VERMOGHEN, hier zouw niet passen GROOTE VAN VERMOGHEN te zeggen: maer als men zeidt KONINGEN ZYN GEWOON ZOO TE HANDELEN, MAGTIGE EN ZWAKKE; zo wort daer op niet verstaen ZYNDE, maer 't voorgegaen *Substantyf* KONINGEN oft het *Artikel* DE, ende in zulken geval moet het *Adjectyf* *gedeclineert* worden.

15. KONSTE, JONSTE, BEEDE, REEDE, ZEEDE, STEEDE, VREEZE, ANGSTE, ZORGHE, KOUDE, HITTE, ELLENDE, EERE, SCHANDE, PEEZE, BEEZE, VRAAGHE, WAAGE, KLAGHTE, PYNE, WOESTYNE, SPYZE, HAAVE, GROOTTE, MOOTE, SLANGE.

Naemen toelatende de E in den Noemer van 't enkel getal zijn van vrouwelijk geslacht.

Pag.:
(4).

16. EEN VOORTVAEREND MAN, EEN MAN VOORTVAERENDE VAN AERDT, Liever een MAN VOORTVAEREND VAN AERDT; om dat VOORTVAEREND hier geen *Participium* is, maer *Nomen*.

17. BUITEN SCHEUTS, BENEDEN DER HANDT: de achterstaende *Genityf* *Fæminyn* lydt hier de s in 't achterste van SCHEUTS zonder *Artikel*. Nochtans zeidtmen BINNEN'S KAMERS, hoewel KAMER *Fæminin* schijnt. Doch wij hebben veele *communia nomina*, ende dit moght 'er een af zijn.

18. Merkt, dat men zeidt S T O R M E N D E R H A N D T, 't welk een *Comparatyf* schijnt.

19. IK ACHT, *æstimo*; IK SCHUT, *arceo*; IK SCHUD, *quatio* oft' *quatior*; IK SPAT, en diergelijke *Verba* in *T* en *D*, zoo men ze laet zonder E, zijn te onderscheiden 't *Præsens* van 't *Imperfecto*, IK ACHE, IK SCHUTTE, IK SCHUDDE, *æstimabam*, *arcebam*, *quatiebam* oft *quatiebar*. Anders zijn ze niet te onderscheiden: want al schrijft men *duplex* TT in ACHTE *æstimabam*, in S C H U T T E *arcebam*, 't geluit blijft het

zelfste, en in SCHUTTE en SCHUDDE is in *Præsenti* reets *duplex* TT en DD; zulx het ook in 't schrijven geen onderscheidt ontfangt. Evenwel, al is 't dat men met deze woorden te laten zonder E, in *prima persona, singulari numero, tempore præsentis*, het onderscheidt vindt tussen 't *Præsens* ende *Imperfectum Præteritum*, de *prima Persona* in *Plurali Præsentis* is nochtans niet te onderscheiden van *prima Pluralis numeri in tempore Præterito Imperfecto*; want men zeidt in *Præsenti Plurali* WY ACHTEN, SCHUTTEN, SCHUDDEN, *æstimamus, arcemus, quatimus* oft *quatimur*, ende desgelyx in *Præterito Imperfecto* WY ACHTTEN, SCHUTTEN, SCHUDDEN, *æstimabamus, arcēbamus, quatēbamus*, oft' *quatēbamur*.

Pag.:
(5).

20. ZY STELDEN H E M OP 'T STADTHUIS, ENDE WACHT BY: hier is H E M eerst *Accusatyf*, daer na *Datyf*, mag dit bestaen?

21. 'T LEED NIET LANG AEN, OFT ZY QUAEMEN, anders OFT ZY EN QUAEMEN: wat is beter? 't eerste.

22. TE EENEN, TE TWEEN, TE DRIEN, etc, in plaets van TE EENEN UIRE, TE TWEEDEN UIRE, TE DRIEDEN UIRE, etc. oft misschien is TE TWEEN gezeidt *per Syncopen*, namelijk, dat men uit TE TWEE UIREN de Letters U I R wegneemt; als dit zoo waere, dan moest men schrijven voor TE EENEN UIRE, niet TE EENEN; maer TE EENE; als men UIRE in *fœminino* neemt; maer in *neutro* is TE EENEN *subaudito* UIRE goedt. TUSSCHEN TWEEN ZITTEN, dit schijnt ook *per Syncopen* gezeidt, voor TUSSCHEN TWEE PARTHYEN ZITTEN.

23. Wy zeggen HADDE IK WILLEN GAEN, HADDE IK KUNNEN KOOMEN. Hier staen de *Infinitiven* WILLEN en KUNNEN voor *Participien* GEWILT en GEKONNEN. De gewoonte heeft dit ingevoerd. Maer HADDE IK BEGINNEN TE GAEN oft BEGEEREN TE GAEN, deught niet; en men moet zeggen HADDE IK BEGONNEN oft BEGOST TE GAEN, ende HADDE IK BEGEERT TE GAEN.

24. Als 't *Adjectyf* zig gedraegt tot een voorgaen *Substantyf*, zo hoeft het niet *Substantivè* gestelt te werden. Ik zoude nijghen om nemmer *Adjectiven Substantivè* te stellen, maer 't zouw haperen in de woorden RECHTSGELEERDE, OVERSTE, en diergelijke, die in *Singulaer* en *Plurael* alleens zouden komen: gelijk DE RECHTSGELEERDE, DE OVERSTE zouden zoo wel *Nominatif Plurael* zijn als *Singulaer*.

Pag.:
(6).

25. Merkwaardigh dunkt mij 't geen ik in een oud Manuscript gevonden heb, te weeten in een' Rijme van 't leven van CHRISTUS; daer wort gezeidt:

Pag.:
(7).

*Menighe Rijme zoo is gemaekt,
Die ter ziele luttel smaekt.*

Hier stelt de Dichter voor *Artikel* in *Datif Fœminyn* TER, als men

nu in *Datij masculin* TEN stelde, zo waer daer onderscheidt tussen den *Datyf* en *Accusatyf* gevonden in *Masculy*n en *Fæminyn*; maer in *Neutro* zouw 't niet gaen: want, TEN HUYZE, zouw *locum* betekenen.

26. Zoo men de *Adjectiven*, als 'er geen *Substantyf* bijstaet, *Substantivè* stelt, zo valt men in deze zwaarigheid, dat in *Plurali* geen onderscheit van *Genus* is; want *declinerende* 't woord VROOME als *Substantyf*, zoude men zeggen, DE VROOMEN in *Nominativo Plurali* zoo wel van VROUWEN als VAN MANNEN, desgelijks in de andre *casibus Pluralis numeri*, 't welck een groot misquaem waere. Daerom dunkt mij best de *Adjectiven*, als zij zonder *Substantiven* staen, te *declineren* als oft 'er de *Substantiven* bijstonden, aldus,

<i>Singulariter Masculinè</i>		<i>Pluraliter.</i>
DE VROOME		DE VROOME.
DES VROOMEN		DER VROOME.
DEN VROOME.	Deze <i>Datyf</i> & <i>Ablatyf</i> VROOME	DEN VROOMEN.
DEN VROOMEN.	vind ik best, ook als'er de <i>Sub-</i>	DE VROOME.
O VROOME	<i>stantiven</i> bijstaen, ziet hier op	O VROOME.
DEN VROOME	<i>pagina's</i> 10, 11, 15.	DE VROOME.
<i>Singulariter Masculinè</i>		<i>Pluraliter.</i>
EEN VROOM	verstaet MAN, oft VROOME	DE VROOME.
	verstaet LEEUW.	
EENS VROOMEN.		DER VROOME.
EENEN VROOME.		DEN VROMEN.
EENEN VROOMEN.		DE VROOME.
O VROOME.		O VROOME.
EENEN VROOMEN.		DE VROOME.
<i>Singulariter Fæmininè</i>		<i>Pluraliter.</i>
DE VROOME.		DE VROOME.
DER VROOME.		DER VROOME.
DER VROOME.		DER VROOME.
DE VROOME.		DE VROOME.
O VROOME.		O VROOME.
DE VROOME.		DE VROOME.
<i>Singulariter Fæmininè</i>		<i>Pluraliter.</i>
EENE VROOME.		DE VROOME.
EENER VROOME.		DER VROOME.
EENER VROOME.		DER VROOME.
EENE VROOME.		DE VROOME.
O VROOME.		O VROOME.
EENE VROOME.		DE VROOME.

Pag.:
(8).

27. HY GAF GEIRNE DEN GOEDEN: dit is beide, *dabat libenter bonum*,

subintellige Virum, ende *dabat libenter bonis*, *subintellige Viris*. Dit zie ik niet te helpen dan dus, HY GAF GEIRNE DEN GOEDE, *dabat libenter bono*, *subintellige Viro*, en HY GAF GEIRNE AEN DE GOEDE, verstaet MANNEN: nu kan dit laetste ook van *Vrouwen* verstaen worden: doch die twijfel is wegh te neemen met op het voorgaende *Substantyf* te zien, en als 'er dat *Substantyf* niet waere, zoude nodig schijnen te stellen, AEN DE GOEDEN, *Substantivè*.

28. Men zeidt EEN VROOM MAN, EEN MAGHTIGH KONINGH, EEN KONSTIGH SCHILDER; maer EEN STERKE LEEUW, EEN WILDE STIER, EEN FELLE WOLF, EEN WITTE HONDT, EEN VETTE OS, EEN LANGE BRIEF, EEN HOOGHE STAET, EEN GROOTE GRUWEL, &c., Vraeghe, dewijl de voorgaende woorden alle in *Ablativo* DEN hebben, en overzulk *Masculyn* zijn, wat reghel men geven kan, om de *Substantyven*, die VROOM, MAGHTIGH, KONSTIG ende gelijke *Adjectiven* zonder *E* in 't leste vereischen, te onderscheiden van de *Substantiven* die 't *Adjectyf* met een *E* vereischen?

Pag.:
(9).

29. Men zoude mogen stellen, dat alleen de *Substantiven* die eenighen menschelijken persoon beteekenen, de *E* in 't *Adjectyf* op 't letst niet lijden willen, en dat andere *Masculynen* die geenen menschlijken persoon betekenen, de *E* in 't letst van 't voorgaende *Adjectyf* vereischen. Maer hier tegens strijdt, datmen zeidt EEN RYKE BOER, EEN GAEUWE DIEF, doch men zoude moghen zeggen, dat men behoort te stellen EEN RYK BOER, en dat EEN GAEUWE DIEF moet genomen worden voor een Laschwoord, ende geschreven aldus, GAEUWE-DIEF zonder open tussen GAEUWE ende DIEF; gelijk EEN BLINDEMAN, want anders zeidt men een BLINDMAN.¹⁾ Maer men zeidt EEN JONGE, EEN GROOTE ZOON; ende nemmer EEN GROOT, EEN JONG ZOON: desgelijks EEN BEQUAEME BODE, niet BEQUAEM BODE. Doch om reghel te maeken, moghte men invoeren te zeggen EEN JONG ZOON, EEN BEQUAEM BODE. *Hubert* acht het eevenveel oft men zeidt HET GROOT HUYS, HET STERK PAERDT, oft HET GROOTE HUYS, HET STERKE PAERDT, maer ik achte dat men zeggen moet HET GROOTE HUYS, HET STERKE PAERDT. Vast gaet altoos dat men moet zeggen EEN STERK PAERDT, EEN GROOT HUYS.

Singulariter Neutrè

HET VROOME.
DES VROOMEN.
HET VROOME oft DEN VROOME.
HET VROOME.
O VROOME.

Pluraliter.

DE VROOME.
DER VROOME.
DEN VROOMEN.
DE VROOME.
O VROOME.

Pag.:
(10).

¹⁾ Drukfout voor BLIND MAN.

HET VROOME oft DEN VROOMEN.	DE VROOME.
<i>Singulariter Neutrè</i>	<i>Pluraliter.</i>
EEN VROOM, verstaet WYF.	DE VROOME.
EENS VROOMEN.	DER VROOME.
EEN VROOM oft EENEN VROOME.	DEN VROOMEN.
EEN VROOM.	DE VROOME.
O VROOME.	O VROOME.
EEN VROOM oft EENEN VROOMEN.	DE VROOME.

30. Dit *Declineren* schijnt het meeste onderscheit *in Casu* et *Numero* te maken. Maer 't heeft dit misquaem, dat als men in *Veirs* oft anders, daer 't pas geeft, het *Artikel* verbij wil gaen, men den *Datyf Singulaer* niet kan onderscheiden van den *Nominatyf* ende *Vocatyf in Singulaer Masculin*, nochte van eenighe van de *Casubus* in 't *Singulaer Fæminin*, nochte van d'andre *casubus* als voor *Datyf & Ablatyf in Singulari neutro* DEN oft EENEN staet; bij exempel, zegt in Duitsch *dabam hoc forti viro* IK GAF DAT VROOME MAN. Dit VROOME kan van den *Nominatyf* en *Vocatyf* niet onderscheijden worden. Maekt het opschrift van eenen Brief: *honorifico Domino*, ERNFESTE HEERE, dit ERNFESTE kan zo wel voor *Vocatyf* als voor *Datyf* genomen worden. Maer dit misquaem is klein, en kan met bystellen van 't *Artikel* geholpen worden. Daer en tegen zoo wij in *Dativo Singulari* stellen DEN VROOMEN, zoo kan de *Datyf Singularis* niet onderscheijden worden van den *Datyf Plurael*; bij exempel; daer van goede en quaede personen gesproken wort, ende men zeidt daer nae HY GAF 'T DEN GOEDEN, dit is zo wel *bonis* als *bono*. DEN VROOMEN MANNE oft MAN hebben wij in *Dativo Singulari* aengenoomen, en ik verscheel in dezen *Dativo* alleen van d'aengenome *Declinatie*.

Pag.:
(11).

31. HY declineren wij dus.

Sing: *Plur:*

HY.	ZY.	Mij zoude best dunken den <i>Datyf</i> te maken HUN ¹⁾
ZYNS.	HUNNER.	in <i>Singulari</i> om hem te onderscheiden van den
HUM.	HUN.	<i>Accusatyf ejusdem numeri</i> , 't waer ook misschien
HEM.	HEN.	beter in <i>Ablativo Singulari</i> te zeggen HUM, en
O.	O.	zouden aldus de <i>Datyf & Ablatyf Singulaer</i>
HEM.	HUN.	ietwes sweemen na de <i>Pluraelen</i> .

Pag.:
(12).

32. 't Luidt wel wat ongewoonlijk te zeggen, HY DEED DIEN DOORLUCHTIGHE HUYZE GROOTEN DIENST, DEN EERBAERE WYVE VEEL VERDRIETS, nochtans schijnt het nutter zich hier toe te gewennen, dan de *Dativen Singulaer & Plurael* te vermengen, gelijk gebeuren moet, als men het *Adjectyf* zonder *Sub-*

¹⁾ Drukfout voor HUM (zie de noot).

stantyf stelt; ende men kan zeggen AEN DAT DOORLUCHTIGH HUIS.

33. DE EENE DEDEN DIT, D'ANDRE DEDEN DAT zeggen wij; als men nu zeidt HY GAF HET DEN EENEN ende BENAM 'T DEN ANDEREN voor *uni* et *alteri*, zoo kan 't al zoo wel in *Plurali* als in *Singulari* verstaen worden; waer over te bezien staet oft niet beter waer te zeggen HY GAF HET DEN EENE, ende BENAM HET DEN ANDERE in *Singulari*, oft als wij willen de *N* in *Dativo Singulari* behouden, zoo zouden wij om 't onderscheidt te maken, benodigt zijn te zeggen, daer die twijffelachtigheidt voorvalt, AEN DEN EENEN, AEN DEN ANDEREN in *Singulari*; AEN DE EENE, AEN DE ANDERE in *Plurali*. Hier zouw dan weder in *Plurali* geen onderscheidt van *Genus* wezen, ende derhalven wel gezeidt dienen AEN DE EENEN, AEN DE ANDEREN, als wordende *Substantivè* gestelt, gelijk men ook in de *Nominativen* beide *Singulaer* en *Plurael* zoude moghen zeggen, *Substantivè*, DE EEN EN DE ANDER, DE EENEN EN DE ANDREN. Maer dit diende ons niet voorts te leiden tot alle de *Adjectiven Substantivè* te stellen, als 'er geen *Substantif* bijstaet, want zoo doende zouden wij vallen in het misquaem aangewezen *pag: 7*, te weeten dat men van *Fæmininen* in *Plurali* zoude zeggen DE VROOMEN; 't welk onlijdelijk schijnt.

34. De *Fæmininen* willen geen DES in *Genitivo* lijden, noghte ander *Adjectyf* uitgaende in ES; want men zeidt niet DE LIEFDE DES MOEDERS, 'T LOFDES DEUGHDS, DE WELVAERT DES STADS, maer DE LIEFDE DER MOEDER, EENER MOEDER, MYNER MOEDER: 'T LOFDER DEUGHDE, DE WELVAERT DER STADT. nochtans, als het *Substantyf Fæminyn in Genitivo* achter staet, zonder *Artykel* oft ander *Adjectyf*, zoo lydt het de S; gelijk, VEEL ZORGHES, MEER VREUGHDS, VOL DROEFHEITS. Desgelijx als het *Substantyf Fæminyn* voorstaet zonder *Artikel* oft *Adjectyf*, lijdt het de S; gelijk DEUGHDS LOF, MOEDERS GOEDT, STADS WELVAERT, jae men zeidt ZYN MOEDERS GOEDT, zonder de S in 't *Adjectyf* uit te drukken: dog kan men denken dat dit *Adjectif neutrum* is, gevoeght met het Laschwoordt MOEDERSGOEDT.

35. Maer als men zeidt (gelijk men zeidt bij wijlen) ZYN' MAJESTEITS MEENING, hier kan MAJESTEITS MEENING geen Laschwoordt zijn. Waer over schijnt, dat men neemen moet, dat de *Substantiven Fæminyn in Genitivo*, als zij voor een ander *Substantyf* staen, ook 't *Artikel* oft ander *Adjectyf* voor zich lijden, zonder uitdrukken van de S. *Hubert* evenwel heeft liever te zeggen ZYNER MOEDER GOEDT, ZYNER MAJESTEIT MEENING; 't welk ons nochtans zeer ongewoon is; ende schijnt draaghlijker het *Adjectyf*, dat voor 't *Substantyf in Genitivo*

Pag.:
(14).

gaet, als de *Genityf* van een ander *Substantyf* gevolgt wort, niet te *declineren*; maer te zeggen Z Y N' oft Z Y N E MAJESTEITS MEENING, Z Y N' oft Z Y N E VROUWS MIDDELEN: gelyk wy zeggen K O N I N G H E N R I X A E N S L A E G H E N , A L E X A N D E R D E G R O O T S T O G T E N : S A N T E M A R Y S K E R K : te zeggen O N Z E R V R O U W E N K E R K magh niet bestaen, alzoo V R O U W E N *Plurael* is.

36. Zo men stelt in *Dativo* D E N E E N E . Hoe zullen wij 't dan maeken met dit woort, als 't zonder *Artikel* staen moet? gelyk *dabat hoc uni captivorum*. H Y G A F D A T E E N E D E R G E V A N G E N E N . Hier kan men niet onderscheiden oft' E E N E *Masculy*n oft *Faeminy*n is: Doch deze vermenging van *Genus* is van kleen belang; en de Latijnen zeggen ook *uni* et *alteri* in *utroque genere*.

37. Hoe zullen wij E E N , *articulum*, ende E E N , *numerus*, onderscheiden? Misschien met bovenstelling van den *accent*, te weeten boven het *Artikel* den *accentum gravem* te zetten, E E N M A N , boven 't E E N *numerus acutum*, den *accentum*, aldus E E N M A N H E E F T A L D A T G E D A E N . Op gelyke manier zouw men kunnen onderscheidt maeken tussen O N D E R H O U D E N *sustentare*, ende O N D E R H O U D E N *oppressum tenere*; ende diergelyke woorden die door den *accent* hunne beteekening veranderen; O M Z I E N *circumspicere*, O M Z I E N *ad videndum*.

Pag.:
(15).

38. Vraaghe, dewijl de rest der *declinatie*, die reeds aengenomen schijnt, met de mijne overeenkomt, oft niet beter waere die zoo te laeten, ende mede in *Dativo Masculino* et *Neutro Singulari* te stellen D E N V R O O M E N M A N oft M A N N E , D E N H U Y Z E ; maer als men den *Datyf Adjectyf* zonder *Substantyf* bezigt in *Singulari*, denzelven dan te stellen D E N V R O O M E ; waer mede de twijffel tussen den *Datyf Singular* en *Plurael* zoude voorgekomen worden, dan diende men in *Ablativo* ook wel te stellen V A N D E N V R O O M E .

39. E E N O V E R S T E , E E N R E C H T S G E L E E R D E , E E N A R M E , ende diergelyke *Adjectiven Substantivè* gestelt, declineer ik dus.

*Singulariter.**Pluraliter.*

E E N O V E R S T E .

D E O V E R S T E N .

E E N S O V E R S T E N .

D E R O V E R S T E N .

E E N E N O V E R S T E .

D E N O V E R S T E N .

E E N E N O V E R S T E .

D E O V E R S T E N .

O O V E R S T E .

O O V E R S T E N .

V A N ofte I N E E N E N O V E R S T E .

I N ofte V A N D E O V E R S T E N .

40. Y G H E L Y K declineer ik dus:

Singulariter.

Y G H E L Y K .

Y G H E L Y K S .

YGHELYKE. Vraghe of men in *Dativo* zal stellen YGHE-
 YGHELYKEN. LYKEN? schijnt jae: als 'er geen *Artikel*
 YGHELYK. voorstaet
 YGHELYKEN.

41. D,EEN: D'ANDER: *declineer* ik aldus, als 't alleen staet:
Singulariter. *Pluraliter.*

D'EEN:	D'ANDER.	DE EENEN:	DE ANDREN.
DES EENEN:	DES ANDREN.	DER EENEN:	DER ANDREN.
DEN EENE:	DEN ANDRE.	DEN EENEN:	DEN ANDREN.
DEN EENEN:	DEN ANDREN.	DE EENEN:	DE ANDREN.
oft DEN EEN: DEN ANDER.			
EEN:	ANDER.	EENEN:	ANDEREN.
DEN EENEN:	DEN ANDREN.	DE EENEN:	DE ANDEREN.
ofte DEN EENE: DEN ANDRE.			

Maer zonder *Artikel* schijnt de *N* in *Dativo Singulari* vereischt, als 'T MOGHT G E E N E N VAN BEIDE BEUREN.

42. Vraghe oft men in *Accusativo* en *Ablativo* zal stellen DEN OVERSTEN? ik achte neen: want als men dit dede, zoude men schynen *Adjectivè* te *Declineren*, ende alzo ook moeten in *Dativo* stellen DEN OVERSTEN, 't welk den *Datyf Singulaer* zouw vermengen met den *Datyf Plurael*. Dit aldus vastgesteld zijnde, dat men OVERSTE moet zetten in *Datyf*, *Accusatyf*, en *Ablatyf*, DEN OVERSTE, zo komt in bedenken, dat dit zeer verschillen zal van het *declineren* der andre *Adjectiven* die *Substantivè* gestelt worden, want op de voorgaende zijde stel ik DEN ANDREN in *Accusativo* ende *Ablativo*. Ende te stellen in *Accusativo* ende *Ablativo* DEN ANDRE dunkt mij wat hard: ende 't zelve zouw moeten volghen met DEN EENE.

Pag.:
(16).

Zoo men nu deze namen wil neemen voor *Adjectiven* alleen gestelt oft 'er de *Substantiven* bystonden, gelijk Pag: 7. daer alleenlijk in *Dativo* word gestelt DEN VROOME in plaets van DEN VROOMEN, zo blijft hier echter geschil in *Nominativo*, want Pag. 7. staet DE VROOME en hier zoude koomen DE EEN, DE ANDER, niet DE EENE, DE ANDRE: doch men moght hier af een *exceptie* maeken.

43. TWEE DIEREN BESTREDEN E L K A N D E R: hier is ELKANDER *Accusatif neutrius generis*. VEELE DIEREN BESTREDEN E L K A N D R E N, hier is ELKANDREN *Accusatyf Plurael neutrius generis*.

TWEE MANNEN BESTREDEN E L K A N D E R: hier is ELKANDER *Accusatyf Singulaer Masculini generis*. DE GRIEKEN EN DE PERSEN BESTREEDEN E L K A N D E R E N; hier is ELKANDEREN, *Accusatyf Plurael Masculini generis*.

Pag.:
(17).

TWEE VROUWEN BESCHOLDEN E L K A N D R E: hier is ELKANDRE

Accusatyf Singulaer Fæminini generis. VEELE VROUWEN BESCHOLDEN ELKANDERE: hier is ELKANDERE *Accusatif Plurael Fæminini generis.* Dit in *Fæminyn* maekt hier geen twijfelzinnigheid, om datter 't *Substantyf* voorstaet.

Pag.:
(18).

44. DEZELVE *declineer* ik gelijk d'andere *Adjectiven*, en als het zonder *Substantyf* staet, zoude stellen in *Dativo Singulari Masculino* DEN ZELVE, in *Dativo Singulari Fæminino* DER ZELVE, in *Dativo Singulari neutro* DEN ZELVE: in *Dativo Plurali Masculino* DENZELVEN, in *Dativo Plurali Fæminino* DERZELVE; alwaer te bemerken valt, dat deze *Datyf Plurael Fæminyn* niet te onderscheiden is van den *Datyf Fæminyn Singulaer*; jae al zet men daer AEN voor, het blijft in *Singulaer & Plurael* alleens: bij exempel AEN DEZELVE in *Dat: Sing:* ende AEN DEZELVE in *Dat: Plur:* zulk hier aen geen helpen schijnt: voorts in *Dativo Neut: Singul:* stel ik DEN ZELVE, in *Dativo Plurali Neutro* DEN ZELVEN. Evenwel de voorgange *substantyf* van eene oft meer Vrouwen neemt den twijffel weg.

45. Wij zeggen DE GOEDE MAN, DEZE MAN, D'ANDRE MAN: nochtans schijnt zonder *Substantyf* wel gezeidt DEEZ, D'ANDER.

D'ANDER staende zonder *Substantyf* kan bequaemelijk in *Dativo Singulari* hebben DEN ANDRE. Maer DEEZ' hoe zal men 't in *Dativo Singulari* stellen? zoo men den voet wil volgen van *Pag: 15*; daer gezeidt word in *Dativo Adjectivo Singularis*, zonder *Substantyf*, DEN VROOME, zoo moet men den *Datyf Singulaer* van DEEZ', als hij zonder *Substantyf* staet, maeken DEEZE; gelijk HY GAF 'T DEEZE: waer door de *Datyf Singulaer Masculyn* gemeen wort met den *Datyf Singulaer Fæminyn*, 't welk den Latijnen ook gebeurt met *huic*; maer hij word ook gemeen met den *Datyf Plur: Fæminyn*, want als men van Vrouwen gesproken heeft, men zouw moeten zeggen HY GAF 'T DEEZE: dog de voorgange *Substantyf* neemt de twijffel wegh. Zoo men zeggen wilde DEZEN in *Dativo Singul: Mascul:* dat zoude te zeer verscheelen van den voet van *Pag: 15*. daer gezeidt word DEN VROOME in *Dativo Singul: Masculino*.

Maer men zoude moghen het *Demonstratyf* DEEZ' neemen gelijk het *Demonstratyf* DIE, 't welk DIEN heeft in *Dat: Singul: Mascul:*, ende, zoo men wil, ook in *Neutro*; ende, ten aenzien van zulk moghen in *Dativo Sing: Mascul:* ende *Neutro* zeggen DEZEN.

Pag.:
(19).

46. Vraeghe oft men zeggen moet HY GAF ZICH OVER BEHOUDENS LYFSENGOEDS, gelijk men zeidt VECHTENDERHANDT, GOEDES MOEDS, in *Genitivo*, voor MET VECHTENDE HANDT, IN GOEDEN MOEDE: dan oft men ook zeggen magh BEHOUDENS LYFEN GOEDT, zulk BEHOUDENS *gerundium* zij, *servando*. Altijds

men zeidt VOLGHENDS 'T BESPREK, alwaer VOLGHENDS *gerundium* is. Maer ik vinde geene andre *Gerundia* bij ons, want men zeydt niet DOENDES DAT (*faciendo illud*), SPREKENDS GROOTE DINGEN (*loquendo magna*), VERDRYVENDS DEN VYANDT (*pellendo hostem*). Wel zeidt men HY DEED HET WILLEND S: HY GAF 'T STILZWYGHENDS TE KENNEN. Maer hier dunken mij WILLEND S en STILZWYGHENDS *Adverbia* (*voluntariè, tacitè*). Boven BEHOUDENS en VOLGHENDS vind ik nogh GAENDS, KEERENDS, DOORGAENDS.

47. Men zeidt ZO GROOTEN MAN DEED ZULKS, hier is MAN *Nominatyf*, ende GROOTEN een andre *Casus*. Zommighen meenen, dat ZOO GROOTEN word gezeidt voor ZOO GROOT EEN. Maer men zoude moghen daer tegen meenen, dat men behoort te zeggen ZOO GROOTE MAN, gelijk DE GROOTE MAN; ende dat men alleenlijk GROOT moet zeggen als 'er EEN voorstaet. Doch men zeidt ZO GROOTEN VOLK, ende alhier te zeggen ZOO GROOTE VOLK gelijk HET GROOTE VOLK dunkt mij niet wel aenneemlijk; waer over ik mij liefst houden zouw aen de meening der eersten; te weeten dat het zijn moet ZO GROOT EEN MAN.

Pag.:
(20).

48. Wij zeggen LAET HEM BEWORDEN voor *begaen*; 'T ZAL U GEWORDEN, 'T IS MY GEWORDEN.

49. Men zeidt IK STA U DAT TOE. Is dit te nemen voor IK STA E U TOE (*ik voegh mij tot u*) NOOPENDE DAT? oft' heeft toestaen hier een' *active* beteekening, ende is gezeidt *concedo*?

50. ONS ALLEN, HUN ALLEN schijnt noodigh gezeidt: want te zeggen ONS AL, HUN AL, kan twijffel baeren, gelijk HY HEEFT HET ONS AL GEGEVEN. Dit kan verstaen worden, *dedit jam nobis, & dedit nobis omne*, in plaets van *dedit nobis omnibus*. Nochtans worden de *Adjectiven* als zij achter staen doorgaends niet *gedeclineert*; gelijk GODE, GOEDTEN WYS, MOET MEN 'T BESTE TOEVERTROUWEN: maer op dit GOED EN WYS word ZYNDE vestaen, ende is 't hier oft men zeide, GODE, ZYNDE GOEDTEN WYS: waer tegens op AL geen ZYNDE verstaen kan worden, alzo 't niet sluiten zoude te zeggen, HY HEEFT HET ONS, ZYNDE AL, GEGEEVEN.

51. Als AL voor 't *Artikel* gaet, acht ik dat het niet *gedeclineert* moet worden: gelijk AL DE WERELT, AL DE BURGHERS: hoewel 't van kleen belang schijnt, al stelde men ALLE DE WERELT, ALLE DE BURGHERS: doch schijnt dat men, om twijffel te schuwen, moet zeggen voor *dabat omnibus civibus*, HY GAF 'T ALLEN DEN BURGHEREN, en niet AL DEN BURGHEREN: want dit laetste kan verstaen worden, *dabat omne civibus*: beter waer HY GAF 'T ALLEN BURGHEREN, zonder *Artikel*: en in zulken geval, te weten zonder *Artikel*, moet AL, voorstaende, nootzaaklijk *gedeclineert worden*; gelijk ALLEN LUYDEN

Pag.:
(21).

in *Dativo*; ALLE LUYDEN in *Nominativo*, etc.

52. Maer zal men stellen AL HUNNE RECHTEN oft' ALLE HUNNE RECHTEN? mij dunkt dat hier kleene kleur aen is, als 'tgeen twijffel kan maeken. Naeder hier op denkende, bezin ik, dat het moet zijn ALLE HUNNE VRYDOMMEM oft RECHTEN, want H U N N E is geen *Artikel*; en men moet noodwendigh zeggen ALLE GOEDE GAVEN; waer by blykt dat HUNNE, zijnde een *Adjectyf*, het *declineren* van A L niet belet.

53. Tusschen 't *Præteritum Imperfectum*, *Præteritum Perfectum*, *Præteritum Plusquamperfectum*, ende *Aoristum* oft *Præteritum Prius* der Italianen, Françoisen en Spanjaerden, maek ik dit volghende onderscheidt.

Imperfectum wordt gezeidt van een zaek die verbij is op den tijdt als men daer af spreekt, maer noch in duir was blijvende op den tijdt waer van men spreekt: gelijk *amabam*, ik minde of was beminnende, *Io amava*, *j'aimois*.

Perfectum wordt gezeidt van een' zaek die verbij is, ten tijde als men 'er af spreekt, enkelijk ende zonder aenmerk van den tijdt wanneer zij nog in duir bleef; gelijk *amavi* ik heb gemint, *io ho amato*; *j'ay aimè*.

Pag.:
(22).

Plusquamperfectum wordt gezeidt van een' zaeke, die niet alleen verbij is op den tijdt als men daer af spreekt, maer ook al verbij was op den tijdt waer van men spreekt; gelijk *amaveram*: ik had gemint, *Io haveva amato*; *j'avois aimè*.

De *Aoristus* oft' *Præteritum Prius* der Italianen, Françoisen en Spanjaerden, wordt gezeidt van een' zaek, die verbij is ten tijde als men 'er af spreekt, ende ten tijde waer van men spreekt niet in duir bleef, maer verbij ging: gelijk *Io amai*, *Io feci*, *j'aymai*, *je fis*. De Latijnen, bij gebrek van 't *Præteritum Prius*, gebruiken 't *Præteritum Perfectum*; ende daer de Italianen en Françoisen zeggen *Alessandro prese molte citta*; *Alexandre prit beaucoup de villes*, zeggen de Latijnen *Alexander cæpit multas urbes*. Desgelijks daer de Italianen en Françoisen zeggen *Alessandro assedio Tyro*; *Alexandre assiegea Tyr*; daer zeggen de Latijnen *Alexander obsedit Tyrum*; oft zij gebruiken 't *Tempus Præsens*, gelijk *Alexander capit multas urbes*; *Alexander obsidet Tyrum*. Indien zij zeiden *Alexander obsidebat Tyrum*, zoo zoud' het een duiren in 't beleg betekenen; 't welk de Italiaenen en Françoisen niet willen zeggen met *Assedio* en *assiegea*; maer met dit *Præteritum Prius* verstaen zij dat hij gekoomen is *Tyrus* belegheren; zonder uit te willen drukken dat hij belegherende bleef; maer als zij zeggen *assediava*, *assiegeoit*, zo verstaen zij dat hij bleef belegherende. Daerom zeggen dezelve Italianen *mentre ch'egli assediava*;

Pag.:
(23).

pendant qu'il assiegeoit, om dat *mentre* en *pendant* met zig brengen eenigen duir oft verwijling; ende zouden niet zeggen *mentre ch'egli assedio*, ende *pendant qu'il assiegea*; want dit *tempus* is *transiens* doorslippende, zonder duir, ende lijdt daerom geen *mentre* ofte *pendant*, dat is, *terwijl*.

Wij Hollanders in plaetse van het *Præteritum prius* gebruiken het *Præteritum Imperfectum*, gelijk de Latijnen het *Perfectum* in dezelve plaets, want HY BELEGHERDE zeggen wij voor *assedió* oft *assiegea*. Dog kunnen wij ook zeggen, HY HEEFT DE STADT BELEGHERT; gelijk de Latijnen *obsedit urbem*. Evenwel in dit HEEFT BELEGHERT kan duijsterheijt vallen, want het mochte verstaen worden, dat hij de Stadt nog belegghert hield, op den tijd als wij spreken: zulx om heel klaer te spreken, wel noodigh waere te zeggen HY HEEFT BELEGHERT GEHADT; 't welk een' verdrietighe lankheit geeft, met de verdubbeling van 't *Verbum auxiliare* HEEFT, GEHAD. Wij gebruiken dan, mijns oordeels, een zelfste woordt voor 't *Præteritum Imperfectum* en voor 't *Præteritum prius* der Italiaenen en Françoizen. Want HY BELEGHERDE, HY KREET beteekent bij ons zo wel *egli assedió*, *il assiegeá*; *egli gridó*, *il criá*; als *egli assediava*, *il assiegeoit*; *egli gridava*, *il crioit*: Zoo dat dit *Tempus* van HY BELEGHERDE, HY RIEP, oft' KREET is zoo wel verbijslippende oft' *Transiens* als *permanens* oft duirende. Anders als wij klaerlijk in Hollandsch wilden onderscheidt maeken tussen *gridó*, *criá*, en *gridava*, *crioit*, zo zouden wij moeten *egli gridó. il criá* overzetten HY RIEP, en *egli gridava, il crioit*, HY WAS ROEPENDE.

Pag.:
(24).

54. MY GELIEFT, dat is, *id mihi placet*. HY BELIEFT MY, is, *ille mihi complacet*.

55. De *Comparativen* als GROOTER, MEERDER, VROOMER etc. *declineer* ik niet; maer stel EENS GROOTER VORSTEN; EENS MEERDER MANS; VAN EENEN VROOMER OVERSTE; etc. Doch als VROOMER, MEERDER, GROOTER, oft diergelijke gestelt worden *Substantivè*, zoo schijnen zij *gedeclineert* te moeten worden, altijd in *Genitivo*; als ONTZIET DE MAGT UWES MEERDERS. Echter dunkt mij dat men ze beter *indeclinabel* late, ende stelle ONTZIET DE MAGHT UWES MEERDER, DEN HAET UWES GELYKEN oft UWES MINDER. Welke manier nochtans haere duisterheit en onbevalligheijt heeft. Dies zoud' ik liever zeggen de DE MAGHT VAN UWEN MEERDER, enz. Hier staet aen te merken dat men zeidt HY IS ZYN MEERDER, en HY IS ZYNS GELYK; MYN MEERDER, en MYNS GELYK: zulks de *Positiven* schijnen MYNS oft ZYNS te eisschen, de *Comparativen* niet. Ik nijgh om te zeggen MYN GELYK met de Italianen *un par mio*.

Pag.:
(25).

56. DE MAN HEEFT GEGAEN; DE WEGH IS GEGAEN.

57. Als men ANDER stelt *Substantivè*, zal men stellen in *Accusativo* DEN ANDRE oft' DEN ANDER, gelijk DEN MAN? zet ANDER.

58. Hoe zeidt men best, HET HEEFT DAER AEN ONTBROOKEN oft' HET IS DAER AEN ONTBROOKEN.

59. HY GAF DEN OVERSTE ONTHIET O M Z I C H MEESTER DER STADT TE MAEKEN. Geeft hij hier den Overste onthiet, om zich meester der stadt te maken? oft geeft hij den Overste onthiet op dat die zich meester der Stadt maeke? klaerder schijnt: HY GAF DEN OVERSTE ONTHIET TOT HET VERMEESTEREN DER STADT; oft HY GAF DEN OVERSTE ONTHIET, Z I C H MEESTER DER STADT TE MAEKEN, zonder O M; op dat het onthiet zij, ZICH MEESTER DER STADT TE MAEKEN.

60. HY MOGHTE GEZEIDT HEBBEN, is HY ZOUW MOGHELYK GEZEIDT HEBBEN: HY HADDE MOGHEN ZEGGEN, is HY ZOUDE HEBBEN MOGHEN ZEGGEN.

61. EEN POORT OM VOLK IN TE BRENGEN, oft EEN POORT TOT INBRENGEN VAN VOLK? 't eerste schijnt als oft de Poort het Volk zouw inbrengen: het ander wat duidelijker om te verklaren, dat men 't volk door de Poort zouw inbrengen.

62. EER ZY DAT DEDEN, is EERDER DAN ZY DAT DEDEN.

Pag.:
(26).

63. *Mascul: Singul:* DE, DES, DEN, DEN, O, DEN.

Plur: DE, DER, DEN, DE, O, DE oft DER.¹⁾

Fæmin: Sing: DE, DER, DE, oft' DER, DE, O, DE oft DER.

Plur: DE, DER, DE oft' DER, DE, O, DE oft' DER.

Neutr: Sing: HET, DES, HET oft DEN, HET, O, HET oft' DEN.

Plur: DE, DER, DEN, DE, O, DE oft' DEN.

64. *Masc: Sing:* EEN man; EENS oft EENES mans; EENEN man oft' manne; EENEN man; O;-EENEN man oft manne.

Plur: E E N caret *Plurali. Dubitatur:* want men zeidt DE EENEN, *gli uni, les uns.*

Fæm: Sing: EENE vrouwe; EENER vrouwe; EENER oft EENE vrouwe; EENE vrouwe; O; EENER oft EENE vrouwe.

Sommighe *Fæmininen* lijdten in alle *Casu E.*

Neutr: EEN schip; EENES oft EENS scheeps oft schips; EEN schip oft EENEN schepe; EEN schip; O; EEN schip oft EENEN scheepe.

65. *Singul:* IK, MYNS oft' MYNER, MY, MY, O, MY.

Plur: WY, ONZER, ONS, ONS, O, ONS.

66. *Singul:* GY oft DU; DYNS oft' DYNER, DY; DY; GY oft DU; DY: in 't gebruik is GY, UWES, U, U, GY, U.

Plur: GY; UWER, U, U, GY, U.

¹⁾ Drukfout voor den (vgl. de noot).

67. *Sing*: *Genitivus* HAERS *Fæminin*: *ut* GOEDT HAERS. en
ZYNS *Mascul*: *Dat*: ZICH; *Acc*: ZICH; *Voc*: Caret; *Abl*: ZICH.

Plur: HUNNER *Masc*: } *Dat*: ZICH; *Acc*: ZICH; . . . *Abl*: ZICH.
HAERER *Fæm*: }

68. *Singul*: HY, ZYNS oft ZYNER, HEM, HEM, O, HEM.

Plur: ZY, HUNNER, HUN, HEN, O, HUN.

69. *Singul*: ZY, HAERES, HAER, HAER, O, HAER.

Plur: ZY, HAERER, HAER, HAER, O, HAER.

70. *Singul*: *Masc*: DIE, DIES oft DIENS, DIEN, DIEN, O, DIEN.

Plur: DIE, DIER, DIEN, DIE, O, DIE oft DIEN.

D I E *Fæm*: als D E *Fæm*: de R achter aen: als

Sing: *Fæm*: DIE, DIER, DIE oft DIER, DIE, O, DIE oft DIER.

Plur: DIE, DIER, DIE oft DIER, DIE, O, DIE oft DIER.

Sing: *Neutr*: DAT, DIES oft DIENS, DAT oft DIEN, DAT, O, DAT
oft DIEN.

Plur: DIE, DIER, DIEN, DIE, O, DIE oft DIEN.

N^a: Ik teeken aen dat DAT, HET ende DIT *Indeclinabiliter* gevoegt
worden bij alle *Casus in Sing*: als DAT DIERS STERKTE: DAT BROODS
HARDIGHEIDT.

71. *Sing*: *Masc*: DEEZ' oft DEEZE, DEEZES, DEEZEN, DEEZEN,
O, DEEZEN.

Plur: DEEZE, DEEZER, DEEZEN, DEEZE, O, DEEZE oft DEEZEN.

Sing: *Fæm*: DEEZE, DEEZER, DEEZE oft DEEZER, DEEZE, O, DEEZE
oft DEEZER.

Plur: *Eveneens*.

Singul: *Neutr*: DIT, DEEZES, DIT oft DEEZEN, DIT, O, DIT oft DEEZEN.

Plur: *ut Masc*: DEEZE, DEEZER, DEEZEN, DEEZE, O, DEEZE
oft' DEEZEN.

72. *Sing*: *Masc*: WIE, WIENS, WIEN, WIEN, O, WIEN.

Plur: WIE, WIER, WIEN, WIE, O, WIE oft' WIEN.

Sing: *Fæm*: WIE, WIER, WIE oft WIER, WIE, O, WIE.

Plur: WIE, WIER, WIE oft' WIER, WIE, O, WIE oft WIER.

Sing: *Neutr*: WAT *Significans quid* is *Indeclinabel, omnis generis*;
significans aliquid heeft in *Genitivo* WES.

73. *Sing*: *Masc*: WELK' oft WELKE, WELKES, WELKEN, WELKEN,
O, WELKEN.

Plur: WELKE, WELKER, WELKEN, WELKE, O, WELKE oft WELKEN.

Sing: *Fæm*: WELKE, WELKER, WELKE oft WELKER, WELKE, O,
WELKE oft' WELKER.

Plur: *Eveneens*.

Sing: *Neutr*: WELK, WELKES oft WELKEN, WELK oft WELKEN,

Pag.:
(27).

Pag.:
(28).

WELK, O, WELK oft WELKEN.

Plur: WELKE ut Masculinum.

74. *Sing: Masc: MYN, MYNS, MYNEN, MYNEN, O, MYNEN.*

Plur: MYNE, MYNER, MYNEN, MYNE, O, MYNE oft MYNEN.

Sing: Fæm: MYNE, MYNER, MYNE oft MYNER, MYNE, O, MYNE oft MYNER.

Plur: Eveneens.

Singul: Neutr: MYN, MYNES, MYN oft MYNEN, MYN, O, MYN oft MYNEN.

Plur: MYNE, MYNER, MYNEN, ut in Masculino.

75. DYN en ZYN *eodem modo.*

76. *Sing: Masc: ONS oft ONZE, ONZES, ONZEN, ONZEN, ONZE, ONZEN.*

Plur: ONZE, ONZER, ONZEN, ONZE, ONZE, ONZE oft ONZEN.

In Fæmin: & Neutr: als EEN oft DEEZE hebben.

77. *Sing: Masc: UW oft UWE, UWES, UWEN, UWEN, O, UWEN.*

In Fæmini & Neutr: als ONZE hebben.

78. *Declinatio Substantivi & adjectivi.*

Singul: EEN GROOT MAN, EENS GROOTEN MANS, EENEN GROOTEN MANNE, EENEN GROOTEN MAN, O GROOTE MAN, EENEN GROOTEN MAN oft MANNE.

Plur: GROOTE MANS oft MANNEN, GROOTE MANNEN, DEN GROOTEN MANNEN, DE GROOTE MANNEN, O, DE GROOTE MANNEN oft MANS oft DEN GROOTEN MANNEN.

79. *Omnia adjectiva Fæminina terminantur in E ergo sequitur quod in E non exit, alterius esse generis.*

Substantiva Masculina construuntur cum Adjectivis fæmininis cum præcedit Artic: D E ut DE GROOTE MAN, etc.

Articulus EEN etiam sæpissimè amat jungi cum Adjectivo Fæminino, ut EEN STERKE WINDT, EEN GROOTE WOLF. in bedenken.

Het schijnt dat alles wat gezeidt word van manlijk en niet mensche-lijk de E vereischt.

Pag.: (29)

80. *Artic: HET admittit utrumque HET STERK PAERDT ende HET STERKE PAERDT, etc.*

EEN, neutrum, postulat semper Adjectivum Neutrum terminans ut Masculinum, ut

EEN SCHOON STUK.

EEN JONG WYF.

81. DE BEHOUDE oft BEHOUDENE EER, in *Genit: DER BEHOUDE oft BEHOUDENE EERE? Bei.*

82. VOL VIERIGER GENEGENTHEIDS, wat raed om hier *Posit: en Comparat: t'onderkennen? Niet anders als te zeggen VOL VIERIGER*

GENEGENTHEIDS, want men zeidt VOL GENEGENTHEIDS.

83. TER GOEDER TROUWE, TER RECHTERHANDT zeidt men, niet-tegenstaende dat men in *Dat: Singul:* zeidt DER GOEDE VROUWE, de reden is, dat men zelf in *Nom:* zeidt DE RECHTERHAND. Maer wat raedt met GOEDER TROUWE, dat in *Nom:* GOEDE TROUWE heeft? de *R* word 'er bij abuis bij gedaen. Best waer in *Singul:* de RECHTE HANDT, de SLINKE HANDT te zeggen.

84. MEN, ZE, en diergelijke, Z A L M E N Z E hegten als hier? de Italianen hechtenze, maer in 't Duitsch komt het bijwijlen quaelijk.

85. ONDER 'T BELEIDT VAN DESDIGUIERES EEN TROTS OVERSTE? oft' EENEN TROTSEN OVERSTE? hoe zal men 't stellen? het schijnt dat de *Substantiven*, agter bijgevoeght bij 't voorgaende *Substantyf* den aerdt houden van de agtergevoegde *Adjectiven*, ende niet *gedeclineert* worden. Nochtans nijg ik tot *declineren*, want mij wel luidt ONDER CAREL DEN STOUTEN HARTOOG.

86. Als 'er *Artikel* voor 't volgende *Adjectif* gaet, zo *declineert* men 't, als, HY SLOEG CAREL DEN STOUTEN, niet DE STOUTE: dit zij zoo, *omniño*.

Pag.:
(30).

In *Genitivo* wil 't *Substantyf* geen *Declinatie* lijden; gelijk, 'T BELEID DES KONINX HENRIK DE GROOTE: DE SCHAER DES HARTOGEN, DIE TROTSE HOPMAN: *ergo* de *Ablativen* & *Dativen* achter ook niet te *declineren*.

Oft' zoude 't beter zijn gezeidt? 'T BELEID DES KONINX HENRIK DE GROOTEN; ende DE SCHAER DES HERTOGEN, DIE TROTSE HOPMANS. Mij dunkt agter best niet te *Declineren*, volgens de wijze van de *Adjectiven* achter.

87. DEZELVE *absoluit*, in *genitivo Plur:* DER ZEL V E, oft V E N? V E N om te onderscheiden van *Genit: Fæmin: Sing.:*

88. ZOO GROOT EEN MAN, EEN VROUW, EEN SCHIP? oft' ZOO GROOTEN? dit niet.

89. EEN G E V A N G E N MAN, EEN G E V A N G E VROUW? 't zij zoo.

90. VEEL VERWOEDTHEIDS, is 't wel gezeidt? de *Genityf* van een *Fæminin* zonder *Artikel* lijdt de *S*.

91. E E N oft men 't niet zal mogen in keur hebben te *Declineren* ofte niet in vele *Casibus*?

92. EEN RYK MAN, EEN RYKE BOER, EEN LANG VINGER, EEN RYK BOER kan gezeidt worden.

93. MEER ACHTBAERHEIDS.

94. DES NACHTS, *absoluit*, *noctu*.

95. BENEDEN'S HANDS, VEEL BELEEFTHEIDS zeid men; wat regel dan hier om weeten, waer men deeze *S* mijden moet? want hier gaen de *Nominatifs* voor, doch schijnen zommige *Adverbia* te weezen.

Pag.:
(31).

Zonder *Artikel* kan de *S* gaen in *Genitivo*.

96. DES OVERLEDEN HENRIK DE DERDES? oft' DES OVERLEDEN HENRIK DE DERDE oft' DES DERDEN?

97. Als 'er *Artikel* bij is, zo moet men *Declineren*; want men zeidt WELKE TAEFELS, DE GROOTE OFT' DE KLEENE?

98. BY DEN ANDEREN? *probatur*.

99. *Henrico tertio mortuo*: HENRIK DE DERDE, oft DEN DERDEN DOODT ZYNDE?

100. GEEST, DIENST en diergelijken, daer een *S* in het *Termineren* komt, willen noode noch een *S* agter aen lijden; ende luid mij wel in de ooren DER GEEST, DER DIENST, nochtans in *Datyf* en *Ablatyf* hebben ze DEN DIENST, DEN GEEST, etc. *Questie*, oft men ze, gelijk daer *Heteroclyten* zijn, niet en zal stellen in *Dativo* et *Ablativo Masculinè*, in *Genitivo Fæmininè*.

101. KONING HENRIK KLOEKHEIDT is goede *Constructie*. Vrage oft men alzo, gelijk deze gekoppelde *Substantiven* maer in 't laetst worden *gedeclineert*, niet en zal doen met de *Adjectiven* gaende voor 't *Substantyf*, als DE GOEDE MANS MIDDELEN? *improbo*.

In *Singul*: word de *Genityf* gespeurt, want in *Plurali* nootwendig zijn moet, DER GOEDE LUYDEN MIDDELEN; *ergo in Singul*: alleens.

102. DE DOODT ZYNER ZUSTER HARTOG I N oft' N E? N E.

103. HET WAEPEN DES KONINKS HENRIK DE GROOTE ,is 't goed? jae.

Pag.:
(32).

104. Geen *Activen*¹⁾ *Substantivè* te zetten, dan die bijvoeging van *Adjectiven* lijden willen; als WAERE ARMEN, GOEDE VORSTEN &c.

105. VAN MYNENTWEGEN, VAN MYNS VADERS WEGEN, VAN WEGEN MYNEN VADER, wat *constructie*? quasi *van mynen Vader*.

106. PERSOON, oft het *Communis generis* is?

107. VAN 'S KONINGINS, oft KONINGINNEN TOORNE? DE KONINGINS GUNST, MOEDERS GOEDT.

108. RAEDTSLAEN oft RAEDTSLAEGEN in *Infinitivo*?

109. MEN MOET EENEN GROOTER VORST TE HULPE HAELEN.

110. LANGEN TYDT, *diu*, is 't *Ablatyf*? DEN DERDEN DAG, etc. *Ergò* niet mede DEN KONING DOODT ZYNDE? neen.

Langen tydt, quasi *door langen tydt*: den *derden dagh*, quasi *op*.

111. EEN V E R S L A E G E N M A N , E E N V E R S L A E G E V R O U W , DE MAN IS V E R S L A E G E N , DE VROUW IS V E R S L A E G E . is 't goedt? EN.

112. ALLE DEN DAGH, etc.

113. LYFTOGHT, *cujus generis*? *Fæmin*..

114. HAEVE? HAEVEN?

¹⁾ Drukfout voor *Adjectiven*.

ZEEGE? ZEEGEN?

REEDE? REEDEN? OVERREDEN.

115. TER TAFEL, TER OORE, TER DOODT, TER HARTE, TER TYDT.

116. KONSTE, JONSTE, BEEDE, REEDE, ZEEDE, STEEDE, VREEZE, ANGSTE, ZORGE, KOUDE, HITTE, ELLENDE, EERE, SCHANDE, PEEZE, BEEZE, VRAAGE, WAAGHE, KLACHT, KRAGTE, PYNE, WOESTYNE, SPYZE, HAAVE, GROOTTE, MOOTE, SLANGE. Namen toelatende E in den noemer van 't Enkel getal, zijn van Vrouwelijk geslacht.

117. SPELLING.

<i>Beedelen,</i>	<i>Bedeelen,</i>	<i>Brodzelen,</i>	<i>Brodzeelen.</i>
<i>Wortelen,</i>	<i>Worteelen.</i>	<i>Beeteren,</i>	<i>Beteeren.</i>
<i>Waerderen,</i>	<i>Waerdeeren.</i>	<i>Beekeren,</i>	<i>Bekeeren.</i>
<i>Appelen,</i>	<i>Appeelen.</i>	<i>Krakkelen,</i>	<i>Krakkeelen.</i>
<i>Bezighen,</i>	<i>Bezigghen.</i>	<i>Beeding,</i>	<i>Beding.</i>
<i>Ledighen,</i>	<i>Ledijghen.</i>	<i>Beeving,</i>	<i>Beving.</i>
<i>Hutselen,</i>	<i>Hutseelen.</i>	<i>Uitteren,</i>	<i>Uitteeren.</i>

Volgens de Spelling met een enkele *Vocael* zal men ook MINEN voor MIJNEN moeten zetten.

118. In deze twee volgende woorden is de tweede *Silb* laag van bijklank, en nochtans lang.

Hérberghen.
Oórddeelen.

GEDENKNIS.

119. KOSTTEN in *Præterito Imperfecto*, daer de Françoizen zouden zeggen *coustà* ofte *coustoit*, te spellen met twee *TT*, gelijk hier boven, ofte met *TD*, op dat het van 't *Indicativo* warde¹⁾ verscheiden, want het staat voor KOSTEDEN.

120. ZUID EN NOORDHOLLANDT te schrijven aldus ZUID- EN NOORDHOLLANDT; op dat men zie 't woord ZUID- mede te behooren aan HOLLANDT: ende alzoo in alle woorden van gelijken aardt.

121. MUUR, ZUUR, DUUR, etc.; dus te spellen, want d'eerste *Silbe* heeft eenen andren klank in de woorden KRUIDEN, LUIDEN, etc.

122. Geen Hooft- oft groote Letters te stellen dan voor eighe naamen, oft in 't begin van een *Zinslot* of *periodus*.

123. SCHOUT AMPT ende diergelijke Laschwoorden te hechten, aldus SCHOUT-AMPT.

124. GELEIDT als 't voor *Gelegt* staat, te spellen zonder D, aldus GELEIT.

125. BEGONZE, HADZE, DEEDMEN, etc. te scheiden aldus, BEGONZE, etc. want als men zoude schrijven ZO O M E N in plaats van Z O O

¹⁾ Waarschijnlijk drukfout voor worde.

M E N, het waare om te schynen, dat men van eenighe *Zoomen van kleederen oft anders iet* sprak.

126. ZEEGHE, VERKLAAREN, ZEEDEEN en diergelijke te schrijven met twee E E, als boven, oft' twee A A even als *gelijken* met twee I I oft' een Y dubbel.

Noten bij De Hubert, Noodige Waarschouwinge.

r. 3. in dese mijne oversettinge: De Hubert had veel aan studie van het Hebreeuwsch gedaan (vgl. pag. 2), hij vertaalde uit den grondtekst en gebruikte *daarbij* de vertaling van Pagninus-Montanus. Op de titelpagina staat dan ook: „Nu naar den oorspronkelicken Text van woerde te woerde vertaald....”, in de *Voorrede* zegt hij: „Ende volge in dese mijne oversettinge *Translationem interlinearem* ofte de grond-woordige vertalinge van Xantes Pagninus ende Arias Montanus, die bij de gereformeerde Kerken, ende alle andere gesindheden, (geene uijtgesonderd) voor goed ende oprecht gehouden, ende so veel als aangenomen is. Ende hebbe mij aan de selve in 't besonder seer strickelick gebonden in texten, die ik weet tuszen de Christenen in verschill te staan, ende daar over sii onder den anderen oneens siin”. Ik meen, dat we dit zoo moeten opvatten, dat hij deze als leidraad, als hulpmiddel gebruikte.

r. 5. Xantes Pagninus: Zie Lexicon für Theologie und Kirche², VII, kolom 873: Dominicaan, vooraanstaand orientalist, bijbelvertaler en exegeet van zijn tijd, geb. ± 1470 te Lucca, gest. 1541 te Lyon. Bevriend met paus Leo X, die hem steunde. Hij gaf als vrucht van 25 jarige arbeid een volledige, zeer hoog gestelde, maar ook scherp gecritiseerde, woordgetrouwe, latijnsche vertaling van Oud en Nieuw Testament, naar de Hebreeuwsche en Grieksche origineele tekst. (Lyon 1527, Keulen 1541).

r. 6. Montanus: a. w. I, kolom 641 (i.v. Arias), Spanjaard, 1527—1598, zeer kundig in de oude, oostersche en modern-europeesche talen, „een reus in werkkraft en geleerdheid”. Sedert 1568 in Antwerpen, waar hij in opdracht van Philips II, in samenwerking met vakgeleerden, de *Koninklijke Polyglotte* (1572 voltooid) in 8 banden uitgaf. Deze Koninklijke Polyglotte (zie a. w., VIII, kol. 356), ook wel Antwerpsche Polyglotte genoemd, werd op kosten van Philips II (vandaar *Biblia Regia*), onder leiding van Arias Montanus bij Christoffel Plantijn (vandaar ook *Plantiniana*) in 1569—'72 in 8 foliodeelen gedrukt. In deel 8 vindt men nogmaals den oertekst van Oud en Nieuw Testament, beide met latijnsche interlineaire vertaling. Dit is de vertaling van Pagninus, die hier opnieuw werd uitgegeven. Vgl. nog C. C. de Bruin: *De Statenbijbel en zijn voorgangers*, p. 240: de Latijnsche vertaling van Santes Pagnino „verschenen in 1527 te Lyon en om haar getrouwheid geprezen, niet alleen door Katholieken, maar ook door Protestanten en Joden.”

r. 6. grond-woordige: De letterlijke woorden (van den

grondtekst) stipt volgende. Vgl. in de Voorrede p. 1: „dat het te sorgelick was, van de eijge grond-woorden des oorspronckelicken texts af te wijken” enz.

r. 7. t'samenvouginge: algemeen gebruikte term in dien tijd voor syntaxis, vgl. bijv. Twespraack LXIX, 171 en van Heule¹, 1.

r. 8. woorden: werkwoorden. Spieghelel gebruikt denzelfden term.

r. 000. naamen: Naamwoorden, zoowel zelfst. als bijv. vgl. p. 2 „selfstandige ofte rechte namen” en p. 6: „bijvougelicke naamen ofte bij-naamen.” Let op het vb: de gunste goed.

r. 13. Den Waal te spelen: De verkeerde woordorde in de voorbeelden noemt hij Waalsch, wat niet voor alle voorbeelden opgaat. Maar Fransche invloed was in dezen toch de voornaamste (rederijkers). En hij kan ook het gewone geval van den Waal of Franschman, die het Nederlandsch verhaspelt, als algemeen type genomen hebben.

r. 17. verdraijd: Niet op de juiste plaats gezet, in verband met eenige regels verder „draijt” en gezien 't verband: foutieve woordschikking.

r. 22. aard ende eigenschap der tale: Het eigen karakter en het (diepere, innerlijke) wezen van de taal. Deze combinatie treedt telkens op, tweemaal op de eerste bladz. reeds. De Hubert wil niet willekeurig iets nieuws maken, maar steeds blijven op den wezenlijken, onwrikbaren grond van het Nederlandsch, de woorden, de vormen, en de orde, die hij kende als, of hield voor „de natuurelike wijze van spreken”. Dit sluit niet uit dat hij een bepaald, voorkomend vormverschil kan aanwenden om functieverschil of beteekenisverschil uit te drukken, bv. looft—lovet.

r. 23. het slibbert: Het Ned. Wdb. geeft naast de letterlijke beteekenis ook de figuurlijke op „vooral op het zedelijke toegepast”. Hier wel aldus op te vatten: het is twijfelachtig, maar het kan er net mee door.

r. 25. ende mij besonderlinck enz.: Vgl. de Voorrede. Hij betreurt, dat Marnix niet letterlijk vertaald heeft: „Sijne gemelde Ed: hadde de Psalmen wel van woorde te woorde kunnen oversetten, indien het sijner Ed: geliefd hadde: doch het schijnt, dat sijne Ed: 't selve gelaten heeft, om eenige besondere insichten”. Hij meent dan ook, dat Marnix' Psalmberijming niet door de Kerken is aangenomen, o.a. hierom „dat sijne Ed: Phrasin Sacrae Scripturae, dat is: de wijze van spreken, die de Heijlige Schrift gebrijkt, ver-

anderd, ende de selve gevougd heeft naar de wijze van spreken, die onder den gemeenen man in swang gaat". (vgl. overigens over Marx als bijbelvertaler p. 49). De Hubert achtte het beter zoo dicht mogelijk bij het oorspronkelijk te blijven, d.i. bij de taal, waarvan Gods Geest zelve zich bediend heeft (vgl. Voorrede p. 4: „... dat het allen geloovigen herten sonderlingen troostelick is, sich in den Heere te troosten met de eijge woorden, die God selfs door den geest sijns monds so kragtelick uijtgesproken heeft"). Hetzelfde standpunt vindt men in de Statenvertaling met zijn Gr. en Hebr. constructies overgenomen uit de grondtalen, waar men zoo dicht mogelijk bij moest blijven. (vgl. p. 61 vlgg.).

r. 27. b e k l a g e n: Betreuren.

r. 000. v r i j e k u n s t e n: De zeven artes liberales, waarbij het trivium grammatica, rhetorica, dialectica en het quadrivium de arithmetica, geometria, astronomia en musica bevatten. Hier zal wel meer aan het trivium dan aan het quadrivium gedacht zijn. Tezamen vormen zij aan de Universiteiten de lagere philosophische faculteit (facultas artium), tegenover de drie hoogere; theologie, rechten, medicijnen. Het „anderzins" zal op die laatste slaan.

r. 29. o n d u i j t z: Deze term is direct begrijpelijk t.o.v. de afwijkende woordschikking, die hij besprak, die indruischt tegen de Nederlandsche woordorde, minder passend bij spelling. Hij zal hier bedoelen: in strijd met het goede Nederlandsch. Alles wat hiervan afwijkt is „onduijtz". Wat buiging en geslachten betreft: wij zeggen zoo ook nog, dat b.v. „der staat" en „hij woof" *geen Nederlandsch* is.

r. 31. ' t g e e n i k w e l v o o r ' t m i n s t e a c h t e, enz. Men lette op de verstandige houding van De H., tegenover de spelling. Er is geen sprake van dat hij alleen *letters* zou zien, dat de taal voor hem uit letters zou bestaan, zooals De Vooy's, Verz. Taalk. Opst. I, 291 schrijft. De spelling neemt haar eigen, bescheiden, toch belangrijke plaats in.

r. 35. b e s c h e i j d e n h e i j d: M.i. door De Vooy's (Verz. Taalk. Opst. I, 288 noot) uitstekend omschreven met: „verstaanbaarheid door fijne onderscheiding" vgl. voor deze beteekenis van het woord van Heule¹: Aan den Lezer „Dewijl eene sprake in een oordentlik onderscheijt der woorden bestaet, zo moet alle misoorden, noot-sakelick eene onbescheydenheyt in het spreken veroorzaken,..."

Pagina 2.

r. 38. o n d e r s c h e i j d e l i c k e r: Meer onderscheiding makend (en dus duidelijker).

r. 41. die nochtans onweetende meest gebruikt wordt: De Hubert weet wel dat men veelal „die” zegt en bedoelt hier tevens wel, dat die ook meest geschreven wordt, en protesteert tegen dat laatste. Dat vloeit voort uit onwetendheid, 't niet kennen van de buiging, die De H. eischt in de schrijftaal om de twee redenen, die hij noemde. Overigens mag men uit wat over het relatieve *die* gezegd wordt, volstrekt niet concludeeren tot een zelfde constateering t.a.v. andere pron. of adj. buiging: *die* is een speciaal geval, zie de Mnl. gramm. (Franck² § 216 vlg., 222).

r. 48. het genoemde geval: Nominatief.

r. . het begaafde geval: Datief. Zie de namen onder aan de pagina. Zoover ik weet zijn deze namen van De Hubert afkomstig, wij vinden ze het eerst bij hem, naast de namen, die de *Twespraack* reeds gaf (noemer, barer, enz.) Reeds de *Twespraack* gaf zes naamvallen. De Hubert, Ampzing, Hooft, Resoluties eveneens. Van Heule¹ ook, Van Heule² vier, naar het Grieksch. Leerzaam is hier de Duitsche grammatica te vergelijken. Jellinek *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik* II, p. 190 vlgg. merkt op, dat er van 't begin af strijd was over het aantal naamvallen, een strijd die voortduurt tot na Gottsched. De zes casus nam men over van het Lat., zeer begrijpelijk. De Du. (en Ned.) gramm. ontstond immers uit de Lat. gramm., die men reeds bezat. Men vgl. hier vooral Jellinek I, § 10: de Lat. vormschema's werden in het Du. vertaald, om de leerlingen het begrip er van te vergemakkelijken. (bij ons: *Exercitium Puerorum*, vgl. Kooiman). In de Du. gramm. nam men deze vormschema's over, ook de omschrijvingen van de Lat. casus en werkwoordsvormen bv., die men niet met één vorm kon weergeven. Stond dus in de Lat. gramm. a domo — von dem Hause, utinam amarem — Wolt got das ich het lieb, dan kwam nu in de Du. gramm. te staan: von dem Hause — a domo, wolt got das ich het lieb — utinam amarem Zoo kwamen „abl’’, „opt.’’, enz. in de paradigma's terecht. Wat de strijd over het aantal naamvallen betreft, Jellinek somt een reeks grammatici op, die zes, resp. vijf, vier naamv. hebben. De abl. wordt door sommigen verdedigd, ondanks zijn gelijkheid met den dat. Tot een klaarder inzicht kwam men pas in de tweede helft van de 18e eeuw.

r. 52. gelijk ik gaerne bekenne: Nl. toen hij nog niet attent was op de buiging, enz., die in het Nederl. evenals in het Lat. bestond of bestaan had en vereischt was. *Zeker* was of werd zijn oog geopend, toen de Letterkunstige vergadering te Amsterdam werd gehouden (1622—'23).

r. 55. te meer also enz.: Opvallend is de critiek op de *Twespraack*, gepaard met eenige welwillende waardeering. vgl. p. 4. Mijn algemeene indruk bij de bestudeering van de grammat. litt. uit de eerste helft van de 17e eeuw is: dat de *Twespraack* *weinig* invloed oefende. Er wordt wel eens voor spelling-details naar verwezen, overigens weinig. Vgl. nog van Heule¹. A e n d e n L e z e r: Van Heule vertelt, dat hij een spraakkunst heeft samengesteld, „een werk welk ook eenige Amsterdamsche Tael-schrijvers over eenige jaren voorgenomen hebben maer overmits zy in dat werk, verscheyde deelen (na ons goetdunken) voorby gaen ofte nalaten, zo hebben wy alle de delen der Spra-konst [lees spraec-konst] na de manier der Latijnen beschreven, . . .”.

r. 55. schrijvers: Vgl. r. 109. We weten, dat alleen Spieghel de *Twespraack* schreef (zie Kooiman 81 vlgg.) Vermoedelijk zegt De H. schrijvers, omdat hij het als een werk beschouwt van de Kamer „In liefde bloeiende”. Kooiman bespreekt deze plaats niet.

r. 59. geesten: Ned. Wdnb. i. v.: een persoon beschouwd t.o.v. zijn vernuft, inzh. op het gebied der wetenschap of kunst: een vernuft „In Vranckrijck hebben eenige geesten de spelling willen hervormen” (Vondel).

r. 61. ledemens: Vertaling van „articuli”, reeds bij Spieghel „leden”. Vgl. van Heule¹, 6: „ledemens”, Ampzing: idem.

r. 62. selfstandige ofte rechte naamen: De Hubert gebruikt „naamen” = subst^a en adj^a, daarnaast „selfst. ofte rechte naamen” = subst^a, „bijvougelicke naamen of bij-naamen” = adj^a.

r. 63. eigentlicke ledemens: Tgo. het „oneijgentlick leden”: een. Ampzing, *Taelbericht* 7, geeft van dezen term de volgende verklaring: *de* en *het* „eijgentlick”, omdat ze het verschil tusschen mann.-vrl. en onz. aanduiden, terwijl *de* in zijn verbuiging mann. en vrl. onderscheidt. *Een* „oneijgentlick” omdat het mann. en onz. niet onderscheidt. De Hubert onderscheidt dus twee soorten lidwoorden: eigentlick en oneijgentlick. Deze onderscheiding nog niet in de *Twespraack*, waar (pag. LI) eenvoudig drie „leden” worden genoemd: een, de, het. Een kan staan voor „allerleij geslacht van namen”, de staat voor mann. en vrl., het voor ntr.

Of deze onderscheiding van De Hubert zelf is en indien niet, aan wien hij ze zou ontleend hebben, is niet met zekerheid te zeggen. Het is leerzaam op dit punt de Du.gramm. te vergelijken. (Zie Jellinek, a.w. II, 193, 195 vlg.) Van de Duitsche grammatici is Claius (1578) de eerste, die twee lidwoorden aanneemt [Albertus (1573) leert dat er

drie lidwoorden zijn: der, ein, es; dit laatste voor verba. Ölinger (1573, 1574) kent alleen der als art.] der, ein, en ze namen geeft: articulus definitus en indefinitus. Na de logische definitie van der, ein (es) bij Albertus e.a., definieert alleen Claius anders: ein dient slechts om het nomen van andere rededeelen te onderscheiden, der laat genera, casus en numeri zien. Pas bij Wippel (1746) komt een definitie van het onderscheid der, ein, voor, die lijkt op Ampzings definitie. Deze zal dus wel origineel zijn. Van Heule¹ geeft de onderscheiding niet eens in de vormleer, zie echter p. 85 voor een logische definitie. Van Heule² p. 104 geeft een onderscheiding naar de Lat. gramm. zooals hij zelf zegt, in begrijpende (begrepen) ledekens (de, het) en een onbegrepen ledeken (een) met een dergelijke logische definitie.

Pagina 3.

Paradigma, meerv.: Let er op, dat het „beklaagde geval” (acc.) in den druk is vergeten.

Pagina 4.

r. 101. *vaders, vaderen*, enz.: Hij geeft het meerv. erbij om te laten zien, hoe hij de vormen op -s en -en over de naamvallen verdeelt, iets anders, strenger dan in het paradigma mans. Vanwaar heeft De Hubert deze onderscheiding? Niet uit de *Twespraack*: Hooft heeft het net zoo bij „man” en persoonsnamen op -er (zie *Waerneming* 78 en vgl. Tschr. voor T. en Ltk., XXXVI, p. 113, daarbij De Vooy's, Verz. Taalk. Opst. I, 319 noot 5). Ook Ampzing heeft de -s, -en verdeling. In den Statenbijbel valt hetzelfde streven op te merken (zie Heinsius, 92 vlg.), evenals bij Vondel (zie Schönfeld³, 114, waar reeds wordt gewezen op dit opmerkelijke streven bij Hooft, *Vondel*, die hierin de 17e-eeuwsche grammatici volgden, vgl. ook Van Helten, *Vondel's Taal*, p. 67. De plaatsen, die Van Helten hier opgeeft, heb ik gecontroleerd. Alle vbb. zijn genitief- of ablatiefvormen (na van), slechts in twee gevallen is er een ander voorzetsel: in winkelen (ook abl.?), voor jaegren. Dat Vondel het onderscheid *niet altijd* in acht nam, blijkt uit het verwijt dat Moonen hem hierover maakt. (*Nederduitsche Spraakkunst*, 1740, p. 84). Hij signaleert de foutieve meervoudsvormen op -s: voor de maejers, voor schaapherders, met volle uiers, dat doet dorre akkers deugt. Daar moest de vorm op -en staan, zegt Moonen. Uit de overeenstemming tusschen De Hubert, Hooft, Vondel, valt af te leiden, dat we hier waarschijnlijk te doen hebben met een besluit van de Letterkunstige Vergadering.

Voor de onderscheiding was geen grond aanwezig in het Mnl. Na gewezen te hebben op een „alles behalve zeldzame” pl-uitgang -s bij de mann. persoons- en zaaknamen op aer(e), (e)r(e), vermeldt Van Helten uitdrukkelijk dat *in alle naamvallen* (ook in den dat.) deze -s optreedt: die, der, den tovenaers etc. (Mnl. spraakkunst, p. 325). Ook Schönfeld³, 114, spreekt over de uitgang -s, die men in het mann. vooral vindt bij de woorden op -er(e), -ar(e), b.v. die ridders (in alle casus) naast riddere(n) (vgl. ook Franck² p. 151). Wat de 16e eeuw betreft, Kolthoff § 14 vermeldt niets van een differentieering, doch geeft slechts eenige rubrieken van subst. op, met pl.uitgang -s „voor en naast -en”. De Letterkunstige Vergadering maakte van de tweeërlei uitgang gebruik, om *bewust* de casus te differentieeren. Duidelijk komt dit uit bij Van Heule, De Hubert's leerling. In den eersten druk (1626) van zijn spraakkunst, geeft hij het paradigma mans, mannen; mannen enz., gelijk aan dat van De Hubert, behalve in den abl. mannen, De Hubert ook mans. Op p. 35 schrijft hij: „Veel zelfstandige woorden, die in het veelvoudig in *en* ofte *s* eyndigen, die hebben in den noemer zeer bequamelic, de woorden met eene *s* op het eynden, ende in den Baerer *en* op het eynde, als De meesters, der meesteren, de herders, der herderen, die woorden luyden ook zeer wel met *en* op het eynde in den gever, welke in den Baerer eene *en* begeeren”. In den tweeden druk (1633), p. 51—52 vrijwel hetzelfde. Hij verwijst hier naar De Hubert en Ampzingius. Ik vind de onderscheiding nog uitvoerig besproken bij Moonen, Nederduitsche Spraakkunst, 1740, p. 84 vlgg. (vgl. boven). Ook bij Sewel, Nederduitsche Spraakkunst, 2e druk, 1712, p. 185 vlgg. (paradigmata). Evenals bij J. Nijloe, Aenleiding tot de Nederduitsche Taal, 5e druk, 1751, p. 51 (paradigma mans; mannen enz.) en K. Elzevier, Proef van een nieuwe Nederduitsche Spraakkunst, 1761, p. 78 (paradigma mans; mannen enz. tegenover hemelen in alle casus).

Echter bij *L. van Bolhuis*, Beknopte Nederduitsche spraakkunst 1793, niet meer. Zie p. 31: De gewoone uitgang in het mv. is *en* of *s*. of beide: *zoons* en *zonen*: „zodat *zonen* geen verbuiging is tot aanwijzing van eenige naamvallen”. Een uitdrukkelijke verwerping dus van de zoo lang toegepaste differentieering: (vgl. p. 19 Sommige woorden hebben *s* en *n*; mans, mannen; zoo ook vader, moeder etc. (zonder casusverschil).

r. 112. o n v e r s c h e i j d e l i c k: Zonder het onderscheid in acht te nemen (nl. tusschen mann. en vrl.)

r. 115. s e l f s g e t o e t z t: Typisch is, dat hij zich over de deugdelijkheid van dit criterium niet uitlaat. Maar dit zwijgen lijkt

mij welsprekend. Hij zal de onjuistheid van dit criterium wel hebben ingezien.

Er blijft iets wonderlijks in deze passage. Als De Hubert de *Twespraack* goed gelezen heeft (en dat mogen wij wel veronderstellen) wist hij wel dat Sp. de man, de vrouw gelijk buigt (des mans, des vrouws, den man, den vrouw, Twe-spraack, LIX/LX en 165) en hoeft hij zich niet te verbazen over: des Nederduijtzten taals, dat op Spieghele's zonderlinge standpunt volkomen in den haak is. Het lijkt echter alsof hij dit als een inconsequentie van Spieghele beschouwt, gezien zijn verwijt, dat tale toch „selfs" volgens den toetsteen van de *Twespraack* zelf, vrl. is. Dat wist Sp. ook wel.

r. 118. ende staat ook te letten enz.: De Hubert grijpt de gelegenheid aan om meteen even in het algemeen op de ondeugdelijkheid van de *Twespraack* te wijzen. Hij is bereid het te bewijzen.

r. 119. p r o u v e: Schuilt in dezen term ook een waardeeringsmoment, een proeve *slechts*?

r. 127. ende staat ons hier niet aan te wijzen: *Ende* zal wel drukfout zijn voor *en*. Het is wel te betreuren, dat De Hubert zoo weinig zegt over geslachtsregels. De uitingen daarover zijn bij de in deze studie behandelde grammatici zoo schaars, dat zijn uiteenzetting hierover zeer welkom zou geweest zijn.

r. 130. e i j g e n t l i c k e r: Juister, precieser (vgl. Ned. Wdnb. i.v.: naar waarheid, met nauwkeurigheid, juist, precies).

r. 132. a f k o m s t i g e v o o r n a m e n: Bez. vnw. Deze naam gaat terug op het onderscheid tusschen pronomina primitiva (pers. vnw.) en derivativa (bez. vnw.) bij Priscianus, vgl. Jellinek II, 269.

r. 000. u i j t g e t r o c k e n: De term komt geregeld voor (vgl. p. 5 en 6), ook bij Ampzing, in de beteekenis van: niet gesyncopeerd, of geapocopeerd, in den vollen vorm.

Pagina 5.

r. 144. n a m e n t l i c k: Bepaaldelijk.

r. 147. 't b e g i f t i g d e g e v a l l: In den regel: begaafde (gever) = dativus.

r. 148. 't s e l f d e: Het zelve, nl. dat syn" datief is, vgl. voor het selfde = het zelve, de noot bij Resolutien, Miscellanea, r. 151.

r. 152. b i j d e n a n d e r e n: Bij elkaar.

r. 158. d a t m e n i n 't B e g a a f d e G e v a l l e n z.: Dat De Hubert den nominatief Heere hier geheel buiten beschouwing schijnt te laten, is vreemd. In de 16e eeuw was bij alle zwakke masculina

de e-vorm nog verre het veelvuldigst, (Kolthoff, 23). Er was hier geen sprake van een datief-uitgang. De Hubert kent en gebruikt nom., acc. *Heere* toch wel, zie p. 9. Men lette verder op: „sommige” en „zierlicker”. Hij schrijft dus niet voor alle mann. woorden -e in den dat. voor; 't is een kwestie van sierlijkheid voor hem. Voor De Hubert's opmerkingen over Gode zy lof, vlg. van Heule¹, p. 104, die eveneens Gode zy lof voorschrijft, den goeden Gode zy lof verwerpt. (als bijv. nw. of lidw. voorafgaat, gebruike men den onverbogen vorm) Zo beslist stelt De Hubert den regel niet; het is daar dus niet zoozeer noodig, zegt hij. Let op *de beperking* „immers [althans, tenminste] in dit woord”.

r. 167, 168. Op 't spellen der woorden ende t'samenvouginge der zilben: De t'samenvouginge der zilben is het voegen van de *uitgangen* bij een of andere vorm; vgl. p. 73 waar hij „de *zilbe* en” toevoegt aan *beminn*, laat om tot den meervoudsvorm en infinitief *beminnen*, laten te komen. Evenzoo *deugd* (p. 6) om door toevoeging van -en tot *deugden* te komen. (Let op het verschil tusschen woorden met kleine w en Woorden met hoofdletter, dat speciaal de Werkwoorden aanduidt).

r. 168. want het qualic spellen, enz.: Het groote belang van goede spelling voor goede uitspraak wordt hier door De Hubert terecht geconstateerd. Vgl. Hellinga, p. 337 en in 't algemeen Hellinga voor invloed van spelling op uitspraak, ook het *Rapport der Commissie ter bevordering van een meerverzorgd mondeling taalgebruik*, zie *Levende Talen*, April 1939, p. 93 vlg.)

r. 169. talinge: Niet in Ned. Wdnb., wel het werkwoord *talen*, dat De Hubert op p. 8 gebruikt = spreken, praten. Het is dus synoniem met „uitsprake”, dat er een vaste combinatie mee schijnt te vormen: vgl. p. 8: „uitspreken ofte talen”.

r. 172. grond-woorden: De niet-afgeleide woorden, vgl. p. 7: de werkw. zijn „meest al grond-woorden” en worden daarom niet zoo zeer gespeld naar hun „oorspronckelickheid” als wel „naar 't gevolg”. De regel der etymologie staat hier dus op den achtergrond.

In overeenstemming met de Lat. grammatici bv. Melanchton, (vgl. Jellinek II, 1 vlg.) onderscheidde men als één van de „*accidentia*” (de dingen, waar het bij de analyse der rededeelen op aankomt) van het nomen de „*species*”, die tweeërlei kon zijn: de woorden konden zijn *primitiva* (V. Heule¹, 17 vertaalt dit met „Eerste ofte grontwoorden”) en *derivata* (vert. Afkomstige ofte uytspuytende woorden) „De Grontwoorden zijn, welke van geen woorden en komen, als Steen, Yser, Kalk. De Afkomstige woorden zijn, welke van een

ander woord komen, als Steenachtig, Yserachtig, Kalkachtig". Vgl. nog Spieghel XI over de eensilbige grondwoorden, waaraan het Nederlandsch zoo rijk is en waaruit veel „gesprotene ende t'samenghesette woorden" zijn ontstaan.

De Hubert bedoelt, zooals ook uit de vbb. in 't vervolg blijkt, dat men bij goede, i.c. etymologische spelling, de grondwoorden gemakkelijk herkent.

Pagina 6.

r. 176. w i j s e d e s t i j d s: Tijd, tempus.

r. 183. e n k e l e w o o r d e n: Niet-samengestelde woorden. (vgl. „dubbel-woorden" = samengestelde woorden, eenige regels verder). Een ander „accidens" van de naamwoorden was nl. de „figura". (vgl. Van Heule¹, p. 20, die bij „figuyr der naemwoorden" noemt: „enkele, dobbele, ofte gekoppelde ende drievoudige woorden"; Van Heule², p. 42 bespreekt onder 't hoofdstuk „Van de gedaente der woorden": „enkele en dobbele woorden").

r. 184. s o v e r d e i m m e r s e n z.: De Hubert maakt hier een belangrijke beperking bij den regel der etymologie: zoover het de uitspraak geen geweld aandoet. Daarom zondert hij een groot deel der samengestelde woorden uit, als sprink-haan, hoo-vaardig, mischien. Die samenstellingen hebben vaak zeer bijzondere eigenaardigheden. Dat specifieke ziet De Hubert als een sieraad, want de oorzaken bleven hem nog verborgen. Daarover brachten 19e en 20e eeuw eerst licht, en nog maar ten deele. Dat hij de kloof opmerkte tusschen de ontwikkeling van het „enkele woord" en de „dubbel-woorden", strekt hem reeds tot eer. Hij vindt voor deze composita ook de etymologische spelling niet zoo noodig, omdat hun „dubbelheid" en gesproken afwijkingen toch al vanzelf doen letten op hun oorsprong.

r. 191. o o r s p r o n c k e l i c k h e i d: Oorsprong, afkomst. (= „etymologie").

r. 193. M e d e d e e l e n d e w o o r d e n o f t e N a a m w o o r d e n: De eerste term een letterlijke vertaling van Participia, de tweede lijkt mij een aardige vondst van De Hubert om nominaal en verbaal karakter van het participium aan te duiden: naam = (zelfst.) nw., woord = werkw. Vgl. voor de Du. gramm. Jellinek II, 93, waar de volgende definities te vinden zijn: Donatus: pars orationis dicta, quod partem capiat nominis, partem verbi. Melanchton: nomen verbale, significans tempus. Albertus: nomen vel casus verbalis, . . . Clajus: Part. est tanquam nomen verbale. Van Heule¹, 6 noemt ze: deelnemingen, Van Heule², 97 spreekt van deel-woorden.

r. 194. beide naar haare eigenschappen ende uijt den gevolge: Het eerste is naar hun echte wezen, wat de afkomst insluit; het tweede ziet op de gelijkvormigheid voor zoover die op buiging en vervoeging berust. Dit laatste heet steeds: „gevolg”, d.i. wat volgen kan, de uitgangen. Vgl. reeds in de voorrede: du was reeds ten tijde van Marnix verworpen „om de hardicheit des gevolgs” (den uitgang, dien du bij den ww.-vorm vereischte). Ook bij Ampzing wordt de term in dezelfde beteekenis gebruikt. Het eerste doelt voornamelijk op de etymologie en de daardoor aangegeven spelling. De Hubert noemt het dan ook op p. 7: spellen naar de „oorspronckelickheiid”, zie het vb. gebragt.: det om het gevolg, de g om de afkomst van brengen.

r. 203. voll, mall, satt: De Hubert spelt dus consequent het enkelv. overeenkomstig met het meerv. Vgl. Ampzing, die de gelijkvormigheid in dezen beperkt tot de „enkele gevolgletter”. Taelbericht, p. 34).

r. 210. in 't meervoud: Hij heeft over dit meervoud lovet tgo. enk. looft reeds gesproken in zijn voorrede, bij de bespreking van Marnix' du. (zie Bijlage I). Het is niet noodig du weer in te voeren, want 't „gevolg” wijst evengoed 't onderscheid aan. Misschien greep De Hubert hier naar den toen in Holland toch waarschijnlijk niet meer gesproken ongesyncopeerden vorm om dien voor het meerv. te gebruiken.

Hij kende dien vorm in elk geval uit de litteratuur, misschien ook uit plechtig spraakgebruik. Zie voor de 16e eeuw de tabel bij Lubach § 61. Het aantal ongesyncopeerde vormen is veel kleiner dan het aantal gesyncopeerde, maar ze komen toch voor in deze bronnen! De eerste mogelijkheid is nu deze: De Hubert vond in het voorkomen van de twee vormen, gesyncopeerd en niet-gesyncopeerd, een prachtige gelegenheid tot differentieering van sg. en pl., die waren samengeval- len door de verdwijning van du. Dit wordt overgenomen door Amp- zing, die het tevens uitbreidt tot de verleden tijd: gavet tegenover gaaft of gaft.

De Statenbijbel heeft De Hubert's differentieering ook soms, echter niet consequent. Meestal heeft de pl. -t, de sg. heeft nu en dan -et, in den conj. bijna zonder uitzondering -et (sg. en pl.) ter onder- scheiding van den ind. (zie Heinsius, p. 71).

Vondel (*Vondel's Taal* § 57) heeft den ongesyncopeerden vorm „nog somwijlen” in de o.p. zoowel in praes. (ind. en conj.) als in partic: swieret, ghieret, zuypet enz., gelavet etc. Later is de -e *zonder uit- zondering* verdwenen, niet alleen in indic. en partic., maar ook even

standvastig in den conj. *Bredero* (Nauta § 116) heeft „nog nu en dan” -et in praes. (indic. en opt.) en in den imp.

Op grond van wat De Hubert in zijn Voorrede meedeelt, zou men moeten aannemen, en dit is de tweede mogelijkheid, dat de differentieering looft — lovet *reeds bestond*. Hij *constateert*: „In 't enkel getal SEIJT men, Gij looft God In 't meervoud, gij lovet God, So SPREEKT men tot God; *Gij werkt alles in allen*; Daar men anders tegen twee oft meer SOUDE SEGGEN; Gij werket. Ende in de gebiedende ofte biddende wijze van spreken; *Geef ofte geeft mij*: daarmen anderzins in 't meervoud SOUDE MOETEN SEGGEN; *gevet mij*. So mede *kom, bidd, smeek*, ofte *smeekt gij*, in 't meervoud, *komet, biddet, smeeket* gij etc. (Ik spa-tieerde een en ander).

Een statistisch onderzoek van 16e-eeuwsche teksten zou echter noodig zijn, om zekerheid te verkrijgen. Het zou toch niet onmogelijk zijn, dat de e in pl. langer in frequent gebruik zou zijn gebleven, dan in den sg. Er zou steun zijn geweest in 1e en 3e pers. pl.

Pagina 7.

r. 218. de Wiifstammige Bijnaamen: Men onderscheidt in dezen tijd algemeen mann. (onz.) en vrl. adj., d.w.z. een vrl. (mann., onz.) declinatie, dus vrl. (mann., onz.) vormen, als ze betrekking hebben op een vrl. (mann., onz.) subst. Maar men kan daarbij soms het spoor ietwat bijster worden, als men vrl. geachte vormen ook bij mann. subst. ziet verschijnen. Als Spieghele, Twspr. ed Kooiman, LIX.

r. 221. Doch selfstandelick gestelt hebben andere opmerkingen: Andere opmerkelijke trekken.

r. 222-23. Werk-woorden ende Lijd-woorden: Werk-woorden in de bedr. en in de lijd. vorm, vgl. Van Heule¹, p. 41—42, 102. Deze onderscheiding gaat terug op Donatus' definitie van het verbum: *pars orationis cum tempore et persona, sine casu aut agere aliquid aut pati aut neutrum significans*. Ongeveer net zoo Priscianus. Men vindt dit dan terug bij de Du. grammatici: Albertus, enz. Ritter bv. onderscheidt: Tun, Leiden, Sein. (zie Jellinek II, 92).

r. 225. uit het gevolg: Analogisch, naar den regel der gelijkvormigheid, met inachtneming van de uitgangen, die achter de vormen kunnen optreden.

r. 226. want de letter n enz.: We hebben hier een absolute participium-constructie, aldus weer te geven: als men de letter n bij de klinkers (van *beminne, late*) of de „zilbe” -en bij de mede-

klinkers (van *beminn*, *laat*) voegt, vindt men niet alleen het meervoud: wij beminnen, laten of laten, maar ook den inf. beminnen, laten of laten. De Hubert gaat dus uit van meervoud en inf. en schrijft op grond daarvan *beminn* met dubbele n en laat *met enkele t*. (vgl. op p. 6 bijv. ,gaaf met enkele f om gaave, tegenover straff met dubbele f, om straffe (na korte klinker). Hij geeft dus een vb. van een ww. met korte stamklinker naast één met lange. Wat nu de *a* van laten (laten) betreft, hij zou analogisch naar *laat* den inf. *laten* met dubbele *a* moeten spellen (vgl. gaave met *aa* naar gaaf!), maar hij kiest hier, „om het druck te verlichten” [om den druk te vergemakkelijken, nl. korter en altijd op dezelfde manier] laten, waarvoor hij zich kan beroepen op den nevenvorm van (ik) laat: *late*.

r. 228. *oneiidelicke wijse*: infinitief, vgl. ons: onbepaalde wijs. Van Heule¹ 43 spreekt van „onbepaalde manier”, van Heule², 84 van „onbepaalde wijze”.

r. 229. *des tegenwoordigen tijts*: toevoeging, te verklaren uit de Lat. gramm^a, die verschillende infinitivi onderscheidt. Vgl. Van Heule¹, 60: De „onbepaalde manier” van hebben, onderscheiden in „tegenwoordig” (hebben) en „voorleden” (gehad hebben). Voor de Du. gramm. zie Jellinek II, 337: „Die meisten setzen nach der Weise der lateinischen Grammatik drei Formen an und bezeichnen dabei in der älteren Zeit die Umschreibung durch haben und sein als Perfectum und Plusquamperfectum.”

r. 232. *gelijk ick de selve moet houden...*: Ampzing stemt hierin met De H. overeen. (zie Taelbericht, p. 32).

r. 238. *dubbele aa...*: Over den klank van deze *aa* zegt hij niets. Bekend is dat de *aa*-spelling i.p.v. de traditioneele *ae*-spelling door Spieghel werd gepropageerd. Welke uitspraak Sp. aan de *aa* verbond? Volgens Hellinga de heldere *a*, die thans in het „Alg. Besch.” wordt gehoord. Voorloopig betwijfel ik dit en zie in *aa* een iets naar *e* liggende klank, iets geslotener dus dan de heldere *a* van thans. Vgl. bij Ampzing p. 11 vlgg.

r. 240. *maerze*: Mars, korf van een marskramer. vgl. Ndl. Wdnb. i.v. mars: in ouderen vorm marse, merse, meerse— mnl. merse (ook maerse bij Verdam.)

r. 241. *voor eene dubbele ss*: Men vergelijkte op dit punt Ampzing p. 14 vlgg., die er zeer uitvoerig over spreekt en eveneens op grond van oude en nieuwe Lat. grammatici (waaruit hij een reeks citaten geeft) *z* wil spellen voor de scherpe, *s* voor de zachte spirant. Van Heule spelt als wij thans, maar geeft dezelfde formulering als De H. voor de *z*: „de *ze* is bij de Latijnen so veel als eene dubbele *s*,

ende wij houden die als eene swaere uytspreeke van eene s „(van Heule¹, 2) In de tweede dr. p. 3 „ende de Z, is by de Latijnen, zo veel als eene dubbele S, doch wy haer eenichsins volgende, gebruyken de Z voor eene sware S.”

Het letterteeken z werd door de Romeinen uit het Gr. overgenomen in den tijd van Keizer Augustus, niet voor Lat. woorden, maar voor Gr. ontleeningen en eigennamen. Deze had men te voren benaderd met een s aan het begin van een woord; Gr. verba op —ιζω vindt men geschreven met —ισσω. Het Gr. woord μαζα verschijnt in het Lat. als massa. vgl. Stolz-Schmalz: Lateinische Grammatik, 1928, p. 47, vlg.

Het is mogelijk dat we aan dergelijke gevallen te denken hebben, ter verklaring van de formuleering: „hebbe ik gebruijkt voor eene dubbele ss, gelijk enz.”

r. 241. Letterkunstschrijvers enz.: Schrijvers van Lat. grammatica's. Ampzing heeft er een heele reeks nagegaan.

r. 242. de Hoogduitz en: Vgl. Ampzing p. 15, die eveneens naar het Du. verwijst en dus ook uitgaat van de ts-uitspraak. Met z duiden De Hubert en Ampzing dus zoowel ts als s aan (zie voor ts de vbb. zierlick, ganz).

r. 247. gans met een s...: ook hier dus gelijkvormigheidsspelling. Echter niet bij de auslautende f: zie bv. op p. 6 lijf, schrijf, die hij consequent gelijkvormig met v had moeten schrijven.

r. 251. ou, enz.: Blijkens Hellinga's uitvoerige studie over het ontstaan van de beschaafde oe < Oudgerm. ô in zijn belangrijke diss. p. 73 is dit de eerste maal dat de van oe afwijkende uitspraak voor gutturalen en labialen wordt geconstateerd. De heele passage van De H. over ou wordt door hem behandeld in verband met uitingen over denzelfden klank bij andere grammatici, zoodat ik in 't algemeen naar zijn betoog verwijs.

Pagina 8.

r. 255. is een klank...: Hellinga (p. 74) meent, dat De H. zich hier vergist en spelling en uitspraak verwisselt. Hij wijst er op, dat de Fr. taalhistorici voor de klank van ou in de 17e eeuw geen andere uitspraak aannemen dan de tegenwoordige en wijst op de volgende plaats bij Dafforne, *Grammatica ofte Leez-leerlings Steunsel*, 1627 fol. 69: „Als ik de Sillaben voe, noe, roe end moe, goe, zoe stelle: ik bekenne gheern myn Ooren zo dik te zyn, dat ik inde ghe-luyden gheen onderscheyd hooren en kan, tusschen voeghen, noeghen, roepen, end moede, goede, zoete. Dies (dunkt my) onnodigh roupen,

voughen ghenoughen met ou te stellen: te meer dewyle de Fransoy-sche ou klinkt als de Nederlandsche oe: 'dies ver-anderinghe zonder noot, is gherustheyts doot.'

Het is echter de vraag of Hellinga gelijk heeft. Misschien heeft De H. goed Fransch gekend — zoovele juristen studeerden een tijd in Frankrijk — en hij was Zeeuw (Hellinga's noot, p. 74, houdt geen steek). Het verschil was gering (vgl. Hellinga, p. 74, 77) en waarom zou de Fransche ou van heel Frankrijk of een deel er van, ook niet iets verschoven kunnen zijn? En hoorde Dafforne wel scherp? (vgl. Hellinga, p. 161 contra Kloeke).

r. 256. de vlamingen: Vgl. Hellinga p. 73: „De Bo beschrijft deze klank in het Wvl. als: nauwer en korter dan Alg. Besch. oe, gelijk de hd. u in gebunden, gefunden; een middenklank tusschen de korte o en de lange oe. Eenzelfde omschrijving als Jacobs geeft voor de ô — representant voor gutturaal en labiaal.”

r. 259. doch gelijk sommige woorden: Blijkbaar was de oe, voor dentaal, die bezig was de beschaafde klank te worden, ook reeds in verschillende woorden voor gutt. lab. doorgedrongen. Vgl. weer Hellinga, p. 74.

Ampzing p. 36 vlg. spreekt ook over deze ou voor gutt. en lab., die hij echter niet een afzonderlijke spelling wil geven.

r. 264. de Heilige Schrift: Bedoeld moet zijn de toen onder de Gereformeerden algemeen gebruikelijke bijbel van Deux-aes, maar de vraag is slechts welke druk bedoeld wordt. Immers de drukken verschillen van elkaar t.o.v. het gebruik van du en gij. Zie hierover p. 50 vlg. Ik volsta hier met de mededeeling, dat De H. als hij zegt gij *behouden* te hebben, een druk moet bedoelen, die *gij* gebruikt, tevens echter was hij genoodzaakt de onderscheiding uw — dijn, u — dij, over te nemen, zoodat ik dus een druk zocht, die aan deze voorwaarden voldoet. Inderdaad heeft de druk van 1568 in 't enk. ghij, dij, dijn, in 't meerv. ghij (lieden), u, uwe. Latere drukken, die ik raadpleegde (van 1571, 1589) hebben alleen ghij, u, uw. De H. zou liever met du ook dij, dijn hebben vermeden („so ben ik genoodsaakt”). Hij moet de andere drukken dus niet gekend hebben, wat wel vreemd is. Ik zie echter geen andere verklaring.

Pagina 9.

r. 322. ten goeden insichte . . . : Met een goede bedoeling (Vgl. Ned. Wdb. i.v.).

r. 324. ordentelicker: bepaling bij handeling: ordelijker, beter geordend (Vgl. Ned. Wdb. i.v.)

r. 000. in 't rouwe: Ruwweg, in een ruwe schets, in enkele hoofdtrekken. Het Ned. Wdbn. i.v. rouw geeft alleen de uitdrukking: uit den rouwen: onafgewerkt, niet fijn afgewerkt, ruwweg, niet precies, enz. vgl. ook het „*Ruijgh* bewerp vande Redenkaveling” van Spiegel.

Noten bij S. Ampzing: Nederlandsch Taelbericht.

„Als men daer aen komt, so iszer schier geen afkomen van: ende daer is (voorwaer!) so wat aan vast, als de onbeproeft sich niet lichtelijck en sal inbeelden, nochte geloven”.

S. Ampzing, Nederlandsch Taelbericht, p 47

Voor-reden (bij laatste uitgave):

spellinge: Reeds hier duidt Ampzing zijn hoofdonderwerp aan. Het Taelbericht is in hoofdzaak een verhandeling over de spelling, al komen ook buiging, vervoeging en andere kwesties ter sprake.

dubbende ende dubbende: Tautologische uitdrukking, beide leden beteekenen twifelen, in onzekerheid verkeeren (vgl. p. 33).

bescheyden: Oordeelkundig.

Voor-rede: De bekende „Noodige Waarschouwinge”.

mijde ogen begon te openen: De Hubert wijdt overigens aan de spelling niet zooveel aandacht, maar geeft toch een paar belangrijke richtlijnen (gelijkvormigheid, s-z spelling, aa-ae spelling).

na: Bijwoord: later, naderhand.

vriendelijke onderhandeling: Ampzing was vriend met De Hubert, vgl. p. 48. „mijn gunstige ende waerde vrund” en zie p. 23.

van Heule, enz.: Van Heule gaf in 1626 een volledige spraak-kunst uit, veel uitgebreider en grondiger dan de Twespraack, maar besteedde zijn aandacht in hoofdzaak aan buigingsleer en geslachten; de spelling gaf hij zeer beknopt (zooals ook Dafforne, Grammatica ofte Leez-leerlings Steunsel, Amsterdam, 1627, fol. 7, te kennen gaf, om dan in dat tekort zelf te voorzien). Over de verhouding tus-schen Ampzing en Van Heule zie mijn vorenstaande inleiding.

vast ende seker: dit motief keert telkens terug. Ampzing wil des noods allerlei concessies doen aan het gebruik, blijkt uit het vervolg, maar er moet consequentie zijn in de spelling. Daar staat hij op.

na door-snuffeling: vgl. hierover p. 23 vlg.

der spraken: meervoud. Hij heeft ook de grammatica van andere moderne talen geraadpleegd.

bedenkingen: inzichten.

die in mijne uytgegeve werken: . . . Vgl. hierover p. 22.

Taelbericht.

Pagina 1.

r. 13 spellinge ende andere tael-bedenkingen: Ampzing spreekt eerst over de taal en de spelling in het algemeen, geeft dan een stuk over buiging, daarna het hoofddeel: de spelling in het bijzonder. Hij besluit met een breede taalkundige beschouwing, waarop hij bepaalde inzichten en wenschen (eischen zou men nu zeggen) grondt, om te besluiten met enkele opmerkingen over de dichtelijke vrijheid. Het wordt niet geheel duidelijk wat Ampzing precies onder „spellinge” verstaat. Hij maakt een duidelijken overgang naar de (beknopte) behandeling van de buiging, die hij als intermezzo beschouwt, om daarna de spelling, het eigenlijke onderwerp, van zijn verhandeling uitvoerig te gaan beschouwen. Aan den anderen kant schijnt hij toch buiging en „spellinge” niet scherp van elkaar te onderscheiden, inzooverre hij p. 11 opmerkt: „In 't bysonder moet ik hier noch voords voor-voets, slechts een weynig vande Spellinge aenroeren, *nu ik er in ben*” (mijn cursiveering), waarmee hij dus de zoojuist beëindigde behandeling van de buiging onder het begrip „spellinge” begrijpt. Men bedenke echter dat *toen* bij de buiging ook gedurig spellingvragen aan de orde kwamen. Een scherpe scheiding tusschen buiging en spelling was toen niet wel mogelijk. Veel van de buiging vroeg bijzonder uit dat oogpunt de aandacht. Dit blijkt telkens, bijv. bij de spelling naar „het gevolg”. De volgorde in het Taelbericht is niet kwaad. Wel is de compositie los, maar zij is niet zonder plan of draad. Eerst houdt Ampzing een pleidooi voor taalzorg en taaltucht, want schandelijke verwaarloozing heerscht ten onzent, inzonderheid in de schrijfwijze, en toch moet onze taal ons even na aan het hart liggen als den omringenden volken elk de hunne. Wij echter mengen de onze met de andere tot een allegaartje (bastaardwoorden, de Latijnsche namenverbuiging). A. behandelt nu voornamelijk de schrijfwijze der taal; en wel (na het inleidend gedeelte) a) in en naar de buiging; b) naar de juiste waarde der letterteekens voor de uitdrukking van enkele en samengestelde klanken; c) naar de uitspraak in het verband van de samenstelling en den zin; d) naar den eisch der hoogststaande gebruikers: van stand en studie. Die eischen ook in tal van gevallen onderscheidingen, waar in het lagere gebruik doorenmenging of gelijkmaking voorkomt. Ik vermoed iets van dit plan ook in regel 21/23: de redelijkheid (in-

leiding), gevolg en aard (buiging) en uitspraak. De dichterlijke vrijheden komen afzonderlijk.

r. 14. tegenwoordig te geven: Ik heb de uitdrukking nergens kunnen vinden, de beteekenis is wel: te presenteren (*Plantijn*: hem tegenwoordich maken = se présenter).

r. 14, 15. gunstig oordeel: welwillend oordeel.

r. 16. in 't gros: In 't algemeen en losweg. De passage is van belang, om Ampzings algemeene beginselen inzake spelling te leeren kennen.

r. 17. reden: Ratio, verstandelijk begrip, rede, vgl. Ampzings eigen onderscheiding van reden en rede, p. 41. Eerst dus het *redelijke*.

r. 18. het gevolg: De verbinding der woorden met hun buigingsuitgangen. Vgl. bij De Hubert, p. 6. Dit is het beginsel van de gelijkvormigheid in de spelling.

r. 18. in den aerd der sprake: den dieperen grond. Vgl. r. 416/7: „uyt den aerd ende grond (van onze tale) opgesocht”.

r. 19. uyt sprake: Dit treedt bij Ampzing sterk op den voorgrond, voortdurend gaat hij na, of een bepaalde spelling aan de uitspraak voldoet; als de spelling van de uitspraak moet afwijken, geschiedt dit om een belangrijke reden (bv. gelijkvormigheid). Maar *de* uitspraak is voor hem niet bij de massa, maar bij de besten.

r. 19. alder-eygenst: Het meest wezenlijk (vgl. r. 35).

r. 19. bequaemst: Op de meest passende, juiste, wijze.

r. 20. de oude spellinge: terecht een zeer belangrijk motief voor Ampzing, bij het doen van een spellingkeuze. Meermalen legt hij zich zelfs zuchtend neer bij een z.i. minder juiste spelling, omdat deze nu eenmaal gebruikelijk is.

r. 24. so slechts: zoo maar, simpel weg.

r. 27. Daerom . . . : Men zal in 't vervolg zien, dat hij toch meermalen zich neerlegt ook bij een oud misbruik, vgl. b.v. p. 26: „So laat ik hier dan den kloot lopen . . .” Zijn bezadigde, niet doctrinaire beschouwingwijze vond zulks dan blijkbaar met de redelijkheid niet onvereinigbaar. Men moet „reden” ook niet met „logisch” interpreteren.

r. 33. immers so: Ten minste even.

r. 34. ingeretene: Binnengedrongen.

Pagina 2.

r. 41. den grond onser sprake: Het wezen, het eigen karakter onzer taal.

r. 47. *lichts*: verduidelijking, helderheid, duidelijkheid.

r. 47. *ende lichter te maken....*: Dit motief ook bij De Hubert, p. 5.

r. 50. *suyver te spreken ende te schrijven*: Het blijkt herhaaldelijk, dat A. wel in de eerste plaats, maar niet uitsluitend voor het *schrijven* onzer taal meer zorg vraagt. Hij doelt ook op beter spreken.

r. 53. *volgens*: bijwoord: dienvolgens, dienovereenkomstig, derhalve.

r. 53. *verlatene*: Aan haar lot overgelatene, verwaarloosde, vgl. Van Heule¹, opdracht.

r. 53. *ongehavende*: Niet genoeg verzorgde, vgl. Ned. Wdbn. i.v.

r. 54. *dóch rijke*: Voor de zelfbewuste overtuigdheid van den rijkdom van het Nederlandsch, vgl. Spieghel, ed. Kooiman, Kooiman, XII: „dewijl onze taal verre d'oudste ende ryckste is”. Vgl. ook in onzen tekst r. 102.

r. 57. *hier op*: Op de spelling.

r. 58. *ende even so luttel*: *Nu* volgen buiging en geslachten. Daaraan was tweërlei aspect 1) aanwijzingen gevend voor de spelling. 2) op zichzelf, als karakteristiek deel van de taal.

r. 59. *waer in nochtans....*: Men zou kunnen opmerken, dat Ampzing alleen de sierlijkheid noemt, niet de „bescheidenheid” (De Hubert). Maar dat hij de betere onderscheiding hier eer insluit dan uitsluit, blijkt genoeg uit andere plaatsen, als r. 328: „*nodich* ende zierlijk *onderscheyd* der gevallen.” (ik cursiveer).

r. 60. *het en sluyt niet veel*: Het is niet met elkaar in overeenstemming, het is tegenstrijdig, het „klopt” niet.

r. 70. *eerlijk*: Eervol, lofwaardig.

Pagina 3.

r. 72. *Al ist....*: Bij De Hubert dezelfde waardeering van de spelling: noch over-, noch onderschatting.

r. 79. *daer en is ook....*: al weer na de spelling, de buiging en geslachten.

r. 84. *suchts*: Liefde.

r. 87. *op den dollen bof*: zonder kennis of overleg, op goed geluk, zooals 't valt (vgl. Ned. Wdbn.: „op den wilden bof”).

r. 87. *met bescheyd*: Verstandig, oordeelkundig.

r. 88. *omsichtelijk*: Zich voorzichtig rekenschap gevend.

r. 91. *opgeraep te*: Niet eigen, maar van anderen opgevangen en overgenomen, vgl. Ned. Wdbn.: „tot zich nemen, zich eigen maken”, en zie 't vervolg: „dieze met de Romeynsche heerschappije [variant van H. beter: slavernije] hebben aengenomen . . .”, en even verder: „opgeraep te, onduytsche, ende onbekende woorden”.

r. 95. *verwaeld*: Veranderd, verwisseld (vgl. Mnl. Wdbn. i.v.) Let op de etymologie van *Waelen* (veel meer voorbeelden van dergelijke etymologieën in de *Twe-spraack*). Dat A. er „veel-licht” bijzet, kan echter aanwijzing zijn, dat het slechts schertsend, ter bespotting, gezegd wordt.

r. 100. *Ja het is maer al te . . .*: De verwaarloozing van eigen taal tegenover de cultiveering van de vreemde talen, niet alleen door de vreemden, maar ook door de Nederlanders, is voor Ampzing aanleiding tot een verontwaardigde, puristische tirade. Voor zijn purisme vgl. men overigens vooral p. 18, waaruit een verstandige gematigdheid blijkt (reeds hier de beperking: „so veel mogelijk is”).

r. 113. *ontijdighe*: Niet te rechter tijd, misplaatst.

r. 113. *die men . . .*: Nl. zulk een geleerdheid, die men . . .

r. 113. *roemen*: Hier overgankelijk. De hier vereischte beteekenis wordt niet in het Ned. Wdbn. opgegeven. Het zal het onoverg. roemen: pochen, bluffen, zijn (vgl. het znw. en den sprekenden eigennaam *Roemer*), hier met een object geconstrueerd i.p.v. met een voorzetselbepaling. Dus: pronkend uitstellen.

Pagina 4.

r. 130. *spraak-konste*: Nl. op p. 27 vlg. (1e druk).

r. 131/2. *ik en hore hier . . .*: Ik luister niet naar, ik stoor mij niet aan.

r. 138. *ook in onse moedertale*: Hier reeds erkenning van het ingeburgerde vreemde woord bij Ampzing, al betreft het hier nog maar alleen eigennamen. Overigens zou men ook kunnen verstaan, dat A. met „die namen” die zgn. „Duytsche” bedoelde, die toch even zoo goed ontleend zijn. Maar het vervolg schijnt daarmee niet in overeenstemming.

r. 141. *also slecht heen*: Zoo maar, zoo simpel weg.

r. 143. *vrije rede*: Proza tegenover rijm.

r. 143. *maer in den Rijm*: De namen worden te lang, en men kan ze niet over twee regels splitsen.

r. 144. *gemeyne luyden*: De gewone menschen, in tegenstelling tot geleerde mannen en apostelen.

r. 145. dat men....: Nl. daar, bij de „gemeyne luyden“.

r. 153. bij sekere gelegenheyd van: Naar eenige aanleiding van.

Pagina 5.

r. 157. op de Latijnsche maniere gebruyken: Ziet op de woordschikking, constructie. Van Heule¹ 87, protesteert eveneens tegen deze constructie, hij spreekt van „quade gewoonte“ en noemt ook als consequentie van Psalmen Davids: Het bouk Pieters, het huys Jans.

r. 163. steke: Beleedig, krenk, val in het bijzonder aan.

r. 164. Ik weet ook wel: Treffend is de nuchterheid van Ampzing: hij erkent de macht van de gewoonte, wanhoopt er aan in de gewone (gemeyne) spreektaal de fout te herstellen, maar eischt correctheid in de schrijftaal, in de hoop, dat de toekomstige gesproken taal deze zal overnemen. Hij ziet terecht de groote beteekenis van de schrijftaal voor de gesproken taal. Voor een tegenovergesteld standpunt vgl. de Vooy: Verzamelde Taalkundige Opstellen I, p. 300.

r. 182. het magnificat enz.: Vgl. Ned. Wdnb., dat de uitdrukking echter niet verklaart. De beteekenis moet zijn: de ergst denkbare betweter te zijn. De lofzang van Maria te willen corrigeeren, hetzij als een allerbekendst en hoogst aangrijpend gedeelte der Goddelijke Openbaring, hetzij als cardinaal deel in de R.K. liturgie — inz. het Canticum bij den Vesperdienst — is wel het summum van critische aanmatiging.

r. 187. een weynig enz.: Beknopt, vgl. de noot bij r. 13. Hij heeft erover gesproken en moet nu wel even er op ingaan.

r. 192. noemer enz.: De namen van de Twe-spraack.

r. 199. bij-worpije: Letterlijke vertaling van adjectiva.

Pagina 7.

r. 245. ledemens: Vgl. De Hubert, zie de noot bij Waarschouwinge, r. 61.

r. 249. nadien....: Vgl. de noot bij Waarschouwinge r. 63. Hoe kwam men aan die namen? In het Grieksch was de onderscheiding der drie geslachten volkomen. Dat kon de functie doen zien in die onderscheiding. Vgl. nog Jellinek II, 78, 193. vlgg. over het ontstaan van de onderscheiding bep., onbep. lidw. in het Duitsch.

r. 250. eygentlijk: Juist, nauwkeurig, precies. Ook even verder in:

r. 254/5. So is het ook wel so eygentlijk geseyd: Hier vindt A. nog een tweede verklaring voor den term *eygentlijk*; en deze komt wel nader bij het begrip van het bepalende lidwoord, Lat. definitus of definitivus. Maar het vervolg wijst terstond uit, dat A. dat niet zoo bedoelt.

r. 256. Behalven dat....: Terwijl er nog ten nadeele van het gebruik van een in deze zinnen bijkomt, dat....

r. 257. tellend Bij-woord: Deze naam is wat vreemd. Het zal de verkorting zijn van tellend bijworpig woord. Van Heule² gebruikt den korten term Bijwoord vaak voor den langeren: bijvoeglijke naam. Men vindt den term ook al wel bij Van Heule¹, 68, maar dan bij de adverbia. (in margine: Numerandi, nl. Adverbia-). Hij geeft dan ook als voorbeeld: Hoeveel mael? Eenmael? Tweemaal, driemaal met „mael” bij het „Optellende Getal”.

r. 257. Voords laten sij al te samen....: Ampzing schijnt hier op te komen tegen een oude, bekende onderscheiding. Zie de Duitsche grammatici als Albertus met hun logische definitie, die hierop neerkwam: „der” duidt een bepaald individu aan, „ein” een onzeker en vaag individu. Vgl. Jelinek II, 195-6. Ook Van Heule¹ zegt iets dergelijks, p. 85: „Als men zegt, De mensch, De boom, Het beest, zo wort onder dat zeggen begrepen, dat wy Den mensch, Boom, ofte Beest kennen ofte zien, ofte daer af reden hebben, andersins zoudemen zeggen Een Mensch, Een boom, Een beest, onder deze manier van uytspreken, en schuyt geen voorgaend oogmerk, nochte kennisse.” Van Heule², 104, vrijwel woordelijk hetzelfde. (Van Heule zal hier wellicht onder invloed staan van Albertus of andere Duitsche grammatici).

r. 258. eygentlijk: In onze beteekenis: als men 't goed bekijkt.

r. 268. 't gebeurd dan noch: Het gebeurt echter toch (wel eens), tegenover „altijd” van den volgenden zin.

r. 270. eeene quaede aenneming: Een slecht aanwensel.

Pagina 8.

r. 274. een self-standig woord by-voegens gewijse: Een zelfst. nw. als bijv. bepaling (bijstelling).

r. 278. het ledeken de....: Deze opmerking is gericht tegen degenen, die het behoud van den in nom.masc., hetzij vóór alle subst. wier „anlaut” dat in de volkstaal meebracht, hetzij beperkt

tot die met klinker of h begonnen, dus alleen tot vermindering van hiaat, voorstonden. A. behoeft hier niet op theoretische aanbevelingen te doelen, maar kan heel goed alleen denken aan den invloed van de practijk van die geleerden. Bij Huygens kan men het ook nog opmerken. Wie zijn die „sommige geleerden”? Men kan Van Heule¹, 10 vergelijken: „eenige geleerden begeeren enz.” Typisch is, dat Van Heule niet zegt of hij het goed—, of afkeurt. In margine „Siet Heynsius”. Heinsius had *den* in nom. masc., maar 't is mij niet bekend, dat hij dit voorgestaan zou hebben. In 1633 citeert Van Heule (p. 30—31) met instemming Ampzings absolute veroordeeling van den voor alle „letteren” (ook klinkers en h). Toch blijkt zijn standpunt ook nu vager: hij zegt daar van het gebruik van „Bywoorden van het Mannelic geslacht” (waarbij ook 't art. inbegrepen is) op -n voor woorden aanvangend met klinker of h, r, d: „deze maniere is den Grieken in vele woorden, een zekere wet, verzoet ook zeer bevallic, veler woorden uyt sprake, maar overmits deze order het onderscheyt der geslachten, in onze sprake zeer vermengt, zo achten wy voor nodichst datmen eerst het onderscheyt der geslachten, met eene zekere order lere gebruyken”. Wie dus de geslachtsonderscheiding goed onder de knie heeft, kan er pas aan denken tot deze manier over te gaan. [Want hij maakt anders fouten zonder tal. Van Heule vreest dat als men op Grieksche wijze hiaatvulling gaat nastreven, die Nederlanders die het niet meer van huis uit betrachten, het ook bij vr. woorden gaan toepassen]. In margine noemt hij hier als voorstanders van deze -n: Aldegonde en Heynsius.

r. 280. a l s o o n s e t a l e : een zeer juiste opmerking, althans voor een deel van Nederland, waar Holland toe hoort. Men vergelijke het argument, dat wel gebruikt is in den strijd over de tusschenletter in eendenei, enz.: eendeei zou zoo moeilijk uit te spreken zijn. De verdere redeneering, hoe verschoonbaar bij Ampzing, zouden wij thans als logicistisch en naturalistisch moeten brandmerken.

r. 287. j a o o k : Dus bij vrl. woorden.

r. 289. d e n v r o u w e l i j k e n u y t g a n g v a n e : E gold als *volstrekt kenmerkend voor het vrouwelijk*, zooals in de Middeleeuwen, *ook nog in dezen tijd* (vgl. Waarschouwinge, p. 4, Resolutiën p. 211, r. 196, Waerneming 15, 116).

r. 291. m a e r h e t l e d e k e n e e n : Vgl. de Twe-spraack, LV. De Hubert sprak er ook over. Vgl. Waarschouwinge, p. 4.

r. 294. a d V : Ampzing drukt zich wat ongelukkig uit, hij bedoelt: het + adj. + (onz.) subst. laat het subst. zien als onz., ook al heeft het dan verder het „vrl. adj.” kleyne of het „mann.”

kleyn voor zich. Een † adj. † onz. subst., maakt dat subst. mnl., d.w.z., dan kan men aan het „mnl. adj.” kleyn niet anders zien, of het is mannelijk. Voor de in dezen tijd algemeen voorkomende benamingen mnl. en vrl. adj. vgl. de noot bij Waarschouwinge, r. 218. Ampzing spreekt p. 10 van „mannelijke by-worpige woorden” en acht, dat in „de sake is klaer” klaer „mannelijk” wordt uitgesproken (ibidem). Op p. 45 spreekt hij van „de byworpige woorden van ’t vrouwelijke geslachte”. Let op de wijziging, die Van Heule hier (in V) aanbracht.

r. 299. s i j n d e a l d a e r : Ampzing neemt dus woorden aan, die in bepaalde naamvallen zoowel mannelijk als vrouwelijk kunnen zijn. Een klaar voorbeeld, dat de grammatici van dezen tijd toch maar niet geslachten maakten, uitvonden of toewezen.

r. 304. I n d e n g e v e r : Ampzing stelt ook in zijn paradigma als dat. vr. de, en niet daarnaast der, zooals De Hubert. Toch ziet hij dien vorm niet geheel voorbij, blijkens deze plaats, waar hij constateert, dat bij die gedeeltelijk tweeslachtige woorden als *tijd* en *dood* die der-vorm in den [niet van voorz. afhankelijken] datief niet „zoo gevoegelijk vallen wil”. Overigens spreekt hij hier slechts over den gever van de woorden, waarover het hier gaat.

r. 306. a d V I. Het is mij niet duidelijk geworden, na welke voorzetsels Ampzing een acc., na welke een abl. aanneemt. Vgl. echter p. 9, waar na aen, door en bij een acc. staat. In elk geval schijnt de Latijnsche verdeeling, begrijpelijk trouwens, daar wel eenigen invloed op te hebben (ab, in, ex, cum). Ook Van Heule geeft hier geen licht. In den eersten druk, p. 66 somt hij een reeks voorzetsels op met den acc. en een drietal (van, uyt, in) met abl., in den tweeden druk, p. 100—101 geeft hij een lange reeks voorz. op, alle met dat. bij mannelijke woorden (vbb. van mann. en vrl. p. 133—135.) Den abl. heeft hij in den 2en druk laten vervallen (daar slechts 4 nvv.).

r. 322. a d V I I. Let op het verschil tusschen VI en VII: in VI gaat het over enkele woorden, die in bepaalde naamv. (acc., abl.) mnl. en vrl. beide kunnen zijn, dus de, den (der) kunnen hebben. In VII spreekt hij over „de mannelijke woorden”. Maar bedoelt hij deze in het algemeen? Men dient ook op te merken, dat hij zegt: „het schijnt ook wel” „zomwijlen” en „uytgesproken”; en dat hij „noch met-namen” op het onbepaalde lidwoord „een” wijst. Hij heeft het hier over het *spreken*, (vergelijk, wat volgt), en heeft den indruk dat daarbij soms als „soeter” (d.i. zachter, hier = makkelijker — vgl. „hard” op vele plaatsen = stroef, lastig, moeilijk) de buigings-n wordt weggelaten. Hij houdt alleen rekening met het

spreken der beschaafde lieden (dat zet hij op het einde van zijn verhandeling genoeg uiteen), maar merkt het ook daar *soms* op, met name bij de Hollanders onder hen. Hoe wijd dat *soms* strekt, is niet precies te bepalen; maar het zou wel zeer willekeurige interpretatie zijn, als men zeide: hij bedoelt eigenlijk altijd, of zoo goed als altijd. Het „soms” zou ook nog betrekking kunnen hebben op den stijl (familiaal) en op bepaalde woorden. Dat hij zeer bijzonder *een* noemt verwondert niet: het onverbogen onbep. lidw. wortelt al diep in het Middelnl. (Van Helten, Mnl. Sprkk., blz. 308), vgl. ook XI. Het geval een vroom man (vroom zonder e) is een heel afzonderlijk staand iets, een lastpost voor de 17e eeuwse grammatici.

Ampzing kan ook nog bij bepaalden anlaut de neiging tot weglating van de buigings-n hebben opgemerkt. Al is „man” zijn paradigma, toch kan die *m* ook in het spel zijn. Wij kennen nog het verschil: goejendag, goejenavond (afgekort „navond”), goejemorgen.

Pagina 9.

r. 316. onse Holl. verkortinghe: Vgl. r. 362—364, 1313—14. Reeds De Heuyter wijst hierop als kenmerkend voor het Hollandsch. Vgl. vooral Van Heule¹, 116: „In Holland worden de woorden in het uytspreeken zeer verkort, zo dat bynae alle woorden in het eenvoudigh zonder E op het eynde uytgesproken worden, zeggende Vraag, Antwoort, Ik zeg, Ik heb, in de plaetse van Vraege, Antwoorde, Zegge, Hebbe, ook neemtmen, veeltijts de laetste N in het Veelvoudig af zeggende Scheepe, Huyze, Stede, Lande, in de plaetse van Scheepen, Huyzen, etc., ende Loope, Blijve, Valle, voor Loopen, Blijven, Vallen, deze verkortingen strijden tegens des spraeks natuyre”.

r. 318. ende meyne oversulx: Die feitelijk dialectische hebbelijkheid blijkt Ampzing even zeer tegen de borst. Ampzing wilde inderdaad de buigings-n ook in de gesproken taal der Hollanders zooveel mogelijk herstellen. Evenals bij de constructie het saed Abrahams (zie boven) wil hij de Hollandsche familiäre n-weglatting in het spreken nog wel eenige plaats gunnen (maar matiging is eisch, en stevige gewenning toch aan het alleen juiste gebruik), maar voor de schrijftaal houdt hij het blijkbaar weer bij den vasten regel.

r. 322. a d V I I I: Van Heule geeft hier een toevoeging. Zie de variant.

r. 323. g e m e y n s a e m e r: Gemeenzamer; behoort meer tot de gemeenzame taal.

r. 324. *eygentlijker*: Weer in de beteekenis: juister, precieser.

r. 327. *met den*: Niet alleen met *het*. Blijkbaar acht A. bij *aen* en *door* een acc. vereischt. Onbewuste inwerking van Lat. *ad en per*?

r. 329. *uytgerekt*: Synoniem met *uytgetrocken*, vgl. r. 1287 en zie noot bij *Waarschouwinge*, r. 133: niet geapocopeerd of gesyncopeerd.

r. 330. *so seyden men ook . . .*: Ampzing geeft hier nog een voorbeeld van *den* in, naar hij meent, den acc. ntr. sg., met het subst. zonder -e en een ander vb. met den uitgang -e aan het substantief. Invloed van *apud* of *ad*? Want zoo schijnt het vaak toe te gaan: men voelt het Lat. voorz., dat het eerst ter vertaling van het Nederl. woord in aanmerking komt, daarachter.

r. 332. *dapper*: In hooge mate, geducht, niet weinig.

r. 341. *bygaende woorden*: De woorden, die zij bepalen, waarbij zij (als bepaling) hooren; in de vbb: begrijp, rijkdom, zegen enz.

r. 346. *altijd niet*: In elk geval niet.

r. 348. *te met wesen*: Af en toe voorkomen, gebeuren.

r. 351. *maer het rond der wereld*: Vgl. Van Heule¹, 88: „Ook zo valt de Baerer in het Vroulic geslacht bequaemst achter het ongeboogen zelfstandig woort, als De voorzichtigheyt der Vrouwe, Het dwaeze der waerelt.”

r. 353. *eygentlijker*: Meer naar zijn aard.

r. 354/5. *als wel eene phrasis*: Als wel *voor* een redekunstige, geijkte woordverbinding, wijze van spreken. (Van Heule² geeft zoo vele „Tael-spreucken”, o.a. 133 vlgg. „Adverbiorum Phrases”).

r. 358. *bepalinge*: Beperking.

Pagina 10.

r. 359. *ad XI*: Vgl. aant. ad VII.

r. 366. *deelnemende woorden*: Participia, vgl. De Hubert, noot bij *Waarschouwinge*, r. 193.

r. 367. *in rechter t'samenvoeginge*: Moet beteekenen: rechtstreeks ermee verbonden, praedicatief gebruikt. Is het soms de „*ordo naturalis*”? Zie daarover JellinekII, S. 466 en § 563-578.

r. 370. *vergotens ofte beswarens*: Synoniem, niet tegenstellend: als bepaling van graad. Men vergelijkte hierover vooral

de uitvoerige behandeling van het adjectief in den nominatief op -n na zoo, zulk, enz. door Verdenius in N. Tlg. XXXIII, 97 vlgg., vooral p. 105 vlgg., waaraan ik slechts het volgende citaat ontleen: (p. 108) „Deze n heeft affectieve, emphatische waarde gekregen, natuurlijk in de eerste plaats in en door de verbinding met zoo, wat, te en dergelijke graadaanduidende woorden.”

r. 377/8. J a h e t s c h i j n t o o k s e l f s : De redeneering schijnt wat wonderlijk, maar is toch wel te verstaan. Hij gaat uit van de meest voor de hand liggende, en ongetwijfeld ook heerschende, opvatting, dat hier sprake is van buiging. Daarbij is het volstrekt niet onwaarschijnlijk, dat mann. en onz. subst. in beschaafde taal veel meer dan vrl., zoo werden bepaald. De taal der Amsterdamsche kluchten was niet het waarnemingsveld van Ampzing. Dan komt A. met zijn verrassende ontdekking. En ziedaar, zoo is het enkele vrl. geval, dat hij toch wel eens gehoord had, niet zoo verkeerd.

r. 381. a l l e e n g e s t e l d : Bepaling bij ledekens.

r. 381/2. b y g e v o e g d e w o o r d e n : Niet alleen adj^a. (byworpige woorden), ook pron. poss^a.

r. 382. i n v e r s c h e y d e g e v a l l e n : In verschillende naamvallen. Hij zegt niet welke, maar bedoelt wel abl. en acc.; waarschijnlijk tot met acc. (ad). Vgl. boven de noot ad. VI.

r. 393. V a n d e v e r s t a n d i g e n : Onvolledig voor: van de of van den; zie zijn paradigma.

r. 399. a d X V I : Hij wil dus in nom., dat., acc., abl. mv. -en voor het zelfst. gebruikte adj. Over den gen. laat Ampzing zich niet uit. Vermoedelijk heeft hij daarover dezelfde opvatting gehad, ter onderscheiding van vrl. enk. Mogelijk ook vond hij hier een keuze niet zoo noodig. Bij den dat. mv. kon de toefelijkheid van XV niet ondersteld worden; daar was de n in elk geval. Hier in XVI ligt de beslissing in het enkelvoud zonder -n.

Pagina II.

r. 405. b e d r o g e n : Bedrogen dus voor het mnl. en onz. enk., bedroge en bedrogene beide voor vrl. enk. en heel het meerv.

r. 408. g e e n e v e r s i e r z e l e n : Woordspeling: geen willekeurige bedenksels, maar echte sieraden. Let op Ampzing's spelling. „Versierzelen” = verzinsels.

r. 409. u y t d e n a e r d : Ampzing verzekert nog eens nadrukkelijk, dat hij niets verzonnen heeft, dat hij niet zelf vormen

gemaakt heeft, maar zich gehouden aan het overgeleverde. Alleen heeft hij daarin een en ander geregeld.

r. 411. door de ongewoonte ende den ouden slof: Zie de variant. Door de ongewoonte en den ouden sleurgang.

r. 413/4. gesproken ende geschreven: Ook op verbetering van het spreken richt A. zich.

r. 418. voor-voets: Aanstonds, dadelijk, terstond, volgens Mnl. Wdnb. en Kil. Maar Plantijn geeft op: voervoets henen: ex ordine, uno contextu. Misschien is de beteekenis hier: voor den voet op.

r. 420. De a enz. . . .: Vgl. o.a. Twe-spraack XXII: „De a, in alle talen d'eerste letter zijnde . . .”

r. 421. in haren tweeklank: Naar de terminologie van dien tijd: iedere klank door twee teekens aangeduid. (Vgl. voor het Duitsch, Jellinek II, 25, waar men eveneens ae, oe als diphthongen beschouwde, ofschoon men ze als monophthong uitsprak). Ampzing bedoelt dus de ae, niet den klank, maar het teeken. Hij schrijft in open lettergrepen de enkele a (e, o, u), in gesloten ae. De klank van a en ae was dezelfde. Tweeklank beteekent hier dus niet klank, maar teeken. [ongeveer treedt bij oude grammatici „letter” vaak op in de beteekenis: klank].

r. 422. opmerkinge: Waarneming, constateering.

r. 422. dewijl het zeker is . . .: Nu constateert hij, dat achter het teeken ae (in gesloten lettergrepen gebruikt) tweeërlei klank schuilt. Er is verschil van woorden met ae in verschillende Nederlandsche dialecten. Op het verschil tusschen de dialecten onderling gaat hij overigens weinig in. Hij behandelt slechts de verschillende klanken van ae en constateert nog dat hij *als Haarlemmer* de blètende ae eigenlijk in het geheel niet kent. Toch acht hij blijkbaar het verschil zoo groot en wijd verbreid, dat het niet mag voorbijgezien worden.

r. 424/5. oft met . . . oft met . . .: Nu wordt de tweeërlei klank beschreven: de eerste klank zal blijken te zijn een lichtgepalataliseerde ā, de tweede is de „blètende” è-klank.

r. 426. Men heeft . . .: Tot nu toe werden deze klanken in de spelling niet onderscheiden, men spelde altijd ae.

r. 428/9. dat men de spellinge naer . . .: Vgl. de noot bij r. 19.

r. 430/1. in welke de sucht . . .: Het feit is ons bekend; maar 't valt toch even op, dat men zich daarvan ook in dien tijd zelve bewust was.

r. 434. Enige . . .: De Twe-spraack begon er mee, De Hubert deed het ook, Dafforne propageerde eveneens aa i.p.v. de vroegere

ae. Vgl. het uitvoerig overzicht bij Hellinga. Hellinga's misvatting van Ampzing's woorden begint hier reeds, als hij (p. 318) Ampzing weergevend, schrijft: „Zeker is het ook, dat een spellingonderscheid tussen aa en ae „al enige jaeren begonnen is”, daaraan toevoegt: „door de aanhangers van het „spreken met een vollen mond” natuurlijk”. Alsof Ampzing met dit laatste de „harde” (heldere) ā op het oog had, waarover hij pas ruim een bladzijde verder gaat spreken! De „ronde” volle uytspake” is de lichtgepalataliseerde ā. Over deze gaat het voorloopig.!

r. 435. met aa de ronde volle uytspake....: Ampzing zegt dus duidelijk, dat men aa was begonnen in te voeren voor de eerste uitspraak, de volle, ronde, niet voor de derde uitspraak (p. 13), de volle en harde, waarvoor hij zelf die aa-spelling alleen geschikt acht.

r. 438. andere ook geleerde....: Denkelijk zijn de Haarlemsche „lief-hebbers” (Nederduydsche Spellinge, 1612) bedoeld. Het daar gezegde blz. 40 (bij de „Tweeklanken”) lijkt althans zeer veel op hetgeen A. hier weergeeft.

r. 439. achten dat sulke spellinge....: De aa-spelling is dus verwerpelijk, 10. omdat er geen noodzaak is van de traditie zoover af te wijken; 20. omdat aa niet de klank weergeeft. Het ae-teeken duidt dezen beter aan (mond wordt toegetrokken door e, „merkelyk versacht”). Geen oogenblik is het dus zoo, dat Ampzing achter de aa-spelling een anderen klank zou zoeken, dan die tot nu toe aan ae werd gegeven; er is alleen sprake van een spellingverandering, waarmee hij het niet eens is.

Pagina 12.

r. 444. sijnde ook ondertusschen....: Het ae-teeken is dus evenzeer mans genoeg, geschikt, om den vollen (niet den vollen *en harden*) klank aan te duiden, als ie, enz. om hun volle klanken weer te geven. Deze overweging alleen vindt men niet in de Nedd. Spell van 1612 terug. Overigens refereerde A. slechts, hijzelf, legt hij uit, helde reeds lang en nog tot de eerste meening over. Maar deze eigen overweging vooral is de brug, waarover hij zich terugtrekt, om zich bij Van Heule aan te sluiten.

r. 448. sijn bescheyd: zijn redelijkheid, in elk geval in zooverre het de twee ā-klanken wil onderscheiden, maar voor A's gevoel ook nog wel iets meer.

r. 456. ongesien: ergerlijk.

r. 459. C. v a n H e u l e: Zie Van Heule¹, 3, 4: „De Ae, willen de Amsterdamsche letterkonstenaers, als het blaeten van een schaep uytgesproken hebben ende stellen aa in de plaetse daer de oude Schrijvers A E gestelt hebben, *ende spreken oock A A uyt gelijk men A E is gewoon uyt te spreken*, (mijn cursiveering) ende de A E houden zy als de H der Grieken, ende spellen daer mede Paert, Staert, Baer, ende diergelijke, het welk men met de oude spellinge niet en heeft kunnen doen.

Maer om dat alle nieuwichheyt in het gemeyn, een groot opsicht heeft, ende om dat wy in dit tegenwoordig werk, nootwendig verscheyde nieuwicheden, als tegens onzen dank hebben moeten voortbrengen, daerom zo hebben wy, eene veranderinge gestelt die in zeer weynig woorden valt, de tweeklank A E aldus schrijvende *Æ* ende schrijven Pært, stært, Bær, de A aen de E vougende, dit wort oock by Kilianus, ende in de oude spelen van Gent gebruykt.”

Dit versterkt mij in de meening, dat hiet geen sprake is van de aa-uitspraak, maar slechts van aa-spelling, i.p.v. ae-spelling. Immers Van Heule schrijft: „ende spreken oock A A uyt gelijk men A E is gewoon uyt te spreken” (parallel aan de spellingwijziging aa i.p.v. vroegere ae). Hij spreekt dus niet van een *andere* uitspraak, die achter aa zou zitten. Hellinga's interpretatie van deze passage is geheel onjuist (p. 316, noot 1: „Van Heule vindt dus de aa-uitspraak in de meeste gevallen de normale” Van Heule bedoelt hier krachtens het heele verband met AA niet den klank, maar het teeken ¹).

Ampzing verwijst naar Van Heule, die de Amsterdamsche letterkonstenaers noemt (d.z. Spieghel c.s., misschien ook tegelijk den kring te Amsterdam om De Hubert, die ook aa—ae spelde). Daarmee verwijst dus Ampzing ook in die richting. Spieghel stelde dus niet aa voor om een anderen klank aan te duiden, dan door de traditioenele ae werd aangeduid, zooals Kooiman, 136, Hellinga, 313 vlg. en De Jong, 31, meenen. Ook Twe-spraack XXII (de beschrijving van den a-klank) interpreteeren zij verkeerd (Kooiman, 112, Hellinga, 314). Ongetwijfeld wijst Spieghel de uitspraak-afwijkingen ao en ae af, maar ae is dan voor hem de blètende klank, niet de volle van Ampzing. Spieghel beschrijft hier m.i. niet de heldere ā, die thans algemeen beschaafd is, maar denzelfden klank, dien Ampzing aanduidt als de

¹) Ik maak nog even opmerkzaam op de storende drukfout in het citaat van Heule, op p. 316 bij Hellinga. Daar is *aa* achter stellen weggelaten. Hellinga schijnt niet te begrijpen, dat bij „ende spreken oock AA uyt” bedoeld wordt *hun* in de plaats van ae gestelde AA. Zoo keert hij het gezegde in zijn tegendeel om.

„volle, ronde” uitspraak. Kortom: de tegenstelling Spieghel—Ampzing is louter een spellingstegenstelling van aa—ae tegenover ae—æ, die respectievelijk dezelfde klanken aanduiden. Ik zie geen andere conclusie. Het eenige wat mij zou kunnen doen twijfelen, is het feit, dat Van Heule² de onderstreepte zinsnede weglaat. Maar ik geloof dat voor de *toenmalige* lezers dat zinnetje ook best gemist kon worden.

r. 463. w a t l i j m e n d e : Variant voor „met een dobbele tonge enz.”, p. 11, vgl. p. 13: „Dese lijvende uytspake”, zie ook p. 36, r. 1494.

r. 464. o m d a t z e n i e t v e e l e n s i j n : Vgl. Van Heule t.a.p. „zeer weynig woorden”.

r. 469. m a e k z e l : Teeken, vgl. even verder: Het maekzel der uytbeeldinge. Men onderscheidde in dezen tijd figuur of gedaante (= het teeken), kracht (uitspraak) en naam (benoeming in het alphabet). Vgl. b.v. Dafforne, 9, die hier de Heuiter aldus citeert: „alle letteren van wat Tale die moghen zyn, voor 't eerste aenzien toe komen drie zaken: Ghedaente, Name end' Kracht. De Haerlemsche liefhebbers spreken van: maeksel, name en kracht.” (Dafforne citeert ook dit). Zie Hellinga, 163.

r. 471. K i l i a n u s : Kiliaen schreef in gesloten lettergreep ae, (ue) in open ae, (ue) volgens gelijkvormigheid (maar niet consequent). Zie Van der Meer, *Historische Grammatik der Niederländischen Sprache*, LXVI vlg.

r. 473. D e o u d e G e n t s c h e s p e l e n : De spelen ver-toond op het Gentsche landjuweel in 1539 en onmiddellijk gedrukt (vgl. Te Winkel, *Ontwikkelingsgang*², II, 457—59).

Pagina 13.

r. 491. s o n d e r l i n g g e e n e : In bijzondere mate niet, d.i. maar heel geringe.

r. 496. E n d e d a n d a t n o c h m e e r i s : Wat Hellinga 319 hiervan zegt vloeit voort uit zijn besproken foutieve opvatting. Daardoor vervalt zijn heele betoog hier, er is geenerlei reden tot termen als „een merkwaardige draai”. Ampzing heeft zijn betoog niet „moedwillig” en „grondig”, „vernietigd”. Hellinga komt tot deze onjuiste beschouwing, doordat hij de kern van de zaak verkeerd ziet. Ampzings betoog loopt zoo glad als men het maar wenschen kan.

r. 497. v o l l e e n h a r d e : *Hier* pas gaat het over de heldere ā. Welke die „verscheyde plaetzen van Holland” zijn, weet ik niet. Wat Hellinga over De Hubert's aa—ae-spelling schrijft, die geheel aansluit bij die van Spieghel, hangt onmiddellijk samen met

zijn beschouwing over Spieghel's uitspraak van aa, ae. Hij schrijft p. 316: „Als aa-schrijvers, die eveneens gesignaleerd zijn als „harde aa” sprekers, mogen wij dus in de eerste plaats de Amsterdamsche cultuurdragers beschouwen. Hun succes buiten Amsterdam blijkt bij de Hubert (geen wonder!): (volgt het citaat uit de Waarschouwing p. 7)”. Ook dit kan ik dus niet onderschrijven. Ik zie het zoo, dat hier bij De Hubert slechts sprake is van een spellingsverschuiving aa i.p.v. ae, in enkele gevallen handhaving van ae om de blètende klank aan te duiden (De Hubert zelf laat zich over de klanken heelemaal niet uit, doet slechts mededeelingen over de spelling aa, ae.

Volgens Hellinga p. 316 geeft Dafforne de eerste „rechtstreeksche aanwijzing” voor deze harde uitspraak. „Hij keert zich recht tegen de argumentatie der Haarlemmers en wel zoo opvallend, dat wij bijna mogen veronderstellen, dat hij inderdaad hen op het oog heeft.” N.B. Dafforne *noemt* hen en hun argumenten eerst uitdrukkelijk, en gaat ze dan stuk voor stuk bestrijden! Dafforne zou dus een pleidooi houden voor heldere ā tegen de lichtgepalataliseerde ae (van de Haarlemmers). Ik geloof echter, dat ook Dafforne (p. 59) het alleen over de *spelling* aa—ae heeft. En dan wil hij de ae als onmogelijk voorstellen door de zeldzaamheid van de æ door heel het land aan te voeren. Met die Joffrouwen bedoelt hij dan ook de Ndl. Joffrouwen, niet de Amsterdamsche, (daar spreekt hij niet van. Hij geeft ook geen grammaticavan het Amsterdamsch. Hellinga is denkelijk te veel op Dafforne afgegaan).

r. 497. *dobbele a a*: Voor *dezen klank* acht Ampzing aa gepast.

r. 497/8. *in sommige woorden*: Ampzing let op de beschaafden. Het is zeer wel denkbaar, dat, terwijl er verschil van ā-uitspraak in Holland heerschte, er toch al aanpassing was of kwam, schoon in vrij wat woorden nog niet. Dit is een gewoon verschijnsel.

r. 506. *ende ook sonder verkorting*: (d.i. *verongelijking*). Dit slaat op de volle, harde aa-sprekers.

r. 522. *ofte in den aerd....*: Vgl. de opsomming van de algemeene spellingprincipes op p. 1.

Pagina 14.

r. 530/1. *mij.... nader te schicken ende te wend en*: Mijn houding nader te bepalen.

r. 531. *ende dat niet so seer....*: Ampzing bedoelt:

Ik spel *ae*, *æ* niet zoo zeer omdat ik die uitspraakonderscheiding noodig heb, (ik voor mij heb *æ* alleen noodig in blæten, en eigenlijk kan ik het daar ook wel met *ae* af), maar om mijn uitspraak aan te duiden. Ik spel *nl. ae* omdat *aa* niet aan mijn *ā* voldoet.

r. 532. *sonderling niet*: heel gering, weinig of niet.

r. 534. *om de uytspake van anderen . . .*: Ampzing doelt hier m.i. op tweeërlei: 1°), dat anderen vaker de *æ* noodig hebben dan hij, 2° dat er ook zijn in „verscheyde plaetzen van Holland” die voor de volle, harde *ā*-uitspraak die hij zelf niet heeft, het aanteeken in bepaalde gevallen noodig kunnen hebben.

r. 538/9. *van Koornhert eerst geboren . . .*: Volgens Kooiman, 113, ging Coornhert pas in 1585 *aa* i.p.v. *ae* schrijven, dus na de Twe-spraak. Spieghel schreef voor 1584 gewoonlijk *ae*, bij hooge uitzondering *aa*. Ampzing vergist zich hier dus wellicht; al is het ook mogelijk, dat hij gronden had, ons onbekend, voor de zeer wel denkbare voorstelling, dat toch de *aa* der Twe-spraak door Coornhert gesuggereerd was. In elk geval blijkt deze het er hartelijk mee eens te zijn geweest.

r. 559. *soet-scherpe*: de phonetische aanduidingen zijn te vaag, om de preciese beteekenis van soet en scherp afzonderlijk te kunnen onderscheiden. Soet-scherp moet ongeveer stemloos zijn vgl. p. 35: de *t* heeft een „soeten ende lichten klank”; en Spieghel, die Twe-spraak XXXVIII spreekt van „scherp en licht geheklanck” van de *s* (die voor hem de scherpe spirant aanduidt). In de Nederduydsche Spellinge echter „soet” in de beteekenis stemhebbend: *b* is „vél zoeter” dan *p* (p. 13), de *d* klinkt „zoet”, de *t* „hard” (p. 10), de „zoetigheid van *z*” (= Ampzing’s *s*) (p. 35).

r. 559. *dooftswaere*: stemhebbend, vgl. p. 34: de *d* klinkt „swaerder ende doffer” dan *t*. Voor „swaer” vgl. Van Heule¹, 2: „ende de *ze* is bij de Latijnen so veel als eene dobbele *s*, ende wy houden die als eene swaere uytspake van eene *s*.” (Van Heule spelt *s* en *z* als wij).

r. 560. *ofschoon het tegengevoelen . . .*: *s* voor scherpe, *z* voor zachte spirant, vindt men bij Spieghel, van Heule, Nederduydsche Spellinge, Dafforne (fol. 119: „De *s* heeft een snijdende scherp geluyd . . .” Voor de *Z* haalt hij met instemming uit de Nederduydsche Spellinge aan [zie daar p. 34—35], fol. 120: (in mv. glazen bij glas) „leert ons d’uyt-spraak ghenoeghzaam, dat wy daar de Snijdigheyt van de *s* niet en behoeven, maer wel de zoeticheyt van *Z* nootelijk gebruyken moeten”. Ampzing staat nogal geïsoleerd met zijn *z*, *s*-spelling en het uitgaan van de *ts*-uitspraak. Alleen De Hubert spelt en denkt als hij.

Pagina 15.

r. 571/2. *geene seta, maer tseta*: Ampzing en De Hubert leggen, met zeer goeden grond, vollen nadruk op het karakter van dubbel-letter van de *z*: uit te spreken *ts*.

r. 582. *van kragt ende uytsprake*: tautologisch, vgl. noot bij r. 476.

r. 594. *is de moedertale*: De misvatting was voor toen verschoonbaar: men kende wel oudhoogduitsche taalmonumenten, maar van zoo oud Nederlandsch had men nog weinig idee, al had A. van der Mijle in 1612 in zijn *Lingua Belgica* al iets uit de Wachten-donsche Psalmen medegedeeld. Maar A. drukte het terstond beter uit. Vgl. de waardeering van het Duitsch met die van Fransch, Spaansch, Italiaansch op p. 3 („opgeraepte ende verdorve sprake”). Het is bekend, dat men in dezen tijd lang niet zoo afwijzend stond tegenover ontleeningen uit het Duitsch als uit het Fransch. Vgl. *Twe-spraack*, LXXXII: „Int verryken onzes taals, zoud ick verstaan datmen uyt elcke verscheyden Duytsche spraack ia uyt het Deens, Vries, ende Enghels, de eyghentlyckste wóórdē behóórde te zoeken . . .”

r. 595. *behalven dat sy se . . .*: Aldus vat Ampzing de termen *Hoog-* en *Laag-*(Neder) duytsch op, vgl. *Twe-spraack* LXXXII: „Ick spreek (met Becanus) int ghemeen vande duytsche taal, die zelve voor een taal houdende, dóch dat de zommighe wat te hóógh, andere wat te laegh spreken . . .”

r. 599. *van onse moeder-tale*: Niet het Hoogduitsch, maar de gemeenschappelijke stamtaal, voor de kennis waarvan hier het Hoogduitsch bijdragen kan: dit openbaart ons de oorspronkelijke uitspraak van de *z*.

r. 607. *also immers de enkele letters*: Dit is een spellingbeginsel, dat Ampzing nog niet had genoemd. Hij meent dus, dat de letterteekens een vaste klankwaarde moeten hebben in alle talen. Overigens is zijn „ofte tenminste” hier niet scherp: als het laatste zoo is, is het eerste eveneens het geval. Hij zal den eersten zin hebben willen eindigen met (plegen te) klinken, maar bedenkend, dat het toch ook nog wel eens anders is, voegde hij een tweeden zin toe, waarin hij „behooren te klinken” brengen moest. Een geval van onjuiste zinssamentrekking.

Pagina 16

r. 610/1. *ende die de selve . . . behouden*: obj. bij verlaten.

r. 622. *gebroke s*: vertaling van *s infractum*. De beteekenis moet zijn: stemhebbende *s*, dus *z*. Vgl. beneden: „De Franzoysen spreken de *z* uyt als eene gebroke *s*”.

r. 624. *velin viti*: niet vertaald. De vertalingen zijn wel eens meer niet nauwkeurig.

r. 627. *lichtelijk*: Vgl. even verder „lichte klank”: stemloos.

r. 637. *et eas sequitur*: Niet vertaald, vgl. boven.

Pagina 17.

r. 670. *et transeunt enz.*: Niet vertaald.

r. 685. *Ramus*: Zie Brunot, *Histoire de la langue francaise*², II, 150 vlgg. over zijn grammatische werkzaamheid, o.a. ook over zijn „*Scholae grammaticae*” Er is een uitgave van 1559.

r. 691. *voor alle de meklinkeren*: Onverschillig dus, of de zachte of scherpe spirant moet aangeduid worden: sweren even goed als slapen.

r. 692. *dat wy so byster veel*: Vgl. *Twe-spraack*, XXXIX.

Pagina 18.

r. 701. *grond van de letter*: 't Wezenlijk karakter.

r. 704. *namen*: Naamwoorden.

r. 708/9. *opdat ik ze daer mede uytsteke*: Afzonderlijk stelle, dus: doe uitkomen als vreemde woorden. Een verstandig motief, vgl. Wille, *Taalbederf door de school van Kollewijn*, noot 58. Een zelfde standpunt bij Dafforne, 91: „alle uytheemsche Namen, end' woorden, behooren de Eyghene Letteren der zelve Talen te behouden”.

Pagina 19.

r. 740. *van den H. Bibel*: = Het Oude Testament. Vgl. p.

r. 743/4. *de Hebreusche grondletters enz.*: Met de uiterste zorg en nauwkeurigheid de Hebreuwsche letters hebben weergegeven door de Grieksche.

r. 747. *ende dat wij daerom....*: Onze *s* in Samuel etc. gaat terug op Lat. *s*, deze op Grieksche σ , deze op een Hebreuwsch

aequivalent. Deze eerbiedwaardige spellingtraditie mag niet verbroken worden (ook al is de klank bij ons scherp en moest deze dus aangeduid worden door z). De Zeventig hebben, naar uitwijzen der historie, nu eenmaal met de overbrenging der Hebreeuwsche namen in Griekschen vorm, voor goed den vorm dier namen voor de Christenheid in alle eeuwen vastgesteld (doordat het Latijn ze overnam)

r. 759. Het sal dan veel licht....: A. wikt en weegt, pro en contra, zeer nauwgezet. En neemt dan tenslotte het meest *practische* besluit, dat zijn wetenschappelijk besef hem toelaat. Dat is zijn laatst verworven inzicht, getuige de Latijnsche spreuk.

r. 767. opmerkingen: Opvattingen, inzichten.

r. 768. plaetze hebben: Van toepassing zijn, te pas komen.

r. 768. myne veranderinge: Ampzing schreef zijn naam eerst Samuel Ampsinck (zie bv. de titelpagina's van zijn werken in 1624-'25 verschenen).

r. 775. waerin sy toch....: Vgl. de noot bij de Resolutiën, C. 5.

r. 778. wel: Goed.

Pagina 20.

r. 781. Derhalven hebbe ik: Men zou zich even er over kunnen verbazen, dat Ampzing hier niet handelt als t.o.v. de s in vreemde woorden. Hij beschouwde echter cedel en cieraed als Nederlandsche woorden. Eerst op bl. 22 begint hij dan ook de vreemde woorden te bespreken, waar hij de c wil handhaven.

r. 784. Ik vrage ook enz.: Hier blijkt duidelijk, dat Ampzing al deze woorden op één lijn stelt, als Nederlandsche woorden dus.

r. 789. Voor de klinkers a, o....: De redeneering is aldus: het feit bestaat, dat in de meest gebruikelijke spelling c = z, dan moet men ook verwerpen c = k („hard" = explosief. Vgl. p. 23 over de Fransche g). Hij had ook omgekeerd kunnen handelen. Het kwam beide op hetzelfde neer: in geen van beide klankwaarden hebben we die c eigenlijk noodig. Inconsequent mag lijken, dat hij hier niet zooals bij de z de oorspronkelijke uitspraak aanvaardt. Hij gaat deze wel na, immers even verder constateert hij, dat de Latijnsche c altijd als k klonk. Maar het groote verschil is, dat wij van ouds de s voor scherp en zacht beide in gebruik hadden, en dus een tweede teeken behoeften; zulk een behoefte vond hij hier niet.

r. 792. quaed genoeg, of....: Dit is wel een slechte

spelling, die doet alsof wij zelf geen teeken *k* hadden, om de explosief aan te duiden.

r. 797. also ik niet en kan sien....: Vgl. p. 15: een letter heeft een vaste klankwaarde.

r. 798. bescheyde: Afgezonderd, op zichzelf staande.

r. 811. met eene blasinge: Als spirant.

r. 815. verschiets genoeg: Genoeg voorraad.

r. 820. so gebruyk ik enz.: Voor *e*, *i* schrijft hij immers *z*, voor *a*, *o*, *u* *k*, voor medeklinker *k*.

Pagina 21.

r. 822/3. naer de konste: Overeenkomstig de goede methode, juiste manier van handelen, werken.

r. 833. so wel als dijk ende boek: Waar in t meerv. de *k* niet hoeft verdubbeld te worden.

r. 836. Jakob van der Schuere: Wellicht doelt A. op de Nederduydsche Spellinge, 28, 29. Dit boekje wordt op goede gronden in hoofdzaak toegeschreven aan Van der Schuere, al is het „By een gebracht duer lief-hebbers der zelve”. Vgl. de Vooy's: Verzamelde Taalkundige Opstellen, I, 279. Maar A. kan ook het oog op de practijk in V. d. Schuere's gedichten gehad hebben. Voor de houding tegenover *ck* vgl. Van Heule¹, 5. Hij vindt het ook dwaas, maar heeft de oude gewoonte niet veranderd.

r. 836. Mostart: *Het licht der Nederduytsche Schrijfkunst* van David Mostart, Amsterdam, 1612. Een schoolboek, vgl. de Vooy's, a.w. 278.

r. 839. ten ware ik gevreesd hadde....: Ook Van Heule heeft de oude gewoonte niet veranderd (zie Van Heule¹, 5, vgl. echter Van Heule², 11 vlg).

r. 841. ook goed ende lijdelic: We kijken hier wel even verwonderd na het voorafgaand pleidooi voor *k* en *kk*, tegen *ck*. Er zat, begrijpt A. (die immers [zie p. 28] ook in oude drukwerken de spelling had onderzocht) toch wel grond en systeem in, waarom men *ze*, ondanks de omslchtigheid, nog wel wat aanhouden kon. Op den duur verwachtte hij toch wel vereenvoudiging.

r. 841. in het gevolg gegrond: Berustend op de gelijkvormigheid, vgl. echter p. 34.

r. 850. niet en verdobbelen: Hij geeft niet aan, wanneer verdubbeling plaats heeft, wanneer niet, maar heeft wel denzelfden regel als wij: na korte, geaccentueerden klinker verdubbeling. Zie de vbb.: dicke, bocken, stricken, tegenover dijk, boek.

r. 851. Pontus de Heuyter: Nederduitsche Orthographie, Antwerpen 1581, vgl. de Vooy's a.w. 260. Voor deze spellingkwestie zie a.w., 268.

Pagina 22.

r. 865. ontleende woorden: Vgl. de noot bij r. 781. Berust de indeeling op Ampzing's gevoel voor vreemd en eigen? (vgl. echter p. 28) Of op dat van het Nederlandsche volk naar zijn beste weten? Hier is altijd de moeilijkheid van de grens. Cedel was voor hem Nederlandsch, en dat schrijft hij dus met z.

r. 873. buyginge: Declinatie-klasse.

r. 901. van de tweederleijee enz. Een moeilijke passage, vooral doordat Ampzing geen voorbeelden geeft. Gezien Ampzing's beschrijving kan hier, dunkt mij, geen sprake zijn van het verschil tusschen zacht-lange \bar{e} en scherplange \hat{e} . Immers, de eerste e (verder door mij met e_1 aangeduid) lijkt op de Grieksche epsilon, moet dus wel kort zijn; de tweede (e_2) is „hard” en „van dubbelder uytprake”, dus wat langer en lijkt op de Grieksche $\epsilon\tau\alpha$, wat ook weer wijst op een langeren klinker (Kooiman, 115 ziet hier dus ten onrechte \hat{e} — \bar{e} samenvallen). Ampzing gaat nu door op de e_2 . Deze is een anderhalve letter „in kragt ende waerde (d.i. in uitspraak), dit ziet dus op de lengte. Hij kent in eigen taalgebruik deze e_2 niet, maar wie ze gebruiken, mogen ze zjzientwege aanduiden hetzjz met een teeken (accent) of met de Grieksche „Eta”. De aanduiding met het dubbele teeken ee verwerpt hij echter beslist. Deze ee dient immers voor de lange e (vermoedelijk zoowel \bar{e} als \hat{e} . Over dit verschil zwijgt Ampzing en hieruit zouden wij mogen concludeeren, gezien zijn wel behandelen van het verschil \bar{o} , \hat{o} , op p. 36, dat hij het verschil \bar{e} — \hat{e} niet kent). Ee „gaet te breed” en e_2 moet in liggen tusschen de enkele e (d.i. e_1) en de „dobbele” (d.i. de lange, vermoedelijk zoowel \bar{e} als \hat{e} , die hij in gesloten lettergreep aanduidt met het dubbele teeken ee).

Welke klank bedoelt Ampzing nu met e_2 ? M.i. een open korte \hat{e} . Ampzing zegt: „Wat my aenlangd, ik schrijf over al eene enkele e naer mijne uytprake.” Dus moet wel een korte klank bedoeld zijn, echter opener dan de e_1 . De heele beschrijving lijkt mij dus te betreffen: het verschil tusschen gesloten korte e en open korte e. Wie zijn degenen, die het onderscheid e_1 en e_2 hadden? Ampzing zal wel doelen op Joos Lambrecht, zie de facsimile-heruitgave van 1882, van zijn *Nederlandsche Spellinghe* (Gent, 1550), en het artikel van J. W. Muller, *Onze Volkstaal III*, 184 vlgg. Daar vinden we de ϵ voor den „blaten-

den" klank (maar de *é* is bij hem aanduiding van *ē* in open lettergreep).

De *Nederd. Spellinge* (Haerlem, 1612) spreekt — onder *Twee-klanken* — p. 43 ook over tweeërlei *e* (afgezien van het verschil *ē*, *ê*): vbb. o.a. *weg* — *wég* — *weeg*. En die *é* moet daar ook „zooveel als anderhalve *e* gelden". Op blz. 18 bij de *E* verwijst ze voor dat verschil *e-é-ee* naar deze plaats. Dat deze Haarlemmers het onderscheid wel kenden, is niet wonderlijk. Van der Schueren e.a. waren uit Z. Nederland gekomen. Sexagius, *De Orthographia Linguae Belgicae*, Lovanii 1576, (herdruk L. Goemans in Leuv. Bijdragen III² en IV¹, 1900) heeft (III, 197 vlgg) ook een hoofdstuk „De vocali *ę*”, dat als eerste voorbeeld ook heeft *wech* (apage) en *węch* (via). Bij de vele verdere vbb. komt ook vaak een volgende *r* + cons. voor, maar de klank strekt zich toch veel verder uit: *Knęcht*, *stęck*, *węgen* (tergere), *gęlt* (pecunia), *nęc* (cervix), *lęven* (vita, vivere) enz. Ik vermoed, dat Ampzing met de reeds in gebruik zijnde „*Eta*” de *e* met cedille bedoelt, die ook „gestaarte *e*” genoemd wordt, zooals men ook wel van de staart van de *η* spreekt. De Nederduydsche Spellinge (1612) gebruikte dus *é* en Sexagius (en Lambrecht) hadden *ę* gebruikt: de beide teekens, door Ampzing vermeld! Het verschil *ē*—*ê* vindt men ook besproken, bij de Haerlemsche liefhebbers (zie Nederduydsche Spellinge 41, 42). (Van Heule², 4 heeft 't ook over twee *e*'s, maar dit betreft het onderscheid *zē*—*zee*).

Pagina 23.

r. 916. *e u*: Vgl. over de *ue*-spelling Hellinga, 224 vlgg.

r. 917. *maer ik meyne*: Merkwaardig is, hier te vergelijken wat de Nederduydsche Spellinge, p. 47 zegt ter verdediging van de *ue*-spelling: „Dat eenige in de plaets van *ue* liever (gelijk de Francoyzen) *eu* schrijven, mag kommen datze niet en merken, datmen den klank hier in *u* (ende niet in *e*) hoord beginnen: ende alzoo slechts eens anders doen nadoen, zonder te letten oft op reden gegrond is”.

r. 920. *breede uu*: Zooals Spieghel, Twe-spraack XXIV wil. Over „*uy*” zwijgt Ampzing. Vgl. hierover Hellinga, 165.

r. 921. *hard*: Onaangenaam.

r. 921. *van de oude spellinge onnodig afwijke*: Dat was *ue*, althans voor *r*.

r. 924. *op de Fransche wijze niet onderscheyden*: Duidelijker: niet op de Fransche wijze onderscheiden, of: niet verschillend, zooals de Franschen.

r. 925/6/7. *sacht... hard... hard*: 't Eerste *hard* zou-

den we (vgl. bij de c, p. 20) kunnen opvatten als explosief, maar dan klopt daarmee niet het tweede hard (de Ned. g is altijd hard volgens Ampzing). Hard moet voor Ampzing een min of meer vage aanduiding geweest zijn, die paste zoowel bij de Fransche explosieve g, als voor Nederlandsche spirant g. Mogelijk is ook, dat hij met hard den gutturalen klank bedoelt. Dan zou hard passen bij c = k, bij k, bij de Fransche explosieve g en de Ned. spirant g. Sacht zou dan beteekenen: dentaal-palataal: de Fransche palatale g, de Nederlandsche j (zie den tekst: „waerom sy ook by ons geen je maer ge heet”). Ik hel er toe over om aan hard (tegenover sacht) beide beteekenissen toe te kennen: explosief en gutturaal, maar vooral 't eerste. Vgl. beneden de noot bij r. 949. Een derde beteekenis van hard is: onaangenaam. (vgl. noot r. 921).

r. 928/9. o n l i j d e l i j k e: Ontoelaatbare.

r. 930. waerom de g....: Vgl. dezelfde redeneering bij de c = k en „z”.

r. 931. huysluyden van Jisp: Een bekend voorbeeld, vgl. Dafforne, 47: „Iisp (een dorp by de Beemster).”

r. 935. doen wy het hier voor deselve: Dit argument is geen verdediging van de Fransche g-spelling met tweeërlei uitspraak, waardoor A. in tegenspraak zou komen met zijn afkeuring in het Nederlandsch van c = k en „z” voor verschillende klinkers, maar het zegt niet anders, dan dat wij het hier nòg erger maken dan de Franschen (hun manier is dus ook verkeerd) en dan wij zelf bij de c doen. In die verkeerde dubbelheid van klankwaarde houden zij althans streng vast aan de vereischte volgende vocalen, waarom zij ook inlassching van een u, waar noodig, toepassen.

r. 944. merkelij k: Belangrijk, van gewicht.

947. daerse met de c te samen....: Ampzing acht ch = g, vgl. p. 35: „Maer de g heeft in 't eynde der zilben het selfde geluyd met ch”. Anders dan Nederduydsche Spellinge, 15: „daer héftze [nl. c. in ch] byna 't geluyd van g, dan datze vél styver uyt-douwende komt”.

r. 948/9. om heure hardicheyd....: Hier past weer de beteekenis van hard = explosief. Ampzing zegt hier m.i. dat de h de „harde” explosief k (hier met c gespeld) maakt tot spirant, zonder dat hij evenwel nog klaar besef verkrijgt — zoomin als de auteurs van de Ndd. Spell. p. 26: „Voorder, als zij [d.i. h] komt achter c of sc zoo word den klank van d'een ende d'ander Letter duer een, ende in elkander versmeltende gehoord”— van het grondige onderscheid tuschen explosief en spirant in het algemeen.

r. 951/2. met dese letter: Vgl. de Statenvertalers, die eveneens de h zooveel mogelijk uitmonsteren.

r. 952. eene g aen enige klinker hechten: Bedoeld zijn verbindingen als ghe, ghy, gha.

r. 955. spatien: De drukkers gebruiken de h in plaats van de spatien, bereiken dus de vereischte regellenlengte niet zelden door van de h gebruik te maken, i.p.v. door de spatien alleen.

r. 960. wy hebben tweederley enkele i....: Ampzing begint dus met het onderscheid tusschen den klinker i en den medeklinker j vast te stellen, vgl. Resolutien bij I.

r. 961. de klinker i kan....: Het gaat hier niet over de klank *i* of *ī*, maar uitsluitend over het teeken *i*, dat overal kan staan in de sylbe (voor, midden en einde) en voorkomt vóór en na medeklinkers en klinkers van dezelfde sylbe, of op zichzelf („voor sich selven” Dan vormt het dus op zichzelf een lettergreep.)

r. 966. wy hebben ook eene dobbele i....: Dit is de naam van het teeken *y*, niet de „kracht” (uitspraak).

r. 970. niettemin: Ampzing drukt zich hier niet juist uit door iets te groote korthed. Er ontbreekt deze schakel: Die kleine letter in den vorm van gamma bedoelt geheel denzelfden klank voor te stellen als de groote letter Ypsilon. Niettemin, naar het Grieksch spellend, spreek ik anders uit. Hij substitueert dus, zonder het uitdrukkelijk te motiveeren, de hoofdletter *Y* voor de kleine letter *y* in zijn voorbeelden tyran, enz. *Dan* spelt hij inderdaad op de Grieksche wijze en spreekt uit op de Hollandsche wijze.

r. 972. naer onse uytspake: Zoo staat wel vast mede in verband met wat nog volgt, dat de *y* voor Ampzing *ī* aanduidt, niet de diphtong. Hij *kàn* hier niet gediphtongeerd hebben.

r. 973/4. Ik noemse eene dobbele i: De misleidende mogelijkheid is hier de gedachte, dat Ampzing hier iets zou zeggen omtrent een verschillende uitspraak van *y* tegenover *i*, een „dobbele” uitspraak. Dan wordt het heele vervolg duister. Begrijpt men echter, dat hij het hier alleen heeft over spelling: de *y* is een dubbele *i*, d.w.z. waar dubbele *i* gespeld moet worden, moet *y* staan, dan wordt alles duidelijker.

r. 974. geene enkele zieraad i....: niet een „enkele zieraed *i*”, niet een *i* „met een krul”. niet een loutere vervangster, tot meerderen pronk, van het simpele *i*-teeken.

r. 974. ende die....: Wat ongewone constructie, die echter

in de spreektaal nog wel voorkomt. Formeel staan de bijv. bijzin en het adjectief enkele [opgesmukte] gelijk, en worden met *ende* verbonden, ofschoon de tweede bepaling uit de eerste wordt afgeleid.

r. 976. *dobbele letters: x, z.*

r. 977. *oy ofte oye:* Vgl. hierover Hellinga, 163 vlg. en de Vooy's, Verzamelde Taalkundige Opstellen I, 348 noot.

r. 978. *nachte ook een langduerige....:* Ampzing bedoelt: het is onjuist „de langduerige ende swaere i, om eene lange zilbe uyt te drucken”, dat is de „anderhalve” i (zie p. 27), de langdurige en zware *enkele* i, de i *in open lettergreep*, weer te geven door de dobbele i (y). Dat doen we bij de andere vocalen ook niet (verdubbelen om de a, e, o, u in open lettergreep uit te drukken, evenmin als het Latijn dat doet. Bijv. in „nomen”, Ndl. namen). Inderdaad verdubbelt Ampzing niet dan waar onze taal het noodzakelijk eischt (dat is in gesloten lettergreep, hetgeen hier stilzwijgend ondersteld wordt), en derhalve niet *in open lettergreep*, tenzij om de gelijkvormigheid. Het gaat dus over i in open lettergrepen. Deze hoeft niet met y aangeduid te worden. De verklaring van de passage ligt in het „een voet houden met alle de andere klinkers, die hierom niet verdubbeld en worden”. Op p. 31 handelt Ampzing over al of niet verdubbeling en de regel daarbij is: in open lettergreep alleen verdubbelen indien de gelijkvormigheid het eischt. Verdubbeling slechts in gesloten lettergrepen, (althans oo, ee, daarnaast ue, ae.)

r. 985. *de vreemdelingen....:* Deze loopen dus kans a, e, i, o, u, in open lettergreep verkeerd uit te spreken, niet lang, maar kort. Ze moeten het echter maar door het gebruik leeren. Hierin is iets onduidelijks. De uitspraak van de vocalen in open lettergreep is toch wel door een eenvoudigen regel te leeren. Zou A. hier niet lengte en klemtoon in zijn gedachte te nauw verbinden?

r. 988. *met eene klank-mate:* Door accenten.

Pagina 25.

r. 997. *beter koop geven:* Letterlijk: goedkooper leveren. Ampzing bedoelt: waarmede wij zoo gul, royaal omspringen.

r. 998. *voor eene enkele i gesteld word:* D. w.z. waar men 't uitstekend zou afkunnen met enkele i, dus in open lettergreep en in tweeklanken (zie het voorbeeld arbeid en het vervolg). Ingesloten zou Ampzing y willen.

r. 1004. *dan daerse haeren klank voldoet....:* Ampzing hoort lengteverschil tusschen i in open en y in gesloten

lettergreep. De eerste, de „langdurige en zware” *enkele* i, die ook wel „anderhalve” i wordt genoemd (p. 27) is wat korter dan de dubbele i (y) in gesloten lettergreep. Vgl. hierover Nederduydsche Spellinge, 27. De Haarlemsche liefhebbers onderscheiden i = de korte klank en y = de lange. Meer niet (vb. wil: wyl, enz.) „Dat nu eenige willen hebben, dat de y t'eynden in de Sillabe kommende, ontrent ander-halve langde vanden klank van i héft, als: by, hy, vry, ende midden inde Sillabe, tusschen twee me-klynk-Letteren staende, de dobbel langde des klanks van i, als: schryft, myn, tyd, ende daerom daer een ander maekzel behoort te hebben, dunkt ons ongegrond: Overmits zy dan in blyven, Zy, stryden, ende dergelijke niet zoo lang klynken en zoude, als in blyft, zyn, stryd, daermen nochtans niet anders merken en kan (hoe scherp men daer op let) ofde y klynkt in d'eene plaetze, alzo lang als in d'ander.” Dus: de y (bij Ampzing i) in open lettergreep $i\frac{1}{2}$ i (i), in gesloten lettergreep (bij Ampzing eveneens y) $2 \times i$. Van der Schuere acht dit ongegrond, hij hoort geen verschil. Sommigen zullen geneigd zijn hier bij Ampzing suggestie van de letterteekens aan te nemen, waardoor y (dubbele i) hem langer zou hebben geschenen dan i. Vgl. p. 32, waar hij meent, dat bv. eer langere e heeft, dan ere. Maar hoe voorzichtig men daarmede behoort te zijn, moge een citaat bewijzen uit Zwaardemaker en Eykman, *Leerboek der Phonetiek* (1928) uit het hoofdstuk XV: Duur of kwantiteit (blz. 296): „Gewoonlijk is, ook bij gelijk spreektempo, de [a] van de één syllabische accentgroep [ja: r] langer dan die van de twee syllabische [ja: rə], en deze weder langer dan die van de drie syllabische [ja: rəgə]”. Vgl. ook Franck, *Mnl. Gramm.*² § 13, Anm. 3.

r. 1005. ofte daer het gevolg....: Zie de vbb. p. 27: pijlen om pijl, enz. Lees: pylen om pyl, enz. (y wordt bij Ampzing later vervangen door ij). De y van pylen is korter dan die van pyl, volgens Ampzing. ($i\frac{1}{2}$ i tegenover 2 i).

r. 1013. a r b e i d: Ampzing wil in tweeklanken liefst i spellen, maar bezwijkt later voor het gebruik.

r. 1016. t e n w a r e i k: Vgl. Van Heule², 11. Ook Van Heule vindt zi, hi, wi, liden, zide, tiden; lezen, leren, goed, i.p.v. zy, enz; leezen, leeren. Enkele i is voldoende, drukt volkomen den klank uit. In wyt, tyt, lees, moet echter y, ee gespeld worden. Maar — hij heeft zich ook bij de „gemeyne order” neergelegd. Hij verwijst hier naar „Ampzingius Taelbericht”.

Pagina 26.

r. 1038. s o n d e r o m s i e n: Zonder dat ik me behoef af te

vragen, of het zoo wel goed is, zonder omzichtig te zijn, zonder aarzelen.

r. 1039. voor 't slibberen grijpen: (Een geregelde, vaste gedragslijn) aannemen, liever dan nooit vasten grond onder de voeten te voelen.

r. 1046. ja hebben dat by bevonden: Ampzing moet hier dus bedoelen, dat de y in uit het Grieksch ontleende woorden òf in een gesloten lettergreep van Nederlandsche woorden (immers „te recht gebruykt”) te kort wordt uitgesproken (als „enkele i”, dus òf als *ī* òf als *i* in open lettergreep). Hij hoort zoo lezen. Wat de aan het Grieksch ontleende woorden betreft, zal hij dus doelen op de uitspraak van y als *ī* of „anderhalve i” in Bijbelsche en klassieke namen en woorden als mystiek, mysterie, apocryph, rhythmus, abyssus, Ypsilon, Syrtis, Lystre, Tyrtaeus.

r. 1048. berispens gewijse: Bedoelt A. dat hij zoo opzettelijk heeft hooren lezen om het misbruik van de y aan de kaak te stellen?

r. 1048/9. Waer over ik ook sie: (waer over = om welke redenen). Dit zou kunnen beteekenen, dat er al zijn, die de y ook in die oorspronkelijk Grieksche woorden en namen weglaten (misterie, tiran, Ciprus), maar ik acht het waarschijnlijker, dat A. bedoelt, dat dezulken niets meer met die uitspraakbedervende y te maken willen hebben, maar, waar de *i* niet volstaan kon, iets anders zijn gaan beginnen: nl. algemeen daar de *ii* of de *ij* in te voeren; waarover A. zoo aanstonds gaat spreken. Want het is niet aan te nemen, dat zij *i* voor langen klinker in gesloten lettergreep zouden zijn gaan gebruiken.

r. 1050. in de schrijfkonste: Bij de gebruikelijke schrijfvoorbeelden der scholen bleef y nog altijd voor „dubbele i” gelden.

r. 1052. Daer is ook noch....: Men lette op den gang van het betoog: Ampzing begint met bespreking van *i* en *y*; hij zou het daarmee af kunnen. *Nu pas* komt het derde teeken ter sprake, de *ij*, die hij eigenlijk slechts in één speciaal geval zou willen gebruiken (zie den verderen tekst).

r. 1053. daer voor: Nl. voor „dobbele i” [vgl. het vorige „daer voor”].

r. 1055. ende staende gehouden: Vul aan: worden.

r. 1056. getwyfeld: Vul aan: worden.

r. 1057. die in geene eene zilbe: J kan immers alleen aan het begin van een sylbe staan, voor klinker.

r. 1064. vrij: Ander soort voorbeeld. Blijkbaar analogisch naar vrije, evenals alderleij naar alderleije.

Pagina 27.

r. 1073. in het besit gekomen: Nl. van de genoemde „plaetze”.

r. 1076. goed gekend: Goedgekeurd (door de deskundigen)

r. 1077. bekend: als zoodanig erkend, nl. in het algemeen.

r. 1080. het nodig gevolg....: Het nauwe verband tusschen de buigings- en vervoegingsvormen, hetgeen dus in de spelling uitloopt op streng-gelijkvormige spelling.

r. 1081/2. bysondere natuerlijke eygenschap...: Ampzing zal bedoelen, dat die nauwe samenhang zeer bijzonder voorkomt in de „Duitsche” taal of talen, meer dan bijv. in het Fransch. (Men denke aan de vele onregelmatige werkwoorden en de sterke veranderingen bij vele nomina van enkel- naar meervoud).

r. 1084. dit eerste maekzel: Dat is het teeken y, dat slechts door den dwang der practijk, de waarde van de enkele i zal mogen hebben.

r. 1086. als andere spreken....: Bv. Nederduydsche Spellinge.

r. 1086. daer ik ook van....: Dat wil zeggen over de durige ende swaere klank-i, (p.24) niet over „anderhalve i”.

r. 1086/7. ende dat tweede fatsoen ij: Let op de verschuiving: zooals eerst y de dobbele i (d.w.z. de lange i in gesloten syllaben = tweemaal enkele, korte i) aanduidde, een klank die alleen in gesloten syllaben optreedt, zoo duidt thans ij dienzelfden klank aan.

r. 1088/9. daer maer eene i word uytgesproken: In open lettergreep is i korter dan in gesloten, vgl. boven.

r. 1092. lijden: Inconsequent, t.o.v. de werkwoorden met a, e, u, vgl. p. 33.

r. 1096. als mede in de woorden....: Nl. prijjeel, enz. op p. 26 besproken.

r. 1105. met eene enkele i meer spellen als de andere: Die woorden meer dan de andere met enkele i spellen. Hij bedoelt dus: er is geen reden om ook deze woorden niet met y te spellen.

r. 1112. in hullen: = Inhulden, vgl. Ned. Wdnb., dat alleen inhulden opgeeft = inhuldigen.

r. 1114. de spellinge van hunne grond-tale: Dus met i, niet y, (vilain enz).

Pagina 28.

r. 1115. tot eene bepalinge: Om de grenzen te stellen, om tot een begrenzing te komen.

r. 1122. Dat en syn....: Deze opmerking reeds bij Van Heule¹, 115: „het kan wezen, ende men bevint het ook also te zyn, dat versheyde spraeken die heel vreemt van malkander zyn, gelyke grontwoorden hebben....”.

r. 1131. Evenwel hebbe ik: Vgl. Van Heule², 11, die met verwijzing naar Heuyterus, Ampzingius, en Van der Myle ook liever i i.p.v. y stelt in zaey, reyn etc., maar zich eveneens door de „gemeyne order” heeft laten overwinnen.

r. 1133. bescheyden aerd: Aparte, eigenaard.

r. 1138/9. is het niet een nieuw....: De i werd door sommigen uitsluitend als ī voorgesteld. De Nedd. Spell. (1612) doet dat bv. op blz. 26. Ook bij het opzeggen van het alfabet, bv. op de scholen, kan die klank voorgeschreven zijn, tegenover ī voor de y. Ampzing protesteert hiertegen. De i is een „volslagen letter”, d.w.z. zij kan beide kwaliteiten hebben, net zoo goed als a, e, o, u. Ofschoon hij reeds heeft toegegeven en y i.p.v. i op de ruimste schaal aanvaard, kan hij toch niet zwijgen. Ten aanzien van den *naam* kan hij met recht op de andere klinkers wijzen. Zooals twee ě's toch geen ē maken, kan hij uit de „dobbele i” (ii of y) tot een ī-achtigen klank van de enkele i concludeeren. Ampzing ontkent niet de waarde ī, maar het uitsluitende daarvan, en waarschijnlijk ook nog een streven tot toespitsing daarvan. Het is ook de vraag nog, of er in zijn tijd nog niet een wat meer gesloten klank in *wil*, enz. bestond. Dan zou Ampzing hier ook kunnen protesteeren tegen een tendenz tot „verdunning”.

r. 1141. mierschen: Scherp, onaangenaam.

r. 1141. vjisen: Vreemd, raar.

r. 1141. bekrompen: Benepen, benauwd.

r. 1150/1. die op den...rusten: Die daarop eindigen.

r. 1154. magerheyd: Dat het maar een enkel streekje is.

r. 1157. kaszeerd: „Afdankt” (vgl. Ned. Wdbn.: afdanken, ontslaan van troepen).

Pagina 29.

r. 1158/9. maer...rollen: Zich nog uitstrekken tot een andere letter, dus: eindigen op een andere letter.

r. 1159. ende (lieve) enz.: Men zou net zoo goed de i

van ie kunnen afkeuren en y substitueeren (dus bv. knie maken tot knye, en niet, tot nyet). De silbe rust niet „op haer”, dat is op de i van ie. Deze i staat niet op het einde van de silbe.

r. 1176. k l a n k m a e t: Accent, vgl. Van Heule ¹, 1, die Prosodie, (deel van de spraakkunst, de leer van de sylben, vooral van quantiteit en accent) vertaalt met klankmaet. Spieghel, Twe-spraack XLV, vertaalt: Maatklank. Zie ook boven, bij blz. 24, r. 987.

r. 1181/2. i, e n d e ij: Niet met y, deze komt p. 30 ter sprake, waar kwestie is van y, in open lettergreep, voor *medeklinker*, niet voor klinker. Om het onderscheid tusschen lange Grieksche i en korte Grieksche i in open syllabe voor *klinker* weer te geven, moet Ampzing zich bedienen van ij (vgl. het geval prijjeel) of i. Hier zou dus „enkele i” de klankwaarde „ie” behouden.

r. 1188. b l a s p h e m i e: Dit woord werd dus toen in het Nederlandsch anders geaccentueerd dan thans.

r. 1190/1. d a e r m e n d a n o o k: Ampzing spreekt dus vier-lettergrepig: vic-to-ri-e.

r. 1193. e n d e v o l g e n s: En dienvolgens.

Pagina 30.

r. 1201. b e i d e s i j d s: Op beide manieren (naar beide kanten).

r. 1205/6. i n d e k l a n k m a e t n i e t e n k o m t: Geen accent heeft.

r. 1222/3. n a e r o n s e v i j s e w i j s e: Volgens onze vreemde, rare manier (weer een protest tegen ij - y, i.p.v. y - i).

r. 1226 v a n o n s s e l v e n h e b b e n: Ampzing bedoelt, dat die woorden niet zoo met uitgang en al zijn overgenomen, maar dat - ije een Nederlandsche uitgang is geworden, die ook achter deze woorden is geplaatst, hetgeen scherp opgemerkt is.

r. 1229. a l d a e r i n d i e z i l b e: Ampzing sprak dezen uitgang dus twee-lettergrepig uit. Vgl. van Heule ¹, 74: „Alle werkstammige woorden die in IE eyndigen, die hebben op het eynde twee korte silben als blāmatie, exēcutie dit zijn al vreemde woorden”. Vgl. in 't algemeen over de spelling der vreemde woorden van Heule ², 144 vgl.: vreemde woorden spellen naar de vreemde taal. Wat betreft philosophije, geometrije, waar men de klank uitbeelden wil, dat acht hij moeilijker. Tegenover korte i: academie, enz. Dus net als Ampzing. Evenzoo Elias, enz. tgo. Athalia, Lydia. Ook olie, bezie, tegenover brouwerije, galeyē, schalmeye. Hij verwijst niet naar Ampzing, maar het lijkt er op als twee druppels water.

Pagina 31.

r. 1256. de staert - i: Het teeken j, dat in ij zit.

r. 1256/7. ende niet de klinker i: Nl. van -ig.

r. 1259. De verdobbellinge van dese letter i enz.: Wij hadden ons kunnen houden aan, wij hadden kunnen volstaan met [*de markt setten* = eigenlijk: den marktprijs bepalen, vandaar: de wet stellen, den algemeenen regel geven vgl. Ned. Wdnb.] de verdubbeling van de i, de [*verdubbeling van*] e en o (vgl. eenige regels verder: „dese lastige verdobbellinge der klinkeren e ende o”), om de dubbele klinkers aan te geven, dus in gesloten lettergreep, waar deze alleen optreden. Maar wij hebben moeten toegeven, nl. t.o.v. de verdubbeling der i. Wij hebben y (dat is eigenlijk dubbele i) aanvaard in open lettergreep, daarmee toegevend aan het ingeworteld misbruik. Maar nu zullen we tenminste, net als bij ij (in gesloten lettergreep), y (in open lettergreep), consequent zijn [„eene gelijken voet houden”], ten aanzien van ee, oo, ae, ue, en deze dus alleen gebruiken in gesloten lettergreep.

r. 1270. waer toe ook....: Ampzing wil dus hier ook weer in het algemeen in open lettergreep het enkele teeken, zooals hij het bij de i ook zoo gaarne gewild, maar om het ingewortelde misbruik niet gekund had.

r. 1281. om 't gevolg van 'teenvoud: Gelijkvormig met het enkelvoud. Vgl. op dit punt de Resoluties, op de letter O.

Pagina 32.

r. 1287. ingetrocken: Geapocopeerd.

r. 1287. uytgereckt: Niet geapocopeerd.

r. 1300. mannelijk geslachte: Vgl. noot bij r. 294.

r. 1309. eygentlijker: Nauwkeuriger, meer overeenkomstig hun wezen; blijkende uit hun meer oorspronkelijken vorm.

r. 1313. ja wy Hollanders: Vgl. noot bij r. 316.

r. 1317/8. merkelyken de uytspakelyk: Vgl. noot bij r. 1004.

r. 1318. uytgetrocken: Variatie voor uytgereckt.

r. 1323. afkomstige woorden: Afgeleide woorden Vgl. noot bij Waarschouwinge, r. 172. Men lette hier op Van Heule's wijziging (zie variant).

r. 1327. maer recht anders: Maar juist andersom. In declinatie (en conjugatie) wil Ampzing dus de gelijkvormigheid streng

handhaven; ten aanzien van de afleidingen ziet hij er geen bezwaar in, vereenvoudigingen aan te brengen. Vgl. iets dergelijks over de samenstellingen bij De Hubert. pag. 6.

r. 1331. also wy:.... Vgl. De Hubert: idem.

r. 1334. in verscheyde manieren ende tijden: Vgl. de reeks voorbeelden op p. 42.

r. 1336/7. t.... u: Ook in den druk van 1649. Dit moet drukfout zijn voor f.... v.

r. 1338. omdat het gevolg: Omdat de nauwe samenhang tusschen de vormen toch al verbroken is.

r. 1342. werkstammige woorden: Deze term (evenals „naem-stammige” p. 35), ook bij Van Heule¹ 17 als onderafdeelingen der „afkomstige woorden”.

r. 1345. So moet men ook....: Nl. met enkel teeken de open sylben spellen, overal waar heelemaal geen sprake is van „gevolg”, d.i. van die nauwe samenhang. „Vader” staat op zichzelf, is niet afhankelijk van een vorm met aa; het enkele a-teeken is hier dus volkomen op zijn plaats.

r. 1350/1. dewijl het tot alle....: Het zou anders zijn als vrl. deze bv. was afgeleid van mann. dees. Dan zou er van „gevolg” sprake zijn.

r. 1356. Die hier nu voorde e, ende o....: Bedoeld is de bijzondere e₂ (die Ampzing zelf in zijn eigen taal niet kende) van pag. 22, door sommigen met é of ę aangeduid geven; en een dergelijke dubbelheid van korte o, die nog ter sprake zal komen (p. 34).

r. 1367. overtollig sijn: Zooals hij zoojuist heeft betoogd met uitzondering van de gevallen, waar om de gelijkvormigheid ee, oo moet gespeld worden, (en natuurlijk in de gesloten lange lettergrepen).

r. 1369/70. waer.... eene enkele, ende waereene d o b b e l e....: Begrijpelijk, als men maar eens de lijst doorkijkt bij Sexagius, Leuv. Bijdr. III, 242—245.

r. 1380. die letter: Nl. de tweede letter van den dubbelen medeklinker. Ampzing ziet dus wel degelijk, dat bv. mm in „auslaut” niet uit te spreken is. Hij ziet best het verschil tusschen klank en spelling. Vgl. De Hubert op dit punt. Hij spelt wel den dubbelen medeklinker aan het einde, om het „gevolg” nl. Maar die eisch van „het gevolg” gaat Ampzing hier te ver; het nadeel van weglating van al die rompslomp en rarigheid is met een paar regels best te ondervangen.

r. 1385. Maer de enkele: Van den strijd over de gelijk-

vormigheidsspelling in dezen tijd vindt men een overzicht bij Van Heule², 5 vlg., beknopter van Heule¹, 33. Hij noemt als voorstanders van gelijkvormigheid: Kiliaen, Grotius, De Hubert, Ampsingius en Van der Schuere; als tegenstanders: Koornhert, Aldegonde, Heynsius, Cats en de Bijbelsche Overzetters! Van Heule blijft volharden bij zijn spelling naar de uitspraak, niet naar het „gevolg”, en geeft allerlei argumenten voor zijn uitspraak-spelling. Men vindt een parallel in de Duitsche spellinggeschiedenis, zie Jellinek II, p. 52: Claius (1573) maakt er een opmerking over (kalb om kälber, Danck om dancken), die door Sattler (1607) wordt uitgewerkt.

r. 1393. o m d a t h e t g e v o l g : Er is hier toch weinig kwestie van verbuiging. Ampzing noemt echter het meervoud (dus: Arenden, enz.)

r. 1400. h i j l e e r d , i k l e e r d e : Ampzing schrijft dus: hij werkt, om werkte. Ook bij sterke werkwoorden -t (hij schijnt, enz.) Dat zijn de werkwoorden, die niet „dat gevolg hebben” van -de in den verleden tijd.

r. 1406. g i j a r b e y d e t : Ampzing maakt dus verschil tusschen gij stoot - gij stootet, waar de t van stoot berust op de gelijkvormigheid met stootet; gij leert - leeret, waar de e slechts onderscheid maakt tusschen enk. en meerv.; gij arbeyd - arbeydet, waar d wordt vereischt om de gelijkvormigheid met het meerv. De zin is verwickeld: men lette op de indeeling: ofte met een t,ofte met een d, naer den aerd der woorden.

Pagina 35.

r. 1414. v e r b i j s t e r e n — v e r d w e l m e n : Wij zouden zeggen: in de war brengen - verbijsteren. Verdwelmen bij Kiliaen: perturbari mente.

r. 1418. a l s o d i e g a n s c h w e y n i g s i j n : Het is te betreuren, dat Ampzing hier geen voorbeelden geeft. Voorloopig houden wij het er voor, dat hij zich hier vergist: want dat er heel geen voorbeelden waren (afgezien van de sandhi natuurlijk).

r. 1427. w a e r o m h i e r d a n n o c h : Ampzing slaat den tegenstanders der gelijkvormigheidsspelling hier hun wapen uit de hand. Hier bij de g is immers geen bezwaar om in auslaut g te spellen, want deze klinkt gelijk als ch. Het argument, dat gelijkvormigheidsspelling in auslaut niet voldoet aan de *uitspraak*, gaat hier niet op.

r. 1431. j a d e s e g e v o l g l e t t e r : Dit is een belangrijk argument voor de gelijkvormigheidsspelling bij Ampzing (terecht). Zelfs Van Heule, bestrijder van de gelijkvormigheidsspelling, wil in

deze homoniemen spelling-onderscheid, bij uitzondering dus: wand - want, enz. (Van Heule², 8).

r. 1447/8. uytgereckte . . . heyd: Woorden op heid, die slechts schijnbaar afgeleid zijn van adjectiva met den uitgang -ig, maar in werkelijkheid analogisch op -igheid gevormd zijn. Het is zeker merkwaardig, dat Ampzing dit onderscheid al gezien heeft.

Pagina 36.

r. 1454. maer om 't onderscheyd des gevolgs wille: Maar, omdat er onderscheid is t.o.v. „het gevolg”. De laatste woorden staan „buiten het gevolg” (slechtige, dollige, sloffige bestaan niet, naar A. goed begrijpt), de eerste (naerstigheyd enz.) niet. (naerstige!). Deze zijn afgeleid van adjectiva, die verbogen worden.

r. 1458. o: Na o behandelt hij oo. (de lange). Ook dit is een aanwijzing, dat e in margine op p. 22 als korte op te vatten is. De parallel is duidelijk; alleen kende Ampzing in zijn eigen beschaafde Nederlandsch de tweeërlei korte e niet, de tweeërlei korte o daarentegen zeer goed.

r. 1458/9. stock — bock . . .: Het eerste woord van elk woordpaar heeft de scherp-korte ò, het tweede de zacht-korte ó, vgl. p. 38: „de rechte ende harde o” in volk, kolk, tolk, en zie de voorbeelden: döbbelen - dubbelen; dól - dól (of dul); jòck - jóck (of juck).

r. 1466. eenen Nederlandschen Kadmus: Vgl. Vondel in voorrede Palamedes voor een dergelijke exclamatie.

r. 1474/5. Hoewel de penne: Hier blijkt wel zeer duidelijk, dat Ampzing zich ten volle bewust is van het verschil tusschen spelling en uitspraak en van de functie der spelling: klanken afbeelden.

r. 1481. wederomme: Stellig slaat dit op de ě, die hij ook niet verschillend uitsprak, mogelijk ook nog op de verzwegen ē - ê gelijkheid. Opvallend is, dat Van Heule in 1649 het woord weglaat.

r. 1484. waer toe sommige . . .: Nl. voor de ô. Deze is niet zoo „breed”, als de ô („eene anderhalve o”). Vgl. de Nederduydsche Spellinge, 42 over ê: ē, deel - béd. ee is een breede klank, é is niet zoo breed, is „anderhalve e” (d.w.z. anderhalf maal zoo lang als de korte e; p. 45 over o, in denzelfden trant. Vgl. over ô - ô, ē - ê in het algemeen Hellinga 220 vlgg.

r. 1487. lij mende: Vgl. de beschrijving van ae, p. 13.

r. 1491/2. het doud - hij doud, hij schoud - schoud . . .: Dit is het verschil tusschen ou < aww en ou < ūw (vgl. Schönfeld³ § 56 en 78). (Het eerste schouwen zou etymologisch schauwen moeten gespeld worden, evenals dauwen). Ampzing acht echter uit-

spraak in de eerste woorden met au *op zijn Vlaamsch* onjuist. Vgl. Hellinga, 75: „Ampzing bedoelt hier ongetwijfeld de Oostvlaamsche diphtong ou, die ook door de Bo als au wordt beschreven”. Ampzing hoort duidelijk eerst een o, niet een a. Daarom blijkbaar wil hij niet *au* spellen in deze woorden. Toch is er verschil, volgens hem met de ou van hij doud, schoud (mijd). Het lijkt mij onmogelijk het verschil te bepalen. Men vgl. de Nederduydsche Spellinge, 46, die eveneens au en ou (hier ook aldus gespeld) onderscheiden wil, een verschil „’t welk genoeg kan onderkend worden” in: baud - bout, daud - doud, graud - groud, haud - houd, schaud - schout (rechter). Ondanks het zoo groote verschil in klank tusschen au en ou, worden vrouwen, trauwen, berauwen, flauwen, brauwen, benauwen en dergelijke woorden „wel van een yegelijk met au uytgesproken, maer van meest elk een met ou geschreven: ’t welk wij niet verstaan en kunnen op reden gegrond te zijn”.

Pagina 37.

r. 1498. eene derde uyt sprake: Vgl. De Hubert. Bedoeld is hier de representant van oudgermaansche ô (onze oe) voor gutturalen en labialen, waar De Hubert eveneens over spreekt. Zie de aantekening daarbij.

r. 1499. welke spellinge: Ampzing trekt de waarschijnlijke conclusie uit de *spelling* van vele geleerden met ou tot den *klank* ou.

r. 1508. gelijkerwijs dan de Franzoysen: Vgl. hierover De Hubert, Waarschouwinge p. 8.

r. 1519. verscheyde woorden sijn: Vgl. de vbb. die De Hubert geeft, Waarschouwinge p. 8.

r. 1527. gelijk ook Pontus De Heuyter: Deze spelde beide met ou (ook gout = goet). M.i. heeft Ampzing hier gelijk tegenover De Heuyter. Vgl. voor tegenovergesteld gevoelen De Vooyt I, 268.

r. 1530. bereyken: Mede omvatten.

r. 1532. om de uyt sprake der Latijnen: omdat daar oe heel anders uitgesproken wordt.

r. 1533. op uytvlugt maken: Tegen een voorwensel zoeken.

r. 1535. Ijmen: Het is moeilijk de beteekenis van dit woord te peilen. Bedoelt Ampzing er mee: het vermengen van twee klanken? (Vgl. zijn beschrijving van ae en sijn stellen van den „rechten klank

der ô tegenover de smeltende ende lijmende õ''). Of is de beteekenis aanstellerig-mooi en lieverig praten? (nog in Holl. dialect in gebruik. Maar ook al in 17e eeuw). Maar het lijkt mij moeilijk, aan te nemen, dat hij dit van het Latijn zou zeggen.

Pagina 38.

r. 1541. rechte ende harde o: De scherpkorte ò. Hier pas een aanduiding van de klank, die p. 36 ontbreekt.

r. 1547. eene rede: Oratio, verhaal. Vgl. p. 41, waar hij zelf die beteekenis opgeeft.

1550. uyt te teykenen: Te doen uitkomen, te „accentueeren”.

r. 1556. twe-woorden ofte dobbel-woorden: Ampzing maakt geen verschil tusschen samenstellingen en samenkopelingen. Zie de voorbeelden (samenkoppelingen). Op andere plaatsen worden samenstellingen genoemd.

r. 1556/7. grond-letters: Letters, waaruit ze „eigenlijk”, oorspronkelijk, bestaan.

r. 1558. also niet en behoeven....: Ook niet naar dien oorsprong behoeven....

r. 1559. de 'tsamenvoeginge: De samenvoeging der oorspronkelijke lettergrepen.

r. 1576. deelen van eene rede: Rededeelen.

r. 1577. die veeltijds: Vgl. de opmerking van De Hubert omtrent de twe-woorden: sprinkhaan, enz. Waarschouwinge, p. 6.

r. 1583. ende derhalven: Ampzing rekent de lidwoorden niet tot de rededeelen, Spieghel, Van Heule wel.

r. 1585. ende niet: Zie de variant. De eerste druk geeft den goeden tekst. Hij maakt onderscheid tusschen de twe-woorden met hun koppelteeken en de enkelvoudige woorden met het teeken der „uytbijtinge”.

Pagina 39.

r. 1590. schijnt al vrij enz.: Het schijnt hier een zuivere spellingredeneering: datter < dat daer is voor hem een aanwijzing er voor, dat oorspronkelijk daer werd gespeld. Anders zou dattar < dat daar zijn ontstaan. Maar dit is toch niet wel mogelijk. Hij zou anders moeilijk de deskundigen deze kwestie in nadere overweging kunnen geven. De passage is mij onduidelijk gebleven.

r. 1595. dat de ingetrocke enz.: ingetrocke hier =

gesyncopeerd. versma'ën < versmadden wijst evenzoo er op, dat ae de volle tweeklank van ouds aanduidde, want van ouds *moet* men hier versmaen, niet versmaan hebben geschreven, aldus redeneert Ampzing.

r. 1599. *e n d e o f m y h i e r s c h o o n*: Voor een groot deel is deze passage over de verhouding tot het gebruik door Hellinga, 357, aangehaald, met andere getuigenissen voor de groote rol, die de „geleerden” voor het welwezen hunner moedertaal hebben te vervullen.

r. 1605. *s o h o u d e i k h e t n o c h t a n s*: Er moet dus regeling zijn. Waar het gebruik nuttige onderscheidingen uitwischt of ze anderszins blijkt te behoeven, moet ingegrepen worden. Zie de voorbeelden, die volgen pag. 40: *ghy* — onderscheiding na samenvallen van enkelvoud en meervoud, *herstel* van *dij*, *dijn*, enz.

r. 1613. *d a t w y s o*: Hij erkent dus wel invloed van het algemeene of veelvuldige gebruik, zelfs dat van „den gemeynen man” (vgl. 40), maar dit mag niet de eenige en absolute maatstaf zijn. Vgl. p. 40: „so en is dan”

Pagina 40.

r. 1627. *e n d e d a t d e o v e r e e n - s t e m m i n g e*: De geleerden, die scherp op de taal letten, deze cultiveeren, verrijken, het slechte van het gebruik bestrijden, den regel en de regels aangeven, enz. We vinden hier het algemeene (m.i. juiste) standpunt van dien tijd. De Heuyter zocht zijn norm in het spreken van den adel, vgl. ook Vondel's bekende uitspraak omtrent de taal van het hof en van de voorname kooplieden. Vgl. ook Brunot over de Fransche grammatici van de 16e en 17e eeuw, die hun norm zochten bij het hof, „les gens bien appris”. (Brunot, *Histoire de la langue française*, 2, p. 141). Ook Ampzing staat op het gezonde standpunt van taaltucht.

r. 1636. . . . *h e r s t e l d w o r d e n*: Vgl. hierover p. 25. Voor een ander standpunt tegenover *dij* — *dijn*, vgl. De Hubert, noot bij Waarschouwinge, r. 264.

r. 1641. *d u*: Vgl. hierover p. 55 vlgg.

r. 1642. *d e h a r d i c h e y d*: precies als De Hubert in zijn voorrede.

r. 1649. *o f t e w e r k w o o r d e n*: Nl. naar zijn en anderer opzettelijke onderscheiding geeft—gevet, enz. zie pag. 42.

r. 1653/4. *h e n e n d e h u n*; *e n d e h a e r e n d e h e u r*: Dezelfde onderscheiding ook al bij Van Heule¹ 38, 39.

r. 1668. maer men kan uyt den sin: Dit is de eenige maal, dat Ampzing zich beroept op het verband.

r. 1672. van 't mannelijke: Dit is wel een vreemde afwijking. Vgl. echter eenige regels verder: „doch dit en valt . . .” Het is jammer, dat hij alleen het vb. van *brief* geeft, en verder niets mededeelt: wanneer wel, wanneer niet?

r. 1685. behoord ook tot onse tale: Let op de uitdrukkelijke constatering, waaruit blijkt, dat *zich* nog volstrekt niet algemeen en uitsluitend gangbaar was.

r. 1685/6. merkelyk ende nodig onderscheyden gebruyk: Vgl. Resoluties, p.

r. 1690/9. onderscheyden uyt spreken: Hoe de uitspraak in elk geval was, wordt helaas niet door Ampzing aangeduid. Duidelijk is hier weer het streven naar onderscheiding, differentieering.

r. 1697. rede, reden enz. Vgl. de vrijwel gelijke onderscheiding van een deel dezer woordparen bij Van Heule¹, 108 vlg. Hierin moet een poging gezien worden om aan verschillende woorden, die door zeer verschillende oorzaken in vorm en beteekenis door elkaar waren gaan loopen, elk zijn vaste plaats en gestalte te verschaffen, goed te onderscheiden. Op een enkele uitzondering na (nochte, dat wij niet meer kennen) maakt Ampzing de onderscheiding, zooals wij het thans nog doen.

r. 1712. de daed van eene sake: de feitelijkheid, 't gebeuren, het geschieden. Vgl. Ned. Wdwb.: feit, werkelijkheid (vooral bij Cats).

r. 1732. van den gemeynen man vermengd: Men ziet, dat reeds drie eeuwen lang door onontwikkelden wordt gesukkeld met deze woorden.

r. 1736. sommige seggen ook geve, neme: Een rest van de geb. wijs van zwakke werkwoorden, die analogisch ook bij sterke werkwoorden voorkwam. Zie Lubach, Werkwoord 16e Eeuw, par. 80. Vgl. hierover Van Heule¹, 58 en Van Heule², 89. In 1633 geeft hij alleen *heb* voor het enkelvoud in het paradigma en zegt van de geb.wijs op -e: minne hebbe, enz.: „maer dewyle deze gebiedende wyze noch niet zeer in gewortelt en is, en daerom ooc te harder in het gehoor valt, zo wort de hardicheyt gansch wech genomen, als men zegt: Heb, loop, draeg, spreec, werc, wandel etc.”

Pagina 43.

r. 1756. *der voornamen*: voornaamwoorden. Bedoeld zijn de bezittelijke vnv. e.a., waar kwestie is van twee-lettergrepige naamvallen op -e, -en. Zie het vervolg: *sijn, sijne, sijnen*.

r. 1762. *wat bots*: wat vrijheid. Vgl. Ned. Wdnb.: *bot* geven = *vrijen teugel* laten, enz.

r. 1764. *Ik en houde*: Waarschijnlijk tegen De Hubert gericht.

r. 1766. *die kloekheyd*: Zulk een flinkheid, kundigheid.

r. 1769. *in alle de manieren*: In alle modi, vgl. p. 33: „in verscheyde manieren ende tijden (in margine: *modi et tempora*)”. Van Heule¹, 43 vertaalt eveneens *modus* met *manier*.

r. 1771. *behalven dat ik in de gebiedende maniere* enz.: A. had de reden, waarom hij in deze wijze toch in elk geval een onderscheid behouden wilde, ook in poëzie, wel kunnen opgeven: een andere aanduiding van het getal ontbreekt juist hier zoo vaak.

r. 1777. *gansch hard*: Welke bedoelt A. hier? Niet wat Van Heule², 89 zegt: dat gaat over *minne*, enz., niet over *geef*. Maar p. 94 geeft Van Heule² op: *weest du*” als eenigen vorm voor het enkelvoud. En in ten druk 61: „*Zijt ofte weest gy*”.

r. 1777. *Ende dit* enz.: Die andere manier van aanduiding van 2e pers. enk. en mv., in alle tempora en modi, in zijn dichtwerk, blijft ten slotte dichterlijke *vrijheid*, geen noodzaak.

r. 1780/1. *die inder waerheyd* enz.: Wat zou Ampzing hier bedoelen? vraagt men zich af. Dat de vorm *gevet* voorkomt en dus mag aangewend worden als pl. om onderscheid te maken met den toen voor sg. en pl. gebruikelijken vorm geeft, die dan nu voor den sg. moet dienen? Deze algemeene gebruikelijkheid wordt door Ampzing zelf uitgesproken op p. 44: „dat wy om der kortheyd wille gemeynelijk ja gestadelijk in 't meervoud ingetrocken spreken, gy geeft, gy neemt,” Vgl. de noot bij Waarschouwinge, r. 210 Of bedoelt hij slechts, dat in onze taal in de tijden vóór het bederf en de verwaarloozing, toen de waarachtige wezenstrekken onzer taal niet verduisterd waren, een sterk en sprekend onderscheid heerschte van 2e ps. enk. en meerv. (toen met du en gy). De mv. vorm op -et moge nieuw lijken, zegt hij op p. 44, maar hij is noodwendig.

r. 1790. *reckinge, krimpinge*: Vertaling van de grammatische figuren: *diaeresis, synaeresis*. Vgl. Van Heule¹, 82, die, eveneens onder den titel „Van Rijm Verlof” een reeks van „*figurae dictionum*” geeft.

Pagina 44.

r. 1826. met een teykenken, so 't nodig waer: Maar voor ter zake kundige poëzie-lezers was dat *niet* noodig, had hij al betoogd (p. 43).

r. 1829. en is ook nergens mede te helpen:.... te verhelpen, d.w.z. van nadeelige werking vrij te houden. (zooals bij de „krimpinge” door apostrophe nog altijd mogelijk zou zijn).

Pagina 45.

r. 1836. omdat men.... uyt spreken: scherp opgemerkt.

r. 1836/7. nadien men sonder klinkeren: Ampzing drukt zich hier wat ongelukkig uit. Hij bedoelt: and'r is onzin, omdat men toch zegt ander. Het is niet mogelijk dat d'r uit te spreken, zonder een tweede silbe te zeggen. En een silbe eischt een vocaal-element. Dit wordt al te kort, tot:zonder klinker (i.c. toonlooze e) kan men geen silbe maken.

r. 1839. also de klinkers....: Het is niet mogelijk d'son uit te spreken, zonder dat men de toonlooze e uitspreekt.

r. 1840. maar kind'ren, enz.: Hier acht hij de „krimpinge” geoorloofd, omdat -d'ren „uitspreekbaar” is, in zijn terminologie: mdat hier een klinker er bij komt en men dus oen sylbe kan maken. Ook in de andere gevallen levert de „krimpinge” egeen bezwaren op.

r. 1870. natuurlijke ordre: Vgl. De Hubert's verontwaardigd protest.

Pagina 46.

r. 1880. walen: Koeterwalen. Vgl. „den Waal te spelen” bij De Hubert, 1.

r. 1888. sli b e r d....: Vgl. De Hubert, noot bij Waarschouwinge, r.53.

r. 1890. casus vestitus: Vgl. Van Heule¹, 96: Och dat ik hadde het geldt, *te weten*, [dit voegt Van Heule verklarende wijze in] dat hij mij belooft heeft.” („propter casum vestitum” in margine); normaal: och dat ik het geld hadde („wenshende manier”). De verandering van plaats gebeurt „om de voorgaende reden [zin] aen de volgende te koppelen”, zoo verklaart Van Heule. Wij zouden zeggen: om een zindeel onmiddellijk met den bijv. bijzin, die het bepaalt, te verbinden, waardoor er meer nadruk op valt. Men moet „te weten” dus uit den zin uitschakelen.

r. 1913. swijgen ende liegen: Wat hier het klankverschil was voor Ampzing, is, dunkt mij, niet uit te maken. Ampzing spelt volgens gelijkvormigheid swijgen, waar ij niet zoo lang is voor hem als in swijg (gesloten lettergr.). Over ie spreekt hij slechts heel even pag. 12, waar hij ie, oe, ue wat hun „volle uytprake” betreft, gelijk stelt (in quantiteit) met de „volle uytprake” van ae (= lange

r. 1918. heylig ende gewillig: Het is niet al te duidelijk, wat deze vbb. hier doen. Waarschijnlijk moet men uit de twee volgende voorbeelden hier-heyd bij denken: - lig - rijmt niet op - lig-, zoomin als - tig - op - tig -, maar - wig - wel op - tig -.

Pagina 47.

r. 1921. bescheyden: duidelijk waarneembaar.

r. 1924. Gelijk oordeel sij....: Ook hierin toont A. weer zelfstandig oordeel tegenover de heerschende meening van zijn tijdgenooten.

r. 1930. de verscheyde o....: Waarom mocht dit wel, volgens Ampzing, niet:swijgen-liegen? Het verschil moet hier dan toch klein geweest zijn voor hem, bij swijgen-liegen grooter. Vgl. Spieghel, die over het algemeen ò, ó rijmen vermijdt, evenals Coornhert en Hooft (zie Kooiman, 132, 134).

r. 1939. Hoeder nu met den standaerd meer sins is: Hoe meer de caesuur 't vers indeelt in twee syntactische geheelen.

r. 1949. hoofd-sweer: hoofdpijn, en dan ook: hoofdbreken.

Pagina 48.

r. 1970. lust mijner gerustheyd: uit lust tot mijn gerustheid, om rust te krijgen.

r. 1970/1. ende sekerheyd ende sinnelijckheyd: Hangen beide nog af van lust.

r. 1971. (mijner) sinnelijckheyd: mijn liefhebberij, mijn genoeg (in taal- en letterkunde nl.)

Pagina 49.

r. 2018/9. om ende wederom.... gegoten, enz. Hier deelt A. ons mede, wat wij uit zijn *Tael-bericht* ook wel zelve merken kunnen, hoe veel werk hij aan deze eenmaal opgevatte studie heeft besteed.

Noten resolutiën.

Memorie.

Art. 1. *onse Vulgata* m: de bijbel van Deux-Aes. *elegantia* enz.: In het Hebreeuwsch is het weglaten van het *verbum substantivum* meer een kwestie van sierlijkheid, dan dat hier sprake zou zijn van iets aan den zin ontbrekends.

Art. 2. *volgens resolutie*....: Zie Bijlage 4.

Art. 3. *den druck*: De revisie-exemplaren werden gedrukt bij gebrek aan bekwame afschrijvers, vgl. Nauta in „De Statenvertaling 1637—1937, p. 21.

Art. 4: Vgl. over deze passage p. 69.

Art. 12: Men zou hier even kunnen denken aan de „*Privatim Observata*”, maar dit lijkt mij toch onjuist. Dan zouden alle opmerkingen in vraagvorm, als twijfelpunten, aan de vertalers zijn toegezonden, wat wel zeer onwaarschijnlijk is. Hier zullen andere dingen bedoeld zijn (bv. formeele kwesties, den druk betreffende).

Art. 13. *communiceren*: Vgl. hierover de mededeelingen bij Nauta, a.w., 32—33.

Resolutien.

$\frac{27 \text{ Jun.}}{7 \text{ Jul.}}$ 1628. Dit is het verschil tusschen den *ouden*, Juliaanschen, en den *nieuwen*, Gregoriaanschen stijl, bij pauselijke bul ingevoerd op 24 Febr. 1582. De invoering ondervond tegenstand in de niet-katholieke landen, in Nederland duurde het tot 1700, voordat de nieuwe stijl in alle provinciën was ingevoerd.

A.

1. *nec maeken*: Hieruit blijkt, dat het hier niet alleen ging over *ae* in open lettergreep, maar tevens over *ck*. Na *ae* in open lettergreep moet *ck* gehandhaafd blijven. vgl. C 6: „*c ad ae, ee et a manet*”.

communius: *ae* in open lettergreep was in dezen tijd gebruikelijker dan *a* (*aa*). Dit blijkt hieruit, dat Ampzing (Taelbericht, p. 31) deze spelling bestrijdt. Hij meent, dat men het daar „met de enkele letteren.... ten volle kan beschicken.”

vel per se constituens: nl. *syllabam*.

ubi in syllabam coalescit: Waar zij *binnen* de syllabe is opgesloten, niet aan het einde, in gesloten lettergreep.

2. *armen*....: Vgl. de klankleer. Zie over de palatali-

seering van \ddot{a} voor $r +$ gutt. of lab. Schönfeld³, 67. Vgl. ook De Jong, 24, 25, die in den Hert-spieghel onzekerheid in dit opzicht constateert, evenals in den Statenbijbel aanwezig is (vgl. Heinsius, 16, 17).

3 *promiscue*: Vgl. Ampzing (Taelbericht, 41), die post en secundum onderscheidt: na — post, naer — secundum.

ad locum, versus. Alle hss. hebben hier de komma, die Hinlopen en Heinsius weglaten. (Heinsius drukt dit bovendien geheel in normale letter, i.p.v. versus cursief). We moeten dus vertalen: bij een plaats: naar, in de richting van, — waarts.

et interdum naer: Vgl. Heinsius in „De Staten-vertaling”, 179, noot 2: „Trommius geeft aan 't hoofd zijner opsomming in dl. III ook *naer* op; ik heb er geen voorbeeld van gevonden. Wel heeft de Stb. een maal in het O.T. (Exod. 13 : 17; D.—A. ten naesten), en enkele malen in het N.T. naerder en naerderen.” *Naer* komt echter wel voor, nl. in N.T., Hand. 12, 4: „willende naer het het Paesch(feest) hem voorbrengen voor het volc.” (door Trommius opgegeven). Dit is de eenige plaats, die ik vond. De comparatief *naerder* komt in het N.T. drie maal voor (alle plaatsen in Hand.). *Naerderen* is w.w. In het O.T. komt *naerder* twee maal voor (zie Trommius I op *naerder* en het eenige vb. van *naeder komen*, dat merkwaardigerwijze luidt: Doe quamen sy *naerder* ende spraken voor den Coninck (Dan. 6 : 13).

4. *propter*.... Hier duikt het gelijkvormigheidsbeginsel op, zooals bv. Kiliaen en Ampzing t.o.v. *ae* toepasten. Vgl. de noot bij U, V 3.

5. *rauw*....: Vgl. de Nederduydsche Spellinghe (1612), p. 49: „Het verschil des klanks tusschen *au* ende *aeu*, kan in *grau* kijf-woord, ende *graeu* verwe, wel onderkend worden”, en Van Heule¹, p. 4, die korte *au* (in *snau*, *gau*, *kau*) onderscheidt van lange in *blaeuw*, *graeuw*, *raeuw*, *paeuw*. (Ook Spieghel, Twe-spraack XXXII, onderscheidt korte en lange *au* in *ick grau*, *snau*, *bau*, *kau*, *ghau*, tegenover *blaaui*, *graaui*, *raui*, *pau*, vgl. de bespreking van deze passage door Kooiman, p. 142 vlgg.) Volgens Van der Meer: Hist. Gr. der Nied. Sprache I, 64 had *au* < $\ddot{a} + u$ in Holland nog zeer lang \ddot{a} . Hij verwijst naar de Twe-spraack en Siegenbeek, die *blaaui* wilde schrijven op grond van zijn uitspraak. Evenzoo Schönfeld³, 61, Opm. 1.

6. *ayre*....: Vgl. voor *hayr* Nederduytsche Spellinge, 41: „*ay* wordt gebruykt om *hayr* des hoofds van de voornaem haer te onderscheyden.”; Nederlandsch Taelbericht, p. 41 „so soude ik mede voor goed achten, dat wy alle woorden, so veel als mogelijk

is, ende het gebruyk sal willen lijden, mogten onderscheyden *uyt-spreken*: als hayr coma, haer illa: heyr excercitus, heer dominus:” Blijkbaar was er tusschen hayr en haer voor Ampzing en de „Haerlemsche liefhebbers”, slechts spellingverschil; Ampzing wil, dat men ook in de uitspraak verschil zal gaan maken.

h e y r,: Vgl. vooral Nederduydsche Spellinge, 43: „De ei die altijd van r gevolgd word, betoond eenen t’zamengeknochten klank van e ende i, alzoo in beir, deiren, begeirte, heirtocht, meir, neirstig, peird, steirt, verteird, weirdig, zweird, ende alle ander zulke wel blijkt. Dan in ’t gemeen worden deze woorden ook (duer een ingeslopen misbruyk) alle met ee geschreven, uyt-genomen beir, heir, meir, de welke om van beer, heer, meer te onderscheyden, geschreven worden beyr, heyr, meyr, doch onvoegelijk. Want ey héft den klank zo véel langer dan ei, als de y langer klinkt dat de i, ende gelijk ei altijd van r gevolgd word, alzoo en voegd achter ey geen r te volgen: maer wel ander klynk-Letteren, als: verbeyd, bereykt, gezeyld, ende meer ander.”

Zou hier bij de Statenvertalers alleen sprake zijn van „thérapeutique verbale”, spelling-verschil om beteekenis-verschil aan te duiden? (Vgl. de vorige noot over hayr, waarmee deze woorden op één lijn worden gesteld.) Hiermee zou overeenstemmen, dat ovens voor r dubbele e of enkele e (begeeren, etc., naast hoereren enz.) wordt gespeld. Alleen de drie door de Haarlemmers genoemde woorden krijgen ey (later nog veyren, waarnaast echter de reviseurs N.T. ook veeren goed achten. Bovendien liet men meer toe naast meyr.)

Heinsius, 21 vlg. meent, dat ey hier blétende e (æ) weergeeft. Hij grondt dit op het feit, dat thans in beyr, enz. in Zuid-Nederlandsche dialecten deze e wordt gezegd, en hierop, dat Van Heule aan ey deze uitspraak toekent (zie Van Heule², 9: „ooc om pært, bær, hært zonder vreemde Letteren te schrijven, kan ten dele uytgebeelt worden aldus, peirt, beir, heirt, veirdich etc. de I achter de E stellende’’) Op grond van het bovenstaande hel ik echter over tot de opvatting, dat ey hier louter dient ter onderscheiding van eenige homoniemen in de spelling.

E.

1. e t e n Met enkele e in open lettergreep, de zachtlange ē aanduidend.

2. b e g e e r e n: Met ee voor r, om de afwijkende ē voor r weer te geven.

v r e e s e n: met ee voor ê.

3. *regeren*: Op een lijn gesteld met de andere werkwoorden op -eren, dus met enkele e.

regieren: Vgl. over -ieren naast -eren in het Middel-Nederlandsch, Franck², 109, Van Helten, 118, Schönfeld³, 187.

4. *oordeel*: Vgl. Schönfeld³, 68, opm. 6. oor < ð + r + dentaal. Ordel kwam ook nog voor, inzonderheid in de Oostelijke gewesten.

6. *gemeen*....: Voor het voorkomen van ee- en ei-vormen naast elkaar, vgl. Schönfeld³, 74 vlg. en de noot bij Vleisch (S 1).

8. *rechtveerdich*....: Men koos hier de Vlaamsch-Brabantsche (Z.-Nederl.) vormen. In Holland was ë voor r+ dentaal gedepalateerd tot a, aa (ae). Slechts voor *aerde* maakten de vertalers een uitzondering. Vgl. Heinsius, 19, Heinsius in „De Statenvertaling”, 159 en De Jong, 23, die hetzelfde constateert voor Spieghel's taal: De Hertspiegel heeft voor ër + dentaal overwegend e, soms a (hert, smert, enz.), ofschoon het Amsterdamsche dialect stellig depalataliseerde.

9. *sedick weet*....: Weet is praeterito-praesens. Al kwam analogisch *wete* wel eens voor, het gewone was toch de oorspronkelijke vorm (zie Lubach, p.56).

12. *werelt*: Voor werlt, wereld, vgl. De Jong, 22.

I.

1. *dinck* enz.: Vgl. Franck², 59: In het Midd. ned. vindt men voor i, voorafgaand aan nk, ð, zeer vaak y of ij. Dat ook in dezen tijd deze spelling voorkwam, bewijst de Nederduydsche Spellinge, 23, waar men gespeld vindt: dyng, dyngen, 24: dyng, dryng, hyng, vyng, zyng, ook in het ww. dyngen enz. 26: klynken enz., overal dus voor -ng (ð), -nk.

3. *pleyten*....: De spelling met y in „tweeklanken” was traditioneel, vgl. Ampzing en Van Heule, die zich erbij neerlegden, al wilden ze liever i.

4. *waerheyt*....: Waarom achtte men hiervoor een afzonderlijk besluit noodig? Vermoedelijk omdat hier in het mv.-heden optrad.

5. *yet*....: Vgl. Nederduydsche Spellinge, 28: wanneer i „voor inde sillabe vande klynk-Letter e gevolgd word, zoo steldmender een y, als: yeder, yegelijk, yemand, yet, yeuwers, end luttel meer, anders en begint ze geen sillabe.” Vgl. p. 44: „Maer als een woord met ie beginnen moet, zoo steldmender ye, als yet, yegelijk, yemand, etc., om datmen (alst met ie geschreven ware) de i niet voor

j lezen en zoude." Daarmee zou meteen verklaard zijn: aliter, niemand.

6. *ij ver*,: Anders dan Ampzing, die in gesloten lettergreep *ij*, in open *y* wil (tenzij daar om de gelijkvormigheid *ij* moet geschreven worden). Heinsius, 27, schijnt overtuigd te zijn dat *ij*, *y* diphthong weergaf, zonder gronden aan te voeren. Mij is de kwestie allerm minst helder. Uit de resolutien is diphthongering van *i* niet met zekerheid af te leiden. Het waarschijnlijkst lijkt me, dat de vertalers elkander hierin vrijheid lieten (als ze 't maar eens werden over de spelling). Vgl. nog beneden de noot bij *piepen-pijpen* (Priv. Obs.)

7. *Godtlick*. . . .: tegenover gelijk. Voor dezen uitgang vergelijk men De Jong, 33, 39 over *Spiegel*: Deze schreef meestal *-lik*, ook vrij vaak *-lijk* (*lyk*). De *i* van *-lik* was bij *Spiegel* waarschijnlijk *ə*. Vgl. voor de tusschenletter *ə*, beneden, de noot bij *F II*.

9. *leuy*. . . .: *euy* was de traditioneele, ook in dezen tijd nog vaak voorkomende spelling van *ui*². (Vgl. Van Heule¹, 5: „De Euy hoortmen in leuyheyt, steuyten, Fleuyten"). Alle woorden hier genoemd hebben *ui*², behalve geluid met Ogerm. *ū* (vgl. Franck-Van Wijk, en Muller Tijdschrift XL, 145 vlg., die in zijn reeks *ui*² woorden ook *fluiten*, *muiten*, *lui*, *stuiten* noemt). Dat men *geluyt* op één lijn stelde met de *ui*² woorden, wijst er op, dat *ū* gediphthongeed was. Hierop wijst ook dat men de afzonderlijke *ui*² spelling afschafte en verving door *uy*, de normale spelling voor oorspr. *ū*.

10. *licet non nemo*. . . .: Degenen die *i* wilden, waren althans niet-diphthongeerders. Waarom hier tot *y* besloten werd, kan ik niet uitmaken. Ampzing spelt hier *ij* (Taelbericht, p. 30).

11. *vyer*: De vertalers gaven in het algemeen de voorkeur aan de vormen met *ie* (niet *uy*) uit Oudwgerm. *iu*. Vgl. Heinsius, 32; Schönfeld,³ 79.

O.

1. *boomen*. . . .: Gelijkvormig met het enk. Waarom werd voor *sonen* een uitzondering gemaakt? Ik vermoed om het enk. *sone*; zie ook het onmiddellijk volgende: „sed in soon, et soons, duplex *o*”.

2. *ooge*. . . . Met *oo*, ter aanduiding van de scherplange *ô* tegenover *o* voor de zachtlange *ö*. (In het mv. schijnt men tevens op de gelijkvormigheid te letten, vgl. beneden *broot—brooden*). De vbb. stemmen hiermee overeen, op een enkel na: *woonen*, 3 *koocken* (bij de minderheid en dus verworpen) met *ō*. Op het geslacht van *ooge* kwam men later terug, zie p. 214).

- woonen: Waarom men hier tot oo besloot, is mij niet duidelijk.
3. koocken: Waarom de minderheid hier voor oo was, is mij niet duidelijk.
4. stooten: met oo ter aanduiding van ô.
5. verdrotten enz.: Met o ter aanduiding van ô.
6. Broot: als 1: boom-boomen (gelijkvormigheid).
- 8: als 5.
- 9: als 2, 4.
- 10: als 5.
- 11: als 2, 4.
12. geroepen: De vertalers verwierpen dus de ou-spelling voor gutturalen en labialen, evenals Ampzing. De Hubert wilde hier ou. Vgl. beneden O 19.
13. persoon: Duidelijk vb. van gelijkvormigheidsspelling, vgl. hierover Ampzing, p. 32. Men gaf de voorkeur aan persoon, personen, ik vermoed om het mann. geslacht te doen uitkomen (-e kenmerkend voor het vrl. Vgl. over het geslacht van persoon Heinsius, 112).
14. v o n d t: Vgl. voor een dergelijke beslissing tegen het oude praeteritum sg. met a, Van Heule¹, 57 met zelfde argument (het mv. gaat analogisch naar het enk.: „ van alle Werkwoorden wordt het veelvoudig na het eenvoudig genomen,“ derhalve is *vant* enz. onjuist.) Vgl. nog De Jong, 20 over Spieghel en in het algemeen voor de 16e eeuw Lubach, 8 vlgg.
15. a b e g i n n e n b e g o n n e n: Vgl. N3.
16. m o g e n: met ô.
17. P o o g e n: met ô. Zie Franck-Van Wijk.
18. D r o o g e n, v e r h o o g e n: met ô. Zie Franck-Van Wijk.
19. v o e g e n: Vgl. voor voegen, droegen boven de noot bij O 12. Deze stelde men dus op een lijn met oe voor andere medeklinkers: goet soet.
20. v l o o: In auslout blijkbaar oo.
21. t e v o o r e n: gelijkvormig met voor.
22. v o r e: Met ô.

U, V.

1. n o n w t: Men verwierp, u en v onderscheidend, deze oude spelling.
2. p e r e u: Gericht tegen de ue-spelling, vgl. Ampzing, p. 23.
3. n a t u e r e: De vertalers hielden dus vast aan ue, ook in open lettergreep. Ampzing wilde daar u.

ure, cum Kiliano: Vgl. Van der Meer, LXVII: Kiliaen heeft ae, ue in gesloten lettergreep, in open lettergreep ae, ue volgens het gelijkvormigheidsprincipe, dus als een gesloten lettergreep met ae, ue er naast voorkwam. Echter deed hij dit niet consequent: vgl. iaerigh: vader; daghen; hueren: ure. Maar afwijkend waeter. De reviseurs besloten tot nature enz., dus als Ampzing (in open lettergreep u), excepto suer (met ue in gesloten lettergreep).

C.

1. promiscue: Ampzing verzet zich tegen het gebruik van c voor a, o, u (Taelbericht, p. 20). Wat de Latijnsche woorden betreft, stemt Ampzing (Taelbericht, p. 22) overeen met de translateurs (*behoud van de vreemde spelling*).

2. liquescens: Bedoeld moet zijn de c als spirant. De term levert eenige moeilijkheid op. Bij D 1 wordt met een verwante term van t gezegd: liquefiat (variant liquescat) et mutetur in d. Hier zou liquefieri aanduiden: stemhebbend worden („liquefieri” kan ontzenuwd worden, verzwakt worden beteekenen). Bij V 2 treedt de term in „ff [van effen] liquescence in evene” weer op in de beteekenis: stemhebbend worden. Liquescere (smelten, fig. o.a. verweekelijken) kan dus aanduiden 1e. van explosief spirant worden („smelten”: explosieve c > spirant c); 2e. stemhebbend worden („week, *zacht* worden”: f > v, t > d. Hiervoor wordt ook liquefieri gebruikt.) C mag hier blijven voor de stemlooze spirant (de vbb. zijn alle drie ontleende woorden).

3. cante liquidas: Ampzing wil hier uitsluitend k schrijven, zie Taelbericht p. 20.

4. ch an gh an g: Dit is een kwestie van al of niet gelijkvormig spellen. Ampzing besliste voor g (gelijkvormig), gh verwerpt hij radicaal. De vertalers beslisten voor spelling naar de uitspraak: heylich — heylige, enz. Vgl. Van Heule, zie noot bij Ampzing, Taelbericht, r. 1385.

5. sic eeuwicheyt: Uitvoerig hierover Ampzing, Taelbericht p. 35.

6. coninck: De vertalers stellen dit geval blijkbaar op één lijn met het vorige (4); vgl. bij D 1, waar voor t > d, verwezen wordt naar ch en ck. Zij willen ook hier den slotmedeklinker spellen volgens de uitspraak. Wij moeten dus aannemen, dat coninck inderdaad aan 't slot de stemlooze explosief had. De ck „veranderde” in den inlaut in g. Schönfeld³, 52, wijst er op dat auslautend ʒ k nog in de 17e eeuw voorkwam (bv. bij Vondel, met rijmen als: langk —

klanck, vgl. ook Vondel's Taal, § 26). Volgens Heinsius, 43 vlgg. blijken in den Statenbijbel vormen met -nck en -ng naast elkaar voor te komen, echter overweegt -nck. Merkwaardig is, dat in den gecorrigeerden druk van 1657, -nck gewoonlijk door -ng(h) vervangen is. Heinsius komt m.i. terecht tot de conclusie (p.48), dat in het begin der 17e eeuw „de oudere uitspraak van gutturale η + k en de jongere van gutturale η naast elkaar stonden”. Hij wijst er op, dat hetzelfde al voor het mnl. werd aangenomen door Van Helten (§ 91e). De -ng heeft langzamerhand -nk verdrongen, een proces, waarvan zich misschien de afloop afteekent in de drukken van 1637 en 1657 van den Statenbijbel. Men achtte -nck blijkbaar verouderd. (Heinsius in De Statenvertaling, 163). Ik wijs nog op de volgende gegevens over deze kwestie: de Nederduydsche Spellinge, 23, ziet in -ng, of -nk blijkbaar louter een spellingkwestie. Deze spraakkunst verdedigt het gelijkvormigheidsbeginsel. Sprekend over het misbruik t.o.v. *g* gepleegd (h aan *g* gekoppeld, ch i.p.v. *g* gebruikt), voegt zij hieraan het volgende toe: „zoo word ook van velen, daer 't woord in ng eyndigen moet de nc of nck gebruykt. Daer nochtans elk met reden wel behoort te verstaen, dat alle woorden (die in 't verlangen met ge of gen eyndigen, wanneer de e of en (de woorden een Sillabe verkortende) afgeweird word) behooren met *g*, ende niet met ch of ck te eyndigen, ende datmen derhalven, om alle onverstand te weiren, ende zoo wel in 't kort als in 't verlangen (daer 't de reden voorderd) diend eenderley Letter te gebruyken, schrijvende:” (ö.ä.) dyng — dyngen, koning — koningen „zonder onbequaemelyk te stellen, alzo nochtans vél gedaen word” dynck, koninck. „Want daer is een groot onderscheyd der betekenisse tusschen de woorden” . . dyng, dryng, hyng etc. en dynk(en), drynk(en), hynk(en) etc. Hier dus inderdaad de klank η k. Ook voor Ampzing schijnt het een kwestie van spellen, zie zijn uiting over de spellingwijziging van zijn naam Ampsinck tot Ampzing, Taelbericht 19.

in aliis etiam linguis: Ook Van Heule² haalt er het Grieksch bij, om zijn „uitspraakspelling” te steunen.

6. c a d a e: Vgl. de noot bij A 1 (maecken). Ik meen, dat de woorden der vertalers aldus weer te geven zijn: na ae (de vertalers besloten tot ae voor „a longum”, in open en gesloten lettergreep) moet -ck staan, evenals na ee en ä. In wrake, sprake echter, is twijfel mogelijk, want deze a wisselt met o (gewroken, gesproken). Voor de reviseurs bestond, na hun besluit: in open lettergreep a, hier geen moeilijkheid meer Van ee + ck een vb. bij de *Privatim Observata*, r. 249 (teecken).

7. ante: Merkwaardige fout in alle hss., behalve R. Zie de variant.

8. d a n c k e n enz.: ck dus na *ɲ* en na korten klinker. Vgl. over de ck in het algemeen Ampzing, die bijna overal de c opruimt.

D.

1. i n s y l l a b a r u m i n c r e m e n t o: als er een lettergreep bijkomt. (vgl. C 4: heylich — heylige). Als bijzonder geval wordt de „pluralis” hiervan onderscheiden.

l i q u e f i a t: vgl. boven de noot bij C 2.

r a d i c a l i s: Over het begrip „radix” in dezen tijd zie men Jellinek II, 132, vlgg. Het begrip werd aan de Hebreeuwsche grammatica ontleend, en was niet hetzelfde als het moderne wortelbegrip. De „radix” stemde voor een groot deel overeen met het $\vartheta\epsilon\mu\alpha$ der Grieken; het was niet een abstractie, maar een afzonderlijke woordvorm van de feitelijke taal, waaruit andere vormen direct of indirect werden afgeleid. Echter had de Hebr. theorie dit eigenaardige, dat men als wortel een geschreven woordvorm koos, die alle gemeenschappelijke consonanten (de vocalen werden oorspronkelijk niet en sinds de M.E. slechts als bijkomstige teekentjes geschreven; bij de taalkundige beschouwing telden zij niet veel mee) en geen andere dan deze, moest bevatten (literae radicales tegenover literae serviles). Er waren dus woordvormen, die slechts de literae (= medeklinkers) radicales bevatten en alleen door de vocalen en vocaalteekentjes van het wortelwoord konden verschillen -èn andere, waarin literae radicales en literae serviles voorkwamen. De humanistische klassieke philologie kon door het grondige verschil in beschouwing de gelijkstelling radix = thema nooit goed gebruiken. In de Deutsche grammatica echter paste Albertus het begrip reeds toe, later Helber en Ritter. Maar voor Schottelius kwam men niet tot de zuivere scheiding tusschen stam- en formantische elementen.

De Statenvertalers waren met dit Hebreeuwsche radix-begrip vertrouwd, en pasten het hier toe op het Nederlandsch. Zij moeten er dus iets dergelijks mee bedoelen, nl.: het gemeenschappelijke van een aantal verwante woorden (vormen). Bij hand, enz. was er dus voor hen geen sprake van een „radix”. Deze woorden stonden op zich zelf. De radix treedt wel duidelijk op bij de conjugatie; vandaar dt in de participia als gevoedt (de „radix” is voed, d is dus radicalis).

2. g e m o e d t: Waarschijnlijk dacht men aan wel gemoed, en zag men daarin een participium-vorm.

3. *s t a d t*: Vermoedelijk om bestaden, bestadigen, besteden (dus *d radicalis*) Glat zal, althans voor velen, volgens den regel zijn: *t* in auslaut, waar deze „verandert” in *d*. Glatt: zooals zij zelf opmerken, om: gladdicheyt, etc. dus met *tt* om *dd*, zooals *t* om *d*. „Multi”, want ook de vorm met *t* (glatte) kwam voor. Zie *Mnl. Wb.* En *Kil.* heeft alleen glattigheyt en *ww.* glatten.

4. *z a e t*: Waarom hiervoor een afzonderlijke beslissing? Vermoedelijk is erover gediscussieerd of de *d* hier niet *radicalis* was. Op grond van zaaïen enz. zal men tot de conclusie zijn gekomen: de *d* is hier niet „*radicalis*”. *Kil.* gaf ook saeden en saeder op!

Voor *daet* kan men gearzeld hebben om deed—deden, en mogelijk verdadingen, verdedigen. *Aert* (masc.): Heeft men aan verband met *ww.* aarden (naar) gedacht en dit secundair geacht (afgeleid van *aert*)? Vgl. 5. Of heeft men „*discriminis causa*” (vgl. *T 1*) *aert* gekozen?

5. *v e r b o n d t*: Sommigen meenden dus: de *d* behoort tot de „*radix*” (vgl. *verbind -en*). Anderen achtten dergelijke woorden (*verba* hier = woorden slaande op *verbondt* etc.) afgeleid van een-lettergrepige woorden: *bond*, *bod*, en misschien een ondersteld oud woord „*bed*” of „*beed*” (waarvan in „*bede*” een verlenging zou zijn); die dit meenden, wilden de woorden dus behandelen, als die in *1*. Dat bieden en bidden primair zouden zijn, kon men toen althans moeilijk voor zeker houden.

quibus lingua nostra abundat: Dit is een bekende gedachte. Reeds bij *Spiegel*, *XXI*.

6. *G o d t*: Men moet hier een zeer bijzonder geval zien. Men behield eerbiedig den meest gebruikelijken geijkten vorm voor dit zeer bijzonder woord. Ook de vierletterigheid van het *Hebr.* en het *Gri.* en *Lat.* woord zou hier hebben kunnen meewerken.

7. *b e m i n t*: De *d* behoorde hier niet tot den „*radix*”: vgl. *bemin*, *beminnen* enz. (in tegenstelling tot no. 2).

8. *g e h a d t*: Waarom hier tot *dt* besloten werd, is moeilijk uit te maken. Misschien achtte men de *d radicalis* op grond van den verl. tijd had. *ghy hadt*, *ghy haddet* zal numerus-verschil zijn (vgl. *De Hubert*, *Ampzing*).

9. *s o n d t*: Vgl. *gevoedt* enz. *Vloet* bij *vloeien* echter bevatte niet *d radicalis*. *Kil.* gaf echter *vloeden*, *vloedigh* op naast *vloeyen*. Merkwaardigerwijze kozen de *Vertalers* en de *Reviseurs N.T.* hier *d*, die geheel uitgeschakeld was in auslaut.

10. *g e s c h i e d d e*: Vgl. *Hooft*, *Waarneming 119*, die om dezelfde reden daar *tt* wil spellen in *kostten* etc.

11. A n t w o o r t: Waarom t „in prima syllaba”? Hier was geen sprake van een „radix”, dus koos men t, al was er evenmin kwestie van overgang in d.

12. w o o r t: Waarom hiervoor een afzonderlijke beslissing werd genomen, is mij niet duidelijk. Het behoort tot de gevallen onder 1: hant, hont, etc.

13. a e r d r y c k: Met d naar aerde, ook om de uitspraak met stemhebbende dentale explosief, denk ik. Aerdbodem naar aerde. Aerdryck is mij niet duidelijk. Er moet overigens op gelet worden dat de d in deze *samenstellingen* niet „in fine” stond vgl. 14.

14. B r a n d o f f e r: Men zou hier verwachten (a branden), dt. Echter is hier weer te bedenken, dat d hier niet „in fine” stond. Hier schijnt toch weer kwestie te zijn van gelijkvormigheids-spelling: brandoffer naar branden, brantoffer naar brant. Tenslotte werd ook dt door de Reviseurs goedgekeurd.

15. dt volgens den regel. doot zal opzettelijke spellingdifferen-tiëring zijn.

16. De gesyncopeerde vormen en vormen met j < d vond men waarschijnlijk niet waardig genoeg voor den bijbel (vgl. Schönfeld³, 40 boven). Vgl. over de verbreiding en dateering van het verschijnsel Schönfeld, 37 vlgg.

17. v e r r e : Franck-Van Wijk geeft den grondvorm *ferr en noemt als dialectische vormen o.a. Zeeuwsch v̄ar(d)e. In Kiliaen vonden de vertalers: *verre*, *verde*, *varre*. Zij kozen verre. Plantijn geeft: *verre*, oft *verde*, *wijdt*. In het Mnl. *verre* (*vere*, *varre*, *veer*, *ver*, *var*, ook in jonger Mnl. *verde*, *vorde*). Zie Mnl. Wdnb.

18. l e e d e r : Over dit woord merkt Heinsius (De Statenvertaling, 160) op: „dat dit, en niet het bij hollandsche schrijvers veel voorkomende ladder, werd geschreven, wijst weer op voorkeur voor vormen, die niet uitsluitend hollandsch waren.” Het Ned. Wdnb. geeft vbb. van ladder uit Hooft, Heinsius, Z. Heyns, De Brune. Kil. vermeldt bij ladder Fris.Holl. Zeland. Ang. juxta leeder. Scalae. Vgl. nog Schönfeld³, 77: ladder, een oud-friesch leenwoord met ä verkort uit â Ogerm. ai. Tegenover leer < leder (leeder) vgl. klaver, taling, aterling. Franck-Van Wijk: idem.

F.

1. p r o p t e r u s u m c o m m u n i o r e m: Vgl. Schönfeld³, 54: over het algemeen in anlaut v f. Uitzonderingen zijn o.a. frisismen (in het algemeen woorden van „vreemde herkomst”).

l i c e t s i n t: Als regel werd immers bij C 1 gesteld:

„attendendum ad usum et originem: quae a Latinis, in ijs c potest usurpari”: vgl. F 3, waar de vertalers zelf naar deze plaats verwijzen.

2. *F o r m*: Over formeren vgl. men Heinsius in De Statenvertaling, 174: „formeren heeft voor de Statenvertalers een bijzondere beking gehad: met name in de Psalmen en de Profeten komt het, met zijn afleidingen formeerder en formeersel, tal van malen voor, en dan heeft D.A. op dezelfde plaatsen meestal bereyden, maecken, of scheppen”. (Episcopus had blijkbaar bezwaar tegen het woord, (zie het citaat op p. 71). Misschien is het vooral door de toenmalige theologische litteratuur, die uit taaloogpunt zeker bestudeering verdient, in zwang gekomen. *Forme* komt in de beteekenis: uiterlijke vorm, gedaante, 4 maal voor in Ezechiel 43 : 11, verder nergens. *Vorme* blijkt nergens in den Statenbijbel gebruikt te zijn. *Vormen* (ww.) komt 1 maal in het O.T. voor. *Formeren* blijkt wel vaak in het O.T. te zijn gebruikt, echter nergens in het N.T. Het was blijkbaar een geliefd woord van Bogerman of (en) Baudartius (Bucerus).

3. *videtur parum referre*: Dit zou er op wijzen, dat anlautende *v* toen nog niet voor dit woord van vreemde oorsprong als „algemeen-beschaafd” vaststond.

4. *venijn*: Met *v* volgens de vreemde spelling (Lat. *venenum* of Fransch *venin*, vgl. Franck-van Wijk i.v. *venijn*). De reviseurs N.T. vonden *fenijn* ook goed. De uitspraak met *f* hoort men nog wel buiten Amsterdam. De *f* is hier te verklaren uit de „psychische intensiteit” (Schönfeld), gevoelsinvloed.

6. *faeme*: De vertaling, die Heinsius (De Statenvertaling, 172) geeft van „in genere, et quibusdam in specie”, is onjuist: „omtrent de woorden die in feite en ten deele in hun uiterlijken vorm vreemd waren”. De vertalers zeggen slechts, dat zij in het algemeen over de vreemde woorden hebben gesproken en over sommige in het bijzonder. Vgl. aan het begin der Resolutiën: „in genere monitum” (in het algemeen wordt aangeraden).

peculiariter emphatica: Bijzonderen nadruk gevend, zeer krachtig het bedoelde uitdrukkend.

7. *Arnoldus Cornelii*: Zie over deze bijbelvertalers, opvolgers van Marnix, de bekende werken en artikelen over de Statenvertaling, bv. De Bruin, 262 vlgg. Cornelii stierf reeds in 1605, Helmichius in 1608. Hun papieren kwamen, evenals die van Marnix, in handen van de Statenvertalers (niet veel is door hen voltooid, Genesis was in 1607 vrijwel af).

genereren: Over dit woord is heel wat te doen geweest, vgl. den Commentariolus, p. 230 en kantteekening 3 bij Matth. I.

Blijkens den Commentariolus hebben de vertalers van het O.T. in de practijk toch overal gewinnen gebruikt, slechts in bijzondere gevallen („waar God 't subject is", aldus Heinsius, De Statenvertaling, 173) genereren, (toch op 8 plaatsen ook genereren, waar menschen subject zijn). De vertalers van het N.T. gebruikten overal gewinnen, slechts drie maal genereren, waar Psalm 2 : 7 werd aangehaald. Aldus Heinsius t.a.p.

conscientie: Schijnt bij uitsluiting gekozen, wat overeenkomt met de practijk van den St.-bijbel. Evenals *speloncke*.

tabernakel: De bedoeling was dus het woord tabernakel alleen te gebruiken voor de tent, waarin God woonde, door Mozes op Gods bevel gemaakt. Uit Trommius blijkt echter, dat het in het N.T. ook in de gewone beteekenis van tent voorkomt.

Tente der tsamenkomst: een omschrijving van Tabernakel. (ook „tente der getuygenisse", zie Trommius).

hutten...: De bedoeling is blijkbaar om niet voor woonplaats bestemde bouwsels hutten te noemen tegenover tenten voor woningen. Uit Trommius blijkt, dat dit onderscheid in het O.T. wel in acht genomen is (in het N.T. komt noch tente noch hutte voor).

sprinckborne, borne, bornput: Het is mij niet duidelijk, waarom de Statenvertalers in dezen „klankwettige metathesisvorm" (Franck-van Wijk i.v. bron) een vreemd woord zagen. Volgens Franck-van Wijk kwam bron pas in de 16e eeuw op (Kiliaen geeft alleen *borne, sprinck-borne* (vet.), *bornput*), onder invloed van hd. brunn(en), naast den klankwettigen metathesisvorm Mnl. born (borre), dat nog dial. bestaat. Oergerm. stam *brunen - *brunn. Ook Plantijn vermeldt alleen *born, bornput, burn, burre oft borne, burnwater*. Volgens het Ndl.Wdnb. i.v. bron, kwam dit pas in de 16e eeuw op, aanvankelijk in den vorm brun: het is „naar allen schijn in dien tijd overgenomen, denklijk uit het Hd., niet uit de volkstaal onzer oostelijke gewesten, waar heden ten dage althans niet bron, maar spreng of born gezegd wordt. Born en bron treft men in de 17e eeuw, zelfs bij dezelfde schrijvers, naast elkaar aan." Wat Heinsius in De Statenvertaling, 175, opmerkt, is mij niet duidelijk: „Grappig(!) is, dat de Overzetters in *borne* en *bornput* blijkbaar een germanisme zagen, dat zij „ubi opus" aanvaarden": Onjuist dunkt mij het eerste deel van zijn volgende opmerking: „meer grond was daarvoor bij sprinckborne, dat zij daarnaast noemden maar althans in den tekst van den Bijbel niet hebben gebruikt". Men vergelijke het Mnl. Wb. in voce. Uit Trommius blijkt overigens, dat ook borne noch bron in de Statenvertaling voorkomen, slechts bornput komt in het O.T. 14

maal voor. Het lijkt raadzaam, met dit gegeven rekening te houden voor de geschiedenis van born - bron.

passeren rejectum: Vgl. over deze revisie Heinsius' opmerking in zijn uitgave der Resolutiën, 25, noot. De opmerking zou niet gemaakt zijn, indien hij de andere hss. in het oud synodaal archief had geraadpleegd, niet slechts hs H (zie de variant). Passeren komt niet in den Statenbijbel voor (zie Trommius).

8. *creature*: Komt in het O.T. inderdaad nergens voor, in het N.T. driemaal. *in notis* - in de kanttekeningen.

sponsie, spongie: Rarissimum. Het komt alleen in de episode der kruisiging voor, vgl. Heinsius, De Statenvertaling, 172. Vgl. over dit woord nog G 16.

faute: Komt niet in de Statenvertaling voor, vgl. Heinsius in De Statenvertaling, 172.

9. *falsch*....: Vgl. boven de noot bij no. 3. f om 1) Latijnsche oorsprong: falsus 2) gevoelswerking (nu nog!)

10. *feest*: Mnl. wdnb., Kiliaen, Ned. Wdnb. geven alleen feeste, feest, met lange e, nergens fest, dat mnd., nhd is (zie Franck-van Wijk: Uit lat. festum mhd. (ohd.) fest; feest uit ofr. feste (fr. fête) en dit uit lat. festa) De vertalers verwierpen hier dus het Germanisme fest, dat blijkbaar ook voorkwam, hun althans bekend was (geen vbb. in Ndl. Wdnb.)

11. *lieflick*....: Vgl. Schönfeld³ 189 over de tusschen -e, en zie Heinsius, § 36, voor het gebruik van vormen met en zonder deze e in den Statenbijbel. Vgl. I 7: godtlick vel goddelick, menschelick, Privatim Observata r. 205, godtloose en goddeloose (men koos godtloose (godloose).

12. *wrevel*....: De w in wrevel is hypercorrect, een bewijs dus, dat wr- als beschaafd werd gevoeld en een overgang van wr- > vr- reeds een feit was in dezen tijd (vgl. Schönfeld,³ 59, die wijst op wrevel, reeds bij Spieghele, ook De Jong, 38). In het Oostmnl. kwam wrevel voor, evenals in Mnndd. Kiliaen geeft *frevel, wrevel* Ger. Sax. Fris. Sicamb. Frivulus, vanus, temerarius, audax, malus et Vanitas, temeritas, audacia, malitia, et Stomachus. Iracundia. Plantijn: *wrevel* wederborsticheyt, despit, stomachus. Trommius I (Historische boeken O.T.) geeft drie plaatsen op, Gen. 6 : 11, 13; 1 Chr. 12 : 17, waar wrevel de beteekenis: boosheid, euveldaad, gewelddaad heeft. Evenzoo in Trommius II (profetische boeken) vijf plaatsen. In het N.T. komt wrevel niet voor. Sommigen verkozen boven wrevel het woord *geweld* (in dezelfde beteekenis. vgl. Ndl. Wdnb.: een uiting van macht, waarbij het recht van anderen opzettelijk wordt geschonden,

enz. Vbb. uit den Statenbijbel (Exod. 23 : 1; Jerem. 51 :46); de man des gewelds of alles gewelds: een onrechtvaardige, een knevelaar. Geweld komt niet in het N.T. voor, alleen in het O.T., ook in de huidige beteekenis (zie de plaatsen bij Trommius).

G.

1. ypsilon etiam: Blijkbaar dus in den auslout y. Voor mijn enz. vgl. I 6 (in gesloten lettergreep).

2. graeuw: Vgl. A 5.

6. droech: Terecht wilden de reviseurs O.T. hier consequent ch, in overeenstemming met het bij C 4 vastgestelde (ch in auslout, als inlautend g optreedt). Om dezelfde reden vraechde met ch. Daarnaast vonden ze echter ook vraegde goed (gelijkvormigheid vermoedelijk). Blijkbaar was het praet. in dezen tijd bezig sterk te worden. De Reviseurs O.T. accepteerden den sterken vorm nog niet! (vgl. Lubach, 25: „Een vroeg, -en, heb ik niet ontmoet”).

7. songh: Waarom men hier -gh schreef, is mij onduidelijk. Één hs. echter geeft song. Zie de variant. Vgl. ook 14.

9. aftekeuren: Raadselachtig is hier het plotseling gebruik van Nederlandsch i.p.v. Latijn.

11. regeren: Dit was n.b. reeds behandeld (zie E 3). De reviseurs verwijzen hier dan ook terecht naar („ut sup.”).

12. balch, enz.: Deze vbb. hooren niet in deze reeks, maar zijn weer gevallen van ch - g spelling volgens den bekenden regel.

13. lofgesanck: Kil. geeft *lof-sanck* en *Ghesangh*; Plantijn: *lofsangk* en *gesang*; Mnl. *lovesanc* en *gesanc* (Mnl. Wdb.: in het mnl. niet zoo gewoon als *sanc*).

14. dwong: Hier was dus de ck in auslout reeds verworpen, -ck was hier analogisch verdrongen door inlautende ng (ŋ), evenals de ä door de ö van de meervoudsvormen. Vgl. 7. Lubach vermeldt voor de 16e eeuw echter nog vbb. van *dwonc*, *spronc*. Vgl. nog K 3.

vgl. boven F 8; waarschijnlijk van ofr. *esponge* (fr. *éponge*) (Franck-van Wijk). Kil. geeft *spongie*, Plantijn *sponsie* oft *swam*; mnl. *sponge* (*spongie*, *spoengie*, *sponse*, *sponze*, *spondie*, *sponde*).

17. beleg, gesege: Waarom Reviseurs N.T. hier gh beter achtten, is mij onduidelijk. Zij verwierpen gh in auslout niet! Zie hun revisie bij C 4.

18. Rugghe: Is de bedoeling: ook in de verdubbeling geen h?

19. *Getuygenisse*: Men koos hier de gelijkvormigheids-spelling en verwierp de fonetische spelling met *ch* (verscherping voor *-nis*, vgl. Schönfeld³, 53). Blijkens Heinsius, 38 blijkt echter ook *getuichenisse* in den eersten druk, voor te komen.

20. *non heyschen*: Het Vlaamsche *heyschen* werd verworpen.

J.

2. *non jonste*: Weer verwerping van den Vlaamschen vorm. Vgl. Heinsius in De Statenvertaling, 160: „waar de Statenbijbel van twee vormen één koos, kan men in den regel zeggen, dat het de zuidelijke, althans niet-Hollandsche vorm was. Een uitzondering vormt het noordnederl. *gunste*”. Voor den overgang van *g* tot *j* voor *i* of *e* — gewoner is het omgekeerde geval — vgl. *jicht* < *gicht*, *jegen(s)* < *gegen*, zie Franck, § 108, die het voor dissimilatie verklaart. Vgl. Schönfeld³ 96. Voor *jonnen* echter - met *g* voor *ö* - vermoedt Franck t.a.p. oorsprong uit het oude *gi-unnan*.

3. *tegen*: *Tegen* < *te jegen* (*jegen* < *gegen*) vgl. Schönfeld³ 23. Reeds in het Mnl. *jegens* (met adverbiale *s*), naast *tegens* en *tegen*. Waarom *jegens* werd verworpen, is mij niet duidelijk. Het wordt gebruikt door Hooft, Spiegel, De Groot (zie Ndl. Wdnb. i.v. *jegens*). Kiliaen geeft op: *jeghen* Holl. *j. teghen*-contra. Plantijn: *Jegen* Envers, Erga, vide *Tegen*. In het mnl. wdnb. *jegen(s)*, *tegen(s)* naast elkaar, door elkaar gebruikt, in allerlei beteekenis (vriendschappelijk en vijandig). Ook in de 16e eeuw maken Kiliaen en Plantijn geen onderscheid. (Kil.: *tegen*, *teghens*-contra, erga: adversus, adversum). Reeds Ampzing trachtte ze echter te onderscheiden: *tegen*-ontmoeting (hij komt mij *tegen*), *tegens*-contra (vyantschap), *jegens* - erga (vriendschap). De Statenvertalers wilden uitsluitend *tegen*, onderscheid van beteekenis te maken tusschen *tegen* en *tegens* achtten zij „non commode”. *Tegens* kon „euphoniae causa” soms worden gebruikt.

K.

1. *duplex kk afgekeurt*: *Tegen* voorstanders van *kk*, als Ampzing en Van Heule. In auslaut wilde men blijkbaar steeds *ck*, vgl. boven G 12, 13.

vel kranck: Een revisie, die weinig beteekent, gezien het besluit C 3.

3. *non hinck*: Vgl. dwong (G. 15).

4. *cum ct*: Waarom *c* in dit bijzondere geval werd toegelaten, is mij niet duidelijk. De regel is: na *ae* blijft *ck* (zie C 6).

L.

1. *elende*: Op vermeenden etymologischen grond met enkele l geschreven, althans door de reviseurs N.T., zie Commentariolus, p. 229 en vgl. hierover Heinsius, 11, en in De Statenvertaling, 159. Het Mnl. Wdbn. geeft als vormen op: *ellende* (*elende*, *ellinde*, etc.) Bijna alle vbb. hebben *ellende*, althans een vorm met ll. Kil. geeft *ellende*. *exilium et miseria, calamitas*. Met een etymologische uitweiding ten betooge: *el-lend* = *alia terra*. Is deze aanleiding geweest tot opzettelijke tegenspraak van Kiliaen bij de heel andere afleiding van dit woord door de meerderheid der reviseurs N.T.? In het algemeen geloof ik, dat gezien het telkens noemen en blijkbaar geregeld gebruiken van Kil., op verschillende resolutiën door het „Ety-mologicon” licht wordt geworpen. Plantijn geeft ook alleen *ellende*. De vertalers (reeds op denzelfden etymologischen grond?) gingen dus in tegen den gebruikelijken vorm.

2. *ellers*....: Den oorspronkelijken vorm, zonder den overgangsklank d na l voor sonantische r, achtte men dus in dezen tijd reeds minder geschikt (verouderd?). Vgl. Franck,² 104 (en Van Helten p. 208), over de dateering van deze ingevoegde d (reeds mnl., maar *elder* naast *elre* niet in het oudere Vlaamsch. Schönfeld³ 65 schijnt wel wat radicaal in zijn voorstelling.

Het Ndl. Wdbn. geeft hier geen licht. Kil. vermeldt alleen *ellers*, Plantijn daarentegen alleen *elders*. Halma geeft alleen *elders*. (Het mnl. wdbn. vermeldt *elre*, *elder*, enz., ook *eller(e)*, echter niet *ellers*). We zullen moeten aannemen, dunkt mij, dat *ellers* voor de Vertalers nog wel bestond, althans goed aan hen bekend was, maar niet meer naar hun opvatting de eerste plaats innam, mogelijk al verouderd was.

M.

1. *komen*.... *non komen*: De vorm *kommen* (vgl. hierover Schönfeld,³ 32) reeds nu en dan in het mnl. (vgl. Van Helten, § 114). Over de verdringing van het Hollandsche „ankomme”, door „aankomen”, in de beschaafde spreektaal door invloed van de schrijftaal, zie men Kloeke in Jaarboek der Maatsch. van Letterk., 1936—'37, p. 10.

2. *non komps te*: Terecht verwierp men hier de phonetische spelling.

N.

1. *vertoogen*, enz.: De Vlaamsche vormen werden verworpen. (vgl. Kil.: *ver-tooghen*, Fland. j. *vertoonien*).

3. *begon*: Vgl. O 15: à beginnen begonnen, O 14: vindt niet vandt. Vgl. over de vormen *began*, *begost*, *begon*, Lubach, § 14, die in zijn 16e-eeuwsche bronnen „betrekkelijk zelden” *began*, *begon*; *begonnen* aantrof, „daarentegen vaak” *begonde*, *begonden*; *begonst(e)* - *begonsten*; *begost(e)* - *begosten*.

P.

1. *sap*: In overeenstemming met Kiliaen: *sap* succus, liquor, latex; *sop* j. *soppe* Ius, iusculum et liquamen, liquor.

Soppe Ius, iusculum liquamen.

soppe Panis è iure, offa è iure, panis iure maceratus, panis iurulentus, offa iussulenta: vulgo suppa.

Vgl. het mnl. wdnb. i.v. *sap*, *sop* I, II, dat die onderscheiding steunt, al komt *sap* ook wel eens in de beteekenis: „vloeibare of halfvloeibare spijs, *sop*” voor: Het *sap* (en is) de kool niet waerd (Hooft). In elk geval treedt *sop*, zoover ik zie, nergens op in de beteekenis van „succus”.

Q.

1. *non kam*: De vorm komt in het mnl. voor (Van Helten, 156 c), ook in de 16e eeuw (Lubach, § 24), naast normaal: *quam*, *quamen*.

R.

re t r: Rechte en ronde r, vgl. hierover Spiegel, Twespraack XVIII; Nederduydsche Spellinge, 34, die ieder vrijlaat in het gebruik der twee r-teekens; Dafforne 112, spreekt van „vierkantighe” of ronde r, en verwerpt de laatste. Deze „en is ons niet van nut, zeyt de Twe-spraack, fol. 47. (Ick en hebt ook in dit boeck niet)”.

S.

1. *non vleysch*: Vgl. Schönfeld³, 74; Franck² § 26, Van Helten § 59. Het wvla. heeft sterke voorkeur voor de ê, het limb. brab. voor de ei. Ook in het Hollandsch hoorde ei thuis volgens Van Helten, althans in het Beiersch gekleurde Hollandsch (14e, 15e eeuw). Schönfeld meent, dat een voorkeur van het 17e eeuwsche Hollandsch voor ei (vleisch en dgl.) op brabantischen invloed zou kunnen berusten. Maar Kern ziet het heel anders, Ts. Mij. Lk. 48, 90: *meynen*, *vleys* enz., die sedert de M.E., gedeeltelijk tot heden, in Rijn- en Delfland normaal waren en zijn, en in Huygens' Delflandsch evenmin ontbreken, waarvan hij vbb. geeft. Dit lijkt vrij wat aannemelijker dan

Schönfeld's gissing. Kil. geeft *vleesch* met een bladzijde samenstellingen enkel met dien vorm, en vermeldt simpel *vleisch* j. *vleesch*. Plantijn: *vleesch* oft *vleisch*. Hier dus bij Statenvertalers verwerping van den Hollandschen vorm, en kiezen van den Vlaamschen.

2. hebreëisch: De vertalers beperkten het gebruik van den oorspronkelijk Duitschen uitgang *-isch*, tegenover D.A. (vgl. Heinsius in De Statenvertaling, 167). Vgl. Joodsch in het Byvoechsel, en zie over Germanismen p. .

5. briesschen: Waarom hier „ss duplex” vereischt? Bij tuyschen en eyschen liet men het alleen maar toe, evenals bij Paschen. Het woord heeft een „onomatopoëtisch karakter” (Franck-van Wijk). Wellicht wilde men de intensiteit der *s* doen uitkomen. Het mnl. wdnb. geeft *briesschen*, *brieschen*, *brienscen*, *briscen*. Kil: *brieschen*. Plantijn: *briesschen*.

T.

1. et quod versadigen: De *d* was dus „radicalis”.

Satt a sitten: Waarschijnlijk „discriminis causa”.

2. non tijd: Men had immers reeds *d*-spelling in auslout verworpen.

3. vatten....: Een jongere vorm: vgl. Franck-van Wijk i.v. vatten: mnl. vatten, naast ouder, nog dial. vāten (naar ghī, hī vat, vatte, ghevat uit vātet, vātede, ghevātet). Dit ook bij Van Helten, 183. Kil. geeft *vaten* comprehendere enz., en *vatten* Tenere, *vatten* apprehendere enz. Plantijn *vaten* oft *vatten*. Comprendre enz. en verder allerlei uitdrukkingen met vatten. Blijkbaar waren beide vormen ook voor de Statenvertalers even gangbaar; om verwarring te voorkomen met vaten, mv. van vat, prefereerden ze echter den vorm: vatten. (in D.A. vaten, vgl. Heinsius in De Statenvertaling, 169).

4. nochte....: Vgl. Ampzing, Van Heule, die ze wel onderscheiden: nochte - neque, noch - etiam (Van Heule); noch - ad huc („vervolg”), nochte - neque („scheidend koppelwoord”) (Ampzing).

5. vol-geleerdst: Zie de variant: vel geleerdst. Dit geeft alleen een goeden zin.

1.000. 6. of....: Vgl. Ampzing, : of = si of utinam; ofte = scheidend koppelwoord.

V.

1. clausa, aperta: De termen zijn niet al te duidelijk. Ik denk, dat de drukletters worden bedoeld. (zie de teekens bij

Dafforne, 23: U van boven open, de V van boven gesloten en vgl. Dafforne 130: „Wat kracht heeft den *ghesloten V* in 't beghinsel van een woord, of Sillabe?”

2. *n e v e n*: Vgl. over de verscherping voor n, Schönfeld³, 53. In het mnl. is er geen beteekenis onderscheid tusschen even - effen. Zoowel even als effen treden op in de beteekenis: gelijk, gelijkmatig („similitudo”) en vlak („planities”). Zie mnl. wdnb. Ook Kil. maakt geen onderscheid: *effen, even, Aequus, planus; effen, ghelyck. Par, aequalis, even j. effen Aequus et Par, etc. even als j. effen als.* Hij noemt als vb. o.a. *effen veld. Planities, campus, aequor campi, aequor apertum. Evenmin Plantijn: effen, even oft gelijck. Eequal, pareil ou uni. Aequus, aequalis, planus, aequabilis. Sommige vertalers voelden echter een zeker onderscheid, dat, door den Statenbijbel geconsolideerd, hoe langer hoe meer zal zijn gaan gelden en tot den tegenwoordigen toestand geleid hebben. Even in den zin van vlak („planities”) werd door de reviseurs O.T. verworpen. Uit Trommius blijkt, dat in den Statenbijbel inderdaad even en effen scherp onderscheiden worden. Even wordt in het O.T. gebruikt (in het N.T. komt het niet voor) in de beteekenis: juist (bv. Exod. 12 : 17: even aen denselven dage), ook in: even alsoo, even gelijck, even-beelt (slechts op een plaats: Levit. 14 : 45: even afbreken = gantschelijck afbreken, schemert de beteekenis: *vlak* door); effen steeds in de beteekenis: vlak (effene bane, effen lant, effen velt, effen maken).*

3. *V c o n s o n a n s*: Vgl. C 5.

4. *b o u w e d e*: Vgl. over de ongesyncopeerde vormen op -ede Heinsius § 97: De reden dat bouwede uitdrukkelijk werd goedgekeurd naast bouwde, was volgens Heinsius: „blijkbaar om de niet-gesyncopeerde w goed te doen uitkomen”. Vgl. Heinsius, § 96: „De w der verba op -wen wordt niet zooals in het mnl. (van Helten, § 124) gesyncopeerd: aenschouwde”. Blijkens zijn onderzoek hebben bij de verba op -wen de vormen met gesyncopeerde e echter toch verre de overhand.

X.

3. *d a g e l i c k s*: Men verwierp hier x, omdat men dan „in incremento” dagelicxhe zou krijgen. Vgl. Leendertz, Navorscher 1863, p. 250.

4. *b l i x e m*: Er is hier duidelijke parallel met 2: stracx enz.; alleen hebben de Vertalers hier (in inlaut) hun voorkeur tot regel gesteld en nog tot het eenvoudigste beperkt.

5. *v o l c s k e n* enz.: Hierbij dezelfde eenvoudige manier binnen in deze afleiding als bij de adverbia in auslaut, hetgeen bij den genitief als auslautspelling niet geoorloofd was. De stam moest daar blijkbaar intact blijven.

Z.

1. *s y v r o u w e*: Tegenover *zy* = *sim*, *sit* (Vgl. Trommius).

2. *z e e*, *z i e l e*: De minderheid der reviseurs O.T. wilde hier blijkbaar *s*. Zou deze weifeling samenhangen met dialectische verschillen tusschen de vertalers (reviseurs)? Of moeten we de verdeling van *s—z* in anlaut in Stb. louter als spellingverschil zien (op welken grond dan dat verschil?) en de zachte uitspraak aannemen, zooals toch reeds voor de M.E. gedaan wordt? Een positiever geluid — het is de regel, dien men voor het Mnl. ook al aanneemt, Franck² § 81 — hoort men in Nederduydsche Spellinge 38: „De *z* is bequaem, om te gebruyken voor de klynk-Letteren en de *w*, daer de *s* te hard kommen zoude, als: zalige, gezegende, zielen, bezocht, zullen, zijn, zwaerlijk, ende dergelijke”. (*s* kan midden, achter en voor in de syllabe staan, *z* alleen voor. Na *z* kan klinker volgen, of alleen de *w*. Hij klaagt er over, dat men *z* en *s* dooreen haspelt, niet doordat de klanken gelijk zijn, maar door onachtzaamheid).

3. *g a n t s c h*, *t s i t t e r e n*: Men gebruikte *ts* om de Hoogduitsche *z* weer te geven, vgl. Heinsius, 55. De Duitsche oorsprong werd door sommigen ingezien, blijkens de revisie (vgl. de varianten). Maar de *z* van *zitteren* zal ook, zij het dan als bijzonder geval, als *ts* bedoeld zijn. Vgl. de *z* bij Ampzing, De Hubert, die naast *s* ook *ts* aanduidt, waarvoor zij zich o.a. beroepen op de Hoogduitsche *z*.

Articulus.

r. 5. *nisi interdum euphoniae causa*: Vgl. hierover Heinsius in De Statenvertaling, 156, vlg. De vertalers nemen dus hetzelfde standpunt in als Van Heule, zie de noot bij Ampzing, Taelbericht p.8.

r. 17. *ut interdum loquimur*: Vgl. Ampzing, Taelbericht p. 8, VIII.

r. 24. *pro ratione usus et....*: De plur was vanouds gelijk voor de drie geslachten (*den*). *De* in dat (en abl.) is de nieuwere vorm. (Van Heule heeft ook *den* in dat., abl. pl. fem.) De Statenvertalers zullen hier dus op grond van de tweeërlei in gebruik zijnde vormen voor het meerv. (met en zonder -n) een onderscheid hebben gezocht tusschen mann. en vrl., parallel aan dat van het enk., maar

zij durfden toch den n-vorm niet geheel uitsluiten. En slechts ten deele konden zij meenen dien (voor vocaal en h, net als in het enk. in nom. masc.) euphonisch te mogen verklaren.

r. 27. tot den Corintheren: Dat., na tot, verkeerdelijk als acc. beschouwd (waarschijnlijk invloed van Lat. ad) (vgl. voor dat. na tot Van Helten, Vondels taal, § 70).

r. 28. van de mannen: Vgl. Ampzing, Taelbericht 9, IX.

r. 31. Adjectiva ubi....: Waarschijnlijk aldus op te vatten: de bijv. nw., die zelfstandig gebruikt -n krijgen in het mv., verliezen deze -n, als ze voor een zelfst. nw. worden geplaatst. (Overigens dus, in plur. als het artikel). Hiermee is echter niet in overeenstemming, dat gewiefeld werd omtrent de rechtveerdige of rechtveerdigen, zie de Privatim Observata, r. 185 vlgg.

Pronomina.

r. 85. u liefden: Vgl. Mnl. Wdnb. en Ndl. Wdnb. i. v. liefde en Schönfeld³, 131: „Daarnaast (nl. naast UE (UEd), werd in de 16e en 17e eeuw, als lagere titel, Uwe liefde (Jouwer liefde, in Huygens' Scheepspraet) gebruikt". Van Helten, Vondel's Taal, noemt het niet. Vgl. nog Van Heule², 72 over Uwerlieden, en de opmerking daarover van De Vooy, Verzamelde Taalk. Opst. I, 312, noot 3.

r. 85. Hoc tamen....: Hierin zou echter kunnen worden voorzien door er alleen maar in het voorwoord den lezer even opmerkzaam op te maken.

r. 97. non sick: Hun voorganger Marnix (wiens vertaling zij vergeleken) gebruikte het: Zie de uitgave van Van Toorenenbergen der Psalmen (in dl I), der fragmenten bijbelvertaling in dl. II.

r. 99. ad calcem: zie r. 166.

Miscellanea.

r. 101. de, het getuygenisse: De weifeling omtrent het geslacht van dit woord komt wel sterk uit in de twee drukken van Van Heule's spraakkunst: In den 1en druk, p. 15, wordt getuygenisse genoemd als een der vbb. van den regel: woorden op -inge en -isse zijn vrl. Hij voegt er de opmerking aan toe: „Men vint getuygenisse ook bij het generley geslacht." In den 2en druk noemt hij als uitzondering op bovengenoemden regel „getuygenisse, welc tot het generley geslacht behoort". Vgl. nog Heinsius' geslachtslijst in zijn diss. p.107. Hoogstraten Geslachtslijst⁴ geeft op: onz. (Hooft, Vondel), maar ook vrl., bij Vondel zelfs meestal.

r. 106. het vonnis: Van Heule geeft het niet op bij zijn

geslachtsregels, evenmin in de alphabetische woordenlijst, achter in den eersten druk, die ik telkens raadpleeg. Vgl. verder Heinsius, 115 (vonnis heet daar steeds ntr. geweest, maar het kwam in het Mnl. ook wel vr. voor (zie Verdam en Franck-Van Wijk.) Vonnis is uitzondering op den regel: woorden op -isse zijn vrl.

r. 107. *wilt*: Vgl. over den jongeren vorm *wilt* naast *wil*, Franck², 143; Van Helten, 301, Schönfeld³, 170.

r. 108. *dicitur enim ghy wilt*: De vorm met -t blijve dus gereserveerd voor den tweeden persoon.

r. 109. *de wille, des willens*: Des willens met dubbel genitief-uitgang. De -s van de sterke buiging toegevoegd, reeds in de 16e eeuw (vgl. Kolthoff, 26). Vgl. des gravens, menschens, etc. *Wille* is oorspronkelijk een masc. jan-stam (vgl. Schönfeld³, 125, opm.), in de 16e eeuw had verloop plaats naar het fem. door den uitgang -e, die kenmerkend was voor het fem. (Kolthoff, 44, Schönfeld³, 121) vgl. nog: *ter wille, om der wille*. De Statenvertalers haafden dus het oude masc. geslacht. Ook Van Heule noemt het mann. in zijn lijst.

r. 111. *vele*: Met enkele e, ē aanduidend.

r. 111. *sed veel licet*: Het is geoorloofd, i.p.v. vele, onverbogen veel in het mv. te gebruiken. Zoo vinden wij ook beide in den Stb.; maar evenzoo onz. enk. zelfst. met volgenden gen. En dat kan men hier *mede* bedoeld hebben.

r. 112. *vrede*: Oorspronkelijk een masc. u-stam. U bleef na korte lettergreep, dus *vrede*, vgl. *sone tegenover lucht* (Schönfeld³, 122). Derhalve had verloop plaats naar het fem. (vgl. boven „wille”). Volgens Heinsius 115, in Mnl.: m.f.; 16e eeuw m.f. (vgl. Kolthoff, 43, die ook m.f. opgeeft); Statenbijbel m.f. (ondanks dit besluit dus, dat nog versterkt werd door het besluit in de *Privatim Observata*, r.231); 17e eeuw m.f. Van Heule noemt *vrede* fem. Bij Hooft fem., maar Hoogstraten acht dit onjuist. Het *is* mann., zooals Vondel het heeft en de beste schrijvers (Dekker, Vollenhove, Moonen).

r. 113. *geloven*: In het Mnl. in twee beteekenissen: loven, prijzen, maar gewoonlijk reeds: beloven, waardoor het sedert langzamerhand is verdrongen. De reden schijnt duidelijk. *Geloven* was minder geschikt, doordat er kans was op verwarring met het homoniem *gelooven*, waar nl. ö en ô niet onderscheiden gehoord werden. Deze bewuste overweging bracht de Reviseurs O.T. er toe, *geloven* niet te aanvaarden. Dat het toen reeds zeldzaam was, mag men niet opmaken uit „raro”. Immers *sed . . . raro* beteekent: maar zelden te gebruiken! (vgl. r. 6, 69). *Kiliaen* geeft nog: *gheloven* j. *beloven*.

Polliceri: *ghelofte* Promissum. Plantijn: *geloven* vide *Beloven*. *Gelofte* Promesse ou voeu. Promissum, pollicitum, devotio, votum, sponsio voti. vide *Belofte*. Uit Trommius blijkt, dat metterdaad alleen „geloften beloven” gebruikt is.

r. 118. *gereetschap*: Voor de woorden op -schap vgl. Franck², 157: ntr.^a of fem^a (de concreta vooral ntr., de abstracta fem.) Vele echter zijn ook afwisselend ntr. of fem. (vgl. Van Helten, 271, 277c en zie de reeks vbb. bij Royen, De Katholiek, CXLVI p. 27). Kolthoff noemt slechts een reeks van naast fem^a op -schap voorkomende ntr.^a. Van Heule², 22 noemt de woorden op -schap ntr., behalve blijdschap, vriendschap, die fem. zijn. Hoogstraten geeft voor Vondel en Hooft voor gereetschap onz. gesl. op. Vgl. nog de beslissingen over woorden op -schap in de *Privatim Observata*, r. 319.

r. 119. *het ooge*: Dit is een bekend geval van geslachtsverloop der ntr. n-stammen naar het fem., veroorzaakt door hun uitgang -e. Vgl. voor de 16e eeuw Kolthoff 44, die f. en n. opgeeft, en zie nog Schönfeld³, 121 (nog: ter ore). Van Heule geeft ook vrl. en geenerley op. Hoogstraten vermeldt onz. gesl. bij Hooft en Vondel. Leupenius wil, dat men het ook vrl. gebruiken mag, maar dat kan Hoogstraten niet aanvaarden, ook „al schijnt Vondel het toe te stemmen” („der alziende ooge”). Hier geen handhaven van het oude geslacht alleen, als bij wille.

r. 120. *werelt*: De langlettergrepige fem. i-stammen verliepen gemakkelijk naar het masc., door hun gen. op -s (vgl. Van Helten, § 276*) Ampzing en Van Heule beschouwden werelt als fem. (zie Taelbericht). Ook bij Hooft en Vondel is werelt vrl. volgens Van Hoogstraten. De Statenvertalers bespraken het geval en meenden: ondanks de gen. des werelds (die voorkwam, al sinds het Mnl.), is werelt fem. Rev. N.T. echter achtten werelt ook mann.

r. 122. *rede*: Vgl. de beslissing van Ampzing, Taelbericht 41: rede — oratio („verhael”), pl. reden; reden — ratio („bewijs”) pl. redenen. Reeds in het Mnl. werden rede, redene door elkaar gebruikt in beide beteekenissen, maar Kiliaen onderscheidde ze reeds bijna, zooals wij thans (zie Franck-Van Wijk i.v. rede). Kil. geeft: *rede*, *spraecke* sermo, verbum, dictio, oratio, en *redene*,: ratio, causa et sermo, oratio.

r. 124. *optassen*: Het eenige voorbeeld, dat ter verklaring zou kunnen dienen van het „admissum in aridis, non in liquidis” vond ik in het Ned. Wdnb., i.v. optassen: „Soms ook oneigenlijk van water gezegd”, vb. uit Marnix, Geschr. I, 449: „Door dijnen wint heeft 't water overhoop Staend' opgetast, gesteygert sijnen

loop." (In het Lied van Mozes naar Exodus 15). De vertalers zullen het woord in dit gebruik bij Marnix die t.z.p. ook nog sprak van „bijeenvergaren als eenen *tas*" — gekend en bezwaar er tegen gevoeld hebben. De toevoeging van de reviseurs O.T. zal niet zoo zeer beteekenen, dat zij het woord optassen geheel verwierpen, maar dat zij met het besluit instemden na eenige bespreking, eventueel discussie — *en andere woorden* aangaven ter vertaling van de bekende plaats in Ex. 15; en mogelijk nog van Jes. 18 : 15, waar „opgehoogd" voorkomt van een weg. Verder komt noch ophoopen, noch ophoogen in den Stb. voor. Het Mnl. Wdb. geeft alleen *tassen*, evenals Kiliaen (*acervare* etc.). Plantijn vermeldt *optassen* voyer *tassen*. *Tassen*, oft *optassen*, *stouwen* (*mettre tout en tas*, *entasser*, enz.)

r. 126. *g e s c h a c h*: Volgens Van Helten, 232, alleen in oostelijk Mnl. of Beiersch-Holl. teksten. In het „echte Mnl." golden de zwakke vormen: *geschiedde*, *gesciet*, *passim*. Evenzoo het Mnl. Wdb. i.v. *gescien*. Voor de 16e eeuw geldt hetzelfde (zie Lubach 28: zwak, alleen in Utenhove's Psalmen met hun talrijke hoogduitsche vormen, vond hij sterke vormen als *geschehen*. Bij Hooft echter „*geschach*" naast *geschied(d)e* (zie Ned. Wdb.: „de sterke verleden tijd is echter nog lang in gebruik gebleven". ofschoon het ww. reeds vroegtijdig zwak is geworden. Bij de vbb. twee maal *geschach*, beide bij Hooft. In den Stb. is alleen *geschiedde* gebruikt, blijkens Trommius.

r. 129. *n o s t r a*: d.i. de Deux-Aes-bijbel.

r. 131. *s p i j s e*: Van Heule¹, 19 vlg. geeft het niet op in zijn reeks van woorden, die slechts in het enk. kunnen worden gebruikt, evenmin Van Heule², 40. Hij noemt daar echter (p. 41) na deze reeks nog een aantal rubrieken van woorden, die er bij hooren, o.a. „alle woorden, die in het Meervoud een wercwoort zouden beteykenen, als bloed, sweet, mest, raet". Kan dit de overweging geweest zijn bij de vertalers? Of beschouwden zij *spijze* als een collectief?

4 r. 134. *S t a d t f o e m*: Oorspronkelijk fem. vgl. Franck² § 186: stede behoort tot de kortlettergrepige vrl. i-stammen. Naast stede ook *stat*, dat gevormd is in analogie met de langlettergrepige stammen. Over verloop naar ander geslacht vermeldt Franck niets. Van Helten, § 277 *idem*. In opm. 2 is hij geneigd, om voor des stadts, den *stat* een oorspronkelijke masc. i-stam aan te nemen, in verband met Os. en Ags. masc. *stedi*, omdat een gen. op -es, gelijk bij de vrl. langlettergrepige i-stammen, voor de i-nomina met een korte wortel-syllabe niet te bewijzen is. Dan zou dus vanouds een vrl. stede (*stat*) naast mann. *stat* hebben kunnen staan. Het Mnl. Wb. geeft op: vr., m., soms onz. Het verwijst ook naar Van Helten: het onz. voegt het

echter zelfstandig toe. Kolthoff, 47, constateert in zijn 16e eeuwse bronnen passim fem. en ntr. Van Heule noemt stad vrl., als de Vertalers. Bij Vondel, Hooft vrl. stad, volgens Van Hoogstraten.' Heinsius heeft het woord niet in zijn lijst. Zeer waarschijnlijk zullen de Vertalers dus bedoeld hebben: niet onzijdig.

r. 135. *variatum* . . . : Ik meen, dat we achter *variatum* een punt moeten lezen: Daarna: onze bijbel (D.-A.) heeft Jordane (en daar houden wij ons dus aan) en kent daaraan, evenals wij (ut nos) zoowel mann. als vrl. geslacht toe, ofschoon namen van rivieren gewoonlijk mann. zijn. In de practijk van den Statenbijbel is, naar Trommius te oordeelen, het m. tot een enkel geval beperkt: Deut. 2 : 29.

r. 136. *quamvis fluviorum* . . . : Hoe kwam men aan dezen regel? Vgl. Van Heule², 20: namen van rivieren zijn vrl., behalve Rijn (mann.) Heeft men den regel eenvoudig aan het Latijn ontleend? Voor het Duitsch vgl. men Jellinek II, 204 vlg.: Claius noemt als fem^a: mulierum, muliebrium, officium, arborum, quibus γενικον non additur, et pleraque fructuum ac fluviorum nomina. Alle vijf categorieën reeds bij Albertus en Oelinger. Ze stammen van Melanchton's Lat. spraakkunst, behalve dat bij hem fluvii masc., fructus ntr. zijn.

r. 137. *stam* . . . : Vgl. Nnl. Wdbn.: *stam* znw. m., ook *stamme*, m. en vr. Van Heule geeft op: *stamme* v., Van Hoogstraten *stam*, m. Een vb. uit Vondel, een uit Vollenhove. Moonen acht het ook m. Bij Hooft echter is het meest vrl. (Henrik de Groote, p. 1: Door ranken van deze *stam*; p. 3: De glori van die doorluchtigste *stamme*). Volgens Heinsius, 114, is *stamme* in de 16e eeuw f., in den Statenbijbel f., m., in de 17e eeuw f.m. (thans m.). Kolthoff vermeldt het woord niet. Kiliaen en Plantijn geven alleen den vorm *stam*. Uit Trommius blijkt, dat inderdaad *stam* en *stamme* zijn gebruikt.

r. 137. *stammen*: Zij hebben dus er over gesproken, of in den sg. niet *stamm* (gelijkvormig met het mv.) moest worden geschreven, maar verwierpen dit (evenals Ampzing; anders dan De Hubert).

r. 140. *Tyt communiter masc.* . . . Wel een bewijs van het sterke verloop, reeds in de M.E. begonnen, naar het mann. van dezen oorspronkelijken vrl. langlettergripigen i-stam (vgl. Van Helten, 351, Franck² 156). Van Hoogstraten noemt het m. (vb. uit Hooft's Historien en Vondel's Aenleidinge). Kolthoff constateert passim m. en f. Ook Van Heule geeft op m. en v.

r. 141. *doot*: Oorspronkelijk een mann. langlettergripige u-

stam. Deze verliepen zoowel naar de masc. o-stammen, als naar de fem. i of ô-stammen (vgl. Van Helten, 353, Franck², 147). Kolthoff constateert passim masc. en fem. Ampzing achtte het in sommige naamvallen vrl. (zie Taelbericht, p. 8), v. Hoogstraten geeft m. en v. op, met vbb. uit Hooft (een masc., een fem.) en Vondel (een masc., een fem.) Van Heule geeft op v. Vgl. nog Heinsius, 106.

r. 141. *s u s t e r, m o e d e r*: Bekende gevallen; naar analogie van vaders, dat reeds analogische -s heeft (oorspr. consonant-stam).

r. 145. *p r i m i t i v u m*: Zie de noot bij De Hubert, Waarschouwinge, r. 131.

r. 151. *D e s e l v e*: In het Mnl. (zie Van Helten, § 358) vindt men die selve (de selve). Van den thans gebruikelijken vorm dezelfde, vond Van Helten slechts twee vbb. Die selve werd gebruikt, in de beteekenis „idem” en „is”. Zie de vbb. bij Van Helten. Vgl. Mnl. Wdb: die selve in demonstratieve beteekenis, in één vb. „nadert de beteekenis tot ons „dezelfde”, dat eigenlijk het zelfde woord is en in 't Mnl. nog niet voorkwam”. In de 16e eeuw (zie Van Halteren p. 56) komt de selfde meer voor, naast de selve („is in de 16e eeuw bij verscheidene auteurs te vinden”). Van Halteren geeft een reeks vbb. De beteekenis van dit vaak voorkomende de selfde is blijkbaar demonstratief, althans Van Halteren behandelt het onder het demonstratief self. Dat de selfde toch nog weinig algemeen in gebruik was in de 16e eeuw, blijkt hieruit, dat noch Plantijn, noch Kil. het vermelden (alleen selve, de selve, enz.). Ook in de 17e eeuw werd de selfde in demonstratieve beteekenis gebruikt (vgl. Leendertz in Navorscher, 1863, 278, die eenige vbb. geeft uit Baudartius' Apophtegmata Christiana, 11e druk, 1665. Zie ook Noodige Waarschouwinge, r. 148-149). De vertalers verwierpen de selfde geheel, (uit Trommius blijkt, dat het inderdaad nergens is gebruikt) en gebruikten alom de selve, zoowel in demonstratieve beteekenis, als in de beteekenis „idem” (zie bijv. 1 Cor. 12 : 6, in Trommius opgegeven: „doch het is de selve Godt, die alles in allen werkt”, 1 Sam. 4 : 8 „Dit zijn de selve Goden, die de Egyptenaren geplaegt hebben”). Ik kan hier niet nagaan, hoe dezelfde (idem) zich ontwikkeld heeft naast dezelfde (is), hoe dus deze differentieering, die nog niet 16e eeuwsch is, plaats had. Ik wijs nog slechts op Huydecoper's Proeve², II, 497 vlgg.: Polemiseerend tegen Nyloe, die meent: zelve = ipse, dezelfde = idem, oordeelt hij „met Hooft, Verwer, Sewel en honderd anderen, dat de zelve het Lat. Is vervangt; en dat, gelijk de Latijnen Is, als er meerder nadruk in lag, veranderden in Isdem, of Idem, zo

ook wij De Zelve, met dien zelfden nadruk, veranderen in De Zelfde Nyloe wilde de zelve = Is uitbannen, maar Huydecoper zegt, dat het altijd bekend is geweest en „bij Ouden en Nieuwen te vinden . . .” Hij licht verder het verschil tusschen zijn (reflexief) en deszelfs(eius) toe met een vb.: „Jan vermoordde Klaas en zijn vrouw (suam), tegenover: Jan vermoordde Klaas en des zelfs vrouw (eius). De differentieering is er in dien tijd dus reeds. Overigens heeft Nyloe zijn zin gekregen, wat betreft de selve!

r. 152. d'welck: Zei voor de groote variatie in vormen Van Halteren, § 82. Men koos den oorspronkelijken zwakken (en niet gesyncopeerden) vorm („welke” na het bep. lidwoord de; vgl. Van Helten § 365).

r. 155. wilt.: Let op de variant in R. Geen enkel ander hs. heeft deze toevoeging. Volgens R werd dus ook wild goedgekeurd, tegen den regel; „et wilt” is mij onduidelijk.

r. 158. terstadt: Blijkbaar trok de vorm „ter” hun opmerksaamheid, zooals hij ook bij Hooft e. a. deed. Van daar de vermelding, zonder commentaar, waarmee ze m.i. wilden zeggen: de uitdrukking wordt gebruikt en is goed, al vinden we ze vreemd.

r. 159. nonloverhuttent.: Blijkens Trommius is toch (ondanks de opmerking van reviseurs N.T.) alleen loofhuttent gebruikt; in de apocryphe boeken komt echter loverhut voor (zie Ndl. Wdnb. i.v. looverhut). Kiliaen geeft loofhutte (lover-hutte) niet op, Plantijn wel: *loofhutte*. Ook *loof*, *loover* (Kil. slechts *loof*, *loove*, behoudens één samenstelling met loover: *loover-werck* j. *loof-werck*).

r. 161. gout, . . . : Men verwierp den Saksischen vorm golt, voor frankisch: gout; eveneens den oorspronkelijken umlautsvorm gulden voor analogisch gouden. Men wilde blijkbaar gouden in overeenstemming met goud.

r. 165. liggen, leggen . . . : Vgl. Ampzing, Taelberichtp.43.

r. 168. Chronycken: Men koos dus, in overeenstemming met vroegere beslissingen, de spelling naar het oorspronkelijke, vreemde woord (χρονος) Plantijn vermeldt: *chronyk*; niet bij Kiliaen.

r. 169. richteren . . . : Richten is de klankwettige vorm van het ww., met overgang van ě tot i voor i, j. (Schönfeld³, 3). Kiliaen vermeldt *richt* j. *recht*. Voorts verschillende samenstellingen met *recht-* (echter: *recht-stoel* j. *richt-stoel*); verder *rechten*, *Rechten*, enz., alle dus met ě. Plantijn geeft: *richten* oft *rechten*, enz., telkens zowel de vormen met ě als met i. De Statenvertalers wilden richter en rechter, voor judex, echter richter ter aanduiding van de leiders

van Israël in het O.T. Thans is het woord richter alleen nog in deze bijbelsche beteekenis bekend (zie Ned. Wdnb. i.v. richter).

Privatim Observata.

r. 175. *p a t*. In het Mnl. m. en o. Van Hoogstraten³ 1723 vermeldt onz. (een vb. uit Hooft), maar in 6e dr. (ed. Kluit, 1783) worden vbb. van m. bij Vondel, Hooft, (en Van Ghistelen) aangehaald. Van Heule geeft op o. en m. Ondanks dit besluit, blijkt het in den Statenbijbel ook m. voor te komen (zie Heinsius, 112).

r. 177. *s t r i c k*: In het Mnl. m. en o. Volgens Van Hoogstraten is het bij Vondel en Hooft m. (van elk een vb.), Kluit kent het onz. in M.E. en de oudere Bijbelvertalingen, Van Heule geeft op m., vgl. verder Heinsius, 114 (noot 1 aldaar is onjuist).

r. 179. *e s e l*: In het Mnl. alleen m. (volgens Mnl. wdnb.), Van Hoogstraten geeft m. op, evenals Van Heule. Blijkens Heinsius, 107, komt twee maal het afgekeurde ntr. in den Statenbijbel voor.

r. 181. *b o e c k*: Vgl. over het geslacht van dit woord het Mnl. wdnb.: Het mann. geslacht kan ontstaan zijn uit een verkeerde opvatting van het onz. mv.: die boec (dit mann. geslacht vindt men in het Mnl. en later: o.a. bij Scriverius, Cats, Huygens, De Decker). Van Hoogstraten geeft onz. op, met een vb. uit Vondel, een uit Hooft; Van Heule geeft op: mann., vrl. (!) Kluit a.w. haalt onz. vbb. aan uit Stoke en Van Mander, en voegt erbij: „Ook is nog in Vlaanderen en Zeeland niets gemeener dan *den boek*” (Kluit was rector in Middelburg geweest).

r. 197. *v r e e m t, q u a s i v e r h e e m t*: Deze toevoeging, naar ik vermoed, om de t-spelling te rechtvaardigen (d niet „radicalis”). Zij zullen de etymologische opmerking wel ontleend hebben aan Kiliaen. Deze geeft: *vremd Peregrinus* enz. *dicitur* *vremd* q.d. *verheynd. i. longe à patria sive domo.* Volgens Heinsius (De Statenvertaling, 179) hebben de eerste en latere daaraan gelijke drukken van den Stb. *vremt, vremdelinck* in het N.T. (Dit stemt overeen met de lichte onderstreeping van *vremt* in hs. R! Zie de variant. Deze revisie N.T. niet in den Commentariolus opgegeven.), maar de eerste van fouten gezuiverde editie van 1657 heeft het verwijderd. Ik vind echter in Trommius III (N.T.) *vremdt, vremt, vremde dingen, vremdelinck* (gh), een *vremdelinck* zijn. Het O.T. heeft steeds *vremd* enz. Wat de keuze betreft tusschen *vremd* en *vremd* nog het volgende: Kil. geeft alleen *vremd, vremdelinck, vremdelick*. Plantijn echter: *vremdt* ofte *vreemt* (overigens *ë, vremdelinck, enz.*) *Vremd* is de tot heden gebruikelijke Zuid-Nederlandsche vorm. (vgl. nog over *vremd*

Schönfeld³, 46 en Franck-Van Wijk, die op os. en onfr. fremithi wijst, ter verklaring van de umlaut).

r. 202. *s a g h*: De reviseurs N.T. keurden gh goed naast ch. (vgl. boven C 4 en G 17). Voor *sach* vgl. C 4 en G 6, 10, 12: dach, enz., droech (Rev. O. T.), wech, balch.

r. 204. *g e w e l t*: Vgl. Schönfeld³, 45: Kil. geeft *gheweld*, *gewald*. Plantijn: *gewelt*, *gewalt*, *geweldicheyt*. De vorm ghewout van het Mnl. (vgl. Schönfeld³ 45) schijnt toen al weinig gebruikelijk te zijn geweest. Kil. schijnt het verband niet te hebben begrepen; nij vermeld geheel afzonderlijk: ghewout Fland. Ditio, regio, tractus. Plantijn geeft het ook in die beteekenis niet. Daarentegen komt het in die beteekenis nog wel voor bij Hooft, Vondel, Bredero. Zie Ned. Wb. Gewald zal wel O. Ndl. zijn geweest tijdens de Statenvertaling.

r. 207. *g o d t l o o s e*: Vgl. de verwerping van lieffelick boven, F 11. De d hier ook goedgekeurd, op grond van de uitspraak met stemhebbende d, naar ik denk (vgl. D 13), of omdat men bij het eerste lid van een samenstelling zich niet gebonden achtte aan den regel voor auslaut. vgl. D 13 (aerdrijck) D 14 (brandoffer).

r. 208. *n a c h t*: Oorspronkelijk een vrl. consonant-stam, die verliep naar de langlettergrepige, vrl. i, u stammen, en dus ook naar het mann. geslacht. Kolthoff, 46 constateert passim masc., fem.; reeds in het Mnl. mann. naast vrl. (vgl. Van Helten, § 276*). Van Heule noemt het masc., Van Hoogstraten masc.: (vbb. uit Hooft, Vondel, Huygens. „Men vint plaetsen in Hooft, die hier van afwijken; maer het mannelyk geslacht moet hier gelden. De Heer Moonen zegt het ook duidelijk in zijne Nederduitsche Spraek-kunst.” Vgl. Heinsius, III.

r. 215. *b r a c h t*: Brocht werd verworpen, vgl. over dezen vorm Schönfeld, 32: $\ddot{o} < \ddot{a} < \bar{a} < \ddot{a}$ $\beta\chi$ voor ch in het dialectgebied van Westelijk Nederland (ingvaeoonsch verschijnsel).

r. 216. *g o r d i n n e n*: Een eigenaardig voorbeeld van toenmalige etymologie. Erger is, dat een der vertalers (van wien dit vraagpunt afkomstig was) hier tegen den usus, het woord naar deze etymologie wilde vervormen (gordinnen, naar ingorden, met omkeering!) Dit vb. staat overigens op zichzelf en geeft niet de algemeene houding weer.

r. 220. *e x d e c r e t o*: Nl. van de Synode van Dordrecht.

r. 222. *g e k a r m*: Vgl. over de palataliseering boven, E 13 (A 2).

r. 224. *- k e n*: Vgl. over de ingewikkelde kwestie der verklei-

ningsuitgangen Schönfeld³ 221 vlgg. met de literatuuropgave 296 vlg., waarbij thans vooral nog te voegen is: Dr. W. Pée: Dialectgeographie der Nederlandsche Diminutiva 1936—1938 — (T)je is Hollands, -ken is Zuid-Nederlands. De volgende plaats bij Van Heule¹ (p. 117) spreekt in dit opzicht duidelijke taal: „In het verkleyen der woorden valt ook groote verscheydenheyt, als tot Exempel, men zeyt in Hollant, Het mannetje, het wijfje, het diertje, in Vlaanderen zouden men zeggen Het mannekjen, Het wijfkjen, Het dierkjen, de Brabanders hebben het beste gebruyk in het verkleyen der woorden, zeggende Het manneken, Het wijfken, Het dierken”. -ken was overigens in bijbeltaal reeds traditioneel. Ook D.-A. had het. (Heisius, De Statenvertaling, 179, wijst hierop en komt in het algemeen tot deze belangrijke conclusie: „Wij zien dus, dat *het meeste van hetgeen in de Statenoverzetting speciaal Zuidnederl. woordgebruik is, reeds in de oude vertaling voorkomt en dus geacht mag worden tot de destijds gebruikelijke bijbeltaal te behooren*”.

r. 228. d o o r, d e u r: Vgl. Heisius in De Statenvertaling, 162: door was „verreweg het gewoonste. Het voorzetsel door was gewoner dan deur, ofschoon het laatste toen nog geenszins als onbeschaafd gold: ook hier hebben de vertalers aan het meest gewone de voorkeur gegeven”. Kil. geeft *door* j. *deur*. Per, trans. *deur*. per, trans, ultra enz. Verder vele samenstellingen met *deur*-. Plantijn vermeldt: *dor*, *doer*. en allerlei samenstellingen met *doer*-.

r. 231. v r e d e: Vgl. boven bij de Miscellanea, r. 112.

r. 233. v e r m e n i c h v u l d i g e n: Men verwierp hier de fonetische spelling, vgl. boven komste, niet kompste (M 2), echter ontvangen (G 9).

r. 239. i n g e w a n d t: Men besloot dus voor één persoon het collectief ingewandt te gebruiken, vgl. Kiliaen: *In-ghe-wand, in-ghe-zwende*. Intestina, viscera, exta, interanea: vitalia et Praecordia, tela cordi obtenta (dus collectief). Evenzoo Plantijn: *ingewant, ingedomte* oft *ingeweyde*. Les entrailles ou intertuis enz.

r. 240. f l e s s c h e: Vgl. boven bij F 3. Franck-van Wijk i.v.: dialectisch ook vles (Groningen, Kampen, Veluwe). Vgl. den familienaam Vles.

r. 242. b r u y s s c h e n: Killiaen vermeldt *bruysen* Sax. Sicamb. Fremere, rugire, strepere (daarnaast *bruysen* Holl. j. *schuy-men*. Spumare, dat hier niet bedoeld is door de vertalers). Zie over de verhouding van deze twee werkwoorden Franck-van Wijk i.v. bruisen: Waarschijnlijk zijn de w.w. in oorsprong identisch. De sch van mnl. brüschē „bruisen, stormen” zou dan aan de analogie van andere

w.w. zijn toe te schrijven. Maar het Mnl. wdnb. geeft brusscen in beide beteekenissen.

r. 249 *teken* . . . : ee voor de scherplange, ck conform het besluit C 6.

r. 253 *vreucht, vreugde*: Naar den klank gespeld

r. 260. *dacken* . . . : Vgl. over dit analogisch naar de onverbogen vormen ontstane mv., Kolthoff § 26: *daken* . . . , „daarnaast evenwel ook *dacken* . . .” § 17 over de masc. a-stammen: In den regel bleef de oorspronkelijke volkomen vocaal + enkele medeklinker bewaard: *dagen, goden*, enz.

r. 262. *uwe, uw'*: Vgl. bij de Miscellanea, r. 143.

r. 264. *gevangenis* - *gevanckenis*: Normaal vindt men inloutend „ng”, vgl. bij de C. *Gevangenis* blijkt in den eersten druk ook voor te komen, doch meestal *gevanckenis*, inzonderheid in O.T. Zie Heinsius, 38. Killiaen heeft *gevanghenisse, ghevanghen, ghevanghelick*. Plantijn: *gevangenis, gevangen*. *Gevanckenis* moet contaminatievorm zijn van *gevancknis* (metverscherping voor -nis) en *gevangenis* (zonder verscherping, door de tusschenletter). Vgl. de Mnl. vormen: *gevancknisse, gevangnisse, gevangnisse, gevancknisse* (ook *vancnisse*).

r. 266. *sprinck-ader*: In de samenstelling en voor het suffix -lijk kon *rk* bewaard blijven. Zoo ook hier dus, hetzij algemeen, hetzij in bepaalden stijl. Vgl. boven *sprinck-borbe*..

r. 268. *benoutheyt* . . . : Hieruit is niet te concludeeren, dat de vertalers (reviseurs) verschil in klank hoorden tusschen au, ou. Het kan hier louter een kwestie van spellen zijn.

r. 272. *kunnen* . . . : Vgl. Heinsius, § 122: *connen* blijkt in den Statenbijbel te overwegen, waarin hij „den grooten invloed van den Vl. tongval” ziet. Over *konde, kost*, zie Lubach, 58 en de middelnederl. grammatica's. Over *konen* zie Lubach, 55, 58, Heinsius 79 („het Brabantsch *konen*”) en Heinsius in De Statenvertaling, 165, noot 1.

r. 275. *piepen, pijpen*: Mnl. *pipen* (*pypen*), zoowel van vogels, muizen etc. als: *piepen* schreeuwen, *gillen*, en: op de fluit spelen. Bij Kiliaen ononderscheiden *piepen, pijpen*. *Pipilare, pipire, pipare. piepen ghelijk een muys, piep-muys*. Verder: *pijpen* canere tibia. *pijpen* j. *piepen* *Pipire, pipare, pipilare, sibilare, sibilum edere; pijper auletes*, enz. *pijpe, fluyte tibia* enz., Plantijn echter onderscheidt *piepen als vogels* en *pijpen* *Fleuter, Fistulare, inflare tibias, tibia canere* (*pijper, joueur de fistre* ou de *flaute: pijperesse* *Flauteuse*). Kiliaen (die evenals Plantijn diphtongeerde) reserveert dus voor de

beteekenis: canere tibia, het w.w. pijpen, maar gebruikt onderscheiden piepen, pijpen voor de beteekenis: pipire. Terwijl Plantijn radicaal piepen (pipire) en pijpen (jouer de fistre) onderscheidt. Conclusies uit dit besluit der vertalers omtrent al of niet diphthongering lijken mij niet mogelijk. Vgl. nog over piepen: pijpen Schönfeld³, 88, die meent dat piepen de monophthong bewaarde (als driest, giek, grienen, iep etc.) met beteekenis-differentieering tegenover pijpen. Vgl. echter Franck-van Wijk i.v. piepen: piepen kan in sommige streken klankwettige voortzetting van Mnl. pîpen (nll. pijpen) zijn, maar kan ook een daarvan onafhankelijk onomatopoëtisch woord Zie ook Franck-van Wijk i.v. pijpen, dat wel zeer onzeker is van oorsprong.

r. 278. s c h u y f f e l e n : Vgl. Ndl. Wdnb. i.v. schuyffelen III: ontleend aan fr. siffler; de ch misschien onder invloed van schuifelen (I). Nagenoeg alleen in Zuid-Nederl. dialecten, behalve in beteekenis 3, d.i.o.a. in de beteekenis: fluiten, o.a. „als een middel om zijn afkeuring of een vijandige gezindheid te kennen geven”. vb. uit Job 27, kantt. 47 en uit Vondel. Aenfluyten (Ndl. Wdnb.) = bespotten, smadelijk bejegenen, etc. Bijbelsche uitdrukking, aan het Hebreuwsch ontleend (Zeph. 2, 15, Ezech. 27, 36). Kiliaen vermeldt *schuyffelen* Sibilaris vulgo sifilaris. *schuyffelinghe* sibilus. *schuyfflet* Fistula, aenfluyten geeft hij niet. Ook Plantijn vermeldt: *schuyffelen* siffler, appeller en sifflant. Blijkens Trommius is schuyffelen, conform dit besluit, nergens gebezigd (wel in de kantteekeningen, zie boven). Men vindt alleen aenfluyten en aenfluytinge.

r. 280. d r o n c k e : Naast *dronken* (bnw.) bestond Mnl. reeds *dronke* (bnw.), zie Mnl. wdnb.: Nog heden in het Vlaamsch (naast *dronk*) gebruikte vorm. Vgl. de Bo i.v. *dronk*: „adj. comp. *dronker* superl. *dronkst*. Hetzelfde als het holl. *Dronken*, fr. *ivre*. *Dronke zijn*. *Zich dronke drinken*. *Iemand dronke maken*. *Een dronk ventje*. *Een dronk vrouwmensch*”. enz. Hier dus slechts een vb., dat de vertalers een zeer speciaal Zuidelijken vorm verwierpen. Kiliaen en Plantijn geven trouwens ook alleen *droncken* op.

r. 283. a n v e r b a f o r m a l i a : Aan Renesse's toevoeging is te danken, dat deze anders onbegrijpelijke plaats thans duidelijk is geworden.

r. 291. b e v e l l : Waarom hier spelling met ll overwogen werd, is mij onduidelijk. De dubbele-medeklinker-spelling in auslout komt in dezen tijd voor (bv. De Hubert) en is gegrond op gelijkvormigheid met het mv., maar daarvan is hier geen sprake. Vgl. hiervoor de beslissing, r. 137: *stam*, *an stamme*, enz.

r. 293. *t a r w e*: De palataliseering van a voor r + lab. wordt hier verworpen, vgl. klankleer.

r. 300. *p i l a e r*: Naar de Latijnsche spelling (vgl. Franck-van Wijk: *pilare* 'n hernieuwde ontleening uit, resp. beïnvloed door het lat. woord (laat-lat. *pilare*, *pilârium*, een afl. van lat. *pila* „zuil”).

r. 302. *o u t s t e*: Overeenkomstig *out*, waar t gespeld werd op grond van den regel van den overgang in d. Oud verworpen, immers men zou in auslaut nooit d spellen (zie bij D. 1).

r. 305. *o v e r s t e l p t*: Overstelpt nog niet in het Mnl. Het Mnl. wdnb. vermeldt: *overstolpen*, dat slechts éénmaal door Verdam in het Mnl. gevonden werd, misschien reeds in de beteekenis van Ndl. overstelpen, d.i. overdekken, bedelven, lat. obruere. Voorts: *stolpen*, *stolpe* en *stolpelinge*. (nergens stulpen, dat wel voorkomt naast het andere stelpen (= tegenhouden, zie Mnl. wdnb. i.v. stelpen (stolpen, stulpen). Kiliaen vermeldt: *overstulpen*, reflectere, recurvare; *overstulpt* reflexus, recurvus. *Stolpen*, *stelpen* Holl. Sicamb. j. *decken*, tegere, operire, *stolpe*, *stulpr* Holl. j. *Klocke*. En *stolpe*, *stulpe* Sax. Sicamb. operculum. Overstelpen dus nog niet bij Kiliaen. Franck-van Wijk acht het dan ook „een nieuw -nederl. bijvorm naast reeds laat-Mnl. overstolpen”. In de 17e eeuw wordt overstelpen gebruikt door Hooft, Huygens, Vondel (zie de vbb. in het Ndl. wdnb.) eveneens overstolpen, overstulpen (vbb. uit Hooft met overstolpen, uit Vondel, Antonides met overstulpen. De vormen met u zijn Vlaamsch, vgl. Schönfeld,³ 72 (afwisseling van o en u, zonder dat een umlautsfactor aanwezig is: vgl. vla. vul tgo. Brab. vol, dof: duf, stolp: stulp. Hoe de ë van overstelpen moet verklaard worden, is mij onbekend. Misschien onder invloed van het andere w.w. stelpen „tegenhouden”? Blijkens Trommius komt overstelpen, overstelpende, overstelpt worden, zijn, alleen voor in de Profetische boeken van het O.T.: *overstelpen* 1 maal Prov. 6 : 9 (in de bet. bedekken) *overstelpende*: 3 maal in verbinding met plasregen; *overstelpt worden*, *zijn* 8 maal, gezegd „van menschen en derzelve geest, herte, ziele” (bv. Ps. 61 : 3: „Roep ik tot U, als mijn herte overstelpt is”).

r. 311. *o o g s t*: Vgl. Franck-van Wijk i.v. oogst, Mnl. *ôghest*, *oogst*, *oochst* enz. uit lat. Augustus. De hedendaagsche dial. vorm *oest* „oogst, Augustus”, Mnl. *oest*, *oust* „id” gaat terug op ofr. *aoust* (< vulg. lat. *Agustus*; fr. *août*) Mnl. *oeghest* is een contaminatievorm. Deze contaminatievorm werd dus door de reviseurs verworpen. Staat deze verwerping van *oughst* voor hun besef in verband met hun afkeuring van ou-spelling voor oe, voor gutt. en lab. (vgl. boven bij O 12, 19)? Killiaen vermeldt alleen *oogst*. De vorm met oe kwam

in de 17e eeuw ook in N. Ndl. nog vaak voor: Vondel, Hooft, Cats e.a. (vbb. Ned. Wdwb.)

r. 312. *bedroch* . . . : Conform den regel bij de C gegeven. *bedriechlijk*: vgl. klachte, eeuwichheit, op grond van denzelfden regel.

r. 314. *wet*: Oorspronkelijk ntr. a-stam, reeds in het Mnl. algemeen vrl. gebruikt, doordat de oorspronkelijke pl. zonder uitgang: die wet als vrl. enk. werd opgevat (vgl. ding, zie Franck § 180, anm. 1, Van Helten, p. 319, 320, Vondels Taal, § 65, opm. 2. (Van Helten beschouwt echter „synes wets” bij Vondel als rest van de buiging van de oorspronkelijke ntr. a-stam). Voor den zoo vaak voorkomenden vrl. gen. op -s, vgl. Ampzing, De Hubert, Hooft. Deze gen. werd dus door de reviseurs verworpen. (vgl. De Hubert). Ook Van Heule geeft vrl. op voor wet, evenals Van Hoogstraten (met vbb. uit Hooft, Vondel, Vollenhove, Dekker).

r. 316. *maent*: Evenals bij wet, had ook bij maent (oorspr. masc. cons. stam) de pl. zonder suffix: die maent, gen. der maent verloop naar het vrl. geslacht veroorzaakt door misvatting van dezen pl. als sg. fem.; vgl. Van Helten, p. 374 vgl. Ook het mann. geslacht bleef echter in het Mnl. (vbb. bij Van Helten: in elken maent, in enen maent, des maents). Kolthoff geeft het woord niet op, Heinsius evenmin. Van Heule noemt het vr., evenals Van Hoogstraten (met vbb. uit Vondel en Hooft).

r. 316. *tyt, doot*: Zie boven, p. 341. Deze woorden achtten de vertalers mann., ook al kwamen wel eens vrl. naamvallen voor (die geaccepteerd werden). Voor wet, dat men vrl. achtte, keurde men echter den mann. gen. des wets af. Vgl. nog nacht, r. 208. Hier werd des nachts goedgevonden, omdat men het woord zoowel mann. als vrl. achtte.

r. 319. *desinentibus in p.*: Dit is opmerkelijk. Vermoedelijk zagen de vertalers en reviseurs toch wel in, dat de uitgang -schap was. Wij zien hier, meen ik, den onmiddellijken invloed van de Latijnsche spraakkunst, waarin de woorden, van hun geslacht voorzien, alphabetisch naar de laatste letter, werden gerangschikt (bv. in de zeer invloedrijke Lat. spraakk. van Melanchton). Claius volgde dit na in zijn Duitsche spraakkunst (vgl. Jelinek II, 198 vlg., die er uitvoerig over spreekt). Ramus deed hetzelfde in Frankrijk (zie Brunot, Histoire de la langue française, 2, p. 154. Voor de woorden op -schap vgl. men boven de noot bij gereetschap, r. 118.

r. 325. *drie* . . . : Zie den variant: dry. Mogelijk is, dat hier verworpen werd de nevenvorm *dri*: vgl. dial. (brab.) *drij*, overeenstemmend met Got. *þreis*; naast drie: oorspronkelijk de vorm van het

fem. (ohd. drīo). Zie Van Helten blz. 48, 115, 488.

r. 327. *sevende*: sevenste reeds in het Mnl. Voor het suffix -ste, vgl. Schönfeld,³ 147.

r. 329. *tsestich*: Sestich, seventich blijken echter in den Statenbijbel ook voor te komen (Heinsius, 161), echter alleen tachtentich, tnegentich vgl. over deze vormen Van Helten, 206, Schönfeld³, 145 en vooral Van der Meer, a.w., Seite 99 en 275—277.

r. 332. *veertich*: Zie Franck-van Wijk: reeds Mnl. met ee naast ie: ee ontstond op een groot deel van het Nederlandsche taalgebied, wellicht (dan zijn de vormen met ie analogievormen) op 't heele gebied klankwettig voor r + cons. (vgl. *deerne*). Kiliaen geeft *veertigh* j *viertigh*. Plantijn alleen *veertich*.

r. 334. *dienaer*: Reed in het Mnl. diender naast dienre, enz. in de beteekenis van dienaar, zonder differentieering dus. Kiliaen geeft alleen *dienaer* - minister enz. evenals Plantijn. Halma³ (1758) geeft reeds *diender* in de beteekenis: dienaar van het geregt, dief-leider. Uit deze resolutie zou men kunnen vermoeden, dat destijds de differentieering tusschen diender (met zijn speciale beteekenis van gerechtsdienaer) en dienaar (in de algemeene beteekenis) nog niet in zwang was. Het Ned. Wdnb. geeft over deze kwestie geen licht (zie echter het vb. van diender uit de Br. van Maria van Reigersberg).

r. 336. *hare*, *haere*: Bedoeld is het possessivum. (het pron. pers. heeft slechts haere(haer) in den gen. sg. van sy). Heinsius geeft over het possess. 3e pers. pl. niets. Men overwoog dus een onderscheiding: hare - pl. masc., ntr. haere: - pl. fem. Men had immers in het enkelvoud ook zulk een onderscheiding: zijn (m. en onz.), haer (vr.). Vgl. Van Heule,¹ 39, die haere (masc. pl.) en heure (fem. pl.) onderscheidt.

Byvoechsel

r. 342. *quiescens*: Vgl. De Groot in De Statenvertaling, 98, noot 1: „Er is ook met oordeel getranscribeerd; zoo heeft men aan het slot van eigennamen, die in het Hebreeuwsch een h quiescens hebben, de h terecht weggelaten”.

r. 345. *eere*: Hier is geen kwestie van verwerping van den dialectischen vorm zonder anlautende h, maar het woord eerlickheit achtte men onjuist. (vgl. wat Heinsius, 51 vlg. schrijft, over vereerlicken naast verheerlicken in den Statenbijbel. Hij acht terecht „te betwijfelen” of hier h is weggelaten. Bij geen ander woord komt zulk een weglating voor. „Veeleer zullen wij met de Jager, Taalkundige Handleiding blz. 37, aan eene afleiding van het adj.

eerlick moeten denken. Zie voorbeelden van dit ww. bij Hooft, bij wien zulk een aphaeresis ondenkbaar is, in Oudemans Wdb. op Hooft blz. 366 -'. (Merkwaardigerwijze verwijst Heinsius niet naar naar deze plaats in de Resolutiën).

Ik vermoed, dat de reviseurs *eerlickheyt* in de beteekenis van heerlijkheid, glorie, ongeschikt vonden om de dubbelzinnigheid; dat *eerlickheyt* voor hen reeds alleen „honestas” aanduidde. De differentieering tusschen eerlijkheid en heerlijkheid is bij Kiliaen reeds een voldongen feit. Kiliaen geeft *eerlickheydt* Honestas.; *eerlick* honestus, probus, castus, pudicus tegenover *heerlick*. Magnificus, augustus, basilius, insignis; *heerlickheyd* Magnificentia. (Evenzoo Plantijn: *eerlicheyt* honesteté. Honestas *eerlick* honeste. Honestus). Marnix gebruikte *eerlickheyt* in de beteekenis „heerlijkheid” nog in zijn Bijencorf, 2, 7 (blz. 107a) in het Ndl. Wdnb. i.v. eerlijkheid onder 5 geciteerd: „Ende dat is deselve Man, welcke na des Apostels getuygenisse genoemt wort, het Beelt ende de Eerlickheyt Gods: ende is dezelve Vrouwe, die . . . ghenoeemt wordt, de Eerlickheyt des Mans”. Ik vond het ook in Van Toorenenbergen, I, 523 door Marnix gebruikt. Het Ned. Wdnb. geeft ook een vb. uit kantt. 17 bij Deut. 26, uit Hooft, en uit Westerbaan. Mogelijk is het gebruik van dit woord door Marnix in zijn Genesisvertaling, aanleiding geweest tot deze verwerping door de Statenvertalers. *Vereerlicken* werd naast verheerlicken behouden. (zie de plaatsen bij Trommius onder het hoofd: *vereerlicken*, *verheerlicken*) misschien omdat hier geen kwestie was van dubbelzinnigheid.

r. 353. m a c c a p h: Het koppelteken; in overeenstemming met de gewoonte van dien tijd bij het schrijven van samenstellingen, vgl. bijv. Ampzing, p. 38, Waern. 123 Met het vermijden van dubbelzinnigheid moet bedoeld zijn het afsnijden van de mogelijkheid, de samenstelling als twee losse woorden op te vatten.

r. 360. a r b e y t: De rekking van ä voor r + labiaal werd verworpen. In het Mnl. vindt men *arbeyt*, *aerbeyt*, *arebeit* (zie Mnl. wdnb.) Kil. geeft alleen *arbeyd*, evenals Plantijn (*arbeidt*).

r. 361. a e n s t a e n d e: De afwisseling aan, an, reeds Mnl. (vgl. Franck-Van Wijk i.v. aan). Over de verdringing van an door aan in de beschaafde spreektaal, zie men Kloeke (vgl. boven de noot bij M I.)

r. 362. a l l e r l e y: Bij Vondel meermalen gebogen, evenals allerhand: allerlei schelmstukken; tweederleyen staet. Zie Vondels Taal, § 147*.

r. 363. a n d e r s i n s . . . : Ik trof „*sus anders*” aan in de Voorrede aan de Geref. Kerken, p. 246. In het Mnl. treedt sus op in twee

beteekenissen (Mnl. Wdnb.) 1. „zoo”, 2. „anders”; deze beteekeenis heeft zich vooral in de duitsche tongvallen ontwikkeld, maar is ook in 't Mnl. niet onbekend. Eén vb. wordt gegeven. Kil. vermeldt naast *sus* sic ook *Sus* j. *sunst*. Aliter. Evenzoo Plantijn: *sus* oft *susdanich*, naast *sus*, *sunst* ofte *anders*. Autrement, sans cela, alioquin, alioqui. Hij geeft als vb.: Heere, helpt my, sus moet ick vergaen. Verder vermeldt hij nog: *om sus*, tevergeefs. (Blijkens het Uitlegkundig Wdnb. op Hooft, gebruikt deze ook om *zunst* in de beteekeenis vergeefs: „hun leven om zunst wegh te geven”.) „Sus anders” moet wel een contaminatie zijn van *sus* = anders en andersins.

r. 364. *boomen*: Dit woord was reeds behandeld (zie O 1).

r. 365. *borduersel*: In overeenstemming met het eerder genomen besluit (U 3).

r. 366. *blyckt*....: Volgens het Ndl. Wdnb. is *geblijken* (= blijken + het versterkend partikel ge-) alleen in Friesland gebruikelijk; het komt meermalen voor bij W. van Haren (vbb. uit zijn Friso). Kil. en Plantijn vermelden het niet.

r. 367. *capittel*: Vgl. Ndl. Wdnb. i.v.: *capitel* (*capetel*) ook in het Mnl., naast *cap(p)ittel*, van Lat. capitulum. Gewestelijk (bv. in W. Vl.) nog *kapitel* (vgl. de Bo). Kiliaen vermeldt alleen *kapitel* (ook het ww. *kapitelen*). Plantijn echter heeft *capittel* (ook het ww. *capittelen*). Men verwierp hier dus den Vlaamschen vorm.

r. 368. *eernst*: Met rekking van *ë* voor *r* + dentaal vgl. boven rechtveerdich enz. (E 8).

r. 370. *geslagen*: Vgl. over geslegen Schönfeld³, 152, Van Helten § 175, Franck² § 143 en 127. Kiliaen heeft *ghe-slaeghen*.

r. 376. *grouwelick*: Men koos den brab. holl. vorm, vgl. Schönfeld³ 63: *gruwen* (*grouwen*) met -uw-, -ouw- uit ogm. *û*. „Het onderscheid tusschen -uw- en -ouw- is van dialektische aard; -uw- is inde eerste plaats westvlaams, -ouw- brabant-hollands (bv. Huygens: *grouwelijck* e.a.),, We hebben hier dus wederom een geval van verwerping van den Vlaamschen vorm. Kiliaen geeft alleen *grouwelick*; *grouwen* enz. Plantijn echter *grouwelick* oft *gruwelick*; *grouwel* oft *gruwel*, *grouwen* oft *gruwelen*.

r. 372. *gewoon*: Volgens het Ndl. wdnb. is Mnl. *gewone* een praedicatief gebezigd bijw. of een onverbuigbaar bnw. in zwakken vorm. Vgl. Franck-Van Wijk: Mnl. *ghewōne* (bijna nooit attrib.) Zwakke vorm van het bnw. **gawuna* = ohd. *giwon(st)*, os. *giwuno*, ags. *gewuna* (De sterke vorm *gewon* is in het Mnl. niet geconstateerd, zie Mnl. Wdnb. i.v.) Kiliaen en Plantijn vermelden alleen *ghe-woon* (*gewoon*).

r. 373. g e n o e m t, g e n a e m t : De bedoeling is, dat als verleden deelw. beide kunnen gebruikt worden. Uit Trommius blijkt, dat overigens het oude ww. *namen* niet in den Statenbijbel voorkomt (geen inf., geen persoonsvormen). Vooral *genaemt worden, zijn*, treedt vaak op, naast minder vaak *genoemt worden*. Slechts op één plaats actief: genaemt heeft (Joa. 10, 35). Daarnaast treedt *genaemt* vaak op als praedicatief bnw. in de bijstelling. Vgl. het Ndl. Wdnb. i.v. *namen*: het Mnl. ww. „*namen*” komt na de 17e eeuw alleen nog voor in het deelwoord *genaamd*, dat nu in de algemeene taal slechts nog in bijstelling voorkomt, in andere gevallen gebruikt men *noemen*. Kiliaen vermeldt *ghe-naemt cognominatus, noemen, naemen* nominare enz. Plantijn: *genaemt* ofte *genoemt*, *nommé; noemen; genoemt*.

r. 374. h o y, n i e t h o e y: *Hooi* ontstond uit de casus obliqui (vgl. Van Helten 101 vlg.; Franck² 33, Schönfeld³, 62; Got. haujis) Daarnaast *houw* uit den casus rectus (Got. hawi.) *Hooi* heeft dus ô (< au). Deze ô moet derhalve zijn verkort tot ö in hoy. Oe ontwikkelde zich uit Oudgerm. ō. Hoe kwam men dus aan den vorm hoey naast hoy? Zou dit een analogie-vorm zijn naar de wisselvormen met ooi (< Oudgerm. ō + i) en oei? Vgl. over deze wisselvormen Hellinga, 72 vlg. Mogelijk werd dan het ontstaan van dezen vorm gesteund door het er naast bestaande hoey = hui, wei? Kiliaen: *hoy, hoey*. Holl. Sicamb. j. *weye* serum lactis; *hoy, houw* Foenum; *hoyberg* enz. enz. Plantijn idem: *hoey* oft *weye; hoy houw; hoyachtich* enz. Deze analogische vorm hoey reeds in het Mnl. (zie Mnl. wdnb.: *hooi, hooy, hoey, hoy*). Volgens L. ten Kate: Aenleiding I, 292, heeft de Statenbijbel alom oy (bv. verstroyen). Hij meent, dat dit komt door dat „de correctie daer van, zo my berigt is, aen Mr. Ant. de Hubert, een voornaem en geleerd Heer uit Zeeland was toebetrouwt”. Immers de woorden met het accent op ooi of ooy „hebben bij den Vlaming en Zeelander de zagte lange o, of bij inkortinge de scharpe korte ó” „integendeel hoort men in dezen bij den Mazenaer de harde lange óó, waer op de dubbele oo past”. Ook Ampzing, p. 37 wil oyt, noyt, moy met „harde” ò en verwerpt ooyt enz. Vgl. Kooiman 145 over òy in de Twe-spraak: „De spelling oy wijst op een klank, die tegenwoordig niet meer beschaafd is. In de 17e eeuw was hij algemeen, getuige de spelling oi, oy in de werken van Coornhert, Bredero, Hooft, Vondel, Huygens en den Statenbijbel”. Vgl. De Jong, 35 over den Hertspiegel: „W. Germ.au ontwikkelt zich als in 't Nnl. Alleen vinden we voor au + i geregeld oy, óy, bijv., hoy, óit, nóit. Nooit vinden we ooy”. Maar de Nederduydsche Spellinge, 50 heeft ooy („ooyt, berooyt, hooy, strooyen ende meer ander”).

r. 375. *herfst*: Vermoedelijk is bedoeld, dat bijvormen als *herst* (zie Mnl. Wdnb.) verworpen werden. Kiliaen geeft alleen *herfst*, Plantijn *herfst* oft *herft*, *herftvruchten*, enz. Vgl. nog Ndl. Wdnb., dat wijst op het opmerkelijk gebruik van den (Nd.) vorm *herbst* (*herrebst*) bij o.a. Coster, Vondel, De Decker, Rodenburgh. De Zuidholl. vorm *herft* bij van Zevencote, Cats. Verder lees ik nog in de aanhalingen *herrefst* bij Vondel, Bredero, De Decker.

r. 376. *hielen* . . . : *Hacke* werd verworpen. Kiliaen vermeldt *hacke*. Sax. Fris. Sicamb. j. *hiele* calcaneus. Hiermee is in overeenstemming Franck-Van Wijk i.v. *hiel*: in het tegenwoordige fri. is *hakke* het gewone woord voor „hiel”. Wat het Ndl. Wdnb. i.v. *hak* opmerkt moet onjuist zijn: *hak* over een groot deel van Noord-Nederland: N. Brab., Utrecht-stad en oostelijk deel der provincie, Betuwe, Veluwe, Graafschap, Achterhoek, Overijssel, Drente, Groningen. *Hiel* zou daarentegen een fri. woord zijn. Van Wijk merkt daar tegen op (s. v. *hiel*): *hiele* komt reeds in 't zuidelijke Mnl. voor; nog komt *hiel* tot in 't Zuidbrab. voor en in het tegenw. fri is „hakke” het gewone woord voor „hiel”. In verbo I *hak*(*hiel*) deelt Franck-Van Wijk mee: In volkstaal, vooral in O. en N. (Saks. dial., Kamp., Vel. Maastr., op Goeree naast *hiel*); Mnl. (zelden) *hac*(*k*)*e*, m. „hak, *hiel*”. Het lijkt mij derhalve waarschijnlijk, dat de reviseurs hier het Oostelijke („Oostersche”) en Friesche woord „*hacke*” verwierpen. Kiliaen vermeldt verder *hiele*; *verssen*, *verssene*, *hiele*. Plantijn *hacke*, oft *hiele* . . . vide *Hiele*; *Hiele* oft *veerse*; *de Veersene*. *Hiel* is slechts drie maal in den Statenbijbel gebruikt (Ps. 49, 6; 56,7; Jerem. 13, 22). Gewoonlijk vindt men gelijkbeteekenend *verzenen* (zie Ned. Wdnb. i.v. *hiel*).

r. 377. *heerschen* met *ee*: *Heerschen* heeft scherp-lange ê. Vgl. Franck-Van Wijk i.v. *heerschen*: Mnl. *heerscen* = ohd. *hêrisôn* (nhd. *herrschen*), Mnd. *hêrschen* „heerschen”. Afgeleid van het adj. *heer*, „aanzienlijk, voortreffelijk”. Van der Meer I, p. 27, Anm. 2: In sommige woorden werd ê in het Hoogduitsch voor consonantverbindingen of dubbele consonant verkort, terwijl zij in het Ndl. lang bleef: *heersen*, Mnl. *heerscen*, ohd. *hêrisôn*, Mhd. *hêrsen*, Nhd. *herrschen*. Het Ndl. Wdnb. meent op grond van Kiliaen (zie *beneden*), dat *heerschen* „naar het Hd. (Mhd.) woord moet zijn gevormd”, en dat de oudere vorm bij Plantijn vermeld, *heerschen* was. Het zou vrijwel andersom zijn. Er is naar Van der Meer's opvatting geen kwestie van ontleening aan het Hd. en rekking bij ons, maar van verkorting in het Hd., terwijl onze *ee*, onafhankelijk van het Du bleef. Kiliaen vermeldt alleen *heerschen*. Germ. Sax. Sicamb. Dominari; *heerscher* Germ. Sax. Sicamb. Dominator. Hij teekent

het dus als Hoogduitsch, en Nederduitsch. Plantijn vermeldt *herschēn*, *herschēn* etc. voyez *heerschap* (Een etymologische aanwijzing moet dit alleen bedoelen, want hier vindt men niets over *herschēn*, of *herschēn*!) (Ook Heinsius in De Statenvertaling, 175 meent, dat *heerschēn* aan het Du. is ontleend. Hij merkt daar verder op, dat de door Plantijn vermelde vorm *herschēn*, ook in D.—A. nog voorkomt (1 Sam. 12 : 12, 14). *Herschēn* in D.—A. zal wel Du. invloed zijn, dunkt mij (in O.T. van D.—A. sterke Du. invloed). En voor *heerschēn*, waarvan de *ch* toch ook alle aandacht verdient, zou men nauw verband kunnen aannemen met het Nederduitsche *hêrschen* (zie boven citaat uit Franck-Van Wijk). Voor het Mnl. had Verdam slechts voorbeelden uit één 14e eeuwsch bijbelhs., dat licht Nederduitsche trekken kan gehad hebben.

r. 378. *j a m m e r m e t m m.*: Uit deze formuleering („met mm”) zou men afleiden, dat bedoeld is verwerping van den vorm *jammer*, die in het Mnl. voorkomt (zie Mnl. Wdbn.) Het Ndl. Wdbn. vermeldt echter den vorm niet, ook in de aanhalingen uit dezen tijd (17e eeuw) komt hij niet voor. Evenmin wordt *jammer* door Kiliaen of Plantijn vermeld. In ieder geval kozen de reviseurs *jammer*, niet den oorspronkelijken vorm *jâmer*, dien Kiliaen naast *jammer* nog geeft. Plantijn slechts: *jammer*. Vgl. over *jâmer-jammer*, Franck-Van Wijk i.v. *jammer*.

r. 379. *j o o d s c h*: *Jodisch* met den Duitschen uitgang *-isch* wordt hier verworpen. Vgl. hierover Heinsius in De Statenvertaling, 167: *Joodsch* is in 't Mnl. de eenige vorm. D.—A. heeft iets vaker *Jodisch*, dat in de 16e en 17e eeuw ook buiten de eigenlijke bijbeltaal voorkomt (zie Ndl. Wdbn.). De Statenbijbel heeft zes maal *Jodisch* in het O.T., drie maal in het N.T.; *Joodsch* twaalf maal (in O. en N.T. te zamen). Vgl. boven de verwerping van *Hebreeisch* (S 2). In et algemeen kenmerkt de Statenbijbel zich tegenover D.—A. door weinig germanismen, vgl. p. 111.

r. 380. *i j v e r, j a l o e r s c h h e y t . . .*: Uit Trommius blijkt het volgende: *jaloerscheyt* is in het O.T. slechts één maal gebruikt (Spr. 6 : 34: „Want *jaloerscheyt* is eene grimmicheyt des mans”, dus in de gewone, moderne beteekenis van menschelijke, hier in het bijzonder mannelijke jalouzie). In het N.T. driemaal, in de uitdrukking: *tot jaloursheyt verwecken*, Romeinen 10 : 19, 11 : 11, 14, in de beteekenis: naijverig maken (Vgl. Ned. Wdbn.: de uitdrukking is „bijbelsch”. In Rom. 10 : 19 wordt geciteerd Deut. 32 : 21, maar opmerkelijk is, dat hier i.p.v. *jaloerscheyt* juist *ijver* staat). Kiliaen vermeldt: *jaloēs*, *jeloēs*. *Zelotypus*, *zelotes*; *jaloēsye*, *jaloēsheyd*. *Zelo-*

typia. Plantijn: *zeloers*, ofte *jaloers*, die vreest dat hetgene dat hij lief heeft eenen anderen gemeyn worde. *Ialoux* enz. — *ijver*: komt zeer veel voor in den Statenbijbel. Uit de opgave bij Trommius blijkt, dat *ijver* van God gezegd, steeds is gebruikt in den zin van: goddelijke jaloersheid, *naijver*, ook: goddelijke toorn, omdat aan Zijn rechten wordt te kort gedaan (Vgl. Ndl. Wdnb. i.v. *ijver*). Ik volsta met van elke beteekenis één plaats te noemen: Deut. 32 : 21: „Sy hebben my tot *ijver* verweckt door hetgene dat geen Godt en is”; Deut. 29 : 20: „maer alsdan sal des Heeren toorn ende *ijver* roocken over den selven man”. (vgl. *ijverich* bv. Nahum. 1 : 2: „een *ijverich* Godt ende wreker is de Heere”). Van menschen (ook van Christus) meestal in de huidige beteekenis, echter in godsdienstigen zin, bv. „want den *ijver* van U huys heeft mij verteert” (Ps. 69 : 10). Echter ook eenmaal in de beteekenis jalouzie, zie Deut. 32 : 21. De conclusie is dus: voor den goddelijken *naijver* wordt steeds *ijver* gebruikt; overigens wordt *ijver* gebruikt in de beteekenis van „godsdienstigen *ijver*,” één maal van menschelijke jalouzie. *Jaloersheyt* steeds in dezen laatsten zin, maar slechts zelden (vier maal) gebruikt (uit purisme waarschijnlijk). Men zie verder over *ijver* de uiteenzetting in het Ndl. Wdnb.: „Dit woord is eerst door Luther’s bijbelvertaling in Duitschland gangbaar geworden en vervolgens ook in onze en de Skandin. talen. Voor Jonctijs had het nog een vreemden bijsmaak, immers hij noemt *ijver*: „buiten twijffel gedraid uit der Hoogduitschen eifer”. En al is nu ook de woordstam, blijkens het ww. *iveren*, ons tegenwoordig wel uit het Mnl. bekend, men kan gerust blijven zeggen, dat het znw. *ijver* met zijn verwanten eerst door de bijbelvertaling over het geheele Ned. taalgebied is bekend geworden”. Franck-Van Wijk idem: „sedert de 16e eeuw. Evenals de. *iver*, zw. *ifver* „*ijver*” ontleend aan het Hd. Waarschijnlijk is hier de bijbeltaal van invloed geweest”, enz. Kiliaen vermeldt *ijver*, *eyver*. *Zelus aemulatio*; *ijveren*, *yverer*, *yverigh*, *yveringhe*. Bij Plantijn komt het woord niet voor (nog niet voor?)

r. 381. m u e r: Met ue in gesloten lettergreep, conform het besluit bij U 3. .

r. 382. o m h a e r, n i e t o m s e: Het enclitische -se is in den Statenbijbel zeer vaak gebruikt (zie de lange reeksen plaatsen in Trommius I, II, III met -se aan werkwoordsvormen gehecht of aan pronomina (hyse, hy’s e, die’s e, ick’s e etc.); ook: datse, alsse. De bedoeling is dus niet dat se moet vermeden worden, maar uitsluitend de combinatie omse (die ik in Trommius III inderdaad niet aantrof). Ook na andere voorzetsels schijnt het nooit voor te komen.

r. 383. o c h, a h: De bedoeling is dus in wenschen (smeekingen)

och te gebruiken, in klachten, als uiting van droefheid, ah. We hebben hier een geval van opzettelijke differentieering. Kiliaen vermeldt de woordjes niet, Plantijn noemt zoowel *och* als *aha*, *ach* „interjectio dolentis”. Uit de plaatsen uit den Stb. in het Ndl. Wdnb. i.v. ach en och genoemd, zou te zien zijn dat de vertalers zich aan deze onderscheiding gehouden hebben. Geen vbb. van och in klagenden zin, (slechts één vb. van och als „uiting van een lichten graad van weemoedige of teedere aandoening, 1 Kon. 3 : 17), hiervoor steeds ach, geen vbb. van ach bij wenschen. Uit Trommius blijkt, dat men zich inderdaad in hoofdzaak aan deze onderscheiding gehouden heeft. Soms heeft och wel klagende (ook wel tegelijk: smeekende) beteekenis, meestal echter is er duidelijk sprake van een wensch. Terwijl ach geheel „een klachwoordeken” is, zooals Trommius het noemt.

r. 384. t e g e n ' t O o s t e n c u m n: Verworpen werd dus Oost, dat ook als znw. naast Oosten voorkomt, zie Ndl. Wdnb. i.v. Oost I (bijv. „bij Noorden het Oost, bij Zuiden het Oost, om de Oost). Kiliaen en Plantijn geven *Oost*, *Oosten* op.

r. 385. p a l e y s: Kiliaen geeft *palays*, Plantijn *palleys* oft *princenhof*, vgl. de vele vormen in het Mnl. (zie Mnl. Wdnb.). De reviseurs hielden zich aan het fr. palais.

r. 386. s c h e l f - s e e . . . : *Schelf* = „riet”, komt slechts een maal voor, in het O.T. (Jes. 19 : 6). *Schelfzee* op zes plaatsen in de profetische boeken van het O.T. De vorm *schilf* niet bij Kiliaen. Deze vermeldt slechts *schelffe* vet. j. *biese*. Plantijn geeft het woord niet. De verhouding tusschen de vormen schelf en schilf is mij niet duidelijk. Het Mnl. Wdnb. vermeldt: *schelfe* (*scelve*), Ndl. *schelf* (in Schelfzee) en *schilf* (in den geslachtsnaam „Van Schilfgaarde”). Het Ndl. Wdnb. geeft een vb. met schilf uit den „Bijbel van 1596” (Hiob. 8 : 11), d.i. uit D.-A. Zie Tweede vervolg op de Lijst der aangehaalde schrijvers . . . enz. voor deel X van Ndl. Wdnb. (het is de uitgave door Hackius, Leiden, 1596). De vorm uit D.-A. (Stond deze onder invloed van Hd. schilf? Er zijn echter ook tal van woorden met dialectische wisselvormen met i inpl. van ë: zie bv. Van Helten blz. 42 vlgg. De l + cons. schijnt daarbij niet zonder invloed, Vgl. ook schilp naast schelp, schil naast schel, schilfer naast Kil. Schelffer.

r. 387. s c h r o o m e n: Met ô, naast het ablatende synoniem *schromen* met ô, zie Franck-van Wijk i.v. schroom: „znw. Sedert Kiliaen. Van Kil. *schroomen*, Mnl. *scrômen*, „schromen, vreezen”, Mnl. dial. *schrômen*, *schrömen*, resp. van het abl. synoniem Nnl. *schromen*, ook bij Cats met ô, Mnl. *scrômen*, waarnaast wellicht evenals in de Nnl. periode *scrômen*”. Plantijn geeft *schromen*.

r. 388. *slechts*: Kiliaen geeft *slechts* simpliciter; Plantijn vermeldt dit woord niet (alleen *slecht*, etc.) De vorm *slechts* kwam in het Mnl. voor (zie Mnl. Wdbn.) ook in de 17e eeuw, blijkens een vb. uit Hooft). De aanhalingen uit Marnix hebben *slechts*. Wat 't motief was voor de verwerping van *slechts*, is moeilijk na te gaan.

r. 390. *treuren* . . . : Vermoedelijk werd hier wederom de *ue*-spelling afgewezen, vgl. U 2.

r. 391. *veyren*: Vgl. boven A 7.

r. 393. *vrolick*: Kiliaen geeft *vrolick*, Plantijn *vrolick*, *vro*. Deze spelling met enkele *o* is niet in overeenstemming met den etymologischen regel, die toch bij de *o* in open lettergreep ook gevolgd werd. *Vrolick* van Mnl. *vro* heeft *ô* (Germ.* *frawa*) (vgl. Mnl. *vroude*. zie over de ontwikkeling van $\check{a} + w > \hat{o}$, ouw Schönfeld,³ 61).

r. 394. *uytgehouwen e*: Verworpen wordt hier de vaak gebruikte pl. vorm: *uytgehouwe*. Deze vorm is metterdaad in den Statenbijbel vermeden (zie Heinsius, 120). Tevens bevestigt dit de toelating van *bornput* nog eens. Vgl. op het einde van F 7, met aanteekening.

Noten bij Hooft's Waernemingen.

1. Te schijnt den zinte stijven: schijnt de beteekenis te versterken. Hooft toont zich telkens een scherp opmerker. Dat hij in te van dies te meer niet den instrumentalis van het demonstratief herkende, is hem niet kwalijk te nemen.

m i s s c h i e n o m d a t . . . : Hier reeds komt het voornaamste beginsel van Hooft naar voren: het streven naar onderscheiding, hier als verklaringsprincipe aangewend.

2. Ten Kate bestrijdt in zijn Aenmerking hierbij deze waern. Zijn aenmerkingen getuigen vaak, en dit is begrijpelijk, van dieper en beter inzicht, dan Hooft kon hebben. Maar hier praat hij langs Hooft heen. Hij constateert, dat *in zijn tijd* de beteekenis is van noode (d.i. noodig). Hooft weet dat vanzelf ook wel, maar hij vraagt, hoe het tot die beteekenis en constructie gekomen is, en gaat hier dus historisch, en dieper te werk dan Ten Kate. En hij was op den goeden weg; vlg. Mnl. Wb. II 247 sub. 10: Te doene hebben, noodig hebben. Met den zen nv. Het jongere *van doen hebben* zal waarschijnlijk ontstaan zijn uit de vermenging van te doen hebben en van noode hebben (vgl. Ndl. Wb. III^{II} 2706).

3. Hooft is getroffen door het geringe verschil in uitdrukking van den passieven en actieven zin.

4. Deze genitief uwes weeghs intrigeert hem. Vgl. Van Heule¹, III, die er ook over nadacht en zijns weegs noemt onder „Eenige aenmerkingen van verswegene woorden”: Hy gaet zijns weegs, te weten pat”. Vgl. waern. 6, 94. Hooft kende de spraakkunst van den Leidschen mathematicus!

5. Hier komt Hooft begrijpelijkerwijze niet uit. Van „goedkoope” oplossingen is hij afkeerig.

6. Hooft onderkende dus hier den adverbialen genitief. Alleen niet in het plaatsbepalende zijns weegs, naar het schijnt; en in '18 laat hij voor stormenderhandt ook deze opvatting weer varen. Vgl. nog 94: des nachts-noctu (zonder commentaar) en 46, 95. In elk geval ziet hij beter dan Van Heule, die een ellips aannam; want de meeste van deze genitieven vat hij als zelfstandig op.

7. H u b e r t: Dit moet wel slaan op een mondelinge uiting van De Hubert op de Letterkunstige Vergadering. Op deze waern. komt Hooft nog eenige malen terug (zie 9, 50, 51, 52, 112).

8. Hier geen verklaring. Vgl. echter 16 en 14 voor raezend, raezende, en het postpositieve adj.

11. In overeenstemming hiermee veranderde hij overal mv. degene, vele, andere van den eersten druk van Henrik de Grootte (Henrik¹) in degenen, velen, anderen in Henrik³. Deze waern. staat dus weer in verband met de Henrik de Grootte-herziening voor den 3en druk.

13. s u b a u d i o p: Vgl. 110.

14. Vgl. iets dergelijks bij Van Heule¹, 105: Naar aanleiding van een voorbeeld: „Betaelt den Deurwaerder (dat.) ofte zijn rechtshebbende” merkte hij op: „dit woort hebbende, blijft hier tegens de oorden van den gestelden regel, zonder veranderen, alzo blijven eenige bijvouglicke woorden onverandert, als men zegt Beleyt door Spilbergen Veltoverste, door Ian van Santen Rechtsgeleerde, hier blijven Veltoverste ende Rechtsgeleerde, zonder veranderen, de oorzaeke schijnt te wezen, omdat die woorden geen Ledekens voor haer hebben, ende om dat zij ook achter het zelfstandig woort staen”.

15. Deze waern. keert bijna woordelijk terug in 116.

16. L i e v e r e e n m a n v o o r t v a e r e n d v a n a e r d t : Daar hij voortvaerend hier terecht als „nomen” (adjectief) opvat, wil hij het niet declineeren, overeenkomstig 14.

17. b e n e d e n d e r h a n d t: Vgl. 95: beneden 's hands. Opzettelijk stelt Hooft hier naast buiten scheuts (geoorloofd), beneden der handt (geoorloofd), tegenover af te keuren: beneden 's hands. In 95 durft hij dit toch weer niet volstrekt te verwerpen, al begrijpt hij den vorm niet.

c o m m u n i a n o m i a: Ik trof den term nergens elders aan in Nederlandsche grammatische geschriften van dezen tijd en vroeger. Vgl. echter Jellinek II, 185: In middeleeuwsche latijnsche grammatica's nam men, behalve masc., fem., ntr. nog een genus commune aan voor woorden, die verschillend geslacht hebben, onder verschillende omstandigheden (bv. hic en haec canis). Ook Melanchton onderscheidt in zijn Lat. gramm., een genus commune (hic en haec), bovendien een genus omne (hic, haec en hoc, bijv. felix). Hooft gebruikt den term correcter in 106, bij persoon. Immers genus commune zag op woorden als canis, die hic en haec kunnen hebben, terwijl de woorden met tweërlei geslacht (bij Melanchton bijv.) genus dubium hadden (bv. hic dies en haec dies). Vgl. Jellinek II, 190 voor een dergelijke verwarring van genus commune en genus dubium bij Gueintz (1641). Van Heule¹, 14 gebruikt correct „twijfelachtig geslacht”, voor „genus dubium” (in margine). Van Heule², 34 idem. Enkele vbb. worden

genoemd van masc., fem. en masc. ntr. woorden. Hij meent, dat er heel weinig zijn in het Nederlandsch, tegenover Hooft. De Hubert stemt hierin met Van Heule overeen, zie Waarschouwinge, r. 65: „Weynige Naamen sijndër van tweederley geslachte . . .”)

18. Vgl. 6, waar hij het als gen. opvatte.

19. Hier werkt weer de drang naar onderscheiding, differentiëring. De verdubbeling van t en d in het imperfectum baat niet. Deze zou alleen bij achten, en dan slechts in het schriftbeeld, verschil maken tusschen 1e pers. praes. en imperf. Tegen het samenvallen van 1e pers. pl. praes. en imperf. bij deze verba, is heelemaal niets te doen, slechts voor achten zou weer alleen het schriftbeeld verschillend zijn. Het lijkt dus wel of Hooft hier de spelling met tt van niet veel nut acht. Anders dan in 119, waar hij noteert: *kostten* (*kostden*), om imp. van praes. te onderscheiden, zooals hij zegt. Toch meen ik, dat hij ook hier al de spelling met dubbele t, althans voor den pl., aanneemt. Eigenaardig is, dat Hooft zwijgt over de werkwoorden met stam op enkele d. Zie hierover de noot bij 119.

20. Weer een blijk m.i., dat Hooft zich scherp rekenschap gaf van allerlei taalverschijnselen. Vgl. over deze syntactische kwestie, Van Helten: *Vondel's Taal*, (voortaan geciteerd: *Vondel's Taal*) § 206, c, cc, met vbb. van dit door Hooft gesignaleerde verschijnsel uit het Mnl. (c) en uit Vondel (cc). Van Helten verwijst hier naar deze waern. Van Hooft. Overigens is bekend, dat Hooft in de Nederlandsche Historien (die hij Aug. 1628 begon op te stellen) niet opzag tegen allerlei stoute samentrekkingen!

21. Vgl. *Vondel's Taal*, §280: Bij Vondel ontbreekt *en* steeds in met of ingeleide bijzinnen, die in de 16e eeuw en bij tijdgenooten van Vondel *of en* (naast *of*) plegen te hebben. Vbb. volgen, uit Coornhert (*of en*); voor bewijsplaatsen uit Hooft verwijst Van Helten naar het Ndl. Wdwb. op *of*, pag. 78, 79, 81. (Deze waern. schijnt hem te zijn ontgaan. Van Helten verwijst overigens meermalen naar waern. van Hooft). Van Helten tracht uit te maken wat de oudste constructie is, die van Vondel (*of*) of Hooft (*of en*) en komt tot de conclusie, dat die met *of* ouder is. Vgl. voor het Mnl. Stoett, *Mnl. Syntaxis*, § 222, 223. Bij § 223, IV, het geval, dat we hier hebben, vermeldt hij geen (latere) constructies met *of*, *of en*; wel bij § 222, § 223 I, II.

22. Hooft aarzelt in deze waern. tusschen twee verklaringen van te eenen, te tweeën, te drieën etc. Hij begint met een verklaring als ellips: te eenen < te eenen uire met ellips van uire; evenzoo te tweeën < te tweeden (uire); te drieën < te drieden (uire). Maar misschien, vervolgt hij, moeten deze uitdrukkingen verklaard worden als te zijn

ontstaan „*per syncope*”, nl. van de letters (= klanken!) uir. Te twee < te twee (uir)en, te eene uire (uir als faem. opgevat, vgl. Van Hoogstraten: „Het schijnt zoo wel vrouwelijk te zijn als onzijdigh” Een vb. van vrl. uur bij Hooft volgt) wordt dan te eene. Nu komt er een knik in de redeneering. In plaats van op gelijke wijze het onz. uir te behandelen, keert hij plotseling voor het ntr. terug tot de eerste verklaringwijze: te eenen („subaurdito uire”, dus met ellips van uire). Het zou onjuist zijn in deze waerneming een redeneering uit het oogpunt van de „letter” te zien, want 1. Dan moest hij noodzakelijkerwijze tweeen (met drie e's) gespeld hebben 2 „Letter” beteekent in de 16e, 17e eeuw tallooze malen klank. 3 De verklaring uit syncope behoeft geen verdenking op te wekken. Er zijn dergelijke syncope's: alevel (alevenwel), amerijtje, arts, mes, mnl. mallyc (malk-), undecim (unumdecim), sembella (semilibella), sestertius (semiastertius), cette = cedite enz. enz. Ongetwijfeld heeft Hooft uit de Laijnsche Grammatica wel dergelijke verschijnselen gekend. En de leer van ellips (Wellander bijv.), haplogogie, en van de verkortingen in verband met zwakke functie (W. Horn, Sprachkörper und Sprachfunktion) leveren genoeg parallellen (goodbye = God be with ye). 4. Men vergelijkte waern. 19, waaruit duidelijk blijkt dat Hooft klank en teeken goed onderscheidt.

24. *z i g g e d r a a g t t o t*: Betrekking heeft op een te voren genoemd znw. In overeenstemming hiermee liet Hooft in Henrik¹, p. 26, sommige, slaande op juist genoemde kinderen, staan, terwijl hij verder passim -n toevoegt in den pl. van het zelfstandig gebruikte: sommige, eenighe, andere (evenals bij degene, zie waern. 11).

't z o u w h a p e r e n i n : Deze zijn volledig subst. geworden, hebben geen betrekking op voorafgaand subst., waaruit het getal kan worden afgeleid. Deze moeten in den pl. een van den sg. onderscheiden vorm hebben, evenals de „gewone” substantieven.

25. *i n e e n R i j m e*: Dat iemand Mnl. las, is voor dezen tijd een opmerkelijk ding. Bedoeld moet hier zijn: Van den Levene ons Heeren.

t e r: Hooft ziet hier verkeerd. Een dergelijke misvatting zelfs bij iemand als Hooft toont zeer scherp aan, niet hoe dom men toen nog was, maar alleen hoe moeilijk het viel, tot juiste historisch-grammatische inzichten door te dringen.

z o w a e r d a e r o n d e r s c h e i d t : Dit is niet al te duidelijk, i.z.v. dat. en acc. fem. reeds onderscheiden waren. (der, de). Hooft zal bedoeld hebben: naast het onderscheid in het vrl. hadden wij het dan ook in het mannelijk. Hij gaat uit van het vrl. (in middel-

nederlandsch), maar doelt op het mannelijk. En dan moesten vr. en m. dat. natuurlijk parallel zijn.

w a n t t e n h u y z e : Zou dus niet beteekenen: aan het huis, maar in het huis. M.a.w. zou geen belanghebbend voorwerp, maar plaatsbepaling zijn. Hooft gebruikte, v.z.v. mij bekend is, de datief-vormen ter, ten, nimmer. Hij oppert hier maar een minder gelukkig idee.

26. z o o m e n : Vergelijk 24, Ik meen dat dat hier in het algemeen de adj. bedoeld worden, zonder subst. (Hooft voegt geen beperkende bepaling toe: al of niet betrekking hebbend op een genoemd subst.), alleen niet de kennelijk geheel subst. geworden adj. als rechtsgeleerde, overste, die hij in 24 reeds uitzonderde en substantive wilde declineren. Daarbuiten wilde Hooft liefst heel niet substantivisch declineren, al dwong 27 einde hem voor een enkel geval daartoe.

' t w e l k e e n g r o o t m i s q u a e m w a r e : Vergelijkt men 33 einde, dan blijkt dat Hooft's bezwaar geldt: de vroomen — pl. fem. Vgl. Van Heule¹ 106: „Als men alleen van vrouwen spreekt, zo en zoudemen niet mogen zeggen, De Edelen, De dooden, De wijzen.” (De Edelen, door Van Heule voorgestaan, is dus uitsluitend pl. *masc.* voor hem.)

D e z e d a t y f e n a b l a t y f v r o o m e : Dit moet later door Hooft er bij zijn geschreven, gezien zijn verwijzen naar p. 10, 11, 15. Wat den vroomen betreft, vgl. echter 38, waar hij den vroomen voor subst., den vroomen zonder subst. aanneemt.

p a r a d i g m a : Wat het lidw. aangaat, vgl. men met het paradigma in 63, 64, dat overeenstemt behalve in: abl. pl. *masc.*: ook den; dat. sg. fem. ook de; abl. sg. fem.: ook der; dat. pl. fem.: ook de; abl. pl. fem.: ook der. Onbep. lidw.: gen. sg. *masc.*: ook eenes; dat. sg. fem.: ook eene; abl. sg. fem.: ook eener.

27. b o n u m , s u b i n t e l l i g e v i r u m : Acc., niet dat. Immers als dat. nam hij aan: den goede.

h y g a f g e i r n e d e n g o e d e n : Den goeden blijft dus staan als acc. en nu geeft hij den ervan onderscheiden datiefvorm, niet alleen in pl. (met *aan*), maar ook in sg.

n u k a n d i t l a e t s t e o o k : Vgl. 26. Zijn bezwaar tegen de vroomen aldaar gold dus niet zoozeer het niet onderscheiden zijn van pl. *masc.* en pl. fem., maar het feit, dat de vroomen pl. fem. zou zijn. Hier immers vindt hij: de goede = pl. *masc.* en fem. niet zoo erg, men zie slechts naar het voorafgaande subst.

e n a l s e r d a t : Aan de goeden is dus voor Hooft (even-

als voor Van Heule) pl. masc., niet fem. Ik maak hier opmerkzaam op een plaats in Henrik de Grootel, 193, die geheel bij deze waern. aansluit: „eenighen braven” (dat. pl.) werd daar door Hooft in den 3en druk gewijzigd tot: aan eenige braven. (In Bl. bleef het staan).

28. Hij geeft dus eerst mann. persoonsnamen, dan mann. diernamen, dan mann. zaak- en begripsnamen.

d e w i j l d e: Hooft zegt uitdrukkelijk, dat het mann. geslacht blijkt uit den abl., niet: dat de woorden mann. zijn en daarom in abl. den hebben. Hij moet dus na het voorzetsel van „den” gehoord hebben bij deze woorden. De vraag, zoowel als de bespreking in 29, getuigt weer van scherpzinnige taalwaarneming. Dat hij de oplossing niet ten volle geven kon, is waarlijk niet te verwonderen.

29. *b l i n d m a n*: De woorden moesten los van elkaar gedrukt staan.

p a r a d i g m a: Vgl. voor het art. 't paradigma in 63, 64, dat overeenstemt, behalve in gen. sg. masc.: ook eenes.

Hubert: Hooft geeft juiste critiek uit eigen waarneming en taalgevoel.

30. *D i t d e c l i n e r e n*: Nl. deze buiging van het adj. zonder substantief, geheel als gewoon adj. met substantief, zooals in 26 en 29 gegeven, en voorafgegaan door een lidwoord (bij enkelv. *eene* had hij opnieuw een meerv. met *de* gevoegd.

s c h i j n t h e t m e e s t e: Hooft bedoelt eenvoudig een constateering: de declinatie met lidw. (en adjectief) toont de vormverschillen op het ruimst .

d e n d a t y f s i n g u l a e r: Nl. masc. (vroome). Deze = nom., voc. masc. sg. en alle casus fem. sg.

n o c h t e v a n d ' a n d r e c a s u b u s: Nl. casubus ntr. (na masc. en fem.).

a l s v o o r d a t . e n a b l .: Na den volgt in den dat. ntr. sg. vroome (maar na het ook). Na eenen: vroome. (na een vroomen). In den abl. na den: vroomen, evenals na eenen. Is Hooft hier onnauwkeurig?

I k g a f d a t v r o m e m a n: Hooft doelt hier (blijkens aanhef dezer waern.) op dichterlijk of ander stilistisch gebruik zonder lidwoord. Al te nuchter maakt Ten Kate de „aenmerking”, dat hij nooit aldus zou vertalen, maar: Ik gaf dat den (eenen) vroomen man.

d e n v r o o m e n m a n o f t m a n n e: Dus precies als De Hubert opgeeft in zijn paradigma in de Waarschouwinge, die immers een reflex is van de besprekingen op de Letterkunstige Vergadering,

naar Brandt's getuigenis. Ongetwijfeld heeft Hooft de Waarsch. gekend.

h e b b e n w y i n D a t i v o S i n g u l a r i a a n g e n o m e n :
 Nl. Hooft, Vondel, Reael, De Hubert op de Letterkunstige Vergadering, ± 1622—23. Ook Ten Kate acht waarschijnlijk, dat hier verwezen wordt naar het Letterkunstig Besluit, noemt Vondel's Voorreden voor Palamedes, en Opdragt van Hecuba, en citeert Brandt's Leven van Vondel (de bekende plaats).

d' a e n g e n o m e d e c l i n a t i e: Aangenomen in het „Letterkunstig Besluit”, waarvan Vondel spreekt in de voorrede van Palamedes.

31. h u n: Drukfout voor hum. (Van Helten, Vondel's Taal, § 113, vat deze waern. geheel verkeerd op, doordat hij ze slecht las. Hij verbetert aldus: „My zoude best dunken den Datyf te maken Hun in Singulari (lees Plurali) om hem te onderscheiden enz”. De onderscheiding hun-hen hád Hooft reeds aangenomen (we vinden ze, v.z.v. ik weet het eerst bij Van Heule¹, in 1626 dus). Nu oppert hij het denkbeeld, (dat hij nooit in praktijk heeft gebracht; hij vermeldt zelfs in het paradigma hij van 67, dat overigens geheel overeenstemt, reeds den vorm hum niet, alleen hem) om in den sg. een dergelijk verschil tusschen dat. en acc. te maken. Dat we hier met een *drukfout* te maken hebben, wordt afdoende bewezen door de Aenmerking van Ten Kate op 67: § XXXI zet de Heer Hooft Hum in Dat.: singul”.

32. e n d e m e n k a n z e g g e n: *In noodgevallen* grijpt Hooft naar een voorzetselconstructie, vgl. reeds 27. Ook in 33, 44, 55. Voor deze waern. vgl. men 30, slot.

33. Vgl. de vorige waern. Het gaat weer om het noodzakelijk verschil tusschen dat. sg. en pl. masc. (ntr.).

d e n e e n e, d e n a n d r e: Vgl. reeds: den goede (27). Dat was de reeds gekozen oplossing voor dat. sg. masc. van adj. voor en zonder subst.

o f t a l s w y w i l l e n : Nu begint Hooft echter toe te geven aan het Letterkunstig Besluit. Hij wil dat: den eenen (sg.) „probeeren”. Deze valt samen met den dat. pl. Om ze te onderscheiden stelt hij nu voor: aen den eenen (sg.), aen de eene (pl.), d.w.z. hij maakt er accusativi van na voorz. aen, en schakelt den heelen datief „den eenen” uit.

H i e r z o u w d a n w e d e r: Hooft bedoelt m.i. dat de eene, de andere ook als fem. kan worden opgevat, en deze mogelijkheid wil hij uitsluiten. In 27 verwees hij hiervoor naar het voorgaande substantief, maar een en ander staan geheel op zichzelf (vgl. „als wordende

substantive gestelt"). „Derhalve" stelt hij vast: de eenen, de anderen, d.i. pl. masc. (vgl. 26, waarin reeds zijn verwerpen van de vroomen als pl. fem. doorschemert, duidelijker in 27: aen de goeden is pl. masc. en zie het vervolg van deze waern.: fem. pl. de vroomen schijnt hem „onlijdelijk". Hij breidt dezen vorm op -n ook uit tot den nom. pl. masc.; in nom. sg. masc.: d'een, d'ander (Ook hier blijkt, dat het gaat om de aanduiding van den pl. masc., immers de nom. sg. fem. zou zijn d'eene, d'andere).

Maer dit diende....: We moeten nu niet alle adj., zonder subst. gebruikt, in den pl. op -en doen uitgaan, d.w.z. ook die betrekking hebben op genoemde vrl. woorden. Zie het vervolg: „want zoodoende enz. We zouden dus dan krijgen: de vroomen = pl. fem., en dat mag niet. Wij zien in deze waern. 33, dunkt mij, een begin van de onderscheiding tusschen wat ik het Overzicht der waern., p. 123 onderscheidde als: *a.* adj. waar subst. achter gedacht kan worden, en *b.* volledig gesubstantiveerd adj. Het groote bezwaar tegen „substantive" declinatie van het adj. zonder subst. is de pl. op -en, die niet alleen masc., maar ook fem. zou zijn. Daarom mag alleen substantive worden gedeclineerd, als dit onontkoombaar is: overste, rechtsgeleerde (vgl. 24. Deze zijn volledig gesubstantiveerd) en woorden als d'een, d'ander, die eveneens geheel zelfstandig zijn (men kan niet een genoemd subst. er achter aanvullen). De pl. op -en heeft bij deze woorden uitsluitend masc. beteekenis.

34. geen des in genitivo: Mij dunkt, dat wij hier zeker met een der besluiten van de Letterkunstige Vergadering te doen hebben; vgl. De Hubert's Waarschouwing, p. 4: absolute verwerping van genitieven als „des Nederduytsen taals". Hooft maakt echter, anders dan De Hubert, eenige restricties t.a.v. den gen. op -s van het vrl. subst. De Hubert veroordeelde dezen gen. geheel en in alle gevallen. Vgl. 35. (des, zijns etc. voor vrl. woorden blijven bij Hooft uitgebannen).

noghte ander adjectyf: „Adjectief" schijnt Hooft in ruime beteekenis te nemen. Ook het possessief rekent hij er toe, zie het slot van deze waern., vgl. ook 35: Tweemaal: „artikel oft ander adjectyf", en 52 („hunne" een adj. genoemd).

men zeid t niet....: Dit heeft de kracht van: men behoort niet te zeggen. (Het werd wel gesproken en geschreven). Vgl. Ampzing op dit punt.

jaemen zeid t: Dus mèt „adj.", dat echter onverbogen is. Hooft kan niet terstond aannemen, dat hier 't „adj." zijn onverbogen (het gaat hier alleen om de s, niet om de e, vgl. waern. 35 Zijn' Majes-

teits) zou staan voor de vrl. gen. op -s, hij probeert eerst een andere verklaring te vinden, die voor dit eene voorbeeld nog niet onaanneemelijk schijnen kon (vgl. kindsgedeelte bij erfenis).

a d j e c t i e f n e u t r u m: Vgl. 80: het adj. ntr. = adj. masc. (zonder uitgang).

l a s c h - w o o r d t: Vgl. 123 = samengesteld woord. (andere term bij Ampzing en De Hubert).

35. m a e r: Hij ziet echter in, dat deze verklaring meest niet zal opgaan. Het is frappant, hoe Hooft meermalen eigen verklaringen toetst, hoe kritisch hij ingesteld is tegenover zijn eigen beweringen, hoe voorzichtig hij is met het poneeren van regels en hoe langzaam, weldoordacht, hij komt tot een regel.

w a e r o v e r s c h i j n t: Hier regelt Hooft niet, maar leidt een regel af uit het gebruik. Zoo is het meestal. Telkens vindt men: „Men zeidt”, „maer men zeidt”, zelden: men moet zeggen. Vgl. voor deze waern. Van Heule,¹ 88, waar deze eveneens wijst op constructies als: „zijn wijfs zuster voor zijnes wijfs zuster, enz.” In den tweeden druk (1633) keurt hij het af p. 112: „quade gewoonte” heeft het ingevoerd). Onder invloed van De Hubert misschien?

O o k ' t a r t i k e l: Hiervan geen vb.; echter 107: de koningins gunst na vragend: van 's koningins ... toorne?

H u b e r t: Deze wilde hier regelend optreden en regelmatig buigen. Hooft houdt 't bij het gebruik. (vgl. „'t welk ons nochtans zeer ongewoon is”).

m a e r t e z e g g e n: In overeenstemming hiermee veranderde Hooft „zijns zusters kinderen” (Hendrik¹, p. 30) in Henrik³ in: „zijn' zusters kinderen”. Evenzoo p. 68: „zijner majesteits naerder meeninge”, in „zijne majesteits”

g e l y k w y z e g g e n: Hier wordt eveneens een woordcomplex als eenheid beschouwd. Vgl. hierover 101.

t e z e g g e n: Hier verwerpt Hooft, wat toen ook nog in gebruik was, omdat deze hem en zijn tijdgenoten volkomen ondoorzichtige n aan een vrl. znw. in gen. enk. hem onregelmatig, ongerijmd voorkwam. In de verbetering van Henrik de Grootte voor den derden druk werd passim in de naamvallen met zwakken uitgang -en van vrl. woorden -n geschrapt. (ik noteerde: boven maten, 13; met reden, 13; te vreden, 25; der genaden, 32; ter zijden, 28; in veugen ps.; zijns vrouwen, 19 werd gewijzigd tot zijner gemalinne, in Bl. zijner vrouwe. Bij masc. en ntra blijft -en: onzes harten, onzes heeren, 28; echter ter harten werd ter harte, 23. (Reeds in de Granida-omwerking van 1636 hetzelfde, zie Kossmann, a art. p. 113).

36: Sluit aan bij 33. Nu „probeert” hij: den eene, niet: den eenen. Daarmee is het bezwaar van gelijkheid van dat. sg. en dat. pl. opgeheven. Het bezwaar tegen eene zonder art., acht hij gering. Waarom? Er staat niet: omdat de Latijnen ook zeggen Dit zou wel een sterke afhankelijkheid van het Lat. bij Hooft bewijzen (vormverschil moet er zijn, want het Lat. heeft dat ook; maar nu toevallig ook het Lat. geen onderscheidenheid van vorm heeft, hoeft het in het Nederlandsch ook niet). Wel voel ik hier, dat Hooft een zekeren steun vindt in het feit, dat het Lat. hier eveneens mann. en vrl. niet onderscheidt. Zulke dingen kunnen dus in een volledig en streng geordende taal wel eens een enkele maal zonder groot nadeel voorkomen. Maar ook afgezien daarvan acht hij deze „vermenging” van genus in: eene: dat. fem. masc., „van klein belang”. Het is ook nog veel beperkter dan in *uni* van het Latijn, omdat dit ook *de, den* eene insloot. Vgl. nog 45, voor een dergelijke verwijzing naar het Latijn.

37. Hier werkt weer hetzelfde onderscheidingsbeginsel. Hooft houdt niet van homoniemen, ook al zijn ze dat maar alleen in schrift. (terecht).

38. der declinatie die reeds aengenomen schijnt: Wat bedoelt Hooft hier? Het gaat weer over het Letterkundig Besluit. Constateerde hij uit de schrijfpraktijk van Vondel, Reael, De Hubert, dat zij zich aan de „aengenomen” declinatie van het adj. hielden? Bedoeld is hier de declinatie van het adj. voor subst. (vgl. 30, slot). Hiermee is de kwestie den vroome man of den vroomen man afgedaan. (Voor een andere oplossing van dit datiefprobleem, zie men Van Heule¹, 106, die voorstelt: den edele in den pl. te gebruiken tegenover den edelen in sg., dus juist andersom). Hooft's groote bezwaar tegen: den vroomen man was, dat, wanneer het adj. zonder subst. gebruikt is, niet zou te constateeren zijn, of dat. sg. of pl. bedoeld is (zie 30: hij gaf 't den goeden, dit is zoo wel bonis als bono). Om dit bezwaar te ondervangen, stelt hij dus voor het adj. zonder subst. gebruikt voor: in den dat. sg.: vroome (en dan tegelijk, om het systeem, ook in abl. sing).

39. Hier geeft hij het paradigma van het volledig gesubstantiveerde adj. (vgl. voor het criterium 104), wel te onderscheiden van het „adj. zonder subst.” in de vorige waern. Hiermede overeenstemmend is, dat Hooft in Henrik³ de n van „aan den oversten” (p. 8, Henrik¹) schrapte.

40. Vgl. de buiging bij Vondel (Vondel's Taal, 134).

vraghe of men in Dativo . . . : Wat hier Hooft's

overwegingen waren, kan ik niet uitmaken, vgl. 41 slot (geenen). Hij wilde dus als dat. sg. yghelijken tegenover eenen yghelijke. Dit laatste staat wel op één lijn met: eenen overste (en den eene in de volgende waern.) Yghelijken misschien als de pronomina: die, deze enz.? In Henrik¹, 18 trof ik reeds een dat. „yeghelijken” aan, die onveranderd in den derden druk bleef staan.

41. als 't alleen staet: Dus geen betrekking heeft op een genoemd subst., maar geheel zelfstandig is gebruikt.

singulariter: nl. masc. Hooft geeft dus twee declinatie-voorbeelden van het volledig gesubstantiveerde adj.: „overste” en „d'een, d'ander”. Deze verschillen alleen in den acc., abl. sg.: den eenen, den andren naast den eene, den andre (= den overste). Vgl. 42.

42. Den acc. den overste beschouwt Hooft dus als consequentie van den datief: den overste.

dat dit zeer verschillen zal: Onduidelijk is mij, welke adj. met „andre Adjectyven” bedoeld zijn. Bij „overste” geeft Hooft als andere vbb.: rechtsgeleerde, arme „ende diergelijke Adjectiven Substantive gestelt”. Men zou dus meenen, dat alle gesubstantiveerde adj. vielen onder het paradigma overste. Nu schijnt hij een tweede groep van adj. te onderscheiden, die de buiging d'een, d'ander volgen. In de overige waern. vind ik niets, dat op zulk een tweede groep zou wijzen.

dunkt mij wat hard: Hard = onwelluidend, onaangenaam (misschien met de bijgedachte: door de ongewoonheid, vgl. het gebruik van „hart” bij Van Heule¹, 58). Deze factor bij het bepalen van een buigingsvorm treedt hier voor het eerst op.

zoo men nu . . . : Hier onderscheidt Hooft duidelijk de buiging: overste van de buiging van het adj. waar men het subst. bij kan denken.

daer alleenlijk . . . : De rest is immers gelijk aan de buiging van adj. voor subst.

zo blijft hier echter . . . : Hooft laat blijkbaar den afwijkenden pl. (op -en) buiten beschouwing (bovendien een klein verschil in acc., voc. sg.: resp. den vroomen naast den een, den eenen; o vroomen naast een). Hij brengt d'een, d'ander, dus liefst onder bij de declinatie van het adjectief „alleen gestelt oft 'er de substantieven bystonden”, maar gezien vooral de afwijkende pl. op -en, komt 't toch er op neer, dat de declinatie van d'een, d'ander, een tusschenpositie inneemt tusschen de vroomen (26) eenerzijds, de overste (39) anderzijds, terwijl de overeenkomst met de declinatie: de overste,

het grootst is.

43. Om deze waern. juist te beoordeelen (de spot van De Vooys; Verz. Taalk. Opstellen, 320, is historisch beschouwd geheel onverdiend), moet men bedenken, dat Hooft blijkbaar in elk ander nog duidelijk de deelen elk, ander voelde. In overeenstemming hiermee, geeft hij telkens aan ander den door getal, geslacht en naamval vereischten vorm. De waern. sluit dus geheel aan bij de zoo juist door hem behandelde declinatie van d'een, d'ander. Zoo komt hij tot: acc. sg. ntr.: elkander (ander: acc. sg. ntr.); acc. pl. ntr. elkandren (andren = acc. pl. ntr.); acc. sg. masc.: elkander (ander = acc. sg. masc.) acc. pl. masc.: elkanderen (anderen = acc. pl. masc.; in het paradigma: andren). acc. sg. fem.: elkandere (andre = acc. sg. fem.; het „adj. fem.” gaat uit op -e, in tegenstelling tot het adj. masc. en ntr., beide zonder uitgang, zie vooral 79); acc. pl. fem. elkandere (andere = acc. pl. fem.; anderen verwerpt Hooft, als niet passend voor het fem., vgl. boven. Hij merkt er onnoodig bij op, dat uit het subject van den zin blijkt, met welk geslacht men te maken heeft, omdat hij denkt aan 33: andere kan pl. fem. of masc. zijn. De opmerking is hier echter niet ter zake, omdat in masc. en ntr. elkand(e)ren optreedt.

44. d e z e l v e: nl. voor subst., krachtens het vervolg.

e n z o u d e s t e l l e n: Hier enkele sporen van de substantivische buiging van fem. en ntr. (Hooft geeft alleen paradigma van het masc.: overste; een, ander). De vormen stemmen overeen met de gewone adjectief-buiging, echter dat. ntr. sg. den zelve, als masc.

a l w a e r t e b e m e r k e n v a l t: Dit was eveneens 't geval met „den vroomen” (dat. fem. sg., pl.) maar toen merkte Hooft er niets over op. Het is daar ook niet zoo noodig, i.z.v. men kan zien naar het voorafgaand subst. Dit kan echter ook bij dezelve, zooals Hooft aan het slot opmerkt.

j a e a l z e t m e n: Vgl. hetzelfde procédé in 33, met denzelfden merkwaardigen „dat.” (= acc.)

45. d e e z: De geapocopeerde vorm trok Hooft's aandacht naast normaal deze. Bij Vondel komt dees passim voor (zie Vondel's Taal, 120). Van Helten spreekt er niet over of Vondel dezen vorm zonder subst. gebruikt. Hooft stelt voorzichtig dezen regel: zonder subst. is deez goed. In overeenstemming hiermee veranderde hij zelfstandig deze in Henrik¹, 17, 21, 31, in deez (dees) in Henrik³ In al deze gevallen slaat deez op een genoemd mann. persoon.

d ' a n d e r: Vgl. 41.

zoo men den voet....: Dus opvatten als adj. zonder subst., betrekking hebbend op een genoemd subst.

waer door de dat .sg. masc....: Dit was ook bij de vroomen het geval, maar daar onderscheidde het lidwoord masc. en fem., bij deze niet. Daarom bespreekt Hooft het geval „deez”.

maer hij word t....: Vgl. der vroomen (dat. pl. fem.).

maer men....: Dat Hooft in beteekenis en functie deze en die nauw verbindt, blijkt genoeg uit waern. 71, maar het gaat hier over den eigenaardigen *vorm*, dien hij heel juist opmerkte.

„zoo men wil”: Vgl. de buiging in 71: dat. ntr.: dit, deezen.

46. vechtender handt, goed es moeds: Vgl. 6, waar stormenderhandt en goed es moeds reeds worden genoemd, als vbb. van een gen., die gelijk staat met den Latijnschen abl. Bij behoudens lijfs en goed s twijfelt Hooft nu echter of behoudens gen. is van het part. perf. behouden, als adj. bij „lijf en goed” gebruikt, dan wel een verbale vorm (gelijk aan het Lat. gerundium) met „lijf en goed” als object, dus in den acc. vorm, niet in gen. In volghends 't besprek (niet des bespreks) acht hij volghends, zonder te twifelen, gerundium. Het was voor Hooft ook heel moeilijk. Het is hem niet „kwalijk te nemen”, dat hij niet inzag, dat volgens (met adv. -s, uit volghends, vgl. Mnl. wdbn.: volgende in het Mnl. reeds als praepositie gebruikt, in de beteekenis van Ndl. volgens, d.i. volghends, vgl. Mnd. volgendes. Kiliaen vermeldt volgen(d)s niet, Plantijn geeft: volgende — suivant. Consequens, insequens) hier voorzetsel is geworden (vgl. Schönfeld³, 234). Andere gerundia ontdekt hij niet. Willends, stilzwijghends, dunken hem terecht adverbia. (Hooft onderkende wel den adverbialen genitief, vgl. boven waern. 61. Tenslotte noemt hij nog andere vbb. van participia met het suffix -s (zonder deze als gerundia te bestempelen, doch louter omdat ze uit formeel oogpunt gelijk zijn aan behoudens, volghends. Een „waerneming”). Hooft staat met zijn aannemen van een gerundium in het Nederlandsch, zij het dan dat hij slechts één vb. er van vindt, wel alleen. Van Heule¹, 100 zegt er het volgende over: „Van de Gerundia. Wy en hebben geene gerundia, maer die worden met andere woorden uytgedrukt. De gerundiam Di (drukfout voor gerundia in Di) worden door het onbepaalde Werkwoord uytgedrukt, als Het is tijt om te ontbijten, Begeerig om te zien . . .” enz. (net zoo de „Gerundia in Dum”: omschreven met om te , of een werkwoord als moeten; het „gerundium in do” staat gelijk met onze „deelnemingen”: Hij spreekt (al) slapende — Dormiendo loquitur.) Dit is in ovreeenstemming met de Deutsche grammatica's van dezen tijd, vgl. Jellinek, 455 vlgg. Merkwaardig is,

dat Hooft voghend besluit (Henrik¹ 29) wijzigde tot volghends besluit, in den derden druk. Het lijkt mij echter niet mogelijk hieruit eenige conclusie te trekken.

47: Het gaat er Hooft, als ik 't wel begrijp, niet alleen om, „zoo grooten man” te verklaren, maar ook, hoe het afkeurenswaardige, onregelmatige, op den ontoelaatbaren accusatief in nom^o. lijkende, zoo grooten man, moet worden opgelost om het dan daardoor te vervangen. Men kan het oplossen tot: „zoo groot een man” of tot: zoo groote man. Tegen het eerste pleit, dat zoo groot een man, eveneens onregelmatig is met het lidwoord achter het adjectief „groot”, dat zelf met zijn onverbogen vorm ook vreemd is. Dan is zoo groote man tenminste regelmatig (net als de groote man). Maar nu zit Hooft met: zo grooten volk. Dit kan men toch niet oplossen tot: zoo groote volk (net als het groote volk). Waarom dit moeilijk kan, zegt hij niet. Blijkbaar omdat het eerste wel in gewone spreektaal kan gehoord worden, maar dit laatste niet. Derhalve kiest hij toch liever de eerste oplossing: zoo groot een man, en eveneens, zonder bezwaar, zoo groot een volk. Vgl. overigens 88, waar hij „zoo grooten” uitdrukkelijk verwerpt. In Henrik¹ vermeed Hooft reeds deze constructie. „Zo bezetten gewisse” op p. 2 vormt een uitzondering. Dit verbeterde hij tot: zo bezet een gewisse in den derden druk.

48. Hooft is getroffen door het groote beteekenis- en constructieverschil tusschen de bijna gelijkkluidende werkwoorden: beworden en geworden.

49. *ik stae u toe* (ik voegh my tot u): Vgl. voor deze beteekenis van toestaan het Mnl. Wdwb. i.v. waar o.a. de uitdrukking „*des met enen toestaen*” genoemd wordt = het met iemand eens zijn, één lijn met iemand trekken, met iemand verbonden of op zijn hand zijn. Plantijn: *ick stae u toe*, je me tiens de votre costé, sum tuae partis vel opinionis, tibi consentio, a te sto; *toestaen*, avouer, adherer, consentire, agnoscere, adherere. Deze beteekenis van toestaan wordt niet vermeld in de twee woordenboeken op Hooft. Maar uit deze plaats schijnt te blijken, dat ze voor Hooft nog leeft.

een active beteekening: een overgankelijke beteekenis. Men vergelijkte Van Heule¹, 42, die conform de Latijnsche grammatica, de werkwoorden naar het genus onderscheidt in activa, passiva en neutra. Activa zijn „alle werkende werkwoorden, die beteykenen eene werkinge, tot eenige Persoon ofte tot eenich ding, als Ik beminne mijnen Vader, Ik drinck Bier, Ik ploug het Lant”. Passiva (Lijdende Werkwoorden) „worden altijd met het Zelfstandig werkwoord (verbum substantivum, waartoe hij ook worden reket

naast zijn) uytgesproken als Ik worde geslaegen, Ik worde geleert. Neutra (werkwoorden des derden geslachts) „die en beduyden geene werkinge nochte lijdige als, Ik schijn, Ik blinck, Ik bloeye. Hierbij behoort ook het zelfstandig werkwoord, met de werkwoorden Bestaen, onstaen, staen.” In Van Heule², 81, vgl. vrijwel hetzelfde. Hooft, die Van Heule kende, stelt hier dus m.i. de vraag of toestaen, dat eigenlijk „neutrum” is, hier niet „active” (concedere aliquid) gebruikt is.

50. Deze waern. sluit aan bij 9. Er is dit verschil, dat het „ook zou de abl. . . .” vervangen is door: „want te zeggen . . .”. Om dus de dubbelzinnigheid van „al” te vermijden, kiest hij: hun allen, ons allen. Nu werpt hij zelf een bezwaar hertegen op, dat hij echter ontzenuwt (vgl. voor dit gedeelte, 14).

51: Vgl. 9.

hoewel 't van kleen belang schijnt: Vgl. nog 112: alle den dagh. etc. (zonder commentaar).

52. Dit is een nieuwe kwestie. Hij behandelde reeds al voor het artikel (9, 51); al na pronomens personale (7, 9, 50). Nu komt: al voor pron. poss.

naeder hier op denkende . . . : Dit werpt even licht op de wijze van ontstaan der waern. Blijkbaar vat Hooft, na een kortere of langere pauze, de kwestie weer op.

53. Deze waern. lijkt mij wel een van de voortreffelijkste. De bouw is logisch, de uiteenzetting uitvoerig en helder.

Dog kunnen wy ook zeggen . . . : Vgl. Mnl. Syntaxis³, § 297 over het aoristisch perfectum, dat temporeel gelijk is aan een imperf., in het Mnl.: (Mettien scoot hi van den wagen ende heeftene metten sweerde geslaghen). Van Helten, Vondel's Taal, § 171, noemt na vbb. uit het Dietsch, ook vbb. uit de 16e eeuw en dan uit Vondel („Terstond daarna heeft d' oudste der Neronen eenen -slagh- geslagen en verdreef enz.”)

Evenwel in dit Heeft Belegert . . . : Opmerkelijk is, dat Hooft hier nog de beteekenis: hij houdt ze nog belegerd, aanvoelt (uit het Mnl. welbekend. Vgl. Stoett Mnl. Syntaxis § 18 en 250: in § 250 behandelt hij het een enkele maal (o.a. bij Maerlant) voorkomende perf. met de beteekenis van een praes.: „Alse enege vrouwe blivet doot, so cleetmense na hare wet end hebbense upten oevere geset”. Het gebruik van dit perf. acht Stoett toe te schrijven aan invloed van constructies (in § 18 besproken) als: eenen gemint, gehaet, vercoren hebben = iemand minnen, haten, verkiezen, waar „het ww. hebben verbonden is met een verleden deelwoord, waarmee het één uitdrukking vormt met de beteekenis van een tegenw. tijd, die een

voortdurenden toestand uitdrukt. Vgl. lat. aliquem cognitum, rogatum habere.”

Dat Hooft met deze beschouwing over de verleden tijden zijn tijdgenooten-grammatici in Duitschland verre vooruit was, blijkt uit het overzicht bij Jellinek II, 412 vlgg. van de leer der tijden in de Du. grammatica. Eerst sedert Wahn, wiens spraakkunst in 1723 verscheen, vormt de leer der tijden een bestanddeel der syntaxis. Bij de Du. grammatici der 17e eeuw vindt men slechts gebrekkige opmerkingen er over. Het voornaamste probleem was: de beteekenis der verleden tijden. Men nam de Lat. terminologie over: imperfectum, perfectum. Wel werd reeds in de 15e eeuw in een in het Duitsch geschreven Lat. gramm. opgemerkt, dat het Lat. imperf. en perfect. niet altijd konden worden vertaald met het Duitsche imp. en perf. en bij het onderwijs in het Lat. moest deze waarneming wel telkens terugkeeren. Toch vindt men voor het eind der 17e eeuw geen opmerking hierover in de Du. grammatica's. De traditioneele Lat. gramm. zag het verschil tusschen imp. en perf. in den kleineren of grooteren afstand tot het heden. De gewone definitie van het imp. leerde, dat het een begonnen, maar nog niet voltooide handeling aanduidde. Men schijnt dit ook zoo te hebben opgevat, dat de handeling zich tot in het heden uitstreckte, en daardoor tot de meening gekomen te zijn, dat het door het imperf. uitgedrukte verleden dichter bij het heden lag dan de tijd van het perf. Dit vindt men weerspiegeld in de Du. grammatica's (Kromayer enz., tot Gottsched toe). De wetenschappelijke Lat. grammatica was al lang boven dergelijke definities uit. Linacre (1524) had duidelijk het relatief karakter van het plusq. perf. uitgesproken. Dit beteekent „praeterisse actionem, sed respectu praeteriti imperfecti perfective”. Scaliger (1597) kwam op tegen bovengenoemde traditioneele definitie van imp. en perf. Het perf. beteekent „rem absolutam”, zonder meer, het plusq. perf. „rem absolutam ante aliam rem”. Ook de term „relatieve tempora” kwam reeds in de 16 eeuw op. Cornelius Valerius Ultrajectinus (1550) gebruikte hem het eerst. Ook het imperf. noemde hij relatief: het beteekent rem coeptam quidem sed nondum peractum *eo tempore, de quo loquimur*. (In de toevoeging bij de traditioneele definitie zit de groote stap voorwaarts). Eerts bij Wahn vindt men den invloed van deze opmerkingen. Van Heule¹, 99 vlg. geeft de boven besproken traditioneele definities van imperf. en perf. (onvolkomen en voorleden tijd): Ik ging *gister* wandelen. Ik ben *huyden* ofte *vandaag* gekomen. *Nu* zijn wij wech gevaren. De vbb. spreken zoo duidelijk, dat ik verdere citaten achterwege laat. Hooft is ook de Nederlandsche

grammatici van zijn tijd een stuk vooruit met zijn scherp kijk op ons imperfectum, vergeleken met de Fr., Ital., Sp. aoristus en imperf. Vermoedelijk putte hij uit Lat. grammatici als Scaliger.

54. Vgl. Ndl. Wdwb. i. v. *believen*, 1) behagen, van zaken gezegd 2) behagen enz. van een handeling gezegd. Hooft gebruikt 't hier echter met een persoon als onderwerp; i.v. *gelieven* I, 1) met een zaak, t.w. eene handeling als onderwerp, en een persoon in den 3en nv. Lief zijn, aangenaam zijn, behagen. Vgl. lat. *libet*, *lubet*; 2) met een persoon als onderwerp (een vb. uit Cats, en een uit Lodesteyn). Hooft schijnt *believen* met een persoon als onderwerp te kiezen tegenover *gelieven*, met een zaak (handeling) als subject.

55. In overeenstemming hiermee schrapte Hooft in Henrik¹, p. 2 in „van zijnen jongeren zone”, den uitgang van den comp. bij de verbetering voor den 3en druk. Op p. 4 stond in den 1en druk reeds: nevens eene jonger dochter. Motieven geeft Hooft niet voor zijn „niet declineren”. De reden zal wel zijn, dat hij het op elkaar stooten van twee toonlooze e's in grooteren etc. wil vermijden. (Vgl. bij participium en adj. op -en en zie voor onverbogen vormen van den comp. bij Vondel, Vondel's Taal, § 98).

D o c h a l s: Dan is „meerder” immers een subst. en moet dus in den gen. -s krijgen (niet -en). De nom. is, sterk, meerder, vgl. even verder: hij is zijn meerder, niet als thans gebruikelijk, zwak, meerdere.

E c h t e r d u n k t m y: We vragen ons af, waarom?

u w e s g e l i j k e n: D'it staat er opeens tusschen, als positief, wèl verbogen.

D i e s z o u d e i k: Hij grijpt hier (in noodgeval) naar een voorzetsel (vgl. 27, 32, 33) en omzeilt daarmee den lastigen gen.

I k n i j g h: Hooft zag wel in, dat de gen. van het pron. pers. mijns afhankelijk was van gelijk, maar wilde deze afwijking liever maar normaliseeren om een logische reden: meerder heeft onverbogen mijn voor zich, waarom zou gelijk, de positief van meerder, dan den gen. voor zich vereischen? Hooft zou alle geïsoleerde vormen op deze manier hebben opgeruimd. Vgl. zijn „schrappen” van de zw. vrl. gen. (35) en straks van de vrl. gen., dat. op -er van het adj. Vgl. nog Van Heule¹, 90 over: mijns gelijk. „Gelyck begeert tot zich den Baerer ofte den Gever, als Wie is mijns gelijk, wie is zijns gelijk? Ofte wie is hem gelijk, zij zijn den Romeynen gelijk”.

56. De bedoeling zal wel zijn tegenstelling te maken tusschen actief en passief. Hooft wil actief *heeft* —, niet is gegaan.

57. Hij komt nog eens terug op 41 (buiging van d'een, d'ander)

en 42 (waar hij acc. den andre verwierp als „wat hard”).

g e l i j k d e n m a n: Dus alsof het een subst. is, dat in den acc. niet wordt verbogen.

d e n a n d r e: Vgl. 42, waar hij dit reeds verwierp.

z e t a n d e r: Maar in 41 stelde hij andren er naast. Wellicht kwam hij weer op de vraag in verband met 55 (ook adj. vormen op -er).

60. Het verschil is dus m.i.: hij zou kunnen gezegd hebben ('t zou mogelijk zijn, dat hij gezegd heeft) en: hij zou hebben kunnen zeggen (maar hij heeft het niet gezegd).

61. Hooft voelt blijkbaar in om (in deze constructie met lijd. voorw. en infinitief) iets actiefs; het subst. voor om treedt op als subject van de handeling uitgedrukt door den inf. na om. Vgl. Overdiep, *Zeventiende eeuwsche Syntaxis*, III, § 365 over de constructie met om te + inf. na een subst. Dit subst. beteekent hier meestal het middel om de handeling in den inf. uitgedrukt, te volvoeren. Vele vbb. Het is mij niet duidelijk, hoe Hooft er toe kwam deze constructie aldus (actief) op te vatten. Heeft hij ze misschien gelijkgesteld met die van Wn. 10: goedt om te bevechten? Ten Kate's aenm. snijdt geen hout.

62. Wat Hooft met deze waern. wil, is niet al te duidelijk. Waarschijnlijk wil hij alleen vaststellen, als een opmerkelijk verschijnsel, dat een bijwoord van tijd met duidelijke waarde van een comparatief als tijdbep. conj. kan gebruikt worden. In de *Ndl. Hist.* komt het ook wel voor als voorzetsel: eer weenigh daaghen (Uitl. Wb.), maar in een brief van Oct. 1640 schrijft hij: eer *dan* op Weesp te schrijven.

63. Er zit een fout in den tekst, hetzij een drukfout, hetzij een fout in de afschriften (want het origineel, waarover Ten Kate beschikte, liep tot W. 63. Zie over de afschriften p. 112 en Ten Kate's voorbericht voor zijn uitgave der waern.): de abl. pl. masc. de of der; dit moet zijn de of den (vgl. abl. pl. ntr.) Zoo ook trouwens in Wn. 78. De vocatief is overal „o”, d.w.z. het lidw. vervalt daar, inplaats daarvan stelt Hooft o, ter aanduiding van den voc. Evenzoo in de volgende waernemingen, behalve 66 en 76 (2e pers. van het pron. pers. en 1e pers. pl. van het pron. poss., waar de „voc” toch inderdaad wel voorkomt. Voor een enkele afwijking van het paradigma in 26, 29, zie de noten daarbij.

64. Opmerkelijk is het slot: sommige Foemininen lijden [net als vrouwe] in alle casu E. Dit is mij niet duidelijk. In Wn. 15 had hij de -e in nom. al kenteekenend voor het vrl. genoemd. (Wat de reden was, waarom Hooft in een aantal gevallen in den 3en druk van Henrik de Groote de slot -e van feminina schrapte, die hij in andere gevallen

liet staan — meestal ontbreekt de slot -e — is mij ook niet duidelijk geworden. Ik noem hier de volgende vbb.: schrapping van de slot-e in plecke (Henrik¹, 1), verzekeringhe (10), vermaninghe (32), openinge (33), vertooninghe (35), vierschare (35); de slot-e bleef in: bewaringe (35), verdoemenisse (40.) Tenzij we zouden moeten denken aan een geval als koningin—koninginne, zie 102. Of moet men de Wn op het onderwerp dezer Wn. betrekken, op *een*, vr. eene? Dat. en abl. kunnen immers ook zonder r voorkomen! Maar zag hij zulk een mogelijkheid ook voor den gen.? Zie Vondel's Taal § 66, opm. 1 en Wn. 70 met aant. Met adj. wou H. het in elk geval niet (Wn. 101.)

66. in 't gebruik is: Nl. in het gewone spreken, bedoelt Hooft, niet het litteraire gebruik (vgl. over het litteraire gebruik van du, dy, dyn, J. W. Muller in Nieuwe Taalgids, XX, p. 95 vlgg.) In zijn omgewerkte Granida (1636) liet hij dij (dat., acc., abl.) overal staan. Du komt niet voor, Vgl. Kossmann, a. art. p. 123.

67. goedt haers: Goed, verbonden met een gen., treedt in dezen tijd op, Zie Ndl. Wb., i. v. goed: bijv. goed kinds, goed vrouws. Zoo komt ook voor: goed mijns (vb. uit Hooft: „Sanggodin goedt mijns” en Breero: „Michieltje is goet mijns”). Bedoelt Hooft hier dus dat reflexief *goedt haers* voorkomt? Het lijkt wel vreemd.

70. Precies als het bepaald lidw. masc., fem., ntr. (voor het fem. zegt Hooft dit zelf uitdrukkelijk: „als de foem.”). Dit geldt eveneens voor de verbuiging van *deez'* (*deeze*) (71), *wie* (72), *welk* (73) *mijn* (74), *dijn*, *zijn* (75), *ons*, *onze* (76), *uw*, *uwe* (77).

Ik teeken aen, dat....: Vgl. Vondel's Taal, § 119. Van Helten constateert, dat de datiefvormen bij Vondel zeldzaam zijn geworden. Als regel vindt men in dat. ntr. dat, dit (evenals 't, het), zelden: dien (behalve in de ook thans nog gangbare uitdrukkingen). Vgl. § 69: Bij de declinatie der naamwoorden, zoowel subst. als adj. en pron., begint reeds in de 15e eeuw meermalen de vorm van den acc. in den dat. te dringen. Hooft noemt, minder juist, als het meest sprekend geval: dat diers sterkte, dat broods hardigheid. Hier is immers slechts sprake van de ook bij Vondel zoo vaak voorkomende constructie: pron. (adj., lidw.) + subst. in den genitief voor het subst., waarvan ze afhankelijk zijn. (Vondel's Taal, § 264). In den regel zet Vondel dan alleen achter het subst. den genitief-uitgang: het roode meysr strant, enz. We hebben hier dus met een syntactische kwestie te doen. Het niet verbuigen van „dat” in Hooft's vbb. is syntactisch verklaarbaar. Vgl. in 34 reeds: *zijn* moeders goedt, 35: *zijn* majesteits meening, door Hooft terecht op één lijn gesteld met „koning Henrix aenslaeghen,” enz. In 101 komt hij op het laatste

terug. Zie aldaar.

72. De eenige afwijking van de buiging van het bep. lidw. is, dat in abl. sg. fem. slechts *wie*, niet *wier* optreedt (in den pl. weer: *wie* of *wier*). De vormen *wier* in dat. sg. fem. en in dat., abl. plur. o.g. zullen wel op een of ander misverstand berusten.

wat significans quid is indeclinabel, omnis generis: Vgl. over het „genus omne” in de Lat. grammatica de noot boven bij 17. Hooft bedoelt hier dus, dunkt mij, dat *wat* (*quid*) een masc., fem. of ntr. achter zich kan hebben (*wat* man, *wat* vrouw, *wat* kind), zooals „*felix*” *omnis generis* was, omdat men kon zeggen: *hic, haec, hoc felix*. (In de Du. grammatica’s van Claius, Albertus, Ölinger wordt algemeen aan de telwoorden en aan de adjectieven het „genus omne” toegekend. Zie Jellinek II, § 344 vlgg.) Vgl. voor dit gebruik van „*wat*” in den Statenbijbel, Heinsius, 152 (*wat* Godt, *wat* groot volk, *wat* daet, enz.), bij Vondel: Vondel’s Taal, § 262a (volgens Van Helten heeft het „*qualitatieve wat*” zich tot een indeclinabel adj. ontwikkeld, zie de uiteenzetting in § 261. Dit *wat* werd door Vondel „als bijv. nw. met het volgend enk. of meerv. subst. verbonden”. Als vbb. noemt hij o.a.: *wat* deugd, *wat* gheest, *wat* nut, *wat* boomen; in tegenstelling tot *wat* (= „hoeveel”), dat bij Vondel „nog vrij regelmatig een, zoo mogelijk, uitgedrukten deelingsgenitief” krijgt (bijv. *wat* wordt er bloeds vergooten).

wes: In *ietwes* (= *iets*), vaak door Hooft gebruikt (zie Uitlegkundig Woordenboek op Hooft, Oudemans, Ned. Wdnb.). Van Helten (Vondel’s Taal) noemt het niet, evenmin Van Halteren.

De eenige afwijking van de buiging van het bep. lidw. *de* is de gen. sg. ntr.: *welken* (zwakke vorm), naast *welkes*. Men zou gaarne een voorbeeld hebben gehad. Wellicht heeft Hooft een geval met *welken* = *welk* een voor oogen gehad, waarbij het genitiefteeken alleen aan het onz. subst. was gehecht.

Het paradigma heeft eenig verschil met vorige Wnn. dezelfde materie betreffend. Bij den dat. acc. abl. pl. plaatst Hooft opeens het bep. lidw. voorop. Dit is evenwel niet het opmerkelijke, maar dat hij het in nom., gen. pl. weglief. Want in vorige Wnn. 26, 29, 39 plaatste hij naast een in sing. *de* bij heel den pluraal. Er moest voor overeenkomst toch een lidwoord bij; waar het eene niet ging, moest het andere dienen. Hier in Wn. 78 deed hij een stap vooruit, t.a.v. den nom. en den gen. [bij den laatsten waarschijnlijk denkend aan constructies als *arme vrouwen klachten* vgl. Vondel’s Taal, § 264b] maar dan keert hij weer tot het vroegere formeele standpunt terug. De vormen komen overeen met die voor het masc. sg., pl., genoemd in

26 (behoudens de dat. sg. masc., ntr., dien hij immers later veranderde in den vroomen; abl. pl. masc.: „de vroomen”, thans ook: den grooten mannen, vgl. het paradigma van het lidw. in 73: abl. pl. masc. (en ntr.) de en den, in 26 alleen de. Tenslotte nog: in den dat. sg. masc. zet Hooft hier alleen manne (bij vergissing, denk ik), in 74 man oft manne. In het paradigma van den pl. was het Hooft te doen om de verdeeling der -s en -en vormen over de verschillende naamvallen. Vgl. De Hubert, Ampzing.

79. Het verdient opmerking, dat deze waern. plotseling in het Lat. begint, daarmee afwijkend van alle andere. Hij schijnt hier, en evenzoo in 80, regels als bekend te citeeren. Misschien hebben we hier te doen met beslissingen uit het Letterkundig Besluit. Vgl. voor 79 en 80, de waern. 28 en 29.

81. B e i: Dus precies als De Hubert, Waarschouwinge, p. 7: eene verscheide ofte verscheidene sake. Ook Ampzing, Taelbericht, p. 11 (bedroge of bedrogene).

82. Hooft wordt hier weer geleid door zijn zucht tot vormonderscheiding. *Vol* werd gevolgd door een genitief, vgl. Wn. 34, dus zou het adj. ook in gen. behooren te staan. Het zal Hooft wel wat ongewoon geklonken hebben (min of meer is te vergelijken Wn. 35). En dan is er het lastige samenvallen van pos. en comp. Zoo besluit hij ook hier tot één genitiefteeken voor heel de woordverbinding.

83. d e r w o r d t e r b y a b u i s b y g e d a e n: Hooft vindt dus den dat. sg. fem. van het adj. op -er (rest van de sterke declinatie) onredelijk, maar hij erkent hem uitdrukkelijk, tweemaal zelfs, als bestaand en in gewoon gebruik. In overeenstemming hiermee verwijderde hij eenige malen de -r in Henrik³: p. 12, 1e druk: ter anderer zijde werd ter andere zijde; p. 34 ter eener zijde werd ter eene zijde; ter andere zijde stond daar reeds. Echter hield hij p. 36: te goeder trouwe, eveneens p. 38: met groter feest. Mogen wij daaruit opmaken, dat Hooft toen het verschil in declinatie had opgemerkt tusschen het adjectief met en dat zonder lidwoord? In Wn. 83 gaat het over *ter* goeder trouwe, hier zet hij te goeder trouwe.

d e r e c h t e h a n d t: Voorkeur voor wat het normale lijkt, tegenover het onregelmatige, voor hem onverklaarbare (vgl. de noot bij 55).

Men houde in het oog, dat rechte, slinke hand ook in gebruik gebruik waren. Kiliaen noemt alleen deze vormen, Plantijn rechter en slinker hand.

84. In Henrik de Groote, 1en en 3en druk vindt men geregeld enclitisch men met het voorgaande aaneengeschreven (bv. zomen,

p. 25; alzomen, p. 29). Opmerkelijk is echter, dat wasser, p. 7, werd veranderd in was'er. Vgl. verder 125.

85. Komt terug op 12, waar hij de kwestie onbeslist liet.

h e t s c h i j n t d a t . . . : Hij stelde den regel: adj. postpositum niet declineeren, als men zijnde er bij kan denken (14). Maar moet het subst. nu ook zoo behandeld worden, is de vraag.

w a n t m i j w e l l u i d t : Vgl. 42. Treedt thans de welluidendheid op als factor bij het *al of niet* declineeren? Ik geloof het niet. Hooft bedoelt waarschijnlijk, bij het overwegen van een beslissing naar den eenen of den anderen kant: zoo klinkt het mij alleszins aannemelijk, heel niet vreemd of gewrongen. Ook bij ons is, „dat klinkt goed” of „dat klinkt niet” een argument bij taalkwesties, zonder dat men aan „welluidendheid” denkt.

86. A l s ' e r A r t i k e l . . . : In 14 behandelde hij het adj. na subst. zonder art. voor zich (een vorst maghtigh . . .). Dit moet niet worden gedeclineerd (als men zijnde kan aanvullen). Nu behandelt hij het adj. na subst., met het lidw. voor zich: Carel de Stoute. Dit wil hij declineeren. Let op het verschil met de voorgaande waern.: 't gaat nu eerst over adjectiva (al zijn ze substantivisch gebruikt).

' t S u b s t a n t y f : Nu komt het subst. (voortzetting van 85): Henrik de Groote (als eenheid beschouwd); die trotse hopman (als eenheid beschouwd), onverbogen of verbogen (weer als eenheid, dus -n, -s aan het laatste woord toegevoegd).

m i j d u n k t . . . : Hij meent, dat het beter is het achtergeplaatste subst. niet te buigen, noch in gen. noch in dat. en abl. net als het adj. postpositum (zonder lidwoord nl. Wn. 14).

87. a b s o l u i t : Zonder subst., zelfstandig gebezigd. Deze declinatie blijft voor Hooft een moeilijk punt. Dezelve had hij reeds behandeld, wat den datief betreft, in 44. Hij kwam tot de vormen: sg.: den zelve (masc.), der zelve (fem), den zelve (ntr.); pl. denzelven (masc.), derzelve (fem.), denzelven (ntr.). Nu baart de gen. pl. hem zorgen: der zelve of der zelve, zooals hij in 44 twijfelde over der zelve = dat. fem. en pl. Hij kiest der zelve, „om te onderscheiden van Genit. Foemin.: Sing”. (Hier dus toch in fem. pl. een vorm op -en!). Vgl. een dergelijke beslissing in de Resolutiën, p. 216 met betrekking tot het zelfst. gebruikte adj.

88. Vgl. 47.

89. Vgl. 81. Thans laat Hooft den vorm op -ene los en behoudt voor het fem. slechts gevange. De formuleering van deze waern. is eigenaardig. Het lijkt wel weer (vgl. 79, 80) of hij zich neerlegt bij een voorschrift (Letterkunstig besluit? Maar De Hubert heeft beide

vormen (op -e en -ene) voor het fem. Misschien moeten we aan Van Heule denken, die *als regel* stelt (1e druk, p. 64, 65): bedroogen (masc.), bedrooge (fem.), bedroogen (ntr.), al voegt hij er aan toe: „daer zijn ook veel deelnemingen, die in het Vroulic geslacht, ende in het Veelvoudig eene E aen nemen, als Verkorene, Verslagene, Bezetene, Uitgelezene, Onderscheydene”.

90. Vgl. 34. Hooft blijft op dit punt voortdurend twijfelen: reeds in 82 kwam hij er op terug („want men zeidt vol genegentheids” alsof hij zich overtuigen wil van het geoorloofde), straks weer in 93, 105.

91. Hooft denkt hier over een concessie aan het gebruik. Vgl. over onverbogen een in acc. dat. sg. masc., fem., ntr. Vondel's Taal § 99: Voorbeelden er van „zijn zoowel voor de M.E. en de 16e eeuw als V's tijd onnoodig; op elke bladzijde kan men ze aantreffen”.

92. een rijke boer een rijk boer kan gezegd worden: Vgl. 28,29. Hooft blijft ook op dit punt zoeken. 't Is alsof hij zichzelf er van overtuigen wil, dat een rijk boer inderdaad gezegd kan worden. In 29 vond hij nog van niet.

een lang vinger: Ik meen, dat dit er bij staat omdat Hooft dit „probeerde”, dit kon echter niet (geen menschelijk persoon), een rijk boer wel. Zoo suggereerde hij zichzelf. Ten Kate in zijn aenmerking meent, dat lang-vinger compositum is. Maar Hooft schrijft het niet aaneen, en ik vind in Ndl. Wb. VIII 1053 slechts een vb. van het woord langvinger uit Van Halmael (2e helft 17e eeuw), zoodat ik sterk betwijfel of Hooft hier een compositum bedoeld heeft.

94. Vgl. 6.

95. Ik meen, dat deze waern. aldus moet worden geïnterpreteerd: beneden 's hands — en dat wordt toch gezegd — druischt in tegen den regel in 34 gesteld. Veel beleeftheids beantwoordt daaraan (vrl. gen. op -s zonder artikel of ander bijvoeglijk woord „staat achter”). Beneden's hands zou, correct, op dezelfde wijze beneden hands moeten luiden (hands staat weer achter, Hooft formuleert dit hier zoo: „want hier gaan de Nominatifs voor”. Beneden noemt hij dus ook nom.) Het is echter mogelijk, dat beneden's hands adverbium is. (Hooft schijnt hier toch wel te beseffen het onderscheid tusschen adverbiale -s, en genitief -s). Hij eindigt met den regel in 24 gesteld, toch maar weer te poneeren (vgl. nog 17, beneden der handt).

96. Het gaat hier om de genitief-buiging van Henrik de derde op zichzelf, niet als bijstelling bij een substantief (86). Vgl. de accusatief in 86, 1e alinea. Ik wees er reeds op (zie boven p. 110 v.), dat deze waern. is opgesteld naar aanleiding van een plaats in Henrik¹, p. 132. In den derden druk omzeilde hij den gen. door een voorz. te gebruiken:

„de ghedachtenis van wijlen koning Henrik den derden”. Hij aarzelt tusschen: Henrik de derde als een eenheid opvatten (vgl. 86, waar hij dit deed met Henrik de Groote als bijstelling) dus gen. Henrik de derdes; of alleen Henrik buigen, de derde (d.i. artikel + adjectief na subst. in genitief, niet besproken in 86 begin) niet, of zoowel Henrik als de derde afzonderlijk buigen.

97 (Vervolgt 96). Als er artikel bij is....: Hij herhaalt hier, wat hij reeds begin 86 zeide (Hij sloeg Carel den Stouten). Om dit te adstrueeren, voegt hij een in verband met het vroeger gezegde niet duidelijk vb. toe: welke tafels, de groote oft de kleene. Ten Kate had hier reeds uitvoerige critiek op in zijn Aenmerking: ook zonder artikel zegt men: welke tafels begeert gij, groote of kleene. Het art. doet er niets toe, maar de reden is „dat het loutere Adjectiva's zijn, die niets beteekenen, zoo men' er 't voorgaende woord Tafel agter ieder niet bijdenkt; wordende alleen de herhaling van dien naem om 't verdriet te vermijden agterwege gelaten: en daerom moeten die, als bekleedende de plaets van een louter Adjectivum Antepositum, gedeclineert worden . . .” De fout ligt echter m.i. niet hier maar in de eerste alinea van Wn. 86, waar had moeten worden gezegd, dat ook *de Stoute* al buiging heeft; beter was Wn. 14 t.d.o. Hooft blijft dus bij 86 eerste alinea (maar de moeilijkheid van den genitief ontweek hij in de practijk, als wij reeds zagen).

98. Bij d e n a n d e r e n: Hooft zal wel de vaste uitdrukking bedoelen in de beteekenis bij elkander. Zie Ndl. Wb. II, 420.

99. Ik kan hier niets anders uit opmaken, dan dat Hooft in dubio staat of hij in het Nederlandsch den acc. absolutus (niet den *abl.*, deze luidde: den vroomē, zie 38) zal gebruiken of den nom. abs. Huydecoper in zijn uitvoerige bespreking van deze waern. (en 105) in zijn „Brief over den ablativus absolutus” in werken van de Maatschappij der Ned. Letterk., 1e deel, p. 1—55, vat deze waern. aldus op, dat het hier alleen gaan zou om de verbuiging in den abl. van Henrik de derde (zooals het in 96 ging over den genitief). Maar Hooft had immers reeds vastgesteld, tot tweemaal toe, dat, als het artikel voor het adj. stond, dit moest worden verbogen. Henrik *den derden* stond voor den acc. reeds vast, Henrik de derde is nom. (voor abl. den derde).

100. Vondel liet hier de -s „somwijlen” weg (Vondel's Taal, § 64: des godsdienst, des heyligen Geest. Van Helten noemt ook vbb. uit het Mnl. en de 16e eeuw. Daarnaast bij Vondel ook 's afgodists, des diensts, herrefsts, des oeghsts. Vgl. voor de 16e eeuw Kolthoff § 71. Hooft schijnt deze „oplossing” te verwerpen, maar stelt in plaats

daarvan zeer willekeurig (althans voor geest) voor: der geest, der dienst. Er zijn toch „heteroclyten” en daar moeten deze woorden dan maar bij gerekend worden. Voor zoo ver ik kan nagaan heeft Hooft „der godsdienst” nimmer gebruikt. Men vindt in Henrik de Groote meermalen den Godsdienst, op p. 29 vind ik echter in den acc.: de zelve, slaande op den nom. „de Katholycke” (godsdienst), ongewijzigd in den derden druk (een vergissing vermoedelijk). Even verder echter acc. den Katholycken Roomschen godsdienst. Typisch is hoe hij daarna op dezelfde pagina den gen. handig vermijdt. Ziet hier den geheelen zin: „Sulx hij, den sestienden van wijnmaendt, ghebódt gaen deed, datmen aan alle óórden van zijn gebied, voornemelyck in ’t vorstendom ende opperheerschappije van Bearn, den Katholycken Roomschen godsdienst wederom had in te ruymen, ende den geestelycken hunne goederen; yeder d’oeffeninge des gereformeerden te verlaten, ende de leeraren ’t landt, ten waar zij zich bekeerden”. Iets dergelijks misschien op p. 38: „deed hij openbare oeffening van der Gereformeerden godsdienst” Der godsdienst komt overigens in de 18e eeuw wel voor, in de 17e zeer waarschijnlijk ook. Dienst kon trouwens licht analogisch naar het vrl. overgaan om de vele feminina van ww. stam + st. Vgl. ook al vbb. Kolthoff blz. 50. Godsdienst bv. door invloed van religie. Maar voor *geest* is de inval wel zonderling. Ik trof den term *heteroclyten* elders niet aan in dezen tijd, de beteekenis is duidelijk: woorden, die in verschillende naamvalen verschillend geslacht hebben.

luid my wel in de ooren: Klinkt mij heel niet wonderlijk of stuitend.

101. Vgl. de noot bij 70. Hier een parallel geval: subst. met eigenaam, in den gen. voor het woord, waarvan ze afhangen. (vgl. Vondel’s Taal § 246a). Als vbb. noemt Van Helten bij Vondel: oom Reynaerts treken; koning Davids troon. Evenals in „dat diers sterkte” (70) „zijn Majesteits meening (35) wordt hier koning Henrik als één woord beschouwd. Maar dit gaat niet op voor „de goede mans middelen”, meent Hooft. Anders dan Vondel dus, die passim lidw. (poss. pron.) + adj. + subst. als éénheid, dus met den gen. -s slechts achter het subst. plaatst voor een ander subst., acht Hooft deze constructie fout en laat slechts toe: lidw. (pron. dem., pron. poss.) + subst. (zonder adjectief) op deze wijze, als eenheid, verbogen. Zijn afkeuring van „de goede mans middelen” baseert hij op het mv., dat noodzakelijk moet luiden: der goede luyden middelen met verbogen der. Derhalve moet het enk. per analogiam zijn: des goeden mans middelen (Hooft dacht er mogelijk niet aan, dat in den pl., anders dan in den

sg., een gen. aanduiding noodzakelijk is, omdat de mv.-uitgang -en voor alle casus geldt, terwijl in het enk. de uitgang -s voldoende de verhouding tusschen het bepaalde en bepalende uitdrukte. Maar indien dit hem niet ontgaan zou zijn, zou hij toch stellig aan zijn analogischen eisch vastgehouden hebben; want Hooft kende nog geen leer, dat men uit de taal opruimen moet, wat men zonder practisch bezwaar wel schijnt te kunnen missen. Maar ik meen, dat het Hooft ook *niet ontgaan is*. Want men kan het volgende het best zoo lezen: In sing. [met enkel s achter man] is de gen. toch nog wel te bespeuren, [maar verder ook niet], want . . .

g e s p e u r t: = waargenomen, bespeurd. (Zie Ndl. Wdnb. i.v. speuren).

102. Deze Wn. is duister. Ik meen, dat de kwestie hier is: moet hertogin verbogen worden (hertoginne) of niet? Hooft besliste voor buiging (Waarom? Hij kan hertogin niet als bijstelling bij zuster hebben opgevat. Want in 86 leek 't hem het best het subst. in de bijstelling „niet te declineeren volgens de wijze van de adjectiven achter”. Vgl. het definitief besluit in 103). Het viel mij nl. op, dat Hooft in de Henrik de Groote als gen. van koningin steeds koninginne gebruikt (in nom. en acc. koningin, p. 3, 67 tweemaal, 68; gen. der koninginne: p. 11 tweemaal, p. 67, even daarvoor en daarna in nom.: de koningin, 68; ook steeds de koninginne moeder, bv. 5, 14, 19, 33. In den dat. der koninginne (33); na voorzetsel vond ik: bij de koningin (5, acc.?): van den koning, koninginne (10, „abl.”), aan de koninginne (1, 11), op de koningin (16), tegens de koninginne (33), door de koninginne (33). Dit alles ongewijzigd in den derden druk overgenomen, behalve tegens de koninginne, dat tegens de koningin werd.)

103. Vgl. 86. Hooft beslist hier, na nog gearzeld te hebben in 86, dat de bijstelling, d.w.z. het substantief (Henrik de Groote) als bijstelling, bij een woord in den gen., niet gebogen moet worden.

104. a c t i v e n: Drukfout voor adjectiven.

105. Het is mij niet duidelijk, dat Hooft hier wegen schrijft, terwijl hij in Bl. passim de -n van wegen schrapt. (ook in den 3en druk van Henrik de Groote overal wege; blijkbaar beschouwde hij wegen als een zwakke vrl. dat. sg. op -en (wat het inderdaad kan zijn, vgl. Franck- Van Wijk, i.v. wegens). Dat Hooft over de verschillende constructies nadacht, blijkt uit de volgende plaats (p. 27) in Henrik¹: wegen den Admiraal. In Bl. verbeterde Hooft dit tot: wege den Ammiraal; in Henrik³ werd het tot: van des ammiraels weghe.

q u a s i v a n m i j n e n v a d e r: Hooft doet, meen ik, geen keuze uit de drie mogelijke constructies. Vgl. Van Heule¹, 89: „Ook

vintmen deze manier van spreken Van mijn Kints wegen, ende Van wegen mijn Kint voor Van mijnes Kints wegen, ook vintmen Van weegen die Mannen." Ik meen, dat de vraag: „wat Constructie?" alleen slaat op Van wegen mijnen vader. Hooft wil dit verklaren en zegt: quasi van mijnen vader. Van wegen staat dus op een lijn met het voorzetsel van. Zeer juist gezien. Deze constructie vindt men nog niet in het Mnl. (steeds van + gen. + wegen), ook niet bij Kiliaen en Plantijn.

106. Hier gebruikt hij correct (in overeenstemming met de Lat. grammatica) den term „genus commune". Persoon kan een man of vrouw aanduiden, vgl. de noot bij 17. Volgens Van Hoogstraten m. (een vb. uit Hooft's Historien, een uit Vondel, een uit De Hubert's Waarschouwinge).

107. Koningins trof ik in de Henrik de Groote niet aan als gen. (slechts der koninginne, zie boven de noot bij 102). Het gaat hier in deze waern., dunkt mij, alleen om de kwestie: het lidw. in den gen. (des) of onverbogen (de). Vandaar de notitie: de koningins gunst, in overeenstemming met de beslissing in 35; moeders goedt hoorde in het zelfde verband thuis, maar is hier toch verder niet ter zake) — Koninginne is dan een bijvorm naast koningins. Echter verwierp hij dezen zwakken gen. fem. in 35 voor het woord vrouw. Gold dit niet voor woorden op -inne? Maar zie zijn practijk in aant. bij Wn. 102. (Koninginnen nergens gebruikt).

108. Beide uitdrukkingen kwamen in het Mnl. voor (zie Mnl. Wdwb. i.v. raetslagen: afgeleid van raetslach en dit van de uitdrukking raetslaen). Kiliaen vermeldt *raedslagh* en *raedslaen*; Plantijn: *raedtslach* en *raedtslagen* oft *raedslaen*.

109. Comparatief niet buigen; vgl. 55.

110. Vgl. 99. Ik meen dat deze waern. aldus is op te vatten: Is langen tijdt, is den derden dag, etc. abl. *absolutus*? (zoo ook Huydecoper in zijn bovengenoemden Brief (zie bij 105). Indien dit zoo is, is het dan ook niet geoorloofd te zeggen: den koning doodt zijnde (abl. abs. constructie). Neen, toch niet, want langen tijdt, den derden dag, zijn geen abl. abs., doch ablativi, afhankelijk van de verzwegen voorzetsels door, op (vgl. reeds in 13). Hooft vindt dus in het Nederlandsch geen steun voor de abl. abs.-constructie, zooals het Latijn die heeft (vgl. 99, waar hij het probleem van den *acc. absolutus* stelde). Huydecoper interpreteert in verband met zijn andere opvatting van 95, anders. Hij meent, dat Hooft èn in 95, èn in 105 de abl. abs. poneert, niet verwerpt. Hij verplaatst „neen" achter de eerste vraag, die hij terecht leest: Is langen tijdt, is den derden dag, etc. abl. abso-

lutus? Hierop antwoordt Hooft neen. Daarna leest hij aldus: Is dan, den koning dood zijnde, ook geen abl. abs.? Hierop geeft Hooft geen antwoord, noch ja, noch neen. Toch „toont hij klaar, dat hij het hieldt voor een' Abl. Abs. en dat het zulks is, en moet zijn, omdat hij geen Voorzetsel noemt, noch vinden kon, dat daar zou verzwegen zijn, of bijgevoegd kunnen worden. Op den derden dag onbetwistbaar zijnde een Ablativus, zo volgt dat Hooft, door zijn Ablatyf, niet anders verstaan kan hebben dan den Ablativus Absolutus; van welken ook anderen gesproken hebben, zonder hem uitdrukkelijk te noemen. En dit wordt volkomen bevestigd door zijn voorbeeld, den koning dood zijnde". Hij wijst er op, dat Hooft den abl. abs. in de practijk van zijn schrijven vermeed, omdat die toen niet in gebruik was. Hij gebruikte den nom. abs., dien hij vond bij Vondel en zijn andere tijdgenooten. Het is een genot, Huydecoper's scherpzinnige beschouwing te lezen. Het verschil tusschen mijn opvatting en de zijne ligt in het feit, dat ik neen op zijn plaats laat staan, terwijl Huydecoper het recht meende te hebben, dit te verplaatsen: „'t Is een duistere taal, te meer, omdatze ook verminkt is. 't Zal dierhalve noodig zijn, dat wij het verplaatste lid eerst herstellen, eer wij over 't geheel oordeelen. Hiertoe is niet anders noodig, dan Neen, dat achter den tweeden regel staat, te plaatsen achter den eersten. Dit zult gij mij, denk ik, toestaan, als ge gelieft te overweegen, dat de tweede Vraag Ergo niet mede? volstrektelijk niets betekent, zo lang'er op de eerste, Is 't Ablatyf? niet bepaaldelijk geantwoord is, Ja, of Neen [inderdaad zit in de opvatting van deze tweede vraag 't fijne puntje]. Hooft worp deeze Bedenkinge los op 't papier, niet voor ons, maar alleen voor zichzelf; en ik houd mij verzekerd, dat hij ze noit aan iemand, zelfs niet aan zijn' Zwager Baak, vertoond heeft".

III. Vglr voor het eerste deel, 89 en 81. Daarna stelt Hooft zichzelf de vraag of ook praedicatief de vrl. vorm op -e zonder -n moet worden gebruikt. Hij antwoordt kort en krachtig: -en (d.w.z. verslaegen, enz.), en verwerpt daarmee dit praedicatieve gebruik. Ik noteerde uit Henrik¹ één geval, dat hierop betrekking heeft (tenzij we slechts met een drukfout te maken hebben), nl. op p. 13: „dat zij in de harsenen vergeve ware". in den 3en druk verbeterd tot: vergeven (ook reeds in Bl.). Vgl. nog Kossmann, a. art. p. 121, die deze waern. niet goed schijnt begrepen te hebben.

III. alle den dag, etc.: In strijd met 9, 51: al voor art. schijnt niet gedeclineert te willen zijn enz. vgl. echter de noot bij 51 („vam kleen belang"). Ik trof Henrik¹, 33 „alle zijn leven" aan, ongewijzigd in Henrik³ overgenomen. Vgl. nog over dit *alle* Huyde-

coper, Proeve², II, 366: Hij keurt daar „van alle mijnen rouwe” bij Vondel af; wijst op andere vbb. bij Vondel: van alle dit verdriet, alle het oordeel, alle het volk (ook al het volck), alle uw’ huys, en beroept zich voor zijn veroordeeling op waern. 9 van Hooft.

113: Van Hoogstraten geeft op v. met een vb. uit Henrik de Groote: „Regel in ’t rekken der lijftocht”.

114. Hooft schijnt hier te twijfelen, welke vorm de juiste is, die zonder of met -n. Uit het toegevoegde overreden zou men afleiden, dat hij den vorm op -e, althans bij rede, goedkeurt. (Het is, of hij zeggen wil: anders zou het ww. overredenen zijn.) In overeenstemming hiermee is, dat hij in Henrik de Groote overal reden (zoowel in de beteekenis ratio, als in die van oratio) in den 3en druk veranderde in rede. (ook reeds in Bl.) In het mv. vond ik redenen = woorden op p. 20 van Henrik¹, ongewijzigd in Henrik³; in den gen. sg. trof ik aan: zijner redene = van zijn woorden, p. 26 van Henrik¹, eveneens ongewijzigd in den 3en druk. (Net als bij reden schrapte Hooft overal de -n van orden).

115. Het gaat in deze waern. over het ongewone geslacht bij deze woorden, blijkend uit *ter*. Het eerste vb. *toont* dat vr. ook nog bij het vr. woord tafel. (Ook de volgende Wn. gaat over geslacht).

116. Vgl. 15. De waern. zijn identiek, slechts zijn de vbb. hier (116) vermeerderd met „kraghte”.

117. Hooft probeert hier m.i. de ee-spelling in open lettergreep tegenover e voor de toonlooze e. Zie beedelen — bedeelen. Ook zinlooze, niet bestaande woorden (appeelen, bezijghen, ledijghen, hutseelen, brodzeelen, krakkelen,) schrijft hij neer, louter om de spellingen klanktegenstelling uit te doen komen tusschen ē (ij) in open lettergreep en toonlooze e (i). Echter bezighen, ledighen met enkele e wijken dan af. Misschien was hij hier zóó op de i, ij geconcentreerd, dat hij de e vergat.

volgens de spelling: Dit pleit tegen deze spelling, die hij *niet* heeft geprobeerd in de voorgaande reeks.

118. l a e g v a n b i j k l a n k: zwak geaccentueerd.

e n n o c h t a n s l a n g: Anders dan Van Heule², 139, die meent: „De lengde of kortheyt der laetste silben wort klaerlic bemerkt in woorden, welken eene silbe in het Veelvoudich vermeerderen”. Uit tafelen, enz. blijkt duidelijk, dat tafel eveneens korte eindlettergreep heeft. Uit metalen, enz. dat in metaal de tweede lettergreep lang is. „Hier uyt blijkt dat men van oordeel in het veelvoudich behoort te zeggen oordelen, welke uyt-sprake de Vriezen recht behouden.”

G e d e n k n i s. Deze bevat louter spellingkwesties en is van

lateren datum dan het eerste, grootste deel der waern. De gedenknis staat niet in verband met de Henrik de Grootte.

119. Vgl. 19. In Henrik¹ vond ik regelmatig in het imperf. d, in Henrik³ dd.: voorwendde (11), arbeidden (20), vermoordden (24), volhardde (36), bekleedde (38), geschiedde (39); geschiede 37 is bij vergissing blijven staan of is drukfout). Wat de gevallen van werkwoorden met stam op -t betreft, vond ik verquiste (20) ongewijzigd in den 3en druk, maar hechte (34) werd in den 3en druk hechtte. td vond ik nergens.

121. Dat deze waern. van lateren datum is, werd boven p. 108 aangetoond. Hooft hoorde in kruiden, luiden een anderen klank, dit zal wel de diphthong zijn. Op deze plaats is, bij mijn weten, nog niet de aandacht gevallen bij de onderzoekingen omtrent de diphthongering.

122. Vgl. Ampzing, Taelbericht p. 38.

123. Evenals Ampzing, Taelbericht 38, en Resolutien (Bijvoechsel).

124. Zal niet op te vatten zijn als enkel onderscheidingsdrang, die spellingdifferentieering uitvond, zooals de Statenvertalers niet zelden deden. Hooft spelde wel in Henrik de Grootte, 1e en 3e druk, regelmatig -dt in auslaut, waar wij volgens de gelijkvormigheidsregel d spellen: badt, tijdt, etc. maar daartegenover: geteekent, gevelt, gezint enz. enz., waar de d niet tot den stam hoorde. (vgl. Resolutien). Het was stellig voor Hooft geen geheim, dat de *d* van dezen vorm niet tot den woordstam behoorde (het praet. zij leiden, hij lei < leide kende hij zonder twijfel), en dus met één dentalen consonant moest worden voorgesteld, en dan naar zijn opvatting met *t*. Hier was voor dt evenmin plaats als in geteekent enz.

125. Vgl. 84. Ook hieruit blijkt weer, dunkt mij, dat de Gedenknis van lateren tijd is, dan het grootste (eerste) deel der waernemingen (de grens is niet precies te trekken).

126. Zie hierover p. 107.

Bijlagen

*Bijlage I.**Uit: De Hubert's Voor-rede voor zijn: De Psalmen des Propheeten Davids, enz. Leyden, 1624.*

(Na een algemeene beschouwing over de wijze, waarop de psalmen in „ongebundene” of „ingebundene rede” zijn vertaald: letterlijk of vrij, laat De Hubert zich aldus uit over Marnix' Psalmberijming):

„Van alle de geene die de Psalmen in nederduijts rijm gesteld hebben, is (miins oordeels) de Heer van St. Aldegonde verde de voortreffelickste, een besonder liefhebber van onse Nederduijtze tale, ende wel de verstandigste daar in van alle de geene, die ik weet ende kenn, dat liefhebers van onse moederlicke tale sijn geweest; ende dat niet alleenlick in kennisze der grondwoorden, maar ook selfs in de t'samenvouginge van dien, daer inne dat huidendaags wel aldermeest gefeijld word.”

(Hij geeft daarna eenige redenen op, waarom Marnix misschien niet letterlijk vertaald heeft, wat hij best had gekund, indien hij dat gewild had. Vervolgens noemt hij als een der oorzaken, waarom naar „men meent” de Psalmen van Marnix (nog) niet in de kerken zijn ingevoerd, dat Marnix „de wijze van spreken, die de Heijlige Schrift gebruikt, veranderd, ende de selve gevougd heeft naar de wijze van spreken, die onder den gemeenen man in swang gaat.” Op dit punt schaaft de Hubert zich aan de zijde der tegenstanders van deze berijming. Hij wil blijven bij de eigen woorden van den oorspronkelijken tekst. Als tweede bezwaar noemt hij):

„Hier bij gevougd, dat het wordeken *du* ('t welck sijne Ed: doorgaans gebruikt voor *gij*) om de hardigheid des gevolgs uijt de Nederduijtze tale t'eenemaal uijtgeroeid sijnde, seer qualick heeft wederom kunnen ingevoerd worden, te meer dat onse tale een' vijandinne is van alle hardvloeiendheid. 'Tluijt (miins oordeels, ende onder verbeteringe gesproken) te seer hard in de ooren van den Nederlander te singen, gelijk sijne Ed. singt onder anderen in den 50 Psalm: *Du stootst onvvers, etc.* Waar toe toch dese hardvloeiende wijze van spreken gebruikt, daar wij soetvloeiender hebben, ende sonder dat de nood ons sodanige hardigheid opdringt? Datmen soude willen seggen, 't selve noodsakelick te sijn, om onderscheid te maken tuszen de wijze van spreken, die men tegens eenen persoon alleen, ende die men tegens twee persoonen ofte meer gebruikt, ende dat op dit onderscheid ten hoogsten dient geacht, ten opsichte van de Goddelicke Majesteijt, de welke, als een enkel eenvoudig wesen, eenvoudelick moet aangesproken worden! Dit staa ik van herten toe: Maar onse

voorouders hebben sonder twijfel daar ook al op gelett, verstaande datter een merkelick onderscheid was tuszen het wordeken *Gij*, in het enkel, ende het wordeken *Gij*, in 't meervoudig getal, ende dat dit onderscheid duidelick ontdeckt werde uijt het gevolg der t'samenvouginge, so wel van de Naamen, als van de Woorden. Als bij exempel; in 'tenkel getal seijtmen, *gij God, gij menz*, in 'tmeervoud *gij goden, gij menzen*: hier siet men immers dat de selfstandige Naamen gevougd bij het wordeken *gij*, met goed duidelick onderscheid uijtgesproken worden. In de t'samenvouginge der Werk-woorden met het wordeken *gij*, is het onderscheid insgelijks geheel klaar. Bij exempel; In 't enkel getal seijt men, *Gij looft God, tu laudas Deum, tu louë Dieu*. In 'tmeervoud, *gij lovet God, vos laudatis Deum, vous louez Dieu*. So spreekt men tot God: *Gij werkt alles in allen*; Daar men anders tegens twee ofte meer soude seggen: *Gij werket*. Ende in de gebiedende ofte biddende wijze van spreken; *Geef, ofte geeft mij*, daarmen anderzins in 't meervoud soude moeten seggen; *Gevet mij*. So mede *kom, bidd, smeek*, ofte *smeekt gij*, in 't meervoud, *komet, biddet, smeeket gij*, etc. Hier uijt blijkt dan, dat het niet van noode en sij, het wordeken *du* ('twelk om de hardigheid sijns gevolgs eenmaal verworpen is) om des onderscheijds wille wederom op te rapen. 'Ten is ook so vreemd niet in onse tale, als wel sommige meenen, dat het wordeken *gij* eens ende onveranderlick soude blijven in sijn enkel ende veelvoudig getal: want dit en is niet alleenlick in dit wordeken *Gij*, maar ook in eenige andere woorden gebruikelick: so seijtmen; *die looft God, die loven God, sy looft God, sy loven God*, blijvende de woorden *die* ende *sy*, gelijk het wordeken *gij*, onveranderlick in haare buijginge, ende nochtans niet te min onderscheidelick in haar getal door het gevolg der t' samenvouginge. Dese redenen hebben mij beweegd, het aangenomen gebruik niet te veranderen."

(Dan volgen nog enkele mededeelingen over de Latijnsche vertaling, waarvan hij gebruik gemaakt heeft, waarna hij zijn werk aanbeveelt bij de Zeeuwsche magistraten, aan wie de voorrede gericht is.)

Bijlage IIa.

*Uit: Marnix', „Waerschouwinge aen den Chistelijcken
 Leser" voor den ien druk van zijn Psalmen
 Davids, Antwerpen, 1580.*

(Marnix twijfelt er niet aan of zijn „arbeydt sal velerleyen opspraken onderworpen syn", en noemt dan drie bezwaren, die ingebracht zullen worden 1° sommigen zullen meenen, dat 't onnoodig is de Psalmen uit het Hebreeuwsch te vertalen in 't Nederduitsch; men behoort tevreden te zijn met de „gemeyne" Latijnsche overzetting. 2° anderen zullen hem er van beschuldigen, dat hij de Psalmen van Datheen concurrentie aandoet. In de derde plaats:)

De sommighe sullen ons ooc willen berispen van wegen der wyse van spreken die wy in dese onse oversettinghe hebben alomme ghebruyct, stellende inde plaetse van (*ghy*) ende (*v*) (dwelck hedensdaegs meest in desen landen ghebruyckelijck is, als men eenen persoon alleene aanspreect) de oude ende ongewoonlijcke woorden van (*du*) ende (*dy*).

(Nadat hij op de eerste twee bezwaren van repliek heeft gediend, beantwoordt Marnix de laatste categorie van berispers aldus:)

Soo vele het derde point aengaet, vander spraecken, moeten wy segghen, dat wy ons schamen, dat onse ingeborene nederlanders haer eygene moederspraecke verwerpen. Wy weten doch dat onse voorvaders voor tsestich ofte tseventich iaeren niet anders en hebben ghesproken noch gheschreven (insonderheyt sprekende God aen), dan du hebst, du bist, du salst oft salt ende diergelijcken, ghelijck als alle de oude boecken met der handt geschreven, so in Vlaenderen, als in Brabandt ende elders wel duydelijck te kennen gheven. Ooc en hebben de nacomelingen, in stede van dien niet anders beter daernaevonden noch gebruyct: Maer ter contrarie, hebben hare gebreckelijckheyt genoeg te kennen gegeven, als sy niet en hebben kunnen onderscheyden het getal van velen van het ghetal van eenen, segghende (*ghy*) voor (*du*) ende (*v*) voor (*dy*) ende daernaevan om wat onderscheyts te maecken, hebben liever ghehadt de Spaensche verdorvene wyse van *Nos otros* ende *Vos otros*, dat is, *wy lieden*¹⁾ ende *ghy lieden* onbequaemelijck nae te volgen, dan haer oude duytsche landt ende moeder spraecke wederomme int gebruyck te brenghen om sick te behelpen met duydelijcke woorden, welcke nochtans in

¹⁾ Er staat abusievelijk gedrukt: lideen.

vele Landen ende Provincien, als ¹⁾ namelijk in Hollandt, Gelderlandt, Vrieslandt, Overijssel, ende lancx de Oostersche zee henen, tot aen Dantzijck toe voor goede, nederlantsche ende bequame woorden noch heden te daghe bekend, aenghenomen ende ghebruyckt worden. Ja selve oock in andere vremen Landen ende spraken, daerinne d'een den anderen int ghetal van vele aenspreect, nochtans is het ghebruyck onverbrekelijck ghebleven dat so wanneer men God den Heere aenspreect ofte bidt, men niet anders en spreekt dan int getal van eenen, om dies te meer de hooge ende eenige Maiesteyt Godes (die met s' menschen smeekelycke woorden niet en can verciert ofte verhoogt werden) te kennen te gheven, als namelijk in hoochduyts, Italiaens ende Francois, het welcke wy oock ten allerminsten behoorden na te volgen, indien wy immers onselven willen oorloff geven om d'een den anderen in de gemeyne sprake, menschelijcker wyse, wat te smeecken ofte te pluymstrijcken, verkeerende het ghetal van eenen int getal van velen. Doch wy laten gherne eenen yegelijcken by synen sin. Soo wie tot Godt ofte eene persoone alleene sprekende wilt seggen, *ghy hebt*, oft *ghy doet*, om daernaer sprekende tot velen, gedrongen te sijn sick te behelpen met dat bywoordt (*lieden*) die mach synen sin daerinne volghen ende singhen de Psalmen van M. Peeter Dathen ofte selve andere betere dichten. Wy hebben alleen gesocht den text des Propheten ende den sin des h. Geestes blootelijck ende slechtelijck uyt te leggen, dwelc wy verhoppen alsoo naewe nae der waarheyt des Hebreischen textes, ghedaen te hebben, datmen het onderscheyt van andere oversettingen wel lichtelijck sal kunnen gewaer werden. Dat is geschiet eensdeels sijnde in de Ballingschap, eensdeels in de gevangnisse onder de handen der vyanden, eensdeels oock onder vele andere becommernissen. Wy hopen dat Gods ghemeynte hieruyt sal mogen stichtinge ende onderwysinghe ontfangen: indien sulcx gheschiedt, hem sy loff ende eere: So niet, ick bidde alleen dat een yegelijck wilt aennemen het ghene dat hem dunct het allerbequaemste te wesen om de oogen sijns verstants te openen, ende sijn herte tot Godes dienst ende liefde te verwecken. Ons sal ghenoech wesen dat Gode den heere alle lof nede prijs ghegeven werde.

(Dan volgt onmiddellijk het slot: hij beveelt den „Christelycken Leser” in Gods bescherming aan).

¹⁾ In den druk is de *l* vergeten.

Bijlage IIb.

Uit: Marnix' „Voir-rede ende Waerschouwinge aen den Christelijcken Leser”, voor den 2^{en} druk van zijn Psalmen, Middelburch, 1591.

(Het begin stemt overeen met dat van de Voorrede voor den 1^{en} druk. Echter somt Marnix thans vier bezwaren op; als vierde komt erbij: sommigen zullen meenen, dat al is dan de vertaling van de Psalmen in proza geoorloofd, nochtans verwerpelijk is „de selve alsoo sangwijse in dichte te stellen”. Immers het zingen er van „op straeten ende in winckelen” zou een ontheiliging zijn van Gods naam. Het taalkundig bezwaar, waar het hier om gaat is thans aldus geformuleerd:)

De laetste sullen ons in ettelijcke manieren van spreken die eenichsins onghewoonlijck schijnen te zijn, berispen.

Na de eerste drie bezwaren te hebben beantwoord, schrijft Marnix:)

Volgt nu het laetste stuck der beschuldige, der genen die vrent sullen vinden, dat wy eenige ongewonelijcke manieren van spreken gebruyckt hebben, daer op wy antwoirden: Dat wy alomme daer het ons mogelijck is geweest de ghemeyne ende gebruyckelijcke wijse van spreken ghevolget hebben, behalven dat wy soo vele doenlijck is, alle geschuynde ende vreemde woirden uyt andere talen ontleent, hebben gemijdet. Mitzgaders oock alle stopwoirden diemen in den dichte om den rijm te vinden, dickwils plach te gebruycken. Alleen daerinne hebben wy een weynich afgetreden van de wyse van spreken, die nu heden ten daghe meest gebruyckelijck is in dese Nederlanden, Alsdatt wy hebben willen het onderscheydt houden tusschen de wijse van spreken diemen tot eenen persoon alleen gebruyct ende tusschen de ghene diemen gebruyckt tot velen: stellende inde plaetse van dese by namen (*ghy*) ende (*u*) (welcke hedens daegs in dese landen meestendeel gebruyckelijck zijn als men eenen persoon alleen aanspreect) dese (*du*) ende (*dy*) ende buygende de navolgende woirden, diemen daer by voegt, nae den aert des eenvoudigen getals, ende seggende als men yet wilt te kennen geven: *ick doe, du doest, hy doet, wy doen, ghy doet, sy doen*. Item *du hebst, du geeft, du laetest, du spreekst, du segst, du gaest, du staest*, ende tot velen, *ghy doet, ghy gheeft, ghy laet, oft laetet, ghy spreekst, ghy segt, ghy gaet, ghy staet*. Item als men eenen alleenen wat beveelt ofte biddet, *doe du, geef du, laete du, spreek of spreekte, seg of segghe, gae, stae*, etc. Ende tot velen, *doet ghy, geeft ghy, laet oft laetet, spreekst oft segt, gaet, staet*, etc. Overmits het kenne-

lijck is, dat de letter *T* die men daer by voegt, een teecken is, het getal van velen bediedende: wan5 dat is den ouden aert, wijze ende gebruyck die onse voirvaders van menige eeuwen herwaerts haeren kinderen hebben naergelaten. Ende hoewel het mettertijt, alsoo doir een seer quade gewointe, van smeekende pluymstrijckinge, in gebroken is, datmen wanneer d'een d'ander aenspreeckt, dit onderscheydt geheel achter laet: ende in stede van het getal van eenen, seer onbequamelijck ende oneygentlijck gebruyckt, het getal van velen: Nochtans is sulx in het schrijven ende boeckdrucken daer dese smeeking alsoo geene plaetse grijpen en mach, menige tijden ende eeuwen altijt ongeschendt ende onverandert gebleven, als datmen in alle geschrevene ofte gedruckte boecken het onderscheydt van den getaele altijts behouden heeft. Ja over dertich so veertich jaeren herwaerts in alle de boecken daermen de kinderen uyt plach te leeren lesen, en gebruyckte men anders niet dan *du en salst* ofte *salt niet stelen*, *du en salst niet dooden*, *du en salst geen overspel doen*, ofte *stete niet*, *doode niet*, en *doe geen overspel* ende diergelijcke, ghelijckmen by de oude Vlaemsche oversettinge van Boetius, ende in vele gebede Boecxkens, ja oock in boecken van Fabelen, cluchten ende leugenboecken als S. Franciscus wijngaert, Esopus fabelen ende andere sagen merckelijck sien can. Ende alle de Bybels diemen over veertich ofte vijftich jaeren gedrukt heeft, soo wel in Brabandt ende Vlaenderen, als in Hollant ende Vrieslant, houden noch deselve wyse van spreken onverbrekelijck: alsoo den Bybel van Liesvelt tot Antwerpen gedrukt int jaer 1477, den thienden Januarij, ende ontallicke andere copijen soo oude als nieuwe merckelijck getuygen. So dat seer onlancx dit leelijck misbruyck ende confusie van getalen in de H. Schrift heeft beghinnen in te breken. Ende noch souden wy geen groote swaricheyt gemaect hebben, om den ghemeynen man, die heden ten dage gewent is anders te hooren, te gerieven, ten ware dat wy gantzelijcke niet en sagen, hoemen Godes heylige eenicheyt (die met menschen smeekelijcke woirden niet en can verciert noch verhoogt worden) eenichsins conde uytdrucken oft te kennen geven dan met dit onderscheet des getaels van eenen ende van velen. Jae wy achten datmen Godes eenige ende onvergeselschapte hooge Majesteit ende eenvoudich enckel wesen, niet en can met het getal van velen uytspreken, sonder grooten laster ende vercortinge zijnder eeren, welke hy niemant mede wilt deelen. Daerom ist dat alle andere vreemde natien als Hoochduytschen, Francoysen, Italianen, Spaegnaerden, Engelschen, Schotten, Polaken, ende andere meer, die alleelijck soo wel als wy d'een den anderen aensprekende niet en

willen seggen, *du* oft *dy*, in het getal van eenen, maer in het getal van velen segghen, *ghy*, *u*, oft *wwe liefde* oft *genade*, om d'een den anderen te vleyen ende te smeeken, Nochtans houden dit gebruyck onverbrekelijck, dat als sy God aenspreken ofte bidden, sy nimmermeer anders en gebruycken dan het getal van eenen alleene, seggende: *Du bist, du hebst, du wilst*, achtende sulcx, als de waerheyt is, dat Godes eere daerinne ghelegghen is, datmen hem voir een eenvoudich enckel wesen alleen bekenne. Nademael wy dan nu het ghetal van eenen niet anders en kunnen uytdrukken, ende dat de gene die also kittelachtige ooren hebben gehad, dat sy het woirt van *du, dijn*, ende van *hebst, bist, salst*, ende diergelijcke niet en hebben kunnen lijden, nochtans in stede van dien ons geene andere wijze en hebben weten te verdencken ofte voort te brenghen, maer ter contrarie hebben haere gebreckelijckheyt ghenoech te kennen ghegeven, als sy geen ander onderscheyt tusschen het getal van eenen ende het getal van velen wetende te vinden, hebben liever gehad de onbequame verdorvene wijze van spreken der Spaegnaerden van *Nos otros*, ende *Vos otros*, nae te volgen, seggende in stede van *ghy, Ghy lieden*, ende van *wy, wylieden*, dan dat sy souden haere oude natuerlijcke bequame ende eygene duytsche moeder spraecke wederomme aennemen, om sick met goede duydelijcke woorden van (*du*) ende (*dy*) te behelpen (welcke nochtans oock nu in vele Provincien van herwaerts-over, als in Gelderhandt, Vrieslandt, Overijsel, ende lancx der Oostersche Zee henen tot aen Dantzick toe, Ja oock selve noch in vele plaetsen van Hollandt ende Zeelandt gebruyckelijck sijn) wie sal ons met recht connen straffen, dat wy aen tgene dat goet ende van onsen vaderen van oudts hercomen is, gehouden hebben om God sijne eere te geven, ende in goeden duytsche de meyninghe des H. Gheestes eygentlijck ende duydelijck uyt te drukken? Bidde derhalven dat my dit selve ten besten werde afgenomen. Nochtans indien yemandt tot Godt ofte tot eenen persoon sprekende liever heeft te seggen, *Ghy hebt, Ghy doet, Ghy sult*, om daernae sprekende tot vele ghedronghen te sijn sick te behelpen met dat by-woirt lieden, die mach synen sin daerinne volgen ende so hem dese maniere van spreken niet aen en staet, ende wilt Godes eenicheyt van smenschen pluymstrijckende dobbelheyden niet afsonderen, die mach dese onse Psalmen ende Lofsanghen naelaten ende de Psalmen Datheni singen ofte andere op syn eyghen handt dichten.

(Marnix verzekert dat hij alleen er naar gestreefd heeft, de woorden van den Profeet, en den zin des Heiligen Geestes duidelijck en eenvoudig uit te drukken en spreekt de hoop uit, dat zijn werk voor de gemeente ten zegen moge sijn).

*Bijlage III.*Puncten belagende d'oversettinge int gemeen mijn heere van St. Aldegonde voor te houden.¹⁾

1. Dat de heere voors. int oversetten soude willen gebruyken d'algemeenste, claerste ende suyverste tale.

2. Aengaende het pronomen singulare *du*, dewijle verscheyden gevoelen daerinne gevonden wort, is voor goet aengesien, dat de voors. heere tselve sal volgen bij provisie. Ende sullen darentussen de gedeputeerden vernemen onder hare kerken, wat sy in desen geraetsaemste ende stichtelickste achten gevolcht te worden, om inde naeste byeencomste daarvan wijders te spreken.

3. Dat de voors. heere soo seer behoude de woorden ende manieren van spreken van onse gemeine bibels alst mogel. is ende de suyverheit vande tale sulx can lijden. Desgelijx dat hy in twijffelachtige plaetsen, daermen niet en siet wat best dient gevolcht de gemeyne oversettinge wil volgen, stellende op de cant den anderen sin die noch daerop soude mogen passen.

4. Alsoo belagende den naem JEHOVA oft men die stellen sal in d'oversettinghe, verscheiden gevoelen gevallen is, sal by provisie den voors. naem gebruyct worden. Ende de gedeputeerden sullen ondersouken off het onder de kerken sal stichten, om inde naeste vergaderinge naerder daer van te handelen.

5. Dat de eygen namen sullen behouden worden gelijck se inde gemeene Bybelen staen, wtgenomen die verdorven ofte verkeerdel. gestelt sijn.

6. Dat mijn heer believe tsamen met het oversetten oock op de kant te stellen varias lectiones ende interpretationes, met aenwijsinge van gelijke plaetsen der Schrifture; item corte annotatien op de kant, ende oock nieuwe argumenten voor elck capittel, vervatende cortel. d'inhout ende gedistingueert met getal.

7. Het schijnt niet ongeraden te wesen dat de redenen vande oversettinge in sware ende gewichtige plaetsen, daerin men van tgemein gevoelen merkel. affwijct in een besonder boeck gestelt ende wt gegeven worden, tsij int latijn off in duytsch off in beyde talen.

¹⁾ Afgedrukt naar de uitgave door H. Q. Janssen in Kerkhistorisch Archief II, 1859, p. 70 vlgg. (Vgl. p. —). Niet alles heeft direct belang uit Nederlandsche-taallooppunt, maar ik acht het document in zijn geheel merkwaardig genoeg, om het hier een plaats te geven.

8. By provisie te volgen de gemeene afdeelinghe soo van boecken als van capittelen en verssen van onse Bybels, ten waer datter eenige gewichtige redene voorviel om ander te doen.

9. Int oversetten soo weynige woorden buyten den text in te voegen als mogel. is, ende niet dan wt enkele noot.

Wijse te houden int oversien vande oversettinge.

Dat mijn heer van St. Aldegonde, een beock overgeset hebbende, vijff copyen ofte twee daervan doe afschrijven ende die senden aende gedep., dewelke sy alsdan een yeder in sijn quartier op gemeinen kost sullen doen copyeren, soo vele als ieder van hun noodich acht an sommige voornaemste dienaren in elke provincie te communiceren, ten eynde hare observatien gehoort ende mette hare overwogen werden ende die daernaer in haerl. conferentie ondersocht ende overleyt; daerwt met gemeene advyse geraemt worde tgene men den voors. heere sal voorhouden.

Bijlage IV.

Uit de: Acta der Synode van Dordrecht, 1618-'19¹⁾.

Sessione Octava, Eodem Die ²⁾ post meridiem.

Pastores et Seniores Ecclesiarum Belgicarum, suam quoque de propositis quaestionibus sententiam dixerunt; fuitque, consentientibus omnium suffragiis, iudicatum, versionem sacrorum Bibliorum accuratorem ex ipsis fontibus in linguam Belgicam, non tantum Ecclesijs nostris Belgicis utilem fore, sed et iisdem plane necessariam: ac proinde, uti in superioribus Synodis Nationalibus antehac iudicatum ac factum fuit, dandam esse operam, ut hoc opus versionis novae, primo quoque tempore, et ratione quam commodissima ac compendiosissima, institueretur. Consultius etiam suffragiis Synodi iudicatum fuit, novam versionem de integro instituere, quam veterem Belgicam recensere aut interpolare: ita tamen, ut ad evitandam offensionem ex nimia mutatione, ex veteri versione omnia illa retineantur, quaecunque salva veritate et sermonis Belgici puritate ac proprietate, servari possint; in libris praesertim historicis Veteris Testamenti, omnibusque Novi, in quorum versione pauciora reperiuntur animadversione digna. Visum praeterea fuit, novam hanc versionem ex ipsis fontibus seu originalibus sacrae Scripturae linguis, Hebraea et Graeca, instituendam esse, adhibitis tamen in subsidium et collatis optimis versionibus, commentariis, et scholiis; doctorum denique virorum, in difficilioribus locis, iudicio. Placuit postremo, has sequentes leges interpretibus designandis esse praescribendas:

I. Ut originali textui semper religiose inhaereant, atque ipsas originalium linguarum phrases, quantum orationis perspicuitas, sermonis Belgici proprietates permittunt, sollicitè retineant. Si vero durior alicubi occurrat Hebraismus aut Hellenismus, quam ut in textu possit servari, eum passim in margine diligenter annotent.

II. Ut ad supplendum hiantis textus sensum, quam paucissima adjungant verba, eaque in textu alio caractere exprimant, et uncinulis, includant ut a verbis contextus dignosci possint.

¹⁾ Men vindt hier eenige fragmenten uit de officieele Latijnsche en Nederlandsche acta, die in Nederlandsch-taalkundig opzicht van belang zijn. De fragmenten uit de Lat. acta naar de uitgave van 1620, bij Canin, te Dordrecht, de fragmenten uit de Nederlandsche acta naar de uitgave van 1621 bij Canin te Dordrecht.

²⁾ nl. als de zevende sessie, 20 Nov. 1618.

(De volgende twee leges zijn hier niet van belang; zij geven voorschriften omtrent de opschriften boven de hoofdstukken, de parallelle plaatsen en de kantteekeningen).

Sessione Duodecima,
XXIV Novembris, Die Saturni ante meridiem.

Propositae sunt quaestiones quaedam, ad interpretationem Bibliorum spectantes. Quarum prima fuit: An in locis illis omnibus, in quibus sermo de Deo haberetur, in persona secunda singularis numeri, ad exemplum Nationum aliarum, per vocem Belgicam, *Du*, sit exprimendum, itemque verba Belgica secundae personae singularis numeri eidem respondentia: Anvero, magis rationi consentaneum sit, ut recepta loquendi consuetudo retineatur: Argumentis utrimque variis; allatis atque expensis, pluribus suffragiis fuit iudicatum, praestare, ut in illis locis, pronomina, *Ghy*, jam usitatum retineatur, cum id ipsum apud Belgas omnes jam usu inveterato pro singulari usurpetur: atque inprimis, quia verba Belgica, secundae personae, singularis numeri, quae pronomini, *Dy*,¹⁾ respondent, jamdudum quasi obsoleta sunt, et horridam, ingratham, et desuetam auribus Belgicis, vocem edunt.

(De volgende quaestio, de vertaling van Jehovah betreffend, laat ik weg).

Tertia quaestio fuit, Utrum nomina propria Veteris Testamenti exprimenda sint, uti sonant in lingua sancta: an vero retinenda, uti nunc in vulgata versione leguntur. Placuit autem ita retinenda esse, uti nunc leguntur; nisi forte exigua quaedam mutatio in nonnullis necessaria videatur.

(Verder werd in deze zitting gesproken over de indeeling in hoofdstukken en verzen, over de toevoeging van kaarten, tijd- en geslachtsregisters en een nauwkeurig naam- en zaakregister).

De achtste Sessie.
Op den selfden dagh na noen.

De Predicanten ende Ouderlingen der Nederlantsche Kercken, hebben oock haer ghevoelen gheseyt, op de voorgestelde vraghen, ende is met aller eenstemmigheyt geoordeelt dat een perfecter oversettinge des Bybels, uyt de oorspronckelijcke spraken selve inde Nederduytsche, niet alleenlijc onsen Nederlantschen Kercken profy-

¹⁾ Drukfout voor du.

telijc, maer ooc gantsch nootsakelijck soude sijn: en derhalven, gelijk inde voorgaende Nationale Synoden voor desen geoordeelt ende ghedaen hadde gheweest, datmen neerstigheyt moeste doen, dat dit werck van een nieuwe oversettinge met den aldereersten, ende op de bequaemste ende cortste wijze aengesteld mochte worden. Is oock by de stemmen des Synodi raetsamer gheoordeelt, van eersten aen een nieuwe translatie voor te nemen, dan de oude Nederlantsche te oversien ofte te verbeteren: alsoo nochtans datmen om de ergernisse uyt al te groote veranderinge te vermijden, uyt de oude translatie alles behouden soude, 't welck onvermindert de waerheyt, suyverheyt ende eygenschap der Nederlantsche spraecke sal connen behouden worden: voornemelic inde Historische boecken des ouden Testaments, ende in alle boecken des nieuwen, dewelcke soo vele dingen die verbeteringhe weerdigh zijn, inde oude oversettinge niet gevonden en worden. Is wijders goet geacht, dat dese vertalinghe uyt de fonteynen ofte oorspronckelycke spraecken der H. Schrifture, de Hebreusche ende Griecxsche ghedaen moet worden, alsoo nochtans, datmen daer toe tot een behulp ghebruycke ende vergelijcke, de beste vertalinghen, uytleggingen ende corte verclaringen, ende ooc het oordeel van geleerde mannen in de swaerste plaetsen. Eyndelic is goet gevonden, dese navolgende regulen, den oversetters, die daer toe sullen gheordineert worden, voor te schrijven.

I. Dat sy altijts bij den oorspronckelijcken text sorghfuldelijc blyven, ende de manieren van spreken der oorspronckelijcke talen, so vele de duydelijckheyt ende eygenschap der Nederlantsche spraken can toelaten, behouden. Maer indien ergens een Hebreusche ofte Griecxsche wyse van spreken voorviel, die harder ware dan datse wel inden text gehouden sal connen worden, dat sy de selvige aenden cant neerstelijck aenteycken.

II. Om den sin des textes, die niet ten volle uytgedrukt is, te vervullen, dat sy so weynigh woorden daer by doen als mogelijk is, ende de selve inden text met een ander letter, ende tuuschen haeckskens besluyten, op datse vande woorden des textes moghen onderscheyden worden.

De twaalfde Sessie.

Den XXIV November, des Saterdaegs voor noen.

Zijn eenighe vragen voorgesteld geweest, ghehoorende tot de translatie des Bybels. Waer van d'eerste was, of in alle die plaetsen, in dewelcke van God gesproken wort, in de tweede persone in't ghetal

van een, naer 't exempel van andere natien sal moeten uytghedruckt worden, door 't Nederlantsche wordeken *du*, ende desghelijcx de Nederlantsche woorden vande tweede persoone in 'tghetal als van een, daer op slaende: dan of het beter soude zijn datmen de aengenomene maniere van spreken behoude. Van weder syden verscheyden argumenten byghebrocht zijnde, is met meerderheyt van stemmen gheoordeelt beter te zijn, dat in die plaetsen het wordeken ghy nu ghebruyckelijck behouden worde, dewyle dat selvighe nu nochtans by alle de Nederlanders, door een oude ghewoonte in 't ghetal van een gebruyckt wort, ende voornemelijck om dat de Nederlantsche woorden des tweeden persoons, in 't ghetal van een, die op het wordeken *dy* ¹⁾ responderen, nu over lanc buyten gebruyck geraeckt zijn, ende een rouwe, onaenghename ende ongewone gheluyt, den Nederlantschen ooren gheven.

.....

De derde questie was: of de eygene namen des ouden Testaments, uytghedruckt moeten worden, ghelijckse luyden inde heylighe sprake: dan ofmense behouden sal, gelijkse nu inde gemeene oversettinghe gelesen worden. Ende is goet gevonden die selvige te behouden, gelijkse nu gelesen worden, ten sy misschien dat een cleyne veranderinghe in sommige noodigh sal schijnen.

¹⁾ Drukfout voor du.

ERRATA

IN

„UIT DE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDSCHE SPRAAKKUNST”

DOOR F. L. ZWAAN.

INLEIDINGEN:

p.				
13 r.	6 v. b.	pag. vgl.	moet zijn	pag. 22 vlg.
21 r.	6 v. b.	te Haarlem, ²⁾	„ „	te Haarlem en de Univer- siteit te Leiden, ²⁾
35 r.	6 v. b.	dan den,	„ „	dan den, eenen,
71 noot r.	I	De Bruin	„ „	De Brune
83 r.	12 v. o.	op. 305	„ „	op p. 215
97 r.	14 v. o.	p.).	„ „	p. 205).
106 r.	8 v. b.	anderszins.	„ „	andersins.
108 r.	8 v. b.	opgesteld	„ „	opgesteld
117 r.	5 v. o.	hen	„ „	hem
119 r.	3 v. o.	verstaan	„ „	toestaan

TEKSTEN:

123 r.	12	misbruïjken,	moet zijn	misbruïjken
124 r.	40	laatste	„ „	laaste
	r. 49	en	„ „	ende
	r. 54	gelegenheid	„ „	gelegendheid
	r. 65	Geenderleij	„ „	Geenerleij
126 r.	97	wijze	„ „	wijze
	r. 111	VVijf-stammig;	„ „	VVijf-stammig:
	r. 116	de toetz-steen	„ „	den toetz-steen
	r. 125	eijnde	„ „	eiinde
	r. 126	gelijk:	„ „	gelijk;
	r. 131	eene selfstandige	„ „	eenen selfstandigen
	r. 132	sijn	„ „	siin
	r. 133	sijn	„ „	siin
127 r.	139	en	„ „	ende
	r. 142	<i>sijnen,</i>	„ „	<i>siinen,</i>
	r. 163	vvoorde	„ „	vvoorden
	r. 174	wijze	„ „	wijze
128 r.	192	<i>moge</i>	„ „	<i>mogt</i>
	r. 196	einde	„ „	eiinde
	r. 197	seiit	„ „	seijt

P.			moet zijn	seijt
128 r.	199	seijt		
	r. 202	insgelijks	„ „	insgeliiks
	r. 216	Manstammige,	„ „	Manstammigen,
129 r.	220	seit men	„ „	seijtmen
130 r.	265	dij	„ „	<i>dij</i>
	r. 280	ziifer 1,	„ „	ziifer, 1,
	r. 295	en	„ „	ende
131 r.	310	voords,	„ „	voords.
139 r.	88/9	gebruyke.	„ „	gebruyke?
140 r.	122	sprake,	„ „	sprake
141 r.	177	haere	„ „	haeren
142 r.	186	afscheyden	„ „	af scheyden
145 r.	316	oorzake	„ „	oorsake
148 r.	441	en	„ „	ende
151 r.	541	bey-tijds	„ „	bey-sijds
	r. 545	bezwaerlijk	„ „	beswaerlijk
152 r.	563	dewijl	„ „	dewijle
	r. 596	spreken;	„ „	spreken?
154 r.	640	<i>Hoogduytsche</i>	„ „	<i>Hoogduytschen</i>
	r. 661	<i>sien,</i>	„ „	<i>sien,</i>
155 r.	686	<i>(inquit)</i>	„ „	<i>(inquit)</i>
	r. 688	door	„ „	voor
	r. 700	gebrek	„ „	gebreck
156 r.	733	en	„ „	ende
	r. 736	Duytsche	„ „	Duytschen
158 r.	818	ofwy	„ „	of wy
160 r.	894	en	„ „	ende
162 r.	953	tusschen	„ „	tuschen
	r. 954	inplaetze	„ „	in plaetze
	r. 955	spatien	„ „	<i>spatien</i>
	r. 960	en	„ „	ende
	r. 968	schrijve:	„ „	schrijven:
163 r.	1013	wi,	„ „	wi, bi,
164 r.	1060	en	„ „	ende
165 r.	1078	ondertusschen	„ „	ondertuschen
167 r.	1164	Ondertusschen	„ „	Ondertuschen
		de wijle	„ „	dewijle
168 r.	1204	magmen	„ „	mogmen [lees: mogtmen]
	r. 1209	Ondertusschen	„ „	Ondertuschen
170 r.	1259	klinker en	„ „	klinkeren
173 r.	1391	ondertusschen	„ „	ondertuschen
174 r.	1412	franzoysen	„ „	Franzoysen
175 r.	1450	stoffigheyd	„ „	sloffigheyd
	r. 1456	noodigste	„ „	nodigste
	r. 1466	Kadmus	„ „	<i>kadmus</i>
	r. 1471	<i>sijn</i>	„ „	<i>sijn I</i>
177 r.	1551	andere,	„ „	anderen,
178 r.	1586	mettet,	„ „	metter,
179 r.	1592	eene	„ „	eenen

P.				
183 r.	1765	bezwaringe	moet zijn	bezwaringe
184 r.	1800	en	„ „	ende
189 r.	1988	Ondertusschen,	„ „	Ondertuschen
	r. 1997	En	„ „	Ende
203	8	scribendum CK,	„ „	scribendum CK, non c nek k solum,
	10	CYNS	„ „	CIJNS
205	7	ubi opus,	„ „	ubi opus.
209	S.3	similia;	„ „	similia,
	V.2	VELT.	„ „	VELT
210	Z.I	VROUWE	„ „	<i>Vrouwe</i>
213 r.	79	nisi	„ „	nisi ubi
218 r.	229	DEURE,	„ „	DEURE)
	r. 231	a	„ „	an
	r. 239	(INGEWANDT,	„ „	(INGEWANT VEL INGEWANDT
239 r.	2 v. b.	schrijven	„ „	schryven
	22	wegneemt	„ „	weghneemt
		schrijven	„ „	schryven
240	26	VAN MANNEN	„ „	van MANNEN
	dat. pl.	DEN VROMEN	„ „	DEN VROOMEN
241 r.	5 v. b.	<i>Subiantyf</i>	lees	<i>Substantyf</i>
	28	geven	moet zijn	geeven
244	37	<i>acutum, den accen-</i> <i>tum,</i>	„ „	den <i>accentum acutum,</i>
247	47	aenneemlijk;	„ „	aenneemelijk;
	51	<i>gedeclineert worden</i>	„ „	<i>gedeclineert worden</i>
249	55	de DE MAGHT	lees	DE MAGHT

NOTEN:

260	r.	.	moet zijn	r. 49.
264	r.	127.	„ „	r. 121.
	r.	130	„ „	r. 127.
	r.	132.	„ „	r. 130.
	r.	000.	„ „	r. 132.
270 r.	9 v. b.	— 1000	„ „	— 1000
272	r.	000.	„ „	r. 331.
292 r.	6 v. o.	p.	„ „	p. 43.
304 r.	6 v. o.	vgl.	„ „	vlg.
312 r.	11 v. b.	p.	„ „	p. 213.
314 r.	17 v. o.	mdat	„ „	omdat
		oen	„ „	een
	r. 16 v. o.	egeen	„ „	geen
	r. 8 v. o.	verklarende	„ „	verklarender
315 r.	6 v. b.	lange	„ „	lange a)
318 r.	20 v. o.	ovegens	„ „	overigens
320 r.	5 v. o.	zachtlange ð	„ „	zachtlange ð
323 r.	18 v. o.	(ð.ä.)	„ „	(o.a.)

P.				
330 r.	8 v. o.	vgl. boven	moet zijn	sponsie vgl. boven
334 r.	8 v. b.	p. .	„ „	p. 104 vlg.
343 r.	9 v. b.	Zei	„ „	Zie
345 r.	12 v. o.	voor ch	„ „	voor t
358 r.	7 v. o.	Schelffer	„ „	Schelffer) werd dus ver- worpen.
379 r.	16 v. o.	De eenige	„ „	73. De eenige
	r. 11 v. o.	Het paradigma	„ „	78. Het paradigma
386 r.	22 v. o.	Koninginne	„ „	Koninginnen

